

ใบรับรองวิทยานิพนธ์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญาและศาสนา)

ปรัชญา

..... ปรัชญาและศาสนา

สาขา

..... ปรัชญาและศาสนา

ภาควิชา

เรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดการอวตารในศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนาเถรวาท

A Comparative Study of Avatār in Hinduism and Mahāyāna Buddhism

นามผู้วิจัย นางสาวโสภิตา สุ่มสังข์

ได้พิจารณาเห็นชอบโดย

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ธีรรัตน์ แสงแก้ว, Ph.D.)

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

(อาจารย์สังข์คำ นันตะภูมิ, Ph.D.)

หัวหน้าภาควิชา

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์โกเมนทร์ ชินวงศ์, อ.ม.)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์รับรองแล้ว

(รองศาสตราจารย์กัญญา ชีระกุล, D.Agr.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่ เดือน พ.ศ.

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดการอวตารในศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนาเถรวาท

A Comparative Study of Avatār in Hinduism and Mahāyāna Buddhism

โดย

นางสาวโสภิตา สุ่มสังข์

เสนอ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เพื่อความสมบูรณ์แห่งปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญาและศาสนา)

พ.ศ. 2558

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

โสภิตา สุ่มสังข์ 2557: การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดการอวดารในศาสนาฮินดูกับ
พระพุทธศาสนาเถรวาท ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญาและศาสนา) สาขาวิชา
ปรัชญาและศาสนา ภาควิชาปรัชญาและศาสนา อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก:
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ธีรวัฒน์ แสงแก้ว, Ph.D. 359 หน้า

จุดประสงค์ของการทำวิจัยนี้เพื่อศึกษาค้นคว้าแนวคิดการอวดารที่ปรากฏอยู่ในศาสนาฮินดูกับ
พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยเฉพาะความเชื่อที่เกิดขึ้นกับพระนารายณ์และพระอวโลกิเตศวร
โพธิสัตว์ ในลักษณะเชิงเปรียบเทียบในทางความหมายและนิยามคำว่าอวดาร ความเชื่อเรื่องเทพเจ้า
แนวคิดการอวดาร ลักษณะการอวดาร ประเภทการอวดาร จุดมุ่งหมายการอวดาร และวิธีการอวดาร

จากผลการวิจัยทำให้พบว่า การอวดารคือ แนวคิดที่เกิดขึ้นกับการอวดารแบ่งออกเป็น
2 ส่วน คือ 1. ส่วนที่เหมือนกัน ในทางความหมายการอวดารอธิบายได้ว่าเป็นการลงมาของผู้ที่มี
ลักษณะอย่างเทพเจ้ามาสู่โลกมนุษย์ ลักษณะการอวดารจะมีหลายลักษณะตามความเชื่อในศาสนา
ส่วนประเภทการอวดารนั้นจะมีทั้งสัตว์ มนุษย์ และครึ่งสัตว์ครึ่งมนุษย์ จุดมุ่งหมายการอวดารเพื่อ
ช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์ และวิธีการอวดารไม่ปรากฏรายละเอียดอย่างชัดเจนแต่
เป็นการปฏิบัติตามหลักความเชื่อในศาสนา 2. ส่วนที่แตกต่างกัน ศาสนาฮินดูเน้นการอวดารเกิดขึ้น
เฉพาะเทพเจ้าอย่างเช่นพระนารายณ์ที่จะเสด็จลงมาช่วยเหลือมวลมนุษย์ต่อเนื่องถึงช่วงระยะเวลา
หนึ่งที่เรียกว่ายุคเจ็ดยุคน โลกมนุษย์ พระพุทธศาสนาเถรวาทเน้นในส่วนของการอวดารเกิดขึ้น
อย่างเช่นพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์จะคอยช่วยเหลือมวลมนุษย์อยู่ตลอดเวลาปราบเท่าที่ยังคงมี
มนุษย์ตกอยู่ในความทุกข์ และเป็นไปเพื่อการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าต่อไปในอนาคต

แนวคิดการอวดารของทั้งศาสนาฮินดูและพระพุทธศาสนาเถรวาท เกิดขึ้นจากความ
ต้องการสร้างความน่าเชื่อถือและศรัทธาให้เกิดขึ้นในศาสนา นอกจากนี้มนุษย์ยังต้องการเครื่องยึด
เหนี่ยวจิตใจในเชิงรูปธรรม แนวคิดการอวดารจึงเติมเต็มความต้องการของมนุษย์ได้อย่างสมบูรณ์

ลายมือชื่อผู้คิด

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

Sophita Sumsang 2014: A Comparative Study of Avatār in Hinduism and Mahāyāna Buddhism. Master of Arts (Philosophy and Religion), Major Field: Philosophy and Religion, Department of Philosophy and Religion.
Thesis Advisor: Assistant Professor Theerat Saengkaew, Ph.D. 359 pages.

The purpose of this study is to follow the detail of Avatār in Hinduism and Mahāyāna Buddhism. Especially this belief concerned with Nārāyana and Avalokiteśvara Bodhisattva happened in both of religions. This research is to compare in a meaningful manner, history, characteristics, types, aims and methods of Avatār.

The results of this research were found that: Avatār concept are divided into two parts: The first part was described in a meaningful way, which explains the origin of the gods down to earth. There are many forms of Avatār, they depended on each religion. Nature and type of Avatār have many characteristics in forms of animal, human and half animal, half human. The aim of Avatār to bring human beings out of suffering. The methods of Avatār did not appear in details, they were applied in each religions rites. Second, it will be focused on the gods, Nārāyana, who will come down to help mankind, when the chaos age occur, but Avalokiteśvara Bodhisattva assist human beings all times as long as human beings remain in distress. The purpose of the State of Avalokiteśvara Bodhisattva is to a Buddha in the future.

The idea of Avatār of two religions is to need to build credibility and trust with their religion. Simultaneously, human being want the anchor of mine in the form of personal God, the concept of Avatār fulfilled human need.

Student's signature

Thesis Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ปรากฏขึ้นมาได้อย่างสมบูรณ์อันเนื่องมาจากความกรุณาอย่างยิ่งจากผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธีรวัฒน์ แสงแก้ว ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก และ อาจารย์ ดร.สิงห์คำ นันตะภูมิ ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม พร้อมด้วยผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุญเหลือ ใจมโน ผู้แทนบัณฑิตวิทยาลัย ในการสอบประมวลความรู้ และ เป็นประธานในการสอบปากเปล่าขั้นสุดท้าย ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอกในการสอบปากเปล่าขั้นสุดท้าย พระมหามณเฑียร ปุริสุตโตโม (ผศ.ดร.) ตลอดจนถึงคณาจารย์ในภาควิชาปรัชญาและศาสนาทุกท่านที่ได้ให้ความเมตตาในการประสิทธิ์ประสาทมอบวิชาความรู้ในด้านต่าง ๆ เพื่อนำมาประกอบในส่วนเนื้อหาของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จนเสร็จสมบูรณ์และใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีวิตอย่างมีสติปัญญา

ขอกราบขอบพระคุณเป็นที่สุด คือ บิดา มารดา ที่ให้การสนับสนุนผู้วิจัยเป็นอย่างดี และ ทุก ๆ คนในครอบครัวของผู้วิจัย ซึ่งเป็นที่มาของกำลังใจในการนำความสำเร็จมาสู่วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ รวมถึงผู้ที่มีส่วนในการช่วยเหลือให้คำแนะนำเกี่ยวกับวิทยานิพนธ์ คือ อาจารย์ ดร.สรณีย์ สายสร (พี่แนน) ท้ายที่สุดคือเพื่อน ๆ ร่วมชั้นเรียนปริญญาโทในภาควิชาปรัชญาและศาสนาที่เติมเต็มมิตรภาพและความห่วงใยช่วยเหลือซึ่งกันและกันตลอดมา ตลอดจนถึงเจ้าหน้าที่ภาควิชาทั้ง 2 ท่าน ได้แก่ คุณธรรมรัฐ เพชรใส (พี่จิม) และ คุณเชน แสงวมี (พี่เชน) ที่ให้ความกรุณาช่วยเหลือในทุก ๆ ด้านตลอดช่วงระยะเวลาที่ได้ทำการวิจัยค้นคว้าวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

ประโยชน์และคุณความดีทั้งปวงที่เกิดขึ้นจากการศึกษาเผยแผ่ความรู้ที่ปรากฏอยู่ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยมอบเป็นเครื่องบูชาระลึกถึงพระคุณของบิดา มารดา คณาจารย์ และผู้มีพระคุณทุกท่าน

โสภิตา สุ่มสังข์

ธันวาคม 2557

สารบัญ

หน้า

สารบัญตาราง	(6)
สารบัญภาพ	(9)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(12)
บทที่ 1 บทนำ	1
ความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	2
ขอบเขตของการวิจัย	3
ประโยชน์ที่ได้รับ	3
การตรวจเอกสาร	3
วิธีการวิจัย	7
นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	7
กรอบแนวคิดการวิจัย	10
บทที่ 2 แนวคิดการอวดตารในศาสนาฮินดู	11
ความเป็นมาของศาสนาฮินดู	12
อารยธรรมที่สำคัญของประเทศอินเดีย	12
ความเป็นมาของชื่อเรียกประเทศอินเดีย	18
เผ่าพันธุ์ที่สำคัญของประเทศอินเดีย	20
ความหมายคำว่า “ฮินดู”	26

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
หลักการดำรงชีวิตที่สำคัญในทัศนะของศาสนาฮินดู	30
คัมภีร์ทางศาสนา	30
ระบบวรรณะ	36
อาศรมธรรม	38
ปุรุษารณะ	40
แนวคิดการอวดตารของเทพเจ้าในศาสนาฮินดู	42
ความหมายของคำว่า “อวดตาร”	42
กระบวนการของความเชื่อ	46
ความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าในยุคก่อนประวัติศาสตร์	49
ความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์	53
ความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าในศาสนาฮินดู	67
แนวคิดการอวดตารที่เกิดขึ้นในศาสนาฮินดู	75
แนวคิดการอวดตารของพระนารายณ์	87
ความหมายพระนามพระนารายณ์	87
ความเป็นมาของพระนารายณ์ตามความเชื่อเดิม	89
ความเป็นมาความเชื่อเรื่องการอวดตารของพระนารายณ์ในศาสนาฮินดู	93
ลักษณะและประเภทการอวดตารของพระนารายณ์	96
ลักษณะของพระนารายณ์โดยทั่วไป	97
ลักษณะการอวดตารของพระนารายณ์	99
ประเภทการอวดตารของพระนารายณ์	125
ความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะและประเภทการอวดตารของพระนารายณ์	131
จุดมุ่งหมายแนวคิดการอวดตารของพระนารายณ์	144
พันธกิจของการอวดตาร 3 ประการ	144
จุดหมายสูงสุดในชีวิตตามความเชื่อในศาสนาฮินดู	151
ความสอดคล้องกันของพันธกิจการอวดตารกับจุดมุ่งหมายในศาสนาฮินดู	154

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

วิธีการที่นำไปสู่การอวดารของพระนารายณ์	159
ระดับของการอวดาร	159
อายุของเทพกับยุคแห่งจักรวาล	161
หลักของการเป็นเทพตามแนวคิดในศาสนาฮินดู	162
บทที่ 3 แนวคิดการอวดารในพระพุทธศาสนา	174
ประวัติความเป็นมาของพระพุทธศาสนา	174
ระยะแห่งการกำเนิดพระพุทธศาสนา	174
แนวคิดหลักในพระพุทธศาสนา	182
ศรัทธา	184
เอภยาน	186
ศรัทธา	187
ทศนะเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า	189
วิสุทธิภูมิ	193
พระโพธิสัตว์	195
แนวคิดอวดารในพระพุทธศาสนา	205
ความหมายของการอวดารในพระพุทธศาสนา	206
ความหมายของการอวดารในพระพุทธศาสนา	208
ความเชื่อเรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนา	210
ความเป็นมาเกี่ยวกับเทพเจ้าในประเทศจีน	215
ศาสนาและความเชื่อดั้งเดิมที่มีบทบาทต่อแนวคิดอวดารในพระพุทธศาสนา	220

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

แนวคิดการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์	227
ความหมายของคำว่า “อวโลกิเตศวร”	228
ความเป็นมาแต่เดิมของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ในประเทศอินเดีย	232
ความเชื่อเรื่องการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ใน พระพุทธศาสนาเถรวาท	234
ลักษณะและประเภทการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์	241
ลักษณะโดยทั่วไปของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์	241
ลักษณะการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์	245
ประเภทการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์	252
ความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะและประเภทการอวตารของ พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์	256
จุดมุ่งหมายแนวคิดการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์	261
อุดมคติของพระโพธิสัตว์	262
ความสอดคล้องกันระหว่างการช่วยเหลือผู้อื่นกับการบรรลุพุทธภูมิ ของพระโพธิสัตว์	264
วิธีการที่นำไปสู่การอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์	272
ขั้นการดำเนินชีวิต 4 ระดับ	272
จริยาของพระโพธิสัตว์	273
ทศภูมิของพระโพธิสัตว์	276
วิถีแห่งพระโพธิสัตว์	283

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 4 การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดการอวตารในศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนาเถรวาท	287
เปรียบเทียบความหมายและนิยามคำว่า “อวตาร” ในศาสนาฮินดูกับ	
พระพุทธศาสนาเถรวาท	288
เปรียบเทียบความเชื่อเรื่องเทพเจ้าในศาสนาฮินดูกับ	
พระพุทธศาสนาเถรวาท	291
เปรียบเทียบแนวคิดการอวตารที่เกิดขึ้นในศาสนาฮินดูกับ	
พระพุทธศาสนาเถรวาท	297
เปรียบเทียบแนวคิดการอวตารของพระนารายณ์กับ	
พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์	302
เปรียบเทียบลักษณะการอวตารของพระนารายณ์กับ	
พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์	307
เปรียบเทียบประเภทการอวตารของพระนารายณ์กับ	
พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์	314
เปรียบเทียบจุดมุ่งหมายการอวตารของพระนารายณ์กับ	
พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์	318
เปรียบเทียบวิธีการอวตารของพระนารายณ์กับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์	322
การประยุกต์ใช้แนวคิดการอวตารในศาสนาฮินดูและ	
พระพุทธศาสนาเถรวาท	330
บทที่ 5 บทสรุปและข้อเสนอแนะ	333
บทสรุป	334
ข้อเสนอแนะ	339
เอกสารและสิ่งอ้างอิง	342
ประวัติการศึกษาและการทำงาน	359

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	แสดงโครงสร้างเนื้อหาของกัมภีร์พระเวท	34
2	แสดงความสัมพันธ์ของลักษณะการอวตารของพระนารายณ์ ในอิริยาบถหลักกับอิริยาบถย่อย	123
3	แสดงความสัมพันธ์ระหว่างประเภทและลักษณะการอวตารของ พระนารายณ์แบบสัตว์ อมนุษย์ และ มนุษย์	134
4	แสดงความเชื่อมโยงยุคของจักรวาล ลักษณะและประเภท การอวตารของพระนารายณ์ในรูปแบบสัตว์ อมนุษย์ และ มนุษย์	135
5	แสดงความเชื่อมโยงยุคของจักรวาล ลักษณะและ ประเภทการอวตารของพระนารายณ์ในรูปแบบอัสวตาร อาเวศ และ อวตาร	141
6	แสดงพระขยานิพุทธเจ้าและพระขยานิโพธิสัตว์คู่ พระบารมีแต่ละพระองค์	190
7	แสดงการเปรียบเทียบลำดับความสำคัญของพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์และพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและ พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน	199
8	แสดงการเปรียบเทียบความแตกต่างของพระโพธิสัตว์ ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน	201

สารบัญตาราง (ต่อ)

ตารางที่		หน้า
9	แสดงความสอดคล้องลักษณะและประเภทการอวดารของ พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์	258
10	แสดงการเปรียบเทียบบารมีธรรมกับภูมิธรรม ในระยะแรกและระยะหลัง	280
11	แสดงการเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างกันของ ความหมายและนิยามของคำว่า อวดาร	291
12	แสดงการเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างกันของ ความเชื่อเรื่องเทพเจ้า	296
13	แสดงการเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างกันของ การอวดารในศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนาพหุศาสน	301
14	แสดงการเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างกันใน แนวคิดของพระนารายณ์กับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์	305
15	แสดงการเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างกันในลักษณะ การอวดารของพระนารายณ์กับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์	313
16	แสดงการเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างกันในประเภท การอวดารของพระนารายณ์กับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์	317

สารบัญตาราง (ต่อ)

ตารางที่		หน้า
17	แสดงการเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างกันใน จุดมุ่งหมายการอวตารของพระนารายณ์กับ พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์	321
18	แสดงการเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างกัน ในจุดมุ่งหมายการอวตารของพระนารายณ์กับ พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์	325
19	สรุปการเปรียบเทียบการอวตารในศาสนาฮินดูกับ พระพุทธศาสนาเถรวาท	326

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	กรอบแนวคิดการวิจัย	10
2	แหล่งที่ตั้งอารยธรรมและต้นกำเนิดศาสนาฮินดู	18
3	เทพเจ้าที่สำคัญ 4 องค์ ในยุคแรกของพวกอารยัน	61
4	สัญลักษณ์ โอม	71
5	อวตารปางที่ 1 มัตสยวตาร (Matsya)	118
6	อวตารปางที่ 2 กูรมาวตาร (Kurma)	118
7	อวตารปางที่ 3 วราหาวตาร (Varaha)	119
8	อวตารปางที่ 4 นรสิงหาวตาร (Narasinha)	119
9	อวตารปางที่ 5 วามนาวตาร (Vamana)	120
10	อวตารปางที่ 6 ปรศุรามาวตาร (Parasurama)	120
11	อวตารปางที่ 7 รามาวตาร (Rama)	121
12	อวตารปางที่ 8 กฤษณาวตาร (Krishna)	121
13	อวตารปางที่ 9 พุทธาวตาร (Buddha)	122

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
14	อวตารปางที่ 10 กัลกียาวตาร (Kalki)	122
15	แผนภาพแสดงระดับประเภทการอวตารของพระนารายณ์	131
16	แผนภาพแสดงสังขรณ์ของแต่ละยุค	133
17	แผนภาพแสดงความสัมพันธ์ของสังขรณ์ในแต่ละยุค กับประเภทการอวตารของพระนารายณ์แบบอัสวตาร อาเวศ และ อวตาร	140
18	แผนภาพแสดงลำดับของคำสอนที่ได้รับการพัฒนามาแต่ละยุค	171
19	พระชนานิพุทเจ้า 5 พระองค์	190
20	แผนภาพแสดงความสัมพันธ์ของแนวคิดไตรภพกับ ทัศนะเกี่ยวกับพระพุทเจ้า รูปแบบที่ 1	191
21	แผนภาพแสดงความสัมพันธ์ของแนวคิดไตรภพกับ ทัศนะเกี่ยวกับพระพุทเจ้า รูปแบบที่ 2	192
22	พุทธเกษตร	194
23	แผนภาพสรุปแนวคิดหลักในพระพุทธศาสนาหายน	204
24	แผนภาพแสดงการพัฒนาคุณสมบัติและความเป็นไปของ พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ในประเทศอินเดีย	233

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
25	แผนภาพอธิบายแนวคิดการกำเนิดพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ในประเทศจีน	240
26	ภาพวาดพระหัตถ์กุชสหัสเนตรอวโลกิเตศวร ศิลปะธิเบต	248
27	เทวรูปพระอวโลกิเตศวร สมัยราชวงศ์ซ่ง ราวพุทธศตวรรษที่ 16-17	249
28	เซنجู กันนอน (พระอวโลกิเตศวรพันหัตถ์) ศิลปะญี่ปุ่นสมัยเฮอัน พุทธศตวรรษที่ 17	249
29	แผนภาพแสดงให้เห็นจุดมุ่งหมายของการอวตารของ พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์	268

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

คำย่อที่ใช้ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ เป็นคำย่อที่ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกและอรรถกถาที่เป็นภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. 2527 เป็นพระไตรปิฎกที่รวมทั้งพระสูตรและอรรถกถาไว้ในเล่มเดียวกัน ตัวเลขที่ใช้อ้างอิงในเนื้อหาเป็นชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎกมี 3 ตอน หมายถึง พระไตรปิฎก เล่มที่/ชื่อ/หน้า ตัวอย่างเช่น ที. มหา. 13/141/321 หมายถึง พระสูตรคัมภีร์ที่ 13 ชื่อที่ 141 หน้า 321 ส่วนการอ้างอิงอรรถกถาในพระไตรปิฎกจะระบุชื่อพระสูตร เล่มที่/เลขหน้า และตามด้วยชื่อพระสูตรที่อรรถกถาจารย์อธิบาย ตัวอย่างเช่น ม. มู. 17/79 อรรถกถามูลปริยายสูตร หมายถึง พระสูตรคัมภีร์ที่ 17 ชื่อที่ 79 อรรถกถาของพระสูตรชื่อ มูลปริยายสูตร เป็นต้น

พระวินัยปิฎก

คำย่อ

คำเต็ม

วิ. มหา

วินัยปิฎก มหาวรรค

พระสุตตันตปิฎก

ที. มหา.

ทีฆนิกาย มหาวรรค

ที. ปา.

ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค

ม. มู.

มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์

ขุ. ธ.

ขุททกนิกาย ธรรมบท

ขุ. อิติ.

ขุททกนิกาย อิติวุตตะกะ

ขุ. มหา.

ขุททกนิกาย มหานิทเทศ

ขุ. พุทธ.

ขุททกนิกาย พุทธวงศ์

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ (ต่อ)

พระอภิธรรมปิฎก

คำย่อ

คำเต็ม

อภ. วิ.

อภิธรรมปิฎก วิภังค์

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

ความเชื่อในเรื่องของเทพเจ้ามีอยู่คู่กับมนุษย์มาเป็นระยะเวลานาน เป็นความผสมผสานกันระหว่างปัจจัยหลายประการไม่ว่าจะเป็นชนชาติ สภาพแวดล้อม วัฒนธรรม เป็นต้น สิ่งเหล่านี้นำไปสู่การพัฒนาให้เกิดเป็นศาสนาอย่างเป็นรูปธรรมเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญแตกต่างกันไป ความคิด ความเชื่อในเรื่องของเทพเจ้านี้ส่งผลต่ออารมณ์ ความรู้สึก รวมถึงแนวทางในการดำเนินชีวิตของมนุษย์เป็นอย่างมาก อาจเรียกได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตผู้ที่นับถือ เห็นได้ชัดเจนอย่างในศาสนาฮินดูซึ่งวิวัฒนาการมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์แล้วว่ามีแนวความคิดที่เกี่ยวข้องกับเทพเจ้ามาตั้งแต่เริ่มแรก อันก่อให้เกิดการพัฒนาหลักความเชื่อ รูปแบบ รวมถึงวิธีการทางศาสนาให้มีความมั่นคงเพิ่มมากขึ้นผ่านแนวคำสอนต่าง ๆ กันไป ในคำสอนเรื่องการอวตารของเทพเจ้าศาสนาฮินดูสามารถอธิบายถึงบทบาทหน้าที่ในการอวตารของเทพเจ้าที่มีความแตกต่างกันออกไปได้ โดยไม่ขัดกับหลักความเชื่อ ความศรัทธาของมนุษย์ทั้งนี้ยังสร้างความเชื่อถือเพิ่มมากขึ้น ถือได้ว่าเป็นความเข้มแข็งของศาสนาฮินดูที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อต้องการเผยแพร่คำสอนผ่านสิ่งที่ทำให้สามารถเข้าใจและเข้าถึงมนุษย์ได้โดยง่าย ไม่ใช่เพียงแต่ในศาสนาฮินดูเท่านั้นอิทธิพลแนวคิดและความเชื่อนี้ยังส่งผลต่อพระพุทธศาสนาอีกด้วย จากที่ทราบกันโดยทั่วไปว่าพระพุทธศาสนานั้นถือได้ว่าเป็นศาสนาที่ไม่มีความเชื่อในเรื่องของพระผู้เป็นเจ้าหรือเทพเจ้าต่าง ๆ แต่เนื่องด้วยพระพุทธศาสนามหายานเป็นหนึ่งในนิกายที่แยกออกมาจากพระพุทธศาสนาเดิม ส่วนหนึ่งเป็นเพราะได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาฮินดูโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของเทพเจ้า จากแนวคิดนี้ล้วนทำให้ทั้งคำสอน หลักปฏิบัติต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนามหายานเป็นไปในรูปแบบของศาสนาฮินดู

ศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนามหายานต่างมีถิ่นกำเนิดในที่เดียวกัน นั่นคือ ประเทศอินเดีย ด้วยความหลากหลายของอารยธรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทำให้ทั้ง 2 ศาสนาดังรับเอาองค์ประกอบของอารยธรรมนี้เข้ามาสู่แนวคิดในศาสนา ด้วยเหตุนี้จึงเกิดประเด็นปัญหาที่ว่าพระพุทธศาสนามหายานมีแนวคิดบางประการที่มีการเปลี่ยนแปลงไปจากพระพุทธศาสนาแบบเดิม เหตุนี้ก่อนที่จะศึกษาถึงแนวคิดอวตารที่เกิดขึ้น จึงสมควรศึกษาให้เห็นทั้งในเรื่องของรากฐานทางประวัติศาสตร์ความเป็นมาของทั้งศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนามหายานให้เห็นถึงความชัดเจน

ในการพัฒนาแนวคิดด้านต่าง ๆ สู่แนวคิดการอวดาร ถึงแม้จะมีหลักคำสอนหรือลักษณะบางอย่างเหมือนกันแต่ก็มีส่วนที่ทำให้เกิดความเข้าใจที่ไม่กระจ่างชัดนัก แต่เหตุผลประการหนึ่งที่ทำให้ทั้งศาสนาฮินดูและพระพุทธศาสนามีความแนวคิดที่ตรงกันคงจะเป็นเรื่องของกรณีจุดประสงค์สำคัญที่ถือว่าศาสนาเป็นสิ่งสำคัญในการช่วยปลดปล่อยจิตใจมนุษย์ให้มีความเข้มแข็งอยู่ได้ ครอบงำที่ทำให้มนุษย์ยังรู้ว่ามีสิ่งที่ตนสามารถพึ่งพิง ครอบงำนั้นก็ทำให้มนุษย์ยังไม่หมดกำลังใจในการดำเนินชีวิตต่อไป ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เกิดประเด็นการศึกษาวิจัยครั้งนี้ขึ้น โดยจะทำการศึกษาถึงแนวคิดการอวดารในศาสนาฮินดูและพระพุทธศาสนาในทั้งในเรื่องของความหมายที่ยังไม่ได้เกิดการตีความกันอย่างชัดเจน รวมถึงการศึกษาในรายละเอียดของความหมาย นิยาม ความเป็นมา ลักษณะ ประเภท จุดมุ่งหมาย และวิธีการที่จะนำไปสู่การอวดาร รวมถึงอิทธิพลที่ส่งผลกระทบต่อคนที่นับถือศาสนาที่แตกต่างกันและอยู่ในสังคมที่แตกต่างกันในเรื่องของแนวความคิดการอวดาร ในด้านที่ส่งผลกระทบต่อตนเองในเรื่องการทำตามหน้าที่ และการบำเพ็ญตนเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นที่นำสู่การมาประยุกต์ใช้ในปัจจุบัน

งานวิจัยนี้ถือเป็นสิ่งที่น่าสนใจจะทำการศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติม เนื่องด้วยการศึกษาในเรื่องนี้ยังไม่มีการศึกษาและพัฒนาอย่างเป็นระบบและมีรายละเอียดที่ชัดเจน ทั้งยังเป็นการนำแนวคิดบางส่วนมาพัฒนาทั้งในแง่ปัญหาทางบุคคลและสังคมที่เกิดขึ้นในปัจจุบันอันเชื่อมโยงไปสู่การนำแนวคิดการอวดารมาใช้เปรียบเทียบ จึงจำเป็นที่จะต้องทำการศึกษาถึงเรื่องของศาสนาและชีวิตประกอบกันไปว่าจะมีความสัมพันธ์ที่เกี่ยวเนื่องกันอย่างไร อันเนื่องมาจากศาสนามีส่วนเกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ โดยถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์ก็ได้ อีกทั้งเพื่อให้เป็นที่เข้าใจและเพื่อการศึกษาทางวิชาการที่จะสามารถพัฒนาได้ต่อไปจึงเป็นที่มาของการทำวิจัยในเรื่องนี้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดการอวดารในศาสนาฮินดู
2. เพื่อศึกษาแนวคิดการอวดารในพระพุทธศาสนามหายาน
3. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดการอวดารในศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนามหายาน

ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษางานวิจัยเล่มนี้ได้ทำการศึกษาเปรียบเทียบเกี่ยวกับเรื่องของการอวดารในส่วนของความหมาย นิยาม ความเป็นมา ลักษณะ ประเภท จุดมุ่งหมาย และวิธีการที่นำไปสู่การอวดาร รวมถึงบทบาทของแนวคิดการอวดารที่มีผลต่อแนวคิดของคนที่มีนบถือศาสนาและอยู่ในสังคมที่แตกต่างกัน แนวคิดอวดารนี้แสดงให้เห็นถึงบทบาทการทำตามหน้าที่ที่มีต่อตนเอง และการบำเพ็ญตนเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการดำรงชีวิตในปัจจุบันต่อคนที่มีนบถือศาสนาฮินดูและพระพุทธศาสนามหายาน การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีการศึกษาค้นคว้าโดยการอ้างอิงแหล่งข้อมูลที่เป็นหนังสือ เอกสารหรือวารสารทางวิชาการ ผลงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ประโยชน์ที่ได้รับ

1. ทำให้ทราบถึงแนวคิดการอวดารในศาสนาฮินดู
2. ทำให้ทราบถึงแนวคิดการอวดารในพระพุทธศาสนามหายาน
3. ทำให้ทราบถึงผลของการเปรียบเทียบแนวคิดการอวดารในศาสนาฮินดูกับ

พระพุทธศาสนามหายาน

4. เพื่อนำเอาแนวคิดอวดารในศาสนาฮินดูและพระพุทธศาสนามหายานมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคมต่อไป

การตรวจเอกสาร

การตรวจสอบเอกสารงานวิจัยพบว่า การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดการอวดารในศาสนาฮินดูและพระพุทธศาสนามหายาน ไม่ปรากฏว่ามีผู้ทำการศึกษาวิจัยมาก่อน แต่พบเนื้อหางานวิจัยที่มีความเกี่ยวข้องสอดคล้องกันกับหัวข้อของผู้ทำงานวิจัย ซึ่งได้แก่

ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต (2534) ได้วิจัยวรรณคดีไทยเรื่อง อนิรุทธ : การศึกษาวิเคราะห์ เนื้อหาจะเกี่ยวข้องกับวรรณคดีอันมีความเกี่ยวข้องกับเนื้อหาวรรณคดีสันสกฤต โดยมีใจความสำคัญอยู่ที่เรื่องของการทำสงครามระหว่างพระกฤษณะซึ่งเป็นพระนารายณ์อวดารกับพระเจ้าปาณฑุผู้เป็นราชาแห่งอัสสุร และมีแขนถึงพันแขน ในวิทยานิพนธ์นี้ผู้วิจัยได้จัดทำขึ้นเพื่อให้เห็นถึงความสอดคล้องของวรรณคดีแต่ละเรื่องอันมีความสอดคล้องกันในด้านของเนื้อหาและลักษณะคำ

ประพันธ์ ทั้งนี้ยังมีการอ้างอิงถึงหลักฐานทางคัมภีร์ ได้แก่ คัมภีร์ปุราณะหลายฉบับ และใน ภาคนวของคัมภีร์มหาภารตะ นอกจากนี้ยังมีความสอดคล้องและให้ความสำคัญกับด้าน จริยธรรม ทางด้านคตินิเวศ และทางด้านจิตรกรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่ควรส่งเสริมให้เกิดขึ้นในสังคม ให้ได้มากที่สุด

กรุณา และ เรืองอุไร กุศลาลัย (2544) กล่าวว่า ประเทศอินเดียเป็นประเทศที่นำมหัสจรรย์ ในหลาย ๆ ด้าน เป็นอู่อารยธรรมสำคัญของโลกแห่งหนึ่ง ก่อเกิดมหานบุรุษ แนวคิด และศาสนาที่สำคัญ ๆ มากมาย แม้ในปัจจุบันประเทศอินเดียได้มีการพัฒนาไปมากแต่ก็ยังมีรากฐานของอารย ธรรมที่เก่าแก่ให้ศึกษาผ่านทางด้านสังคม การเมืองและศาสนาที่เกิดขึ้นได้อย่างสมบูรณ์ ศาสนา ฮินดูกับพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เกิดขึ้นภายใต้ประเทศเดียวกัน การเกิดขึ้นของ พระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญต่อการปรับปรุงของศาสนาฮินดู แต่ถึงกระนั้นเนื้อหาสาระสำคัญของพระพุทธศาสนาก็ยังดำรงอยู่ในฐานะที่เป็นหลักคำสอนที่นำมาประพฤติปฏิบัติได้อย่างแท้จริง ร่วมกับศาสนาอื่น ๆ ที่เกิดขึ้น

พระมหาสมยศ อากาศุตโต (เสนานุช) (2546) ได้วิจัยเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิด เรื่องพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ (กวนอิม) ในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน เนื้อหาในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ มีความสอดคล้องกับการอธิบายวิวัฒนาการของแนวคิดของเทพเจ้าที่พัฒนามาจากทางปรัชญา อินเดียและปรัชญาจีนเองก็ตาม จนพัฒนามาเป็นแนวคิดเรื่องของ พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ (กวนอิม) เป็นการวิเคราะห์แนวความคิดตั้งแต่ความหมาย ลักษณะ จุดมุ่งหมาย และวิธีการเป็น พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ (กวนอิม) ที่ส่งผลต่อคนที่นับถืออย่างประชาชนทั่วไป จนกระทั่ง นำไปใช้ให้สอดคล้องกับการดำเนินชีวิต โดยนำหลักธรรมที่เป็นหลักธรรมประจำองค์ไปประพฤติ ปฏิบัติมากกว่าที่จะเชื่อในเรื่องของอำนาจปาฏิหาริย์

สุมาลี มหณรงค์ชัย (2546: คำนำ) กล่าวว่า จุดยืนของคำสอนในพระพุทธศาสนานั้นมี ความแตกต่างจากศาสนาฮินดู คำสอนทางพระพุทธศาสนาไม่ได้ผูกขาดอยู่ที่พระพุทธเจ้า หรือพุทธศาสนิกชนเท่านั้น ความทุกข์ที่เกิดขึ้นเป็นเรื่องของมนุษย์ทุกคน ดังนั้น อิสระภาพจาก ความทุกข์ก็ย่อมเกิดขึ้นกับมนุษย์ทุกคนเช่นเดียวกัน คำสอนบางส่วนของพระพุทธศาสนาเกิดจาก อิทธิพลของศาสนาฮินดู แต่นำมาประยุกต์ใช้จนทำให้คำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นความรู้ขึ้นโล กุตรระ ทั้งนี้พระพุทธศาสนาเถรวาทกับพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานเป็นคำสอนที่มีความสอดคล้อง

กัน ในเชิงของการเปลี่ยนมุมมอง (หรือการตีความใหม่) ซึ่งทำให้พระพุทธศาสนาเถรวาทกับพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานมีจุดยืนร่วมกันและเป็นจุดยืนทางปัญญาของชาวพุทธได้จริง

พระพงศ์ สุขแก้ว (2548) กล่าวว่า กระบวนการความคิดของมนุษย์ทำให้เกิดแนวคิดต่าง ๆ ขึ้นมามากมาย โดยเฉพาะกับการพิสูจน์ความเป็นเหตุผลให้กับศาสนา ศาสนาฮินดูเป็นหนึ่งในศาสนาที่มีแนวคิดมากมายเกิดขึ้นอันเนื่องมาจากประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน ความเชื่อ คำสอน และแนวคิด บางประการก็ต้องอาศัยความเป็นเหตุผลเพื่อนำมาอธิบายให้เกิดความเข้าใจต่อผู้ที่นับถือและบุคคลภายนอกศาสนา หนึ่งในความเชื่อที่สำคัญคือเรื่องของ “พรหมัน” ที่มีแนวคิดมากมายในศาสนาที่อธิบายความหมาย ความเป็นมา รวมถึงลักษณะอันแท้จริงของสิ่งแท้จริงสูงสุดตามความเชื่อในศาสนาฮินดู จึงทำให้ศาสนาฮินดูเป็นหนึ่งในศาสนาที่ก่อให้เกิดความสนใจในการศึกษาศาสนาในรูปแบบต่าง ๆ

พระมหาวิชาญ กำเนิดกลับ (2549) ได้ศึกษาเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์โพธิจักรยาวดาร ในเนื้อหาได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมา ขอบเขตเนื้อหา แนวความคิด รวมถึงหลักการดำเนินชีวิตของพระโพธิสัตว์โดยให้ความสำคัญในคัมภีร์ โพธิจักรยาวดารทั้งนี้ยังได้ศึกษาถึงหลักธรรมต่าง ๆ ที่พระโพธิสัตว์พึงปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงเป้าหมายสูงสุดตามแนวคิดของพุทธศาสนา มหายานตามคัมภีร์โพธิจักรยาวดาร นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงแนวคิดที่มีต่อพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อเป็นการให้เห็นภาพแนวคิดที่ชัดเจนขึ้นของการทำงานวิจัยชิ้นนี้ และการนำหลักคำสอนสำคัญในคัมภีร์เปรียบเทียบกับแนวคิดที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดศาสนาฮินดูอีกด้วย

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี (2551: 235) กล่าวว่า อารยธรรมที่แพร่เข้ามายังดินแดนเอเชียอาคเนย์ น่าจะมาจากประเทศอินเดียและประเทศจีนเป็นส่วนใหญ่ แนวคิดเกี่ยวกับเทพเจ้านั้นเป็นเอกลักษณ์ชัดเจนที่ปรากฏอยู่กับทั้ง 2 ประเทศ ศาสนาฮินดูที่มีถิ่นกำเนิดอยู่ในประเทศอินเดียมีความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าหลายองค์ แต่ที่สำคัญมีอยู่ด้วยกัน 3 องค์ คือ พระพรหม, พระวิษณุ และพระศิวะ โดยต่อมาเทพเจ้าทั้ง 3 องค์รวมเรียกว่า ตรีมูรติ ความเชื่อนี้ได้ส่งอิทธิพลมาถึงความเชื่อที่อยู่ในประเทศทงเอเชียอาคเนย์รวมถึงประเทศไทยด้วย

กุลนิช คณะฤกษ์ (2552: 2-4) ได้วิจัยเรื่อง “ชนบทการประพันธ์และทัศนะเรื่องความคิดสร้างสรรค์ในวรรณคดีสันสกฤต : ศึกษาเปรียบเทียบจากวรรณคดีมหากาพย์กับวรรณคดีกาพย์” เนื้อหาเป็นเรื่องของวรรณคดีสันสกฤต อันเป็นเรื่องราวเปรียบเทียบวรรณคดีมหากาพย์กับวรรณคดี

กาวะ ในวรรณคดีมหากาพย์เป็นวรรณคดีที่มีอิทธิพลต่อชนชาวอินเดีย ถือเป็นขุมทรัพย์ทางปัญญาที่ยิ่งใหญ่ ซึ่งเป็นเหมือนแรงบันดาลใจให้นักวีนำไปเขียนวรรณคดีกาวะที่เป็นวรรณคดีสมัยใหม่ได้อย่างมีอิทธิพล ทั้งนี้วรรณคดีทั้ง 2 ประเภทยังให้แนวคิดที่ก่อให้เกิดการสร้างสรรค์ สนับสนุนแนวคำสอนของศาสนา ถือเป็นงานประพันธ์ที่ทรงคุณค่า และสามารถนำหลักธรรมที่สอดแทรกในวรรณคดีไปใช้ให้สอดคล้องกับหลักคำสอนทางศาสนาได้เป็นอย่างดี

ปรีชา ช้างขวัญยืน และ สมภาร พรหมทา (2552: 28) กล่าวว่า เดิมศาสนาเป็นเรื่องของการสั่งสอนอบรมกับระหว่างบุคคล นานเข้าก็เกิดเป็นสถาบันทางสังคมแต่การสั่งสอนทางศาสนาที่ยังคงมีอยู่เช่นเดิม แต่ปัจจุบันการศึกษาทางศาสนานั้นเป็นการศึกษาในทำนองเดียวกับศาสตร์อื่น คือ ศึกษาในฐานะเป็นวิชาการด้านหนึ่ง ด้วยเหตุนี้ศาสนาจึงมีความสัมพันธ์กับศาสตร์หลาย ๆ ด้าน เช่นกัน การศึกษาศาสนาในเชิงทฤษฎีดังกล่าวนี้อาจจะศึกษาได้หลายแง่มุม การศึกษาศาสนาให้เข้าใจสามารถแบ่งได้เป็นสองแบบ คือ แบบแรกเป็นการศึกษาเชิงประเพณี โดยการศึกษาตามที่โบราณจารย์อธิบายหรือตามการตีความของผู้รู้ในปัจจุบัน แบบที่สองเป็นการศึกษาเชิงปรัชญา โดยเพื่อที่จะเข้าใจคำสอนว่ามีระบบความคิดเป็นอย่างไร อีกทั้งยังเป็นการวิเคราะห์เพื่อให้เกิดความเข้าใจความคิดทางศาสนาว่าเป็นระบบมากน้อยเพียงใด

พระนรงค์ฤทธิ์ ทุมมรภิโต (สุขอัน) (2552) ได้วิจัยเรื่อง การศึกษาหลักการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนมหายาน จากการศึกษาผลการศึกษาพบว่าแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนมหายานนี้มีพัฒนาการมาจากปัจจัยที่สำคัญหลายประการ คือ มาจากการพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงภายในสังคมพระพุทธศาสนาเอง อิทธิพลของศาสนาฮินดูที่แทรกซึมปะปนเข้ามา อิทธิพลของศาสนาและวัฒนธรรมเปอร์เซียรวมถึงอิทธิพลของศิลปกรรมกรีกโบราณด้วย พุทธศาสนมหายานให้ความสำคัญกับแนวคิดของพระโพธิสัตว์ ทั้งนี้เพื่อที่ต้องการสอนให้คนที่นับถือทั้งพุทธศาสนมหายานและศาสนาอื่น ๆ ได้เห็นแนวทางที่ชัดเจนและเอกลักษณ์ รวมถึงคำสอนที่สำคัญในคัมภีร์ต่าง ๆ ที่กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ที่สำคัญของพระโพธิสัตว์ ซึ่งก็คือ การช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ให้พ้นทุกข์ก่อน ที่ตนจะพ้นทุกข์ นี่ถือเป็นหลักการสำคัญที่ทำให้แนวคำสอนพุทธศาสนมหายานแตกต่างจากพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาอื่น ๆ ที่นับถือเทพเจ้าได้อย่างชัดเจน

วิทยา ศักยภินันท์ (2552) ได้วิจัยเรื่อง อุดมการณ์พระโพธิสัตว์ : พุทธจริยศาสตร์เพื่อมหาชน เป็นบทความที่กล่าวถึงลักษณะทางจริยศาสตร์ของอุดมการณ์พระโพธิสัตว์ที่ปรากฏอยู่ในหลักคำสอนของพุทธศาสนamahayan อย่างหลักของ โพธิจิต ปรัชญาปารมิตา และบารมี 6 ประการ ซึ่งลักษณะ 2 ประการของอุดมการณ์พระโพธิสัตว์ ในการปรารถนาทำความดีต่อผู้อื่น และอยากให้ประชาชนปฏิบัติตามหลักนั้น ๆ อันเป็นเอกลักษณ์และกลายเป็นพุทธจริยศาสตร์ของมหาชน

วิธีการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยผู้วิจัยทำการศึกษาจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ดังนี้

1. ศึกษาข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources) ได้แก่ คัมภีร์ของทางพระพุทธศาสนา
2. ศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่ หนังสือหรือเอกสารทางวิชาการ (Documentary Research) ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของแนวความคิดการอวตารในศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนamahayan
3. เมื่อได้ข้อมูลแล้วก็ทำการศึกษาวิเคราะห์ วิจัยข้อมูลจากเอกสารอ้างอิง
4. ทำการศึกษาเปรียบเทียบโดยอาศัยข้อมูลที่ได้มา พร้อมทั้งเสนอแนวความคิดเห็นของผู้จัดทำเข้าเพิ่มเติม
5. เสนอผลการดำเนินงานและข้อสรุปเรียบเรียงเป็นวิทยานิพนธ์

นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจในงานวิจัยเรื่องนี้มากขึ้น ผู้วิจัยได้กำหนดความหมายของคำต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายของคำบางคำที่ใช้ในงานวิจัยครั้งนี้ ดังนี้

การศึกษาเชิงเปรียบเทียบ หมายถึง ศึกษาเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างเรื่องอวตารในศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนamahayan ในประเด็นต่อไปนี้ 1) ความหมายและนิยาม 2) ความเป็นมา 3) แนวคิดเรื่องเทพเจ้า 4) ลักษณะ 5) ประเภท 6) จุดมุ่งหมาย และ 7) วิธีการอวตาร

ศาสนาฮินดู หมายถึง ศาสนาเก่าแก่ที่พัฒนามาจากศาสนาพราหมณ์มีแหล่งกำเนิดขึ้นในประเทศอินเดียรวมระยะเวลาประมาณ 4,000 ปีมาแล้ว เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 700 ลงมา ซึ่งมีการใช้ระบบ

ปรัชญา มีคัมภีร์เพิ่มขึ้นมากมาย โดยสำนักต่าง ๆ มีการนับถือตามความเชื่อของคณาจารย์และคัมภีร์ที่ตนเองนับถือยอมรับ

พระพุทธศาสนamahayan หมายถึง พุทธศาสนานิกายหนึ่ง ที่มีหลักคำสอนเกี่ยวกับพระธรรมวินัยบางประเด็นแตกต่างจากพุทธศาสนาเถรวาท ปรากฏขึ้นภายหลังการสังคายนาครั้งที่ 2 เรียกกลุ่มของตนว่า มหาสังฆิกะและได้แยกตัวออกมาชัดเจนในราวพุทธศตวรรษที่ 7 สมัยของท่านนาคาชุนผู้ก่อตั้งนิกายมาธยมิก พุทธศาสนamahayanมีผู้นับถือมากในประเทศฝ่ายเหนือของทวีปเอเชีย เรียกว่า อุดรนิคาย (นิกายฝ่ายเหนือ) หรือ อาจริยวาท (ลัทธิของอาจารย์)

การอวตาร หมายถึง การแบ่งภาคมาเกิดบนโลกมนุษย์โดยเทพเจ้าหรือผู้ที่มีอิทธิฤทธิ์อำนาจคล้ายคลึงกับเทพเจ้าแบ่งพลังงานส่วนหนึ่งลงมาเกิดเป็นสัตว์ มนุษย์ และครึ่งสัตว์ครึ่งมนุษย์ เพื่อทำหน้าที่อย่างหนึ่งอย่างใด

เทพเจ้า หมายถึง ผู้ที่มีชีวิตเป็นทิพย์ ไม่ได้มีชีวิตเป็นกายเนื้ออยู่บนโลก มีลักษณะกายที่ไม่สามารถอธิบายรายละเอียดได้อย่างชัดเจน เปรียบได้ดั่งแสงสว่าง มีที่ประทับอยู่บนสวรรค์ซึ่งถือเป็นภพภูมิที่ดี ในบางครั้งอาจเรียกว่า เทพเจ้า ซึ่งหมายถึง เทวดาผู้เป็นใหญ่ ตามความเชื่อแบบพหุนิยม ซึ่งเชื่อว่าอำนาจของธรรมชาติเกิดขึ้นจากเทพเจ้าเป็นผู้ควบคุม

เทวดา หมายถึง เป็นความเชื่อในพระพุทธศาสนา โดยเชื่อว่าเป็นวิญญาณของผู้ที่ตายไปแล้ว ได้ไปเกิดในภพภูมิที่ดี เรียกว่า สวรรค์ ซึ่งเป็นผลจากความเชื่ออีกว่า การทำบุญกุศลความดีต่าง ๆ เมื่อครั้งมีชีวิตอยู่ หลังจากทีละจากโลกนี้ไปผลที่ได้จากกระทำกุศลนั้นจะได้รับการตอบแทนให้ได้ไปไปเกิดเป็นเทวดาสถิตอยู่บนสวรรค์

โพธิสัตว์ หมายถึง สัตว์ที่จะมาตรัสรู้ต่อไปและเคยได้รับคำทำนายว่า ต่อไปจะได้เป็นพระพุทธเจ้า ต้องผ่านการบำเพ็ญบารมี 10 ประการ ตามความเชื่อของพระพุทธศาสนา

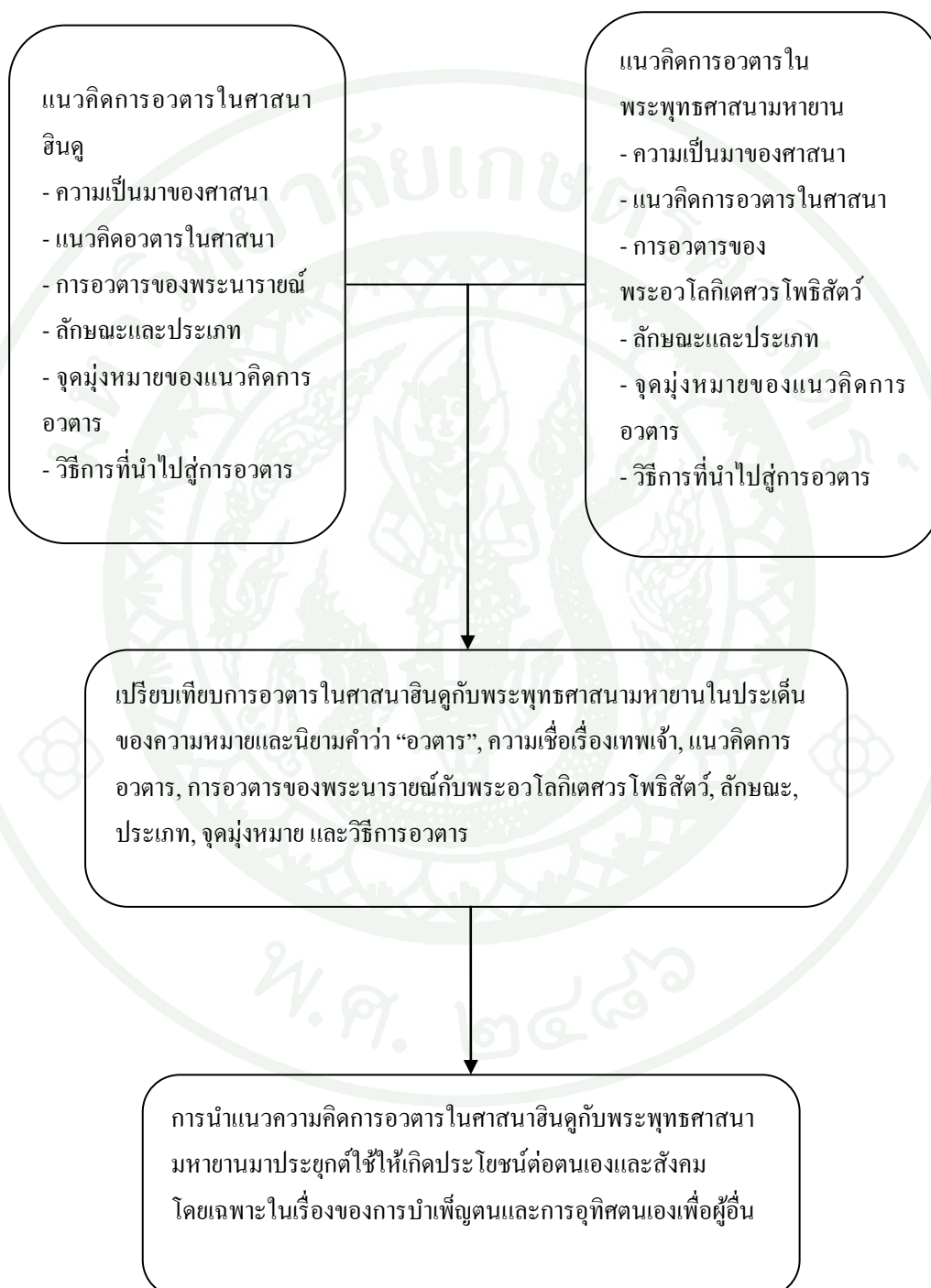
โพธิสัตว์มหาสัตว์ หมายถึง พระโพธิสัตว์ตามความเชื่อในพระพุทธศาสนamahayanที่เชื่อว่าเป็นพระธยานิโพธิสัตว์เกิดจากอำนาจของธรรมชาติที่ถูกบังคับาลขึ้น ไม่ทรงปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้ามีที่ประทับอยู่ที่พุทธเกษตร ทำให้พระโพธิสัตว์ประเภทนี้มีฐานะสูงไปกว่า

พระโพธิสัตว์ธรรมดาจึงกลายเป็นแนวคิดของพระโพธิสัตว์มหาสัตว์หรือในทางตะวันตกเรียกว่า เทวโพธิสัตว์

การเวียนว่ายตายเกิด หมายถึง สังสารวัฏ เป็นการหมุนเวียนของสิ่งมีชีวิตโดยอาศัยการสั่งสมความดีและความชั่วเป็นสิ่งที่เริ่มต้นของการกำเนิดชีวิต การดำรงอยู่ของชีวิต และการสูญสลายไปของชีวิต เมื่อมีความดีและความชั่วเป็นเหตุของการเกิดแล้ว เราก็ย่อมต้องรับผลของความดีความชื่อนั้น เมื่อถึงคราวของความแก่และความเจ็บป่วย เข้าครอบงำจนถึงวาระสุดท้ายคือการดับสูญของชีวิตหรือความตาย ความดีและความชั่วที่เคยกระทำครั้งมีชีวิตย่อมส่งผลให้เราไปสู่การกำเนิดขึ้นอีกครั้ง วณเวียนเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ

การกลับชาติมาเกิด หมายถึง การเปลี่ยนจากภาวะหนึ่งไปสู่ภาวะหนึ่ง อธิบายได้ว่าเป็นเป็นกระบวนการทางธรรมชาติของสิ่งมีชีวิตผ่านการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ตามวัฏสงสาร โดยทั่วไปเชื่อว่าเป็นการระลึกได้ว่าก่อนนั้นเคยเกิดเป็นใครมาก่อน ซึ่งเป็นความเชื่อที่หล่อหลอมมาจากความเชื่อดั้งเดิมซึ่งส่วนมากจะเชื่อมโยงกับความผูกพันวิญญาณบรรพบุรุษและอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์

กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

บทที่ 2

แนวคิดการอวตารในศาสนาฮินดู

ยุคสมัยของการพัฒนาต้องเกิดขึ้นกับทุก ๆ ประเทศ เพราะสิ่งที่เกิดขึ้นไม่ใช่แค่นำมาซึ่งความทันสมัยแต่ยังทำให้เกิดแนวคิดใหม่ ๆ ตามมา หลักแห่งการพัฒนาโดยทั่วไปจะเน้นส่วนที่เป็นการพัฒนาทางวัตถุเพราะสามารถรับรู้ได้จากทุกประสาทสัมผัส แต่สิ่งใดที่เกิดขึ้นกับการพัฒนาทางจิตเป็นสิ่งที่เราไม่สามารถทำให้คนทั่วไปรับรู้ได้เช่นเดียวกับที่ตนประสบมา ทั้งนี้สิ่งที่เกิดขึ้นกับจิตนั้นอธิบายได้ว่า หลักของการพัฒนาทางจิตส่วนสำคัญก็คือ อาศัยความเชื่อเป็นหลักประกอบขึ้นกับองค์ประกอบส่วนอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นสภาพแวดล้อม การดำรงชีวิต จินตนาการ และการปฏิบัติตามหลักการอันจะนำไปสู่การพัฒนาทางจิตได้ผสมผสานกัน ถึงแม้จะมีคนไม่น้อยที่สนใจใคร่รู้เกี่ยวกับเรื่องนี้แต่ก็เป็นเรื่องที่ยังอธิบายให้เข้าใจได้ยาก ดังนั้น จึงมีนักคิดหลากหลายคนที่พยายามหาหลักการมาอธิบาย ประเทศอินเดียเป็นประเทศหนึ่งที่น่าสนใจมากในการคิดค้นหลักการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากปรากฏการณ์ทางจิต ทั้งนี้เพราะพื้นฐานประเทศอินเดียมีความเชื่อทางศาสนาเป็นสิ่งสำคัญในชีวิต

ประเทศอินเดียไม่ว่าจะเข้าสู่ช่วงสมัยแห่งการพัฒนาในระยะเวลาใดความเชื่อก็มักได้รับการพัฒนาควบคู่กันไปด้วย อีกทั้งประเทศอินเดียมีความสามารถที่ค่อย ๆ ซึมซับความเจริญในรูปแบบใหม่ที่เข้ามา แทนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงในคราวเดียวอย่างที่หลาย ๆ ประเทศทำกัน แต่หลักทางศาสนาช่วยให้การพัฒนาที่เกิดขึ้นเป็นไปอย่างค่อยเป็นค่อยไป ศาสนาหลักของประเทศอินเดียคือ ศาสนาฮินดู มีผู้นับถือมากเป็นอันดับหนึ่งของประเทศ ทั้งนี้ศาสนาฮินดูได้รับความเชื่อเดิมที่ถือว่ามีส่วนสำคัญเป็นอย่างยิ่งคือ ความเชื่อเรื่องเทพเจ้า อันมีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานเข้ามาเป็นหลักทั้งในทางศาสนาและหลักการดำรงชีวิตที่พบอยู่ในปัจจุบันนี้ด้วย ดังนั้นไม่ว่าการพัฒนาใดที่เกิดขึ้นก็ต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่มีความสอดคล้องกับหลักทางศาสนาเพื่อไม่ให้กระทบกระเทือนต่อพื้นฐานการดำรงชีวิตชาวอินเดีย การกระทำเช่นนี้เป็นการปฏิบัติตามแนวทางที่บรรพบุรุษได้สร้างสรรค์ไว้อย่างสมบูรณ์ เนื้อหาในงานนี้เป็นส่วนหนึ่งที่สื่อให้เห็นถึงความเชื่อและแนวคิดที่เกิดขึ้นในประเทศอินเดียโดยเฉพาะยังคงมีความสำคัญต่อคนทั้งประเทศอยู่

ความเป็นมาของศาสนาฮินดู

การศึกษาศาสนาฮินดูถ้าไม่ได้ศึกษาความเป็นมาของประเทศอินเดียประกอบกันย่อมทำให้เราอาจไม่ทราบถึงความสัมพันธ์ของทั้ง 2 ส่วนว่ามีความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกันในลักษณะใดบ้าง ทั้งนี้ประเทศอินเดียจากอดีตจนถึงปัจจุบันต้องเผชิญกับปัญหาและอุปสรรคนานาประการตลอด ไม่ว่าจะเป็นจากปัญหาภายในและภายนอกเองก็ตามส่วนนี้ส่งผลต่อระบบต่าง ๆ ที่อยู่ในประเทศไม่ว่าจะเป็นเรื่องสภาพบ้านเมืองรวมถึงความเชื่อทางศาสนา แต่ด้วยความที่ประเทศอินเดียมีการวางแผนตั้งรับต่อสู้และปรับตัวกับสิ่งต่าง ๆ จึงทำให้ผลกระทบที่ได้รับเกิดผลดีเสียเป็นส่วนใหญ่ จนกระทั่งสามารถที่จะสร้างอารยธรรมที่ยิ่งใหญ่ของตนขึ้นมา อารยธรรมที่เกิดขึ้นก็ไม่ได้เป็นที่รู้จักและศึกษาเฉพาะเพียงแค่ประเทศของตนที่ดำเนินสืบทอดมาถึงปัจจุบันแต่เป็นสิ่งที่ทำให้คนทั่วไปสนใจในประเทศอินเดียจนกลายเป็นที่รู้จักในระดับโลก อารยธรรมที่เกิดขึ้นก็ไม่ได้เป็นเครื่องบ่งชี้ถึงความเจริญเพียงด้านเดียวแต่กลับเป็นความเจริญในทุกด้าน เพราะฉะนั้นการศึกษาถึงความความเป็นไปประเทศอินเดียจึงมีคุณค่ายิ่งในส่วนที่เป็นจุดเริ่มต้นทั้งทางด้านวัฒนธรรม ประเพณี ศิลปะ และศาสนา ที่มีความสำคัญยิ่งของอารยธรรมตะวันออกอีกแห่งหนึ่งที่เคยได้ทำการศึกษา

อารยธรรมที่สำคัญของประเทศอินเดีย

ประเทศอินเดียมีแหล่งอารยธรรมเริ่มแรกที่มีความรุ่งเรืองและถือมีความสำคัญแห่งหนึ่งของโลกก็ว่าได้ โดยอารยธรรมแห่งนี้มีชื่อว่า อารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ (Indus Valley Civilization) อยู่ทางตอนเหนือของประเทศ สมัยก่อนลุ่มแม่น้ำสินธุเป็นแหล่งหล่อเลี้ยงทุกสรรพสิ่งมีความอุดมสมบูรณ์กว่าดินแดนส่วนอื่น ต่อมาเกิดการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญในบริเวณลุ่มแม่น้ำแห่งนี้มีชื่อว่า “ฮารัปปา” (Harappa) และ “โมเฮนโจ ดาโร” (Mohenjo-daro) มีอาณาบริเวณตั้งแต่ทิศตะวันตกของแคว้นปัญจาบ (Punjab) ตะวันตก จนถึงแคว้นสินธ์ (Sindh) (ปัจจุบัน โบราณสถานทั้ง 2 แห่งตั้งอยู่ในประเทศปากีสถาน) โบราณสถานทั้ง 2 ถือเป็นศูนย์กลางที่มีความกว้างใหญ่ มีการตั้งสมและพัฒนาอารยธรรมมาเป็นระยะเวลายาวนาน การค้นพบในครั้งนี้ครั้งแรกมีแค่เพียงรายงานของร่องรอยเมืองโบราณแห่งหนึ่งในปี ค.ศ. 1826 แต่เมื่อเข้าสู่ช่วงเวลาที่ประเทศอังกฤษเข้ามารุกรานประเทศอินเดียอีกทั้งการสำรวจเส้นทางรถไฟสายละฮอร์-มุลตาน (ดวงธิดา รามสวรรค์, 2537ก: 22) ที่เกิดขึ้นมีความสำคัญกว่าจึงต้องยุติการค้นหาเมืองโบราณแห่งนี้ ต่อมาในช่วงเวลาปี ค.ศ. 1921 โบราณสถานที่ได้รับการรายงานครั้งแรกได้มีผู้กลับมาให้ความสนใจอีกครั้งและยังได้รับการรายงานว่าพบเมืองโบราณอีกแห่งหนึ่งอยู่ใกล้เคียงกันกับแหล่งเดิม (Herman, 1991: 38) ซึ่งเป็น

ผลงานของนักโบราณคดีชาวอังกฤษโดยเซอร์ อเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮม (Sir Alexander Cunningham) เป็นผู้ที่พบโบราณวัตถุชิ้นแรก ๆ ของนครต่าง ๆ ที่เก่าแก่ที่สุดของอินเดีย เป็นผู้ที่ได้รับสมญานามว่าบิดาแห่งโบราณคดีอินเดียเพราะถึงแม้ในช่วงเวลาของเขาจะไม่ได้พบสิ่งใดที่แปลกใหม่แต่เขาก็ได้ใช้เวลาและเป็นผู้บุกเบิกในการศึกษาซากวัตถุโบราณเพื่อคลี่คลายอดีตของประเทศอินเดีย (จิตติมา พัทธยาไพรวรรณ, 2549: 14)

การศึกษาทางโบราณคดีในประเทศอินเดียยังคงมีการสืบทอดงานตลอดมาทั้งชาวอินเดียเองอย่าง เบเนอรัจี (Benerji) ได้ขุดพบวัตถุต่าง ๆ ที่สูญหายไป ณ บริเวณเมืองโมเฮนโจ ดาโร แต่ที่ถือว่าเป็นความสำเร็จอย่างยิ่งใหญ่ที่สุดในการทำงานทางโบราณคดีนั้นอยู่ภายใต้การบริหารงานของเซอร์ จอห์น มาร์แชล (Sir John Marshall) นักโบราณคดีชาวอังกฤษอีกท่านหนึ่งที่เป็นผู้นำในการศึกษาและขุดค้นพบโบราณวัตถุเพิ่มเติมซึ่งสามารถบอกถึงรายละเอียดเกี่ยวกับเมืองโมเฮนโจ ดาโร ได้เป็นอย่างดีในปี ค.ศ. 1921-1927 ทำให้ทราบว่าเมืองนี้เป็นเมืองที่ได้รับการสร้างและทำลายมาหลายครั้งไม่ถ้วน มีการทำการศึกษาถึงโบราณสถานแห่งนี้มาอยู่หลายครั้งจนพบร่องรอยการบรรพชาพินกันเมืองนี้จึงมีอีกชื่อเรียกหนึ่งว่า นครมรณะ (City of the Dead) และในขณะเดียวกันการขุดค้นเมืองฮารัปปาก็ดำรงควบคู่กันไปในปี ค.ศ. 1921-1934 โดยศาสตราจารย์ เอ็ม. เอส. วอตส์ (M. S. Wats) การได้รู้จักโบราณสถานทั้ง 2 ทำให้ทราบอีกประการหนึ่งว่า เมืองฮารัปปา อยู่ริมแม่น้ำราวี (Ravi) ซึ่งเป็นแม่น้ำสายแยกของแม่น้ำสินธุที่อยู่ทางเหนือขึ้นไป (สุภัทรา นิลวัชร วรรณพิน และศุภวรรณ ขวรัตน์วงศ์, 2551: 34-35) ในปี ค.ศ. 1946 เป็นการขุดสำรวจครั้งใหญ่ของเมืองฮารัปปาทำให้ได้รายละเอียดเพิ่มเติมว่าอารยธรรมแถบลุ่มแม่น้ำสินธุมีความแข็งแกร่งตลอดจนมีความคล้ายคลึงกันในหลายด้านจึงสามารถแยกแยะลักษณะเพื่อสามารถมองเห็นภาพรวมของอารยธรรมแห่งนี้ได้โดยสามารถแบ่งลักษณะของอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุให้เห็นชัดเจนได้ดังนี้

สิ่งก่อสร้าง แรกเริ่มทำมาจากดินเหนียวตากแห้ง แต่ต่อมาเพื่อให้มีความแข็งแรงเพิ่มขึ้นนำดินมาเผาทำเป็นก้อนกลายเป็นอิฐแล้วค่อยนำมาก่อเป็นสิ่งต่าง ๆ ที่มีขนาดและรูปแบบเดียวกัน การวางผังเมืองมีความเป็นระเบียบแบ่งอาณาบริเวณภายในเมืองออกเป็นสัดส่วนแบ่งแยกอาคารที่ตั้งสำคัญไว้เป็นหมวดหมู่ ที่อยู่อาศัยมีทั้งขนาดใหญ่และเล็กต่างกันไป มีการสร้างถนนไว้ใช้ทั้งสายเล็กและสายหลักทำให้เดินทางได้สะดวก ยังรู้จักการสร้างท่อระบายน้ำให้เหมาะแก่การทำความสะอาดฝังลึกอยู่ใต้ดิน มีสระน้ำขนาดใหญ่ก่อด้วยอิฐเช่นกันและยังมีที่อาบน้ำขนาดใหญ่อยู่ในป้อมปราการมีทางเดินเชื่อมสู่ภายนอกจะถูกล้อมรอบด้วยห้องอาบน้ำขนาดเล็ก

สังคม มีความแตกต่างกันเล็กน้อยและมีการวางระดับชั้นทางสังคม โดยดูจากเมืองฮาร์ปเปอร์ไม่ปรากฏว่ามีการสร้างป้อมปราการและอาวุธที่พบก็มีเพียงไม้ก็ขึ้น แต่พบป้อมปราการในเมืองโมเฮนโจ ดาโร มีความมั่นคงและการป้องกันที่แข็งแรง สันนิษฐานว่ามีไว้ใช้ในทางศาสนาและการเมือง เหตุนี้ยังทำให้เชื่อได้ว่าการปกครองเป็นแบบรวมศูนย์อำนาจมาอยู่ที่พวกนักบวชซึ่งเป็นชนชั้นปกครอง ทำให้ในสมัยนั้นมีความเป็นอยู่ที่สงบเรียบง่ายมากกว่าการปกครองอย่างเป็นอิสระ

การดำเนินชีวิต ในการดำเนินชีวิตผู้คนแบ่งเป็นส่วนต่าง ๆ โดยแบ่งเป็น

- **อาหารหลัก** มีทั้งพืชและสัตว์ พืชสำคัญได้แก่ ข้าวสาลี ข้าวบาร์เลย์ ลูกเดือย อินทผลัม ถั่ว และงา เป็นต้น ในส่วนเนื้อสัตว์ มีเนื้อแกะ หมู ปลา และไก่
- **อาชีพ** เชื่อว่าส่วนมากทำเกษตรกรรมและงานช่างต่าง ๆ เพราะพบเครื่องปั้นดินเผา การทำเกษตรกรรมพบเห็นว่ามีร่องรอยของช้าง ควาย แพะ แกะ และวัว เลี้ยงเพื่อใช้งาน
- **เสื้อผ้าและเครื่องประดับ** มีการปลูกฝ้ายและทอเพื่อนำมาจัดทำเสื้อผ้า แบ่ง 2 ชั้น ลวดลายที่เกิดขึ้นแบ่งไปตามชนชั้น ทั้งผู้หญิงและผู้ชายนิยมไว้ผมยาว ผู้หญิงจะรวบหรือมัดไว้ทางซ้ายโดยการถักเปีย เครื่องประดับก็เช่นกันที่ใส่ได้ทั้งผู้หญิงและผู้ชายส่วนมากเป็น สร้อยคอ กำไล ต่างหู เป็นต้น ซึ่งทำมาจากทอง เงิน งาช้าง และพลอยสีต่าง ๆ มีการใส่เครื่องประดับที่จุกเช่นเดียวกัน (ลักษณะบางส่วนยังสามารถเห็นได้อยู่ในประเทศอินเดียปัจจุบัน)
- **เครื่องใช้** เครื่องมือเครื่องใช้ทำมาจากโลหะผสม ทองแดง และเงิน ไม่พบว่ามีการใช้เหล็กในการทำเครื่องใช้ มีเครื่องปั้นดินเผาแบบเรียบและมีลวดลายทาสี ส่วนหอยสังข์ได้ค้นพบสิ่งของต่าง ๆ ที่ประดับด้วยหอยสังข์ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในอารยธรรมอินเดียต่อมา

งานศิลปะ ไม่ปรากฏว่ามีงานศิลปะที่เป็นรูปร่างอย่างอนุสาวรีย์ที่มีขนาดใหญ่ ส่วนใหญ่เน้นไปทางประโยชน์ในการใช้สอย พบรูปปั้นดินเผาขนาดเล็กและตราที่ประทับ มีงานแกะสลักที่ทำด้วยหินเนื้ออ่อน ซึ่งตราที่ประทับสามารถพบเจอได้ในสถานที่ต่าง ๆ ทำให้มีการสันนิษฐานว่าต้องมีประโยชน์ในการใช้สอยในการติดต่อกำขาย รูปสลักที่อยู่บนตราประทับส่วนมากเป็นรูปสัตว์และตัวอักษรแกะไว้รวมกับรูปภาพ

ความเชื่อทางศาสนา ไม่พบโบสถ์และวิหารใหญ่โต แต่จากโครงสร้างทางสิ่งก่อสร้างที่มีสถานที่อาบน้ำและบ่อน้ำนั้น เป็นข้อสังเกตว่าน่าจะมีไว้เพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา รวมถึงป้อมปราการมีไว้ใช้ในทางศาสนาเช่นเดียวกัน (ซึ่งรายละเอียดจะกล่าวในหัวข้อที่เกี่ยวข้องกับศาสนายุคก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศอินเดียโดยตรง)

หลักฐานในอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุส่วนมากเป็นหลักฐานทางโบราณคดีและถือเป็นช่วงยุคก่อนประวัติศาสตร์เพราะไม่พบจารึกที่เป็นลายลักษณ์อักษรที่บ่งบอกเรื่องราวไว้ได้เลย มีเพียงข้อความสั้น ๆ ที่จารึกลงบนตราที่ประทับ (Seal) และซากเมืองโบราณส่วนมากเป็นรูปแบบเมือง (Urban Civilization) มีรูปแบบที่แน่นอนเฉพาะตัว การเรียกอารยธรรมแถบนี้ว่าอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุมาจากการขุดค้นของนักโบราณคดีที่ตอนต้นเข้าใจได้ว่าจำกัดบริเวณอยู่เพียงแค่แถบลุ่มแม่น้ำสินธุถือเป็นจุดเริ่มแรกแห่งความเจริญของอารยธรรม ต่อเมื่อได้ขุดค้นเรื่อยไปทำให้ทราบว่า มีเมืองต่าง ๆ อยู่ร่วมสมัยเดียวกันอีก มีลักษณะเดียวกันกับที่กล่าวมาข้างต้นกระจายตัวอยู่ นักโบราณคดีประมาณไว้ว่ามี 2,500 แห่งได้ โดยรวมแล้วเชื่อว่าขอบเขตความเจริญที่เกิดขึ้นเป็นแบบค่อย ๆ มีการพัฒนาต่อเนื่องและขยายตัวมาตั้งแต่ทางตะวันตกของที่ราบสูงอิหร่าน ผ่านลุ่มแม่น้ำสินธุที่อยู่ในเขตประเทศปากีสถาน จนมาถึงทางตะวันตกของกลุ่มแม่น้ำ 2 สายคือ แม่น้ำคงคาและแม่น้ำยมนา ที่ท้ายที่สุดก็ไปจนถึงตอนใต้ของประเทศอินเดียปัจจุบัน (สาวิตรี เจริญพงศ์, 2545: 21) จึงรวมเรียกแหล่งอารยธรรมบริเวณนี้ว่า วัฒนธรรมฮารัปปา เพราะมีความเห็นว่าอารยธรรมแห่งนี้มีขอบเขตความเจริญและระยะเวลาร่วมสมัยเดียวกับเมืองฮารัปปาที่เป็นเมืองตั้งอยู่ทางคั่นน้ำน่าจะเกิดขึ้นก่อนในการค้นพบเมืองอื่นด้วยทำให้สามารถคำนวณขอบเขตของอารยธรรมแห่งนี้ได้ทั้งมีความเจริญเกิดขึ้นคงอยู่มานานอย่างน้อย 1,000 ปีก่อนคริสต์ศักราช

มีข้อสันนิษฐานเกิดขึ้นอีกถึงสาเหตุการเสื่อมสลายลงของอารยธรรมแห่งนี้โดยมีการอ้างสาเหตุที่ต่างกัน เริ่มจากการพบร่องรอยบางอย่างเกี่ยวกับเรื่องนี้กล่าวถึงโครงสร้างเมืองโมเฮนโจ ดาโร ก่อนว่าถูกทำลายลงช้า ๆ จากปฏิกิริยาของเกลือ ซึ่งก็มีผู้ออกมาได้แย้งในทฤษฎีนี้โดยอ้างว่าลักษณะโครงสร้างของเมืองโมเฮนโจ ดาโร ถูกสร้างมาเช่นเดียวกับเมืองฮารัปปา แต่ทำไมเมืองฮารัปปายังคงสภาพอยู่ได้แทบจะสมบูรณ์จึงไม่น่าเป็นไปได้ที่จะมาจากสาเหตุนี้ จากข้อคิดเห็นที่แตกต่างกันทำให้เกิดความยุ่งยากสับสนยิ่งขึ้นไปอีก ดังนั้นจึงมีความพยายามในการหาข้อสันนิษฐานใหม่โดยพิจารณาจากเมืองฮารัปปา ซึ่งปรากฏอยู่ด้วยกัน 3 ทฤษฎี ดังที่ Herman (1991: 43-47) กล่าวไว้ดังนี้

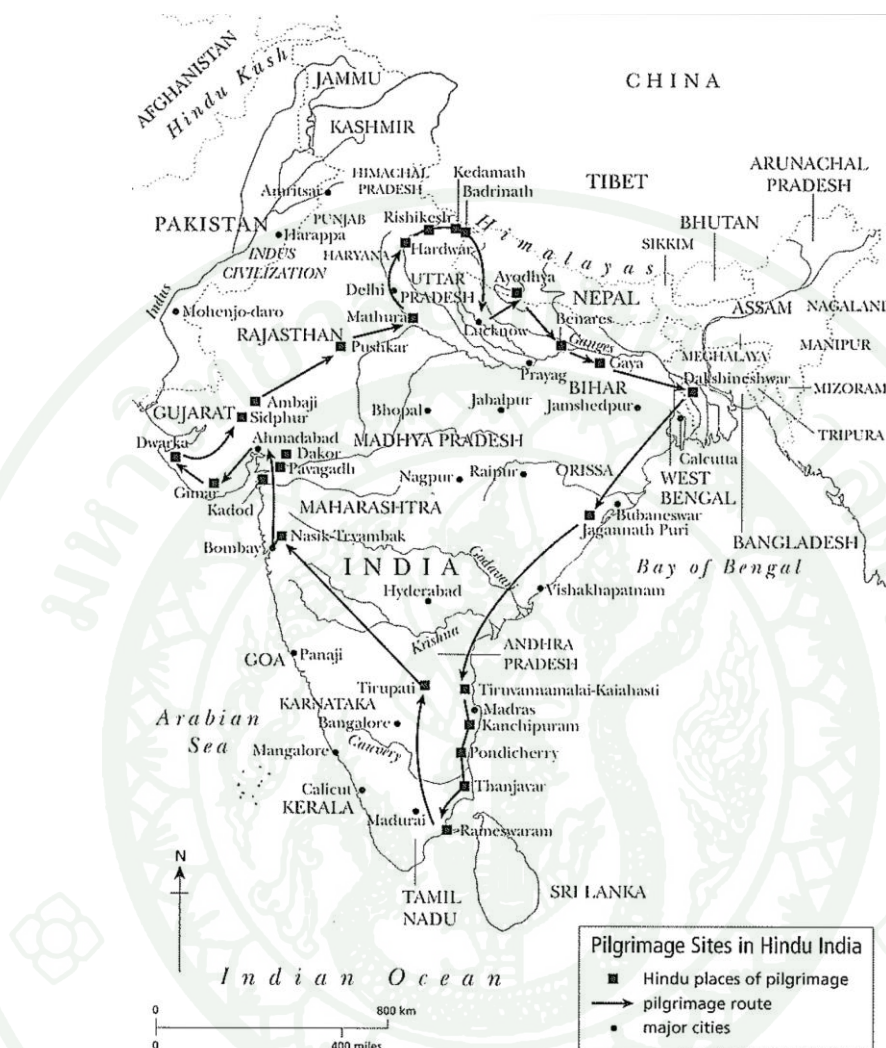
ทฤษฎีที่ 1 อารยธรรมแห่งลุ่มแม่น้ำสินธุนี้ถูกทำลายลงโดยชนชาติอื่นเข้มารุกราน

ทฤษฎีที่ 2 อารยธรรมแห่งลุ่มแม่น้ำสินธุนี้ถูกทำลายลงโดยภัยธรรมชาติ

ทฤษฎีที่ 3 อารยธรรมแห่งลุ่มแม่น้ำสินธุนี้ถูกทำลายลงโดยการต่อสู้กันเองภายใน

โดย Herman ยังให้รายละเอียดในแต่ละทฤษฎีอีก ซึ่งในทฤษฎีที่ 1 กล่าวว่าว่ามีกลุ่มชนอื่นอพยพเข้ามาและทำการรุกรานชาวพื้นเมือง ซึ่งได้แก่ชาวอารยัน (Aryan) ในสมัยนั้นยังไม่ได้เป็นกลุ่มที่มีชื่อเรียกแน่นอนอาศัยอยู่บริเวณที่ราบลุ่มมาก่อนได้เข้มารุกรานและขับไล่ชาวพื้นเมืองเหล่านั้นจนต้องหลบหนีไปอยู่ในส่วนอื่น ถือเป็นข้อพิสูจน์ที่ดีว่าเกิดจากการรุกรานของชาวอารยันที่ไม่ก่อให้เกิดช่องว่างแห่งเหตุผลที่เกิดในเมืองโมเฮนโจ ดาโร เช่นกัน โดยในปี ค.ศ. 1920 นักโบราณคดีได้ค้นพบโครงกระดูกที่มาจากกลุ่มคน 6 กลุ่ม มีอยู่ด้วยกันทั้งหมด 40 คน ถูกฝังอยู่ปรากฏให้เห็นว่ามีร่องรอยของการต่อสู้จนเกิดการล้มตาย จึงเป็นการยืนยันถึงทฤษฎีที่ 1 นี้ได้เป็นอย่างดี แต่ก็มีข้อโต้แย้งว่าโครงสร้างเมืองของอารยธรรมนี้มีความแข็งแรงของป้อมปราการ จึงไม่น่าจะมีผู้บุกรุกเข้าไปได้โดยง่าย อีกประการหนึ่งคือเรื่องของการสืบทอดอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุกับอารยธรรมยุคหลังจากที่ชาวอารยันอพยพเข้ามามีเรื่องของช่องว่างแห่งเวลาเข้ามาเกี่ยวข้อง ชาวอารยันอพยพเข้าไปเมื่อประมาณ 1,000 ปีหลังจากยุคอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุสูญสลายไปแล้ว ส่วนทฤษฎีที่ 2 อธิบายไว้ว่าเกิดจากภัยธรรมชาติมากกว่าเกิดจากการรุกรานจากชนชาติอื่น แรงจากภัยธรรมชาติทำให้มาถึงจุดสิ้นสุดของเมืองทั้ง 2 โดยเฉพาะเหตุผลที่เกิดขึ้นจากการเคลื่อนตัวของแผ่นดินในบางพื้นที่ทางใต้ของเมืองโมเฮนโจ ดาโร ก้อนหินที่หล่นลงมาได้ปิดกั้นทางเดินน้ำก่อให้เกิดแหล่งน้ำขังจากแหล่งต้นน้ำของเมืองโมเฮนโจ ดาโร ในที่สุดก็ไหลเอ่อท่วมเมืองจนชาวพื้นเมืองต้องทำการอพยพออกไปอยู่ทางตอนใต้ สังเกตได้ว่าทฤษฎีนี้ได้รับการสนับสนุนจากบางส่วนของเมืองโมเฮนโจ ดาโร อยู่ในระดับน้ำ ถึงกระนั้นก็ยังมีความน่าสนใจว่า ทำไมเมืองฮารัปปาถึงไม่ได้รับผลกระทบจากภัยธรรมชาตินี้ด้วยทำให้ข้อสนับสนุนนี้ไม่มีเหตุผลรองรับที่แน่นอน จนเกิดเป็นทฤษฎีที่ 3 ซึ่งเป็นส่วนสุดท้ายกล่าวไว้ว่า ชาวพื้นเมืองได้ละทิ้งแหล่งที่อยู่ไป โดยเฉพาะเมืองโมเฮนโจ ดาโร เกิดจากการต่อสู้ขัดแย้งกันภายใน เหตุผลนี้เป็นข้อพิสูจน์ถึงความล่มสลายของลักษณะโครงสร้างรูปแบบเมือง เป็นการทำลายล้างระบบต่าง ๆ และคุณภาพชีวิตของผู้คนที่อาศัยอยู่ที่มีอยู่มากที่สุด

นอกจากนี้ยังมีการกล่าวอ้างถึงเหตุปัจจัยอื่นเพิ่มเติมอีกของนักโบราณคดีไม่ว่าจะเป็นการอธิบายถึงแหล่งที่ตั้งของเมืองทั้ง 2 ที่อยู่ตามเส้นทางของแม่น้ำสำคัญ โดยอ้างอิงจากความเชื่อที่กล่าวว่ามีแม่น้ำสรสวดี (Sarasvati) ที่ตั้งอยู่ระหว่างแม่น้ำยมนา (Yamuna) และแม่น้ำสัตเลจ (Sutlej) แม่น้ำสรสวดีเป็นแม่น้ำที่มีอยู่มาอย่างยาวนานมีความศักดิ์สิทธิ์กว้างใหญ่กว่าแม่น้ำสายอื่น (สาวิตรี เจริญพงศ์, 2545: 22) แต่มาปรากฏอยู่ในคัมภีร์ฤคเวทภายหลัง ต่อมาเมื่อแม่น้ำมีการเปลี่ยนทางเดินของน้ำทำให้น้ำที่เคยมีอยู่ได้แห้งลงไปจนกลายเป็นลำคลองขนาดเล็กบางครั้งถึงขนาดแห้งจนกลายเป็นทะเลทราย ความแห้งแล้งที่เกิดขึ้นทำให้น้ำที่ใชอุปโภคและบริโภคไม่เพียงพอจนวันเข้าก็กินบริเวณไปทั่วทั้งเมือง ประชาชนเกิดความอดอยากขึ้นในที่สุดก็ต้องอพยพทั้งเมืองไปอยู่ที่อื่น ที่หลักฐานทางโบราณคดีไม่มีร่องรอยของแม่น้ำสายนี้เป็นเพราะเหตุนี้เอง อีกสาเหตุหนึ่งเกิดขึ้นเมื่อชุมชนมีการขยายตัวจากการเพิ่มประชากร จนเกิดความแออัดความต้องการทั้งอาหารและที่อยู่อาศัยมีมากขึ้นกลายเป็นความขาดแคลนอดอยาก มีปัญหาด้านสุขอนามัยมีโรคระบาด, ความเจ็บป่วยและล้มตายตามมา (ดวงธิดา ราเมศวร์, 2537ข: 29-31) จนคนที่เหลือรอดอยู่ต้องอพยพไปอาศัยในที่อื่นทั้งเมืองที่เคยรุ่งเรืองให้กลายเป็นเมืองที่รกร้างและเสื่อมโทรมลงไปตามกาลเวลา สาเหตุการล่มสลายอีกประการหนึ่งที่น่าสนใจคือ เรื่องของการค้นพบวาทารยธรรมแห่งนี้สร้างบ้านเรือนซ้อนทับบนรากฐานเดิมขึ้นต่อไปเรื่อย ๆ ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการไม่ยอมรับเอาสิ่งแปลกใหม่เข้ามา กล่าวอีกนัยหนึ่งว่าเป็นการยึดถือรูปแบบเดิมไว้ทำให้ไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงและสลายตัวลงไปในที่สุด แต่สาเหตุหนึ่งที่ตรงกันกับทฤษฎีที่ 3 ของ Herman ที่มีผู้เห็นด้วยมากที่สุดคือ การเกิดภาวะสงครามกับศัตรูรอบด้าน การสู้รบกันทำให้อารยธรรมแห่งนี้ที่เคยมีสภาพเมืองที่ยิ่งใหญ่และแข็งแกร่ง เริ่มเข้าสู่ความเสื่อมโทรมและสลายตัวลงไปในที่สุด ทฤษฎีการเสื่อมสลายของอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุที่กล่าวไว้เบื้องต้นถึงแม้จะยังไม่ชัดเจนแต่ก็มีส่วนที่สามารถเป็นไปได้ดังก็มีส่วนเชื่อมโยงให้สามารถข้อพิสูจน์อื่นต่อไป และยังมีบางส่วนสืบทอดต่อมายังอารยธรรมยุคหลังได้เห็นถึงความมั่งคั่งของอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุที่มีทั้งงานศิลปะด้านต่าง ๆ สร้างสรรค์ด้วยฝีมือ (หัตถกรรม), เครื่องมือที่ใช้ในการดำรงชีวิต, เครื่องประดับ, ภาษา, และการปกครอง เกิดจากความรู้ที่ต้องก้าวผ่านเบื้องหลังความน่ากลัวนานาประการ เป็นประวัติศาสตร์ที่ควรค่าในความทรงจำและการศึกษา

ภาพที่ 2 แหล่งที่ตั้งอารยธรรมและต้นกำเนิดศาสนาฮินดู
ที่มา: Shattuck (1999: 10)

ความเป็นมาของชื่อเรียกประเทศอินเดีย

ชื่อเรียกประเทศอินเดียเดิมเป็นชื่อเรียกที่ชาวอินเดียด้วยกันเองเรียกว่า “ภารตวรรษ” มาจากคำว่า “ภารต” (Bharata) เป็นพระนามของกษัตริย์องค์แรกของอินเดียผู้ที่สามารถรวบรวมอินเดียโบราณให้เป็นปึกแผ่น ในภาษาสันสกฤตคำว่า “ภา” มีความหมายว่า แสงสว่าง ส่วน “รต” หรือ “ระตะ” มีความหมายว่า การกระทำ รวมแล้วมีความหมายว่า การกระทำอันนำไปสู่ความสว่าง มีความหมายไปได้อีกว่าเป็นความรู้ (ดวงธิดา ราเมศวร์, 2537ข: 17-18) กษัตริย์พระองค์นี้ตาม

ความเชื่อแล้วบางแห่งแปลความจากที่มาของคัมภีร์มหาภารตะ (Mahabharata) เป็นคัมภีร์ที่สำคัญที่สุดในการนำชีวิตของชาวอินเดีย อธิบายไว้ว่าพระองค์เป็นโอรสของท้าวทุษยันต์ (Dushyanta) และพระนางศกุนตลา (Shakuntala) ซึ่งมีความสำคัญต่อความเชื่อของชาวอินเดียเพราะเป็นนิยายปรัมปราอ้างอิงทางศาสนา นอกจากนี้ยังเชื่ออีกว่า ท้าวภรต เป็นต้นวงศ์ของเกรฟและปาณฑพ (กรรณ และ เรืองอุไร กุศลาสัย, 2554: 5) ยังมีชื่อเรียกที่อยู่ในส่วนของคนแถบตะวันออกด้วยกัน เป็นภาษาที่เข้าใจกันในท้องถิ่นของตน ที่แพร่หลายที่สุดมักเรียกชื่อดินแดนนี้ว่า ชมพูทวีป ความหมายของคำนี้สันนิษฐานว่ามาจากสมัยโบราณดินแดนแห่งนี้เต็มไปด้วยต้นหว้าคำว่า “ชมพู” หรือ “ชมพู” เป็นภาษาบาลีแปลว่า ต้นหว้า หรือเรียกในอีกชื่อหนึ่งว่า ชมพูพฤกษ์ มีความหมายว่า ดินแดนแห่งต้นหว้า ในส่วนความหมายของชื่อเรียกประเทศอินเดียมาจากคำในภาษาสันสกฤตว่า “สินธุ” (Sindhu) หมายถึง สายน้ำ หรือ แม่น้ำ ที่อยู่บริเวณแถบแม่น้ำสินธุ แต่เดิมคำในภาษาโบราณของอินเดียเรียกดินแดนแห่งนี้ว่า “สัปตะ สินธุ” (Sapta Sindhu) แปลว่า แม่น้ำ 7 สาย ซึ่งมีการระบุว่าต้นน้ำอยู่บนเทือกเขาหิมาลัยมีอาณาเขตอยู่ในแคว้นปัญจาบแล้วไหลลงมาเบื้องล่างโดยแยกออกเป็น 7 สายที่จะมารวมกันเป็นแม่น้ำสายใหญ่สายเดียว (ในปัจจุบันเหลือเพียง 5 สาย) (Avari, 2007: 1) จากชื่อเรียกของแม่น้ำสายนี้ทำให้ดินแดนที่อยู่บริเวณโดยรอบได้รับการเรียกขานจากชนชาติอื่นต่างกันไปไม่ว่าจะเป็นชาวเปอร์เซียซึ่งปรากฏอยู่ในจารึกของพระเจ้าดาริอุส (Darius) กษัตริย์องค์ที่ 3 แห่งราชวงศ์อาคีเมเนีย (Achaemenian) ได้กล่าวไว้ถึงผู้ที่อยู่อาศัยในดินแดนแถบนี้เป็นภาษาเปอร์เซียว่า “ฮินดู” (Hindu) ดินแดนแห่งนี้จึงมีชื่อว่า “ฮินดูสถาน” (Hindustan) ตามไปโดยมีความหมายว่า เป็นดินแดนของชาวฮินดูที่ตั้งอยู่เลยลุ่มแม่น้ำสินธุไปทางตะวันออก (ซึ่งก็คือบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคา) (คณัย ไชยโยธา, 2553: 1) แต่เมื่อชาวกรีกได้เข้ามาการออกเสียงกลายเป็นอินดัว (Indoi) อินโดส (Indos) และอินดัส (Indus) ในระยะแรกใช้เรียกขานเฉพาะดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำสินธุเท่านั้น ต่อมาเมื่อเริ่มมีกลุ่มชนอื่นเข้ามาอาศัยและทำการปกครองอีกมากชื่อเรียกได้กลายเป็นอินเดีย (India) โดยเฉพาะชาวตะวันตกก็ยังได้รับเอาชื่อเรียกนี้ไว้มาใช้เรียกขานดินแดนนี้ทั้งหมดอย่างเป็นทางการตลอดมา (บุญเย็น วอทอง, 2550: 15) ส่วนชื่อเรียกว่า อนุทวีป (Sub-Continent) ในตอนต้นคงมีผู้เข้าใจเป็นจำนวนมากว่าคงหมายความว่าเฉพาะประเทศอินเดียเท่านั้นแต่ความเป็นจริงแล้วอนุทวีปอินเดียเป็นชื่อเรียกที่มาจากกรณีหนึ่งที่หนึ่งในห้าส่วนของพื้นที่โลกในอดีตประเทศอินเดียยังคงเป็นดินแดนที่กว้างใหญ่ไม่มีการแบ่งแยกเป็นส่วนต่าง ๆ ใกล้เคียงกับทวีปแต่มีขนาดเล็กกว่า ล้อมรอบไปด้วยทะเลและมหาสมุทรโดยส่วนใหญ่ด้วยเหตุนี้ทำให้มีชื่อเช่นนี้ ต่อมาเป็นเพราะว่าความแตกต่างทางด้านการปกครองที่เข้ามาเมื่อใดที่ผู้ปกครองมีอำนาจและมีความสามารถจัดการกับการปกครองให้เป็นไปอย่างมีระบบระเบียบพร้อมทั้งสามารถขยายอาณาเขตรวมดินแดนให้เป็นหนึ่งเดียวกันเมื่อนั้นดินแดนของอินเดียก็จะมีความชัดเจน แต่ถ้า

หากเมื่อใดที่ผู้ปกครองไม่มีอำนาจเพียงพอ ดินแดนก็จะแบ่งแยกออกจากกันเป็นอาณาจักรของราชวงศ์ต่าง ๆ รวมถึงความเชื่อและศาสนาก็แตกต่างกันไปด้วย ดังในปัจจุบันอนุทวีปอินเดียอยู่ทางภูมิภาคเอเชียใต้ประกอบไปด้วยประเทศที่สำคัญไม่ว่าจะเป็นประเทศอินเดีย, ประเทศปากีสถาน, ประเทศบังกลาเทศ, ประเทศศรีลังกา, ประเทศเนปาล, ประเทศภูฏาน หรือแม้แต่มัลดีฟส์เองก็ได้ชื่อว่าอยู่ในดินแดนอนุทวีปอินเดีย

เผ่าพันธุ์ที่สำคัญของประเทศอินเดีย

เรื่องของเผ่าพันธุ์มนุษย์เป็นส่วนสำคัญที่ต้องกล่าวถึงอีกประการหนึ่ง หลักฐานเกี่ยวกับเรื่องราวของเผ่าพันธุ์มนุษย์นั้นเริ่มต้นศึกษาได้จากหลายทางทั้งทางด้านมนุษยวิทยา (Anthropologist) ทางด้านโบราณคดี (Archaeologist) ทางด้านชีววิทยา (Biologist) และทางธรณีวิทยา (Geologist) เป็นต้น จากการรวบรวมหลักฐานจากผู้เชี่ยวชาญทั้ง 4 ด้าน ทำให้ทราบว่าเมื่อประมาณ 2,000 – 3,000 ล้านปีมาแล้ว มีสิ่งมีชีวิตเกิดขึ้นมาจนวิวัฒนาการมาเป็นสัตว์ต่าง ๆ จนเริ่มมาเป็นสัตว์ที่มีกระดูกสันหลังและก็เป็นมนุษย์อย่างสมบูรณ์ในสุดท้าย (ฟิรพ่น พิณพงศ์, 2538: 109, 111) มนุษย์กลุ่มแรกถือกำเนิดมาเป็นเวลากว่า 20,000,000 ปีมาแล้ว และได้ผ่านวิวัฒนาการมาแล้วอย่างน้อย 7 ขั้นตอน โดยค้นพบโครงกระดูกเผ่าพันธุ์ของมนุษย์ในรูปแบบต่างกันทั้ง 1. รามาพิเทคัส (Ramapithecus), 2. ออสตราโลพิเทคัส (Australopithecus), โฮโม อีเร็คตัส (Homo Erectus) (ทั้ง 2 ช่วงนี้ค้นพบในช่วงยุคเดียวกัน) 3. พิเทแคนโทรปัส อีเร็คตัส (Pithecanthropus Erectus) หรือชาว (Java) 4. ปักกิ่ง (Peking Man) 5. นีแอนเดอร์ทาล (Neanderthal) 6. โครมันยอง (Cro-Magnon) 7. มนุษย์ยุคปัจจุบัน (Modern) หรือโฮโม ซาเปียน (Homo Sapien) (คณัย ไชยโยธา, 2536: 3-4) รูปแบบของมนุษย์ข้างต้นมีการขุดค้นพบอยู่ในสถานที่ต่างกันไปจนถึงในประเทศอินเดียด้วย ทางโบราณคดีมีการค้นพบโครงกระดูกมนุษย์ลักษณะแบบโฮโม อีเร็คตัส (Homo Erectus) ที่มีความคล้ายคลึงกับมนุษย์ปัจจุบันมากที่สุดอยู่ในยุคหินเก่า (Paleolithic Age) ซึ่งเป็นเวลากว่าแสนปี ส่วนยุคที่เป็นบรรพบุรุษของมนุษย์ปัจจุบันเป็นลักษณะแบบโฮโม ซาเปียน (Homo Sapien) ค้นพบได้ทางบริเวณตอนใต้ของประเทศอินเดียในช่วงนี้เป็นช่วงยุคน้ำแข็งตอนปลายเป็นเวลา 10,000 กว่าปีมาแล้ว และอีกแห่งที่รัฐมัธยประเทศพบโครงกระดูกมนุษย์ตรงกับยุคหินใหม่ (Neolithic Age) มีอายุประมาณ 8,000 ปี (ดวงธิดา รามสวรรค์, 2537ข: 23-25) ต่อมาเมื่อการกำหนดความเป็นมนุษย์ได้ถูกกำหนดขึ้นจากการมีวัฒนธรรมทำให้มนุษย์มีความแตกต่างออกจากสัตว์ที่ถูกวิวัฒนาการมาร่วมกัน เมื่อเป็นเช่นนั้นมนุษย์ในแต่ละส่วนก็มีการสร้างวัฒนธรรมซึ่งมีรูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง รวมถึงประเทศอินเดียด้วยเผ่าพันธุ์มนุษย์ของชาวอินเดียก็เป็นผู้

ที่มีวัฒนธรรมที่มีการสืบทอดต่อกันมาก่อให้เกิดเป็นอารยธรรมที่ยิ่งใหญ่อย่างอารยธรรมบริเวณลุ่มแม่น้ำสินธุที่ผู้คนต่างให้ความสนใจศึกษา ถึงแม้ยังไม่เป็นที่ทราบแน่นอนถึงระยะเวลาของอารยธรรมแห่งนี้ แต่จากที่เริ่มปรากฏร่องรอยว่ามีมาอย่างยาวนานและถือเป็นช่วงแห่งความเจริญรุ่งเรืองอย่างที่สุดอยู่ในช่วงเวลาประมาณ 5,000 – 2,000 ปีก่อนคริสต์ศักราช เพราะมีการสร้างที่อยู่อาศัยและสิ่งเครื่องใช้ต่าง ๆ ในการทำมหากิน ส่วนนี้สำหรับนักประวัติศาสตร์จัดให้อยู่ในวัฒนธรรมที่เรียกว่า วัฒนธรรมโซน ซึ่งตรงกับแหล่งที่ขุดค้นได้คือแถบลุ่มแม่น้ำสินธุในแคว้นปัญจาบ (วีระชัย โชคมุกดา, 2554: 24)

เมื่อทำการศึกษาต่อไปการค้นพบถึงเชื้อสายมนุษย์ในประเทศอินเดียยังมีความซับซ้อนโดยดวงธิดา ราเมศวร์ (2537: 34-36) ยังกล่าวไว้อีกว่า เผ่าพันธุ์ของชาวอินเดียในยุคแรกนั้นนักโบราณคดีเชื่อว่ามีคนกลุ่มใหญ่เข้ามาอาศัยอยู่เป็นเผ่าพันธุ์แรกคือ “นิกรอยด์” (Negloid) หรือ “นิโกร” (Negro) ที่มาจากทวีปแอฟริกา มีผิวดำ ผมหยิก และอีกพวกหนึ่งคือ “มองโกลอยด์” (Mongoloid) มาจากทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีผิวขาวออกเหลืองและตาดี ต่อมาเกิดการแต่งงานข้ามเผ่าพันธุ์ทำให้เกิดเป็น “โปรโต-ออสตราลอยด์” (Proto-Australoid) แต่ละกลุ่มต่างก็แยกย้ายมีถิ่นที่อยู่กระจายออกไป สำหรับกลุ่มที่สืบเชื้อสายจากนิกรอยด์จะอยู่ตรงบริเวณฝั่งตะวันตกและทางตอนใต้ พวกที่สืบเชื้อสายจากมองโกลอยด์จะอยู่ทางบริเวณตอนเหนือที่ติดกับเทือกเขาหิมาลัย (Himalayas) และทางฝั่งตะวันออก ส่วนเชื้อสายโปรโต-ออสตราลอยด์ จะกระจายไปอยู่ตามหมู่เกาะในมหาสมุทรอินเดียและแปซิฟิกตอนใต้ระหว่างเส้นทางจากอินเดียถึงทวีปออสเตรเลียกลายเป็นอีกเชื้อสายหนึ่งคือ “ออสตราลอยด์” (Australoid) ซึ่งสันนิษฐานว่าคือบรรพบุรุษของพวก “อะบอริจิน” (Aborigine) นอกจากนี้ยังเชื่ออีกว่ายังกลายเป็นเผ่าพันธุ์ของทั้งชาวพื้นเมืองบนเกาะญี่ปุ่น “ไอนุ” (Ainu) และชาวพื้นเมืองของอเมริกันอย่างอินเดียนที่เดินทางข้ามฝั่งจากทวีปเอเชียกลางตรงบริเวณช่องแคบแบเร็ง ในส่วนของชาวอินเดียนั้นเมื่อระยะเวลาผ่านไปเผ่าพันธุ์เดิมแท้จริงอย่างนิกรอยด์และมองโกลอยด์ก็ค่อย ๆ ลดน้อยลงไปเรื่อย ๆ พวกนิกรอยด์นั้นได้เลือนหายไปในที่ที่สุดแต่พวกมองโกลอยด์ยังคงพบอยู่ทางแถบเหนือและแถบบริเวณเทือกเขาหิมาลัย ในขณะที่เชื้อสายโปรโต-ออสตราลอยด์ส่วนมากยังอาศัยอยู่ในอินเดียแต่จะถูกเรียกว่า “มิลักกะ” มีการกล่าวเพิ่มเติมโดยอาศัยการอธิบายจากเรื่องเชื้อสายอีกหนึ่งกลุ่มที่เป็นกลุ่มคนอพยพมาจากบริเวณทะเลเมดิเตอร์เรเนียนและตั้งที่อยู่อาศัยตรงดินแดนเปอร์เซียก่อน แล้วค่อย ๆ อพยพเข้ามาในดินแดนส่วนอินเดีย เมื่อเข้ามาก็ได้ค่อย ๆ เริ่มสร้างรากฐานอารยธรรมตรงบริเวณลุ่มแม่น้ำสินธุ ชาวเปอร์เซียเรียกคนกลุ่มนี้ตามลักษณะสีผิวที่คล้ำและผมหยิกว่า “ทหะ” หรือ “ทหุ” แต่เป็นที่รู้จักกันในชื่อว่า “ดราวิเดียน” (Dravidian) ภาษาสันสกฤตคือ “ทราวิท” หรือ “ทราวิทะ” มีความหมายว่า ชาวใต้ เชื้อ

ว่าเป็นชื่อที่ได้รับการเรียกในภายหลัง เมื่อเกิดเหตุการณ์ที่ชาวพื้นเมืองต้องกระจายไปตั้งถิ่นฐานในส่วนอื่น ทั้งชาวมิลักกะและทราวิทต่างก็ต้องไปอาศัยอยู่โดยเฉพาะทางตอนใต้เสียส่วนใหญ่ ต่อมาจึงถูกเรียกรวม ๆ กันว่า “ทราวิท” แต่ชาวตะวันตกมักเรียกว่า “คราเวียน” เมื่อเป็นเช่นนี้อาจกล่าวได้ว่าผู้ที่สร้างอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุคือ ชาวพื้นเมืองในแถบนี้ที่ในสมัยก่อนไม่ได้มีชื่อเรียกโดยเฉพาะ ซึ่งจากหลักฐานที่มีก็ไม่อาจยืนยันได้อย่างชัดเจนว่าชาวพื้นเมืองเดิมเป็นชนเผ่าเดียวกับชาวมิลักกะ แต่ต่อมาเมื่อเกิดการปะปนจนกลายเป็นพวกเดียวกันพร้อมทั้งได้กระจายตัวไปอาศัยอยู่ตามดินแดนส่วนต่าง ๆ ทำให้ไม่สามารถแยกพื้นฐานเชื้อสายเดิมได้เนื่องจากมีลักษณะทางกายภาพที่คล้ายกันทั้งสีผิวที่คล้ำและผมหยิก ชื่อเรียกกลุ่มคนพวกนี้ก็ย่อมเรียกรวมกันไปไม่ว่าจะเป็นคราเวียน, ทราวิท และมิลักกะ แต่ไม่ว่าจะเรียกแบบใดท้ายที่สุดเป็นที่เข้าใจตรงกันว่าเป็นชื่อเรียกของชาวพื้นเมืองเดิมที่เคยอาศัยอยู่บริเวณแถบลุ่มแม่น้ำสินธุ จากการอธิบายความดังกล่าวทำให้การขุดค้นทางโบราณคดีที่พบโครงกระดูกสามารถอธิบายได้ว่าทำไมเผ่าพันธุ์ของชาวอินเดียจึงไม่ได้มีโครงสร้างเดียวกันทั้งหมด

เผ่าพันธุ์ของมนุษย์อีกกลุ่มหนึ่งที่สำคัญอันได้จากหลักฐานทางวรรณคดีที่เก่าแก่ที่สุดของอินเดียคือ ฤคเวท อ้างถึงว่าแต่ก่อนประเทศอินเดียมีผู้เข้ามาบุกรุกและคัมภีร์นี้ก็เป็นสิ่งสำคัญของกลุ่มผู้รุกรานนี้มีชื่อเรียกเป็นการเฉพาะว่า ชาวอารยัน (Aryan) สำหรับความเป็นมาของชาวอารยันก็มีความซับซ้อนเช่นเดียวกับชาวพื้นเมือง ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องของชาวอารยันนั้นอาจแบ่งออกได้เป็น 2 แนวคิด ดังที่ สาวิตรี เจริญพงศ์ (2545: 27) กล่าวไว้ดังนี้

แนวคิดที่ 1 ชาวอารยันเป็นผู้รุกรานที่เข้ามาจากภายนอกและสร้างสรรค์อารยธรรมอินเดียหลังสมัยอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ

แนวคิดที่ 2 เป็นแนวคิดที่คัดค้านแนวคิดที่หนึ่งกล่าวว่า ชาวอารยันไม่ได้อพยพมาจากภายนอกในช่วงปลายสมัยอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ หากแต่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้มาช้านาน และได้ค่อย ๆ พัฒนาสะสมความเจริญก้าวหน้าทางอารยธรรมเรื่อยมา แม้กระทั่งอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุของชาวพื้นเมืองเดิมก็เป็นบทบาทการสร้างสรรค์ของชาวอารยันเอง

โดยส่วนมากแล้วคงยอมรับแนวทางแรกอยู่มากนอกจากนี้ยังมีเรื่องที่ว่าเดิมชาวอารยันเป็นกลุ่มชนเผ่าที่มีชื่อเรียกว่า “นอแมด” (Nomads) รวมถึงเรื่องที่เคยอาศัยอยู่บริเวณทุ่งหญ้าสเตปส์

(Steppes) ในภาคใต้ของรัสเซียและภาคตะวันออกของทะเลสาบแคสเปียน (Caspian Sea) จนอพยพเข้ามาทางอิหร่านและช่องเขาทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย (สุภัทรา นิลวัชร วรรณพิน และ ศุภวรรณ ชวรัตน์วงศ์, 2551: 44) บางทีก็กล่าวว่ายอพยพมาจากส่วนกลางของทวีปเอเชีย (Central Asia) ซึ่งไม่เป็นที่แน่นอนว่าอยู่ในส่วนใดมาเป็นแนวทางสนับสนุนเรื่องความเป็นมาของชาวอารยันอีกด้วย แต่สิ่งที่ยืนยันได้ประการหนึ่งคือ ชาวอารยันมีวิถีชีวิตแบบวัฒนธรรมเผ่าและมีการอพยพไปตั้งถิ่นฐานในดินแดนส่วนต่าง ๆ เพราะฉะนั้นการเดินทางของชาวอารยันจึงสามารถแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ ตามที่ อรุณศักดิ์ กิ่งมณี (2551: 10) ได้กล่าวไว้ดังนี้

กลุ่มที่ 1 แยกไปทางตะวันตก เข้าสู่ทวีปยุโรป

กลุ่มที่ 2 แยกไปทางตะวันออกเฉียงใต้ (เป็นบรรพบุรุษของชาวอิหร่านในเปอร์เซีย)

กลุ่มที่ 3 แยกลงมาทางใต้ ตามแถบลุ่มแม่น้ำสินธุ (ถือว่าเป็นกลุ่มที่สำคัญที่สุดสำหรับประวัติศาสตร์อินเดีย)

การที่ชาวอารยันเป็นชนเผ่าพเนจรไม่มีการตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่ง อันเนื่องมาจากการอยู่ร่วมกันทำให้ความแออัดเกิดขึ้นอาณาเขตที่เคยอยู่ก็คับแคบลงไป จึงจำเป็นต้องแยกย้ายกันไปหาถิ่นฐานใหม่เรื่อย ๆ เฉพาะส่วนของกลุ่มที่ 3 ที่เดินทางลงมาทางใต้จนกระทั่งพบดินแดนแห่งลุ่มแม่น้ำสินธุจึงตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างถาวร มีความเห็นว่า ชาวอารยันเข้าไปในประเทศอินเดียช่วงเวลาระหว่าง 2,000-1,500 ปีก่อนคริสต์ศักราชโดยประมาณ ชาวอารยัน ตามรากศัพท์รูปสันสกฤตแล้วเขียนได้ว่า อารย ตามรูปบาลีเขียนได้ว่า อริย แปลว่า เจริญ ประเสริฐ (กรุณา และ เรืองอุไร กุศลาลัย, 2554: 27) การเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ของชาวอารยันนี้ไม่ได้เข้ามาโดยง่ายและไม่ได้เกิดขึ้นเพียงช่วงเวลาในครั้งเดียว สามารถสรุปได้ว่าการอพยพเข้ามานั้นเป็นไป 2 ช่วง ดังที่ สุภัทรา นิลวัชร วรรณพิน และ ศุภวรรณ ชวรัตน์วงศ์ (2551: 45) สรุปไว้ดังนี้

ช่วงแรก เป็นการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณปัญจาบ (Punjab)

ช่วงที่สอง เข้ามาทางแคว้นกัศมีร์ (Kashmir) ตั้งถิ่นฐานอยู่ตอนกลางของประเทศนับตั้งแต่บริเวณเทือกเขาหิมาลัยตอนเหนือมายังเทือกเขาวินธัยทางใต้และทางทางตะวันตก

การอพยพของชาวอารยันที่เกิดขึ้นได้ขยายอิทธิพลกินบริเวณตั้งแต่เขตปัญจาบตะวันออก ไปยังที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคา (Ganges) และแม่น้ำยมนา (Yamuna) ทางด้านตะวันออกพร้อมทั้งได้ ซึ่ง การที่ชาวอารยันอพยพเข้ามาครั้งนี้เป็นเหตุการณ์ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของชาวพื้นเมืองด้วย จากที่กล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในยุคอินเดียบราหฺมในการที่อารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุเสื่อมโทรมและสลายตัวลงไปอย่างไม่ทราบถึงสาเหตุที่แน่นอน มีความเห็นถึงการสลายตัวนี้เกิดจากกลุ่มผู้รุกรานที่มีประสิทธิภาพที่เหนือกว่าในทุกด้านเข้ายึดครองแต่ก็มีข้อโต้แย้งเกิดขึ้นเกี่ยวกับช่วงเวลาที่ยาวนานของการล่มสลายของอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุกับการเข้ามาของกลุ่มผู้รุกรานแต่การแก้ไขเรื่องกำหนดเวลาทางประวัติศาสตร์ของบาบิโลนและการวิเคราะห์ของผู้ทรงความรู้ทำให้ช่องว่างเวลาที่มีอยู่แคบลงเป็นหลักฐานประกอบที่เพิ่มเติมขึ้นมา ทั้งนี้อ้างอิงได้จากข้อความที่ ธิติมาพิทักษ์ไพรวรรณ (2549: 56) ได้กล่าวถึงไว้ดังนี้

...ช่วงเวลาเหตุการณ์ที่สำคัญนี้อาจกำหนดได้โดยอาศัยการเทียบเคียงกับเหตุการณ์ที่สัมพันธ์กับทางตะวันออกกลาง ซึ่งได้พบร่องรอยการติดต่อระหว่างเมืองบนลุ่มแม่น้ำสินธุกับสุเมเรียน และมีเหตุผลบางประการที่เชื่อได้ว่า การติดต่อดำเนินมาถึงราชวงศ์ที่หนึ่งแห่งบาบิโลน ซึ่งสร้างกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ผู้ประทานกฎหมายคือ พระเจ้าฮัมมูราบี (Hammurabi) และราชวงศ์นี้ก็ถูกรุกรานโดยชนนรชนคือ พวกแคสไซท์ (Kassites) ซึ่งมาจากที่ราบสูงอิหร่านและพิชิตศึกโดยอาศัยรถศึกเทียมม้า หลังการรุกรานครั้งนี้ก็ไม่ปรากฏร่องรอยการติดต่อกันของเมโสโปเตเมียกับเขตลุ่มแม่น้ำสินธุอีกเลย และเหตุนี้น่าจะเชื่อได้ว่า เมืองบนลุ่มแม่น้ำสินธุได้สลายตัวลงไปพร้อม ๆ กับราชวงศ์ของพระเจ้าฮัมมูราบี เดิมระยะเวลาที่เกิดขึ้นของเหตุการณ์นี้เชื่อน่าจะอยู่ในระยะเวลาประมาณ 2,000 ปีก่อนคริสต์ศักราช แต่หลักฐานที่ปรากฏขึ้นมาใหม่ก่อนหน้าการเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้ต้องมีการแก้ไขกำหนดเวลาทางประวัติศาสตร์ใหม่ ปัจจุบันเชื่อกันว่าเกิดขึ้นราว 1,600 ปีก่อนคริสต์ศักราช...

จากการแก้ไขครั้งนี้ทำให้ความเชื่อที่ว่าอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุได้ล่มสลายลงไปมีความสอดคล้องกับกลุ่มผู้รุกรานที่เชื่อว่าชาวอารยันมากขึ้น การรุกรานที่เกิดขึ้นเดิมไม่ได้มีเฉพาะชาวอารยันแต่มีคนหลายเผ่าเข้ามามีส่วนร่วม ไม่ใช่เป็นการรวมกำลังโจมตีในครั้งเดียวเกิดขึ้นในหลาย ๆ ครั้ง อย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยเริ่มจากบริเวณเมืองที่อยู่โดยรอบก่อน เมื่อปราบปรามหมู่บ้านรอบนอกเป็นผลสำเร็จแล้ว ในที่สุดตรงบริเวณลุ่มแม่น้ำสินธุก็ได้รับผลกระทบจนสามารถยึดเมืองที่สำคัญลงไปได้ ชาวอารยันจากที่กล่าวแต่เดิมเป็นพวกกึ่งเร่ร่อน ดำรงชีพด้วยการเลี้ยงปศุสัตว์และทำ

การเพาะปลูกเล็ก ๆ น้อย ๆ มีมาเป็นสัตว์เลี้ยวทำให้รู้จักใช้ไม้เทียมรมมีน้ำหนักเบา ดำรงชีวิตที่ไม่เป็นหลักแหล่งทำให้การใช้ไม้เทียมรมเป็นไปได้อย่างคล่องแคล่วรวดเร็ว เพื่อเสาะหาถิ่นฐานที่มีความอุดมสมบูรณ์ ตลอดเวลาในการเดินทางจึงมีความสามารถในการใช้อาวุธเพื่อสามารถเอาตัวรอดจากสิ่งแวดล้อมรอบตัวที่อาจมีอันตรายเกิดขึ้นได้ หลังจากเข้ายึดครองพื้นที่ของชาวพื้นเมืองเป็นที่เรียบร้อยแล้วลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชาวอารยันในแถบลุ่มแม่น้ำสินธุในระยะแรกถูกเรียกว่า “อาณาจักรชนเผ่า” (Tribal Kingdom) โดยนักประวัติศาสตร์ให้การอธิบายว่าเป็นเพราะมีลักษณะเป็นชนบทมากกว่ารูปแบบเมืองอย่างของชาวพื้นเมืองในอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ (Smart, 1996: 51) ถึงแม้ชาวอินเดียจะไม่ได้มีเผ่าพันธุ์เดียวกันทั้งหมดแต่ก็เห็นถึงลักษณะที่มีร่วมกันอยู่ แต่เมื่อกล่าวถึงเผ่าพันธุ์ใหญ่ ๆ ที่มีอิทธิพลสำคัญต่อประเทศอินเดียจนมาถึงปัจจุบันนี้ที่ควรกล่าวถึงดังที่ วีระชัย โชมุกดา (2554: 19) ได้สรุปไว้มีดังต่อไปนี้

กลุ่มดราวิเดียน (Dravidian) เป็นที่รู้จักในหลาย ๆ ชื่อ ทั้งทราวิทและมิลักกะ มีต้นกำเนิดไม่แน่ชัด อาจเกิดจากการผสมผสานกันทางเชื้อชาติของชนกลุ่มแรก ๆ ที่อพยพเข้ามาในอินเดีย แต่โดยทั่วไปเป็นที่ยอมรับว่า เป็นผู้ที่มียุทบาทและอำนาจอยู่ในอินเดียมาก่อนชนชาติอื่น ลักษณะทางกายภาพโดยทั่วไปแล้วจะมีผิวดำ ตัวเตี้ย ผมหยิก และจมูกแบน ปัจจุบันชนกลุ่มนี้จะอาศัยอยู่บริเวณตอนใต้ของประเทศอินเดีย

กลุ่มอารยัน (Aryan, Indo-Aryan) เป็นผู้ที่อพยพเข้ามาในกลุ่มหนึ่งแต่เป็นผู้ที่มีบุทบาทสำคัญเช่นเดียวกับกลุ่มดราวิเดียนในการหลอมรวมเป็นประเทศอินเดีย ลักษณะทางกายภาพจะมีร่างกายที่สูง ผมหยิกหยักศก และจมูกโด่ง ปัจจุบันกลุ่มคนพวกนี้จะอาศัยอยู่ทางภาคเหนือของประเทศอินเดียโดยมีความเชื่อว่ากลุ่มนี้เป็นผู้ที่เข้ามาขับไล่ชาวพื้นเมือง

กลุ่มชนกลุ่มน้อย (Minorities) ถึงแม้จะไม่ได้เกิดขึ้นมาแต่เริ่มแรกแต่เป็นกลุ่มคนที่มีความสำคัญไม่แพ้ 2 กลุ่มแรกเช่นกัน ตลอดระยะเวลาที่ชาวอารยันอพยพเข้าไปก็ยังมีกลุ่มชนเผ่าอื่นอพยพเข้าไปในอินเดีย เพราะฉะนั้นชนกลุ่มน้อยตามความหมายในที่นี้คือ เป็นชนกลุ่มน้อยทางวัฒนธรรม อาจแตกต่างกันทั้งทางวัฒนธรรมและเชื้อชาติหรืออาจแตกต่างเฉพาะวัฒนธรรม เช่น ต่างศาสนาแต่เชื้อชาติและเผ่าพันธุ์เดียวกัน จึงไม่ได้มีความหมายถึงกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ตามชนบทหรือตามป่าเขา ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนคือ ชาวมุสลิม

การล่มสลายของอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุจะมีข้อสันนิษฐานเป็นไปในลักษณะใดหรือมีความเกี่ยวข้องกับชาวอารยันว่าเป็นกลุ่มผู้รุกรานมีส่วนทำให้อารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุถึงกาลอวสาน และข้อเสนอว่าชาวอารยันก็เป็นกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในอินเดียมาแต่เดิมกลุ่มหนึ่ง แต่เผ่าพันธุ์ของชาวอินเดียที่มีบทบาทสำคัญต่อความเป็นไปของประเทศอินเดียที่สุดคือ 2 เผ่าพันธุ์ ได้แก่ ชาวทราวิท และชาวอารยัน และสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงเพื่อนำไปสู่การสร้างอารยธรรมแบบใหม่ คือ การผสมผสานกันของ 2 ชนเผ่าเกิดขึ้นโดยอาศัยการแต่งงานระหว่างกัน ทำให้เราพอจะสรุปได้ว่าการเกิดขึ้นของอารยธรรมและความเป็นมาประเทศอินเดียมีปัจจัยการเกิดขึ้นหลายสาเหตุ ตั้งแต่ยุคโบราณจนถึงปัจจุบัน เรื่องของระยะเวลาเป็นปัญหาหนึ่งที่สำคัญที่ยังมีข้อโต้แย้งกันอยู่มาก ทำให้การยืนยันเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ไม่เป็นที่แน่นอนมีรายละเอียดบางส่วนที่ส่งผลต่อการสืบทอดความรู้ต่อไป ที่เกิดจากความไม่ชัดเจนในหลักฐานที่ได้รับการขุดค้นพบซึ่งยังไม่สามารถถอดความสัญลักษณ์และตัวอักษรที่ปรากฏอยู่ได้ ตลอดจนถึงปัจจัยในการเอื้ออำนวยให้ดำรงรักษาหลักฐานเหล่านี้ยังมีไม่มากพอโดยภัยธรรมชาตินานาประการจนทำให้เสื่อมโทรมลงไป

อารยธรรมที่เกิดขึ้นได้ผ่านพ้นเหตุการณ์หลาย ๆ อย่างจากคนสมัยก่อน ไม่ว่าจะเป็นการดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางธรรมชาติแปรเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลาซึ่งเป็นข้อกำหนดทางภูมิศาสตร์ที่เกิดขึ้นอย่างไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ เกิดเป็นความเชื่อทางศาสนา การติดต่อสัมพันธ์กับชนชาติอื่นที่เข้ามาค้าขายกระทั่งการทำสงครามต่อสู้กับเผ่าพันธุ์อื่นที่เข้ามาเพื่อรุกราน จนถึงยุคปัจจุบันที่เปลี่ยนเป็นการยึดครองของผู้ที่ต้องการมาล่าอาณานิคม ทำให้ดินแดนแห่งนี้ที่ดูเหมือนจะเป็นผืนแผ่นดินเดียวกันแต่ก็ไม่ได้เป็นไปอย่างที่เราคาดคิดเพราะเหตุผลดังกล่าวทำให้เกิดความแตกต่างให้เกิดขึ้นในประเทศอินเดีย จนในที่สุดได้แยกออกเป็นประเทศต่าง ๆ ตลอดจนความเจริญที่เกิดขึ้นในโลกยุคใหม่ในปัจจุบันที่มีเทคโนโลยีเป็นแรงขับเคลื่อน แม้ว่าจะไม่สามารถปฏิเสธกระแสเหล่านี้ได้ ส่วนหนึ่งที่เป็นข้อแต่ประเทศอินเดียยังคงสภาพชีวิตและความเป็นอยู่อย่างมีสัจส่วนของอารยธรรมที่หลากหลายมาตั้งแต่ยุคโบราณได้อย่างเหนียวแน่น และยังคงเป็นศูนย์กลางหลักในการสืบทอดต่อมาจนถึงยุคของคนรุ่นหลังได้

ความหมายคำว่า “ฮินดู”

เนื้อหาข้างต้นเป็นการอธิบายสภาพโดยทั่วไปของประเทศอินเดียและสภาพทั่วไปนี้เองที่มีความสำคัญในการหล่อหลอมสิ่งต่าง ๆ ให้กับความเชื่อให้เกิดขึ้นในดินแดนนี้ก่อนที่จะกลายมาเป็นศาสนาฮินดูอย่างที่นับถือกันในปัจจุบัน จึงเป็นเรื่องสำคัญที่ต้องอธิบายถึงความเป็นมาของศาสนา

ฮินดูบางส่วนซึ่งตามความเป็นจริงเป็นการยากที่จะแบ่งว่าช่วงเวลาว่าระยะเวลาไหนที่เป็นจุดเริ่มต้นในการเกิดขึ้นของศาสนาฮินดู ที่ทราบโดยทั่วไป คือ ศาสนาฮินดูมีแหล่งกำเนิดอยู่ในเอเชียใต้แถบประเทศอินเดียและประเทศปากีสถาน เป็นศาสนาที่เก่าแก่มากที่สุดในโลกศาสนาหนึ่ง (วิระชัย โขคมุกดา, 2554: 61) อีกทั้งศาสนาฮินดูเป็นศาสนาที่เกิดขึ้นมาจากสิ่งที่อยู่เหนือไปจากประสบการณ์ของมนุษย์เป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่และมีความสำคัญ อีกทั้งยังเป็นศาสนาที่สามารถเชื่อมโยงไปสู่หลาย ๆ ศาสนาที่ยิ่งใหญ่ได้อย่างเหมาะสมพร้อมทั้งยังเป็นศาสนาที่แทรกซึมไปอยู่ในทุก ๆ ที่ของความเชื่อและการดำรงชีวิต (Chaudhuri, 1997: 1) เนื่องจากศาสนาฮินดูมีวิวัฒนาการต่อเนื่องกันมาหลายขั้นตอน จึงเป็นธรรมดาที่จะมีชื่อเรียกแตกต่างกันไปหลายชื่อ ดังที่ ภัทรพร สิริกาญจน (2546: 103) กล่าวไว้ซึ่งเราสามารถสรุปได้ดังนี้

...สнадนธรรม หมายความว่า เป็นศาสนาที่เก่าแก่ ดำรงอยู่เป็นนิรันดร์ ไม่มีวันเสื่อมสูญ ต่อมาเมื่อมีชื่อเรียกว่า ไวทิกธรรม หมายความว่า เป็นคำสอน (ธรรม) ที่ได้มาจากพระเวทซึ่งเป็นคัมภีร์ทางศาสนาเล่มแรก ยังมีชื่ออื่นเรียกตามมามากกว่า อารยธรรม หมายความว่า ธรรมอันดีงาม หรือ ธรรมของผู้เจริญ หลังจากนั้นอีกหลายพันปี ศาสนานี้ได้เปลี่ยนชื่อใหม่เป็น พราหมณธรรม หมายความว่า คำสอนของพราหมณาจารย์ และในยุคนี้เองที่ถือว่าเป็นช่วงแห่งศาสนาพราหมณ์ที่มีความเจริญได้เผยแผ่เข้าสู่รัฐต่าง ๆ ในแถบประเทศสุวรรณภูมิ ส่วนคำว่า หินธุธรรม หรือ ฮินดูธรรม มีหมายที่ได้มาจาก ชื่อเรียกของกลุ่มแม่น้ำสินธุที่เป็นผลมาจากการออกเสียงเพี้ยนของชาวเปอร์เซียและชาวกรีก เรียกแม่น้ำสินธุว่า อินดัส ดังนั้นจึงกลายมาเป็นคำว่า อินเดีย ส่วน สินธุ ก็กลายมาเป็น ฮินดู ดังนี้ เป็นต้น...

รายชื่อของศาสนาฮินดูข้างต้นเป็นส่วนที่ได้ยินและได้ศึกษากันมาอย่างคุ้นเคย แต่ก็เกิดการโต้เถียงมาตลอดถึงบ่อเกิดของศาสนาฮินดูซึ่งมีด้วยกันหลายทัศนะหนึ่งในนั้นกล่าวไว้ว่า “ฮินดู” น่าจะเป็นชื่อที่เพิ่งมีการนำมาใช้เมื่อไม่นานมานี้ แสดงออกให้เห็นถึงชื่อศาสนาหนึ่งที่นับถือในประเทศอินเดียเป็นส่วนมาก เกิดขึ้นประมาณยุคกลางโดยชาวตะวันตก ทั้งนี้เพราะเมื่อก่อนถึงประเทศอินเดียทำให้นึกถึงศาสนาฮินดูเป็นเพราะว่ามีผู้นับถือประมาณ 80 เปอร์เซ็นต์ของประเทศ (Shattuck, 1999: 14) และยังเป็นศาสนาที่ทรงอิทธิพลเป็นอย่างมากต่อการดำรงชีวิตของชาวอินเดียอีกด้วย อีกทั้งทัศนะหนึ่งกล่าวว่า ย้อนกลับไปสู่ช่วงที่ยังเป็นศาสนาของชาวอารยัน เนื่องมาจากหลักทางศาสนาของชาวอารยันที่ยึดถือและปฏิบัติกันมาส่วนหนึ่งได้กลายมาเป็นศาสนาฮินดู ทั้งนี้อีกสาเหตุหนึ่งเพราะเห็นในความสามารถของชาวอารยันในการตั้งถิ่นฐานของตนให้มั่นคงกินบริเวณตลอดทางภาคเหนือของอินเดียได้เกือบทั้งหมด (Smart, 1996: 51) กล่าวได้ว่า ศาสนาฮินดูเป็น

วิวัฒนาการทั้งทางประวัติศาสตร์และศาสนานี้เกิดจากศูนย์กลางที่มาจากวัฒนธรรมของชาวอารยัน

ลักษณะทั่วไปของศาสนาฮินดูที่แตกต่างจากศาสนาอื่น ๆ คือ เป็นศาสนาหนึ่งเดียวอยู่ท่ามกลางศาสนาของโลกที่ไม่มีศาสดาหรือผู้ก่อตั้งศาสนา (Schumann, 1973: 31) ทั้งนี้จากความเชื่อที่ว่า ศาสนาฮินดูเชื่อในประสพการณ์ของฤาษีทั้งหลายในอดีต ดังนั้น จึง ไม่มีผู้สร้าง หรือ ศาสดาพยากรณ์เป็นตัวเป็นตนเช่นศาสนาอื่น ๆ ศาสนาฮินดูจึงพอใจที่จะเรียกศาสนาของตนว่า “สแนตนธรรม” หรือ “ไวทิกธรรม” อันมีความหมายโดยรวมว่าเป็นศาสนาเก่าแก่และเปิดเผยโดยเทพเจ้า (ภัทรพร สิริกาญจน, 2546: 103) อย่างไรก็ตามประเทศอินเดียไม่ได้ปิดกั้นหรือไม่ยอมรับศาสนาอื่นแต่การที่มีคำเรียกชื่อศาสนาฮินดูขึ้นมาเพื่อให้มีชื่อเรียกที่แตกต่างและสามารถที่จะแยกแยะออกจากศาสนาอื่นที่เกิดในช่วงแห่งการเปลี่ยนแปลงสมัยเดียวกันได้เท่านั้น ทั้งนี้เพื่อความเข้าใจมากขึ้นไปอีกเราขอยกเอาคำนิยามของ มหาตมา คานธี (Mahatma Gandhi) ที่นิยามคำว่า ฮินดู ตามที่ กรูณา และ เรืองอุไร กุศลาลัย (2544: 50) อ้างไว้ซึ่งมาอธิบายให้เข้าใจได้ดังนี้

...หากข้าพเจ้าถูกขอร้องให้อธิบายความหมายของฮินดู ข้าพเจ้าจะขอพูดแต่เพียงว่า จงค้นค้นค้นหาสัจธรรม ด้วยวิถีทางแห่งอหิงสา คนที่ไม่เชื่อถือในพระผู้เป็นเจ้าก็จะเรียกตนเองว่าเป็นฮินดูได้ ศาสนาฮินดู คือ การแสวงหาสัจธรรมโดยไม่หยุดยั้ง...ศาสนาฮินดูเป็นศาสนาแห่งสัจธรรม สัจธรรม คือ พระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้านั้นมีผู้ปฏิเสธไม่ยอมรับนับถือ แต่เรายังไม่เคยเห็นใครปฏิเสธสัจธรรม...ด้วยเหตุนี้เราจึงต้องมีทั้งสัจธรรมและอหิงสา...

ยังมีอีกคำกล่าวหนึ่งที่สามารถอธิบายถึงความเป็นศาสนาฮินดูได้เป็นอย่างดี ดังที่ ทองหล่อ วงษ์ธรรมา (2551: 39) กล่าวไว้

...แม้ศาสนาฮินดูจะไม่สามารถจัดระบบอันใดอันหนึ่งได้เด็ดขาดลงไปได้ ไม่ได้หมายความว่า เป็นศาสนาที่ผสมผสานกันโดยปราศจากเหตุผล หรือไม่มีจุดหมายร่วมกัน ปราศจากความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การที่ศาสนาฮินดูผ่านวิกฤตการณ์จนมีระยะเวลาที่ยาวนานถึงปัจจุบันนี้ เป็นเครื่องยืนยันได้อย่างหนึ่งว่า ศาสนานี้มีความเป็นเอกภาพและมีแก่นทั้งรากลึกลงสู่จิตใจของศาสนิกชนจนไม่อาจทำลายได้ ความเชื่อสำคัญของศาสนา

ฮินดู คือ เมื่อคนเรามีลักษณะต่างจิตต่างใจ ความเชื่อเกี่ยวกับศาสนาย่อมจะแตกต่างกันไป บ้างเป็นธรรมดา แต่ต้องมีอันหนึ่งที่เหมือนกันคือ ดำเนินตามแนวของ อุดมคติ ที่ว่า ความจริงมีหนึ่ง คนฉลาดประกาศออกมาหลายอย่าง...

จากคำกล่าวทั้ง 2 ข้างต้นนี้เป็นการอธิบายถึงลักษณะของศาสนาฮินดูได้อย่างแท้จริงเป็นการแสดงว่า ศาสนาฮินดูนั้นถึงแม้ยังคงหลักความเชื่อเดิมที่เคยยึดถือเทพเจ้าและการประกอบพิธีกรรมตามคัมภีร์ทางศาสนาที่สำคัญไว้อยู่ ทั้งนี้ความสำคัญและความยิ่งใหญ่ของศาสนาฮินดูก็ไม่ได้จำเพาะอยู่แค่การมีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานแต่อยู่ที่ศาสนาฮินดูยอมรับเอาทั้งข้อสนับสนุนและข้อขัดแย้งทุกอย่างเข้ามาแล้วค่อย ๆ ปรับให้เข้ากับหลักการของตน ทำให้เกิดปรากฏการณ์ใหม่ขึ้น คือ เกิดแนวคิดในการค้นหาจุดมุ่งหมายสูงสุดในชีวิตรวมถึงหลักศีลธรรมอันแท้จริง แม้จะเป็นแนวคิดที่มีความลึกซึ้งยากต่อการเข้าใจแต่ศาสนิกชนชาวฮินดูก็พร้อมที่จะยอมรับแนวคิดนี้ ลักษณะแนวคิดแบบใหม่นี้ถือได้ว่าเป็นแบบ “ปรัชญา” นอกจากนี้ยังมีนักคิดอีกท่านหนึ่งได้ให้คำอธิบายถึงศาสนาฮินดูที่มีแนวคิดแบบใหม่นี้ดังคำกล่าวของ สะตีสจันตระ เชตเตอร์ยี (Satishchandra Chatterjee) นักคิดชาวอินเดียอีกท่านหนึ่ง มีดังต่อไปนี้

“ศาสนาฮินดู (Hinduism) หมายถึง แนวทางแห่งชีวิตของฮินดู นิยมเรียกว่า ฮินดูธรรมะ และแนวทางแห่งความคิดของฮินดูเรียกว่า ปรัชญา” (ธรรมชีวะ (นามแฝง), 2537: 39)

คำกล่าวนี้เป็นส่วนหนึ่งจากบรรดานักคิดอีกหลายท่าน ทั้งนี้แนวคิดแบบนี้เกิดขึ้นมาพร้อมกับยุคสมัยใหม่ในศาสนาฮินดูพึงตระหนักถึงข้อที่ว่าปรัชญาและศาสนาเป็น 2 สิ่งที่ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน ไม่ใช่แค่เพียงเทพเจ้าและประกอบพิธีกรรมเพื่อการอ่อนน้อมของสิ่งที่ตนประสงคไไว้ อย่างแต่เดิมที่เคยปฏิบัติกันมา แต่กับยุคสมัยใหม่นี้ศาสนาต้องอาศัยปรัชญาเพื่อความมั่นคงและความก้าวหน้าในทฤษฎีคำสอน ส่วนปรัชญาต้องอาศัยศาสนาเป็นจุดเริ่มต้น นั่นคือ ศาสนาเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดความอยากรู้ในเรื่องต่าง ๆ จนกลายมาเป็นหลักทฤษฎีที่เป็นปรัชญา (ภัทรพร สิริกาญจน, 2546: 14) สิ่งที่เกิดขึ้นในศาสนาฮินดูอาจมีทั้งส่วนที่ได้รับมาจากความเชื่อเดิมและเป็นแนวคิดใหม่ที่ได้รับการคิดค้นจากนักคิดทางศาสนาหลาย ๆ ท่าน แต่ผลที่ได้จากการศึกษาของสิ่งเหล่านี้เป็นข้อบ่งชี้ถึงความสำคัญที่ปรากฏอยู่ตลอดวาระของชีวิตของชาวอินเดีย

หลักการดำรงชีวิตที่สำคัญในทัศนะของศาสนาฮินดู

ศาสนาฮินดูถึงแม้จะดูเหมือนว่ามีหลักคำสอนที่แตกต่างกันเนื่องจากเป็นศาสนาที่ประกอบขึ้นมาจากหลายทัศนะ อีกทั้งไม่มีหลักฐานบันทึกเกี่ยวกับยุคก่อนพระเวทที่แน่นอน การศึกษาที่เกี่ยวข้องกับศาสนาฮินดูโดยส่วนมากแล้วก็อาศัยคัมภีร์ทางศาสนาที่อยู่ในชั้นหลัง แต่ถึงกระนั้นก็มี ความจำเป็นที่ต้องศึกษาคัมภีร์ทางศาสนาในส่วนอื่น ๆ พร้อมทั้งการดำเนินชีวิตของชาวฮินดูอันมีความเกี่ยวข้องกับคัมภีร์ทางศาสนาโดยเฉพาะคัมภีร์พระเวทที่มีความสำคัญในระยะแรกและคัมภีร์อุปนิษัตที่ เกิดขึ้นมาในระยะหลังเป็นส่วนที่มีอิทธิพลมากที่สุด นอกจากนี้ก็ยังมีส่วนของคัมภีร์อื่น ๆ ได้แก่ คัมภีร์ตันตระ, คัมภีร์ปุราณะ และวรรณคดีทางศาสนาอย่างมหาภารตะรามายณะและภักวัทคีตา เป็นต้น

คัมภีร์ทางศาสนา

หลักความเชื่อทางศาสนาในบางทัศนะอาจถือว่าเป็นเรื่องของนามธรรมแต่ก็ไม่ใช่เสมอไป เมื่อความเชื่อเหล่านั้นได้ถูกกลั่นกรองออกมาจากความรู้สึกภายในปรากฏออกมาผ่านวิธีการให้เป็นตัวอักษร วิธีนี้ยังเป็นกระบวนการเริ่มต้นที่ทำให้เกิดคัมภีร์ทางศาสนาขึ้นด้วย ถือเป็นหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรชิ้นแรกและทำให้เกิดการเปลี่ยนของยุคสมัยจากยุคก่อนประวัติศาสตร์เข้าสู่ สมัยประวัติศาสตร์ นอกเหนือจากการศึกษาหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้รับการอ้างอิงมาโดยตลอด แล้วก็ยังไม่ปรากฏหลักฐานอื่นใดอีก คัมภีร์ของศาสนาฮินดูในเริ่มแรกไม่ได้มีการแบ่งเป็นประเภทต่าง ๆ แต่ต่อมาได้จัดแบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ดังนี้

ประเภทที่ 1 สรุติ ได้แก่ คัมภีร์พระเวททั้ง 4 หมวดที่จะได้กล่าวถึงต่อไป ที่เรียกว่าเป็น สรุติ นั้นมีเหตุมาจากความเชื่อที่ว่าเป็นคัมภีร์ที่ได้รับมาจากพระเป็นเจ้าโดยตรง ไม่มีผู้แต่งได้รับการค้นพบโดยนักบวชอย่าง ฤาษีทั้งหลาย เป็นของที่มีอยู่ชั่ววันรันดร์ (นิตย)

ประเภทที่ 2 สมฤติ ถือเป็นคัมภีร์ลำดับชั้นที่สอง เพราะแปลตามศัพท์แล้วมีความหมายว่า “สิ่งที่จำไว้ได้” เป็นสิ่งที่จดจำสืบทอดต่อกันมา

คัมภีร์ในส่วนแรกนั้นประมาณระยะเวลาที่เกิดขึ้นไม่อาจกำหนดได้ว่าอยู่ในช่วงเวลาใด แต่เป็นที่นับถืออยู่ในชาวอารยัน เพราะฉะนั้น การรับรู้เรื่องราวของคัมภีร์ทางศาสนาที่ต้องอาศัย

การศึกษาจากวิถีชีวิตของชาวอารยันประกอบกันไปด้วย ตามความเชื่อของการเกิดขึ้นของคัมภีร์ทางศาสนาได้รับฟังมาจากเทพเจ้า ด้วยความที่ชาวอารยันสมัยก่อนยังไม่รู้จักวิธีการบันทึกตัวหนังสือ เพราะฉะนั้น ความสำคัญอันใดที่เหล่า นักบวช เมื่อได้รับฟังมาก็ใช้วิธีท่องจำสืบทอดกันมาประมาณระยะเวลาการสืบทอดคัมภีร์นี้ไว้น่าจะอยู่ในช่วงเวลากว่า 3,000 ปีมาแล้ว ข้อสังเกตที่เกิดขึ้นก็จะทราบได้อย่างไรว่าบทสวดเหล่านี้จะไม่มีการดกลั่นหรือเปลี่ยนแปลงไป อธิบายให้เข้าใจได้ในทันทีว่า เป็นเพราะความสามารถในการจดจำของเหล่านักบวชแต่ละรุ่นประกอบกับความเชื่อที่ว่าบทสวดดังกล่าวมีความสำคัญต่อการทำพิธีต่าง ๆ เป็นสื่อที่สามารถติดต่อกับเทพเจ้าได้ ย่อมทำให้บทสวดเป็นกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไปโดยปริยายอีกทั้งจะมีการแก้ไขไม่ได้คนที่ทำหน้าที่ดูแลรักษาก็มีแต่เฉพาะเหล่านักบวชเท่านั้น อีกทั้งต่อมายังได้มีการประมวลจัดระเบียบเพื่อเป็นการตรวจสอบและยืนยันถึงความสมบูรณ์ของบทสวดอยู่ตลอดเวลา เพราะฉะนั้น บทสวดจึงยังคงสืบทอดกันมาตามรูปแบบเดิมไม่เปลี่ยนแปลง คัมภีร์ทางศาสนาเกิดขึ้นได้นอกจากจะเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์แล้วยังถือเป็นความสามารถทางความคิดอันเกิดจากจินตนาการทางศาสนาของชาวอารยันเข้ามามีส่วนร่วมด้วย เมื่อเริ่มมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรตลอดจนมีการรวบรวมบทสวดขึ้นจึงปรากฏชื่อเรียกของคัมภีร์ที่กล่าวถึงนี้ว่า “พระเวท” (Vedic or Veda) คำว่า “เวท” หรือ “เวทะ” เป็นภาษาสันสกฤตดึกดำบรรพ์อีกทั้งยังเป็นตัวอย่างแรกเริ่มของตระกูลภาษาอินเดีย - ยุโรป (Indo - Europe) หมายถึง “ความรู้” มาจากคำว่า “วิท” แปลตามศัพท์ว่า ความรู้ เป็นที่สักการะทางศาสนา (Bloomfield, 1969: 17) ตรงกับคำว่า “วิทยา” ในภาษาไทย โดยคัมภีร์พระเวทแบ่งออกเป็น 4 หมวดและแต่ละคัมภีร์จะมีเนื้อหาดังที่ ดวงธิดา ราเมศวร์ (2537ข: 51-55) กล่าวไว้สรุปได้ดังนี้

ฤคเวท (Rig Veda) เป็นส่วนที่เก่าแก่และมีความสำคัญที่สุดเพราะเป็นคัมภีร์เล่มแรกในบรรดาคัมภีร์ที่เหลืออีก 3 เล่ม เนื้อหาเป็นบทสวดสรรเสริญเทพเจ้ามีลักษณะเป็นการบูชาหรือสังเวทเทพเจ้าด้วยสิ่งต่าง ๆ เพื่อแสดงให้เห็นถึงอำนาจของเทพเจ้า มีการวางท่วงทำนองในการสวดเอาไว้อย่างตายตัว และยังคงคล้ายกับบันทึกเรื่องราวสภาพสังคมกับการใช้ชีวิตของผู้คนในสมัยนั้น

สामเวท (Sama Veda) เป็นโคลงบทสวดสำหรับนักบวชใช้สวดบวงทรวงสังเวทเทพเจ้าด้วยการบูชาน้ำโสม เนื้อหาของคัมภีร์หมวดนี้นำมาจากฤคเวทและนำมาทำเป็นบทสวดร้อยกรอง บทสวดจะเป็นการสรรเสริญคุณและอิทธิฤทธิ์ของเทพเจ้า ใช้สำหรับสวดระหว่างพิธีขึ้น กรอง และผสมน้ำโสม เพื่อถวายเทพเจ้า ในหมวดนี้แบ่งได้อีก 2 ตอน ด้วยกันคือ “อรชิต” และ “อุตตรารชิต” เป็นส่วนที่ว่าด้วยการประกอบพิธีกรรมสำหรับประชาชนทั่วไปอีกด้วย

ยชุรเวท (Yajur Veda) ใช้ในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ของเหล่านักบวช ดังเช่น บทว่า ด้วยวิธีการบูชายัญ กล่าวถึงลักษณะและความสำคัญของพิธีกรรมต่าง ๆ ทั้งการบูชาและการบวงทรวง มีบทคาถาและมंत्रที่สำคัญเพื่อการทำพิธีบูชายัญ คัมภีร์หมวดนี้เป็นการนำเอาเนื้อหาส่วนหนึ่งจากฤคเวทมาดัดแปลงและเรียบเรียงขึ้นใหม่ และยังมีส่วนที่เขียนเป็นบทร้อยกรองเพื่อใช้สวดในการบวงทรวงเอาไว้ด้วย ในหมวดนี้ก็แบ่งออกได้อีกเป็น 2 ตอน คือ “สุคฺล” หรือ “ยชุรเวทขาว” กับ “กฤษณะ” หรือ “ยชุรเวทดำ”

อาถรรพเวท (Atharva Veda) เป็นหมวดที่เกี่ยวข้องกับไสยเวท หรือ ไสยศาสตร์ ประกอบไปด้วยบทสวดที่เป็นคาถาทางไสยศาสตร์ถูกเขียนขึ้นหลังสุด ใช้ในการเสกเป่าเพื่อทำลายสิ่งอัปมงคลต่าง ๆ นำไปสู่ศัตรู สร้างสวัสดิมงคลให้กับตนเอง ทั้งยังปัดเป่าโรคภัยไข้เจ็บและภัยพิบัติ นอกจากนี้ก็เป็นบทสวดเพื่อการขอพรต่อเทพเจ้าให้เกิดปัญญา สุขภาพที่ดี มีอายุที่ยืนยาว จนไปถึงบทสวดที่ใช้ฮ้อนวอนขอหาสบริวาร สัตว์เลี้ยง บุตร และการชนะสงคราม เป็นคัมภีร์พระเวทเล่มพิเศษที่ถูกจัดอยู่นอกเหนือจากทั้ง 3 หมวดข้างต้น เพราะไม่มีความเกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีบวงทรวงบูชาเทพเจ้าแต่อย่างใด

เป็นที่ยอมรับกันว่าคัมภีร์พระเวทนั้นถือเป็นคัมภีร์ที่มีความเก่าแก่ที่สุดในโลก คัมภีร์พระเวทไม่ได้ถือเป็นผลงานของใครคนใดคนหนึ่งหากเกิดมาจากปัญญาความคิดของบรรพบุรุษชาวอินเดียมาหลายชั่วอายุโดยเฉพาะจากชาวอารยัน เพราะไม่ปรากฏว่าความเจริญทางวัฒนธรรม ภาษา และศาสนา มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับวัฒนธรรมของชาวพื้นเมืองแถบลุ่มแม่น้ำสินธุเลย (จิตติมา พัทธกิจไพบรวัน, 2549: 63) คัมภีร์พระเวททั้ง 4 หมวดไม่ได้เกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาเดียวกัน ส่วนของ ฤคเวท เกิดขึ้นก่อน ส่วนพระเวทเล่มอื่น ๆ ได้รับการแต่งขึ้นภายหลังเนื่องจากเหตุผลจากการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและจำนวนของเทพเจ้าเพิ่มขึ้น ดังนั้น นักบวชผู้ทำพิธีจึงตัดตอนคัมภีร์ฤคเวทแยกออกมาเป็นอีก 2 คัมภีร์ คือ ยชุรเวทและสามเวท ในขั้นตอนนี้คัมภีร์พระเวทจึงแบ่งเป็นสามเล่ม เรียกว่า “ไตรเพท” หรือ “ไตรเวท” เป็นส่วนที่มีความศักดิ์สิทธิ์รองลงมา ส่วนอาถรรพเวทเป็นคัมภีร์ที่เกิดขึ้นภายหลังและมีความศักดิ์สิทธิ์น้อยที่สุดในบรรดาคัมภีร์ก่อนหน้าทั้ง 3 เล่ม เพราะเนื้อหาส่วนมากของอาถรรพเวทมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องของคาถาอาคมต่าง ๆ นั่นเอง (Flood, 1996: 37) นอกจากนี้ในคัมภีร์พระเวทแต่ละหมวดยังประกอบไปด้วยส่วนของคัมภีร์ 4 ตอน ตามที่ สาวิตรี เจริญพงศ์ (2545: 41-42) ได้อธิบายไว้ดังนี้

สัมहिตา (Samhitā) หรือ มंत्रะ (Mandala) คือ ชุมนุมบทสดุดีเทพเจ้า เป็นส่วนที่เป็นบทสวดและเวทมนตร์ต่าง ๆ ซึ่งสัมहिตา มีความหมายว่า ที่รวม หรือ ชุมนุม

พราหมณะ (Brāhmaṇa) คือ ส่วนที่อธิบายความหมายของสัมहिตา บอกกล่าวถึงวิธีการและรายละเอียดในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ อันเป็นหน้าที่ของนักบวช

อาร์ณยกะ (Āraṇyaka) คือ ส่วนที่เริ่มต้นแนวความคิดทางปรัชญา เป็นหลักคำสอนในวิถีการดำเนินชีวิตเพื่อการพัฒนาทางจิตวิญญาณของเหล่านักบวชและบุคคลทั่วไปตั้งแต่เกิดจนถึงการใช้ชีวิตในการบำเพ็ญเพียรอยู่ในป่า

อุปนิษัต (Upanisad) คือ ส่วนสุดท้ายของคัมภีร์พระเวทด้วยความคิดทางปรัชญา อธิบายถึงเรื่องอาตมัน เทพเจ้า โลก และมนุษย์ เปรียบเสมือนการสรุปบทเรียนทั้งหมดที่ได้ฝึกฝน เป็นบทเรียนที่ลึกซึ้งเป็นบทร้อยกรอง ในส่วนนี้ถือเป็นรากฐานให้กับศาสนาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงหลังอีกด้วย

คัมภีร์พระเวทแต่ละเล่มจะมีสัมहिตาเป็นพื้นฐาน และตามด้วยอีก 3 ตอน ดังเช่น คัมภีร์ฤคเวทก็จะประกอบไปด้วย ส่วนของสัมहिตา พราหมณะ อาร์ณยกะ และอุปนิษัต ตามลำดับ ในทำนองเดียวกันของคัมภีร์ยชุรเวท สามเวท และอาถรรพเวท ก็จะประกอบไปด้วย ส่วนของสัมहिตา พราหมณะ อาร์ณยกะ และอุปนิษัต เช่นกัน เนื้อหาในคัมภีร์พระเวทเริ่มแรกมีส่วนสำคัญแบ่งแยกออกมาได้เป็น 2 ตอนใหญ่ ๆ คือ สัมहिตา หรือ มंत्रะ และ พราหมณะ ในภายหลังตอนของพราหมณะนั้นได้มีการเขียนเพิ่มเติมออกเป็นอีก 2 ส่วนคือ “อาร์ณยกะ” และ “อุปนิษัต” เมื่อรวมกันทั้งหมดจึงทำให้คัมภีร์พระเวทแบ่งออกเป็น 4 ตอนด้วยกัน ซึ่งสามารถเขียนโครงสร้างเนื้อหาของคัมภีร์พระเวทโดยรวมได้ตามตารางดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงโครงสร้างเนื้อหาของคัมภีร์พระเวท

ฤคเวท	ยชุรเวท	สามเวท	อาถรรพเวท
สัมหิตา	สัมหิตา	สัมหิตา	สัมหิตา
พราหมณะ	พราหมณะ	พราหมณะ	พราหมณะ
อาร์ณยกะ	อาร์ณยกะ	อาร์ณยกะ	อาร์ณยกะ
อุปนิษัท	อุปนิษัท	อุปนิษัท	อุปนิษัท

คัมภีร์ในส่วนที่สอง คือ คัมภีร์สมฤติ นั้น ถือว่าได้รับเอาแนวคิดในคัมภีร์พระเวทมาพัฒนา คัมภีร์ที่กล่าวถึงมีอยู่ด้วยกัน ดังที่ Makadevan, (n.d.: 28) อ้างใน ภัทรพร สิริกาญจน, (2546: 107) กล่าวไว้ดังนี้

คัมภีร์ธรรมศาสตร์ เป็นตำรากฎหมาย เพื่อวางระเบียบความประพฤติของประชาชนและ สังคม โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อความเจริญของสังคมอื่นๆ ดังนั้น ชื่อของผู้ให้กำเนิดกฎหมาย คือ มนุษยชาติผู้ตกยะและปราศระ

คัมภีร์อิติहाส เป็นคัมภีร์ที่เล่าเรื่องวีรกรรมของวีรบุรุษ อันได้แก่ มหาากาพย์ทั้ง 2 เรื่อง คือ รามายณะ หรือ รามเกียรติ์ และ มหาภารตะ ซึ่งเป็นตัวอย่างแสดงผลของการประพฤติธรรมตาม แนวคัมภีร์ธรรมศาสตร์

คัมภีร์ปุราณะ คัมภีร์นี้มีลักษณะเช่นเดียวกับคัมภีร์อิติहाส ทั้ง 2 เล่มรวมกันมีชื่อเรียกอีก อย่างหนึ่งว่า คัมภีร์พระเวทเล่มที่ 5 จุดประสงค์ของคัมภีร์นี้ก็คือ การสอนศาสนาแก่ประชาชนโดย เล่าเรื่องเทพนิยาย, นิทาน และพงศาวดารต่าง ๆ คัมภีร์ส่วนนี้เป็นที่รู้จักดีที่สุดในหมู่ประชาชน ทั่วไป

คัมภีร์อาตมะ เป็นคัมภีร์สำคัญของแต่ละนิกายว่าด้วยการบูชาเทพเจ้า พร้อมทั้งข้อปฏิบัติ แบ่งออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

1) ไวยณะ-อาคม มีพระวิษณุเป็นหลัก

2) ไสวะ-อาคม มีพระศิวะเป็นหลัก

3) ศักตะ-อาคม หรือ ตันตระ มีศักดิ์ หรือ เทวี เป็นหลัก

แม้จะมีความแตกต่างกันของเนื้อหาออกไปแต่ทุกคัมภีร์ก็มีพระเวทเป็นหลักยึดทั้งนั้น และด้วยเหตุที่พระเวทเป็นแหล่งรวบรวมความรู้ไว้ทุกแขนงวิชา เนื้อหาของคัมภีร์แต่ละคัมภีร์เป็น เรื่องของคำสอนที่อธิบายถึงแนวคิดอันลึกซึ้งทางด้านจิตวิญญาณ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของตำนาน, เทวนิยม, และปรัชญา ทั้งยังเป็นแนวทางหลักในการปฏิบัติตนของชาวฮินดูด้วย ทำให้เราสามารถ สรุปแบ่งความสำคัญที่ได้จากคัมภีร์พระเวทออกได้เป็น 2 ทาง ด้วยกันตามที่ Bloomfield (1969: 17) ผู้เชี่ยวชาญทางด้านภาษาสันสกฤตและปรัชญาเปรียบเทียบแห่งมหาวิทยาลัยจอห์น ฮอปกินส์ (Johns Hopkins University) ได้กล่าวไว้ดังนี้

1. เป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์

2. เป็นผลงานวรรณกรรมที่ได้รับการประพันธ์ขึ้นมา

จากที่กล่าวข้างต้นแล้วว่า สำหรับชาวฮินดูโดยทั่วไปถือว่าคัมภีร์พระเวทไม่ใช่ผลงานการ เรียบเรียงของมนุษย์แต่เป็นพระวจนะของพระเจ้าผู้เป็นเจ้า (ศรูติ) และไม่ว่าคัมภีร์พระเวทจะแบ่ง ออกเป็นส่วนแยกย่อยออกไปเท่าใดหรือเป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดคัมภีร์ส่วนอื่นใดก็ตาม เนื้อหา ของคัมภีร์ก็ยังคงยึดถืออุดมการณ์ที่เกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนา ซึ่งมีทั้งบทสวดอันอ่อนน้อม ต่อเทพเจ้าและบทสวดทางศาสนา ข้อบัญญัติด้วยพิธีกรรม และกายกถอลงเชิงจินตนาการบาง โอกาส ในภายหลังมีการเพิ่มเติมเนื้อหาที่เน้นไปทางเวทมนต์คาถาอาคม ปรัชญา วรรณคดี กวีนิพนธ์ เพิ่มขึ้น ถือว่าเป็นคัมภีร์ที่ประมวลความรู้ด้านต่าง ๆ ไว้อย่างครบถ้วน เหตุนี้จึงเป็นที่มา หนึ่งของชื่อชุดนี้ว่าเป็น “ชุดแห่งพระเวท”

ระบบวรรณะ

เรื่องของการแบ่งแยกชนชั้นนั้นเป็นเรื่องที่มีอยู่ในทุกสังคมเพียงแต่จะมีทัศนคติเกี่ยวกับเรื่องนี้มากน้อยเพียงใด ทั้งนี้การแบ่งชนชั้นยังเกี่ยวข้องกับองค์ประกอบทางสังคมส่วนอื่นไม่ว่าจะเป็นทางจารีตประเพณีและศาสนาที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะความเชื่อก็มีส่วนสำคัญในการปลูกฝังอยู่ในสังคมนั้น ๆ อย่างเหนียวแน่นไม่มีทางเปลี่ยนแปลงไปได้อย่างง่ายดาย ซึ่งปรากฏอยู่ในสังคมของชาวอินเดียที่เป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนที่สุด มีแนวคิดเรื่องการแบ่งชนชั้นอย่างเข้มข้นตั้งแต่อดีต โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงที่ชาวอารยันเริ่มอพยพเข้ามาทำการต่อสู้กับชาวพื้นเมืองทำให้สภาพความเป็นอยู่ของทั้ง 2 ชนชาติไม่ได้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อยตั้งแต่ต้นสภาพโดยรวมทั้ง 2 ชนชาติก็มีความสับสนวุ่นวายหลังจากได้รับชัยชนะของชาวอารยัน ทั้งสภาพการเมืองการปกครอง ก็ยังต้องแยกกันอยู่เป็นเผ่า ๆ (Tribe) มีหัวหน้าเผ่าทำหน้าที่เป็นผู้นำในการปกครองที่เป็นแบบพ่อบ้านปกครองลูกบ้าน ต่อมาจึงกลายเป็นแบบ “ราชา” ซึ่งเป็นแบบผู้ปกครองที่เป็นแบบหัวหน้าครอบครัวที่มีความเข้มแข็ง แต่เนื่องจากประชาชนเริ่มมีมากจึงทำให้การปกครองเปลี่ยนไปในรูปแบบของระบบกษัตริย์มากขึ้น โดยการปกครองของแต่ละเผ่าจะมีกลุ่มผู้มียศอยู่ 2 กลุ่ม โดยกลุ่มแรกเรียกว่า “สภา” (Sabha) กลุ่มที่สองเรียกว่า “สมิติ” (Samiti) หน้าที่ที่แท้จริงของทั้ง 2 กลุ่มไม่เป็นที่ชัดเจนนัก แต่สันนิษฐานว่า สภานั้นคือ ที่ประชุมของบรรดาผู้อาวุโสของเผ่าที่ได้รับเลือกเข้าไป ส่วนสมิตินั้นคือ เป็นที่ประชุมใหญ่ของประชาชนทั้งหมด ซึ่งทั้ง 2 กลุ่มมีส่วนร่วมในการทำการปกครองเป็นอย่างมาก โครงสร้างทางสังคม มีกลุ่มคนทางสังคมอยู่ 3 กลุ่มในสมัยนี้ คือ นักบวช (Brahmans), กษัตริย์ (Kshatriyas) และประชาชนทั่วไป (Vaishyas) โดยคนทั้ง 3 กลุ่ม มีความเกี่ยวพันกันอยู่ตลอด การใช้ชีวิตในครอบครัวจะมีบิดาทำหน้าที่ดูแลบุตรอย่างเข้มงวดเป็นส่วนมาก ผู้หญิงได้รับการนับถืออย่างสูงในสังคมมีความเสมอภาคเท่ากับผู้ชาย การทำพิธีกรรมทางศาสนาก็เช่นกันหากขาดผู้หญิงก็จะทำให้เกิดความไม่สมบูรณ์ การแต่งงานที่เกิดขึ้นเป็นสิ่งที่มีความสำคัญและผูกพันกันตลอดชีวิต สภาพความเป็นอยู่ แบ่งเป็น อาชีพ ทำปศุสัตว์, เกษตรกรรม และช่างต่าง ๆ ทั้งช่างเหล็ก ช่างไม้ ช่างรองเท้า ช่างปั้นหม้อ เป็นต้น อาหาร ส่วนมากบริโภคอาหารที่ทำจากแป้ง เนย ผัก ผลไม้ เนื้อสัตว์ ทั้งเนื้อวัว (ตัวผู้) เนื้อแพะ และเนื้อแกะ นิยมดื่มนมวัวและเหล้าที่เรียกว่า สุรา (Sura) ที่หมักจากธัญพืชบางชนิด เครื่องแต่งกาย จะใช้ผ้าขนสัตว์ทำเป็นเครื่องแต่งกาย นิยมเครื่องประดับที่ทำจากทองและเงิน การพักผ่อน ชาวอารยันชอบการสังสรรค์ มีทั้งการเล่นประเภทต่าง ๆ รวมถึงการดนตรี การศึกษา ใช้วิธีท่องจำเพียงอย่างเดียว การเรียนการสอนก็ขึ้นอยู่กับครู ครูจะเลือกสอนคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์แก่กษัตริย์และชาวประชาชนทั่วไปตามลำดับ

สภาพชีวิตของชาวอารยันที่กล่าวถึงข้างต้นบางส่วนนั้นเป็นการดำรงชีวิตของชาวอารยันแต่เดิม โดยที่แตกต่างเห็นได้ชัดน่าจะเป็นเรื่องโครงสร้างทางสังคมที่ชาวอารยันมีอยู่ก่อนแล้ว 3 สถานะ คือ พราหมณ์ กษัตริย์ และแพศย์ แต่เมื่อต่อสู้กับชาวพื้นเมืองชนมีชัยชนะทำให้เกิดอีกชนชั้นหนึ่ง คือ พวกทาสหรือคนรับใช้ รวมกันเป็น 4 วรรณะ ดังนี้

วรรณะที่ 1 พราหมณ์ ได้แก่ นักบวชและนักปราชญ์ มีหน้าที่ในการสั่งสอนแบบครูอาจารย์

วรรณะที่ 2 กษัตริย์ ได้แก่ พวกนักรบ มีหน้าที่สู้รบเพื่อปกป้องแผ่นดินและมีหน้าที่เป็นนักปกครอง

วรรณะที่ 3 แพศย์ ได้แก่ ประชาชนทั่วไป มีหน้าที่ค้าขายสร้างเศรษฐกิจให้กับสังคม

วรรณะที่ 4 ศูทร ได้แก่ ทาสทั้งหลาย มีหน้าที่ใช้แรงงาน

การแบ่งชนชั้นมีสาเหตุเริ่มต้นมาจากการเหยียดผิวของชาวอารยันกับชาวพื้นเมืองอย่างดราวิเดียน การอยู่อาศัยในเริ่มแรกก็เป็นแบบปะปนกันไปแต่เมื่อชาวอารยันเริ่มมีอำนาจมากขึ้นก็ผลักดันชาวพื้นเมืองให้ค่อย ๆ ถอยร่นลงไปทางใต้ และจากหลักคำสอนในคัมภีร์พระเวทนั้นมีอยู่เรื่องหนึ่งที่ถือเป็นคำสอนสำคัญที่สุดคือ คำสอนเรื่องหน้าที่ของพระผู้สร้าง ที่มีพระนามว่า “พรหมา” ตามหลักความเชื่อดังกล่าวนี้มีความเกี่ยวข้องอย่างยิ่งกับเรื่องของวรรณะซึ่งกล่าวไว้ว่า พระองค์ทรงสร้างมนุษย์มาเพื่อความสันติโดยพราหมณ์ (นักบวช) สร้างจากพระโอษฐ์ (ปาก) กษัตริย์ (นักรบ) สร้างจากพระพาหา (แขน), แพศย์ (พ่อค้า) สร้างจากพระโสณี (ตะโพก) และ ศูทร (กรรมกร) สร้างจากพระบาท (เท้า) นอกจาก 4 วรรณะที่กล่าวถึงยังมีพวกที่อยู่นอกเหนือจากนี้ได้แก่ จันทาล หรือ ผู้ที่ห้ามการสัมผัส (Untouchable) ตามความเป็นจริงแล้วระบบวรรณะในเริ่มแรกนั้นมีไว้เพื่อใช้ในการแบ่งภาระหน้าที่ให้กับประชาชนในสังคมทุกวรรณะมีความเกี่ยวพันซึ่งกันและกันทั้งยังไม่ได้มีความเข้มงวด ต่อมาวรรณะพราหมณ์และกษัตริย์มีฐานะและศักดิ์ศรีเท่ากับพราหมณ์เพราะพราหมณ์มีอำนาจทางศาสนาส่วนกษัตริย์มีอำนาจทางการเมือง แต่ด้วยเหตุแห่งความตระหนงตนของคนวรรณะสูงกว่าพร้อมทั้งความเชื่อที่เกิดขึ้นมาทำให้วรรณะที่สูงกว่าเอาเปรียบและเหยียดหยามคนที่วรรณะต่ำกว่า โดยเฉพาะในวรรณะพราหมณ์เหตุเพราะการสู้รบได้สิ้นสุดลง การดำรงชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่มุ่งเน้นไปกับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์จึงหาเหตุเพื่อให้เกิดความสำคัญขึ้นกับตนเองโดยยกเอาลักษณะสำคัญ 3 ประการขึ้นมา

คือ **ประการที่ 1** ต้องมีพรหมณ์ (นักบวช) **ประการที่ 2** ต้องมีคัมภีร์พระเวท และ **ประการที่ 3** ต้องมี
วรรณะ 4 เหล่า (บุญมี แท่นแก้ว, 2546: 10-12) การสรุปลักษณะ 3 ประการของเหล่าพรหมณ์ที่
เกิดขึ้นนี้ได้กล่าวไว้ว่าหากสังคมของมนุษย์ขาดลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งใน 3 ประการนี้ก็จะขาด
ซึ่งสันติไปด้วย ถึงแม้หลักวรรณะจะเกิดขึ้นในสมัยของพรหมณ์เป็นสำคัญแต่ก็ยังปรากฏให้เห็น
อยู่ในสังคมจนศาสนาได้กลายมาเป็นศาสนาฮินดูที่อาจพบเห็นได้น้อยในเมืองใหญ่ ๆ แต่ในแถบ
ชนบทความคิดนี้ยังมีอยู่อย่างเข้มข้น

อาศรมธรรม

สืบเนื่องจากความสำคัญของพรหมณ์ที่ทวีความสำคัญเพิ่มขึ้นในภายหลังย่อมทำให้พวก
พรหมณ์สามารถแต่งคัมภีร์พระเวทขึ้นมาอีกส่วนหนึ่งเป็นไปในทำนองอธิบายเนื้อหาของคัมภีร์
พระเวทเรียกเนื้อหาในส่วนนี้ว่า อาร์ณยกะ เนื้อหาเป็นการสอนหลักในการดำเนินชีวิตของ
พรหมณ์ตั้งแต่เกิดไปจนถึงการใช้ชีวิตบำเพ็ญเพียรอยู่ในป่า หลักปฏิบัติเช่นนี้เรียกว่า การเข้าสู่
อาศรม เป็นขั้นตอนชีวิตตามทัศนะของศาสนาฮินดู หลักการนี้ชาวฮินดูเชื่อว่าเป็นการพัฒนาจิต
วิญญาณของมนุษย์มีอยู่ด้วยกัน 4 ขั้นตอน เรียกว่า อาศรมธรรม 4 (ดวงธิดา งามสวรรค์, 2537ก: 39-40)
มีอยู่ด้วยกันดังนี้

อาศรมที่ 1 พรหมจารี มีความหมายว่า ผู้ประพฤติพรหมจรรย์

อาศรมที่ 2 ภฤหัสถ์ มีความหมายว่า ผู้ครองเรือน

อาศรมที่ 3 วานปรสถ์ มีความหมายว่า ผู้อยู่ป่า

อาศรมที่ 4 สันยาสี มีความหมายว่า ผู้แสวงหาสังขาร

อาศรมที่ 1 พรหมจารี เป็นลำดับขั้นแรกแห่งชีวิต คือ ช่วงชีวิตสำหรับการศึกษาเล่าเรียน
เพื่อเป็นการสั่งสมความรู้ กำหนดให้บุคคลผู้เป็นชาย ผู้เกิดอยู่ในตระกูล 3 วรรณะแรก มีอายุครบ 5,
8 หรือ 16 ปีบริบูรณ์ เข้าพิธีที่เรียกว่า อุปนัยน์ มีความหมายว่า เข้าสู่ธรรมะใหม่ เป็นพิธีนำเด็กเข้า
สู่สถานศึกษาของครู (ครู) โดยเด็กจะต้องคล้องค้ายศศักดิ์สิทธิ์เรียกว่า สายธูรา (ยัชโญปวีต) ซึ่งครู
เป็นผู้สวมให้ เมื่อคล้องค้ายศศักดิ์แล้วถือว่าเป็นการประกาศตนอยู่ในพรหมจารี ตั้งหน้าศึกษาเล่าเรียนอยู่

ในสำนักของครูและต้องปฏิบัติตัวอย่างเคร่งครัดจนอายุได้ 25 ปี เป็นอันสิ้นสุดภาวะแห่งพรหมจรรย์และเป็นพราหมณ์โดยสมบูรณ์

อาศรมที่ 2 คฤหัสถ์ เป็นลำดับขั้นชีวิตที่สอง กล่าวได้ว่าเมื่อปฏิบัติตามลำดับขั้นแรกจนเสร็จสิ้นแล้วก็กลับมาสู่บ้านเพื่อการบำเพ็ญตนเป็นผู้ครองเรือน คือ ช่วงเวลาในการหาความสุขทางโลก แต่งงานมีครอบครัว มีบุตรธิดา ปฏิบัติตนในฐานะหัวหน้าครอบครัวและตามหน้าที่ของสามีและตามกฎอื่น ๆ ของผู้ครองเรือน แสวงหาทรัพย์สมบัติ ประกอบศาสนพิธีตามช่วงเวลาตลอดจนตามเทศกาลทางศาสนาที่สำคัญพร้อมทั้งรับผิดชอบต่อชุมชนต่อสังคมของตนด้วย

อาศรมที่ 3 วานปรสธ์ เป็นลำดับขั้นที่สาม เป็นการอยู่ป่า เป็นช่วงที่จะต้องปล่อยวางจากชีวิตครอบครัวรวมถึงความสุขทางโลกทั้งหลายหรือเมื่อมีความต้องการที่จะบำเพ็ญเพียรยิ่งขึ้นไปอีกเพื่อบรรลุความหลุดพ้น โดยทำตนให้สมบูรณ์ด้วยธรรมด้วยการออกไปพำนักอยู่ตามอาศรมในป่าบำเพ็ญตบะและข้อปฏิบัติอื่น ๆ ทางศาสนาอย่างเคร่งครัด หรือ ปลีกตัวไปบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ เช่น เป็นครูสอนและให้คำแนะนำผู้อื่น

อาศรมที่ 4 สannyasi เป็นลำดับขั้นสุดท้ายของชีวิต เป็นผู้ที่แสวงหาธรรมขั้นสูงสุดหรือเป็นผู้สละโลกียวิสัย คือ การปฏิบัติเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายปลายทางสูงสุดในชีวิต เป็นช่วงที่สละซึ่งทุกอย่างเหลือเพียงแค่ฝ้านุ่งกับภาชนะสำหรับอาหารเพื่อเที่ยวจาริกเรื่อยไป ถือเป็นการปฏิบัติที่ยากที่สุดแล้วในทุกขั้นของชีวิตที่กล่าวมา

แนวคิดที่เกิดขึ้นดังกล่าวนี้สามารถอธิบายให้เข้าใจได้ว่าเริ่มแรกเป็นความนิยมของประชาชนส่วนหนึ่งที่ถือประพฤติตามแบบอย่างของพรหมัน การบวชเพื่อเป็นฤาษีที่ยังครองชีวิตคู่ อยู่ก็ค่อย ๆ หมดไป เพราะเชื่อว่าผู้ที่ยังข้องเกี่ยวกับกามคุณยังไม่ถือว่าเป็นผู้บริสุทธิ์อย่างแท้จริง ผู้ที่มีความบริสุทธิ์อย่างแท้จริงต้องประพฤติตนแบบสันยาสี ทั้งนี้ลำดับขั้นแห่งชีวิต (Stage of Life) หรือ อาศรมธรรม 4 มีส่วนเกี่ยวข้องกับแนวคิดในเรื่องวรรณะที่กล่าวไว้ด้วย ทั้งนี้สามารถปฏิบัติได้เพียงบุคคลที่อยู่ใน 3 วรรณะแรกเท่านั้น คือ วรรณะพราหมณ์, วรรณะกษัตริย์ และวรรณะแพศย์

ปुरुषารณะ

ก่อนที่จะกล่าวถึงแนวคิดในศาสนาฮินดูที่ถือเป็นสิ่งสูงสุดแท้จริงตามหลักคำสอนนั้น เราต้องเข้าใจจุดหมายของชีวิตหรือคุณค่าชีวิตของมนุษย์ (The Value of Life) ตั้งแต่ระดับพื้นฐานขึ้นไปจนถึงขั้นสูงสุดก่อนทั้งนี้สามารถแยกได้เป็น 4 ระดับ คือ

ระดับที่ 1 อรรถะ (Wealth) หมายถึง การสร้างความมั่นคงทางฐานะ ทั้งนี้เพื่อเป็นจุดหมายในการสร้างสวัสดิภาพของชีวิต กล่าวโดยทั่วไปถือเป็นพื้นฐานสำคัญที่มนุษย์ทุกคนพึงมีในการดำรงชีวิตต่อไป

ระดับที่ 2 กามะ (Pleasure) หมายถึง การให้ความสำคัญต่อครอบครัว เป็นหลักธรรมที่มองเห็นความเป็นไปของมนุษย์ตามความเป็นจริง ที่ต้องการความสุขทางโลกในทุกด้านแต่พึงดำรงไว้ด้วยหลักธรรมอยู่เสมอ

ระดับที่ 3 ธรรมะ (Norm) หมายถึง หน้าที่ที่ต้องปฏิบัติตามหลักของศาสนาที่กำหนดไว้ หลักธรรมข้อนี้มุ่งเน้นในส่วนของจิตใจ เป็นการสร้างพื้นฐานทางใจให้มีความสงบและบริสุทธิ์ เพื่อที่จะสามารถปฏิบัติอาศรมธรรมข้อที่ 4 ต่อไปได้

ระดับที่ 4 โมกษะ (Liberation) หมายถึง ความมีอิสระของวิญญาณ ซึ่งตามแนวคิดของศาสนาฮินดูก็คือ อาตมัน เป็นการข้ามพ้นการเวียนว่ายตายเกิด เข้าสู่ความสุขอันเป็นนิรันดร์ ถือเป็นจุดหมายปลายทางสูงสุดของศาสนาฮินดูแล้ว

ทั้งนี้เมื่อบุคคลปฏิบัติตามหลักของอาศรมธรรม 4 ประการแล้วตามหลักของศาสนาฮินดูกล่าวไว้ว่าย่อมที่จะบรรลุจุดหมาย 4 ประการอย่าง ปुरुษารณะ ด้วยเช่นกัน เพราะถือเป็นความประสงค์แห่งชีวิตของมนุษย์ที่เกิดขึ้นแบ่งออกเป็นคุณค่า 2 ส่วนคือ ส่วนที่ 1 ใน 2 ข้อแรกอรรถะและกามะเป็นเรื่องของคุณค่าทางโลก ส่วนที่ 2 ธรรมะและโมกษะ จัดเป็นคุณค่าทางวิญญาณ โดยเฉพาะการบรรลุโมกษะ อธิบายได้ว่าเป็นการนำเอาวิญญาณบริสุทธิ์เข้าไปรวมเป็นหนึ่งเดียวกับเทพเจ้าสูงสุดคือ พรหมัน อันเป็นจุดหมายสูงสุดของศาสนาฮินดูแล้ว (ซึ่งจะกล่าวถึงในบทที่เกี่ยวข้องกับจุดมุ่งหมายในแนวคิดการอวตารของพระนารายณ์)

หากพิจารณาแล้วไม่ว่าสังคมใดประเทศใดที่มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน เป็นเพราะ สังคมนั้นประเทศนั้นนำองค์ประกอบด้านต่าง ๆ เข้ามาช่วยสร้างความเป็นปึกแผ่นและเป็นสิ่งที่ชาวอารยันเองต้องการเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตจากเดิมซึ่งหลักการดำรงชีวิตตามทัศนะ ศาสนาฮินดูมีองค์ประกอบที่ต้องพิจารณาร่วมกัน 2 ส่วน คือ 1. ส่วนที่เกี่ยวข้องกับหลักความเชื่อทางศาสนา และ 2. ส่วนเกี่ยวข้องกับสภาพการเมืองการปกครอง, ทางสังคม และสภาพความ ซึ่งเป็นไปตามแบบแผนทางความสัมพันธ์ระหว่างวิถีความเป็นอยู่ของมนุษย์กับหลักความเชื่อทาง ศาสนานั้นมักมีความเกี่ยวข้องกันอยู่เสมอ ดังคำกล่าวที่อาจารย์ ปรีชา ช้างขวัญยืน และอาจารย์ สมภาร พรหมทา (2552: 37-40) กล่าวไว้ในหัวข้อความสัมพันธ์ระหว่างสังคมและศาสนาว่า

...มนุษย์นั้นก็คือสัตว์ แม้เราจะมีพัฒนาการหลายอย่างที่ข้ามพ้นความเป็นสัตว์มาแล้ว แต่ บางส่วนในตัวเราก็คงเป็นสัตว์อยู่ หนึ่งในบรรดาสิ่งที่เรามีคล้ายกับสัตว์คือ สัญชาตญาณ การรวมกันเป็นฝูง...จะอย่างไรก็ตามเมื่อเทียบกับสัตว์สัญชาตญาณฝูงของมนุษย์จะ ประณีตกว่าและบางส่วนก็ได้รับการขัดเกลาและพัฒนาจนกลายเป็นสิ่งที่เรียกว่า วัฒนธรรมประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละชนชาติไป...เป็นที่สังเกตว่า สัญชาตญาณฝูง ของมนุษย์ปัจจุบันมักจบลงที่ขอบเขตของประเทศ จะอย่างไรก็ตามสิ่งที่ทำลายขอบเขต ที่ว่านี้ดูเหมือนว่าเป็นศาสนา...สรุปความว่า ศาสนาส่วนใหญ่อาจจะยืนอยู่ใกล้ชิดหรือห่าง จากรัฐในระยะที่ต่างกัน ตามภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ที่มีรายละเอียดและความจำเป็น ต่างกัน แต่ทุกศาสนาก็เหมือนกันตรงที่อย่างไรเสียก็ผูกพันและเกี่ยวข้องกับสังคม...

จากข้อความดังกล่าวเป็นการเปิดประเด็นนำไปสู่ส่วนสำคัญที่เราทำการศึกษา อยู่และเป็นส่วนหนึ่งในการอ้างอิงให้เห็นความสัมพันธ์ที่จำเป็นระหว่างสังคมและศาสนาที่เกิดขึ้น ร่วมกัน เช่นเดียวกับสถานะอีกประการหนึ่งของคัมภีร์พระเวทที่ไม่ได้แค่แสดงให้เห็นถึงเรื่องราว ศาสนาเพียงอย่างเดียวแต่ยังมีความเกี่ยวข้องต่อวิถีต่าง ๆ ของชาวอารยันร่วมอยู่ด้วย ถึงแม้การทำ หน้าที่ของชาวอารยันเป็นปึกแผ่นได้นั้นเป็นเรื่องยากต้องอาศัยระยะเวลาอันยาวนาน แต่เมื่อนำ องค์ประกอบทั้ง 2 ส่วนข้างต้นเข้ามาใช้ควบคู่กันย่อมแสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งทั้งทางกายและ จิตใจกว่าสังคมอื่น แต่ถึงกระนั้นหากมองความสัมพันธ์เพียงด้านเดียวอาจทำให้เรามองเห็นการ เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเลย เพราะถ้าเมื่อใดที่ความสัมพันธ์ของทั้ง 2 ส่วนไม่ไปในทางเดียวกัน แล้วย่อมจะเกิดการขัดแย้งอย่างแน่นอน ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับหลักความเชื่อทาง ศาสนานั้นมีความหมายมากและเป็นเรื่องยากเกินกว่าจะอธิบายครอบคลุมได้ทั้งหมด โดยเฉพาะกับ

การตีความอันซับซ้อนที่เกิดขึ้นต่อไปในบริบทที่เกิดขึ้นกับทางศาสนาในช่วงยุคหลังที่เราจะ
ทำการศึกษาต่อไป

แนวคิดการอวตารของเทพเจ้าในศาสนาฮินดู

ความเชื่อในศาสนาหนึ่งอาจมีบทบาทต่อศาสนาอื่น ๆ ด้วยก็เป็นได้ แนวคิดการอวตารในศาสนาฮินดูก็เป็นอีกหนึ่งแนวคิดที่เริ่มขึ้นจากความเชื่อของกลุ่มคนไม่กี่คน จนในที่สุดได้แผ่ขยายไปสู่ความเชื่ออื่นในกลุ่มบุคคลอื่น ๆ ด้วยเช่นกัน ถึงแม้ว่าจะไม่สามารถบ่งบอกถึงจุดกำเนิดแนวคิดนี้ได้อย่างชัดเจนว่าอยู่ในช่วงระยะใด เพราะบางครั้งจะเห็นแนวคิดการอวตารนี้ผสมผสานอยู่กับแนวคิดอื่น ๆ ที่อยู่ในศาสนาด้วย เราต้องคำนึงถึงว่าศาสนาฮินดูในช่วงนั้นมีเหตุปัจจัยใดเป็นสำคัญที่ก่อให้เกิดแนวคิดทางศาสนาขึ้นมาด้วย การให้ความหมายต่อการศึกษาทางด้านศาสนาจึงเป็นเรื่องที่ต้องพิจารณาถึงเหตุการณ์และหลักฐานต่าง ๆ สำคัญประกอบเพื่อแสดงให้เห็นเข้าใจถึงแนวคิดการอวตารที่เกิดขึ้นในศาสนาฮินดูได้อย่างไม่ผิดจุดประสงค์ที่แท้จริงตามหลักความเชื่อของศาสนาเอง

ความหมายของคำว่า “อวตาร”

ความหมายของ “อวตาร” ตามที่นักคิดเหล่านั้นได้ให้ความหมายเอาไว้ซึ่งปรากฏอยู่ตามหนังสือ บทความ หรือวารสารต่าง ๆ ดังนี้

ภุคณา และ เรื่องอุไร ภุคณาสัย (2554: 308) อวตาร แปลว่า การก้าวลงมาเกิด การข้ามลงมาเกิด หรือ การแบ่งภาคลงมาเกิด มาจากคำว่า ธาตุอว + ตฤ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2554: 519) อธิบายในพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ถึงคำว่า อวตาร มีความหมายว่า การลงมาเกิด, การแบ่งภาคมาเกิด เป็นความหมายในศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู เช่น นารายณ์อวตาร คือ แบ่งภาคลงมาจากสวรรค์มาเกิดเป็นมนุษย์ เป็นต้น

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี (2551: 77) อวตาร (Avatara) หมายถึงการจุติจากร่างเดิมเพื่อมาสร้างใหม่ และดำรงอยู่จนกระทั่งร่างใหม่สูญสิ้นไปตามอายุขัย เช่น การอวตารเป็นพระราม พระกฤษณะ

หลักฐานในส่วนที่สำคัญคือ เรื่องเทพเจ้าและสิ่งนำสู่พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชการที่ 6 พระองค์มีพระบรมราชาธิบายความหมายของคำว่า “อวตาร” ไว้ว่า

...คำว่า อวตาร ใช้เป็นศัพท์ ซึ่งแปลว่าการลงมาก็ได้หรือใช้เรียกผู้วิเศษ ซึ่งสมมุติว่าเป็นพระเป็นเจ้าแบ่งภาคลงมาก็ได้ และพระเป็นเจ้าองค์ใด ๆ หรือเทวดาใด ๆ แบ่งภาคลงมาก็นับว่าเป็นอวตารทั้งนั้น แต่โดยมากคำว่า อวตาร มักใช้สำหรับพระนารายณ์ เพราะเรื่องพระนารายณ์อวตารข้อมมืออยู่มากกว่าเรื่องพระเป็นเจ้าหรือเทวดาองค์อื่น ๆ... (มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2556: 60)

ความหมายของอวตารสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภทตามที่ แคทรียา อังทองกำเนิด (2556: 5-7) ดังนี้

ประเภทที่ 1 อวตาร คือ การแบ่งภาค หรือ การลงมา ถือเป็นความหมายที่เป็นที่เข้าใจของคนโดยทั่วไป ว่าเทพเจ้าทรงแบ่งภาคลงมาตามพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สรุปได้ใจความว่า อวตาร ไม่ได้จำกัดอยู่ที่เทพเจ้าเพียงอย่างเดียวแต่ครอบคลุมถึงเทพโดยทั่วไปที่สามารถแบ่งภาคลงมาบนโลก

ประเภทที่ 2 อวตาร คือ ผู้หลุดพ้นโดยสมบูรณ์ ยกเอาความหมายตามที่สวามีกริยนั้นทะกล่าวอธิบายไว้ว่าองค์อวตารเป็นผู้ที่มีอิสรภาพอย่างสมบูรณ์ ลงมาสู่โลกเพื่อปกป้อง และนำความเข้าใจมาสู่โลกมนุษย์ เป็นผู้ที่มิพลงไร้ขีดจำกัด

ประเภทที่ 3 อวตาร คือ ผู้ที่ลงมาด้วยมีวัตถุประสงค์เพื่อปฏิบัติการกิจอ้างจากการให้ความหมายของเจฟฟรีย์ อาร์มสตรอง ที่กล่าวว่าเทพเจ้ามีจุดมุ่งหมายลงมาสู่โลกในร่างของมนุษย์ ทำพันธกิจให้สำเร็จตามความต้องการ ณ ขณะนั้น แต่คำจำกัดความดังกล่าวจำกัดรูปองค์อวตารไว้เพียงแคในร่างมนุษย์ แต่ความจริงแล้วพระองค์สามารถอวตารลงมาในรูปที่หลากหลาย

การให้ความหมายของคำว่า อวตาร นอกจากในไทยแล้วนักคิดจากต่างประเทศก็ให้ความสนใจในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้เช่นเดียวกัน

Flood (1996: 115) อาจารย์เทววิทยาและศาสนาศึกษาของ University of Wales, Lampeter ให้ความหมายของ อวตาร (Avatāra) ว่า เป็นการสำแดง, การแสดง หรือ การปรากฏ ทั้งนี้ ความหมายทั้งหมดเหล่านี้เป็นความหมายตรงกับภาษาอังกฤษคำว่า Incarnations และ Descent-Forms ซึ่งล้วนแล้วเป็นความหมายเดียวกันทั้งสิ้น โดยส่วนมากจะเป็นการอวตารของพระวิษณุหรือพระนารายณ์นั่นเอง

Kriyananda (2007: 157) อ้างใน แคทรียา อังทองกำเนิด (2556: 6) กล่าวว่า าวตาร หมายถึง ผู้ที่มีอิสรภาพอย่างสมบูรณ์ ลงมาสู่โลกเพื่อปกป้อง และนำความเข้าใจมาสู่โลกมนุษย์ เป็นผู้มีพลังไร้ขีดจำกัด

Prime (1996: 36) ความหมายของอวตารส่วนมากมุ่งไปเฉพาะกับพระวิษณุ อวตาร มีความหมายในเชิงที่ว่า “ผู้ที่เคลื่อนลงมา” เพื่อการสร้างความสมดุล การอวตารของพระองค์เป็นการแสดงตนต่อเมื่อถึงคราวที่จำเป็น

Smart (1993: 40) กล่าวว่า ตำนานหรือเทพนิยายโบราณของอินเดียมีเทพเจ้าอยู่มากแต่ที่มีผู้ให้การเคารพมากที่สุดคือ พระพรหม, พระวิษณุ และ พระศิวะ พร้อมกันนั้นยังมีชายาของเทพทั้ง 3 องค์ โดยทั้งหมดสามารถที่จะอวตารได้ เพราะฉะนั้นความหมาย อวตาร คือการปรากฏกายในร่างของมนุษย์ (Human Incarnation) ของเทพเจ้า แต่ส่วนมากจะเกี่ยวกับพระวิษณุเห็นได้ชัดจากมหากาพย์ที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จัก 2 เรื่อง คือ มหาภารตะ (Mahābhārata) และ รามายณะ (Rāmāyana)

Shattuck (1999: 43) กล่าวอธิบายไว้จากคำกล่าวของพระกฤษณะที่อธิบายถึงการอวตารลงมาให้คำสั่งสอน คำว่า อวตาร หมายถึง การเคลื่อนลงมา, จูติมา มาเกิดในเมืองมนุษย์ หรือ ถูกส่งตัวให้มาเกิด เมื่อใดที่โลกเกิดปัญหาขึ้น เทพเจ้าก็จะถูกส่งลงมายังโลกตามหน้าที่ที่ได้รับให้ลงมาตามแต่สถานการณ์

สังเกตได้ว่าแนวคิดของนักคิดและนักวิชาการต่างประเทศส่วนมากจะให้ความหมายของอวตาร ตรงกับคำในภาษาอังกฤษอื่นอีกนอกเหนือจากคำว่า Avatāra ที่เป็นคำทับศัพท์ ไว้ไม่ว่าจะเป็นคำว่า “Incarnation” และยังคงตรงกับคำว่า Descent มีความหมายว่า การเคลื่อนลงมา ซึ่งอาจให้ความหมายนัยว่าลงมาจากสวรรค์สู่โลก ซึ่งเป็นการอวตารลงมาของพระเป็นเจ้า หรืออาจเป็นการลงมาของสิ่งสมบูรณ์สูงสุด (Supreme Being) ตามความเชื่อในศาสนานั้น ๆ ก็เป็นไปได้ เมื่อมองแล้ว

ความหมายของ อวตาร โดยส่วนมาก หมายถึง การแบ่งภาคลงมาเพียงประการเดียว แต่ในความเป็นจริงการแบ่งประเภทของความหมายการอวตารข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่ายังอธิบายถึงจุดมุ่งหมายของการอวตารในคราวเดียวกันอีกด้วย ซึ่งจะอธิบายโดยละเอียดในหัวข้อจุดมุ่งหมายการอวตารต่อไปในงานวิจัย จากความหมายโดยรวมทั้งหมดแล้วความหมายของ อวตาร (Avatāra) นั้นเป็นภาษาสันสกฤตเขียนได้ अवतार อ่านว่า อะ-วะ-ตาน หรือ อะ-วะ-ตาระ ทั้งนี้ในภาษาอังกฤษเขียนทับศัพท์โดยใช้คำว่า “Avatar” มีความหมายว่า จูติมา, ถูกส่งตัวให้มาเกิด เป็นต้น ดังนั้น ตามคติความเชื่อของศาสนาฮินดู คำว่า “อวตาร” หมายถึง การแบ่งภาคมาเกิดบนโลกโดยเทพแบ่งพลังงานส่วนหนึ่งลงมาเกิดเป็นมนุษย์หรือสัตว์ เพื่อทำหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีความหมายว่า เป็นการก้าวลงมาเกิด หรือข้ามลงมาเกิดได้อีกด้วย การอวตารแม้จะมีเรื่องราวของพระนารายณ์หรือพระวิष्ณูที่เราคุ้นเคยกันเป็นอย่างดีแต่ก็เชื่อว่าจะมีแค่พระนารายณ์ที่ทรงอวตารได้เพียงองค์เดียว แต่ในศาสนาฮินดูเทพเจ้าองค์อื่น ๆ ยังสามารถที่จะอวตารได้เช่นเดียวกัน

นอกจากการศึกษาเรื่องความหมายของ “อวตาร” แล้วพื้นฐานในพัฒนาการแนวคิดการอวตารเทพเจ้าในศาสนาฮินดูเกิดขึ้นมาอย่างยาวนานก็จำเป็นต้องศึกษา โดยอาศัยหลักฐานทางคัมภีร์และเอกสารรวมไปถึงหลักฐานทางโบราณคดีที่มีการตีความยังไม่เป็นที่ชัดเจนนักแต่ก็เป็นเรื่องที่น่ายินดีเพราะพอจะมีเค้าโครงให้ศึกษาได้พอสมควร ทั้งนี้จึงต้องย้อนรอยการศึกษาถึงความ เป็นมาของประเทศอินเดียเสียก่อนพร้อมกับการศึกษาเรื่องความเชื่อทางศาสนาเพื่อให้เห็นลำดับแนวคิดที่ค่อย ๆ พัฒนาไปแต่ละขั้น ถึงแม้ประเทศอินเดียจะเป็นสังคมที่มีประชากรอาศัยอยู่ร่วมกันอย่างหนาแน่นประสบปัญหาในหลายด้าน ทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ สภาวะแวดล้อม ปัญหาสุขภาพกายและสุขภาพจิต แต่สิ่งหนึ่งที่มีมาอย่างยาวนานช่วยให้คนอินเดียมีชีวิตอยู่ได้อย่างสงบ คือ การมีชีวิตอยู่ด้วยความเชื่อ แต่ความเชื่อเป็นสิ่งที่มิระยะเวลา ดังนั้น ความเชื่อจึงสามารถแบ่งเป็นแต่ละช่วงได้ตามที่ Herman (1991: 38, 50, 63) แบ่งไว้ดังนี้

ช่วงระยะเวลาตั้งแต่ 2,500 ปีลงมาถึง 1,600 ปีก่อนคริสต์ศักราช

ช่วงระยะเวลาประมาณ 1,500 ปีลงมาถึง 900 ปี ก่อนคริสต์ศักราช

ช่วงระยะเวลาประมาณ 800 ปี ก่อนคริสต์ศักราช จนถึงปัจจุบัน

การแบ่งพัฒนาการทางความเชื่อออกเป็น 3 ระยะข้างต้นนี้ เป็นการทำให้การศึกษาจำกัดอยู่ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาความเชื่อเกี่ยวกับการอวดารของเทพเจ้าที่มีบทบาทต่อศาสนาในด้านต่าง ๆ ให้น่าเชื่อถือเพิ่มมากขึ้นในทุกด้าน อีกทั้งเป็นการอธิบายให้เห็นถึงลักษณะแนวคิดที่มีร่วมกันและความแตกต่างที่มีอยู่ในแต่ละศาสนาที่เกิดในประเทศอินเดียร่วมกัน หนึ่งในนั้นคือการเริ่มศึกษาถึงกระบวนการของความเชื่อที่ถือเป็นขั้นตอนของการวิเคราะห์ให้เห็นถึงจุดแตกต่างทางความเชื่อในแต่ละศาสนา

กระบวนการของความเชื่อ

ในชีวิตของมนุษย์มีสิ่งแวดล้อมรอบตัวทั้งที่มองเห็นและมองไม่เห็นได้ มีทั้งสิ่งมีชีวิตและไร้ชีวิต สิ่งเหล่านี้สร้างความไม่แน่ใจและความสงสัยเพราะเป็นสิ่งที่เกินกว่าความสามารถของมนุษย์ที่จะล่วงรู้ได้ เพราะฉะนั้น ความสงสัยนี้เองที่เป็นเครื่องผลักดันให้มนุษย์เกิดความเชื่อแล้วสร้างกระบวนการเพื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของตนกับสิ่งเหล่านี้เข้าด้วยกัน เกิดเป็นกระบวนการของความเชื่อที่มีอยู่ด้วยกัน 6 ขั้น ดังที่ เดอน ค่ำดี (2551: 4-5) กล่าวไว้ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

1. อำนาจเหนือธรรมชาติ (Supernatural Power) อำนาจนี้อยู่นอกเหนือมนุษย์ปกติอาจเป็นสิ่งที่อยู่เองตามธรรมชาติทั้งที่มีชีวิตและไร้ชีวิต ซึ่งแสดงออกให้มนุษย์เห็นว่ามีความพิเศษไปกว่าธรรมดา
2. สื่อกลาง (Mediator) เป็นผู้สามารถอธิบายและติดต่อกับอำนาจพิเศษได้ เพื่อบอกกล่าวแก่มนุษย์ให้ปฏิบัติสิ่งใดก็ตามเพื่อเป็นการแสดงความเคารพต่ออำนาจพิเศษต่าง ๆ
3. พิธีกรรม (Ritual) เป็นการแสดงออกถึงความเคารพต่ออำนาจสิ่ง ๆ นั้น ร่วมกันให้เกิดผลตามที่ต้องการเป็นการปฏิบัติไม่ว่าจะโดยลำพังหรือเป็นกลุ่ม
4. สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ (Holy Place) เมื่อเกิดการปฏิบัติแสดงความเคารพต่ออำนาจลึกลับย่อมจะเป็นที่ชุมนุมในการประกอบพิธีกรรม
5. วัตถุมงคล (Sacred Material) เป็นสิ่งสืบเนื่องจากอำนาจของความเชื่อและให้การเคารพเป็นสิ่งแทนอำนาจลึกลับนั้นอาจมีอยู่ชิ้นเดียวหรือหลายอันซึ่งจำลองมาจากอำนาจนั้น

6. คาถาอาคม (Magic Spell) ข้อความที่เชื่อว่ามีอำนาจในขณะเปล่งวาจาหรือมีจิตตั้งมั่นต่อข้อความนั้น นำไปใช้ตามพิธีกรรมที่กำหนดไว้แตกต่างกันไป

ความเชื่อ (Belief) นั้นมีพื้นฐานมาจากกระบวนการภายในของมนุษย์เป็นพลอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นจากสิ่งมีชีวิต วิวัฒนาการที่เกิดกับความเชื่อครอบคลุมไปในทุกด้านไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรม, กฎระเบียบทางสังคม และที่สำคัญคือ ระบบศาสนา ที่ถือได้ว่าเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของมนุษย์ให้ไว้วางใจต่อสิ่ง ๆ หนึ่งร่วมกันได้มากที่สุด กระบวนการความเชื่อข้างต้นในที่สุดแล้วก็พัฒนามาเป็นศาสนา ทั้งนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของสิ่ง 2 สิ่งที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ หากกล่าวย้อนไปถึงการหาสาเหตุที่ศาสนามีจุดเริ่มต้นที่คล้ายคลึงกัน ทั้งที่มนุษย์ต่างก็อาศัยกันอยู่คนละมุมโลก การติดต่อสื่อสารกันก็ไม่ใช่ที่กว้างขวางอย่างในสมัยปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้จึงเกิดมีแนวคิดที่ให้ความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้แบ่งออกเป็น 2 แนวคิด ตามที่ ธนู แก้วโอภาส (2542: 11-14) กล่าวไว้ว่า

1. แนวคิดที่ว่าความเชื่อเกิดจากประสบการณ์ของมนุษย์เอง ตามทฤษฎี เอกภาพทางจิต (Psychic Unity of Mankind) ให้การอธิบายว่าศาสนาและอารยธรรมต่าง ๆ ที่สำคัญที่เกิดขึ้นทุกมุมโลกเกิดขึ้นเองอย่างอิสระไม่ได้รับอิทธิพลมาจากที่ใดทั้งไม่ได้เกี่ยวข้องกัน

2. แนวคิดที่ว่าจุดกำเนิดของศาสนาและอารยธรรมเป็นสิ่งที่เกิดมาจากที่เดียวกันซึ่งทฤษฎีนี้เป็นของผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นบิดาแห่งวิชาประวัติศาสตร์ศาสนาของโลกอย่าง Max Muller

จากทฤษฎีแนวคิดทั้ง 2 แนวคิดนี้ทำให้ผู้เชี่ยวชาญทางด้านศาสนาและอารยธรรมจำนวนมากเริ่มต้นทำการศึกษาและเปรียบเทียบเริ่มขึ้นที่ความเชื่อปรัมปรา (Mythology) ของประชากรทุกมุมโลก เพื่อค้นหาร่องรอยความเชื่อมโยงของความเชื่อทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกันพบว่า มนุษย์มีประสบการณ์พื้นฐานคล้ายคลึงกัน ทั้งความจำเป็นที่ต้องต่อสู้เพื่อการดำรงชีวิตและต้องพบกับปรากฏการณ์อันแปลกประหลาดหลายประการสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งหล่อหลอมให้ความเชื่อทางศาสนาของมนุษย์ในสมัยก่อนมีลักษณะใกล้เคียงกันและต่างก็วางรากฐานอยู่บนความเชื่อของเรื่องวิญญาน หากศึกษาจากทฤษฎีของนักโบราณคดีชาวอังกฤษเพิ่มเติมอีกโดยเฉพาะของ Tylor ผู้ซึ่งได้รับการขนานนามว่าเป็นบิดาวิชาโบราณคดียุคใหม่เพราะเป็นผู้เสนอทฤษฎีที่เป็นที่ยอมรับกันทั่วอย่าง “วัฒนธรรมบุพกาล” (Primitive Culture) มีเนื้อหากล่าวไว้ว่า จุดเริ่มต้นความเชื่อทางศาสนาของมนุษย์มาจากความเชื่อของมนุษย์ในเรื่องวิญญานว่ามีอยู่จริงทั้งยังเป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดศาสนา

ทั่วโลก นอกจากนี้แล้วยังพบอีกว่ามนุษย์กับศาสนานั้นเกิดขึ้นมาพร้อม ๆ กัน (ธนู แก้วโอภาส, 2542: 7-8) ทฤษฎีของ Tylor นั้นเป็นการสนับสนุนแนวคิดเดิมที่มีอยู่ให้ได้รับการยอมรับมากขึ้นไปอีกว่า การได้เห็นปรากฏการณ์อันหลากหลายที่ผ่านมาจากมนุษย์จึงเกิดการเคารพบูชา นานเข้าเกิดความเชื่อที่ว่าปรากฏการณ์เหล่านั้นต้องมีอำนาจบางอย่างสิงสถิตอยู่เรียกว่า วิญญาณ (Spirit or Soul) วิญญาณที่เกิดขึ้นรวมถึงวิญญาณที่อยู่ใกล้ตัวด้วย คือ บรรพบุรุษที่เสียชีวิตไปแล้ว โดยเชื่อว่าพวกท่านยังคงอยู่คอยดูแลปกป้องลูกหลานอยู่ตลอด ส่วนวิญญาณที่อยู่ในธรรมชาติจะมีความสามารถแตกต่างกันไปตามธรรมชาตินั้น ๆ มีหน้าที่คนละอย่างในการบันดาลความดีส่วนหนึ่งและความชั่วส่วนหนึ่งได้

แนวคิดที่เกิดขึ้นนี้ทำให้เห็นว่ามนุษย์มีความก้าวหน้าอันเกิดจากความเชื่อแล้วก่อให้เกิดกระบวนการ 6 ขั้นข้างต้นตามมา ถึงแม้กระบวนการและทฤษฎีที่สนับสนุนต่าง ๆ นั้นไม่ได้จำเพาะอยู่แค่ศาสนาใดศาสนาหนึ่งแต่เป็นแนวคิดหนึ่งที่สนับสนุนว่าศาสนานั้นมีจุดเริ่มต้นที่คล้ายคลึงกันมาจากความเชื่อที่มีลักษณะใหญ่ 2 ประการ คือ

ประการที่ 1 ความเชื่อที่เป็นความไว้วางใจต่อสิ่งภายนอก โดยการเอาจิตใจไปยึดถือในสิ่งนอกตัวอย่างใดอย่างหนึ่งทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ปักใจเชื่ออย่างไม่มีข้อสงสัยอันเป็นพื้นฐานของศาสนาที่เชื่อในเทพเจ้าหรือศาสนาเทวนิยม

ประการที่ 2 ความเชื่อที่เป็นความมั่นใจอันเกิดขึ้นจากการกระทำของตน อาศัยเหตุผลในการพิจารณาด้วยตนเองอันเป็นพื้นฐานของศาสนาที่ไม่เชื่อในเทพเจ้าหรือศาสนาเทวนิยม

สิ่งหนึ่งที่เกิดขึ้นตามมาที่ควรคิดอีกประการคือ ไม่ว่าจะเป็นศาสนาแบบใดก็ตามสิ่งสำคัญที่เกิดขึ้นคือ ความซับซ้อนที่เกิดขึ้นในศาสนามีมากขึ้นกว่าเดิมเป็นลำดับแต่ละศาสนาที่ โดยเฉพาะศาสนาที่นับถือเทพเจ้าดังที่จะได้ทำการศึกษาในศาสนาฮินดูต่อไป เนื่องจากมีหลักการบางอย่างยากต่อการทำความเข้าใจหรือเพียงแค่อาศัยการจินตนาการเพียงอย่างเดียวในการอธิบายและเข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในศาสนาได้ ความเป็นไปเกี่ยวกับศาสนาที่เชื่อในเทพเจ้าหลาย ๆ ศาสนาก็มีความแตกต่างกันไปอีก ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบอื่นไม่ว่าจะเป็นความเชื่อดั้งเดิมที่มีอยู่ก่อน, วิธีแห่งการดำรงชีวิตของผู้ที่นับถือ และแหล่งกำเนิดของศาสนานั้น ๆ อีกด้วย

ความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าในยุคก่อนประวัติศาสตร์

เมื่อศึกษาถึงกระบวนการความเชื่ออย่างคร่าว ๆ ที่ถือเป็นหลักการสำคัญในการแบ่งศาสนาว่ามีความเชื่อแบบใดเป็นพื้นฐาน ซึ่งหากกล่าวถึงศาสนาที่เกิดขึ้นในประเทศอินเดียส่วนมากไม่ว่าจะเป็นศาสนาฮินดู ศาสนาเชน และพระพุทธศาสนาแล้ว เป็นต้นแล้ว จะเป็นแบบผสมผสานทั้งการใช้หลักเหตุผลมาอธิบายและความเชื่อดั้งเดิมบริสุทธิ แต่เมื่อกล่าวย้อนไปถึงความเชื่อในประเทศอินเดียตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ตามความเข้าใจทั่วไปกล่าวไว้ว่าความเชื่อทางศาสนาของชาวอินเดียเริ่มต้นมาจากชาวอารยันเป็นสำคัญ แต่เมื่อมีการค้นพบหลักฐานยืนยันว่ามีความเชื่อดั้งเดิมอยู่ก่อนหน้าที่ชาวอารยันเข้ามาแล้ว แต่ความเป็นจริงแล้วเผ่าพันธุ์เริ่มต้นของชาวอินเดียนั้นมีอยู่อย่างหลากหลายแต่สิ่งหนึ่งที่บรรพบุรุษของชาวอินเดียหลงเหลือไว้ให้ก็คือความเชื่อโดยเผ่าพันธุ์ “โปรโต-ออสตราลอยด์” (Proto-Australoid) ที่เกิดขึ้นใหม่อันเป็นเผ่าพันธุ์หนึ่งที่มีอยู่ในชาวอินเดียนั้นมีความเชื่อในเรื่องวิญญาณที่ล่องลอยอยู่เมื่อคนเราเสียชีวิตลง และมีความคิดว่าวิญญาณนั้นมีการเปลี่ยนร่างใหม่ความเชื่อนี้สร้างแนวคิดเรื่องการเกิดใหม่ขึ้นมา นอกจากนี้ยังมีการบูชาสัตว์ประจำเผ่า หลักความเชื่อเหล่านี้เป็นการแสดงว่าชาวโปรโต-ออสตราลอยด์คงประกอบไปด้วยการบูชาเทพไม่ผิดกับชนชาติเก่าแก่อื่น ๆ เลย ต่อมาความเชื่อดังกล่าวได้ถูกถ่ายทอดผ่านมาให้กับชนเผ่าอื่นต่อมาโดยเฉพาะเมื่อได้ค้นพบอารยธรรมที่ยิ่งใหญ่แห่งหนึ่งมีแหล่งกำเนิดอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศอินเดียใกล้แม่น้ำสินธุ มีเมืองฮารัปปา (Harappa) และ โมเฮนโจ ดาโร (Mohenjo-daro) เป็นศูนย์กลางแห่งอารยธรรมของชาวทราวิทที่เชื่อว่าเป็นกลุ่มคนอีกกลุ่มหนึ่งที่อพยพเข้ามาต่อจากโปรโต-ออสตราลอยด์ การขุดค้นพบครั้งนี้ยังพบบรรดาหลักฐานที่เป็นรูปสลักและรูปปั้นในแบบต่าง ๆ ทั้งบุรุษ, สตรี และรูปสัตว์ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้นอกจากจะทำให้เราสามารถศึกษาเรื่องราวการดำรงชีวิตของอินเดียในอดีตแล้วยังทำให้ทราบว่าชาวพื้นเมืองเดิมที่อาศัยอยู่ก่อนที่ชาวอารยันเข้ามามีหลักความเชื่อเป็นอย่างไร โดยเราสามารถแบ่งร่องรอยความเชื่อของชาวพื้นเมืองตามหลักฐานที่ค้นพบดังที่ ดนัย ไชยโยธา (2553: 26-28) ได้กล่าวไว้ต่อไปนี้

การบูชาเทวสตรี มีความสำคัญในทางความเชื่อของชาวพื้นเมือง เป็นรูปปั้นของสตรีที่ทำด้วยดินแดง อยู่ในท่าทางยืนลักษณะเปลือยกาย มีเครื่องประดับทั้งบนศีรษะและคอ รูปปั้นเหล่านี้เปรียบเสมือนตัวแทนของ “มหามาดา” (Great Mother) เป็นเทพธิดาผู้รักษาธรรมชาติ (Nature Goddess)

การบูชาเทวนารุข มีการขุดค้นดวงตราบางดวงและรูปปั้นเป็นภาพนารุข นั่งอยู่บนบัลลังก์เดี่ยว ๆ ในท่าโยคี มีเหล่าสรรพสัตว์ล้อมรอบ

การบูชาสัตว์ เป็นความเชื่อส่วนหนึ่งทางศาสนาของชาวพื้นเมืองนี้มีหลายประเภทไม่ว่าจะเป็น สัตว์ในนิยาย, สัตว์ในจินตนาการ และสัตว์ที่มีอยู่จริง เป็นต้น

สันนิษฐานว่าความเชื่อที่เกิดขึ้นนี้ส่วนมากเป็นการนับถือของประชาชนโดยทั่วไป จากที่กล่าวแล้วว่าสังคมของยุคนี้มีการแบ่งชนชั้นที่แตกต่างกันอยู่เช่นกัน บุคคลที่อยู่ในฐานะผู้ปกครองหรือมีความยิ่งใหญ่เป็นที่รู้จักนับถือจะมีการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ต่างออกไปอีก บางองค์ก็เป็นต้นกำเนิดของเทพเจ้าในศาสนาฮินดูต่อมา หลักฐานทางโบราณคดีที่เป็นรูปปั้นนั้นมีการอธิบายเพิ่มเติมว่า มีความเกี่ยวข้องกับวิถีความเป็นอยู่ของชาวพื้นเมืองแถบลุ่มแม่น้ำสินธุ คือ เมื่อกล่าวย้อนไปถึงประเทศอินเดียแต่เดิมเป็นสังคมการทำเกษตรกรรม ดังนั้น ความเชื่อก็ย่อมมีความเกี่ยวข้องกับการทำให้ผลผลิตทางการเกษตรมีความเจริญงอกงาม คนโบราณย่อมให้ความสำคัญกับความอุดมสมบูรณ์ จึงต้องสร้างสิ่งเคารพบูชาที่เชื่อว่าเป็นผู้บันดาลให้ความสมบูรณ์นั้นเกิดขึ้นกับแผ่นดินไว้เป็นที่นับถือ นั่นคือ พระแม่ธรณี ที่ส่วนมากนับถืออยู่ในบริเวณแถบเมโสโปเตเมียและอียิปต์ เช่นเดียวกันโดยถือว่าเป็นความเชื่อของประชาชนโดยทั่วไปที่ไม่ได้อยู่ในชนชั้นสูง (วิระชัย โชคมุกดา, 2554: 28) ยังปรากฏว่ามีรูปปั้นสตรีมีลักษณะเปลือยอีกเชื่อกันว่ารูปปั้นเป็นเทพเจ้าในสมัยนั้นเรียกกันว่า เทวสตรี (Cult of Mother Goddess) หรือ เทวี (Devi) ที่ชาวพื้นเมืองให้ความนับถือ มีการทำพิธีสักการะและถือว่าเป็นเทวาประจำการเพาะปลูกเพราะถือว่าสตรีเพศเป็นเพศผู้ให้กำเนิดสื่อความหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ได้เป็นอย่างดี ส่วนรูปปั้นนารุขที่พบก็เป็นเทวารูปเช่นเดียวกัน ลักษณะที่ปรากฏมี 3 พระพักตร์ ประทับนั่งในท่าโยคะทำสมาธิ ที่ประทับเป็นหินอ่อนมีลวดลายดอกบัวอยู่บนแท่นล้อมรอบไปด้วยฝูงกวาง สวมมงกุฎรูปเขาสัตว์และยังมีภาพสลักเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ กันไป ทำให้พระองค์มีพระนามว่า พระปาสุปติ (Pasupati) เป็นผู้คุ้มครองดูแลสัตว์และเหล่าอสูรทั้งหลาย (Burke, 2004: 17-18) ซึ่งหลักฐานดังกล่าวยังมีข้อความสนับสนุนจาก Warder กล่าวไว้ต่อไปว่า

...ในทางศาสนาปรากฏว่า ประชาชนชาวฮินดูเดิมมีการนับถือมหาเทพองค์หนึ่ง มีลักษณะแสดงถึงต้นเค้าของพระศิวะ ซึ่งได้เคยเป็นที่นับถือแพร่หลายในหมู่ชาวทมิฬตลอดมา ในอีกแง่หนึ่งดูเหมือนเทพเจ้าองค์นี้เป็นสัญลักษณ์ของการเกิดและความเจริญงอกงาม ทั้งยังมีฐานะเป็นสมณะหรือโยคีที่บำเพ็ญตนเพื่อสร้างอุทยานภาพเหนือธรรมชาติอีกด้วย... (Warder, 1991: 17 อ้างใน บุญเย็น วอทอง, 2550: 25)

หลักฐานดังกล่าวนี้เป็นการสนับสนุนข้อสันนิษฐานว่าโดยลักษณะแล้วเป็นรูปแบบเริ่มต้นของพระศิวะ (Lord Siva) พระศิวะเป็นพระนามที่มีขึ้นในเวลาต่อมาเมื่อเป็นเทพเจ้าของศาสนาฮินดู (Herman, 1991: 42) ความเชื่อที่ว่าพระองค์ทรงเป็นผู้รักษากฎเกณฑ์, เป็นผู้ที่อยู่เหนือความสมบูรณ์ แต่ในบางครั้งพระองค์ก็ทรงเป็นบรมครูของเหล่าโยคี ถ้าหากพิจารณาแล้วมีลักษณะคล้ายกับพระศิวะในปัจจุบันเป็นอย่างมาก ในเวลาต่อมาพบหินที่มีรูปคล้ายศิวลึงค์ซึ่งสอดคล้องกับความเชื่อที่ได้กล่าวถึงพระศิวะไว้ (Pusalker, 1952: 169-189 อ้างใน สุภัทรา นิลวัชร วรรณพิน และ ศุภวรรณ ชวรัตน์วงศ์, 2551: 40)

ถึงแม้จะไม่สามารถสรุปความเชื่อของชาวพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ตามลุ่มแม่น้ำสินธุได้หมดก็ยังมีแนวคิดที่นำไปสู่ความเข้าใจที่ตรงกันเพิ่มขึ้นอีก ตามที่ บุญมี แท่นแก้ว (2548: 10) กล่าวไว้ดังนี้

การบูชาไฟ ในการประกอบพิธีกรรมใดจะใช้ไฟในการสังเวทเพราะถือว่าเป็นสื่อกลางในการนำไปถึงเทพเจ้าบนสวรรค์

เรื่องสวรรค์ ในสมัยโบราณมีความเชื่อว่าอินเดียเป็นเกาะใหญ่ มีแม่น้ำล้อมรอบ เกาะแห่งนี้มีภูเขาอยู่ลูกหนึ่งเป็นดินแดนที่ประทับของเทพเจ้าซึ่งก็คือ สวรรค์ นั่นเอง

การนับถือลิง ลิงเป็นเทพเจ้าของชาวพื้นเมืองมาแต่เดิมแล้ว

การเคารพบูชาธรรมชาติและโลกธาตุ การนับถือ ดิน, น้ำ, ลม และไฟ เกิดขึ้นจากความเชื่อที่ว่าธาตุทั้ง 4 เป็นสิ่งมีชีวิตและยกให้เป็นเทพเจ้าจึงประกอบพิธีบวงสรวงบูชา

แนวคิดนี้เป็นการย้ำความชัดเจนส่วนของความเชื่อที่เกิดขึ้นนั้นเกิดจากอำนาจทางธรรมชาติ ประกอบกับความเชื่อในเรื่องของสัตว์แต่ละตัวเดิมเป็นสัญลักษณ์ประจำเผ่าที่ใช้แทน

บรรพบุรุษที่เสียชีวิตไป ซึ่งหลังจากนั้นเมื่อเกิดเหตุการณ์ให้ชาวพื้นเมืองลุ่มแม่น้ำสินธุนี้ค่อย ๆ อพยพไปตั้งถิ่นฐานที่ใหม่ ความเชื่อที่มีอยู่ยังเป็นไปในลักษณะเดิมและยังปรากฏให้เห็นอยู่ในทางศาสนาของประเทศอินเดียปัจจุบัน ความเชื่อเหล่านี้สอดคล้องกันมาโดยตลอดจนแม้กระทั่งช่วงที่สังคคีลพิธีทั้งหลายกลายเป็นเทพเจ้าขึ้นมามากมาย ซึ่งแต่ละองค์ก็ต้องมีสัตว์ตัวใดตัวหนึ่งเป็นพาหนะรวมถึงสัตว์ชนิดอื่นก็ถือว่าเป็นบริวารเป็นการแสดงให้เห็นถึงกุศโลบายทางความคิดว่าเทพเจ้าเป็นผู้มีความเมตตาแม้กระทั่งสรรพสัตว์

ในส่วนของการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาชาวพื้นเมืองก็มีหลักปฏิบัติเช่นเดียวกัน หลักฐานที่ได้ขุดค้นพบว่ามีแท่นบูชาขกพื้นสูงมีบันไดหินขึ้นไป และในบริเวณเดียวกันมีสระน้ำขนาดใหญ่สันนิษฐานว่ามีไว้เพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมเพื่อชำระร่างกายและจิตใจให้บริสุทธิ์ ในการประกอบพิธีฝังศพสามารถแบ่งออกเป็น 3 วิธีด้วยกันดังที่ ผาสุข อินทรารุข (2533: 18-19) กล่าวไว้คือ

วิธีที่ 1 การฝังศพทั้งตัว วิธีนี้เป็นการฝังศพพร้อมกับเครื่องใช้ของผู้ตายที่เคยใช้ในขณะมีชีวิตอยู่พร้อมทั้งมีการตกแต่งหลุมฝังศพด้วย

วิธีที่ 2 การนำศพไปฝังไว้เป็นบางส่วน วิธีนี้จะนำศพไปวางให้สัตว์ป่าหรือนกกากินเนื้อเสียก่อน แล้วเอาส่วนที่เหลือไปใส่โกศไว้ร่วมกับเครื่องใช้ขนาดเล็กพร้อมทั้งเครื่องประดับจำพวกลูกปัด บางทีก็เอากระดูกที่เหลือนั้นไปบดเป็นผงเสียก่อนทำการฝัง

วิธีที่ 3 การนำศพมาเผา วิธีนี้ไม่ค่อยพบหลักฐานมากอย่างเช่น 2 วิธีข้างต้น สันนิษฐานว่าไม่เป็นที่นิยมของคนสมัยนั้น วิธีการก็ทำโดยการเก็บขี้เถ้าที่เหลือรวมใส่ไว้ในโกศกับเครื่องใช้

จากวิธีการฝังศพทั้ง 3 วิธีข้างต้นแล้วยังพบว่ามีสุสานของชาวพื้นเมืองอยู่นอกเมือง โดยศพแต่ละศพจะหันหัวไปทางทิศเหนือแต่สิ่งที่ปฏิบัติคล้ายคลึงกันคือ การนำเครื่องใช้ส่วนตัวฝังลงไปพร้อมกันด้วย นอกจากจะแสดงให้เห็นร่องรอยทางความเชื่อทางศาสนาแล้วยังแสดงให้เห็นถึงการสร้างสรรค์งานศิลปะและสถาปัตยกรรมที่โดดเด่นเป็นภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นในสมัยนี้ ความเชื่อที่เกิดขึ้นในสังคมของชาวพื้นเมืองแถบลุ่มแม่น้ำสินธุนี้มีทั้งที่มีอยู่ดั้งเดิมและส่วนหนึ่งมีข้อเชื่อมโยงว่าอาจได้อิทธิพลมาจากการติดต่อกับชาวพื้นเมืองกลุ่มอื่นดังที่ บุญเย็น วอทอง (2550: 26) อ้างถึง Thien (1966: 31) ไว้ในวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกที่เสนอต่อมหาวิทยาลัยนิวเดลีมีข้อความว่า

...สังคมอินเดียเป็นแหล่งก่อเกิดอารยธรรมที่เก่าแก่แห่งหนึ่งของโลก สังคมดังกล่าวเริ่มในยุคทองสำริดเมื่อประมาณ 3,000 ปี ก่อนคริสต์ศักราช ตามข้อมูลทางโบราณคดีเท่าที่มีอยู่ ชนเผ่าที่ตั้งรกรากอยู่ในดินแดนเก่าแก่แห่งนี้ มีทั้งชาวมุนเดียน (Mundian) ชาวซูเมอร์ (Sumerian) ...และโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ ชาวดราวิเดียน (Dravidian) เป็นผู้สร้างอารยธรรมเกี่ยวกับการเพาะปลูกที่เรียกว่า อารยธรรมฮินดู...

จากข้อความดังกล่าวเห็นได้ว่ามีการกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาวพื้นเมืองต่าง ๆ ในประเทศอินเดียที่มีความสัมพันธ์ร่วมกันเป็นอย่างดี ทั้งยังมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับอารยธรรมอื่น ๆ ที่อยู่ในช่วงเวลาเดียวกันอย่างอารยธรรมเมโสโปเตเมีย ชาวพื้นเมืองของอารยธรรมนี้มีชื่อว่า ชาวซูเมอร์และชาวอัสซีเรีย ปรากฏมีการนำสัญลักษณ์ต่าง ๆ มาใช้ (Shattuck, 1999: 15) มีการสร้างคัมภีร์สำหรับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา หลักฐานดังกล่าวทั้งหมดทำให้เรามองเห็นหลักการของความเชื่อไม่ได้เป็นสิ่งเฉพาะสำหรับกลุ่มบุคคลใดบุคคลหนึ่ง การติดต่อมีความสัมพันธ์กันก็ย่อมทำให้มีการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันทั้งวิถีความเป็นอยู่รวมถึงความเชื่อทางศาสนา โดยเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเทพเจ้า ซึ่งส่วนมากมีรูปร่างเป็นมนุษย์เพียงแต่ยากที่จะระบุว่า เป็นเทพเจ้าอะไรบ้าง จากการศึกษาทำให้เห็นว่าช่วงระยะเวลาที่มีส่วนสำคัญเพราะสามารถที่จะบ่งบอกว่าหลักฐานที่เกิดขึ้นได้ผ่านเหตุการณ์ใดเกิดขึ้นบ้าง ซึ่งล้วนเป็นที่มาของข้อมูลสำคัญในการอธิบายและรองรับแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับความเป็นไปในอดีต เนื่องจากการศึกษาที่ผ่านมาโดยเฉพาะหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและศาสนาที่มีอยู่ในอารยธรรมดังกล่าวมีอยู่น้อย ไม่มีข้อมูลทางภาษาหรืองานทางวรรณกรรมเกิดขึ้น ถึงแม้จะมีอักษรจารึกอยู่บ้างแต่ก็ยังไม่สามารถถอดข้อความบางประการที่ถูกรจารึกอยู่ได้ มีเพียงบางส่วนที่สามารถนำมาอ้างอิงได้โดยการเทียบเคียงกับหลักฐานที่มีความคล้ายคลึงกัน จึงยังคงพอทำให้เห็นถึงความต่อเนื่องของความเชื่อนำไปสู่การพัฒนาให้เป็นศาสนาอย่างเป็นระบบในช่วงยุคต่อไปได้

ความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์

มนุษย์สมัยก่อนมักมีลักษณะความเชื่อที่คล้ายคลึงกัน คือ เชื่อในอำนาจธรรมชาติ หรืออำนาจเหนือธรรมชาติซึ่งอยู่เกินความสามารถในการรับรู้ของมนุษย์ ความเชื่อเช่นนี้เป็นลักษณะของศาสนาดั้งเดิมซึ่งถือเป็นพื้นฐานเริ่มต้นของเกือบทุกศาสนา เป็นที่แน่นอนว่าความเชื่อเหล่านี้ยังไม่ได้สูญสิ้นไปทีเดียว แต่ยังคงมีอยู่ในศาสนายุคต่อมาหนึ่งในศาสนาที่จะกล่าวถึงก็คือ ศาสนาพราหมณ์ ความเชื่อเหล่านี้มีอยู่มาตั้งแต่ยังไม่ได้เป็นศาสนาพราหมณ์เสียอีกจนกระทั่งมาถึงสมัย

ของชาวอารยัน เหตุนี้จึงทำให้การแบ่งช่วงเวลาของศาสนามีความต่างกันแต่เพื่อให้เกิดความชัดเจนของการศึกษาจึงแบ่งศาสนาพราหมณ์ออกเป็นสมัยต่าง ๆ ได้เป็น 3 ระยะ ดังนี้

สมัยดั้งเดิม เป็นระยะที่ยังเป็นศาสนาของชาวอารยัน

สมัยพระเวท เป็นระยะที่คัมภีร์ทางศาสนาเล่มแรกเกิดขึ้น เป็นการรวบรวมบทสวดสรรเสริญเทพเจ้าของชาวอารยัน

สมัยพราหมณ์ เป็นระยะที่มีผู้นำในการประกอบพิธีกรรมที่เรียกว่า “พราหมณ์” ได้ประกาศและรับรองความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์ที่ตนนับถือ

สมัยดั้งเดิม เป็นระยะเวลาเชื่อมโยงกันระหว่างความเชื่อในยุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์ จนถึงช่วงที่ชาวอารยันเข้ามาในบริเวณพื้นที่ของชาวพื้นเมืองเดิม ส่วนมากความเชื่อในช่วงนี้เกิดขึ้นจากความเชื่อทางศาสนาของชาวอารยัน เมื่อได้ทำการรุกรานชาวพื้นเมืองได้และชาวอารยันเข้ามามีบทบาทขึ้นแทน ความเชื่อทางศาสนาของชาวอารยันจึงเริ่มมีการพัฒนาที่เห็นได้อย่างชัดเจนจากโดยที่ชาวอารยันเป็นชนเผ่าที่มีความสามารถและสติปัญญารับเอารูปแบบศาสนาของชาวพื้นเมืองเข้ามาด้วยแต่ชาวอารยันยังคงความเชื่อเดิมของตนเอาไว้อยู่ โดยลักษณะความเชื่อเดิมของชาวแอ่งออกได้เป็น 2 ประเภท ดังนี้

ประเภทที่ 1 เชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่รอบตัวของชาวอารยัน

ประเภทที่ 2 เชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตอยู่บนสวรรค์

สิ่งศักดิ์สิทธิ์ประเภทแรกมีหน้าที่ปกป้องดูแลความเป็นอยู่โดยทั่วไปของชาวอารยัน เมื่อพิจารณาแล้วสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ถูกกล่าวถึงนี้ก็คือ “วิญญาณ” (soul) นั่นเอง และวิญญาณที่อยู่ใกล้ชิดกับชาวอารยันที่สุดน่าจะเป็นวิญญาณของบรรพบุรุษ เริ่มต้นจากการให้ความนับถือต่อผู้อาวุโสในชนเผ่าของตนเมื่อพวกเขาได้เสียชีวิตลงความผูกพันที่เกิดขึ้นครั้งยังมีชีวิต ทำให้เกิดความเชื่อที่ว่าพวกเขายังไม่ได้ไปไหนแต่ยังคงอยู่ในรูปของสิ่งที่มองไม่เห็นในรูปของวิญญาณดังกล่าว เพื่อคุ้มครองดูแลลูกหลานของพวกเขา ส่วนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประเภทที่สองเกิดขึ้นมาจากสิ่งแวดล้อมรอบตัวชาวอารยันเชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ชาวอารยันเรียกตามภาษาเดิมว่าเป็น “เทวะ” สถิตอยู่บน

สวรรค์เพื่อคอยสอดส่องดูแลทุกข์สุขของมนุษย์และสรรพสัตว์ ไม่มีชื่อเฉพาะแต่เรียกตามความเชื่อในอำนาจและความน่ากลัวของธรรมชาติ ดังเช่น พระอาทิตย์ให้ความร้อนและแสงสว่างในเวลากลางวัน พระจันทร์ให้ความสว่างและความสวยงามในเวลากลางคืน แม่น้ำลำธารให้การหล่อเลี้ยงชีวิต ปราภฏการณ์ทางธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นฟ้าร้อง พายุ และแผ่นดินไหว เป็นต้น ส่วนการประกอบพิธีบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้ง 2 ประเภท ก็มีอยู่ตลอดตามแต่โอกาสเพื่อความเป็นสิริมงคลและให้อำนวยความสุขความเจริญตามแต่ปรารถนา ต่อมาเมื่อชาวอารยันค่อย ๆ ขยับขยายเข้ามาในดินแดนอินเดียมากขึ้น ชาวพื้นเมืองเดิมถอยร่นลงไปเรื่อย ๆ บางกลุ่มก็เริ่มมีการสมรสระหว่างกัน เหตุการณ์นี้ทำให้ทั้งสองชนชาติต้องมาใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันจึงเกิดการยอมรับซึ่งกันและกัน ดังนั้นศาสนาของชาวอารยันในช่วงนี้กล่าวได้ว่ายังไม่ได้มีความเชื่อเรื่องเทพเจ้าเกิดขึ้นโดยตรง

สมัยพระเวท ความเชื่อในช่วงนี้ยังคงเป็นความเชื่อที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากชาวอารยันเช่นกัน ทั้งนี้การตัดสินใจตั้งถิ่นฐานนี้เองทำให้ชาวอารยันคำนึงถึงอนาคตข้างหน้าของพวกเขาต่อไป จึงเกิดความคิดริเริ่มในการพัฒนาสิ่งต่าง ๆ ให้มีความยั่งยืนแต่ยังอยู่ในขอบเขตและรูปแบบของตน เมื่อค่อย ๆ ปรับตัวให้เข้ากับการอยู่อาศัยแบบใหม่และดินแดนใหม่ได้แล้ว การจัดระบบความเชื่อจึงเริ่มขึ้นไม่ว่าจะเป็นทั้งของตนเองรวมถึงความเชื่อบางประการที่ได้รับมาจากชาวพื้นเมืองก็นำมาปรับเปลี่ยน มีการใช้คำว่า “เทพเจ้า” (God) ได้ถูกนำมาใช้เรียกสิ่งที่ตนนับถือแทนคำอื่น ๆ อย่างจริงจังจนเป็นที่แพร่หลาย (สันนิษฐานว่าเป็นการเปลี่ยนรูปศัพท์ที่มาจากเทวะที่เกิดขึ้นในช่วงยุคก่อนหน้าของชาวอารยัน) (Bloomfield, 1969: 108) เทพเจ้าที่เกิดขึ้นล้วนแล้วแต่ได้รับการพัฒนามาอยู่เรื่อย ๆ จนกระทั่งเมื่อการปรากฏขึ้นของ ฤคเวท ซึ่งถือเป็นหมวดแรกในบรรดาคัมภีร์ส่วนที่เหลือของคัมภีร์พระเวททั้ง 4 เล่ม เป็นส่วนที่เก่าแก่ที่สุดเนื้อหาเน้นไปในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเทพเจ้าหากศึกษาแล้วเทพเจ้าในคัมภีร์พระเวทเริ่มแรกนั้นไม่ได้มีลักษณะอันซับซ้อนมากนัก ดังที่ Hopkins (1970: 37-150) และ Bloomfield (1969: 110-207) ผู้เชี่ยวชาญทางด้านภาษาศันสกฤตและศาสนาศึกษาให้การอธิบายไว้โดยอ้างอิงจากคัมภีร์พระเวทเดิมซึ่งสามารถสรุปลงมาได้มีดังนี้

ทะโยสะ (Dyaus) และ ปริธิวี (Prithivī) เป็นเทพเจ้าที่เก่าแก่ที่สุดมีมาตั้งแต่ยังเป็นศาสนาของชาวอารยัน ความหมายโดยทั่วไปของทะโยสะคือ ท้องฟ้า ได้รับการยกย่องว่าเป็นเทพเจ้าแรกเริ่มและถือเป็นต้นกำเนิดของเทพเจ้าองค์อื่น ๆ อีก ท้องฟ้าในที่นี้มีความหมายกว้างไกลเกินกว่าจะอธิบายได้ความกว้างไกลที่กล่าวถึงกินความไปถึงสวรรค์ด้วย นอกจากนี้ยังได้รับการขนานนามอีกนามหนึ่งว่า ทะโยสะปีตา (Dyaushpitar) เปรียบเสมือนบิดาผู้ให้กำเนิดสรรพสิ่งต่าง ๆ ในทำนอง

เดียวกันตามความเข้าใจของมนุษย์โดยทั่วไปเมื่อมีบิดาผู้ให้กำเนิดก็ต้องมีมารดาด้วยเช่นกัน ความคิดเช่นนี้จึงเกิดขึ้นกับเทพเจ้าเช่นกัน เทพเจ้าที่กลายเป็นมารดาผู้ให้กำเนิดก็คือ พื้นดิน ซึ่งนามของพระองค์ตามคัมภีร์พระเวทคือ ปริธิวีมาตา (Prithivīmātā) เทพเจ้าทั้ง 2 องค์มักได้รับการกล่าวถึงคู่กันในฐานะเทพเจ้าแห่งสวรรค์และเทพเจ้าแห่งพื้นดิน (Heaven and Earth)

อติติ (Aditi) และ กัสยปเทพบิดร (Kasyapa) พระอติติเป็นเทพเจ้าอีกองค์หนึ่งที่มีความสำคัญในที่นี้คือ คำว่า “อติติ” (Aditi) มีความหมายที่เข้าใจได้ง่ายว่า “ไม่มีที่สิ้นสุด” (Boundlessness) เทพเจ้าองค์นี้เชื่อว่าเป็นผู้ให้กำเนิดพระวรุณและเทพเจ้าองค์อื่นโดยเฉพาะเทพเจ้าที่เป็นเหล่าวงศ์ของอาทิตย์ ซึ่งกล่าวไว้ว่ามีอยู่ 8 องค์ คือ 1. วรุณาทิตย์ 2. มิตรอาทิตย์ 3. อริยมนาทิตย์ 4. ภกอาทิตย์ 5. องค์อาทิตย์ 6. อิทรอาทิตย์ 7. ธาตราชทิตย์ และ 8. สุริยอาทิตย์ นอกจากนี้พระองค์ยังเป็นเทพเจ้าผู้มีอำนาจ มีความสามารถที่ไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งเป็นผลจากความหมายในนามของพระองค์นั่นเองและยังทำให้พระองค์ได้รับการยกย่องว่าเป็นเทพมารดาของทั้งเทพเจ้าที่สำคัญและเป็นต้นกำเนิดของทุกสรรพสิ่ง ในภายหลังมีความเชื่อที่เกิดขึ้นกับพระองค์กล่าวไว้ว่าพระองค์ก็คือเทพเจ้าแห่งพื้นดิน นั่นเอง ในส่วนของกัสยปเทพบิดรนั้นเป็นความเชื่อที่เกิดขึ้นมาจากการสะท้อนชีวิตในสังคมของชาวอารยันที่มีผู้ชายเป็นใหญ่ ทั้งนี้ยังถือว่าเป็นต้นบรรพบุรุษชายด้วย คำว่า “เทพบิดร” นี้ เป็นไปในทำนองเดียวกับคำว่า “Jupiter” ของโรมัน “Zeus” ของกรีก และ “Pater” ของยุโรป แนวคิดที่เกิดขึ้นของเทพเจ้าทั้ง 2 นี้ สันนิษฐานว่าได้รับการพัฒนาเรื่อยมาจากแนวคิดเรื่องเทพเจ้าแห่งสวรรค์และเทพเจ้าแห่งพื้นดิน ทั้งนี้เป็นเพราะยังไม่มีแนวคิดที่ว่าเทพเจ้าองค์อื่นถือกำเนิดมาจากการเนรมิต แนวคิดนี้จึงเป็นไปตามธรรมชาติของโลกที่ว่าเทพเจ้าก็เป็นอย่างคนธรรมดาที่ต้องมีพ่อและแม่นั่นเอง

อติตยะ (Āditya) เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นต่อเนื่องมาจากความเชื่อเกี่ยวกับพระอติติ อติตยะมีความหมายว่า ดวงอาทิตย์ทั้งหลาย พระอติตยะถือเป็นเทพเจ้าแห่งฟ้าและแสงสว่าง ในที่นี้เชื่อว่าแนวคิดที่เกิดขึ้นของอติตยะเทพนั้นเป็นการเรียกรวมรวมเหล่าดวงอาทิตย์ที่เป็นโอรสของพระอติตินั่นเอง ตามคัมภีร์ทางศาสนาที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นแบบดั้งเดิมอย่างคัมภีร์พระเวทและคัมภีร์ที่ได้รับการแต่งขึ้นภายหลังมีการกล่าวไว้ไม่ตรงกันว่า บางทีก็ว่า 6 องค์ 7 องค์ 8 องค์ และ 12 องค์ตามลำดับ ซึ่งส่วนมากแล้วภายหลังเชื่อว่ามิเหล่าอติตยะเทพอยู่ 12 องค์ที่เรารู้จักได้แก่ 1. วรุณ (Varuna), 2. มิตร (Mitra), 3. สุริย (Sūryā), 4. สาวิตรี (Savita), 5. อินทร์ (Indra), 6. อาริยมัน (Aryaman), 7. ภกะ (Bhaga), 8. ทักษะ (Daksha), 9. อังสะ (Amsa), 10. มาร์ตตานทะ (Mārttānda), 11. อัคนิ (Agni) และ 12. โสมะ (Soma) เป็นต้น

สุริยะ (Sūrya) เป็นเทพเจ้าแห่งพระอาทิตย์ ความหมายของสุริยะโดยรวมหมายถึง ผู้ส่องแสงเป็นประกายสว่างอยู่บนท้องฟ้า ต้นกำเนิดของพระสุริยะนั้นกล่าวไว้ตามการอ้างอิงจากคัมภีร์พระเวทเก่าว่า เป็นโอรสของเทพเจ้าแห่งสวรรค์แต่ก็มีความไม่แน่ชัดทั้งยังมีความแตกต่างกันไปตามแต่ความเชื่อที่ได้รับการกล่าวขานไว้ เทพเจ้าองค์นี้เป็นผู้มีพลังกำลังที่แข็งแกร่ง มอบสิ่งที่ดีไปสู่เหล่านมนุษย์และรวมถึงเทพเจ้าอื่น ๆ คัมภีร์ที่แต่งขึ้นในภายหลังมีการพรรณนาไว้ว่าพระองค์ทรงเทียมรถม้าอยู่ พระสุริยะยังมีอีก 2 นามที่ได้รับการเรียกขานคือ ผู้ส่องแสงเรืองรองและผู้มีชีวิตชีวา ความหมายของนามที่ 2 นี้ ตรงกับเทพเจ้าอีกองค์หนึ่งคือ พระสวिति ซึ่งจะได้อธิบายถึงต่อไป บางครั้งมีการกล่าวไว้ว่าพระสุริยะปรากฏในสภาพของเทพเจ้าองค์อื่น ๆ อีก อย่างเช่น วรุณ (Varuna), มิตระ (Mitra), อิทร่า (Indra) และปุชัน (Pūsan) เป็นต้น

สวिति (Savitar) รายละเอียดของเทพเจ้าองค์นี้พบว่าส่วนมากแล้วมีลักษณะ คุณสมบัติ และได้รับการสักการะเช่นเดียวกับพระสุริยะ นามของพระองค์มีความหมายว่า ผู้มีความรื่นเริงหรือทำให้มีชีวิตชีวา หน้าที่ของพระสวितिคือ คุ้มครองดูแลเหล่าสรรพสัตว์ ให้พ้นจากสิ่งชั่วร้าย ซึ่งตามบทสวดสรรเสริญนั้นพระสวितिมีความแตกต่างจากพระสุริยะอย่างแน่อนแต่ไม่ได้แยกกันอย่างชัดเจนเท่านี้จึงก่อให้เกิดความสับสน แต่ส่วนมากแล้วทั้ง 2 องค์มีความหมายพ้องกัน ลำดับชั้นของเทพอยู่ในอำนาจหน้าที่เดียวกัน การประกอบพิธีก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนามของพระสวितिก็มีความหมายเช่นเดียวกับพระสุริยะนั่นก็คือ พระอาทิตย์ บางกรณีมีการกล่าวว่า พระสุริยะเป็นพระอาทิตย์ที่เพิ่งปรากฏขึ้นจากขอบฟ้า ส่วนพระสวितिเป็นพระอาทิตย์ที่ปรากฏอยู่ช่วงกำลังลับขอบฟ้า

อสูร (Ahura) วรุณ (Varuna) และ มิตระ (Mitra) เทพเจ้าในส่วนนี้เกิดขึ้นจากความเชื่อที่ว่า ชาวอารยันกับชาวอิหร่านมีเชื้อสายบรรพบุรุษเดียวกัน ดังนั้น ความเชื่อในเทพเจ้าก็ย่อมมีความเกี่ยวเนื่องกัน ในคัมภีร์เวสตะของชาวอิหร่าน (เปอร์เซีย) เทพเจ้าที่เกิดขึ้นก็ปรากฏอยู่ในความเชื่อของทั้ง 2 ชาติ ทั้ง วรุณและมิตระ ในส่วนของความเชื่อเกี่ยวกับ “อสูร” ในที่นี้ไม่ได้มีความหมายถึงยักษ์หรือมารแต่ประการใด ตามความหมายที่แท้จริงมีความหมายว่า Supreme Spirit ซึ่งสามารถอธิบายให้เข้าใจได้โดยง่ายก็คือ จิตวิญญาณอันบริสุทธิ์สูงสุด ความเชื่อนี้เกิดขึ้นจากความประหลาดใจในความกว้างใหญ่ของปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ โลกและจักรวาล ซึ่งปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนั้นต้องเป็นไปอย่างมีระเบียบที่เป็นไปอย่างเร้นลับทั้งหมดถือเป็นกฎแห่งธรรมชาติที่เรียกว่า “ฤต” (ṛta) ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เกิดความเชื่อเกี่ยวกับ “อสูรวรุณ” ในทำนองที่ว่าเป็นผู้ควบคุมความเป็นไปของกฎธรรมชาติหรือระเบียบจักรวาลทั้งหมด ด้วยความเชื่อเหล่านี้ทำให้อสูรวรุณในสมัยนั้นเป็น

เทพเจ้าแห่งสัพพัญญู ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับต้นกำเนิดของพระวรุณเพราะพระวรุณเป็นเทพเจ้าที่มีคุณสมบัติพิเศษโดยมีน้ำหล่อเลี้ยงชีวิตและคำว่า “อสู” นี้ยังหมายถึงชีวิตอีกด้วย จากที่กล่าวมาจึงทำให้เห็นความเกี่ยวข้องในความเป็นไปของอสุรวรุณดังนี้ นอกจากนี้ยังกล่าวไว้ว่าพระวรุณมีความเกี่ยวข้องกับเหล่าเทพเจ้าที่กล่าวถึงมาแล้วข้างต้น โดยกล่าวไว้ว่าเป็นโอรสของพระอาทิตย์ มีนามเต็มว่า พระวรุณาทิตย์ เป็นพระเชษฐาองค์แรกในบรรดาเหล่าวงศ์ของอาทิตย์ ความเชื่อเกี่ยวกับพระวรุณนั้นมีมาตั้งแต่ตามความเชื่อโดยทั่วไปแล้วเป็นเทพเจ้าแห่งน้ำเป็นผู้ประทานน้ำให้เหล่าสรรพสัตว์ทรงเป็นผู้ที่มีพลังกล้าแข็งยืนหยัดช่วยเหลือเหล่านมนุษย์และสรรพสัตว์ ทั้งนี้พระวรุณถือเป็นเทพเจ้าที่สำคัญมากอีกองค์หนึ่งเพราะแนวคิดที่ว่าเทพเจ้าเป็นผู้มีอำนาจอย่างสูงสุด เป็นผู้ปกป้องความถูกต้อง และเป็นผู้ควบคุมความเป็นไปทุกสรรพสิ่งนั่นเอง พระวรุณถือว่าเป็นคู่มิตรกับทั้งพระมิถระและพระอินทร์ โดยเฉพาะในส่วนของพระมิถระนั้นเป็นเทพเจ้าที่มีหน้าที่ช่วยพระวรุณ ซึ่งเชื่อว่าเป็นพระอาทิตย์ปกครองในตอนกลางวัน ดังนั้นในส่วนนี้จึงทำการกล่าวถึงเทพเจ้าที่มีส่วนเกี่ยวข้องไว้ให้อยู่ด้วยกันเพื่อความเข้าใจถึงความเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน

อินทร์ (Indra) เรื่องราวของเทพเจ้าองค์นี้ก็มีความซับซ้อนไม่แตกต่างไปจากเทพเจ้าองค์อื่นที่เกิดขึ้นในคัมภีร์พระเวทเช่นเดียวกัน พระอินทร์เป็นเทพเจ้าที่ได้รับการสรรเสริญมาตั้งแต่ชาวอารยันยังเป็นกลุ่มชนเร่ร่อนเพราะถือเป็นเทพเจ้าผู้สร้างมาถึงการปรากฏของคัมภีร์พระเวทยุคแรกอย่างเป็นทางการพร้อมกับพระวรุณ ช่วงยุคแรกของพระเวทนั้นพระอินทร์เป็นเทพเจ้าที่มีกายสีแดงปนทอง เรื่องราวของพระองค์กล่าวไว้อีกว่าสืบเชื้อสายมาจากวงศ์วานของพระอาทิตย์ ต่อมาพระองค์กลายเป็นเทพเจ้าที่มีความสำคัญเหนือไปกว่าพระวรุณ ได้รับการยกย่องว่าเป็นเทพเจ้าแห่งสงครามพระองค์เป็นช่วยกำจัดเหล่าศัตรูที่อยู่ในสงครามชาวอารยันมักสวนอ่อนวอนก่อนที่จะออกไปทำสงคราม กล่าวไว้ว่ากองทัพของพระองค์มีพระมารุตเป็นกำลังสู้รบที่สำคัญ นอกจากนี้พระอินทร์ยังได้รับการยกย่องว่าเป็นเทพเจ้าแห่งอากาศ พายุและฟ้าฝน ปกครองชั้นบรรยากาศลงมาถึงพื้นพิภพ ในภายหลังความเชื่อเกี่ยวกับพระอินทร์มีความแตกต่างไปมากโดยเชื่อว่าพระอินทร์นิยมนิม “โสม” เพราะทำให้มีฤทธิ์และมีพลังกำลังในการต่อสู้ ทั้งยังเป็นผู้ที่มากไปด้วยโลหะและคันหา มักก่อความเดือดร้อนเป็นศัตรูกับเทพเจ้าองค์อื่น

อัคนี (Agni) เป็นเทพเจ้าแห่งไฟได้รับการเคารพบูชามาตั้งแต่เริ่มแรกในฐานะเทพเจ้าแห่งธาตุ 4 คือ ดิน, น้ำ, ลม และไฟของชาวพื้นเมืองเดิม (มิลักชะ) จนต่อมาชาวอารยันรับเอาแนวคิดนี้เข้ามาจนเทพเจ้าแห่งไฟมีนามเรียกว่า พระอัคนี ถือเป็นเทพเจ้าที่เกิดขึ้นต่อมาหลังจากพระอินทร์ ทั้งนี้เป็นเพราะมีความสำคัญต่อการประกอบพิธีกรรม มีความเชื่อว่าพระอัคนีเป็นเทพเจ้าแห่งไฟที่

ประกอบไปด้วย 3 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 เป็นไฟที่อยู่บนพื้นดิน ส่วนที่ 2 เป็นไฟที่อยู่ในสายฟ้า และ ส่วนที่ 3 เป็นไฟที่อยู่ในพระอาทิตย์ ทั้ง 3 ส่วนล้วนมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันก่อให้เกิดความ ศักดิ์สิทธิ์อย่างยิ่งตามความเชื่อที่เกิดขึ้นในยุคสมัยนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีความเชื่อเกิดขึ้นว่าทั้ง พระอินทร์และพระอัคนีร่วมมือกันแล้วยอมที่จะจัดสิ่งชั่วร้ายได้เป็นอย่างดี

โสมะ (Soma) เป็นเทพเจ้าที่มีหน้าที่ร่วมกับพระอินทร์และพระอัคนีอย่างไม่สามารถแยก ออกกันได้อย่างเด็ดขาดตามความเชื่อในคัมภีร์ ทั้งนี้พระโสมะถือเป็นเทพเจ้าแห่งดวงจันทร์ ใน ขณะเดียวกัน “โสมะ” ก็ถือเป็นเครื่องดื่มชนิดหนึ่งที่ทำจากสมุนไพรก่อให้เกิดความมึนเมา ในฐานะ ของเทพเจ้าพระโสมะถือเป็นผู้ช่วยของพระอินทร์ในการขจัดเหล่าความชั่วร้าย ในส่วนที่เป็น เครื่องดื่มนั้นเชื่อว่าเมื่อพระอินทร์ได้ดื่มน้ำโสมแล้วยิ่งทำให้มีพลังกำลังในการกระทำสิ่งต่าง ๆ ได้ อย่างประสบผลสำเร็จโดยเฉพาะการสู้รบ ต่อมาสมัยหลังของคัมภีร์พระเวทกล่าวไว้เพิ่มเติมอีกว่า พระโสมะ เป็นเทพเจ้าแห่งพระจันทร์

ยม (Yama) เป็นเทพเจ้าแห่งความตาย เชื่อว่าเทพเจ้าองค์นี้เป็นโอรสของวิวิสวัต (Vivasvat) ซึ่งมีความหมายว่า ผู้ที่ส่องแสงเป็นประกายอย่างกว้างขวาง ตามความหมายนี้ทำให้เชื่อ ว่าพระยมเป็นโอรสของพระสุริยะนั้นเอง นอกจากนี้ในตอนแรกของประวัติของพระยมได้กล่าวถึง ไว้ว่าพระยมนั้นเป็นกษัตริย์แต่ต่อมาภายหลังปรากฏอยู่ในรูปของเทพเจ้าตามคำอธิบายของพระองค์ เองว่า เมื่อตายไปก็ขอให้ได้อยู่เป็นประมุขของโลกแห่งความตาย ความหมายของคำว่า “ยม” แปล ได้ความว่า ผู้ยับยั้งผู้ประกอบกรรมชั่ว ซึ่งเป็นไปตามหน้าที่ของเทพเจ้าองค์นี้ที่เป็นผู้ตัดสินผู้ที่ตาย อย่างยุติธรรมให้ไปสู่หนทางแห่งสวรรค์หรือนรก จึงมีนามอีกหนึ่งที่ได้รับการกล่าวขานว่า “ธรรม” ยังมีความเชื่ออีกมากมายเกิดขึ้นเกี่ยวกับพระยมไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการที่พระองค์มีน้องสาวฝาแฝดนามว่า “ยมิ” (Yami) หรือ “ยมนา” (Yamuna) ด้วยเหตุนี้จึงเป็นที่มาของอีกหนึ่งความเชื่อที่ว่า ทั้ง 2 องค์เป็นต้นกำเนิดของมนุษย์ (ความเชื่อที่คล้ายคลึงกันของศาสนาคริสต์เรื่องอดัมกับอีวา) พระยมยังมีสุนัขอยู่ 2 ตัว มีหน้าที่ในการเฝ้าประตูทางเข้าออกที่จะไปสู่ที่พำนักของพระยม

นามของเทพเจ้าในส่วนที่กล่าวถึงข้างต้นนั้นบางองค์อาจไม่ได้เป็นที่รู้จักมากนักแต่ก็มีความสำคัญ เทพเจ้าเหล่านี้ได้รับการอ้างอิงจากคัมภีร์พระเวทเดิม ทั้งนี้เพราะคัมภีร์เดิมนั้นยังไม่ ปรากฏว่ามีการแต่งเพิ่มเติมจากเหล่าพราหมณ์หรือนักคิดทางศาสนามากนัก สังเกตได้โดยดูจาก ความเชื่อเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของเทพเจ้าเริ่มต้นด้วยฐานะของบิดา-มารดา ผู้ให้กำเนิดและเทพเจ้า บางองค์ก็มีความสัมพันธ์เป็นพี่น้องกัน แนวคิดที่เกิดขึ้นนี้เป็นไปได้ว่ามาจากวิถีชีวิตมนุษย์ที่เกิดขึ้น

จากการมีบิดา-มารดาเพราะในสมัยนี้คิดว่าเมื่อมนุษย์มีวิถีชีวิตอย่างไรเทพเจ้าก็ย่อมมีวิถีชีวิตเดียวกัน เมื่อมีเทพเจ้าเพิ่มมากขึ้น ยิ่งหากนับรวมเอาเทพเจ้าของชาวพื้นเมืองเดิมเข้ามาด้วยก็ยิ่งมีมากขึ้นไปอีกหลายเท่า ทั้งนี้เท่าที่พบในคัมภีร์ฤคเวทเทพเจ้าที่ได้รับการเคารพในยุคนั้นมีจำนวนถึง 333 องค์ เพื่อให้เกิดความเข้าใจและง่ายต่อการประกอบพิธีกรรมตามหลักคัมภีร์พระเวทจึงมีการจัดหมวดหมู่เทพเจ้าขึ้นมา โดยแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มดังที่ ขึ้น ดังที่ สุภัตรา นิลวัชร วรรณพิน และ สุภาวรรณ ขวรัตน์วงศ์ (2551: 51) กล่าวไว้ดังนี้

กลุ่มเทพเจ้าบนสวรรค์ (Heavenly Gods)

กลุ่มเทพเจ้าในอากาศ (Atmospheric Gods)

กลุ่มเทพเจ้าบนพื้นโลก (Terrestrial Gods)

เราสามารถยกนามของเทพเจ้าขึ้นมาแสดงให้เห็นบางองค์ได้ดังนี้ **เทพเจ้าบนสวรรค์ (Heavenly Gods)** ได้แก่ พระมิตระ (เทพเจ้าแห่งแสงสว่างและผู้พิทักษ์สัตยธรรม), พระวรุณ (เทพเจ้าแห่งน้ำ, ผู้รักษารัศมีชาติ และจริยธรรม), และพระสุริยะ (เทพเจ้าแห่งพระอาทิตย์) เป็นต้น **เทพเจ้าในอากาศ (Atmospheric Gods)** นั้น ได้แก่ พระอินทร์ (เทพเจ้าแห่งลมพายุและการสงคราม), พระวายู (เทพเจ้าแห่งลม) และพระปรชันยะ (เทพเจ้าแห่งสายฟ้าและลมฝน) เป็นต้น **เทพเจ้าบนพื้นโลก (Terrestrial Gods)** นั้น ได้แก่ พระอัคนิ (เทพเจ้าแห่งไฟ), พระโสมะ (เทพเจ้าแห่งดวงจันทร์และน้ำอมฤต) และพระยม (เทพเจ้าแห่งความตาย) เป็นต้น เป็นที่สังเกตว่ายังไม่มีมีการรับรองเทพเจ้าที่มีอำนาจสูงที่สุดที่อยู่เหนือเทพเจ้าเหล่านี้ การจัดหมวดหมู่ที่เกิดขึ้นดังกล่าวเป็นเพียงการแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเทพเจ้าที่มีอำนาจร่วมกันและมีความเป็นใหญ่ในหน้าที่ต่างกันไปตามแต่จุดประสงค์ของการประกอบพิธีกรรมในแต่ละครั้ง การจัดหมวดหมู่เทพเจ้าดังกล่าวนี้ บางครั้งก็แบ่งเป็นลำดับชั้น 3 ชั้น คือ 1. ระดับสูง 2. ระดับกลาง และ 3. ระดับต่ำ แต่ไม่ว่าจะเป็น การจัดแบ่งแบบใดเป็นที่เข้าใจตรงกันว่าทั้ง 2 ลักษณะเป็นแนวคิดรูปแบบเดียวกัน แต่โดยส่วนมากเทพเจ้าของชาวอารยันนั้นล้วนมีความสำคัญเทียบเท่ากันทั้งหมดแต่ที่ได้รับการกล่าวถึงมากที่สุดนั้นมีอยู่ 4 องค์ด้วยกันคือ 1) เทพเจ้าผู้บันดาลความร้อนและแสงสว่าง เรียกว่า สวาหิตรี 2) เทพเจ้าผู้บันดาลความเย็นและความชุ่มชื้น เรียกว่า วรุณ 3) เทพเจ้าผู้บันดาลสิ่งทั้งหลายทั้งปวงให้เกิดขึ้น เรียกว่า อินทร์ และ 4) เทพเจ้าผู้ทำลายชีวิตมนุษย์และสรรพสัตว์ เรียกว่า ยม

ภาพที่ 3 เทพเจ้าที่สำคัญ 4 องค์ ในยุคแรกของพวกอารยัน
ที่มา: มนต์ ทองซัซ (2556: 6)

ชาวอารยันในสมัยพระเวทเชื่อเรื่องที่ว่าเทพเจ้าทั้ง 4 องค์นี้เป็นผู้รักษาทิศทั้ง 4 ของโลก จึงมีชื่อเรียกว่า “โลกบาล” (มนต์ ทองซัซ, 2530: 9) เมื่อพิจารณาแล้วความเชื่อของชาวอารยันไม่ได้มีความแตกต่างกันมากนักกับชาวพื้นเมืองแถบลุ่มแม่น้ำสินธุ (ชาวทราวิท) เพราะเดิมทีเดียวชาวอารยันมีการบูชาพระอาทิตย์อยู่แล้ว แต่ชาวพื้นเมืองบูชาโลกธาตุทั้ง 4 คือ ดิน, น้ำ, ลม และไฟ ดังนั้น ไม่ว่าจะเป็นการบูชาพระอาทิตย์หรือไฟ ก็เป็นการให้ความสำคัญและให้การเคารพกับธรรมชาติเช่นกัน ความเชื่อเหล่านี้ช่วยสร้างภาพและความชัดเจนให้กับลักษณะของเทพเจ้าที่เดิมมีความเข้าใจว่าพลังอำนาจของเทพเจ้านั้นเป็นไปตามรูปร่างและลักษณะตามที่เห็นจากธรรมชาติเพียงอย่างเดียว แต่กลายเป็นว่าเทพเจ้าแต่ละองค์นั้นอาจมีลักษณะและพลังอำนาจอื่นรวมอยู่ด้วย เพียงแต่จะมีส่วนใดเด่นออกมาเท่านั้น ความเชื่อเหล่านี้เป็นสิ่งที่นักโบราณคดีกล่าวถึงว่ามีความคล้ายคลึงกับชาวยุโรปเหนือ ตามความเชื่อของชาวยุโรปเหนือเชื่อว่าความมืดและความสว่างเปรียบเทียบกับความดีและความชั่ว ดังนั้นสรรพสิ่งที่อยู่ในธรรมชาติของเขามีคและธรรมชาติ

ของความสว่างจึงมีอยู่ร่วมกันและมีเทพเจ้าอยู่ 2 วงศ์วาร คือ อีเซอร์ (Aesir) เป็นเทพเจ้าหลักมีบทบาทในการปกครองโลกอยู่ในดินแดนที่เรียกว่า แอสการ์ด (Asgard) และ วาเนอร์ (Vanir) อยู่ในดินแดนที่ห่างออกไปจากแอสการ์ดเป็นดินแดนที่เรียกว่า วานาเฮม (Vanahheim) เป็นวงศ์วารเทพเจ้าเกี่ยวกับธรรมชาติ เทพเจ้าที่สำคัญและได้ชื่อว่าเป็นราชาแห่งเทพเจ้าก็คือ โอดิน ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นเทพแห่งนักรบแล้วยังเป็นเทพแห่งปัญญาและภูมิความรู้ ความรู้ที่มากเกินบรรยายนั้นโอดินได้มาตั้งแต่ครั้งแรกจากการสร้างโลก ด้วยคุณลักษณะและพลังอำนาจของเทพเจ้าโอดินตามความเชื่อของชาวยุโรปเหนือเองที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับความเชื่อในพลังอำนาจของเทพเจ้าตามความเชื่อในศาสนาของชาวอารยันช่วงนี้

การจัดหมวดหมู่เทพเจ้าดังกล่าวแม้จะยังไม่มีเทพเจ้าผู้เป็นใหญ่ที่สุดที่เป็นผู้มีอำนาจอยู่เหนือจากเทพเจ้าทุกองค์ แต่ก็เป็นการแสดงให้เห็นถึงความนิยมในการนับถือของประชาชนที่มีต่อเทพเจ้าแต่ละองค์ กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าเป็นการแบ่งแยกความสำคัญของเทพเจ้าในตัวอยู่แล้ว ยิ่งเมื่อภายหลังการปรากฏขึ้นของคัมภีร์อื่น ๆ เข้ามาเทพเจ้าข้างต้นก็ต้องเกิดการเปลี่ยนแปลงไปมากกว่าที่เป็น สิ่งที่ขาดไปไม่ได้นอกเหนือจากความเชื่อเทพเจ้าแล้วก็คือ การประกอบพิธีกรรม ทั้งนี้เป็นการทำเพื่ออ้อนวอนขอความช่วยเหลือจากเทพเจ้ากระทำควบคู่กับพิธีบูชาดวงวิญญาณบรรพบุรุษ แต่จะมีรายละเอียดของพิธีเพิ่มขึ้นมาโดยการนำอาหารไปวางที่พื้นดิน เรียกว่า “พลี” การประกอบพิธีกรรมนั้นได้รับการปฏิบัติสืบต่อมาเรื่อย ๆ จนถือเป็นสิ่งสำคัญ กล่าวได้ว่าความเชื่อทางศาสนาและหลักปฏิบัติต่าง ๆ ทางศาสนาส่วนมากได้รับมาจากคัมภีร์พระเวททั้งนั้น จากความเชื่อเกี่ยวกับคัมภีร์พระเวทที่ถือเป็นคัมภีร์ที่ศักดิ์สิทธิ์มีความบริสุทธิ์ ทำให้ความเชื่อทางศาสนาเป็นแบบธรรมชาตินิยม (Naturalism) คือ มีความบริสุทธิ์และสามารถเข้าใจได้ง่าย ถึงแม้จะยังไม่เป็นระเบียบแต่ก็ทำให้บทบาททางศาสนาของชาวอารยันมีความชัดเจนเพิ่มขึ้นกว่าแต่ก่อน

สมัยพราหมณะ เป็นช่วงที่ชาวอารยันได้ครอบครองพื้นที่ของประเทศอินเดียทางภาคเหนือได้เกือบทั้งหมดแล้ว ดังนั้น จึงไม่มีความจำเป็นที่ความมุ่งหมายจะอยู่ที่การทำสงครามเพียงประการเดียวจึงเป็นการให้ความสำคัญกับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาแทน การประกอบพิธีกรรมตามทัศนะของสมัยนี้มีความสำคัญมากเท่าใดก็ย่อมทำให้รายละเอียดของแต่ละขั้นตอนมีความละเอียดอ่อนเท่านั้น รายละเอียดในแต่ละขั้นตอนก็ทำให้เกิดความเข้าใจที่แตกต่างกันในด้านต่าง ๆ ในส่วนคัมภีร์ได้รับการแต่งเพิ่มเติมซึ่งเนื้อหาของพิธีการประกอบพิธีแต่ละครั้งก็จะมีมากขึ้นและเข้มงวดมากขึ้น วิธีการประกอบพิธีก็เปลี่ยนจากแบบ “พลี” มาเป็น “บูชาด้วย” ด้วยชีวิตสัตว์หรือแม้กระทั่งชีวิตมนุษย์ด้วยกันเองพร้อมทั้งมีบทสวดเฉพาะสำหรับพิธีบูชาด้วย นอกจากนี้ยังมี

การเพิ่มสิ่งที่จะใช้ถวายให้เทพเจ้ามากขึ้นหนึ่งในนั้นก็คือเครื่องดื่มประเภทหนึ่งมีฤทธิ์ที่ทำให้มีเมเาเรียกว่า น้ำโสม ด้วยเหตุผลอันหลากหลายประการของการประกอบพิธีกรรมจึงจำเป็นต้องมีผู้รู้ที่จะเป็นผู้นำในการประกอบพิธี โดยจะต้องกล่าวคำพูดหรือภาษาที่เป็นภาษาเฉพาะ (ซึ่งก็คือภาษาสันสกฤตในสมัยนี้) ผู้นำนี้ก็ต้องเป็นผู้ที่มีความรู้เฉพาะทางเป็นส่วนสำคัญ ผู้นำเหล่านี้ความจริงก็คือเหล่านักบวชซึ่งต่อมาได้รับการขนานนามว่า “พราหมณ์” เดิมทีคำว่า พราหมณ์ หมายถึง พวกพระ มีหน้าที่รักษาบูชา ศึกษาท่องจำ และประกอบพิธีกรรมในการบูชาพระเวทแต่ต่อมาเหล่าพราหมณ์ได้มีการจัดแบ่งพราหมณ์ด้วยกันเองออกเป็น 4 ประเภท ดังที่ ใ้น ดอกบัว (2545: 16) ได้ให้การอธิบายไว้ดังต่อไปนี้

1. โหรดาพราหมณ์ ทำหน้าที่ร้ายโศลกสรรเสริญเทพเจ้าที่ทำการบูชาในพิธีนั้นเพื่ออัญเชิญเทพเจ้าให้มาปรากฏรับเครื่องสังเวยในยัญพิธี
2. อุทาดพราหมณ์ ทำหน้าที่สวดขับกล่อมเหล่าเทพเจ้าซึ่งเป็นการนงเสนาะ เพื่อขับกล่อมเทพเจ้าให้อัญเชิญมารับเครื่องสังเวยในยัญพิธีให้เกิดความบันเทิง
3. อรรชวรยพราหมณ์ ทำหน้าที่ประกอบพิธีกรรมให้เป็นไปตามกฎระเบียบที่ได้กำหนดไว้ในคัมภีร์พระเวทอย่างเคร่งครัด
4. พรหมาพราหมณ์ ทำหน้าที่ควบคุมดูแลทุกอย่างในการประกอบยัญพิธีให้เป็นไปอย่างถูกต้องสมบูรณ์

ในส่วนของพราหมณ์ที่กล่าวถึงนั้นถือว่า พรหมาพราหมณ์ เป็นพราหมณ์ที่มีความสำคัญที่สุดเพราะจะต้องเป็นพราหมณ์ผู้ใหญ่มากที่มีความเชี่ยวชาญในคัมภีร์พระเวทมาก การแบ่งประเภทของพราหมณ์ที่เกิดขึ้นเชื่อว่าจะทำให้ความขัดแย้งดังกล่าวลดลงแต่กลับยิ่งเพิ่มปัญหามากขึ้นไปอีกเนื่องจากหน้าที่ของพราหมณ์แต่ละส่วนก็ย่อมมองว่าในส่วนของตนมีความสำคัญและต่างก็แข่งขันกันสร้างความศรัทธาให้เกิดขึ้นกับประชาชนด้วยการคิดค้นพิธีกรรมเพื่อความศักดิ์สิทธิ์และสิ่งนั้นต้องเป็นความลับจะมีการถ่ายทอดสู่ผู้ที่อยู่ในตระกูลของตนเท่านั้น จากเหตุปัจจัยดังที่กล่าวมานี้ย่อมทำให้พวกพราหมณ์ได้รับความสำคัญจนกลายเป็นผู้ผูกขาดความรู้ในการประกอบพิธีกรรมโดยถือว่าตนนั้นเป็นผู้ที่สามารถติดต่อกับเทพเจ้าได้เพียงฝ่ายเดียวและเป็นผู้ที่มีอำนาจสูงสุดได้รับการยกย่องให้อยู่ในฐานะสูงสุด จึงทำให้ศาสนาสมัยนี้มีชื่อเรียกว่า “ศาสนาพราหมณ์”

(Brahmanism) ตามไปอย่างสมบูรณ์ การบูชาคัมภีร์พระเวทนี้ได้รับการปฏิบัติมาช่วงที่มีบทบาทสำคัญที่สุดน่าจะเป็นช่วงนี้ถือได้ว่าคัมภีร์พระเวทเป็นเทพเจ้าสูงสุดเช่นกัน ความคิดเช่นนี้เกิดจากคัมภีร์เป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ได้รับมาจากเทพเจ้าสูงสุดผ่านทางฤษีนั่นเอง ดังนั้น ความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าในช่วงแรกปรากฏว่ามีอยู่ 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรกเป็นเทพเจ้าทั้งหลายที่เคยนับถือและมีอยู่แล้วดั้งเดิม ลักษณะที่สอง เป็นพวกพระ หรือ พราหมณ์ ที่ทำหน้าที่ศึกษาและท่องจำพระเวท เทพเจ้าชนิดนี้เป็นเทพเจ้ามนุษย์ (Dowson, 1977: 182 อ้างใน บุญเย็น วอทอง, 2550: 71) นอกจากนี้ยังมีความเชื่อที่ว่ากันว่าเทพเจ้าทั้งหลายมีความรู้สึกเช่นเดียวกับมนุษย์ยังคงมีอยู่ต่างกันเพียงแค่เหล่าเทพเจ้ามีพลังกำลังและอำนาจเหนือกว่าเท่านั้น ฉะนั้น การประกอบพิธีกรรมทางศาสนาในช่วงนี้จึงมีเหตุผลจำกัดอยู่แค่เรื่องเกี่ยวกับเทพเจ้าและผลที่ได้รับจากการประกอบพิธีซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 2 ประการ (ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, 2551: 42) คือ

ประการที่ 1 เมื่อทำพิธีกรรมแล้วขอมทำให้บรรดาเทพเจ้าพึงพอใจเมื่อเป็นเช่นนี้ก็ย่อมต้องบันดาลความสุขสบายให้ตนเองและส่วนรวม ยิ่งถ้าหากมีการทำได้อย่างถูกต้องเทพเจ้าก็จะประทานความสุขสมหวังในชีวิตมาให้มากยิ่งขึ้น

ประการที่ 2 หากมนุษย์มีความเพียรในการประกอบพิธีกรรมอย่างที่สุดแล้ว อาจเปลี่ยนสถานะจากมนุษย์ไปเป็นเทพเจ้าได้

ความเชื่อทั้ง 2 ประการนี้กล่าวได้ว่า ทำให้พิธีกรรมที่เกิดขึ้นเป็นสืบทอดประเพณีแล้วยังทำให้บทบาทของเหล่าพราหมณ์สมัยนี้ครอบคลุมอยู่ในทุกด้าน ทั้งจากการกำหนดพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนา, แต่งเติมคัมภีร์ขึ้นมาใหม่, การจัดระบบเนื้อหาในคัมภีร์พระเวท และและส่วนสำคัญที่สุดคือ การจัดระบบเทพเจ้า สังเกตได้ว่าไม่ว่าระบบของศาสนาพราหมณ์จะปรับเปลี่ยนไปในทิศทางใด ประการสำคัญยังคงต้องยึดหลักความเชื่อเทพเจ้าเอาไว้เพียงแต่จะสร้างแนวคิดเทพเจ้าขึ้นมาใหม่ ความเชื่อที่ยังคงได้รับมาตั้งแต่เดิมของชาวทราวิจาเรื่องเกี่ยวกับที่ประทับของเหล่าเทพเจ้ายังคงมีอยู่ ที่เชื่อว่าอยู่บนสวรรค์และสวรรค์ที่ว่าก็ต้องอยู่บนภูเขาสูงที่เป็นแกนกลางของโลก มีชื่อเรียกว่า “พระสุเมรุ” (Sumeru) (ดวงธิดา งามศวรร, 2537ข: 48) ไม่ใช่เท่านั้นยังได้รับความเชื่อเรื่องของตำนานหรือเทพนิยายมาอีก อย่างเรื่อง “การสร้างโลก” โดยให้การอธิบายว่า ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่เกิดขึ้นต้องมีผู้มียอำนาจเป็นผู้บันดาลให้เกิดและเมื่อสามารถบันดาลให้เกิดปรากฏการณ์อันหลากหลายได้ก็ย่อมเป็นผู้ควบคุมทุกสรรพสิ่งและอาจเป็นผู้ที่สร้างโลกนี้ขึ้นมาได้ แต่ทั้งนี้แนวคิดที่ทำให้เกิดเทพนิยายต่าง ๆ เหล่านี้เกิดขึ้นได้ใช่แต่เพียงเป็นเรื่องเล่าเพื่อให้เกิดความ

ผลิตเพลินสนุกสนานเพียงเหตุผลเดียวเท่านั้นแต่ยังมีความสำคัญส่วนอื่นแทรกอยู่ในเนื้อหาด้วย
ดังที่ กรุณา และ เรืองอุไร กุศลาลัย (2554: 284) กล่าวไว้ใจความว่า

...โดยสาระสำคัญของเทพนิยายจะมีการวิวัฒนาการมาเป็นลำดับ เทพนิยายนี้จะมีการผันแปรไป
ตามการขึ้นลงของการใช้ชีวิตชาวอินเดียและทุกครั้งที่เกิดการผันแปรจะก่อให้เกิด
บุคลิกภาพใหม่ในเทพเจ้า กระบวนการอันแปรเปลี่ยนอยู่เสมอเช่นนี้เองที่ทำให้
เทพเจ้ามีลักษณะอันสลับซับซ้อน...

เกี่ยวกับการสร้างโลกนี้ยังมีกล่าวไว้ใน ฤคเวท ที่กล่าวถึงโลกว่าเกิดขึ้นมาจากเทพเจ้าผู้มี
อำนาจยิ่งใหญ่ โลกไม่ได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติแต่เนื้อหาของ ฤคเวท ในหลายแห่งก็มีเนื้อหาที่
ต่างกันและต่างกับคัมภีร์ที่เกิดขึ้นในภายหลังอีก แต่โดยรวมแล้วมีความสอดคล้องกันที่กล่าวถึงโลก
และส่วนที่เป็นธรรมชาติและมนุษย์ไว้อย่างสัมพันธ์กัน นอกจากนี้ยังมีการสร้างเทพเจ้าขึ้นมาใหม่
มีนามว่า “พรหม” (Brahmā) ทรงเป็นเทพเจ้าผู้สร้างทั้งโลก มนุษย์และสรรพสัตว์ หรือกล่าวได้ว่า
ทรงสถิตอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่างที่พระองค์ทรงสร้าง พร้อมทั้งยังถือว่าพระองค์เป็นบรรพบุรุษของ
เหล่าพราหมณ์ ในส่วนความเชื่อเกี่ยวกับเทวดานั้นได้ให้การอธิบายว่ามีสถานะเช่นเดียวกับมนุษย์
คือต้องมีการเกิดและตายเพียงแต่ภายหลังพวกเทวดาได้กระทำพิธีบำเพ็ญตบะและพิธีพลี บูชาพระ
พรหม พระองค์จึงประทานความเป็นอมตะให้ (มนต์ ทองซัซ, 2556: 8-9) ส่วนเทพเจ้าองค์อื่น ๆ ที่
กล่าวถึงก่อนหน้าล้วนต่างเป็นบริวารหรือส่วนหนึ่งของพระพรหมทั้งสิ้น

การสร้างเทพเจ้าขึ้นมาใหม่หรือโดยเฉพาะส่วนที่เป็นเทพนิยายนั้น ก็ล้วนอ้างอิงมาจาก
ความสัมพันธ์ระหว่างเทพเจ้าและมนุษย์อันเป็นความเชื่อของมนุษย์ โดยเกิดขึ้นมาจากการสังสม
ประสบการณ์ผ่านการดำรงชีวิตมาหลายรูปแบบไม่ใช่แต่เฉพาะบรรพบุรุษชาวอินเดียแต่รวมไปถึง
ชนชาติอื่นด้วย เหตุการณ์ที่ต้องเผชิญกับความยากลำบากตามแบบฉบับการใช้ชีวิตของมนุษย์
สมัยก่อน โดยเฉพาะช่วงที่ต้องทำการสู้รบไม่ว่าจะด้วยเหตุผลใด ทั้งนี้การสู้รบที่เกิดขึ้นไม่ได้แค่
เพียงอาศัยเฉพาะกำลังกายและสติปัญญา แต่พลังทางใจรูปแบบต่าง ๆ ก็เป็นส่วนสำคัญอีกประการ
หนึ่งที่ช่วยให้มนุษย์สมัยก่อนมีชีวิตอยู่ได้ เพียงแต่ในยามสู้รบสิ่งเหล่านี้มีไว้เพื่อใช้เพื่อข่มความกลัว
ที่เกิดขึ้นจากการต้องเห็นผู้คนล้มตายหรือไม่ก็มีไว้เพื่อให้เกิดความกล้าต่อไปเท่านั้น เมื่อเวลาผ่าน
ไปการสู้รบได้ยุติลง พลังที่กล่าวถึงทั้งหลายจึงเปลี่ยนมาเพื่อพัฒนาสิ่งต่าง ๆ ให้ความคิดและยุค
สมัยใหม่ที่กำลังจะผ่านเข้ามา ดังนั้น การเกิดขึ้นของตำนานก็เป็นหนึ่งในการสร้างสรรค์ทาง
ความคิดอันเป็นอิสระ เนื่องจากแต่สมัยก่อนข้อจำกัดของการใช้ชีวิตไม่สามารถแสดงออกถึง

อารมณ์ความรู้สึก ออกมาผ่านการกระทำได้ทั้งหมด เมื่อมีโอกาจึงนำพลังเหล่านั้นมากลั่นกรอง ออกมาผ่านตัวอักษรเกิดเป็นเรื่องราวในเรื่องราวต่าง ๆ จนกลายเป็นตำนานและเทพนิยายไปในที่สุด สิ่งใดก็ตามที่เกิดขึ้นจากอำนาจของความคิดสิ่งนั้นย่อมรวมไปถึงจินตนาการอยู่ด้วยและจินตนาการ นี้เองที่ทำให้ผู้ที่มีเรื่องราวปรากฏอยู่ในตำนานและเทพนิยายซึ่งส่วนมากก็คือ เทพเจ้า นั้นสามารถ กระทำในสิ่งที่มนุษย์ธรรมดาไม่สามารถกระทำได้และพึงกระทำโดยไม่มีข้อผูกมัดใด ความเชื่อ โดยรวมในช่วงนี้เกิดขึ้นในช่วงปลายยุคพระเวทแล้วก็ได้ ทั้งนี้เป็นเพราะคัมภีร์หนึ่งที่พวก พราหมณ์ในยุคหลังได้แต่งขึ้นมาใหม่อย่าง อุปนิษัต ที่ส่วนมากจะมีแนวคิดในทำนองนี้ เมื่อมองดู โดยภาพรวมของระบบศาสนาพราหมณ์ในช่วงนี้ก็เป็นที่ไปตามที่ บุญเย็น วอทอง (2550: 46) ได้ อธิบายไว้ดังต่อไปนี้

- ระบบศาสนาพราหมณ์ได้มีการสืบทอดติดต่อกันมาหลายพันปี โดยผ่านการต่อสู้เปลี่ยนแปลงทางสังคมที่หลากหลายและสลับซับซ้อน

- ผลของการต่อสู้ทางความคิดและผลประโยชน์ทางสังคมทำให้มีการแต่งคัมภีร์ขึ้นเพื่อ ใช้เป็นเครื่องมือในการปกครอง โดยอาศัยการเพิ่มจำนวนเทพเจ้าใหม่ขึ้นมา

- ผลของความขัดแย้งทางสังคมแห่งชนชั้นที่มีมากขึ้นยังผลให้ต่างฝ่ายต่างสร้าง เทพเจ้าของตนขึ้นมา เพื่อถ่วงดุลอำนาจกันและกัน

- มีการสร้างเทพเจ้าหลายรูปแบบ ซึ่งในแต่ละรูปแบบก็มีเทพเจ้าอีกหลายองค์

การวิวัฒนาการของศาสนาพราหมณ์ (Brahmanism) มีจุดมุ่งหมายหลักเป็นไปในลักษณะที่ ไม่ได้ให้อิสระทางความคิดเกี่ยวกับเหตุผลมากนักแต่ถือเป็นเรื่องของความศรัทธาที่มอบให้กับเทพ เจ้าและต้องมีความเชื่อมั่นว่าพระองค์ทรงมีเดชานุภาพมากที่สุด ความสุขและความทุกข์ก็ขึ้นอยู่กับ พระองค์เป็นสำคัญซึ่งเป็นที่รู้จักกันว่า “พรหมลิขิต” ที่เป็นไปตามนามของเทพเจ้าสูงสุดในช่วงนี้ ดังนั้น มนุษย์จึงมีหน้าที่ต้องกระทำให้เทพเจ้าทรงพอพระทัย (ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, 2553: 92) ถึงแม้จะมีเทพเจ้าสูงสุดอยู่แต่จากการแต่งคัมภีร์ขึ้นมาใหม่อีกหลายเล่มและการปรับปรุงเรื่องราว เทพเจ้า ก็ยัง ไม่อาจส่งผลต่อจำนวนเทพเจ้าอันเนื่องมาจากความเชื่อในคัมภีร์ที่หลากหลายเช่นกัน ทำให้แม้แต่เหล่าศาสนิกชนในศาสนาเองก็ไม่อาจจดจำได้หมด คงรู้จักและเคารพบูชาเฉพาะเทพเจ้า ที่ตนนับถือหรือเป็นเทพเจ้าที่มีมาแต่ดั้งเดิมเท่านั้น ซึ่งตามคำอธิบายของ Wilkins นักเขียนเกี่ยวกับ

เรื่องเทพปกรณัมของฮินดูได้กล่าวถึงความสับสนขัดแย้งของการเปลี่ยนแปลงกลับไปกลับมาในประวัติศาสตร์เจ้าบางองค์ในแต่ละคัมภีร์ไว้เช่นกัน โดยกล่าวว่าคัมภีร์แต่ละเล่มก็มีลักษณะการอธิบายไม่เหมือนกัน โดยอธิบายว่าในคัมภีร์รุ่นแรก ๆ มักมีความชัดเจนในการอธิบายลักษณะและรูปแบบการนับถือเทพเจ้าที่แน่นอนซึ่งตรงกันข้ามกับคัมภีร์ที่ได้รับการแต่งขึ้นภายหลัง เทพเจ้าในคัมภีร์เก่ามีสภาพที่ดิ่งามกว่าสภาพที่นักเขียนคัมภีร์ภายหลังวาดภาพให้เลวร้ายลงในทำนองที่ว่า เรื่องราวทั้งหลายเริ่มจากแสงสว่างแล้วลงท้ายด้วยความมืดมน (Wilkins, 1977: xi-xii อ้างใน บุญเย็น วอทอง, 2550: 47) การอธิบายถึงเรื่องนี้เป็นารแสดงให้เห็นรูปแบบของศาสนาพราหมณ์ตั้งแต่เริ่มต้นและในยุคหลัง ซึ่งจากนี้จะเป็นความเชื่อที่เกิดขึ้นมาจากความคิดที่ขัดแย้งทางผลประโยชน์ทางสังคมของเหล่าผู้เขียนคัมภีร์มากกว่าจะอ้างอิงจากคัมภีร์พระเวทโดยตรงอย่างที่เคยเป็นมา เหตุการณ์ที่ดำเนินมาถึงช่วงนี้เริ่มที่จะเข้าสู่ยุคของการเปลี่ยนแปลงอีกครั้งในการก้าวไปสู่ยุคทองของความคิดที่เหล่าพราหมณ์เองที่เป็นผู้คิดค้นแนวคิดต่าง ๆ ขึ้นมา

ความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าในศาสนาฮินดู

เมื่อเวลาผ่านไปจำนวนของผู้ที่นับถือศาสนาอื่นในประเทศอินเดียมีเพิ่มขึ้น ส่วนหนึ่งมีสาเหตุมาจากการเมืองการปกครองที่มีหลากหลายชาติและศาสนาเข้ามาสลับกันปกครองประเทศเป็นแรงผลักดันทำให้เกิดศาสนาฮินดูขึ้นมา นับเป็นความพยายามของเหล่าพราหมณ์ที่ต้องการปรับปรุงศาสนาของตนให้เข้ากับยุคสมัยมากขึ้น นักประวัติศาสตร์หลาย ๆ ท่านได้มีแนวคิดตรงกันในส่วนที่ว่า ผลสืบเนื่องส่วนหนึ่งมาจากการเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนาแต่ก็ยังมีปัจจัยอีกหลาย ๆ ประการไม่ว่าจะเป็น การเกิดขึ้นของศาสนาเชน, ความเชื่อท้องถิ่น และการตีความที่คลุมเครือในพระเวทของนักคิดยุคหลัง (วิทยา สักยาภินันท์, 2549: 2) เป็นผลให้มีแนวคิดทั้งยอมรับและปฏิเสธคำสอนในคัมภีร์พระเวทคราเวทเดียวกัน ศาสนาฮินดูเริ่มใช้เรียกโดยชาวยุโรปตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 18 ลักษณะศาสนาฮินดูในช่วงนี้เป็นศาสนาที่มีแนวคิดและหลักคำสอนเกี่ยวกับการค้นหาความจริงในชีวิตที่ลึกซึ้งมากกว่าแต่เดิม ที่เคยเป็นศาสนานับถือเทพเจ้าและการประกอบพิธีกรรมอย่างเข้มงวดเพียงประการเดียว

การเปลี่ยนแปลงของศาสนาฮินดูจะเป็นไปในทางใดก็ตาม ศาสนานี้ยังคงได้ชื่อว่าเป็นศาสนาเทวนิยม (Theism) จากความเชื่อในช่วงที่ยังเป็นศาสนาพราหมณ์ที่ให้ความเชื่อว่าเทพเจ้าเป็นผู้ทรงสร้างจักรวาล เทพเจ้าอย่างพระอินทร์และพระพรหมถือเป็นเทพเจ้าที่ได้รับการเคารพนับถือว่าเป็นเทพเจ้าที่ยิ่งใหญ่ที่สุด (Basham, 1959: 233 อ้างใน ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์, 2544: 9) จากความ

เชื่อที่ต่อเนื่องนี้ทำให้เหล่าพราหมณ์ในยุคใหม่จะทำการปรับเปลี่ยนแนวคิดทางศาสนาและพิธีกรรม แล้วยังได้ทำการปฏิรูประบบของเทพเจ้าครั้งใหญ่อีกครั้ง มีการสร้างเทพเจ้าชุดใหม่ขึ้นมาแต่ยังคง ลักษณะของเทพเจ้าแบบเก่าไว้ นอกจากนี้ยังมีการจัดเรียงลำดับความยิ่งใหญ่ของเทพโดยแบ่งเป็น มหาเทพและอนุเทพ เทพเจ้าที่มีความสำคัญในช่วงนี้มีความสำคัญอยู่ในสถานะมหาเทพมี 3 องค์ด้วยกัน ได้แก่ พระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ ต่อมานักปราชญ์ทางศาสนาอินดูเห็นว่าควรรวมเอาเทพเจ้าทั้ง 3 องค์ข้างต้น เข้าไว้ด้วยกัน เพื่อการพัฒนาศาสนาให้ไปในแนวทางเดียวกันกับทางปรัชญา จึงเกิดนามใหม่ของเทพเจ้าองค์นี้ว่า “ตรีมูรติ” (Trimurti) (ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, 2551: 92) คำว่า “ตรีมูรติ” เดิมมาจากภาษาสันสกฤตเขียนว่า “ตรีมูรติ” แปลตามรูปศัพท์ได้ว่า “มีรูปสาม” หรือ อาจแปลได้ตามความเชื่อของศาสนาอินดูว่า ภาพปรากฏของเทพทั้งสาม โดยคำว่า ตรี หมายถึง สาม มูรติ หมายถึง ภาพปรากฏ หรือ ภาพที่แสดงให้เห็นด้วยตา (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2551: 27) นอกจากนี้ Monier – William (1981: 460) อ้างใน วิชาญชัย บุญแสง (2550: 15) อธิบายเพิ่มเติมว่าเริ่มแรกนั้นตรีมูรติปรากฏอยู่ในบทวรรณกรรมสันสกฤตเกี่ยวกับเรื่องราวของวีรบุรุษหรือ วัฒนธรรมอย่างเรื่อง “กุมารสมภพ” (Kumarasambhava) เป็นเรื่องราวเกี่ยวข้องกับพระศิวะ (Siva) กับพระนางปารวตี (Parvati) โดย ตรี (Tri) หมายถึง สาม มูรติ (Murti) หมายถึง ร่างกาย (Body), ส่วน (Section) หรือ รูปแบบ (Form) ดังนั้น คำว่า “ตรีมูรติ” (Trimurti) มีความหมายครอบคลุมได้ถึงลักษณะร่างกายสามส่วน สามร่าง หรือสามรูป ได้ทั้งหมด ในศาสนาอินดูเชื่อว่า พรพหมา (Parabrahman) เป็นสิ่งจริงแท้สูงสุดที่ปรากฏรูปกายออกมาเป็นสามรูปในการทำหน้าที่แตกต่างกัน ซึ่งก็คือ พระพรหม (Brahma) ทำหน้าที่เป็นผู้สร้าง (Creator), พระวิษณุ (Vishnu) ทำหน้าที่เป็นผู้รักษา (Protector) และ พระศิวะ (Shiva) ทำหน้าที่เป็นผู้ทำลาย (Destroyer) ซึ่งเทพเจ้าทั้งสามองค์ล้วนเป็นการอธิบายให้เห็นถึงรายละเอียดและการสรวริญอันเกิดขึ้นส่วนมากในวรรณกรรมต่าง ๆ

การกำเนิดของตรีมูรตินั้นมาจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ มีความแตกต่างกัน นี่คงจะเป็นลักษณะสำคัญประการหนึ่งของศาสนาอินดู อธิบายไว้ว่าเรื่องราวในหนังสือ “ศรีศุรุจิเตร” เกิดขึ้นจากความคิดที่ว่าโลกนี้มีแต่น้ำปรากฏให้เห็นเพียงอย่างเดียว โดยพระนารายณ์ ดำริว่าควรสร้างสิ่งอื่นขึ้นมาอีกนั่นก็คือ โลก ทันใดนั้นก็ปรากฏไฟทองคำ (หิรัณยครรภ์) เมื่อหนึ่งปีของเทพผ่านไปไฟได้แตกออกเป็นสองส่วนคือ ท้องฟ้าและแผ่นดิน จากนั้น พระพรหมก็ได้ถือกำเนิดขึ้นมาทำหน้าที่สร้างสิ่งต่าง ๆ ในจักรวาล ไม่ว่าจะเป็นโลก, ทิศ, ความดี และ สิ่งชั่วร้าย พร้อมทั้งสร้างโอรส 7 องค์ขึ้นมาด้วยความคิด ได้แก่ มริจิ, อัตริ, อังคีรัส, ปุสฺตยะ, ปุละหะ, กฤตุ และ วสิษฐะ เล่าต่อไปถึงเรื่องของภรรยาฤาษีอัตริที่ชื่อ อนุสฺยา กล่าวถึงความซื่อสัตย์ต่อสามีจนพระอินทร์กลัวว่านางจะแย่งเอา

อำนาจความเป็นเจ้าแห่งเทพไป จึงไปเฝ้า พระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ เทพทั้ง 3 องค์จึงต้องการทดสอบคุณธรรมของนาง จึงได้ทำการทดสอบนางแปลงกายเป็นฤๅษีเข้าไปในอาศรม และให้นางเปลี่ยนการถวายอาหาร นางอนสุยาจึงตั้งจิตอันบริสุทธิ์อธิษฐานโดยเอาความซื่อสัตย์ต่อสามีของตนเป็นหลักว่าให้ฤๅษีทั้ง สามกลายเป็นเด็กอ่อนขณะถวายอาหาร ทำให้เวลาถวายอาหารจริง ฤๅษีทั้งสามก็กลายเป็นเด็กอ่อนไปจริง ๆ เมื่อฤๅษีอัถริกลับมา นางได้เล่าเรื่องราวทั้งหมดให้ฟังฤๅษีได้ทราบด้วยศัพทพิวว่าเด็กทั้งสามก็คือเทพสามองค์ เมื่อความซื่อสัตย์ของนางปรากฏชัดเจนเช่นนี้แล้วเทพทั้งสามองค์ก็คืนร่างเดิม นางจึงขอให้เด็กทั้งสามเป็นลูกของนาง เทพทั้งสามจึงรวมร่างเป็นหนึ่งเดียวแต่ยังคงเสี้ยวไว้ทั้งสามเสี้ยว มีนามว่าทัตตะ แต่คนทั่วไปจะเพิ่มคำว่า อาเตรย ซึ่งมีความหมายว่าเป็นลูกของ ฤๅษีอัถริ (Mohana, 1999: 36-39 อ้างใน เทวสถาน โบสถ์พราหมณ์, 2546: 10-12)

อีกหนึ่งจาก มารกาณเฑยะ ปุราณะ เล่มนี้เล่าถึงพราหมณ์ผู้หนึ่งอาศัยอยู่เมือง อธิษฐานะ ที่เป็นโรคเรื้อนโดยมีภรรยาที่ไม่ได้รักเกียจเขา ทั้งที่ได้รับการด่าจากสามี จนวันหนึ่งสามีพบกับหญิงสาวสวยก็เกิดความหลงใหล จึงบังคับให้ภรรยาพาไปพบกับหญิงสาวผู้นั้นที่บ้าน โดยการแบกไปบนบ่า ในระหว่างทางได้พบกับฤๅษีมาณทวยะ ซึ่งถูกเสียบอยู่บนหลาวเนื่องจากต้องโทษจากพระราชอาชญาถูกกล่าวหาว่าเป็นโจร ฤๅษีมาณทวยะโกรธจึงสาปคนที่ชนตนต้องตายเมื่อพระอาทิตย์ขึ้น ภรรยาเมื่อได้ยินเช่นนั้นจึงกล่าวต่อว่าว่า พระอาทิตย์จะไม่มีวันขึ้น คำพูดของนางที่มีความซื่อสัตย์ต่อสามีนั้นทำให้พระอาทิตย์ไม่ขึ้นเป็นเวลาหลายวันยังความเดือดร้อนให้กับชาวโลกเป็นและเทพทั้งหลายอย่างมาก พระพรหมจึงแนะนำให้เทพทั้งหลายไปขอความช่วยเหลือนางอนสุยาภรรยา ฤๅษีอัถริโดยนางก็ยอมช่วยเพื่อไปพูดให้ภรรยาของพราหมณ์ถอนคำพูดจนสำเร็จ แต่เมื่อถึงคราวนั้นพราหมณ์ก็ต้องเสียชีวิตเมื่อพระอาทิตย์ขึ้นตามคำสาป แต่นางอนสุยาได้ใช้ตะบันทำให้พราหมณ์ฟื้นคืนชีวิตได้พร้อมกับโรคเรื้อนที่หายไปกลายเป็นพราหมณ์หนุ่มที่มีสุขภาพร่างกายแข็งแรงดี พวกเทพต่างดีใจจึงให้นางขอพรซึ่งพรที่นางขอคือ การให้ พระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ มาเป็นลูกของนาง เทพทั้งสามจึงแบ่งภาคลงมาเป็นลูกของนางโดย พระพรหมเป็นพระจันทร์ พระวิษณุเป็นทัตตะเตรยะ ส่วนพระศิวะเป็นฤๅษีทุรวาสส์ (เทวสถาน โบสถ์พราหมณ์, 2546: 10-12)

อีกตำนานจากคัมภีร์ภควัตปุราณะ กล่าวถึงประวัติพระตรีมูรติโดยมีใจความดังที่ อรุณศักดิ์ กิ่งมณี (2551: 33-34) อธิบายไว้ว่า พระพรหมได้สร้างฤๅษีทั้งเจ็ดขึ้นมา (โอรสที่เกิดจากความคิด) พระองค์ทรงให้ฤๅษีอัถริสร้างโลกขึ้นมา ฤๅษีจึงได้ชักชวนภรรยานางอนสุยาไปบำเพ็ญตบะอยู่ที่

ภูเขาฤๅษะ หลังจากได้บำเพ็ญตบะอย่างขยันขันแข็งได้ขอพรจากผู้เป็นใหญ่ให้ทรงประทานบุตรที่เหมือนกับผู้เป็นใหญ่เหนือโลกให้กับตน ด้วยอำนาจของการบำเพ็ญตบะมากอย่างเต็มเปี่ยม ทำให้เทพทั้ง 3 องค์ ได้แก่ พระพรหม พระศิวะ และพระวิษณุ เสด็จออกมาจากสิริระของฤๅษีพร้อมเทพพาหนะ มาปรากฏร่างอยู่ตรงหน้าฤๅษี ฤๅษีอัศจรรย์ใจว่าตนได้ขอบุตรที่เพียงองค์เดียว แต่ทำไมถึงปรากฏร่างเป็นเทพสามองค์ เทพทั้งสามจึงตรัสว่า แม้พระองค์จะปรากฏพระวรกายเป็นเทพสามองค์ แต่รูปร่างนั้นก็ถือเป็นรูปเดียว คือเป็นเจ้าเหนือโลกตามที่พระฤๅษีขอไว้ จากนั้นทั้งสามองค์ก็ให้พรและแบ่งส่วนของแต่ละองค์ลงมาเป็นบุตรของฤๅษี พระพรหมเป็นพระ โสมะ (พระจันทร์) พระวิษณุเป็นท้าวเวส และพระศิวะเป็นฤๅษีทิวาส (Wilkins, 1975: 103-104 อ้างใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2551: 33-34)

แนวคิดส่วนที่เกี่ยวข้องกับตรีมูรติในศาสนาฮินดูสมัยใหม่นั้นแตกต่างจากสมัยดั้งเดิมตรงที่ สมัยดั้งเดิมเทพต่าง ๆ ดำรงอยู่โดยอิสระและได้รับการนับถือจากเทพและมนุษย์เสมอภาค แต่เทพตรีมูรติสามารถอธิบายความหมายได้เป็น 2 ความหมาย (บุญเย็น วอทอง, 2550: 70) คือ

ความหมายแรก ตรีมูรติ หมายถึง เทพทั้ง 3 องค์แยกจากกัน

ความหมายที่สอง ตรีมูรติ หมายถึง การรวมกันเป็นองค์เอกภาพองค์เดียวกัน

สิ่งสำคัญอีกประการที่เกิดขึ้นพร้อมกับ “ตรีมูรติ” นั่นก็คือ การเกิดเครื่องหมายที่เป็นสัญลักษณ์ของศาสนา เครื่องหมายดังกล่าวได้แก่ อักษรเทวนาครี อ่านว่า “โอม” หมายถึง เทพเจ้าสูงสุดทั้งสาม อ้างถึงศาสนาฮินดูสมัยก่อนที่ยังคงได้ชื่อว่าเป็นศาสนาพราหมณ์อยู่นั้น จัดคัมภีร์ออกเป็น 3 หมวด แบ่งไปตามการขอย่องเทพเจ้าทั้ง 3 องค์ แต่เมื่อได้มีการปรับปรุงคติความเชื่อให้มีการนับถือเทพทั้ง 3 องค์ ให้มีความเป็นใหญ่สูงสุดเสมอกัน บทสวดนั้นจึงใช้คำว่า “โอม” โดยย่อมาจาก อะ อุ มะ (พระพงศ์ สุขแก้ว, 2548: คำนำ 7-9) ซึ่งมีความหมายดังนี้

อะ (อ.) แทนพระวิษณุหรือพระนารายณ์

อุ (อุ.) แทนพระศิวะหรือพระอิศวร

มะ (ม.) แทนพระพรหม

ภาพที่ 4 สัญลักษณ์ โอม

ที่มา: อิศระกุล (นามแฝง) (2553)

เมื่อรวมกันแล้วคำว่า “โอม” แทนพระปรมาत्मán คือ เทพเจ้าสูงสุด สัญลักษณ์นี้ทุกนิกาย ทุกลัทธิ ในศาสนาฮินดูต้องใช้เป็นประจำ (วีระชัย โชคมุกดา, 2554: 64) แต่ไม่ว่าศาสนาฮินดูจะมี แนวคิดเรื่องตรีมูรติเป็นไปในลักษณะใดก็ตามนั้น เมื่อสรุปแล้วหลักความเชื่อที่แท้จริงอยู่ที่ เทพเจ้าสูงสุดมีเพียงหนึ่งเดียว มีกำเนิดมาจากปรมาत्मán ซึ่งเป็นหลักธรรมหรือสภาวะอันยิ่งใหญ่ที่สุด (Supreme Being) แต่มีหน้าที่แบ่งออกเป็นสามภาค แนวคิดตรีมูรติเกิดผลดีต่อการเคารพนับถือเพื่อ ลดการขัดแย้งที่เกิดขึ้น เทพทั้ง 3 องค์ ถือเป็นหลักธรรมสูงสุดและสำคัญในการนำศาสนาฮินดูเข้าสู่ หลักแห่งความเป็นจริงมากกว่ายุคสมัยอื่น ๆ และถึงแม้เทพทั้ง 3 องค์จะเป็นมหาเทพผู้ยิ่งใหญ่ที่ ได้รับการนับถือมากในยุคศาสนาฮินดู แต่เป็นไปตามธรรมชาติของปุณชนที่ยังเกิดความนิยมชมชอบ ต่างกัน ย่อมทำให้เกิดความเชื่อและการนับถือในเทพทั้ง 3 องค์ต่างกัน ทำให้เห็นว่าเทพเจ้าองค์นี้มีความสำคัญเหนือกว่าเทพเจ้าองค์อื่น ๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่ยากจะเปลี่ยนแปลงได้โดยความเคารพที่มีต่อ พระวิษณุ (Vishnu) และพระศิวะ (Shiva) เป็นเทพเจ้าที่มีการเคารพบูชาอย่างแพร่หลายกว่าพระ พรหม (Brahma) ที่ไม่ได้เป็นเทพสูงสุดของนิกายใดนิกายหนึ่ง ด้วยเหตุนี้จึงยังปรากฏการแบ่งกลุ่ม นับถือเทพเจ้าอยู่โดยแบ่งเป็น 2 กลุ่ม ดังนี้

ไวษณพนิกาย (Vishnu) หรือ วิษณุณิกาย นับถือ **พระวิษณุ** หรือพระนารายณ์ เป็นเทพ สูงสุด ความเชื่อส่วนมากแล้วเป็นความเชื่อเกี่ยวกับการลงมาช่วยเหลือสรรพสัตว์ของพระวิษณุที่

ปรากฏภายในลักษณะต่าง ๆ บนโลกที่เรียกกันว่า “อวตาร” (จะกล่าวถึงรายละเอียดในหัวข้อหลักเกี่ยวกับเรื่องนี้ต่อไป) นิการนี้มีอิทธิพลอยู่มากในอินเดียภาคเหนือและภาคกลางของประเทศ

ไศวนิกาย (Shiva) หรือ ศิวะนิกาย นับถือ **พระศิวะ** หรือพระอิศวร เป็นเทพสูงสุด สัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่แทนพระศิวะคือ ศิวลึงค์และโยนิ ซึ่งได้รับการบูชาเช่นกัน ความเชื่อในนิการนี้อยู่ที่วิถีแห่งการหลุดพ้นมากกว่าความเชื่อแบบภักติ

สำหรับนักคิดและนักปราชญ์บางท่านยังคงความสำคัญกับพระพรหมอยู่เป็นอย่างมาก เพราะฉะนั้นจึงอาจแบ่งนิการในศาสนาฮินดูโดยการเพิ่ม **พรหมนิกาย (Brahma)** ที่นับถือพระพรหมเป็นใหญ่ (คณั โชชโยธา, 2538: 19) ซึ่งรวมกับนิการที่กล่าวถึงข้างต้นทั้งหมดเป็น 3 นิการ ถ้าเป็นเช่นนี้ถือว่าเป็นนิการพรหมเป็นนิการที่เก่าแก่กว่านิการอื่น ๆ สันนิษฐานได้ว่าเป็นเพราะยังมีพราหมณ์สมัยเดิมที่ยังมีความเชื่อและยังให้ความเคารพต่อพระพรหมอยู่เป็นอันมาก การก่อเกิดนิการในศาสนาฮินดูยุคสมัยใหม่นี้เน้นที่ความภักติต่อเทพเจ้าเป็นหลัก ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงธรรมชาติของมนุษย์ที่มีความอ่อนไหว มีการสร้างตัวตนและสร้างรูปเคารพของเทพเจ้าองค์สำคัญขึ้นโดยเชื่อว่าสามารถเข้าถึงจิตใจประชาชนได้ อย่างไรก็ตามเราเห็นได้ว่าตั้งแต่ต้นที่เกิดความหลากหลายต่อการนับถือเทพนั้นเป็นการนำเทพเจ้าที่ปรากฏอยู่ในพระเวทเดิมเข้ามาปรับปรุงให้เข้ากับยุคสมัยแห่งการเป็นศาสนาฮินดูใหม่ร่วมกับเทพเจ้าที่สร้างขึ้นใหม่ อีกด้านหนึ่งถึงแม้จะมีการประนีประนอมให้เกิดการนับถือตรีมูรติแต่ก็ยังก่อให้เกิดกลุ่มต่าง ๆ ในการนับถือเทพองค์อื่นปรากฏให้เห็นอยู่อีก ได้แก่

ศักติ เป็นเทพเพศหญิงหรือเรียกตามความเชื่อศาสนาฮินดูว่า เทวี ในที่นี้ตามความเชื่อส่วนมากแล้วเปรียบเทพศักติเสมือน “พลังงาน” ของเทพเจ้าสูงสุด กล่าวอธิบายให้เข้าใจได้ง่ายคือเป็นผู้ทรงพลังและอำนาจของเทพสามีไว้ “ศักติ” ในที่นี้จึงหมายถึงพลัง (Power) อีกนัยหนึ่งด้วยตัวอย่างเช่น พระสรัสวตี (Sarasvati) ชายาของพระพรหม, พระลักษมี (Lakshmi) ชายาของพระวิษณุ และ พระอุมากัวตี (Uma) ชายาของพระศิวะ เป็นต้น เทพศักตินี้ได้รับการเคารพนับถือไม่น้อยไปกว่าเทพสูงสุดที่กล่าวมาข้างต้น จนได้กลายเป็นนิการหนึ่งที่สำคัญเรียกว่า “**นิการศักติ (Shakti)**” ในศาสนาฮินดูช่วงหลังนี้เช่นกัน

เทพที่เป็นโอรสและธิดา เป็นไปตามความคิดโดยทั่วไปของมนุษย์ที่เชื่อว่ามหาเทพนอกจากจะมีชายาแล้วต้องมีเทพที่เป็นโอรสและธิดาเป็นไป ในมหาเทพทั้ง 3 พระองค์ ไม่ปรากฏว่าพระ

วิษณุจะมีบุตรแต่พระพรหมมีแต่ไม่ได้ถือกำเนิดโดยตรงจากพระองค์เพียงแต่เกิดขึ้นจากการเนรมิตขึ้น ในส่วนของพระศิวะเป็นมหาเทพเพียงพระองค์เดียวที่เชื่อว่ามีโอรสซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 2 องค์ คือ พระขันธกุมาร (Skanda) หรือ กรรติเกยะ (Karttikeya) และ พระคณศ (Ganesha) โดยพระคณศจะเป็นที่รู้จักและได้รับการเคารพนับถือเป็นอย่างมากในฐานะที่เป็นตัวแทนของความสมดุลทางสติปัญญาและอารมณ์

เทพบริวาร เป็นเป็นเทพเจ้าที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการช่วยเหลือมวลมนุษย์หรือส่วนเกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมาของเทพเจ้าแต่ละองค์ อย่างเช่น พระกามเทพ (Kamadeva) เป็นเทพเจ้าแห่งความรัก มีส่วนเกี่ยวข้องพระวิษณุตามความเชื่อในคัมภีร์วิษณุปุราณะ ที่กล่าวว่าพระกามเทพได้ถูกเผาไหม้จากเนตรของพระศิวะที่รบกวนการบำเพ็ญตบะของพระองค์, พระมนู (Manu) กล่าวว่าพระองค์เป็นเชื้อสายของพรหมาประชาบดี ที่ลงมาเป็นมนุษย์ในโลก และเทพโลกบาล (Loka-Palas) เป็นเทพผู้รักษาโลกหรือทิสเทพโลกบาลมีความเชื่อเกิดขึ้นตั้งแต่ครั้งสมัยศาสนาพราหมณ์เรื่อยมาจนถึงยุคทางศาสนาฮินดูเชื่อว่ามีอยู่ด้วยกัน 8 องค์ คือ พระอินทร์, พระอัคนี, พระขยม, พระสุริยะ, พระวรุณ, พระวายู, พระกูเธร และ โสมเทพ เป็นต้น

เทพบริวารชั้นรองอื่น ๆ เทพที่เป็นสัตว์พาหนะของเหล่าเทพไปจนถึงสัตว์ที่ปรากฏตามคัมภีร์ที่มีหน้าที่ช่วยเหลือภาระหน้าที่ของเทพเจ้า ไม่ว่าจะเป็น คันธระวะ (Gandharva) เรามักคุ้นเคยกับชื่อเรียกที่ว่า คนธรรพ์, นางอัปสร (Apsara) ตามคัมภีร์ทางศาสนากล่าวว่าพวกนางอัปสรเป็นเมียแห่งเทพที่เป็นสมบัติกลาง, ครุฑ (Garuda) คือเทพปักษี มีลักษณะหัวเป็นนก กายเป็นมนุษย์ มีปีกใหญ่และเล็บแหลม และ นาคะ (Naga) หรือ นาค คัมภีร์ทางศาสนาฮินดูกล่าวว่า นาคเป็นสัตว์กึ่งเทพ

เหล่าอสูรและสิ่งชั่วร้าย ถือเป็นฝ่ายที่มักอยู่ตรงข้ามกับเหล่าเทพและบริวาร ทั้งนี้ความเชื่อเรื่องเหล่าอสูรและสิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ ได้รับการสร้างขึ้นมาจากความเชื่อที่แตกต่างกันไปตามสถานการณ์เพื่อแสดงให้เห็นถึงอำนาจของเทพเจ้าสูงสุดที่มีความบริบูรณ์พร้อมไปด้วยอำนาจในการต่อสู้กับสิ่งชั่วร้ายให้หมดไป

การแบ่งลักษณะความเชื่อของเหล่าเทพที่กล่าวถึงข้างต้นนี้เป็นเพียงการแบ่งเพื่อให้เห็นถึงลักษณะความเชื่อที่เกิดขึ้นในยุคสมัยของศาสนาฮินดูช่วงนี้ ที่มีความแตกต่างไปอย่างมากจากสมัย

ดั้งเดิม นอกจากนี้ คเชนทร์ กองพิลา (2556) ได้แบ่งนิยายให้ชัดเจนมากขึ้นนอกเหนือจากที่กล่าวไว้ อีกดังนี้

นิยายคณะพิทยะ (Ganabadya) นับถือพระพิฆเนศเป็นเทพเจ้าสูงสุด ถือพระองค์เป็น ศูนย์กลางแห่งเทพเจ้าทั้งหมดในศาสนา เชื่อว่าเมื่อบูชาพระพิฆเนศอย่างเคร่งครัด ก็เท่ากับได้บูชา เทพเจ้าองค์อื่น ๆ ครบทุกองค์

นิการสรภทฐะ (Sarabhadh) เป็นนิยายขนาดเล็ก แต่เดิมบูชาพระอาทิตย์ (สุริยะ) ซึ่งมีการนับถือมากที่สุดในอดีต ส่วนสำคัญในนิยายนี้คือ การมีพิธี กายตรี หรือ กายาตรี (Gayatri) ถือว่ามีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ เป็นความเชื่อว่าเป็นการกลับมาของพระอาทิตย์ในรูปของฤาษีวิสมามิตร

นิยายสมารธะ (Samardha) ไม่ได้มีข้อจำกัดในการนับถือเทพองค์ใดองค์หนึ่ง แต่เป็นการนับถือเทพทุกองค์ในศาสนาฮินดู ความเชื่อแบบนี้เป็นที่นิยมแพร่หลายมากที่สุดเพราะสามารถบูชา เทพเจ้าได้ตามความต้องการ

ความเชื่อเทพเจ้าในศาสนาฮินดูเป็นช่วงที่ศาสนาพราหมณ์ได้วิวัฒนาการเป็นศาสนาฮินดู และความเปลี่ยนแปลงแนวคิดที่สำคัญอันเกี่ยวข้องกับเทพเจ้านั้นมีอยู่ด้วยกัน ดังที่ ดนัย ไชยโยธา (2538: 7) กล่าวอธิบายสามารถสรุปได้ดังนี้

- กำหนดความสำคัญของเทพเจ้าต่าง ๆ ตามความนิยมของสังคม เทพเจ้าบางองค์ได้ลดบทบาทความสำคัญลง เพราะบุคคลส่วนน้อยให้ความสำคัญ
- ปรับปรุงศาสนาให้ได้รับความนิยมของประชาชน และช่วยเผยแผ่ออกไปอย่างกว้างขวาง
- เพิ่มคำอธิบายเกี่ยวกับพระพรหมให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ให้พระองค์ทรงเป็นเทพเจ้าเพียงองค์เดียวที่แท้จริง เป็นสิ่งมีอยู่ เป็นสิ่งเที่ยงแท้ แต่ไม่อาจมองเห็นด้วยตาโลก

การเกิดขึ้นของตรีมูรติ (The Cult of The Hindu Trinity: Brama, Siva and Visnu) อธิบายได้ว่าเป็นแนวคิดที่มองเห็นถึงความสัมพันธ์ในสังคมของศาสนิกชนชาวฮินดูกับธรรมชาติของชีวิตอย่างแท้จริง การที่พระพรหมสร้างโลก พระวิษณุเป็นผู้รักษา และเมื่อถึงเวลาพระศิวะเป็นผู้ทำลาย

ทำให้เห็นถึงเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติแห่งโลกและชีวิต แต่ช่วงยุคหลังการเกิดขึ้นของนิกายต่าง ๆ ของศาสนาฮินดูช่วงนี้ทางด้านประวัติศาสตร์ทางศาสนาถือเป็นช่วงเสื่อมของศาสนาฮินดู ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากต่างฝ่ายต่างคิดว่านิกายที่ตนเองนับถือมีความสมบูรณ์ มีความเป็นที่สุดในทุก ๆ ด้าน ยกย่องเทพเจ้าของตนว่าดีกว่าเทพเจ้าองค์อื่นพร้อมทั้งดูหมิ่นเหยียดหยามเทพเจ้าฝ่ายอื่น (มนต์ ทองซัซ, 2530: 20) ยิ่งนานวันความแตกแยกทางความคิดยิ่งมีมากและรุนแรงขึ้น ไม่ใช่ว่าเป็นที่ตัวของศาสนาเองที่เสื่อมลงแต่เป็นเพราะมนุษย์เรามากกว่าที่นำเอาความคิดของตนมาทำให้ความดีงามของความเชื่อดิฉันนั้นถูกตีค่าให้เสื่อมลงไป แต่ในความขัดแย้งสิ่งหนึ่งที่ทุกคนมีและยอมรับร่วมกันก็คือความเชื่อที่เกิดขึ้นมีการพัฒนาเกิดขึ้นเกิดความแตกต่างจากสมัยเดิมเป็นอย่างมาก เนื่องจากสมัยนี้เป็นสมัยที่รวบรวมเอายุคแห่งความคิดทั้งทางศาสนาและปรัชญาเข้าไว้ด้วยกัน ในหนังสือหลาย ๆ เล่มได้มีการแบ่งยุคทางความคิดในเรื่องของศาสนาและปรัชญาปลีกย่อยลงไปอีก แต่ในหัวข้อวิจัยนี้ได้กล่าวไว้เฉพาะส่วนที่ทำให้เห็นถึงความเข้าใจพื้นฐานเน้นเฉพาะไปในส่วนที่เกี่ยวข้องกับทางเทพเจ้าในแต่ละยุคนั้น ๆ วิวัฒนาการทางศาสนาจาก ยุคดั้งเดิม ยุคพระเวท ยุคพราหมณะ และมาจนถึงยุคฮินดูปัจจุบัน

เมื่อมองโดยภาพรวมตั้งแต่ยังเป็นศาสนาเริ่มแรกของชาวอารยันจนกระทั่งกลายมาเป็นศาสนาพราหมณ์นี้ สิ่งที่ศาสนาพยายามแสดงออกมาทั้งด้านของตำนาน, เทพนิยาย พิธีกรรม, หลักความเชื่อทางศาสนา รวมถึงข้อปฏิบัติที่คนในสังคมต้องปฏิบัติร่วมกัน สิ่งเหล่านี้ถือว่ามีส่วนช่วยสร้างความสัมพันธ์ของคนในสังคมให้ได้รับรู้เรื่องราวของการมีชีวิตและความเชื่อที่มีอยู่ร่วมกัน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันและถือได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ที่สำคัญ แต่ที่สุดแล้วเบื้องหลังของศาสนา ล้วนเกิดขึ้นมาจากความต้องการของมนุษย์ทั้งนั้น ไม่ว่ามนุษย์จะต้องการให้ศาสนาของตนเป็นไปในลักษณะใดสิ่งสำคัญที่ทำให้เราต้องตระหนักถึงคือ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับศาสนาเป็นเรื่องที่ทำให้ยากลำบากเป็นเพราะการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นต่อไปนั้นใช่แต่เพียงส่งผลด้านเดียวแต่ผลที่เกิดขึ้นนั้นมี 2 ด้านทั้งบวกและลบ อีกทั้งสิ่งเหล่านี้ยังส่งผลต่อไปและยังฝังรากลึกไว้เพราะเมื่อกล่าวถึงส่วนหนึ่งส่วนใด ๆ ก็ตามส่วนที่เกี่ยวข้องก็ย่อมสะท้อนกลับมาให้เราได้เห็นภาพว่าเป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มคนนั้น ๆ ปรากฏให้เห็นอยู่เสมอ

แนวคิดการอวตารที่เกิดขึ้นในศาสนาฮินดู

จากแนวคิดเรื่องเทพเจ้าที่เกิดขึ้นแต่ละยุคในศาสนาฮินดูตั้งแต่สมัยดั้งเดิมจนเข้าสู่ศาสนาฮินดู ตำนานของเทพเจ้าแต่ละองค์มักมีเรื่องราวที่เต็มไปด้วยอำนาจอิทธิฤทธิ์ที่เทพเจ้าแต่ละองค์

ล้วนมี ซึ่งสิ่งนี้เป็นไปตามความเชื่อของมนุษย์นั่นเอง เมื่อกล่าวถึงคำว่า “อวตาร” เป็นความเชื่อหนึ่งที่เกิดขึ้นมาพร้อมกับตำนานเทพเจ้าอันแสดงให้เห็นถึงสิ่งที่เทพเจ้ามีเหนือกว่ามนุษย์ธรรมดาที่จะทำได้ ด้วยเหตุนี้ตำนานต่าง ๆ เกี่ยวกับการอวตารจึงมักปรากฏอยู่ในวรรณกรรมต่าง ๆ ของอินเดีย ในศาสนาฮินดู แต่ที่แพร่หลายที่สุดน่าจะเป็นแนวคิดการอวตารของพระนารายณ์ แต่สำหรับชาวฮินดูแล้วถือว่าการอวตารเกิดขึ้นกับเทพเจ้าหลาย ๆ องค์ที่พวกเขาให้การเคารพนับถือ トラบเทท์ที่ทุกคนยังมีความเชื่อว่าเทพเจ้าที่ตนนับถือนั้น จะลงมาช่วยให้ตนผ่านพ้นทุกข์ทั้งหลายได้ เหตุใดความคิดเช่นนี้จึงปรากฏอยู่อย่างเหนียวแน่น การที่จะเข้าใจแนวคิดเหล่านี้ได้ต้องเข้าใจถึงความหมายที่เป็นหลักสำคัญของแนวคิดเช่นนี้ก่อน งานวิจัยบทนี้จึงเป็นการมุ่งเน้นศึกษาส่วนเกี่ยวข้องกับการอวตารโดยเฉพาะ ทั้งนี้การเข้าใจความหมายของคำต่าง ๆ ที่อยู่ในเนื้อหาบทวิจัยเป็นประการแรกเพื่อนำไปสู่การเข้าใจแนวทางและเนื้อหาในจุดมุ่งหมายหรือแนวคิดของศาสนาฮินดู อีกทั้งการศึกษาถึงทัศนะของเหล่านักคิดหลาย ๆ ท่านที่เกี่ยวข้อง

ยุคแห่งแนวคิดศาสนาฮินดูมีแต่ความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำให้เกิดเทพเจ้าเป็นความจริงแท้สูงสุดเพียงประการเดียว แนวคิดนี้เกิดขึ้นควบคู่ไปกับหลักทฤษฎีความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดที่เกิดขึ้นมา เนื่องด้วยสมัยนี้มีศาสนาเชนและพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ไม่เชื่อในเรื่องของเทพเจ้าแต่ใช้หลักของความเชื่อที่ว่าบุคคลจะเวียนว่ายตายเกิดไปตามเวรและกรรมจนกว่าจะบรรลุจุดหมายสูงสุดของศาสนา (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2555: 70-71) การที่จะเกิดสมัยแห่งแนวคิดแต่ละประการในศาสนาขึ้นได้นั้นสิ่งที่เราควรย้อนกลับไปศึกษาคือ การกลับไปพัฒนาแนวคิดเรื่องความจริงสูงสุดก่อนเพราะเป็นแนวคิดที่มีความสำคัญเชื่อมโยงไปสู่แนวคิดสำคัญอื่น ๆ ในศาสนา จะเห็นได้ว่าศาสนาฮินดูตั้งแต่เป็นศาสนาดั้งเดิมเริ่มต้นแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องการกำเนิดเอกภพและจักรวาล เพราะฉะนั้นเหตุผลนานาประการที่ได้รับยอมรับเปลี่ยนแปลงไปทุกยุคทุกสมัย และเพื่อเป็นการรองรับแนวคิดดังกล่าวนี้ในสมัยก่อนถือเป็นหน้าที่ของของเทพเจ้าที่เป็นผู้สร้าง ให้กลายเป็นว่าเอกภพและจักรวาลเป็นสิ่งที่เปิดเผยมาเป็นลำดับแรกสุด สังเกตได้จากบทสวดที่กล่าวว่า “ตฤเอก” (สิ่งหนึ่งนั้น) มีความหมายว่า ความจริงสูงสุดแรกสุดมีเพียงสิ่งเดียวเท่านั้น (ภัทรพร สิริกาญจน และคณะ, 2546: 107) เป็นบทสวดที่อยู่ในคัมภีร์พระเวท เมื่อถึงเวลาที่ต้องพัฒนาให้ศาสนาก้าวเข้าสู่หลักแห่งแนวคิดร่วมสมัยมากขึ้น จึงทำให้ศาสนาฮินดูมีการจัดลำดับแบ่งเป็นช่วงสมัยต่าง ๆ แยกย่อยลงไปอีกตามความสำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้น ซึ่งถือได้ว่าเป็นยุคที่มีการต่อสู้แข่งขันทางความคิดอย่างจริงจังกับศาสนาอื่น ๆ เกิดขึ้น แต่แนวคิดที่ยังเป็นที่ยอมรับจนถึงปัจจุบันทั้งยังเป็นสิ่งที่ศาสนิกชนชาวฮินดูนำเอาแนวคิดนั้นมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันควบคู่ไปด้วย ยุคสมัยสำคัญที่เกี่ยวข้องเนื่องกันอยู่มีด้วยกันดังนี้

สมัยอุปนิษัต เกิดขึ้นช่วงต้นแห่งการเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนาถือเป็นสมัยแห่งการคิดค้นหาเหตุผลให้กับทั้ง 3 ศาสนา ศาสนาฮินดูเป็นช่วงที่มีการรจนาคัมภีร์ “อุปนิษัต” ขึ้นมาโดยยึดจากคัมภีร์พระเวทเป็นหลัก เป็นความต่อเนื่องของแนวคิดที่อยู่ในอุปนิษัตของศาสนาพราหมณ์ยุคหลังทำให้คัมภีร์พระเวทมีความสำคัญเพิ่มขึ้นมาใหม่ในช่วงที่เป็นศาสนาฮินดู อุปนิษัตถือเป็นตอนสุดท้ายของคัมภีร์พระเวท ทางเหล่าคณาจารย์ทางศาสนาฮินดูต่างเรียกในอีกชื่อหนึ่งว่า “เวททานตะ” ในทางภาษาสันสกฤตมีความหมายเช่นเดียวกันว่าที่สุดหรือสุดท้าย คัมภีร์พระเวทในส่วนนี้เป็นเสมือนงานประพันธ์ที่มีลักษณะเฉพาะและเป็นสิ่งที่มีคุณค่าของประเทศฮินเดียทีเดียว (Morgan, 1987: 7-8)

พัฒนาของความคิดที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในศาสนาฮินดูเริ่มมีความคิดทางปรัชญาอย่างชัดเจนเพื่อให้สามารถเข้าใจกับหลักความเป็นจริงในชีวิตได้มากที่สุด ก็เกิดคัมภีร์อุปนิษัตซึ่งเป็นบทสรุปของคัมภีร์พระเวทขึ้นมา โดยใจความสำคัญของคัมภีร์อุปนิษัตมีจุดมุ่งหมายเดียวกันคือ การสอนว่าทุกคนมีวิญญาณหรืออาตมันเป็นอมตะเป็นแก่นแท้และเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับวิญญาณสากลคือ พรหม ซึ่งเป็นดวงวิญญาณที่ไม่มีเบื้องต้น เป็นอยู่ชั่วนิรันดร์ มีอยู่ทุกหนทุกแห่ง รู้ทุกอย่างและบริบูรณ์อย่างสิ้นเชิง สิ่งนี้แหละเป็นความจริงสูงสุด (ภัทรพร ลิริกาญจน และคณะ, 2546: 108) คัมภีร์อุปนิษัตมีอีกชื่อหนึ่งว่า “พรหมวิทยา” คือเป็นวิทยาหรือความรู้ที่นำเราเข้าสู่ พรหม คำว่า พรหม มีความหมายเช่นเดียวกับ ปริมาณ ซึ่งก็คือ เทพเจ้า พรหมในศาสนาฮินดูโดยเฉพาะคำสอนในคัมภีร์อุปนิษัตได้แบ่งพรหม ออกเป็น 2 รูป คือ นิรคุณพรหม ซึ่งไม่สามารถอธิบายเป็นรูปร่างลักษณะได้เป็นนามธรรม กับ สคุณพรหม ซึ่งมีคุณสมบัติที่อธิบายได้ที่เป็นรูปธรรม สำหรับโดยทั่วไปแล้วเทพเจ้าที่มีตัวตนเป็นที่นิยมเพราะคนสามารถมองเห็นได้ แต่สำหรับผู้ที่ใช้พุทธิปัญญาได้โดยไม่อาศัยสัญลักษณ์ เทพเจ้าแบบไม่มีตัวตนก็สามารถถึงพระองค์ได้เช่นเดียวกัน (กรรณา และ เรืองอุไร กุศลาลัย, 2544: 113)

สมัยอวตาร เกิดขึ้นใกล้เคียงกับสมัยอุปนิษัต มีความเชื่อในเรื่อง “การอวตาร” (Avatāra) แนวคิดหลักอยู่ที่เชื่อว่าเทพเจ้าสามารถอวตารลงมาช่วยเหลือเหล่าสรรพสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์เข็ญได้ ความเชื่อดังกล่าวนี้นำให้ศาสนาฮินดูแบ่งเป็นนิกายต่าง ๆ อีกมากมาย ในสมัยเดียวกันนี้ยังมีแนวคิดสำคัญเกิดขึ้นอีก 6 ทศนะ เป็นแนวคิดที่ก่อกำเนิดความลึกซึ้งทางความคิดที่เรียกว่าแนวคิดทางปรัชญาฮินเดียขึ้นมา ได้แก่ นยายะ, ไวเชษิกะ, ศางขยะ, โยคะ, ปุรวางสา และ อุตรมิมางสา นอกจากนั้นยุคสมัยนี้ยังเกิดวรรณคดีทางศาสนาที่มีผลต่อชาวฮินดูให้ประพฤติตาม อย่าง

มานวศาสตร์ หรือที่รู้จักในนาม มนุษศาสตร์, ราชายณะ, มหาภารตะ, ภควัทคีตา และปุราณะ เป็นต้น

เมื่อยุคแห่งอุปนิษัตเฟื่องฟูขึ้นมาทำให้ยุคแห่งแนวคิดการอวตารเกิดขึ้นตามมาด้วย เพราะ คัมภีร์หนึ่งที่เกิดขึ้นนั่นคือ ภควัทคีตา ซึ่งเนื้อหาใจความสำคัญเป็นคำสอนของพระกฤษณะที่เป็น หนึ่งในองค์อวตารของพระนารายณ์หรือพระวิष्ณู ที่กระตุ้นให้อัรหุนทำสงครามกับญาติของตน ทำให้แนวคิดการอวตารเป็นที่นิยมขึ้นมาพร้อมกัน นอกจากนี้ยังเป็นช่วงที่มีการเกิดนิยายขึ้นมา มากมายแต่มีนิยายใหญ่อยู่ 2 นิยาย ได้แก่ ไวยณพนิกาย นับถือพระวิष्ณูเป็นเทพเจ้าที่มีอำนาจ สูงสุด และ ไศวนิกาย นับถือพระศิวะเป็นเทพเจ้าที่มีอำนาจสูงสุด ซึ่งหน้าที่ของทั้ง 2 องค์ คือ การ สร้างโลก รักษาโลก และทำลายโลก ก็ต้องปรากฏรูปเป็นเทพ 3 องค์ คือ พระพรหม พระวิष्ณู และ พระศิวะ แต่สุดท้ายแล้วทั้ง 3 องค์ก็เป็นเพียงแค่รูปปรากฏของเทพเจ้าสูงสุดองค์เดียวแต่ทำหน้าที่ 3 ประการ (Radhakrishnan, 1953: 66 อ้างใน เทวสถาน โบสถ์พราหมณ์, 2546: 9)

จุดเริ่มต้นแนวคิดอวตารในศาสนาฮินดูนั้นอาจไม่สามารถบ่งบอกได้อย่างชัดเจนว่าเริ่ม ปรากฏขึ้นตั้งแต่เมื่อใด แต่พิจารณาได้จากการที่มีการแข่งขันกันทางศาสนาและเพื่อฟื้นฟูศาสนา ของตนให้แข่งกับศาสนาอื่น ๆ มีแนวคิดเกี่ยวกับเทพเจ้าว่าแบ่งภาคมาเกิด ประเทศอินเดียสมัยนี้ แบ่งเป็นยุคอินเดียภาคเหนือกับอินเดียภาคใต้ ในส่วนของภาคเหนือนับถือพระศิวะ เพราะถือว่า พระองค์เป็นเทพแห่งภูเขา ทางภาคใต้ส่วนใหญ่ก็นับถือพระวิष्ณูเพราะถือว่าเป็นเทพเจ้าแห่งท้อง ทะเล พราหมณาจารย์สมัยก่อนที่ยังนับถือพระพรหมอยู่เป็นอย่างมากก็สร้างเรื่องพระรุทรทรงถือ กำเนิดจากพระโลหิตแห่งพรหม แล้วอธิบายว่าพระศิวะและพระวิष्ณูเป็นอวตารของพระรุทร เป็น ต้น (มนต์ ทองซัซ, 2530: 15-17) ตามความเป็นจริงของแนวคิดในศาสนาฮินดูไม่ว่าจะเป็นเทพเจ้า องค์ใดก็สามารถอวตารได้เหมือนกัน นั่นขึ้นอยู่กับการนับถือว่าเทพองค์ใดเป็นใหญ่กว่ากันซึ่งเป็น ความเชื่อในลัทธิการนับถือเทพองค์นั้นตามไปด้วย นอกเหนือจากพระวิष्ณูที่มีแนวคิดเรื่องอวตาร ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีแล้วตามความเชื่อในไวยณพนิกาย ยังมีพระศิวะตามความเชื่อไศวนิกาย (แคทรียา อังทองกำเนิด, 2556: 4) ซึ่งการลงมาของเทพเจ้าแต่ละองค์ที่กล่าวถึงข้างต้นนั้นก็จะมีลงมา แตกต่างกันตามแต่ละสถานการณ์ มีการกล่าวถึงการอวตารของเทพเจ้าองค์อื่นไม่ว่าจะเป็น พระพรหม พระอุมา พระลักษมี พระคเณศ เป็นต้นซึ่งดังตัวอย่างในส่วนของพระพรหม ตามที่ สมคมแดง สมปวงพร (2551: 34) และในส่วนของพระศิวะตามที่ อรุณศักดิ์ กิ่งมณี (2555: 78-79) ได้อธิบายไว้ (ในส่วนของพระนารายณ์จะกล่าวอธิบายถึงในหัวข้อการอวตารของพระนารายณ์ อย่างละเอียดต่อไป

พระพรหม (Brahma)

ตามแนวคิดของศาสนาฮินดูโดยส่วนมากที่ได้มาจากคัมภีร์ศตปทพราหมณะ (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2551: 46) กล่าวว่าเมื่อโลกยังงมความว่างเปล่าอยู่ พระอาดมภู คือ ผู้ที่เกิดขึ้นเอง ได้ทรงสร้างน้ำ หวานพีชพรรณลงไป บังเกิดเป็นไข่ทอง หรือ โลภียะ (Mundane Egg) พระองค์เอง ได้ทรงแบ่งภาคเข้าไปเกิดในไข่ทอง เมื่อถึงวาระไข่ทองแตกออก ซีกบนได้ลอยขึ้นไปเป็นท้องฟ้า ซีกล่างกลายเป็นแผ่นดิน ภายในปรากฏเป็นพระพรหม เป็นจุดเริ่มต้นของจักรวาล มีพลังอำนาจทุกประการ (อรุณศักดิ์ ทอง, 2553: 21) พระพรหมทางมีนามหลากหลายตามกำเนิดของพระองค์ไม่ว่าจะเป็น กมลาสน์ (ผู้ประทับนั่งบนดอกบัว), หิรัณยครรภ (เกิดแต่ท้อง, ไข่ทอง) แต่ที่ได้รับการขนานนามมากที่สุดคือ ประชาบดี (พระผู้เป็นใหญ่ในประชา) และ สยามภู (เกิดขึ้นเอง) ได้รับการนับถือว่าเป็นผู้สร้างสรรค์สิ่งทั้ง พระวรกายของพระองค์ มีสีแดง พระเศียรสวมชฎามงกุฏ พระเนตรแดงอมเหลือง ภูณทลเป็นทองหรือทับทิม ทรงอาภรณ์หนักงวาสีดำ พระเนตรปิด (เทวสถาน โบสถ์พราหมณ์, 2546: 45-46) จะปรากฏพระพรหมประทับยืน, ประทับนั่งบนบัลลังก์ดอกบัว และบนหลังหงส์ซึ่งเป็นพาหนะนามว่า “หงส์วาทน” ในส่วนรายละเอียดที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ ของพระพรหม พระองค์ประทับอยู่ ณ พรหมโลก คู่กับพระชายาพระนามว่า “สรัสวดี” กล่าวว่าป็นแม่นํ้าสายสำคัญของประเทศอินเดียในยุคสมัยก่อน ความเชื่อเกี่ยวกับพระพรหมในตอนต้นของพระเวทไม่ได้มีการกล่าวถึงนามพระพรหมไว้ แต่มาปรากฏเมื่อตอนที่เป็นศาสนาพราหมณ์แล้ว เป็นเทพเจ้าที่ได้รับการนับถือของพราหมณ์เป็นอย่างมาก เพราะในอดีตถือว่าพระองค์เป็นผู้สร้างโลก พระองค์ถูกลดบทบาทในช่วงระยะที่ไศวนิกาย และ ไวยณพนิกาย เพื่อฟูขึ้นมา แต่ต่อมาถึง พ.ศ. 10 พระองค์ก็กลับมาได้รับการบูชาใหม่ ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นผู้สร้างสรรค์สิ่งบนโลก ตามความเชื่อแต่ละภาคของพระองค์แบ่งได้ดังนี้

ภาคประชาบดี มีพระวรกายสีขาว สวมอาภรณ์หนักงวาสีดำพาดบ่า มี 4 พักตร์ 4 กร ทำหัตถ์ประทานพร ทางด้านขวาของพระองค์มีรูปเทวี สรัสวดี ด้านซ้าย มีรูปเทวี สาวตรี

ภาคโลกบาล มี 4 พักตร์ 4 กร ทรงถือลูกประคำ คัมภีร์ ดอกบัว และแจกัน

ภาควิศวกรรม มี 4 พักตร์ 4 กร ทรงถือข้อน คัมภีร์ แจกัน และลูกประคำ

ภาคทศลักษณ์ มี 4 พักตร์ 4 กร ถือลูกประคำ คัมภีร์ ดอกบัว และแจกัน เน้นให้รูปพระพักตร์งดงามที่สุด

ภาคปัทมา มี 4 พักตร์ 4 กร พระเกศาม้วนเกล้าเป็นมวยผมนักพรต ทั้ง 4 กร ถือคัมภีร์ ช้อนแจกัน และหม้อเนยเหลว

พระศิวะ (Siva)

พระศิวะเป็นเทพเจ้าองค์หนึ่งในหลาย ๆ องค์ที่ศาสนาฮินดูให้การเคารพและศรัทธา นอกจากรูปเคารพของพระองค์ตามปกติแล้ว พระองค์ยังมีศิวลึงค์เป็นสัญลักษณ์แทนองค์ สืบเนื่องมาจากความเชื่อเดิมแถบลุ่มแม่น้ำสินธุ แสดงออกให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ และเป็นบ่อเกิดของสิ่งมีชีวิตทั้งปวงในโลก นอกจากนี้ยังเป็นมหาเทพอีกองค์หนึ่งในสาม บางแห่งเรียกพระองค์ว่า “มหาเทพ” พระองค์ได้รับขนานนามว่า เป็นผู้ทำลาย พระองค์ไม่ได้ปรากฏมีอยู่ในคัมภีร์พระเวทเดิม พระนามของพระองค์มีมากเช่นกัน อนิล (กายแดง), ภควัต (พระเป็นเจ้า), หระ (ผู้จับ), อีสานะ (ผู้ปกครอง), และ ปศุปติ (เจ้าแห่งปศุสัตว์) เป็นต้น ลักษณะกายของพระองค์มีพระวรกายสีขาวแดง มี 1 พักตร์ แต่มี 3 เนตร เนตรขวาเป็นดวงอาทิตย์ เนตรซ้ายเป็นดวงจันทร์ เนตรที่พระนลาฏเป็นไฟที่พระองค์ทรงมี 3 เนตร กล่าวกันว่าเพื่อที่จะได้มองดูอดีต ปัจจุบัน และอนาคต เมื่อใดที่เนตรดวงที่ 3 เปิดออกจะเกิดเป็นไฟบรรลัยกัลป์เผาผลาญทุกสิ่ง พระองค์ทรงมีเกศาสีแสดเป็นชฎาล้ายถ้ายี่มีพระศอสีนิล สวมประคำห้าวกะโหลก (มูณฑมาลา) มีงูนามว่า นาคะกุธะลชะ พันรอบพระคอเป็นสังวาล และสายรุ้ง 2 สาย นุ่งห่มหนังเสือ หนังช้าง และ หนังงู มีอาสนะเป็นเสือ ประทับนั่งในท่าใช้ความคิด ส่วนรายละเอียดที่เกี่ยวข้องส่วนอื่นคือ มีพระชยานาม “ปรวดี” หรือ “อุมาเทวี” อาวุธที่ทรงถือเห็นเป็นประจำคือ ตริศูล, บันฑะาะว, ธนู บางทีก็มีบ่วงบาศ ซึ่งจะเปลี่ยนไปตามลักษณะความเชื่อในแต่ละนิกาย ทรงไว้ชื่อ “นันทิ” เป็นพาหนะ โดยแต่ละภาคของพระศิวะนั้นแบ่งได้ดังนี้

ภาคลึงคอุททามูรติ เป็นภาคปรากฏอันแสดงกำเนิดศิวลึงค์

ภาคคินาหารา หรือ **นฤตมูรติ** เป็นภาคปรากฏในลักษณะฟ้อนรำเพื่อการสร้างและทำลายโลกไปพร้อมกัน

ราวันนะนครมูรติ เป็นภาคที่พระศิวะประทานพรให้ราวันนะ หรือ ทศกัณฐ์

คชาศูลังหารมูรติ เป็นครั้งที่พระศิวะปราบอสูรรูปช้าง

กามานตะมูรติ เป็นภาคที่พระศิวะทรงทำลายพระกามเทพ

กิราตารชุนนะ หรือ อรชุนวิวาทะ เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นในมหากาพย์มหาภารตะเล่าถึงการ
อวตารของพระศิวะในภาคนี้ ที่เสด็จมาหาพระอรชุนในร่างนายพราน

หริหระ เป็นภาครวมร่างระหว่างพระวิษณุ (หริ) กับ พระศิวะ (หระ) อาจเรียกพระนามได้
อีกหลายพระนามในภาคนี้ เช่น พระหริสังกร, พระหริรุทร, พระกฤษณะสังกร เป็นต้น

พระนางปารวตี (Parvati)

พระนางปารวตี หรือ พระนางอุมเทวี เป็นชายาของพระศิวะ ภาพของพระนางที่ปรากฏจะ
มีทั้งภาพที่สวยงามและดูร้าย พระองค์มีโอรสกับพระศิวะ 2 องค์ คือ พระคเณศ และ พระขันธุกุมาร
ความเชื่อของพระนางเรื่องการแบ่งภาคอธิบายได้ตาม มนต์ ทองซัซ (2556: 16) และ
อรุณศักดิ์ กิ่งมณี (2555: 97-98) อธิบายไว้ดังนี้

พระนางกาลิ เป็นภาคที่พระกายมีสีดำ ชิวหามีสีแดงแถบห้อยออกมานอกโอษฐ์
เครื่องประดับพระศอกของพระนางคือหวักะโหลกมนุษย์ กาลิ ในอีกความหมายคือ เทวีแห่งจังหวะ
การร่ายรำผู้โปรดปรานการบูชาโยน

พระนางทูลกา เป็นภาคที่พระหัตถ์ทรงศาสตราวุธและเครื่องลงทัณฑ์ เพราะพระนางได้รับ
การมอบหมายจากบรรดาเทพเจ้าให้มาทำลาย พระองค์ทรงสิงโตเป็นพาหนะ ถือว่าเป็นเทวีแห่ง
สงคราม แต่พระองค์ได้รับสักการะในฐานะที่เป็นมารดา ผู้มีชัยชนะเหนือมาร

อรรธนารีศวร เป็นภาคที่รวมพระศิวะกับพระนางอุมมาไว้ด้วยกัน ชิกขวาเป็นเทพบุรุษ คือ
พระศิวะ ชิกขายเป็นเทวสตรี คือ พระนางปารวตี

พระพิฆเนศ

พระพิฆเนศเป็นโอรสของพระศิวะและพระนางปารวตีโดยมีรูปเศียรเป็นช้าง มีสี่กร สี่พระวรกายมีสีแดงโดยปกติ แต่จะแตกต่างกันไปตามลักษณะกายที่ปรากฏตามความเชื่อที่แตกต่างกันไปในคัมภีร์ทางศาสนาฮินดูได้บรรยายการกำเนิดของพระพิฆเนศไว้แตกต่างกัน มีความเชื่อเรื่องการแบ่งภาคของพระองค์อธิบายได้ตาม เจริญ ตันมหาพราณ (2553: 68-71) กล่าวไว้ดังนี้

พาลเคนศ เป็นปางที่มีพระวรกายสีแดง มี 8 กร มีความเชื่อเกี่ยวกับปางนี้ว่าสำหรับผู้ที่ต้องการกำลังใจ สำหรับผู้ที่กำลังศึกษาเล่าเรียน เข้าสู่สนามสอบ ต่อสู้กับศัตรู โรคภัย

ตรีมุขเคนศ เป็นปางที่มี 3 พระพักตร์ 6 กร มีสีพระวรกายสีแดง เชื่อว่าเป็นปางที่ให้กำลังใจแก่ผู้เคารพบูชาเช่นเดียวกัน

มหาคเคนศ เป็นปางที่ทรงมี 10 กร มีพระวรกายสีแดง เพื่อเป็นกำลังใจแก่ผู้เคารพบูชา

ภักตเคนศ เป็นปางที่มีพระวรกายสีขาว มี 8 กร เป็นปางที่เชื่อว่าสำหรับผู้แสวงหาทางหลุดพ้น (โมกษะ) สักการะเพื่อขอพรจากพระองค์ให้หลุดพ้นได้โดยง่าย ไม่มีอุปสรรคใด ๆ

อุจจาฏนกรรมเคนศ เป็นปางที่มีพระวรกายสีเหมือนกับสีของเมฆหรือควันไฟ มีความเชื่อว่าถ้าต้องการให้ทุกสิ่งไม่หยุดนิ่งวนเวียนอยู่ตลอดเวลา เหมาะสำหรับผู้ค้าขายหรือนักลงทุน

สตันภนเคนศ เป็นปางที่มีพระวรกายสีเหลือง ความเชื่อคือหากต้องการให้ทุกสิ่งหยุดนิ่ง นัยหมายถึง ทุกข์ภัยที่เกิดขึ้นอันก่อให้เกิดความเดือดร้อน การบูชาพระองค์ในปางนี้จะช่วยให้ทุกข์เหล่านั้นระงับลงหรือหมดสิ้นไป

เฮอร์มพลเคนศ เป็นปางที่มีพระวรกายเป็นสีของพระจันทร์คือ สุกสว่างสดใส มี 8 กร 5 เศียร มีพาหนะเป็นสิงโต

หริทราเคนศ เป็นปางที่มี 4 กร พระวรกายสีเหลืองเหมือนกับขมิ้น (เจือสีแดงเล็กน้อย) มีไว้สำหรับบูชา

ทูลคาคเณศ เป็นปางที่มีพระวรกายสีทองสุกปลั่ง มี 8 กร เป็นปางที่เชื่อว่าชนชั้นกษัตริย์หรือวรรณกษัตริย์สักการะ เพื่อจัดอุปสรรค

อุกนิษฏกเณศ เป็นปางที่มีพระวรกายสีน้ำเงิน มี 4 กร เชื่อว่าเป็นปางที่ชนชั้นปกครองสักการะ

ทวิมุขกเณศ เป็นปางที่มี 2 พระพักตร์ มี 4 กร พระวรกายมีสีเขียว เป็นปางที่นักธุรกิจมักนิยมนบูชา มีความเชื่อว่าถ้าต้องการทรัพย์สินมหาศาลให้บูชาปางนี้

ศักติคเณศ ปางนี้มีพระวรกายเหมือนกับสีของพระอาทิตย์ เวลารุ่งสว่างจะมีสีแดงสดใส มี 10 กร มีความเชื่อเรื่องการเคารพบูชาว่า เป็นการกระตุ้นพลังภายในให้มีกำลังต่อสู้กับอุปสรรคและโรคร้ายนานาประการ

พระตรีมูรติ

คัมภีร์ของศาสนาฮินดูมีทั้งสอดคล้องกันและแตกต่างกัน พระองค์ก็มีแนวคิดเกี่ยวกับการอวตารลงมาพร้อมกันของเทพเจ้าทั้งสามองค์ (พระพรหม, พระวิษณุ และพระศิวะ) เช่นกัน คัมภีร์บางเล่มกล่าวว่าการอวตารของทั้งสามองค์เรียกว่า พระทัตตาเตรยะ (Dattatreya) รูปของพระทัตตาเตรยะรูปหนึ่งสร้างเป็นรูปมนุษย์มี 3 พักตร์ 4 กร มีสุนัข 4 ตัว ต่างสีกันและวัว 1 ตัว คอยปรนนิบัติรับใช้ สุนัข 4 ตัวกล่าวกันว่าเป็นตัวแทนพระเวททั้ง 4 (Rao, 1997: 255 อ้างใน เทวสถาน โบสถ์พราหมณ์, 2546: 20) ซึ่งแนวคิดเกี่ยวกับการอวตารของพระตรีมูรตินั้นมีเกิดขึ้นเป็นตามธรรมดา เพราะถือว่าเป็นการรวมเทพยิ่งใหญ่ 3 องค์เข้ามาไว้ด้วยกัน โดยเริ่มแรกการแบ่งภาคของพระองค์ในยุคพระเวทตอนต้นที่ยังนำความเคารพที่มีต่อธรรมชาติเข้ามาก่อให้เกิดเป็นเทพเจ้าแห่งธรรมชาติหลาย ๆ องค์ กล่าวได้ว่าเทพเจ้าแต่ละองค์นี้ล้วนเป็นบุคลาธิษฐานจากธรรมชาติทั้งสิ้น เมื่อทำการเปรียบเทียบดูพบว่าเทพตรีมูรติทั้งสามได้แก่

เทพมิตระ เป็นเทพผู้ดูแลโลกในเวลากลางวัน

เทพวรุณ เป็นเทพผู้ดูแลโลกในเวลากลางคืน

เทพอารยมัน เป็นเทพแห่งสวรรค์

ยุคพระเวทตอนปลาย อำนาจของกลุ่มเทพแห่งพระอาทิตย์ลดบทบาทลง กลุ่มเทพของชาวอารยันมีบทบาทเพิ่มขึ้นจนได้รับการนับถือเป็นอย่างมาก แต่โดยความเป็นจริงแล้วได้รับการนับถือว่าเป็นเทพตรีมูรติได้รับการยอมรับมากขึ้นก็เริ่มในสมัยนี้ (Stutley, 1985: 144 อ้างใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2551:29)

พระอัคนี เทพเจ้าแห่งพื้นดิน

พระวายุ หรือพระอินทร์ เทพแห่งบรรยากาศ

พระสุริยะ เทพแห่งท้องฟ้า

ต่อมาเมื่อมีการพัฒนาความเชื่อทางศาสนาให้เข้าใจพื้นฐานความเป็นจริงในชีวิตมากขึ้น ที่ผ่านมามีแนวโน้มเป็นแนวคิดเริ่มต้นว่าเทพทั้ง 3 องค์ได้รับการพัฒนาต้นแบบมาจากเทพองค์ใดในแต่ละยุค แต่เมื่อเกิดสัญลักษณ์ โอม ขึ้นมาถือว่าเป็นแนวคิดในเชิงนามธรรม การที่มีอักษรเทวนาครีอ่านว่า “โอม” เป็นสัญลักษณ์แทนพระตรีมูรติ เมื่อแยกออกมา อะ แทนพระนารายณ์, อุ แทนพระพรหม และ แทนพระศิวะนั้น เมื่อรวมกันเป็น โอม ถือว่าเป็นสิ่งแทน พระปรมาตมน์ พระเป็นเจ้าสูงสุด เป็นจินตนาการขั้นสูง เป็นหลักธรรมที่ยิ่งใหญ่ที่สุด

อุ หมายถึง พระพรหม

อะ หมายถึง พระนารายณ์

มะ หมายถึง พระศิวะ

เมื่อพิจารณาแล้ว อักษรเทวนาครี เปรียบเสมือนการแบ่งร่างของเทพเจ้าทั้ง 3 องค์เช่นกัน การแบ่งร่างของพระตรีมูรติยังคงรับเอาเรื่องของธรรมชาติเข้ามาไว้อยู่ซึ่งต่อมาพระตรีมูรติครอบคลุมไปถึงธรรมชาติ 3 อย่างที่สำคัญ โดยให้แทนเป็นพลังอำนาจของเทพทั้ง 3 องค์ไป ดังที่ อรุณศักดิ์ กิ่งมณี (2551: 29-30) ได้อธิบายถึงความคิดเกี่ยวกับเรื่องที่ว่าตรีมูรติอาจมีความหมายกว้างไปพลัทธิธรรมชาติทั้ง 3 อย่าง อันหมายถึง ดิน (Earth), น้ำ (Water) และ ไฟ (Fire) ซึ่งรายละเอียดมีดังนี้

ดิน (Earth) ให้กำเนิดและดำรงชีพสิ่งมีชีวิตทั้งปวง เมื่ออยู่ในลักษณะของเทพผู้สร้าง จึงหมายถึงพระพรหม พระองค์ทรงปรารถนาอย่างแรงกล้าเพื่อสร้างโลกดังกล่าว

น้ำ (Water) มองตามความเป็นจริงว่าไม่มีสิ่งมีชีวิตใดอยู่ได้หากขาดน้ำ น้ำจึงเป็นสิ่งที่หล่อเลี้ยงและดูแลรักษาชีวิต เมื่ออยู่ในคุณของเทพผู้รักษา จึงหมายถึง พระวิษณุ ที่ทรงมีความกรุณาอันมากมาย สำหรับการดูแลรักษาโลกนี้

ไฟ (Fire) เป็นสิ่งที่ทำลายทุกสรรพสิ่ง และทำลายล้างโลก เมื่ออยู่ในลักษณะของเทพผู้ทำลายล้าง จึงหมายถึงพระศิวะ นอกจากนี้ยังให้ความหมายไปถึงความมืด ความโกรธ และการลงโทษ อันเป็นพื้นฐานของการทำลายล้าง

นอกจากนี้แล้วยังมีการแสดงให้เห็นลักษณะของเทพทั้ง 3 องค์ในเชิงนามธรรมด้านอื่น ๆ อีก ในศาสนาฮินดูเกิดมีแนวคิดของนักปราชญ์สมัยใหม่นำแนวคิดที่ได้จากหลักทฤษฎาสางขะมาอธิบายเกี่ยวกับเทพเจ้าทั้ง 3 องค์ว่าทรงประกอบด้วยคุณสมบัติสามประการ (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2551: 29) ได้แก่

รชะ (Rajas) หมายถึง ความเคลื่อนไหว หรือพฤติกรรม กลายเป็นพระพรหม ในฐานะผู้สร้าง

สัตตวะ (Sattva) หมายถึง ความดี ความสว่าง กลายเป็นพระวิษณุ ในฐานะผู้แทรกซึมอยู่ทั่วไป ผู้ดำรงไว้ ผู้ถนอมรักษาสากลโลกอันได้สร้างแล้ว

ตมะ (Tamas) หมายถึง ความมืด กลายเป็นพระศิวะ ผู้ทำลายโลกที่ได้สร้างขึ้นแล้วเมื่อถึงคราวถูกทำลาย

ถึงแม้แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องของตรีมูรติยังไม่ค่อยชัดเจนนักแต่เริ่มขึ้นอย่างจริงจังในช่วงระยะแรกของยุคศาสนาพราหมณ์และในช่วงที่คัมภีร์อุปนิษัทถือกำเนิดขึ้น สังเกตได้ว่าเทพที่เป็นกลุ่มของพระอาทิตย์ซึ่งมีเพียงเทพวิษณุที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นกลุ่มของตรีมูรติ แนวคิดการบูชาแสงอาทิตย์ยังไม่เคยหายไปไหนแต่ยังคงแทรกซึมอยู่กับแนวคิดของเทพเจ้าในทุกรูปแบบ เพียงแต่อยู่ร่วมกับแนวคิดใหม่เรื่องการสร้าง การป้องกันรักษา และการทำลายล้างเข้าด้วยกันให้สอดคล้องกับความเป็นจริงของชีวิตทุกสรรพสิ่งบนโลกมากที่สุด โดยกล่าวถึงการเกิด การตาย และการเกิดใหม่ของดวงวิญญาณที่ไม่มีการดับสูญ จนกว่าจะถึงซึ่งความหลุดพ้นเข้าไปรวมอยู่กับปฐมวิญญาณ (ปรพรม หรือ ปรมาตมัน) ความแตกต่างที่เกิดขึ้นเป็นไปด้วยผลของกรรม ด้วยเหตุนี้จึงเกิดความเชื่อเรื่องการสิ้นสุดของโลกเก่าและการเริ่มต้นโลกใหม่ จึงกลายเป็นหน้าที่ของเทพเจ้าทั้ง 3 องค์เป็นผู้ดูแลควบคุม (เทวสถาน โบสถ์พราหมณ์, 2546: 26-28)

จากตัวอย่างแนวคิดเกี่ยวกับการอวตารของเทพเจ้าข้างต้นไม่ใช่แค่ที่เราเข้าใจว่าเกิดขึ้นแต่เฉพาะกับพระวิษณุเพียงองค์เดียวแต่เกิดขึ้นกับเทพเจ้าเกือบทุกองค์ที่ได้รับการนับถือเป็นอย่างมาก และการอวตารของเทพเจ้าแต่ละองค์อาจมีการแบ่งภาคที่มากกว่าที่กล่าวข้างต้น นี่เป็นแค่ตัวอย่างส่วนหนึ่งที่แสดงออกมาเพื่ออธิบายแนวคิดนี้ให้เกิดความเข้าใจต่อแนวคิดนี้มากขึ้น แต่สุดท้ายแล้วการเกิดขึ้นของรูปเคารพเทพเจ้าไม่ว่าแต่ละองค์จะมีการอวตารแบ่งภาคอยู่ในลักษณะใดก็ตาม แต่เนื่องด้วยตำนานเทพเจ้าในศาสนาฮินดูที่ปรากฏอยู่มีความซับซ้อน อิทธิพลของพราหมณ์ที่เกิดการสั่งสมมาในแต่ละยุค ทำให้สามัญชนยึดติดกับความเชื่อดั้งเดิม แต่เมื่อถ้าต้องรับเอาความเชื่อแบบใหม่เข้ามาก็จะรับแต่ส่วนที่มีความใกล้เคียงกับสิ่งเดิมอยู่ทั้งเรื่องของความเชื่อเดิมและส่วนของเทพเจ้าแต่ละองค์ เพื่อให้ความเชื่อทั้งหมดมีความสอดคล้องกันการปรับเปลี่ยนแนวคิดของนักบวชในสมัยนั้นยังต้องมีความพยายามทำให้ความเชื่อใหม่ ๆ เข้าใกล้กับความเป็นจริงมากที่สุด โดยใช้ตำนานการกลับมาจุติของเทพเจ้าในรูปต่าง ๆ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเมตตาที่เทพเจ้าแต่ละองค์ที่ยังคงมีให้เหล่ามวลมนุษย์ที่มีความศรัทธาต่อพระองค์อย่างไม่สิ้นสุด (สมคมแดง สมปวงพร, 2551: 16-17) สุดท้ายแล้วบทสรุปของแนวคิดอวตารที่เกิดขึ้นในศาสนาฮินดูมีเพียงจุดประสงค์เดียวก็คือการสอนให้เชื่อฟังและซาบซึ้งในพระเป็นเจ้าผ่านทางคัมภีร์และตำนานต่าง ๆ การจะเข้าใจในความเคารพรักและศรัทธาคนในศาสนาเป็นเรื่องยากที่จะอธิบายให้บุคคลภายนอกได้เข้าใจอย่างถ่องแท้ (ปรีชา ช้างขวัญยืน และ สมภาร พรหมทา, 2552: 160) สิ่งที่ได้ก็คือเมื่อเราศึกษาศาสนาใดก็ตาม

การให้ความเคารพในความเชื่อแต่ละศาสนาเป็นสิ่งที่ควรทำสำหรับผู้ที่ต้องการศึกษาแนวคิดในศาสนานั้นมากกว่า

แนวคิดการอวตารของพระนารายณ์

การอวตารของพระนารายณ์เป็นที่รู้จักอย่างดีของคนส่วนมาก ดังนั้น พระองค์จึงเป็นส่วนหนึ่งในการศึกษาหลักของงานวิจัยส่วนนี้ จึงทำการศึกษาแนวคิดและความเชื่อเกี่ยวกับพระองค์แยกออกมาอีกบทหนึ่ง พระนารายณ์ถือเป็นเทพเจ้าแห่งองค์หนึ่งของอินเดียที่ปรากฏตั้งแต่ยุคพระเวท (พีรพน พิณพงศ์, 2538: 117) พระองค์มีประวัติความเป็นมาที่หลากหลายเช่นเดียวกับเทพเจ้าองค์อื่น ๆ ในศาสนาฮินดู ส่วนของหัวข้อความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าในยุคศาสนาฮินดูได้มีการกล่าวอ้างถึงประวัติของพระองค์ไว้เพียงเล็กน้อยในฐานะเทพเจ้าองค์หนึ่งในความเชื่อเรื่องตรีมูรติ แต่การศึกษาเกี่ยวกับพระองค์ถือว่าเป็นเทพเจ้าองค์สำคัญได้รับการเคารพศรัทธาในศาสนาฮินดูเป็นอย่างมาก ทั้งนี้การศึกษาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับทางศาสนาไม่ว่าจะเป็นในแง่มุมใดก่อให้เกิดความละเอียดอ่อนในจิตใจของมนุษย์ผู้อยู่ในศาสนานั้น ประการสำคัญที่เราต้องคำนึงถึงเป็นอย่างมากคือ การศึกษาทางด้านนี้ไม่สามารถอาศัยเพียงแค่การตีความเองเพียงประการเดียวแต่ยังต้องอาศัยการอ่าน ศึกษา และค้นคว้าข้อมูลที่เป็นทั้งข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิในศาสนานั้น ๆ ด้วย เพื่อความเข้าใจตามหลักทฤษฎีที่ถูกต้องตามความเชื่อในศาสนาที่เราศึกษา ดังนั้น การเริ่มต้นศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องการอวตารของพระนารายณ์นั้นควรศึกษาตั้งแต่จุดเริ่มต้นของความเชื่อพร้อมทั้งแนวคิดของนักปราชญ์หลาย ๆ ท่านเกี่ยวกับการอวตารของพระนารายณ์ตั้งแต่เดิมจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ทั้งนี้ความเชื่อเรื่องเกี่ยวกับพระองค์ได้เข้ามาบทบาทสำคัญเป็นอย่างมากต่อความเชื่อและการศึกษาในไทยด้านต่าง ๆ เช่นกัน

ความหมายพระนามพระนารายณ์

ความหมายพระนามพระนารายณ์ได้มีการกล่าวถึงเช่นเดียวกัน แต่ละพระนามก็แตกต่างกันไปตามเรื่องราวที่พระองค์ปรากฏหรือเป็นไปตามความเชื่อ อย่างในความหมายหนึ่งของพระนามเกิดขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 3-6 ประเทศอินเดียอยู่ในช่วงราชวงศ์ของกษัตริย์อินเดีย ราชวงศ์คุปตะ พระองค์ทรงนับถือไวยณพินิกายเป็นอันมาก ซึ่งต่อมาส่งผลให้รูปเคารพของพระนารายณ์ยังได้รับการเคารพบูชาของชาวฮินดูอยู่ในปัจจุบัน (เจริญ ตันมหาพราน, 2553: 149) สำหรับความหมายในพระนามของพระนารายณ์ ตามภาษาสันสกฤตเขียนได้ว่า **นารายण** ในภาษาอังกฤษเขียนได้ว่า

Nārāyaṇa (วิกิพีเดียสารานุกรมเสรี, 2557) มีความหมายว่า ผู้ที่เคลื่อนไหวยู่น้ำ นักปราชญ์บางท่านแปลโดยคำว่า “นร” หมายถึง น้ำ “อายน” หมายถึง สะเทือน, กระดิก หรือ เคลื่อนไหว เมื่อรวมกัน แปลว่า ผู้ที่สะเทือนอยู่ในน้ำ (มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2556: 12) ซึ่งตรงกับคำอธิบายของ Dr. Nanditha Krishna นักประวัติศาสตร์และอาจารย์มหาวิทยาลัยที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของประติมานวิทยา (Iconography) ของพระนารายณ์หรือพระวิष्ณู ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ศิลป์ ที่ศึกษาในเรื่องการตีความหมายของภาพ ซึ่งความหมายในพระนามอธิบายการให้ความหมายเช่นนี้ได้ว่าเป็นเพราะบทบาทของพระนารายณ์ในเวลานั้นอยู่ในรูปของมนุษย์บรรทมเหนือพญานาคบนนาคราชที่ลอยเหนือน้ำ (สมคมแดง สมปวงพร, 2551: 45-46) ชาวฮินดูที่นับถือไวษณพนิกายยังมีความเชื่อว่าพระนารายณ์ต้องเป็นเทพสูงสุด (โอเชียนส์ไมล์ทัวร์, 2557)

ในส่วนของพระนามว่าพระวิष्ณูนั้นในภาษาสันสกฤตเขียนได้ว่า **विष्णु** ภาษาอังกฤษเขียนได้ว่า **Viṣṇu** (วิกิพีเดียสารานุกรมเสรี, 2557) ความหมายในพระนามของพระองค์คือ จากคัมภีร์วิष्ณูปุราณะอธิบายคำว่า “วิष्ณู” มาจากคำว่า วิส แปลว่า เข้าไป หมายถึง การเข้าไป ซึมซาบ อยู่ในสรรพสิ่งในสากลจักรวาล (บุญเย็น วอทอง, 2550: 79) ส่วนในคัมภีร์มัตสยาปุราณะอธิบายว่า นานนี้ได้มาจากการที่พระองค์ทรงเข้าไปอยู่ในไข่โลกีย์ แต่ก็มีคัมภีร์ปัทมะปุราณะอธิบายว่าที่เข้าไปนั้น มีความหมายว่าเข้าไปในฐานะที่เป็นปุรุषะ หรือ จิตวิญญาน ที่เข้าไปรวมกับ ประกิดติ หรือ กายหยาบ นั่นเอง (Wilkins, 1977: 118 อ้างใน บุญเย็น วอทอง, 2550: 79) คำว่า “วิष्ณู” หรือ “พิष्ณู” ยังมีความหมายอีกว่า เทพแห่งดวงอาทิตย์ ตามความเชื่อของคนสมัยในอินเดียทางตอนแถบปากแม่น้ำสินธุที่นิยมนับชาวดวงอาทิตย์เรียก วิष्ณู บ้าง กฤษณะ บ้าง วาสุ บ้าง (สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโช, 2548: 54) นอกจากนี้ยังมีผู้ขนานนามของพระองค์อีกมากมายตามที่ เจริญ ดันมหาพราน (2553: 148-149) กล่าวไว้ดังนี้

อนันตะ มีความหมายว่า ไม่สิ้นสุด, จตุรภูษ มีความหมายว่า มี 4 กร, มุราริ มีความหมายว่าเป็นศัตรูแห่งมูระ, นระ มีความหมายว่า ผู้ชาย, ปัญญาภูษ มีความหมายว่า พระผู้ทรงอาวุธทั้ง 5 อย่าง, ปิตามพร มีความหมายว่า ทรงเครื่องสี่เหลี่ยม, ทโมทร มีความหมายว่า มีเชือกพันเอาไว้รอบเอว, กฤษณะ, โควินทะ มีความหมายว่า ผู้เลี้ยงวัว, ชลตายน มีความหมายว่า ผู้นอนเหนือน้ำ, พระพิष्ณูหรื มีความหมายว่า ผู้สวางน, อนันตไศยน มีความหมายว่า ผู้นอนบนอนันตนาคราช, ลักษมีบดี มีความหมายว่า ผู้เป็นสามีของพระลักษมี, วิษวंबर มีความหมายว่า ผู้กุมครองโลก, สยัมภู มีความหมายว่า เกิดเอง, เกศวะ มีความหมายว่า มีผมอันงาม และ กิริติณ มีความหมายว่า ผู้ไต่เมฆกุญเป็นต้น

ตามตำนานหรือวรรณคดีสำคัญของอินเดียก็ปรากฏพระนามของพระองค์ไว้ด้วยกันดังที่
พิระพงษ์ สุขแก้ว (2548: 49-50) กล่าวไว้ดังนี้

ภควัท มีความหมายว่า พระผู้เป็นที่รักใคร่ ชื่นชม, **ปुरुชัตตมะ** มีความหมายว่า พระผู้เป็น
เลิศประเสริฐสุด, **อหะ** มีความหมายว่า พระผู้ทรงไม่จุติอีก, **สวัต** มีความหมายว่า พระผู้ทรงความ
นิรันดร์, **ชาดา** หรือ **ชาดา** มีความหมายว่า ทรงเป็นผู้กำหนด และ **อมฤตะ** มีความหมายว่า ผู้ทรง
ความอมตะ เป็นต้น

พระนามของพระนารายณ์ยังมีอีกหลายพระนาม แต่ละพระนามอาจจะไม่ได้เป็นที่นาน
นามถึงหรือรู้จักในหมู่คนทั่วไปมากนักมากนัก แต่ก็ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ที่สำคัญหลาย ๆ เล่มเป็นการ
ยืนยันได้ว่าเป็นพระนามของพระนารายณ์ พระนามและความหมายเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งในอีก
หลาย ๆ พระนามที่ยังไม่ได้กล่าวถึงอีกมาก การที่จะกล่าวถึงพระนามของพระองค์ได้ทั้งหมดนั้นคง
เป็นเรื่องที่ไม่สามารถทำได้ จากการที่พระองค์มีพระนามที่ไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งแต่ละพระนามล้วนแล้ว
เกิดขึ้นจากความเชื่อที่เหล่าผู้นับถือเห็นตามลักษณะที่ปรากฏ หรือเกิดขึ้นจากการแบ่งไปตามฤทธิ์
และอำนาจ ตลอดจนถึงเป็นไปตามเหตุการณ์ที่ต่างกันของพระองค์ในการทำหน้าที่ช่วยเหลือเหล่า
สรรพสัตว์ที่ตกทุกข์ อย่างส่วนหนึ่งจากความเชื่อเรื่องการอวตารลงมาในร่างของพระกฤษณะและ
พระราม (Easwaran, 1997: 11) ความเชื่อแบบนี้ยังเป็นเหตุปัจจัยให้พระองค์ได้รับการเคารพบูชา
อย่างมากในอินเดีย

ความเป็นมาของพระนารายณ์ตามความเชื่อดั้งเดิม

โดยทั่วไปของศาสนาต่าง ๆ ในโลกล้วนมีสิ่งที่ถือให้การเคารพไม่ว่าจะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์
หรือเทพเจ้าตามแต่ความเชื่อของศาสนา แต่หากเป็นเรื่องของเทพเจ้าแล้วนั้นการศึกษาประวัติเทพ
เจ้าแต่ละองค์โดยเฉพาะที่อยู่ในความเชื่อของศาสนาฮินดูแล้ว ต้องมีการค้นคว้าในข้อมูลหรือ
หลักฐานกันหลาย ๆ เล่มเป็นแน่แท้ เพราะหลักฐานแต่ละคัมภีร์แต่ละเล่มนั้นกล่าวถึงตำนานการ
เกิดขึ้นของเทพเจ้าแต่ละองค์แตกต่างกัน เช่นเดียวกับประวัติความเป็นมาของพระนารายณ์ พระองค์
ถือว่าเป็นเทพเจ้าแห่งการปกป้องรักษาและดูแลชีวิตของทุกสรรพสิ่ง มีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับ
ประชาชนโดยทั่วไป พระองค์ปรากฏเริ่มแรกในฐานะเป็นเทพเจ้าของพวกดราวิเดียน ที่มีความ
เกี่ยวข้องกับป่าเขาตลอดไปจนถึงการล่าสัตว์ อิทธิพลของเทพเจ้าที่อยู่ร่วมกับพระวิษณุ ก็จะมีพระ
ศิวะ พระอัชัปปัน พระแม่อาลี เป็นต้น (ภัทรพร สิริกาญจน และคณะ, 2546: 104) วิถีชีวิตของ

ชาวตราวิเดียนสมัยก่อนคือการเข้าป่าล่าสัตว์และเมื่อพวกเขาเกิดความเชื่อต่อสิ่งหนึ่งขึ้นมาแล้วนั้น สิ่งที่ได้จากการล่าทั้งที่มีชีวิตอยู่หรือไม่ก็ตามล้วนตกเป็นเครื่องเซ่นสังเวยสำหรับบูชาัญ ต่อมาเมื่อ วิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปเริ่มอยู่กับที่มากขึ้น ทำให้พวกเขาได้พัฒนาสิ่งที่ตนนับถือมีรูปร่างขึ้นมา ประจำถิ่นที่อยู่จนกลายเป็นเทพเจ้าไปโดยปริยาย ปัจจัยเหล่านี้ย่อมเชื่อมโยงให้ชาวตราวิเดียน พัฒนาไปถึงสิ่งที่ตนนับถือว่าต้องมีความเมตตาเป็นอย่างมาก เพราะสามารถช่วยให้ตนพ้นจากภัย อันตรายต่าง ๆ ได้ ตามความเข้าใจของคนในสมัยก่อนย่อมอยากเข้าใจกับสิ่งที่ตนเคารพบูชาให้ได้ มากที่สุดจึงนำหลักปฏิบัติแห่งความเมตตาเหล่านั้นมาใช้เพื่อยกเลิกการบูชาัญอันเป็นการฆ่าล้าง ฆ่าชีวิต มาเป็นการดำรงวิถีชีวิตด้วยการออกป่าและใช้เวลาไปกับการคิดปัญหาทางปรัชญามาก ขึ้น

นามของพระนารายณ์เดิมเชื่อว่าเป็นพระนามของพระพรหม ที่กล่าวถึงรายละเอียดการสร้างโลก ที่เล่าว่า พระพรหมทรงถือกำเนิดจากหิรัณยครूर् (ไข่ทอง) ที่ลอยอยู่เหนือน้ำเป็นอันดับ แรก หลังจากนั้นพระองค์ก็ออกมาจากไข่ทองคำ และทำการสร้างโลกตลอดจนสรรพสิ่งในลำดับ ต่อมา (Prime, 1996: 25-26) จากการที่พระพรหมอยู่ในน้ำจึงได้รับพระนามว่า “นารายณะ” นอกจากพระนามของพระพรหมที่นำมารวมให้เป็นนามของพระนารายณ์แล้วยังรวมถึงปาฏิหาริย์ ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นก็นำมาบอกให้กับพระนารายณ์ในตอนนั้น เช่นการสร้างโลกซึ่งแต่เดิมเป็นหน้าที่ของ พระพรหมเองก็ยกเอาหน้าที่นี้มาให้พระนารายณ์ (ส. พลายน้อย (นามแฝง), 2555ก: 53-54) ต่อมา ในช่วงที่คัมภีร์พระเวทถือกำเนิดขึ้นมีการกล่าวถึงเทพเจ้าหลายองค์ที่ถือกำเนิดมาจากดวงอาทิตย์ นักคิดในสมัยนั้นให้ความเห็นว่าแนวคิดเหล่านี้เกิดจากการที่ต้องการกลืนเอาลัทธิความเชื่อ ตลอดจนเทพเจ้าให้เข้ากับแนวคิดและความเชื่อใหม่ที่ได้เกิดขึ้น หนึ่งในนั้นเกี่ยวข้องกับกำเนิดของ พระวิษณุ เดิมทีพระองค์ไม่ได้เป็นเทพเจ้าที่มีบทบาทหน้าที่มากนัก เป็นเทพเจ้าแห่งความอุดม สมบูรณ์ทางการเกษตรแต่ต่อมาได้รับการรวมความคิดจนพระองค์มีการกำเนิดในลักษณะที่เป็น โอโรสของพระอาทิตย์ ซึ่งเท่ากับอยู่ในกลุ่มเทพเจ้าของชาวอารยันที่เข้ามาใหม่ ซึ่งถือได้ว่าเป็นผู้เริ่ม คิดค้นคัมภีร์พระเวท (กรูณา และ เรืองอุไร กุศลาลัย, 2554: 293) หน้าที่ของพระองค์ตั้งแต่ยุคพระ เวทในฐานะเทพเล็ก ๆ ส่วนหนึ่งของพระอาทิตย์ มีหน้าที่ที่เรียกว่า ตรีวิกรม คือ 1. เป็นเทพเจ้าแห่ง แสงอาทิตย์ตอนเช้า 2. เป็นเทพเจ้าแห่งแสงอาทิตย์ตอนเที่ยง และ 3. เป็นเทพเจ้าแห่งแสงอาทิตย์ ตอนเย็น อธิบายให้เข้าใจได้คือ การโคจรของเทพเจ้าแห่งแสงอาทิตย์ (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2551: 69) เมื่อพระนารายณ์ได้ถือเป็นโอโรสองค์สุดท้ายในบรรดาโอโรสทั้ง 12 องค์ของเทวอิตติ กับ ท้าวภศยกป เทพบิดร (พิรพน พิณพวงษ์, 2538: 117) การที่พระองค์ได้ชื่อว่าเป็นโอโรสของพระอาทิตย์ทำให้ชาว

อารยันเชื่อว่าพระนารายณ์หรือพระวิष्ณุเป็นเทพเจ้าที่โปรดการบูชาด้วยไฟ (คณฺย ไชยโยธา, 2538: 10) ในยุคเทพนารายณ์มีนามเดียวคือ วิष्ณุ แต่พอมาเกิดคัมภีร์ทางศาสนาขึ้นมารวมเป็นไตรเพทปรากฏว่า พระวิष्ณุได้กลายเป็นสหายกับพระอินทร์ แต่พระอินทร์กลับได้รับเคารพนับถือมากกว่าจนมีฐานะที่ยิ่งใหญ่กว่าพระนารายณ์ กำเนิดของพระนารายณ์อีกตำนานหนึ่งตามที่ สมเด็จพระมหาวิรรวงศ์ (พิมพ์ ฐมฺมธฺโณ) (2548: 252) กล่าวไว้ดังนี้ว่า

...เมื่อเพลิงประลัยกัลป์สังหารโลกสิ้นลงแล้ว พระเวทกับพระธรรมมาประชุมกันบังเกิดเป็นพระเจ้าองค์หนึ่ง มีพระนามว่า พระปรเมศวรซึ่งเป็นพระผู้สร้างสรรพสิ่งในสากล เมื่อพระปรเมศวรทรงปรารภจะสร้างโลก แต่เพราะการสร้างเป็นงานใหญ่จำจะต้องมีผู้ช่วย จึงเอาพระหัตถ์ซ้ายลูบพระหัตถ์ขวา เกิดเป็นองค์พระนารายณ์ขึ้นมาให้เป็นผู้สอนศิลปศาสตร์แก่กษัตริย์ และให้สถิตอยู่ ณ เกษียรสมุทร ถึงคราวเกิดเหตุทรมุย์ให้พระองค์มีหน้าที่ไปช่วยเหลือเหล่ามวลมนุษย์...

จากตำนานการกำเนิดของพระนารายณ์ข้างต้นนี้เป็นความเชื่อที่เกิดขึ้นในยุคสมัยดั้งเดิม จนกระทั่งคู่ช่วงพระเวทรุ่งเรือง ทั้งนี้เมื่อช่วงเวลาผ่านไปตำนานการกำเนิดของพระองค์ก็จะมีการเปลี่ยนแปลงไปอีกตามความเชื่อที่เกิดขึ้นใหม่ แต่ตำนานการกำเนิดข้างต้นนี้ก็เป็นส่วนหนึ่งในการปูทางความคิดความเชื่อใหม่ ๆ ที่มีต่อพระนารายณ์ทำให้พระองค์มีบทบาทที่สำคัญเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องการอวตาร เมื่อพิจารณาโดยสรุปแล้วจะเห็นว่า ความเชื่อเกี่ยวกับพระนารายณ์ในสมัยที่ยังเป็นเทพแห่งธรรมชาติของชาวพื้นเมืองเดิม อย่างชาวคราวีเดียน อาจไม่มีบทบาทมากนักแต่บทบาทของพระองค์เริ่มมีเพิ่มมากขึ้นเมื่อได้รับการยกย่องจากชาวอารยันให้เป็นหนึ่งในเทพแห่งดวงอาทิตย์ แต่พิจารณาแล้วความเชื่อของทั้ง 2 ชนชาติ ไม่แตกต่างกันมากนัก เนื่องจากพระอาทิตย์ก็ถือว่าเป็นหนึ่งในธรรมชาติที่เกิดขึ้น แสงสว่างที่เกิดและพื้นฐานของความร้อนอันก่อให้เกิดไฟก็เกี่ยวข้องกับดวงอาทิตย์ด้วยกันทั้งสิ้น การที่ชาวอารยันกลมกลืนความเชื่อเช่นนี้เข้าด้วยกันเพราะถือว่าพระนารายณ์เป็นเทพที่สำคัญของชาวพื้นเมือง หากลดบทบาทหน้าที่ของพระองค์ให้เป็นเพียงเทพวิวารอาจก่อให้เกิดการขัดแย้งขึ้นมาอีก การที่รวมเอาอำนาจเทพเจ้าเข้ามาอยู่ในวงศํวามยอมเป็นผลที่ดีที่สุด เมื่อเข้าสู่ช่วงที่เหล่าพราหมณ์เข้ามามีบทบาท เกิดการแบ่งกลุ่มในเหล่าพราหมณ์เพราะต่างก็มีความเชื่อและการนับถือเทพเจ้าอื่นนอกจากพระพรหม ซึ่งก็คือพระนารายณ์จึงได้รับการยกย่องจากกลุ่มที่นับถือว่าเป็นใหญ่กว่าเทพเจ้าทั้งปวงตามความเชื่อของกลุ่มนั้น ๆ

นอกจากนี้ในช่วงที่ศาสนาอื่น ๆ ได้รับความเคารพนับถือเพิ่มมากขึ้นในวรรณะสูง แต่ในชนชั้นวรรณะอื่นก็มีความเชื่อในการนับถือสิ่งอื่นด้วยเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นนับถือเทพที่มีอิทธิฤทธิ์ไม่มากนัก อย่างยักษ์ (yaksas) นับถือเทพที่เป็นภูหรือนาค (nāgas) และนับถือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สำคัญมากเป็นเทพที่มีนามว่า วาสูเทวา (Vāsudeva) ซึ่งทำให้คนในวรรณะสูงหันมานับถือด้วยเช่นกัน ไม่ช้าต่อมาเทพวาสูเทวานี้ก็กลายเป็นว่ามีความเกี่ยวข้องกับพระนารายณ์ (สุริยา รัตนกุล, 2556: 115) ความเชื่อเรื่องพระนารายณ์ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดพระองค์มีตำแหน่งและฐานะขึ้นลงเหมือนกับชีวิตมนุษย์ ดังคำกล่าวของ กรุณา และ เรืองอุไร กุศลาลัย (2554: 294) ดังนี้

...เทพเจ้าบางองค์ก็เพียบพร้อมไปด้วยลาภ ยศ และอำนาจ แต่คราใดที่สิ้นบุญหมดวาสนา เทพเจ้าองค์นั้นก็พลันอับเฉาเหมือนต้นไม้ใกล้ตาย ไม่มีผู้ใดเหลียวแลถามถึง เพราะฉะนั้นในเทพนิยายของอินเดียซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก เราจึงได้พบว่าในบางเรื่องพระอินทร์หรือพระวิष्ณุมิศักดิ์ศรีสูงส่ง แต่แล้วบางเรื่องก็มีฐานะต่ำต้อย...

จากคำกล่าวข้างต้นจะเห็นถึงการกล่าวถึงความสำคัญของเทพเจ้าขึ้นอยู่กับความต้องการและการให้ความเคารพบูชาของประชาชน พร้อมกันนั้นเหตุปัจจัยหลักอีกประการหนึ่งคือผู้นำทางศาสนาอย่างเช่นนักบวชที่มักจะมีอิทธิพลต่อการนับถือเทพเจ้าแต่ละองค์เป็นสำคัญ ถ้าหากเทพเจ้าองค์ใดมีความสำคัญต่อการปฏิบัติหน้าที่ใดหน้าที่หนึ่งก็จะได้รับการเคารพบูชาเป็นพิเศษ ความเชื่อหนึ่งที่ปรากฏเกี่ยวกับพระนารายณ์ซึ่งไม่มีที่มาอย่างแน่นอนว่าเกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาใดสันนิษฐานว่าน่าจะอยู่ในช่วงที่พราหมณ์มีบทบาทสำคัญสูงสุด เพราะเกี่ยวข้องกับพิธีดีปาวาย โดยมีรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ตามที่ ส. พลายน้อย (2555ก: 58) อธิบายไว้ว่า ตามปกติพระนารายณ์จะเสด็จมายังโลกมนุษย์ปีละครั้ง คือในวันแรม 1 ค่ำ เดือนอ้าย เกิดขึ้นหลังจากพระอิศวรเสด็จกลับแล้ว พระนารายณ์ก็จะทรงลงมาบ้าง แต่ภายหลังพราหมณ์ได้เลื่อนกำหนดให้เสด็จลงมาในเดือนยี่ มีกำหนด 5 วันก็จะเสด็จกลับ พิธีนี้ก็คือการต้อนรับและส่งเทพเจ้ากลับคืนสู่สวรรค์ สำหรับพระอิศวรจะทำตอนที่เป็นเดือนหงาย ส่วนพระนารายณ์จะทำตอนที่เป็นเดือนมืด การที่ความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้ามีบทบาทมากบ้างน้อยบ้างเช่นนี้เกิดขึ้นวนเวียนจากช่วงยุคหนึ่งสู่ช่วงยุคหนึ่งเป็นวัฏจักร เทพเจ้าแต่ละองค์ไม่เว้นแม้แต่พระนารายณ์ก็มีตำแหน่งและฐานะเปลี่ยนไปตามเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในแต่ละสมัย แต่การที่ตำนานการเกิดขึ้นของพระนารายณ์มีการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นส่วนช่วยให้พระองค์เป็นที่เคารพบูชาเพิ่มมากขึ้นในยุคต่อมา

ความเป็นมาความเชื่อเรื่องการอวตารของพระนารายณ์ในศาสนาฮินดู

ประวัติความเป็นมาของพระนารายณ์ในยุคหลังมักเกิดขึ้นจากความเชื่อในหลาย ๆ นิกายที่มีอยู่อย่างมากมายทำให้ต่างมีการหาหลักการต่าง ๆ มาอธิบายความน่าเชื่อถือในนิกายของตน เมื่อภายหลังต่อมามีความนับถือพระวิษณุขึ้นมามากกว่าเดิมนามของพระนารายณ์จึงถูกยกมาให้กับพระวิษณุ และพระวิษณุก็ได้ใช้นามนี้ต่อมาจนกระทั่งเกิดแนวคิดอวตาร หรือ แนวคิดเรื่องการกลับชาติมาเกิดของพระวิษณุ ซึ่งอวตารหลาย ๆ ปางทำให้เกิดเป็นวรรณคดีทางศาสนาที่มีชื่อเสียง (Tiwary, 2009 : 43-44) ซึ่งถือได้ว่าเป็นวรรณคดีอันเป็นที่รู้จักของคนทั่วโลก ตลอดจนเกิดเป็นคัมภีร์หลักสำคัญไม่ว่าจะเป็น คัมภีร์ปุราณะ, คัมภีร์สังหิตา, คัมภีร์รามายณะ และคัมภีร์ภัวทศิตา เป็นต้น โดยเฉพาะในคัมภีร์ปุราณะแต่ละเล่มที่มีการกล่าวถึงประวัติของพระนารายณ์ไว้ถึงแม้จะได้ชื่อว่า เป็นคัมภีร์ปุราณะเช่นเดียวกันแต่ในแต่ละเล่มกลับมีการอธิบายถึงประวัติการกำเนิดของพระนารายณ์แตกต่างกันไป พระนารายณ์หรือพระวิษณุเทพถูกกล่าวถึงและเป็นที่รู้จักอย่างมากคือ เทพองค์ที่ 2 ใน ตริมุติ ต่อจากพระพรหม ดังที่ บุญเย็น วอทอง (2550: 80-81) กล่าวอธิบายถึงประวัติพระนารายณ์หรือพระวิษณุในคัมภีร์ปุราณะแต่ละเล่ม ดังนี้

...คัมภีร์วิษณุปุราณะ มีข้อความปรากฏถึงการสร้างโลกว่าเป็นอยู่มีอยู่โดยพระวิษณุ กล่าวคือ พระองค์เป็นธรรมชาติอันสากล เป็นทั้งผู้สร้าง ผู้รักษา และผู้ทำลาย เองในคราวเดียวกัน พระวิษณุเทพจึงได้รับการเรียกขานอีกพระนามหนึ่งว่า พระปรเมศวร หรือ อิศวร...

...คัมภีร์ปัทมปุราณะ กล่าวว่า พระวิษณุเทพ เป็นปฐมเหตุสูงสุด หรือ เป็น พรหมปรมาत्मन् พระวิษณุในฐานะที่เป็นเทพเจ้าสูงสุดได้สร้าง พระพรหมจากเบื้องขวาแห่งพระวรกายเพื่อให้เป็นพระผู้สร้าง สร้างพระวิษณุขึ้นจากส่วนเบื้องซ้ายของพระวรกายให้เป็นผู้บำรุงรักษา และสร้างพระศิวะขึ้นจากพระวรกายเบื้องกลางเพื่อให้เป็นผู้ทำลายล้างสรรพสิ่ง ซึ่งเรื่องทำนองนี้เกิดเช่นเดียวกับคัมภีร์ที่ยกย่องพระพรหม ซึ่งตามคัมภีร์นี้พระวิษณุมีหน้าที่ 2 ประการ คือ ประการแรกเป็นพรหมปรมาत्मन् ประการที่สอง เป็นพระวิษณุที่อยู่ในรูปนามธรรมอีกองค์หนึ่งเพื่อทำหน้าที่เฉพาะ ในคัมภีร์เล่มนี้ยังปรากฏว่า พระศิวะยอมรับกับพระนางปารวตีว่า พระวิษณุเป็นเทพเจ้าที่ยิ่งใหญ่ที่สุด เป็นพระนารายณ์ เป็น วิญญูณแท้จริงสูงสุด...

...คัมภีร์ปัทมปุระณะ กล่าวว่าไว้ว่า ในกาลหนึ่งเหล่ามหาฤาษีได้มาชุมนุมกันเพื่อ
บำเพ็ญตบะอยู่ริมฝั่งแม่น้ำสรัสวดี มีการตั้งปัญหาถกเถียงกันว่า ตริมูรติ เทพทั้ง 3 องค์ว่า
ใครเป็นใหญ่สูงสุด แต่มีอาจตกลงกันได้ จึงมอบให้มหาฤาษีกริคุ ผู้ซึ่งถือเป็นโอรสของ
พรหมไปทดสอบหาความจริง ไปยังที่ประทับของเทพทั้ง 3 องค์ โดยเมื่อไปเฝ้าพระพรหม
ก็แสดงท่าทีไม่มีสัมมาคารวะทำให้พระพรหมพิโรธ เมื่อไปเฝ้าพระศิวะพระองค์สวมกอด
ฤาษีกริคุฉันท์พี่น้อง ฤาษีคืนหลุดจากอ้อมกอดของพระศิวะก็ทำให้พระศิวะพิโรธ ครั้นไป
เฝ้าพระวิษณุก็ตรงเข้าไปตะกลางพระวรกายของพระวิษณุ แต่พระองค์ไม่พิโรธกลับกล่าว
ด้วยวาจาที่นอบน้อมว่าไม่ได้ให้การต้อนรับที่เหมาะสม เมื่อฤาษีกริคุเห็นดังนั้นจึงนำเรื่องที่
ตนแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ไปเล่าให้เหล่ามหาฤาษีฟัง ทั้งหมดยอมรับตรงกันว่าพระวิษณุ
เป็นเทพผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดเพราะท่านเปี่ยมไปด้วยขันติ และปราศจากกิเลส...

ประวัติความเป็นมาของพระนารายณ์ยังมีปรากฏอยู่ในนิยายใหญ่ 2 นิยาย อย่างไวยณพ
นิยายและไศวนิกายนั้น จากความเชื่อใน 2 นิยายนี้กล่าวอธิบายถึงประวัติของพระนารายณ์หรือ
พระวิษณุตามที่ เจริญ ตันมหาพราน (2553:144-145) ไว้ดังนี้

...คัมภีร์ไวยณพนิกาย นับถือพระวิษณุเป็นหลัก กล่าวว่า พระอิศวรได้แบ่งพระวรกาย
ออกเป็นมหาเทพ 3 พระองค์ โดยพระพาหา (แขน) ซ้ายเป็นพระพรหม เป็นพาหาขวาเป็น
พระศิวะ และพระอุระ (อก) เป็นพระวิษณุ...

...คัมภีร์ไศวนิกาย นับถือพระศิวะเป็นหลัก กล่าวว่า พระปรเมศวร (พระศิวะ) เป็นผู้สร้าง
พระนารายณ์ เนื่องจากทรงมีพระประสงค์สร้างสวรรค์และโลก ซึ่งถือว่าเป็นงานใหญ่ จึง
ได้ทรงต้องการผู้ช่วย โดยการนำหัตถ์ซ้ายมาลูบหัตถ์ขวา จึงบังเกิดเทพชื่อ พระนารายณ์...

...คัมภีร์มหาภารตะ กล่าวว่า เดิมพระนารายณ์เป็นฤาษี เป็นบุตรของฤาษีธรรมมะ
ได้เดินทางจากโลกมนุษย์ไปสู่สถานที่ของพราหมณ์พร้อมเพื่อนสนิทนาม นาระ
เพื่อบำเพ็ญเพียรจนได้รับการเคารพจากเหล่าเทพ ต่อมาได้ถูกขอร้องให้ช่วยปราบอสูรจน
ได้รับชัยชนะ ภายหลังจากนั้นฤาษีนารายณ์ได้เดินทางไปบำเพ็ญตบะยังหิมาลัยจนบรรลุผล
จนเป็นผู้นำเหล่าพราหมณ์ ได้รับการยกย่องจนเป็นที่รู้จักในนาม พระนารายณ์...

ประวัติการกำเนิดของพระนารายณ์ที่กล่าวข้างต้นในคัมภีร์ไศวนิกาย นี้มีเนื้อหาที่คล้ายคลึงกับคัมภีร์พราหมณ์ปุราณะที่กล่าวว่า พระปรเมศวร (พระศิวะ) เป็นผู้สร้างพระวิष्ณูเหตุเพราะทรงมีพระประสงค์ในการสร้างสวรรค์และโลก ซึ่งถือเป็นงานที่ใหญ่จึงทรงต้องการผู้ช่วย โดยนำพระหัตถ์ซ้ายลูบพระหัตถ์ขวา บังเกิดเทพชื่อพระวิष्ณู หรือ พระนารายณ์ พระปรเมศวรได้ทรงสอนศิลปะด้านต่าง ๆ ให้กับพระวิष्ณูในทุกด้าน และให้ประทับอยู่ ณ เกษียรสมุทร เมื่อเกิดเหตุร้ายทั้งบนโลกสวรรค์และมนุษย์ให้พระวิष्ณูมีหน้าที่ไปปราบเหล่าอสูรที่ทำให้เกิดเหตุร้ายนั้นขึ้น (สมคมแดง สมปวงพร, 2551: 47) นิกายไวษณพนิกายได้รับการก่อตั้งขึ้นมาจากนาถมุนีหลังพุทธกาลประมาณ 200 ปีเศษ นิกายนี้มีผู้เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “ลัทธิอวตาร” หรือ “สมัยอวตาร” เพราะมีความเชื่อว่าเมื่อโลกเกิดยุคเข็ญโดยฝ่ายอธรรมมีกำลังกล้าแข็งกว่าฝ่ายธรรมและด้วยเหตุนี้ทำให้โลกเดือดร้อน (दन्य षययोः, 2552: 124) มีแนวคิดที่ว่าเทพเจ้าองค์เดียวคือพระนารายณ์เป็นเทพเจ้าที่ยิ่งใหญ่ที่ควรนับถือบูชาของชาวโลก คัมภีร์ของศาสนาฮินดูได้กล่าวไว้ว่า พระองค์ทรงเป็นมหาสมุทรที่ไร้ขอบเขต โลกเกิดขึ้นมาจากมหาสมุทรแห่งนี้ พระวิष्ณูได้รับการขนานนามว่าเป็นผู้รักษาเอกภพ มีหน้าที่ตามที่ได้รับขนานนามปกป้องและรักษาความสงบสุขของจักรวาล

ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องการอวตารของพระนารายณ์อีกประการหนึ่งเกี่ยวกับมาจากลัทธิภักติ เป็นการบูชาเทพ 2 องค์คือ พระศิวะ และ พระวิष्ณู เล่าถึงความศรัทธาในทางศาสนาฮินดูนิยมใช้คำว่า “ภักติ” เทพเจ้าโดยเริ่มแรกของศาสนาฮินดูมีทั้งที่เป็นเทพเจ้าโดยเริ่มแรกและเป็นวิรูปบุรุษ เมื่อราวศตวรรษที่ 5 ในประเทศอินเดียตะวันตก ปราภภูมิการบูชาพระวาสุเดวะ (Vāsudeva) และพระภักวัต (Bhāgavat) ตามความเชื่อของศาสนาฮินดูถือว่าเป็นพระองค์เดียวกับพระวิष्ณูที่เป็นเทพเจ้าแห่งแสงสว่าง จากหลักฐานทางหนังสือและเอกสารปรากฏอยู่พุทธศตวรรษที่ 2 (ประมาณ พ.ศ. 300) กล่าวไว้ว่า มีการบูชาเฮรัค (Herakes) และปรากฏตรงกันว่าเมืองมธุรา (Mathurā) มีการบูชาพระกฤษณะ (เป็นพระองค์เดียวกับพระวิष्ณูหรือพระนารายณ์) และพระกฤษณะนี้ก็คือ เฮรัค เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่มีการบันทึกถึงเรื่องพิธีกรรมแห่งความภักติของผู้ที่เคารพบูชาในยุคสมัยนี้ (พระมหาสมยศ อากาศุตโต (เสนานุช), 2546: 22-23) เป็นการเริ่มต้นวิวัฒนาการก่อนที่จะกลายมาเป็นพระนารายณ์อย่างในยุคสมัยปัจจุบัน นอกจากการที่พระวิष्ณูเป็นเทพที่มีลักษณะสำคัญหลายประการ มีการนำเทพหลายองค์ที่นับถือประจำท้องถิ่นมารวมเข้ากับพระองค์ หนึ่งในนั้นก็คือ พระนารายณ์ที่นำมารวมกับพระวิष्ณู เพราะถือว่าในยุคพระเวทนั้นพระองค์ไม่ได้เป็นเทพที่มีความสำคัญมากนัก (สุริยา รัตนกุล, 2556: 115) พอมารวมเป็นหนึ่งในนามของพระวิष्ณูที่ได้รับการพัฒนาขึ้นภายหลังทำให้มีความสำคัญมากขึ้นโดยเฉพาะในเรื่องการอวตาร เนื้อเรื่องการอวตาร

ของพระนารายณ์นั้นเห็นได้ชัดอย่างที่สุดอีกช่วงหนึ่งคือในยุคของรามายณะและมหากาเวรี ซึ่งเป็นคัมภีร์หนึ่งที่สำคัญเกิดขึ้นหลังพระเวทเป็นพัน ๆ ปี มีการสืบทอดแนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับพระนารายณ์หรือพระวิष्ณุว่าเป็นเทพสูงสุด โดยกล่าวว่าพระรามในคัมภีร์รามายณะและพระกฤษณะในคัมภีร์มหาภารตะก็คืออวตารหนึ่งของพระวิष्ณุ ซึ่งรายละเอียดของความเชื่อการอวตารของพระนารายณ์นี้ศึกษาได้จากคำอธิบายของ พีระพงศ์ สุขแก้ว (2548: 53) อธิบายไว้ดังนี้

...ในคัมภีร์มหาภารตะกล่าวเทียบพระกฤษณะกับพระวิष्ณุ เช่น ในตอนอัสวเมธคิปะราวัน พระกฤษณะได้ชี้แจงรูปของจักรวาลต่อฤาษีอุตตังคะ และเรียกว่ารูปแบบนั้นว่าเป็นรูปแบบของพระวิष्ณุ และในตอนสตีปารวันยูธิษฐิระกล่าวสรรเสริญบูชาพระกฤษณะว่าพระวิष्ณุนีคือความต่อเนื่องเชื่อมโยงฐานคติของพระวิष्ณุ...

ฐานความเชื่อเกี่ยวกับพระนารายณ์หรือวิष्ณวยังคงสืบทอดต่อกันเป็นพัน ๆ ปี จนถึงปัจจุบัน แสดงให้เห็นว่าความเชื่อเกี่ยวกับพระองค์ต้องมีเหตุผลตามความจริงที่เหล่านมนุษย์ได้เห็นถึงสัจธรรมที่สามารถเข้าใจและยอมรับได้ จากฐานความเชื่อเกี่ยวกับพระองค์ตั้งแต่สมัยพระเวทนั้นนักคิดทางศาสนาได้เข้าใจในหลักธรรมบางประการจนสามารถนำมาประพันธ์เรื่องราวเกี่ยวกับการอวตารของพระนารายณ์ให้ถือว่าเป็นผู้ทรงอำนาจสูงสุดเกี่ยวข้องกับสรรพสิ่งด้วยรูปแบบ ฐานะ และวิธีการที่แตกต่างกันออกไป แนวคิดเรื่องการอวตารของพระองค์ยังสื่อความหมายโดยนัยให้เห็นขั้นตอนกระบวนการของธรรมชาติที่ว่า พลังแสงอาทิตย์เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของทุกสรรพสิ่ง ดังนั้นหากกล่าวว่าความเชื่อเรื่องอวตารของพระนารายณ์หรือพระวิष्ณุเป็นความเชื่อเกี่ยวกับทางศาสนาเพียงประการเดียวเห็นจะเป็นการด่วนตัดสินเกินไป อย่างน้อยแนวความเชื่อนี้ทำให้เราได้เห็นถึงความเชื่อที่นำไปสู่ความคิดเห็นทางด้านวิทยาศาสตร์ที่สามารถพิสูจน์ได้ส่วนหนึ่งด้วย (พีระพงศ์ สุขแก้ว, 2548: 54)

ลักษณะและประเภทการอวตารของพระนารายณ์

การอวตารของพระนารายณ์ในส่วนที่จะทำการศึกษานี้เป็นไปตามลักษณะที่รู้จักกันโดยทั่วไปคือจากความเชื่อเรื่อง นารายณ์สิบปาง พระองค์ทรงมีการอวตารลงมาในอีกหลาย ๆ ภาควิทย ๑ ปาง ซึ่งลักษณะและประเภทการอวตารของพระองค์ต้องเข้าใจให้มีความแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง หลาย ๆ คนอาจยังไม่เข้าใจว่าทั้ง 2 คำนี้มีความแตกต่างกันประการใด ทำให้ไม่สามารถแยกแยะออกว่าแบบใดที่เรียกว่าลักษณะและแบบใดที่เรียกว่าเป็นประเภท การศึกษาวิจัยในแนวคิด

การอวตารของพระนารายณ์จึงเป็นจุดประสงค์หลักในการวิเคราะห์เรื่องนี้เป็นส่วนสำคัญประการหนึ่งเช่นกัน

ลักษณะของพระนารายณ์โดยทั่วไป

ก่อนที่จะศึกษาในลักษณะอื่น ๆ ของพระนารายณ์เราต้องศึกษาถึงลักษณะพระวรกายของพระนารายณ์และประวัติโดยทั่วไปตามที่เห็นปกติก่อนทั้งจากรูปเคารพ ทั้งจากการอธิบายผ่าน คัมภีร์ ตำรา ตำนาน หรือ เอกสารสำคัญต่าง ๆ ลักษณะของพระนารายณ์โดยปกติจะปรากฏมีเศียรเดียว ไม่ได้มีความซับซ้อนเช่นอย่างพระพรหม มีพระวรกายสีนิล หรือ สีดำ ทรงอาภรณ์อย่าง กษัตริย์สี่เหลียง สวมมงกุฏ รอบพระศอสวมเพชรพลอยและพวงมาลัยดอกไม้ แต่ทั้งนี้ลักษณะพระวรกายก็จะแตกต่างกันไปตามความเชื่อที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับพระองค์ ที่กลางพระอุระ (อก) จะมีขนพระอุระเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าศรีวัดสะ ลักษณะมีรูปคล้ายกับยันต์ตรีนิสิงเหมีอนสีเหลี่ยมจัตุรัส ที่มุมทุกมุมขมวดเป็นวงกลม ตรงกลางของทั้งสี่ด้านก็มีขมวดวงกลมเช่นเดียวกัน ภายในเป็นรูปดอกไม้ คล้ายรูปดอกจันทร์แปดกลีบ มี 4 กร พระหัตถ์ถือเทพศาสตราวุธ ที่สำคัญที่จะเห็นพระองค์ทรงถืออยู่เป็นประจำได้แก่ สังข์และจักร ความหมายของศาสตราวุธหลักแต่ละอย่างมีความหมายตามที่ อรุณศักดิ์ กิ่งมณี (2555: 101) อธิบายไว้ดังนี้

จักร มีนามว่า วัชรนาถ หรือ จักรสุทรรศน์ เป็นจักรที่พระเพลิงมอบให้เป็นอาวุธ เมื่อครั้งที่ช่วยให้พระเพลิงได้เสวยปาณฑพตามความปรารถนา แต่ตำนานบางเล่มกล่าวต่างออกไปว่า พระวิษณุสร้างจักรขึ้นจากรัศมีและความร้อนแรงของสุริยเทพ เป็นเครื่องหมายแทนดวงอาทิตย์และวงโคจรรอบจักรวาล

สังข์ มีนามว่า ปาณจะชันยะ เดิมเป็นเปลือกหอยสังข์หุ้มกายอสูร ปิณฺณชน ต่อมาถูกพระกฤษณะสังหาร และนำไปเปลือกมาเป็นศาสตราวุธ สังข์ถือเป็นสัญลักษณ์ของน้ำ ชีวิต และ ความอุดมสมบูรณ์ นอกจากนี้ ในยุคสมัยต่อมาเชื่อว่าเป็นเครื่องเป่าเพื่อประกาศการเริ่มต้นของเหตุการณ์อันเป็นมงคล ขับไล่สิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ

ส่วนอีก 2 กรอาจทรงถือศาสตราวุธที่แตกต่างกันไปไม่ว่าจะเป็น ดอกบัว, ทหา, ตรี, ธนู และปวงบาท เป็นต้น

คทา มีนามว่า เกาโมทก เป็นสิ่งที่พระเพลิงมอบให้พร้อมกับจักรวัชรนาถ คทาแบ่งบอกสถานะผู้คุ้มครอง สร้างระเบียบ และลงโทษผู้ทำความชั่วร้าย โดยเฉพาะเหล่าอสูรซึ่งเป็นศัตรูกับเทพเจ้า

ดอกบัว เป็นสัญลักษณ์ของโลกและการสร้างโลก บางครั้งพระวิษณุอาจถือวัตรูปกลมในฝ่ามือแทน ซึ่งหมายถึง ภู หรือ แผ่นดิน อันเป็นสัญลักษณ์แทนโลกเช่นกัน

ธนู มีนามว่า สารนกะ ทำด้วยเขาสัตว์ แต่ในบางแห่งกล่าวว่า ธนู มีนามว่า สารัน ถือว่าเป็นธนูของพระกฤษณะ

ลักษณะโดยทั่วไปอีกลักษณะหนึ่งอาจจะพบว่าพระนารายณ์ทรงถือศาสตราวุธในทั้ง 3 พระหัตถ์ อีกพระหัตถ์ที่เหลืออาจพบว่าไม่ทรงถือสิ่งใดเลย แต่อยู่ในลักษณะประทานพร มีทับทรวงเพชรพลัยแก้ว (เกิดจากการกวนน้ำอมฤตของเทวดา) มีคุณสมบัติที่สามารถบันดาลให้เกิดทองคำแก่เจ้าของวันละ 8 หาบ และป้องกันภัยได้ทุกอย่าง แต่เมื่อไรที่เจ้าของไม่รักษาศีลธรรม แก้ววิเศษจะเป็นภัยแก่เจ้าของ (เจริญ ดันมหาพราณ, 2553: 147)

เรื่องราวโดยทั่วไปและลักษณะสำคัญอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระนารายณ์ คือพระองค์ประทับอยู่ ณ สุวรรณไวกูณฐ์อันเป็นที่ประทับของพระองค์ ในคัมภีร์มหาภารตะกล่าวไว้ว่าเป็นทองทั้งแผ่น กว้างแปดหมื่นโยชน์ ล้วนแล้วประดับไปด้วยรัตนะหลาย ๆ อย่าง ทรงประทับอยู่คู่กับพระชายามีนามว่า “ลักษณมี” ทรงครุฑเป็นพาหนะโดยทั่วไปไม่ปรากฏว่ามีนามเรียกเฉพาะส่วนมากรู้จักในนาม “พญาครุฑ” รายละเอียดเกี่ยวกับชายาของพระองค์ พระนางลักษมี พระนางทรงเป็นเทวีแห่งความงาม มักประทับอยู่บนบัลลังก์ดอกบัว หรือ ทรงถือดอกบัวอยู่เสมอ (บางครั้งอาจประทับบนหลังช้าง) มีสองหรือสี่กร อาจปรากฏว่าพระองค์ถือเทพศาสตราวุธของพระนารายณ์ด้วย เทพพาหนะพญาครุฑเกิดจากครั้งที่พระนารายณ์ทรงพบกับพญาครุฑตอนที่มายังเทวโลกเพื่อนำน้ำอมฤตออกมา ต่างสู้รบกันแต่ก็ไม่สามารถเอาชนะกันได้ พระองค์ทรงพอพระทัยจึงทรงให้พญาครุฑได้รับพรสองประการคือ เป็นเทพพาหนะของพระนารายณ์เวลาเสด็จไปที่ต่าง ๆ และขอให้เป็นอมตะแม้จะไม่ได้ดื่มน้ำอมฤต ด้วยเหตุดังกล่าวจึงทำให้พญาครุฑกลายเป็นเทพพาหนะของพระนารายณ์ในที่สุด พญาครุฑจะอยู่บนเสาธงนำขบวน เรียกว่า ครุฑราช ในส่วนของเทพบัลลังก์ พญานาคมีนามว่า เศษะนาค หรือ อาทิสะเยส แปลได้ว่าส่วนที่เหลือ อีกนามหนึ่งคือ อนันตะ

แปลว่า ไม่มีที่สิ้นสุด (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2551: 123-132) ยังถือได้ว่าพญานาคนี้เป็นอวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์อีกด้วย

ลักษณะการอวตารของพระนารายณ์

ลักษณะการอวตารของพระนารายณ์อธิบายได้คือ เป็นการแบ่งร่างของพระนารายณ์หรือพระวิष्ณูที่ปรากฏให้เห็นเป็นรูปร่างลักษณะที่เห็นได้อย่างชัดเจน สามารถอธิบายได้ว่าอวตารลงมาในเหตุการณ์ใดลักษณะใด ซึ่งรายละเอียดของการอวตารของพระนารายณ์นั้นกล่าวไว้แตกต่างกันตามแต่ละคัมภีร์ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้ โดยศึกษาจากหนังสือของ อรุณศักดิ์ กิ่งมณี (2551: 80-113) และ Prime (1996: 37-52) ที่กล่าวอธิบายไว้ดังนี้

อวตารปางที่ 1 มัตสยาวตาร (Matsya)

การอวตารในรูปลักษณะของปลา เหตุการณ์เกิดขึ้นหลังจากที่โลกได้ถูกทำลายไปแล้ว พระพรหมทรงเริ่มสร้างโลกขึ้นมาใหม่ด้วยความเหนื่อยล้าในการสร้างโลกจึงได้บรรทมหลับไป แต่ในขณะนั้นอสูรที่ชื่อ หัยกริพ มาพบกับพระพรหมที่ทรงบรรทมอยู่จึงขโมยเอาพระเวทที่ไหลออกมาจากพระโอษฐ์ของพระพรหมแล้วหนีไปอยู่ใต้สมุทร เมื่อเกิดเหตุดังกล่าวแล้ว พระนารายณ์จึงอวตารลงมาเป็นปลานามว่า สหริ อาศัยอยู่ในแม่น้ำกฤตมาลา วันหนึ่งกษัตริย์สัตยพรตเสด็จมาประกอบพิธีกรรมที่แม่น้ำแห่งนี้ เมื่อพระองค์ทรงวกน้ำขึ้นมาก็ทรงพบปลาตัวเล็กอยู่ในอุ้งพระหัตถ์ ครั้นพระองค์จะปล่อยปลาตัวนั้นกลับคืนสู่มแม่น้ำ ปลากลับพูดได้และขอร้องไม่ให้ปล่อยตนลงคืนแม่น้ำ เพราะกลัวถูกสัตว์อื่นทำร้าย พระองค์จึงทรงนำปลาน้อยไปใส่ไว้ในภาชนะขนาดเล็กที่มีน้ำเต็ม แต่เพียงคืนเดียวปลากลับโตเต็มภาชนะพระองค์จึงทรงเปลี่ยนภาชนะให้ใหญ่ขึ้น แต่ก็เป็นเช่นเดิมปลาก็โตเท่ากับภาชนะที่ใส่ในชั่วข้ามคืนตลอด แต่ไม่ว่าจะนำมาใส่ไว้ในที่สระน้ำ ตู้ทะเลสาบ และมหาสมุทรอันกว้างใหญ่ ปลาก็จะมีขนาดใหญ่โตตามไปเพียงชั่วข้ามคืนเช่นเคย กษัตริย์สัตยพรตทอศพระเนตรดังนั้นแล้วทรงดำริว่าคงไม่ใช่ปลาธรรมดาอย่างแน่นอน น่าจะเป็นพระนารายณ์อวตารลงมา พระองค์จึงถวายบังคมและทูลถามถึงสาเหตุ พระนารายณ์จึงตรัสแก่กษัตริย์สัตยพรตว่า อีกเจ็ดวันน้ำจะท่วมโลกทั้งสามจนหมดสิ้น แต่พระองค์จะทรงส่งเรือมาช่วยเหลือ โดยให้กษัตริย์สัตยพรตไปเชิญมุนีทั้งเจ็ดและให้เก็บหาสมุนไพรมะล็ดพันธุ์พืชและสัตว์ต่าง ๆ อย่างละกู่ขึ้นเรือไปด้วย หลังจากนั้นก็เกิดปรากฏการณ์พายุและน้ำท่วมโลกจริง ๆ กษัตริย์สัตยพรตจึงนำสิ่งต่าง ๆ ที่พระนารายณ์บัญชาขึ้นเรือที่พระนารายณ์ทรงนำมาช่วยขึ้นเรือ จากนั้นพระนารายณ์จึงปรากฏ

พระวรกายเป็นปลาใหญ่มีหงอน ลากเรือไปจนกระทั่งพายุสงบ อันเป็นเวลาเดียวกับที่พระพรหมทรงตื่นจากบรรทมไปจนถึงฝั่ง หลังจากนั้นพระวิษณุก็ทรงดำน้ำลงไปค้นหาอสุรหัยกรีฟที่ซ่อนตัวอยู่ใต้น้ำ เกิดการสู้รบจนพระนารายณ์ทรงปราบอสุรได้สำเร็จและได้นำพระเวทมาคืนพระพรหมได้ในที่สุด (Wilkins, 1975: 134-141 อ้างใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2551: 82) ลักษณะของปลาในอวตารปางนี้ของพระนารายณ์พบได้ 2 ลักษณะ คือ

1) แบบที่เป็นรูปปลาธรรมดา

2) แบบที่ส่วนบนเป็นบุรุษสวมกิริฎมงกุฎ แต่ท่อนล่างเป็นปลา ลักษณะของพระองค์ทั้ง 2 แบบนี้ในพระหัตถ์คู่หน้าอยู่ในท่าประทานพรหรือประทานอภัย ส่วนพระหัตถ์อีกสองข้างทรงถือจักรและสังข์

อวตารปางที่ 2 กูรมาวตาร (Kurma)

ในเหตุการณ์ครั้งนี้พระองค์ทรงอวตารลงมาเป็นเต่า เนื่องจากครั้งหนึ่งพระอินทร์ผู้เป็นหัวหน้าเหล่าเทวดาถูกฤาษีทิวาสาปให้เสื้อมฤตย์ ไม่สามารถที่จะต่อสู้กับเหล่าอสูรได้เทพทั้งหลายจึงมาทูลขอความช่วยเหลือพระนารายณ์พระองค์จึงทรงแนะนำให้ทำพิธีกวนเกษียรสมุทร (ทะเลนํ้านม) เพื่อให้ได้นํ้าอมฤต หากเหล่าเทวดาได้ดื่มแล้วจะทำให้เป็นอมตะ ซึ่งในคัมภีร์วิญญูปุราณะ ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องก่อนการกวนเกษียรสมุทรไว้ว่า ฝ่ายเทวดาได้มีการชักชวนเหล่าอสูรให้มาช่วยด้วย และสัญญาว่าหากได้นํ้าอมฤตแล้วจะแบ่งให้ได้เท่า ๆ กัน จากนั้นจึงไปนำเอาเขามันพระมาเป็นแกนกลางสำหรับไว้เป็นที่ยึดเวลากวน และนำนาควาสกรีมาแทนเชือก ในการแบ่งฝ่ายกันนั้น ฝ่ายเทวดาจุดกลางทางหางนาค ส่วนฝ่ายอสูรจุดทางหัวนาค เวลาลำตัวของนาคเสียดสีกับภูเขามันพระก่อให้เกิดความร้อน นาควาสกรีก็พ่นเปลวไฟออกมาเพื่อระบายความร้อน ทำให้ฝ่ายอสูรอ่อนแรงลง ส่วนฝ่ายเทวดานั้นพระนารายณ์ทรงปล่อยพระอัศสาสะ (ลมหายใจเข้า) ออกมาเป็นเหมฝ่นและไอนํ้า ทำให้เย็นสบายไม่เหนียวล้า เมื่อกวนไปได้สักระยะหนึ่ง แกนเขาเริ่มฟืดและจะทะลุไปเบื้องล่าง พระนารายณ์จึงอวตารลงมาเป็นเต่าเพื่อรองรับฐานด้านล่างของเขามันพระ เพื่อให้หมุนกวนได้ง่าย ในระหว่างพิธีกวนเกษียรสมุทรนั้นได้บังเกิดสิ่งอัศจรรย์หลายประการ (Wilkins, 1975: 141-142 อ้างใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2551: 83) ซึ่งก็มีความแตกต่างกันไปในแต่ละคัมภีร์ที่ให้รายละเอียดถึงสิ่งอัศจรรย์เหล่านั้น โดยเทพแต่ละองค์ก็ทรงรับไปแบ่งได้ดังต่อไปนี้

- บังเกิด ช้างไอราวตะ, ม้าอุจโจศวรวิศ, ต้นปาริชาติ พระพรหมทรงรับไป
- บังเกิด พระนางลักษมี สังข์ แก้วมณีสารพัดนึก (แก้วเกาสตุก) พระนารายณ์ทรงรับไป
- บังเกิด พระจันทร์ พระศิวะทรงรับไปทักไว้ที่มวยผม
- บังเกิด นางวารุณี (เทวีแห่งสุรา) พระวรุณทรงรับไปเป็นชายา
- บังเกิด นางอัปสรหกสิบโกฏิ ไม่มีเทพองค์ใดรับไป ให้ไปอยู่บนสวรรค์
- บังเกิด ชันวันตรี หรือ สุทธปาณี หมายถึง ผู้ถือน้ำอมฤต

ลักษณะการอวตารของพระนารายณ์ปางนี้อาจแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะคือ

- 1) เป็นรูปเต่าธรรมดา (หนูน้อยไค์ภูเขามันทร)
- 2) เป็นรูปบุรุษสี่กร ท่อนบนเป็นมนุษย์ ท่อนล่างเป็นเต่า พระหัตถ์คู่หน้าทำท่าประทานพร หรือประทานอภัย พระหัตถ์คู่หลังทรงถือจักรและสังข์

อวตารปางที่ 3 วราหาวตาร (Varaha)

ตามความเชื่อในคัมภีร์เดิมเชื่อว่าอวตารปางนี้เป็นพระพรหม แต่ภายหลังกลายมาเป็นพระนารายณ์ การอวตารปางนี้มีความพิเศษกว่าอวตารปางอื่นตรงที่สามารถแบ่งเรื่องราวลักษณะการอวตารออกได้เป็น 2 รูปแบบ ดังนี้

รูปแบบประการที่หนึ่ง เล่าว่าจากพระพรหมองค์ก่อนหน้าได้ทรงขอให้พระพรหมและพระนารายณ์ (ถือเป็นหนึ่งเดียวกัน) อวตารมาเป็นหมูป่า (วราหะ) เพื่อทรงสร้างโลกใหม่ขึ้นมาจากห้วงน้ำ หมูปาวราหะได้พบกับไบบัวที่มีก้นยาวต่อลึกลงไปจรดใต้สมุทร พระองค์จึงทรงดำน้ำลงไปดูพบพื้นดินอยู่เบื้องล่าง จึงนำขึ้นมาไว้เบื้องบน

รูปแบบประการที่สอง เล่าว่าจากการที่หิรัญยกษ์ได้รับพระจากพระพรหมสามารถอยู่ยงคงกระพันไม่มีใครสามารถทำร้ายตนเองได้ ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือเทวดา ด้วยความหิมเกริมจนในที่สุดไปรุกรานมนุษย์และเทวดาให้ได้รับความเดือดร้อน ท้ายที่สุดถึงขนาดขโมยเอาพระเวทจากพระพรหม แล้วลากพื้นธรณี (พื้นดิน) ให้ไปจมอยู่ใต้พื้นน้ำ พระนารายณ์จึงอวตารลงไปเป็นหมีป่า มีรูปร่างใหญ่โต ยาวสี่สิบไมล์ สูงสี่พันไมล์ ผิวหนังสีดำ มีเสียงคำรามดังเหมือนฟ้าร้อง และมีรัศมีดังดวงอาทิตย์ คำนั่งลงไปจนถึงพื้นน้ำและได้ทำการสู้รบกับหิรัญยกษ์จนสังหารได้ ตลอดจนยังนำพระเวทกลับมาคืนและกู้แผ่นดินให้ขึ้นมาอยู่เหนือน้ำอีกครั้งหนึ่ง (Ions, 1967: 48-45 อ้างใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2551: 86-87)

ลักษณะการอวตารของพระนารายณ์ในปางนี้สามารถแบ่งได้เป็น 3 ลักษณะดังนี้

- 1) ภูวราหะ หรือ อาทิวราหะ เป็นร่างของมนุษย์ ศีรษะเป็นหมี มีสี่กร พระหัตถ์คู่หน้าทำท่าอุ้มนางกুমิเทวี (พระแม่ธรณี) ประทับบนพระเพลา ส่วนพระหัตถ์อีกสองข้างทรงถือจักรและสังข์ พระบาทข้างขวาวางบนเศียรของเศษะนาค (ถือว่าเป็นเจ้าแห่งบาดาล ผู้เป็นเทพบัลลังก์ของพระนารายณ์)
- 2) ชัฏวราหะ เป็นร่างมนุษย์ ศีรษะเป็นหมี มีสี่กร พระหัตถ์คู่หลังทรงถือจักรและสังข์ ประทับบนแท่น ห้อยพระบาทขาลง สวมเครื่องประดับอลังการ มีพระลักษณะ (วรรณะสีทอง) ประดับห้อยพระบาทอยู่ทางด้านขวา พระหัตถ์ซ้ายของพระนางทรงถือดอกบัวแดง (ปัทมะ) นอกจากนี้ยังมีนางกুমิเทวี (วรรณะสีดำ) ประทับอยู่เบื้องซ้ายทรงถือดอกบัวสีน้ำเงิน (นิโลตป)
- 3) ปัญฺดวราหะ เป็นร่างมนุษย์ ศีรษะเป็นหมี เช่นเดียวกัน ประทับห้อยพระบาทบนแท่น วรรณะสีฟ้า มีสี่กร พระหัตถ์คู่หลังทรงถือสังข์และจักร ส่วนพระหัตถ์ขวาหน้าทำท่าประทานอภัย พระหัตถ์ซ้ายหน้าวางบนพระโสณี (สะโพก) เบื้องขวาทำเป็นรูปพระนางกুমิเทวี

อวตารปางที่ 4 นรสิงหาวตาร (Narasinha)

การอวตารลงมาเป็นรูปลักษณะมนุษย์สิงห์ กล่าวถึงเรื่องของหิรัญยกษ์ หรือ อสูรผาแผดของหิรัญยกษ์ ที่ถูกสังหารไปในการอวตารที่ 3 ของพระนารายณ์ในรูปของวราหาวตาร ได้โกรธแค้นพระนารายณ์ที่สังหารน้องชายของตน จึงบำเพ็ญเพียรตบะจนได้รับพรจากพระพรหมให้เป็น

อมตะ เปี่ยมไปด้วยฤทธิ์เดชมากมาย ทั้งสัตว์ มนุษย์ หรือ เทพเจ้าก็ไม่สามารถฆ่าตนได้ อีกทั้งกลางวันและกลางคืน ภายในและภายนอกอาคารก็ไม่สามารถฆ่าให้ตายได้ หลังจากได้รับพรแล้ว หิรัญยกศิปุก็ยึดเอาโลกสวรรค์จากพระอินทร์และเหล่าเทพเทวดาทั้งหลาย จนเกิดความเดือดร้อนไปทั่ว อสูรหิรัญยกศิปุคนนี้มีบุตรชายชื่อ ประหลาพ เป็นผู้ที่เคารพศรัทธาต่อพระนารายณ์แม้ผู้เป็นบิดา จะทำการลงโทษและบังคับให้เลิกนับถืออย่างไรก็ไม่เป็นผล เมื่อนำตัวบุตรชายไปประหารก็ไม่สำเร็จเนื่องจากบารมีของพระนารายณ์ที่คุ้มครองอยู่ วันหนึ่งประหลาพบอกกับบิดาของตนว่า องค์พระนารายณ์ทรงสถิตอยู่ทุกหนทุกแห่งในโลก ทำให้หิรัญยกศิปุโกรธมากจึงเอามือตบเสาด้านหนึ่ง แล้วทำว่าถ้าเป็นอย่างนั้นต้องสถิตอยู่ในเสานี้ด้วยให้ปรากฏองค์ออกมาสู้กัน ทันใดนั้น นรสิงห์ซึ่งก็คือ อวตารของพระนารายณ์ก็ปรากฏร่างออกมาตรงเข้าลากตัวหิรัญยกศิปุไปวางไว้ที่ประตูอาคาร (อธิบายได้ว่าเป็นรอยต่อระหว่างข้างในและข้างนอกตัวอาคาร) ในช่วงเวลาพลบค่ำ (เป็นช่วงระหว่างกลางวันและกลางคืน) จากนั้นก็ฉีกร่างของหิรัญยกศิปุด้วยเขี้ยวและเล็บ หิรัญยกศิปุจึงสิ้นชีพจากการสังหารของนรสิงห์ (ทั้งนี้ นรสิงห์ไม่ใช่ทั้งสัตว์ มนุษย์ หรือ เทพแต่อย่างใด) (Ions, 1967: 50-51 อ้างใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2551: 88-89) ลักษณะการอวตารของพระนารายณ์ปางนี้แสดงออกมาได้แบ่งเป็น 3 ลักษณะดังนี้

1) คิริจานรสิงห์ หรือ โยคะนรสิงห์ เป็นรูปเทพบุรุษ มีเศียรเป็นสิงห์ ประทับบนฐานปัทม์ ในท่าโยคะ อธิบายได้ว่าเป็นการยกพระชานุ (เข่า) ทั้งสองงอไขว้กันบนแท่น มีสายโยคปฏัก (สายรัดเข่า) รัดระหว่างบั้นพระองค์และพระชานุทั้งสอง อาจจะมีสองกรหรือสี่กรก็ได้ พระหัตถ์ขวามือทรงถือจักร พระหัตถ์ซ้ายมือทรงถือสังข์ ส่วนอีกสองพระหัตถ์ที่เหลือวางบนพระชานุ

2) สถานะนรสิงห์ เป็นรูปบุรุษ มีเศียรเป็นสิงห์ อาจประทับบนแท่นหรือยืน มีสี่กร สองพระหัตถ์หลังทรงถือจักรและสังข์ ส่วนพระหัตถ์ด้านหน้าทั้งสองทำท่าประทานพรหรือประทานอภัย นอกจากนี้ยังอาจมีรูปหิรัญยกศิปุพาดอยู่บนพระเพลาของนรสิงห์ซึ่งกำลังฉีกท้องอสูร ในท่ายืนมักทำท่าตรีภังค์ (เอียงสามส่วนทั้งสะโพก, ไหล่ และ ศีรษะ) มีร่างของหิรัญยกศิปุพาดอยู่บนพระเพลาซ้าย

3) ยานะกะนรสิงห์ เป็นลักษณะของนรสิงห์ประทับบนหลังครุฑ หรือบนขนนก โดยทำเป็นบุรุษ มีเศียรสิงห์ มีสี่กร

4) ลักษณะมีนรสิงห์ เป็นลักษณะของนรสิงห์ถือจักรและตั้งขันธ์บนฐานปัทม์ มีพระนางลักษมีประทับเคียงข้าง

อวตารปางที่ 5 วามนาวตาร (Vamana)

ลักษณะการอวตารของพระนารายณ์ปางนี้ได้นามอีกอย่างหนึ่งว่า ศรีวิกรม (Trivikrama) ตามเรื่องกล่าวไว้ว่า ท้าวพลีซึ่งเป็นหลานของประหลาฑได้เป็นกษัตริย์แห่งพวกเทวดา แม้พระองค์จะมีฤทธิ์เดชมาก แต่ก็ทรงเคารพเหล่าเทพเทวดา และปกครองบ้านเมืองด้วยความยุติธรรมจนเป็นที่รักใคร่ของเหล่าบริวาร ท้าวพลีได้ขยายอาณาเขตออกไปในทุกทิศทุกทาง จนเป็นที่หวั่นเกรงของเหล่าเทพเอง พระพหูสบัติได้ทำนายว่า การประกอบอัยกรรมอย่างหนักอาจทำให้ท้าวพลีมีอำนาจที่ยิ่งใหญ่จนไม่มีผู้ใดต้านทานได้ จึงทำให้เป็นที่เกรงกลัวต่อเหล่าเทพทั้งหลายจนต้องมาทูลขอต่อพระนารายณ์ให้ทรงช่วยเหลือ พระองค์จึงอวตารลงมาเป็นบุตรของนางอติภักดิ์กับพระกศยปเทพบิดร เมื่อเติบโตใหญ่ขึ้นได้กลายเป็นพราหมณ์เดีย นามว่า วามนะ วันหนึ่งขณะที่ท้าวพลีประกอบพิธีกรรมอยู่นั้น วามนะได้เดินทางไปพบและขอบริจาคที่ดินสามก้าว ท้าวพลีก็ยกให้ตามที่พราหมณ์วามนะขอ จากนั้นก็กลายร่างจนมีขนาดใหญ่โต เมื่อก้าวเท้าที่หนึ่งและสองก็ยึดครองได้ทั้งโลกมนุษย์และสวรรค์ แล้วจึงเอ่ยถามท้าวพลีว่าก้าวที่สามจะให้วางไว้ที่ใด ท้าวพลีตอบว่าให้วางบนศีรษะตน (สิ่งนี้แสดงให้เห็นถึงการยอมตน) พระนารายณ์จึงโปรดให้ท้าวพลีไปครอบครองโลกบาดาล และให้ได้รับการบูชาปีละครั้ง (Ions, 1967: 51 อ้างใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2551: 91-92) ลักษณะของอวตารปางนี้อาจแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะตามเหตุการณ์ดังนี้

1) วามนะ เป็นลักษณะของพราหมณ์เดีย ยังแบ่งออกเป็น 2 แบบย่อยอีกคือ

แบบแรกเป็นบุรุษ ลักษณะคล้ายเด็ก ถีรรม หม้อน้ำ คัมภีร์และ สายธูรา

แบบที่สองเป็นบุคคลคล้ายคนแคระ

2) ศรีวิกรม จากความเชื่อในสมัยพระเวทเป็นเหตุการณ์ที่พระอาทิตย์ก้าวโคจรสามก้าว ซึ่งอยู่ในลักษณะที่พระบาทยกขึ้นสามระดับ คือ

หนึ่ง ระดับพระชนุ หมายถึง โลกบาดาล

สอง ระดับพระนาถิ หมายถึง โลกมนุษย์

สาม ระดับพระนลาฏ หมายถึง โลกสวรรค์

พระกรอาจปรากฏว่ามีตั้งแต่สองกร, สี่กร จนถึงแปดกร ถ้ามีสี่กร พระหัตถ์คู่หลังจะทรงถือจักรและสังข์ ส่วนพระหัตถ์คู่หน้าจะทำท่าประทานพรหรือประทานอภัย หากมีแปดกร จะทรงถือจักร, สังข์, คันศร, คทา และ คันไถ พระบาทขวาเหยียบพื้น ส่วนพระบาทซ้ายยกขึ้น สวมอาภรณ์สีแดง นุ่งห่มหนังสิงห์ ประดับด้วยเครื่องประดับงดงามมากมาย และอาจมีพญานาคนั่งแสดงอาการพออยู่ทั้งสองข้าง รวมถึงมีพระอินทร์ทรงถือร่มกางให้ ในคัมภีร์วิษณุกรรมโมตระกล่าวไว้อีกว่า หากมีแปดกร จะทรงถือไม้เท้า, เชือกบาศก์, จักร, สังข์, คทา, ดอกบัว และอีกสองกรอยู่ในท่าเป่าสังข์

อวตารปางที่ 6 ปรศุรามาวตาร (Parasurama)

อวตารของพระนารายณ์ในปางนี้ทรงลงมาเป็น ปรศุราม อันหมายถึง รมผู้ถือขวาน ปรศุรามเป็นบุตรคนเล็กของฤาษีชมทกนี วันหนึ่งนางเรณุกา ภรรยาของฤาษีได้พบคู่หนุ่มสาวกำลังหยอกล้อกันอยู่ในสระน้ำ เลยเกิดความรักและยินดีในรูปชายอื่น เมื่อกลับถึงอาศรมฤาษีชมทกนี ทราบด้วยญาณวิเศษ เห็นว่านางไม่ควรมีชีวิตอยู่ต่อไปด้วยไปหลงในรูปชายอื่น เมื่อบรรดาบุตรต่างทยอยกลับออกมาจากป่าจึงสั่งให้เอามารดาไปตัดศีรษะ แต่ไม่มีบุตรคนใดกล้ากระทำจึงถูกฤาษีทราบให้เป็นบ้า ครั้นเมื่อปรศุรามกลับมา ฤาษีผู้เป็นบิดาก็สั่งเช่นเดียวกับสั่งบุตรคนอื่น ปรศุรามจึงเอาขวานที่พระสวามีประทานให้ตัดศีรษะมารดาตามคำสั่งของผู้เป็นบิดา ฤาษีพอใจที่บุตรคนเล็กปฏิบัติตามคำสั่ง จึงกล่าวว่าจะให้พรทุกอย่างตามที่ปรศุรามต้องการ ปรศุรามจึงขอพรให้นางเรณุกาฟื้นขึ้นมาโดยไร้มลทินใด ๆ และขอให้ตนเป็นผู้เก่งกล้าในสงคราม มีชีวิตยืนยาว ซึ่งก็ได้พรนั้นสมความปรารถนา ต่อมาวันหนึ่ง กษัตริย์การตะวิระผู้ยิ่งใหญ่ครองนครมหิมดีเสด็จเข้ามาในป่าพร้อมบริวารเป็นจำนวนมาก พบอาศรมของฤาษีเข้าแต่ในขณะนั้นฤาษีไม่อยู่ นางเรณุกาได้นำเครื่องเสวยและอาหารมาเลี้ยงดูกษัตริย์และบริวาร กษัตริย์ทรงสงสัยว่าเหตุใดนางเรณูการถึงสามารถหาอาหารมาได้มากมาย จึงรับสั่งถามถึงที่มาของอาหาร นางเรณูการกราบทูลตามความจริงว่า นางขออาหารมาจากโคกามธนู (โควิเศษ เป็นหนึ่งในสิ่งที่เกิดขึ้นแต่ครั้งการกวนเกษียรสมุทร และเหล่า

เทวดายกให้ฤาษีชมทศน์) โควิเศษนี้ให้สิ่งต่าง ๆ ได้ตามที่ปรารถนา เมื่อกษัตริย์ทรงทราบดังนั้นก็ใคร่จะได้ไว้เป็นของส่วนพระองค์ แต่นางเรณுகาไม่ยินยอมที่จะถวาย กษัตริย์การตะวีระจึงทรงใช้กำลังทหารแย่งชิงเอาโควิเศษไป เมื่อประศุรามกลับมาพบมารดาขึ้นร้องไห้ จึงถามเรื่องราวที่เกิดขึ้นจากนั้นก็ออกติดตามไปยังตัวเมืองจนพบกษัตริย์การตะวีระ เกิดการสู้รบกัน ประศุรามได้สังหารกษัตริย์การตะวีระ เสร็จแล้วก็นำโคกามเรณูกลับมายังอาศรม ฝ่ายโอรสของกษัตริย์การตะวีระได้ยกทัพมายังอาศรม แต่ไม่พบประศุราม พบแต่ฤาษีชมทศน์จึงสังหารฤาษีเสีย เมื่อประศุรามทราบเรื่องก็โกรธแค้นพวกกษัตริย์อย่างมาก ตามไปทำสงครามล้างตระกูลกษัตริย์ทั้งหมดยึดลิบเอ็ดชัวคน เล่ากันว่า การสังหารหมู่กษัตริย์ในครั้งนี้ทำให้โลหิตท่วมนองเต็มสระน้ำขนาดใหญ่ หลังจากนั้นประศุรามก็ไปบำเพ็ญพรตอยู่ในป่า ณ เขามเหศวรพบพรตโดยมอมแผ่นดินให้ฤาษีกัสยป (บิดาของพระนารายณ์หรือพระวิษณุในอวตารก่อนหน้านี้อีกครอง) (Ions, 1967: 51-58 อ้างใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2551: 95-96) ลักษณะการอวตารของพระนารายณ์ในปางนี้จะแสดงออกมาในรูปของบุรุษแต่งกายแบบฤาษี ไร้ผมทรงชฎามงกุฎ วรณะสีแดง สวมอาภรณ์สีขาว มีสองกร พระหัตถ์ข้างหนึ่งมักถือขวาน อยู่เสมอ ยังมีในส่วนของคัมภีร์อัคินีปุราณะกล่าวว่า ลักษณะของอวตารปางนี้ประศุราม มีสี่กร ถือขวาน, ดาบ, ธนู และลูกศร

อวตารปางที่ 7 รามาวตาร (Rama)

อวตารปางนี้มีนามเรียกอีกว่า รามจันทร์ หรือ ศรีราม ทั้งนี้เป็นที่รู้จักกันเป็นอย่างดีมาก ในมหากาพย์รามายณะ เนื้อเรื่องกล่าวว่า กาลหนึ่งในมหานครโยชยา มีกษัตริย์ปกครองพระนามว่า ท้าวทศรถ พระองค์ทรงมีความพร้อมสมบูรณ์ทุกสิ่งแต่ยังไร้ซึ่งพระโอรส ต่อมาพระองค์จึงได้ทรงกระทำพิธีอัฐเมธเพื่อขอพระโอรส เมื่อเสร็จพิธีก็ปรากฏเทวทูตถือทิพยพาสาสมาถวาย ท้าวทศรถได้ทรงแบ่งออกเป็นสี่ส่วน โดยพระราชทานให้มเหสีทั้งสามองค์ ดังนี้ 1. พระนางเกาศัลยาหนึ่งส่วน 2. นางไกเกียหนึ่งส่วน และ 3. นางสุมิตราสองส่วน หลังจากนั้นมเหสีทั้ง 3 ต่างก็ประสูติพระโอรส โดย พระนางเกาศัลยาประสูติพระราม, นางไกเกียประสูติพระภรต และนางสุมิตราประสูติพระลักษมณ์และพระศัตรุภณ์ เมื่อพระโอรสแต่ละองค์เจริญชันษาขึ้น พระรามได้เสด็จไปยกและก่อดันธนู (ธนูของพระศิวะ) ที่เมืองมิลิลา จึงทรงได้นางสีดาซึ่งเป็นธิดาของท้าวชนกมาเป็นชายา ต่อมาเกิดศึกของท้าวทศรถกับยักษ์ ยักษ์ได้แผลงศรธนูเพลาาราศึกของพระองค์หัก นางไกเกียได้ใช้ท่อนพระกรสอดแทนเพลาธนู เมื่อท้าวทศรถชนะศึกจึงทรงประทานพรว่า หากนางไกเกียประสงสิ่งใดก็จะพระราชทานให้ เมื่อเวลาผ่านไปท้าวทศรถทรงมีพระชนมายุมากขึ้น ทรงมีพระราชดำริจะอภิเษกพระรามให้ขึ้นเป็นพระยุพราช นางไกเกียจึงทูลขอต่อท้าวทศรถให้พระภรต

เป็นพระยุพราช และขอให้พระรามออกไปเดินป่าเป็นเวลาสิบสี่ปี ท้าวทศรถจำต้องทรงยินยอมตาม
 สัจวาจาที่เคยให้ไว้ เมื่อพระราม, พระลักษณ์ และนางสีดาเสด็จออกจากอโยธยานครข้ามแม่น้ำคงคา
 เข้าไปอยู่ในป่า ท้าวทศรถก็เสด็จสวรรคต ฝ่ายพระภรตซึ่งเพิ่งทรงทราบเรื่องก็ไม่ทรงยอมรับในราช
 สมบัติ เสด็จมาตามพระรามให้กลับไปครองราชย์ แต่พระรามไม่ทรงยอมให้เสียสัจวาจาของ
 พระบิดา พระภรตจึงทูลขอรองพระบาทไปประดิษฐานบนแท่นใต้เศวตฉัตรแทน ส่วนพระองค์ของ
 เป็นเพียงอุปราชผู้สำเร็จราชการแทน รอพระรามเสด็จกลับมาครองราชย์

ฝ่ายพระรามก็ยังเสด็จไปยังสถานที่ต่าง ๆ ในที่สุดก็ไปประทับในอาศรมที่ปัญจาวดีริม
 แม่น้ำโคทาวรีด้วยความสงบสุข แต่ก็ทำให้เกิดเรื่องราวีณะ (ราพณ์) ลักพาตัวนางสีดาไปยังกรุง
 ลงกา พระรามและพระลักษณ์จึงเสด็จออกติดตามไป ในระหว่างทางได้พบกับสุกริพและหนุมาน
 ตลอดจนพลลิงทั้งหลายซึ่งขออาสาติดตามไปช่วยรบ หลังจากนั้นก็มีพิเภก (ผู้เป็นน้องของราวี
 ณะ) มาร่วมรบด้วย พระรามทรงให้พลลิงจองถนน โดยถมหินข้ามสมุทรไปยังกรุงลงกา จากนั้นก็
 ได้สู้รบกับญาติวงศ์ฝ่ายยักษ์ของราวีณะอย่างดุเดือด จนท้ายที่สุดพระอภัยมณีได้มาบอกมนตร์
 อาทิตยยุทธ์ให้พระรามเพื่อให้พระรามทรงภาวนาขณะสังหารราวีณะ ในที่สุดพระองค์ก็ทรงใช้
 ศรพรหมยิงถูกราวีณะแตกเป็นสองเสี่ยงสิ้นชีพ เมื่อเสร็จศึกพระรามทรงกระทำพิธีราชาภิเษก
 ให้พิเภกเป็นกษัตริย์ครองกรุงลงกา ส่วนนางสีดาได้เข้าพิธีลุยไฟพิสูจน์ความบริสุทธิ์ครั้งโดนใส่
 ร้ายโดยมีเหล่าเทพมาร่วมอวยพร จากนั้นพิเภกได้นำบุษบกมาถวาย เพื่อให้พระรามเสด็จกลับ
 เมืองอโยธยา เมื่อกลับถึงเมืองแล้วพระองค์ก็มีพระราชพิธีราชาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์และทรง
 กระทำพิธีต่าง ๆ ตามโบราณราชประเพณี เช่น พิธีอัฐเมธถึงสิบครั้งเพื่อประกาศพระราชอำนาจ
 พระรามทรงครองราชย์อยู่ถึงหนึ่งหมื่นปี มีโอรสนับพันองค์ ในระหว่างทรงครองราชย์บ้านเมืองก็
 มีแต่ความร่มเย็นเป็นสุข มีการสันนิษฐานว่าพระรามน่าจะเป็นวีรบุรุษพื้นเมืองมาก่อน แต่ต่อมา
 ภายหลังถูกนำมารวมเป็นอวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์ ลักษณะของอวตารปางนี้แบ่งออกได้
 ดังนี้

- 1) พระราม เป็นบุรุษ มีสองกร พระหัตถ์ขวาทรงถือคันธนู พระหัตถ์ซ้ายทรงถือลูกธนู ขึ้น
 ทำตรีภักษ์ พระองค์มีวรรณดำ อารมณ์แดง สวมกิริมังกู มีเครื่องประดับมากมาย
- 2) นางสีดา ลักษณะของพระองค์จะอยู่ทางด้านขวาของพระราม มีวรรณทอง สวม
 อารมณ์เขียว พระหัตถ์ซ้ายทรงถือดอกบัว พระหัตถ์ขวาห้อยเนบกำพระองค์

3) พระลักษมณ์ มีลักษณะอยู่ด้านซ้ายของพระราม มักสูงน้อยกว่าพระราม มีสองกร ทรงถือคันธนูในพระหัตถ์ขวา พระหัตถ์ซ้ายห้อยเนบดำพระองค์

4) หนุมาน มักอยู่ทางด้านซ้ายต่อจากพระลักษมณ์ สูงประมาณระดับพระโสภีพระราม ทำเป็นรูปบุรุษหน้าลิง มีสองมือ มือขวาขยี้ระดับปาก มือซ้ายทอดขนานลำตัวยาวถึงเข่า (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2551: 101)

อวตารปางที่ 8 กฤษณาวตาร (Krishna)

เรื่องราวการอวตารของพระวิष्ณูปางนี้ค่อนข้างยาวนาน เนื้อเรื่องกล่าวถึงกษัตริย์อูรเสน ผู้ครองเมืองมถุรา พระองค์เป็นกษัตริย์ที่มีคุณธรรม เป็นที่รักใคร่ของประชาชน ทรงมีมเหสีคือพระนางปวนะเรขา ปกครองบ้านเมืองร่วมกันอย่างมีความสุข วันหนึ่งพระนางปวนะเรขาเสด็จออกประพาสป่า ถูกลอบสังหารหนึ่งแปลงกายมาเป็นกษัตริย์อูรเสนมาร่วมเสพสม ทำให้พระนางปวนะเรขาทรงครรภ์และอีกสิบเดือนต่อมาคลอดพระโอรสออกมา นามว่า กังสะ กษัตริย์อูรเสนทรงคิดว่า เป็นโอรสของพระองค์ กังสะเมื่อเติบโตขึ้นก็เริ่มแสดงออกถึงความชั่วร้าย เช่น ไม่เคารพบิดาสังหารเด็กคนอื่น ๆ ตลอดจนใช้กำลังขู่บังคับเอาธิดาสององค์ของกษัตริย์ชราสันต์แห่งเมืองมคธมาเป็นชายาของตน และท้ายที่สุดก็จับตัวกษัตริย์อูรเสนไปคุมขังไว้ จากนั้นก็สถาปนาตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์แทน นอกจากนี้ยังขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวางและที่สำคัญห้ามประชาชนประกอบพิธีกรรมเคารพบูชาพระนารายณ์หรือพระวิष्ณู พระนารายณ์ทรงทอดพระเนตรเห็นความเดือดร้อนของเหล่ามนุษย์และทวยเทพ จึงตัดสินใจพระทัยอวตารลงไปปราบอสูร โดยทรงพระดำริว่า ควรไปจุติเป็นบุตรของนางเทวากี (ธิดาองค์ที่เจ็ดของพระเจ้าเทวากา ผู้เป็นลุงของพญากังสะ) กับวสุเทวะ พระนารายณ์ทรงถอนเส้นพระเกศาดำของพระองค์และเส้นผมขาวของพญานาคอนันตะ (เศษะนาค) ส่งไปยังครรภ์ของนางเทวากี เส้นผมขาวของเศษะนาคบังเกิดเป็นบุตรคนที่เจ็ด นามว่าพลราม ส่วนเส้นพระเกศาดำของพระองค์บังเกิดเป็นบุตรคนที่แปดนามว่า กฤษณะ

ย้อนเหตุการณ์ไปครั้งมีงานแต่งงานระหว่างนางเทวากีกับวสุเทวะ บังเกิดเสียงดังมาจากเบื้องบนเตือนพญากังสะว่า พระองค์จะถูกประหารโดยบุตรของนางเทวากี พญากังสะจึงคิดสังหารนางเทวากีแต่วสุเทวะสัญญาว่าจะนำลูกของตนที่เกิดกับนางเทวากีทั้งหมดมามอบให้พญากังสะ เมื่อนางเทวากีคลอดบุตรทุกคนแรกออกมา วสุเทวะก็รักษาสัญญาโดยนำมาให้กับพญากังสะและถูกสังหารทั้งหมด จนกระทั่งนางเทวากีใกล้จะกำเนิดบุตรคนที่เจ็ด ก็มีเสียงเตือนพญากังสะจากเบื้อง

บนเป็นครั้งที่สองว่า ผู้ที่เกิดมาเป็นเลี้ยงโคจะเป็นผู้ประหารพระองค์ พญากังสะจึงออกคำสั่งให้สังหารคนเลี้ยงโคทุกคนที่พบ ฝ่ายนั้นทะ คนเลี้ยงโคซึ่งเป็นเพื่อนสนิทของวสุเทวะตัดสินใจช่วยวสุเทวะ โดยให้วสุเทวะส่งภรรยาอีกคนหนึ่ง คือนางโรหิณีไปอยู่กับนั้นทะ จากนั้นพระนารายณ์ก็ทรงใช้ฤทธิ์อำนาจสลับเปลี่ยนเอาบุตรในครรภ์ของนางเทวาก็ไปใส่ในครรภ์ของนางโรหิณีแทน และถือกำเนิดพระพลรามขึ้น โดยพญากังสะคิดว่าบุตรของนางเทวาก็เสียชีวิตในครรภ์มารดาไปแล้ว ส่วนบุตรคนที่แปด หรือ พระกฤษณะนั้น วสุเทวะได้สลับเปลี่ยนโดยนำเอาบุตรของนั้นทะกับนางยโสดาไปมอบให้กับพญากังสะแทน เมื่อพญากังสะรับมาก็ขำขันหัวเราะแต่ปรากฏว่าทารกนั้นกลายร่างเป็นเทพธิดาหะขึ้นไปบนฟ้า และกล่าวกับพญากังสะว่าบัดนี้ผู้ที่สังหารพญากังสะได้ถือกำเนิดขึ้นแล้ว

พระกฤษณะเติบโตขึ้นท่ามกลางหมู่คนเลี้ยงโค แต่ในช่วงขวบปีแรกก็มีอสูรถึงสามตนพยายามทำร้ายพระองค์ ครั้งแรกเป็นอสูรปุตนะ แปลงร่างเป็นหญิงสาวมาให้นมพระกฤษณะ โดยใส่ยาพิษไว้ในน้ำนมแต่พระกฤษณะรู้ทัน จึงดื่มนมจนอสูรปุตนะสิ้นชีพ ครั้งที่สองเป็นอสูรศักดิ์ตาสูร มีฤทธิ์สามารถบินได้ วางแผนจะใช้กำลังลากรถบรรทุกลาชนะเหยือกน้ำให้ไปทับร่างพระกฤษณะที่นอนหลับอยู่แต่ไม่สำเร็จ ส่วนครั้งที่สามเป็นอสูรตรีนะวัตร แสดงฤทธิ์เป็นลมหมุนหมายจะพัดร่างของพระกฤษณะให้ตกลงมาจากดักของนางยโสดาแต่ก็ไม่บังเกิดผล กลับถูกพระกฤษณะจับเหวี่ยงทุ่มใส่ก้อนหิน ทำให้พายุสงบลง ชีวิตวัยเด็กของพระกฤษณะต้องต่อสู้กับอสูรที่พญาสังกะส่งมาหลายครั้ง เนื่องจากพญาสังกะต้องการกำจัดเด็กที่มีพลังอำนาจสามารถสังหารตนได้ อสูรที่ถูกส่งมาก็ได้แก่ อสูรวัตสาสูร ปรากฏเป็นร่างโค, อสูรบาภาสูร ปรากฏเป็นร่างนกกะเรียน พยายามกลืนร่างพระกฤษณะ, อูกราสูร ปรากฏเป็นร่างงู เข้ามากลืนร่างพระกฤษณะลงไปในท้องแต่ในที่สุดพระกฤษณะก็ได้ฉีกร่างอสูรออกมาได้ นอกจากนี้พระกฤษณะก็ได้สังหารอสูรธนูกา และสังฆอนนาถกาลิยะให้สำนึกผิดด้วย ส่วนพระพลรามผู้พี่ได้ปราบอสูรต่าง ๆ เช่น อสูรประลัมพ์ ซึ่งเป็นอสูรที่ปรากฏในร่างคน เป็นต้น ชีวิตในวัยหนุ่มของพระกฤษณะผ่านประสบการณ์มากมาย โดยเฉพาะการโน้มน้าวให้พวกคนเลี้ยงโคเลิกเช่นสรวงบูชาพระอินทร์ โดยการบูชาภูเขาโควรรณะแทน ทำให้พระอินทร์ทรงพิโรธบันดาลให้เกิดพายุ ฝนตกหนักตลอดเจ็ดวันเพื่อเป็นการลงโทษ แต่พระกฤษณะใช้น้ำเพียงนิ้วเดียวก็ยกภูเขาโควรรณะขึ้นกำบังฝูงคนเลี้ยงโคเอาไว้ได้ กระทั่งท้ายที่สุดพระอินทร์ได้ทรงช้างไธรวะพร้อม กับแม่วัวสุรภิลงมาแสดงความเคารพพระกฤษณะ ในเรื่องความรัก เมื่อพระกฤษณะเติบโตขึ้นเป็นหนุ่มก็เป็นที่ยกย่องของเหล่านางโคปี (ภรรยาคนเลี้ยงโค) ในบรรดานางโคปีทั้งหมด มีหญิงคนหนึ่งถือเป็นผู้รักคนสำคัญของพระกฤษณะ มีนามว่า ราธา มีบทบรรยายถึงความรักของ

พระกฤษณะและนางราชาอยู่หลายตอนเหมือนกัน ถึงกระนั้นไม่ว่าเวลาจะผ่านไปนานสักเท่าใด พญากังสะก็ไม่สิ้นความพยายามต้องการสังหารพระกฤษณะ ได้ส่งอสูรสังกาสูรเข้ามาทำร้ายอีกแต่เข้ามาทำร้ายนางโคปีที่มาอยู่กับพระกฤษณะและพระพลราม พระกฤษณะได้เข้าต่อสู้และตัดหัวของสังกาสูรได้สำเร็จ

จากเสียงที่เตือนเรื่องพญากังสะจะถูกสังหารประกอบกับการทำนายของโหราจารย์ที่ตรง พญากังสะจะถูกสังหารโดยพระกฤษณะก็ทำให้เกิดความระแวงภัยขึ้นอีกครั้ง จึงจับนางเทวากีและ วสุเทวะจองจำไว้พร้อมกับวางแผนสังหารพระกฤษณะ โดยเชิญให้เข้ามาในเมืองมถุรา และได้ส่ง อสูรรูปม้าชื่อ เกสิน ไปลอบทำร้ายพระกฤษณะระหว่างทางแต่ก็ถูกพระองค์เฝ้ากำบังในป่าจน ลื่นชีพ นอกจากนี้ยังส่งอสูรหมาป่าที่แปลงร่างเป็นขอทานมาทำร้าย แต่พระกฤษณะก็ล่วงรู้กลอุบาย และปราบได้สำเร็จ พระกฤษณะล่วงรู้แผนการต่าง ๆ ของพญากังสะว่าจะลงตนเข้าไปสังหารจาก อำมาตย์เอกนามอคุระ พระกฤษณะก็ยังเดินทางเข้าไปในเมืองโดยทำลายธนูของพระศิวะ สังหาร คนเฝ้าประตูเมือง ต่อสู้กับบริวารของพญากังสะหลายคนจนเข้าถึงตัวของพญากังสะ พระกฤษณะ ได้ลากพญากังสะลงมาจากบัลลังก์ใช้กำปั้นทุบจนสิ้นชีพ จากนั้นก็คืนราชสมบัติให้กษัตริย์อัครเสน ตามเดิม แต่หลังจากนั้นพระกฤษณะก็ยังต้องปราบอสูรในอีกหลายครั้งจนกระทั่งพระองค์ได้ ออกไปหาทำเลสร้างเมืองใหม่ โดยให้พระวิศวกรรมเนรมิตเมืองให้เสร็จภายในคืนเดียว จากนั้นก็ ย้ายตระกูลยาทพออกไปยังเมืองใหม่นามว่า ทวารกา เมื่อย้ายเมืองแล้วถึงเวลาที่พระองค์และพระ พลรามต้องมีชายา ชายาของพระพลรามคือนางเรวตี ส่วนพระกฤษณะแต่งงานกับนางรูกมินี แต่ก็ ยังต้องสู้รบกับ รุกมา และ สีสุपालะ พี่ชายของนางรูกมินีที่หมายปองนางเช่นกัน หลังจากการ แต่งงานพระกฤษณะยังคงสู้กับอสูรในอีกหลายครั้งและได้พยายามอีกเจ็ดองค์ ภารกิจที่สำคัญของ พระองค์อีกประการคือ การปราบนาระกะ ซึ่งเป็นกษัตริย์ปากโยทิตา โดยนาระกะได้รับพรจาก มหาเทพทั้งสามให้เป็นผู้ที่ไม่มีใครเสมอเทียมได้ สร้างความเดือดร้อนให้กับเหล่าเทพถึงขั้นไปยึด เอาคัมภีร์ของนางอติติ และยึดมงกุฎพระอินทร์มาสวมใส่ ตลอดจนยึดนางอัปสร 16,000 องค์ไปจาก สวรรค์ ท้ายที่สุดยังแปลงร่างเป็นช้างไปล่อวงเกนิธดาของพระวิศวกรรมด้วย พระกฤษณะจึงบุกไป ยังเมืองของนาระกะปราบอสูรตนนี้ นำสิ่งของต่าง ๆ คืนสู่เจ้าของ ส่วนนางอัปสรทั้งหมดพระองค์ นำกลับไปยังเมืองของตนและแต่งงานกับทุกคน (กล่าวว่าพระกฤษณะมีชายาทั้งหมด 16,108 องค์) แต่ภารกิจการอวดตารที่สำคัญและเป็นที่รู้จักเป็นอย่างมากของพระกฤษณะคือ เรื่องราวที่เกิดขึ้น ท่ามกลางมหาสงครามที่ทุ่งกุรุเกษตร ที่รู้จักกันในนาม มหาภารตยุทธ ซึ่งรจนานี้เป็นมหากาพย์ในชื่อ “มหากาพย์มหาภารตะ” อันเป็นสงครามระหว่าง 2 ตระกูลคือ ตระกูลปาณฑพกับตระกูลเคาธะที่เป็นญาติกันซึ่งพระกฤษณะเป็นสารดีให้กับฝ่ายปาณฑพและทรงสั่งสอนอรชุน (หนึ่งในห้าพี่น้อง

ตระกูลปานทพ) ไว้เป็นวรรณคดีอันมีชื่อเรื่อง ภควัดคีตา เมื่อกาลเวลาอันสมควรก็ถึงกาลที่ พระกฤษณะจะกลับไปยังไวญฐสถานของพระองค์ โดยเหตุการณ์เกิดขึ้นในครั้งที่หมู่กษัตริย์ ยาทพเมาสุรา ทะเลาะวิวาทกันปลงพระชนม์กันเอง พระกฤษณะพยายามห้ามปรามแต่ไม่เป็นผล พระองค์จึงหลบหนีเข้าไปในป่า บังเอิญขณะนั้นมีพรานป่าออกล่าสัตว์พรานผู้นั้นเข้าใจผิดคิดว่า พระกฤษณะเป็นสัตว์จึงยิงพระองค์ด้วยธนูถูกที่ข้อเท้าอันเป็นจุดชีวิตของพระกฤษณะจนทำให้ พระองค์สิ้นพระชนม์ ส่วนพระพลรามสิ้นพระชนม์ใกล้ชายฝั่งทะเล กลับไปเป็นเสขะนาอันเป็น ร่างเดิมคืนกลับสู่เกษียรสมุทร เมื่อข่าวการสิ้นพระชนม์พระกฤษณะล่วงรู้ไปถึงในเมือง พระวสุเทวะ, นางเทวาก็ และนางโรหิณีก็สิ้นพระชนม์ตามไปด้วย ไม่นานก็เกิดน้ำท่วมใหญ่จมเอา เมืองทวารกาหายไปเป็นที่สุด รูปลักษณะการอวตารของพระนารายณ์ปางนี้มีรูปแบบที่หลากหลาย ตามเหตุการณ์ที่พระองค์ประสบมา จึงมักปรากฏพบลักษณะของพระองค์ตามเหตุการณ์สำคัญ หลายตอน (Ions, 1967: 61-72 อ้างใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2551: 101-111)

อวตารปางที่ 9 พุทธาวตาร (Buddha)

ตำนานของอวตารปางนี้มีความแตกต่างไปจากปางอื่น (บางครั้งมีการตัดเอาอวตารปางนี้ ออกและยกให้เป็นพระพลรามให้เป็นอวตารปางนี้แทน) (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2551: เจริญรอด 134) นักวิชาการหลาย ๆ ท่านเชื่อว่า การนับอวตารปางนี้เป็นภารกิจของพระนารายณ์ คงเนื่องมาจากพวก ผู้นำทางศาสนาอย่างพราหมณ์ต้องการนำเอาพระพุทธศาสนามารวมเป็นส่วนหนึ่งในศาสนาฮินดู ในคัมภีร์วิษณุปุราณะกล่าวว่า พระนารายณ์อวตารมาในยุคที่มนุษย์เลิกล้มนับถือพระเวทแล้ว ไม่เชื่อ ฟังเทพเจ้า ละทิ้งการถือวาระ โดยพวกศูทรและจัณฑาล เกิดมีอำนาจมากกว่าพราหมณ์ พระนารายณ์จึงอวตารลงมาเป็นพระพุทธเจ้า เพื่อทรงประกาศหลักการผิด ๆ ซึ่งจะนำพวกเดียริยให้หลงไปในทางที่ผิด พระเวทจะได้ไม่เป็นอันตราย ระบบพราหมณ์ก็จะไม่แปรเปลี่ยนเพราะพวก ต่างวาระ ส่วนคัมภีร์บางเล่มกล่าวว่า ครั้งหนึ่งเทวดากับอสูรสู้รบกัน ปรากฏว่าอสูรเป็นฝ่ายชนะ พวกเทวดาจึงพากันไปทูลขอให้พระนารายณ์ทรงช่วยเหลือ พระองค์จึงอวตารลงมาเป็นพระพุทธเจ้า แล้วทรงเทศนาสั่งสอนอสูรด้วยธรรมะที่ผิด เมื่ออสูรปฏิบัติตามก็เสื่อมฤทธิ์ลง ลักษณะการอวตาร ของปางนี้ส่วนมาอยู่ในทำยีนหรือนั่งบนฐานปัทม นิยมทำท่าประทานอภัย คัมภีร์อัคินีปุราณะกล่าว อธิบายถึงลักษณะของอวตารปางนี้ไว้อีกว่า จะมีพระกรรณยาว มีแผ่นรัศมีเบื้องหลัง ประทับบน บัลลังก์กลีบบัว พระหัตถ์อยู่ในท่าประทานอภัยและประทานพร (Desai, 1973: 141 อ้างใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2551: 111-113)

อวตารปางที่ 10 กัลกียาวตาร (Kalki)

การอวตารลักษณะนี้ของพระนารายณ์ยังไม่เกิดขึ้น แต่จะเกิดขึ้นเมื่อเข้าสู่ยุคที่มนุษย์มีจิตใจเสื่อมทราม กระทำแต่ความชั่ว สิ่งที่ดีงามถูกทำลายหายไปจากโลก โลกเต็มไปด้วยความมืดมิด เกิดความเดือดร้อนวุ่นวาย ผู้คนไม่นับถือพระเวท ท้ายที่สุดอารยธรรมต่าง ๆ จะสูญสิ้นไป ชีวิตของมนุษย์คือการใช้ชีวิตอยู่ในป่า นุ่งห่มเปลือกไม้ อายุแต่ละคนไม่เกินยี่สิบสามปี หลังจากนั้นพระนารายณ์จะทรงอวตารลงมาในช่วงนี้อยู่ในร่างของกัลกิ (โอรสของพราหมณ์วิษณุยศ) ทรงขี่ม้าขาวไปรอบโลก ถูกดาบปราบปรามเหล่าสิ่งชั่วร้ายให้หมดไป เพื่อเตรียมสร้างโลกใหม่อันบริสุทธิ์ ในช่วงต้นของมหายุค ลักษณะการอวตารปางนี้มักเป็นบุรุษเสีรรม มีสีกร ทรงถือจักร สังข์ ดาบ และโล่ ในคัมภีร์อัคินีปุราณะระบุว่า อวตารปางนี้ทรงถือดาบ สังข์ จักร และ คทา ลักษณะนอกจากนี้มักปรากฏอยู่ในลักษณะบุคคลถือดาบและประทับบนหลังม้า (Desai, 1973: 142 อ้างใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2551: 113)

ลักษณะการอวตารข้างต้นเป็นการอวตารของพระนารายณ์ที่นิยมมากที่สุด คนทั่วไปก็จะรู้จักเป็นส่วนมากในการอวตารทั้งสิบปางข้างต้นนี้ เนื้อหาตามแต่ตำนานทางฝ่ายคัมภีร์ศาสนาฮินดูเล่าขานกันนั้นพิจารณาได้ว่าในส่วนของอวตารปางที่ 7 และ 8 นั้น คือ รามาวตาร (Rama) และ กฤษณาวตาร (Krishna) เนื้อหาก่อนข้างที่จะยาวและมีความสลับซับซ้อนมากกว่าอวตารในปางอื่นๆ ทั้งนี้เนื่องมาจากทั้ง 2 ปางถือว่ามีความสำคัญในฐานะที่เป็นจุดเริ่มต้นทำให้เกิดคัมภีร์ทางศาสนาที่สำคัญมากมายหลายเล่ม นอกจากนี้การอวตารของพระนารายณ์ในอีกลักษณะหนึ่งที่ถือว่าเป็นลักษณะที่ปรากฏอยู่บ่อยครั้งนอกเหนือจากการอวตารทั้ง 10 ปางของพระองค์ได้แก่ ลักษณะวิษณุอนันตาสยีน หรือ นารายณ์บรรทมสินธุ์ พระองค์บรรทมอยู่เหนืออนันตนาคราช บังเกิดดอกบัวขึ้นจากพระนาภี เป็นชื่อตอนสำคัญของพระนารายณ์ เชื่อว่าลักษณะของพระองค์ลักษณะนี้พบได้ทั่วไปในเทวสถานฮินดูทั้งในอินเดียและเอเชียอาคเนย์โบราณ เรื่องราวของพระองค์ในลักษณะนี้ว่า ครั้งที่โลกถูกทำลายจมอยู่ใต้น้ำ บรรดาเหล่าพรหมและฤาษีที่อยู่ในโลกเบื่องบนได้อ้อนวอนให้พระนารายณ์สร้างโลกขึ้นใหม่ พระองค์จึงทรงกระทำโยคะนิทรา อธิบายให้เข้าใจได้ว่าเป็นการทำโยคะระหว่างบรรทมเหนือพญาอนันตนาคราชกลางเกษียรสมุทร ในที่สุดก็บังเกิดดอกบัวทองดอกหนึ่งผุดขึ้นจากพระนาภี มีพระพรหมประทับอยู่บนนั้นทำหน้าที่สร้างโลกและสรรพสิ่งต่าง ๆ ขึ้นอีกครั้ง ภายหลังจากการสร้างโลกเสร็จสิ้นแล้ว พระองค์ก็จะทรงเป็นผู้ดูแลรักษาโลกจนครบกำหนด จากนั้นพระสวีกะก็จะทรงทำลายโลก และพระนารายณ์ก็จะเริ่มบรรทมเพื่อให้กำเนิดพระพรหมต่อไป (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2555: 102)

การอวตารของพระนารายณ์ตามที่กล่าวอ้างไว้แล้วว่ามีอยู่อย่างหลากหลายในแต่ละคัมภีร์ การอวตารบางปางอาจไม่ได้ตรงกับการอวตารข้างต้นจะมีแตกต่างกันไปบ้าง บางเล่มบางคัมภีร์มีการสลับเอาอื่น ๆ ขึ้นเป็นปางแรกแทน มัตสยวตารบ้างก็มี นอกจากสิบปางหลัก ๆ ตามที่กล่าวถึงแล้วในส่วนของภาคอื่นที่ถือเป็นอวตารย่อยของพระนารายณ์นั้นก็มีการกล่าวไว้ในหลาย ๆ ลักษณะ พระนารายณ์หรือพระวิष्ณุ ได้แก่ มหิงสาวตาร อวตารเป็นควาย, อัปสรวตาร อวตารเป็นนางอัปสร เพื่อหลอกล่ออสูรให้เหล่าเทพดื่มน้ำอมฤตในการกวนเกษียรสมุทร, นารัตอวตาร อวตารเป็นเทวฤๅษีนาโรค เพื่อให้ความรู้สั่งสอนแก่เทพ, มนุษย์ และอสูร (เจริญ ตันมหาพราน, 2553: 159)

ในส่วนของ อรุณศักดิ์ กิ่งมณี (2551: 115-123) กล่าวไว้ในส่วนของอวตารในภาคอนุเคราะห์ ไว้ดังต่อไปนี้

คเชนทรโมกษะ กล่าวถึงในคัมภีร์ภควัดปุราณะว่าลักษณะของพระนารายณ์ทรงขี่ครุฑลงมาพญาช้างคเชนทรจากการถูกทำร้าย

นารายณะ พระองค์จะอยู่ในลักษณะของบุรุษมักพบคู่กับพระนางลักษมี มีสีกร วรรณสีทอง ทรงถือสังข์, จักร และ คทา ไม่มีการกล่าวถึงเทพศาสตราวุธลำดับที่สี่อย่างแน่นอนว่าเป็นสิ่งใด แต่จะพบว่าพระหัตถ์ที่สี่อยู่ในท่าประทานอภัย พระองค์ประดับด้วยปัทมภรณ์ (ผ้าบางสีทอง พันรอบบั้นพระองค์) สวมวนมาลา (มาลัยดอกไม้วีหรืออัญมณี) ประทับเหนือพญาครุฑ (Awasthi, 1976: 162-163 อ้างใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2551: 116)

ชลศायิน ลักษณะของพระองค์จะประทับอยู่กลางมหาสมุทร มีพระนางลักษมีประทับอยู่ที่ปลายพระบาท (Awasthi, 1976: 163 อ้างใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2551: 116)

เศษะศायิน กล่าวว่าบังเกิดดอกบัวขึ้นมาจากพระนาภีในระหว่างบรรทมเหนือเศษะนาคกลางเกษียรสมุทรในท่าโยคะนิทรา พระบาทวางอยู่บนพระเพลาของพระนางลักษมี พญาเศษะนาคแผ่พังพานทั้งพันเศียรขึ้นกำบังให้พระนารายณ์ (Awasthi, 1976: 163-164 อ้างใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2551: 116)

หัยศรีวะ เป็นอวตารผสมมีลักษณะคล้ายนรสิงห์ รูปร่างเป็นบุรุษเศียรม้า อาจมีชื่อเรียกแตกต่างกันไป เช่น หัยศรีษะ, อัศวมุขะ, วัชชีมุข และ อัศวศรีษะ เป็นต้น ลักษณะการอวตารที่

ปรากฏส่วนมากจะเป็นบุรุษหน้าม้า มีสี่กร ทรงถือจักร, สังข์, คทา และดอกบัว มีวรรณะทอง สวมอาภรณ์สีขาว (Awasthi, 1976: 164-165 อ้างใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2551: 118) ในคัมภีร์วิญญกรรม โมตระ ให้อาจารย์เถิดว่า ลักษณะของพระองค์ทรงมีเศียรเป็นม้า มีแปดกร พระหัตถ์ทั้งสี่ทรงถือ สังข์, จักร, คทา และดอกบัว ส่วนพระหัตถ์ที่เหลือวางไว้บนเศียรของพระเวท (ในร่างบุคคล) ทั้งสี่

พระนารายณะ กล่าวว่าเป็นโอรสสองในสี่องค์ของธรรม หรือ พระยม คือ นร และ นารายณะ (อีกสององค์คือ หริ และ กฤษณะ) ลักษณะของนร มีวรรณะสีเขียวเข้ม มีสองกร ส่วนนารายณะ มีสี่กร วรรณะสีน้ำเงิน มีต้นไม้อำลางเบ่งบาน มีผลเต็มต้นตั้งอยู่ระหว่างทั้งสององค์ บำเพ็ญเพียรเป็นฤาษีอยู่ เทพฤาษีทั้งสององค์ถือลูกประคำ สวมหนังกาง เกศาขมวดมุ่นไว้ (Desai, 1973: 145-146 อ้างใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2551: 118-119)

โมหิณี เกิดครั้งการกวนเกษียรสมุทรทำน้ำอมฤต หลังเสร็จสิ้นก็บังเกิดธวัณวันตรีทนต์น้ำอมฤตออกมา ฝ่ายอสูรแย่งคนโทน้ำอมฤตหนีไป พระนารายณ์จึงทรงแปลงเป็นสาวงาม (นางโมหิณี) หลอกล่อเอาน้ำอมฤตกลับคืนมาได้

ธวัณวันตรี เป็นผู้นำคนโทบรรจุน้ำอมฤตจากการกวนเกษียรสมุทรมาให้แก่เหล่าเทพ ซึ่งบางคัมภีร์ถือว่าเป็นอวตารภาคหนึ่งของพระนารายณ์ หรือ ไม่ก็เป็นภาคปรากฏของอายุรเวทในรูปทิพย์บุคคล ลักษณะของพระองค์อยู่ในวรรณะสีขาว ทรงถือภาชนะบรรจุด้วยน้ำทิพย์

เวทยาสะ เป็นฤาษีนามว่า วยาสะ ผู้เรียบเรียงพระเวท, มหาภารตะ และปุราณะกาวยี่สิบแปดเล่ม คัมภีร์ปัญจรัตนาคมกล่าวว่า ฤาษีวยาสะเป็นหนึ่งในสามวิภาวะของพระนารายณ์ ลักษณะที่พบโดยทั่วไปจะมีตาเบิกกว้าง วรรณะสีดำ สวมอาภรณ์ขาว มือทั้งสองถือพระเวท เกศาสีน้ำตาลเข้ม ถักเป็นขมวด คล้องสายยัชโญปวีตสีขาว (Awasthi, 1976: 166 อ้างใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2551: 120)

มัทมละ เป็นเทพเจ้าแห่งความรัก หรือ กามเทพ นั่นเอง พระองค์มีลักษณะอยู่ในวรรณะสีเขียวหรือแดง มีความสง่างาม ประดับร่างกายด้วยพวงมาลาดอกไม้อันงาม มีชายาสององค์ คือ นางปริติและเรติ ในคัมภีร์หริภักติวิลาส กล่าวว่ามัทมละ มีแปดกร ทรงถือสังข์ ปัทม คันศร และลูกศร พระหัตถ์ที่เหลือวางอยู่บนทรวงอกของชายา ส่วนมากและลักษณะของกามเทพอยู่ในท่าอรรธจตุระ บางครั้งอาจประทับอยู่บนหลังนกแก้วเป็นพาหนะ และอาจมีรูปนารตีประทับบนหลังหงส์ และยังอาจพบในลักษณะรูปผสมระหว่างพระกฤษณะกับกามเทพ ในนามมัทนทะเลโกปาละ มีสิบกกร พระ

หัตถ์คู่หนึ่งทรงถือคันศรทำจากอ้อยและลูกศรดอกไม้ พระหัตถ์อีกคู่อยู่ในท่าเป่าขลุ่ย ส่วนที่เหลืออีกสามคู่ถือเทพศาสตราวุธต่าง ๆ กัน (Champakalakshmi, 1981: 172 อ้างใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2551: 120-121)

พระหรรษะและพิชิตดาเตระยะ มีลักษณะเป็นนักรบวช เกศาถัก วรรณะสีขาว ถือ พัทธะและ กัมณัทธะ กล่าววาทิตดาเตระยะเป็นภาคหนึ่งของพระวิษณุหรือพระนารายณ์ในลักษณะของตรีมูรติ ปรากฏเป็นเทพสามองค์ทรงถือเทพศาสตราวุธประจำพระองค์ นั่งหรือยืนเคียงกันเหนือเทพพาหนะของตน บางครั้งพระวิษณุอยู่ในลักษณะประทับนั่ง สวมมงกุฏและเครื่องประดับของพระคิเว หรือแสดงเป็นสามเศียร แต่ละเศียรหมายถึงเทพผู้ยิ่งใหญ่ทั้งสาม มีสุนัขล้อมรอบ 4 ตัว อันหมายถึงพระเวททั้งสี่ (Gupte, 1972: 34 อ้างใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2551: 121-122)

กบิละ พระนารายณ์อยู่ในรูปของกบิละ มีชื่อเสียงมาจากการตั้งระบบสังขยะ ลักษณะอยู่ในท่าสงบ วรรณะขาว สวมเครื่องทรงสีขาว ทรงถือดอกบัวในพระหัตถ์ (Awasthi, 1976: 166 อ้างใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2551: 122)

สนัตกุมาร การอวตารปางนี้มีลักษณะเป็นเด็กห้าวขบ ถักผม ยังมีการนับถือในลักษณะสัญลักษณ์แทนพระนารายณ์หรือพระวิษณุ คือ ศาละครามเป็นหิน หรือ ฟอสซิลหอยชนิดหนึ่งในแม่น้ำคันทากิ หินชนิดนี้มีรูและหอยหัยคล้ายจักร

อย่างไรก็ตามสิ่งที่กล่าวตรงกันของแต่ละคัมภีร์ก็คือ กล่าวว่าการอวตารของพระนารายณ์นั้นมีนับครั้งไม่ถ้วน เนื้อหาการอวตารส่วนอื่นอย่างในคัมภีร์ภะกะวะตะปุราณะที่ได้รับการแต่งขึ้นหลังจากที่พระนารายณ์ได้รับความนิยมอย่างสูงสุด กล่าวไว้ว่าการอวตารของพระองค์เท่าที่พบแน่นอนมี 22 ปาง ตามที่คัมภีร์ภะกะวะตะปุราณะกล่าวไว้มีดังนี้ 1. ปुरुช, 2. วารหะ, 3. นารท, 4. นร-นารายณะ, 5. กบิล, 6. พิตตเตยะ, 7. ยัชญ, 8. ริศกะ, 9. ปิณ, 10. มัสตยะ, 11. กูรมะ, 12. ชันวันตริ, 13. ชันวันตริ (อวตารต่อเนื่องกันมา 2 ครั้ง), 14. นรสิงห์, 15. วามนะ, 16. ปรัศรัม, 17. เวทวยาสะ, 18. รามะ, 19. พลราม, 20. กฤษณะ (เป็นอวตารต่อเนื่องจากลำดับที่ 19), 21. พุทธ และ 22. กัลกิ (Rao, 1968: 74-77 อ้างใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2551: 79) หนังสือเรื่องนารายณ์สิบปางในประเทศไทยเองก็จะมีในแต่ละเล่มที่อธิบายปางทั้ง 10 ของพระนารายณ์ไม่ตรงกัน อย่างเช่น นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์วัชรินทร์ กับ ฉบับโรงพิมพ์หลวง ดังนี้

ในฉบับวัชรินทร์การอวตารของพระนารายณ์เริ่มต้นด้วย

ปางที่ 1 มัจฉาอวตาร ลักษณะเป็นปลาทรายทองขนาดใหญ่

ปางที่ 2 สุวรรณกัจจະปะอวตาร ลักษณะเป็นเต่าทอง

ปางที่ 3 เสวตวราหะอวตาร ลักษณะเป็นสุกรเผือกผู้มีเขี้ยวเป็นเพชร

ปางที่ 4 ทวิขอวตาร ลักษณะเป็นพราหมณ์หนุ่มน้อยโง่งม

ปางที่ 5 มหิงษาอวตาร ลักษณะเป็นอสูรตนหนึ่งนามมหิงษ์

ปางที่ 6 กฤษณะอวตาร ลักษณะเป็นบุรุษวงศ์กษัตริย์มีนามกฤษณะ

ปางที่ 7 นรสีหะอวตาร ลักษณะพระพักตร์เป็นสิงห์ พระวรกายเป็นมนุษย์

ปางที่ 8 สมณอวตาร ลักษณะเป็นพระสมณะ

ปางที่ 9 เทพอัปสรอวตาร ลักษณะเป็นนางเทพอัปสร

ปางที่ 10 รามะอวตาร ลักษณะเป็นพระราม

ในฉบับโรงพิมพ์หลวง การอวตารของพระนารายณ์เริ่มต้นด้วย

ปางที่ 1 วราหะอวตาร ลักษณะเป็นสุกรเผือก

ปางที่ 2 กัจจະปะอวตาร ลักษณะเป็นเต่าทอง

ปางที่ 3 มัจฉาอวตาร ลักษณะเป็นปลาทรายทอง

ปางที่ 4 มหิงสาวดาร ลักษณะเป็นกาสร หรือ ควาย

ปางที่ 5 สมณวาท ลักษณะเป็นพระสมณะ

ปางที่ 6 สิงหวาท ลักษณะเป็นสิงห์

ปางที่ 7 ขุชชาวาท ลักษณะเป็นพราหมณ์

ปางที่ 8 กฤษณาวาท ลักษณะเป็นพระกฤษณะ

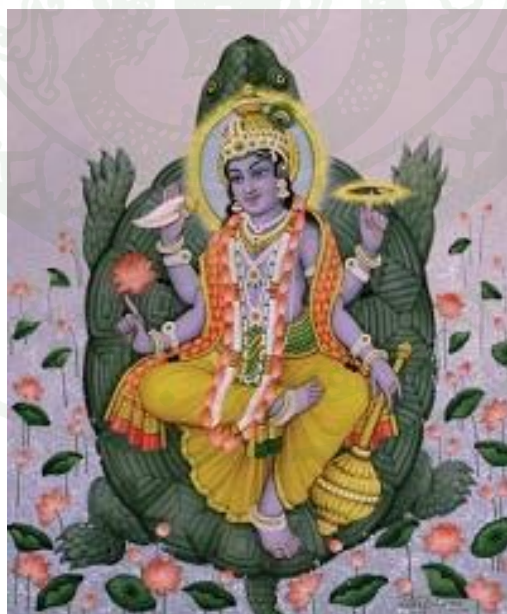
ปางที่ 9 อัปสรวาท ลักษณะเป็นนางอัปสร

ปางที่ 10 รามาวาท ลักษณะเป็นพระราม

ตำนานการเกิดของนารายณ์สิบปางของไทยนั้น เริ่มต้นจากการที่พระเวทและพระธรรม
รวมกันเกิดเป็นพระสยมภูวญาณ คือ พระอิศวร จากนั้น พระองค์ก็ทรงสร้าง พระพรหม และ
พระนารายณ์ ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะได้นำโครงเรื่องมาจากอินเดียฝ่ายใต้ที่นับถือพระศิวะเป็นหลัก
มากกว่า แต่ไม่ว่าการอวตารของพระนารายณ์ฉบับแบบในไทยหรือเป็นของดั้งเดิมเองก็ตาม ล้วน
แล้วมีอยู่หลายฉบับด้วยกัน ทั้งนี้เนื่องจากการสันนิษฐานที่ว่า สิบปาง มาจากคำว่า สิบปะ เป็นคำ
บาลี มีความหมายว่า มากมาย (เจริญ ดันมหาพราน, 2553: 150) มีทั้งเรียบเรียงขึ้นตามคำบอกเล่า
ของนักบวชในศาสนาอย่างพราหมณ์ เก็บความเอาจากคัมภีร์ ตำนานต่าง ๆ ก็แล้วแต่เรื่องราวที่
เกิดขึ้นมีการจัดลำดับปางไม่ค่อยตรงกัน

ภาพที่ 5 อวตารปางที่ 1 มัตสยวตาร (Matsya)
ที่มา: สยามคณศ (นามแฝง) (2553)

ภาพที่ 6 อวตารปางที่ 2 กูรมาวตาร (Kurma)
ที่มา: Nattapachara (pseud.) (2001)

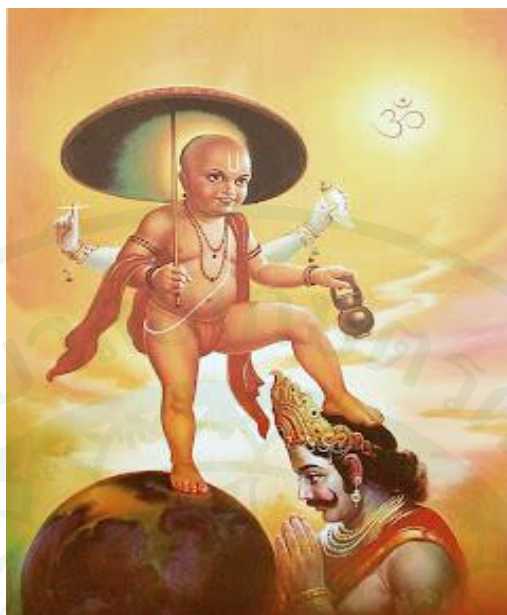
ภาพที่ 7 อวตารปางที่ 3 วราหาวตาร (Varaha)

ที่มา: Nattapachara (pseud.) (2001)

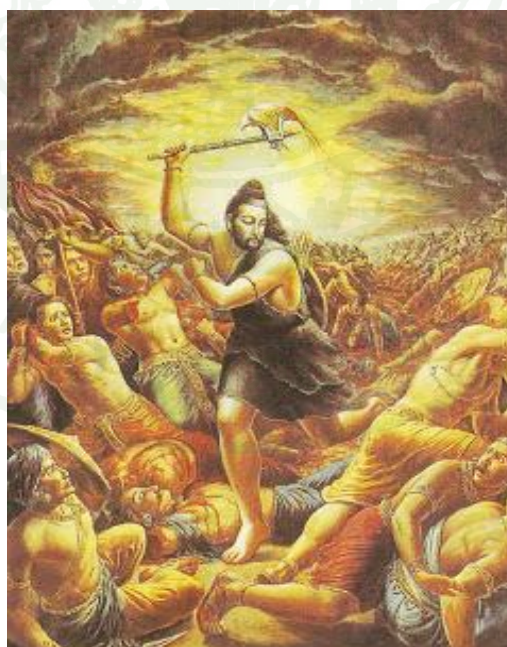

ภาพที่ 8 อวตารปางที่ 4 นรสิงหาวตาร (Narasinha)

ที่มา: Nattapachara (pseud.) (2001)

ภาพที่ 9 อวตารปางที่ 5 วามनावตาร (Vamana)
ที่มา: Nattapachara (pseud.) (2001)

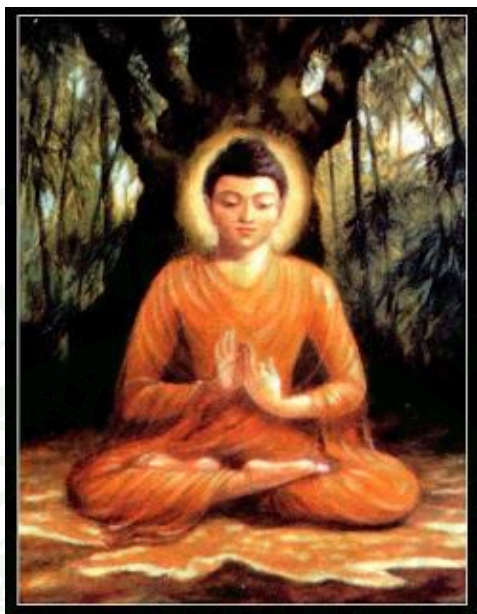
ภาพที่ 10 อวตารปางที่ 6 ปรศุรามาวตาร (Parasurama)
ที่มา: Nattapachara (pseud.) (2001)

ภาพที่ 11 อวตารปางที่ 7 รามาวตาร (Rama)
ที่มา: Nattapachara (pseud.) (2001)

ภาพที่ 12 อวตารปางที่ 8 กฤษณาวตาร (Krishna)
ที่มา: Abhirama (1979)

ภาพที่ 13 อวตารปางที่ 9 พุทธาวตาร (Buddha)
ที่มา: Nattapachara (pseud.) (2001)

ภาพที่ 14 อวตารปางที่ 10 กัลกียาวตาร (Kalki)
ที่มา: Nattapachara (pseud.) (2001)

นอกจากนี้ลักษณะรูปเคารพในการอวตารของพระองค์ตามความเชื่อในศาสนาฮินดูนั้นเชื่อว่าพระนารายณ์ส่วนมากจะปรากฏอยู่ 3 อริยาบถ ดังนี้

อริยาบถที่ 1 ประทับยืน เรียกว่า สถานก-มูรติ (Sthaka Murti)

อริยาบถที่ 2 ประทับนั่ง เรียกว่า อาสน-มูรติ (Asana Murti)

อริยาบถที่ 3 ประทับนอน เรียกว่า ศยน-มูรติ (Sayana Murti)

อริยาบถทั้ง 3 ลักษณะนี้ยังสามารถแบ่งออกเป็นอริยาบถย่อยได้อีก 4 รูปแบบ ดังนี้

รูปแบบที่ 1 รูปแบบโยคะ พวกโยคีหรือนักบวชจะนิยมนูชา

รูปแบบที่ 2 รูปแบบโภคะ พวกต้องการความสุขทางโลกจะนิยมนูชา

รูปแบบที่ 3 รูปแบบวีระ พวกที่ต้องการอำนาจจะนิยมนูชา

รูปแบบที่ 4 รูปแบบอาภิจาริยะ พวกที่ต้องปราบปรามศัตรูจะนิยมนูชา

เพื่อให้เข้าใจได้โดยละเอียดสามารถสรุปความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะของพระนารายณ์ที่ปรากฏตามความเคารพบูชาได้ตามตารางดังต่อไปนี้

ตารางที่ 2 แสดงความสัมพันธ์ของลักษณะการอวตารของพระนารายณ์ในอริยาบถหลักกับอริยาบถย่อย

อริยาบถหลัก	อริยาบถย่อย
ประทับยืน (สถานก-มูรติ)	รูปแบบโยคะ
	รูปแบบโภคะ
	รูปแบบวีระ
	รูปแบบอาภิจาริยะ

ตารางที่ 2 (ต่อ)

อิริยาบถหลัก	อิริยาบถย่อย
ประทับนั่ง (อาสน-มูรติ)	รูปแบบโยคะ รูปแบบโกคะ รูปแบบวีระ รูปแบบอาภิจาริกะ
ประทับนอน (ศยน-มูรติ)	รูปแบบโยคะ รูปแบบโกคะ รูปแบบวีระ รูปแบบอาภิจาริกะ

จากตารางดังกล่าวข้างต้นสามารถอธิบายให้เข้าใจได้โดยละเอียดคือ ลักษณะการอวดารของพระนารายณ์นั้นส่วนมากแล้วจะปรากฏอยู่ใน 3 อิริยาบถหลัก คือ ประทับยืน, ประทับนั่ง และประทับนอน แต่ในอิริยาบถหลักก็มีอิริยาบถย่อยอยู่ด้วย กล่าวคือ เมื่อปรากฏลักษณะว่าพระองค์ประทับยืนอยู่ ก็อาจจะประทับยืนอยู่ในแบบ โยคะ, แบบ โกคะ, แบบ วีระ และแบบอาภิจาริกะ เมื่อปรากฏลักษณะว่าพระองค์ประทับนั่งอยู่ ก็อาจประทับนั่งในแบบ โยคะ, แบบ โกคะ, แบบ วีระ และแบบอาภิจาริกะ ในกรณีเดียวกันเมื่อปรากฏว่าพระองค์ประทับนอนอยู่ ก็อาจประทับนอนในแบบ โยคะ, แบบ โกคะ, แบบ วีระ และแบบอาภิจาริกะ นั่นเอง ซึ่งสาเหตุที่มีอิริยาบถย่อยเกิดขึ้นมาตามความเชื่อในแต่ละคนของผู้เคารพบูชา (เทวสถาน โบสถ์พราหมณ์, 2546: 42) สังเกตได้ว่าลักษณะความปรารถนาของผู้เคารพบูชาเป็นแบบใดก็จะเคารพลักษณะของพระนารายณ์ในลักษณะนั้น เหล่านี้ก็จะบูชาในรูปแบบของโยคะ, ผู้ที่ยังต้องการความสุขทางโลกอยู่อย่างเช่นปุถุชนธรรมดาทั่วไปก็จะบูชาในรูปแบบของโกคะ, ผู้ที่อยู่ในฐานะผู้นำทางด้านต่าง ๆ ที่ต้องการมีอำนาจก็จะบูชาพระองค์ในแบบของวีระ และสุดท้ายผู้ที่ต้องการปราบปรามศัตรูก็จะบูชาพระองค์ในรูปแบบของอาภิจาริกะ เป็นต้น นอกจากนี้มีการอธิบายเพิ่มว่ายังมีการจัดลำดับความสำคัญแต่ละแบบออกเป็น 3 ระดับ ดังนี้

อุตตมะ (Uttama) อยู่ในระดับสูง ถือว่ามีบิรวารเต็มครบตามคัมภีร์

มัธยม (Madhyma) อยู่ในระดับกลาง ถือว่าหากมีบิรวารน้อยลงมาจากระดับสูง

อธม (Adhama) อยู่ในระดับต่ำสุด ถือว่ามีบิรวารน้อยที่สุด

การจัดระดับดังกล่าวนี้เป็นการจัดตามจำนวนเหล่าบิรวารประกอบว่ามีมากน้อยเพียงใดนั่นเอง ทุกลักษณะการอวตารของพระนารายณ์ล้วนแล้วมีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันทั้งหมด ความเชื่อเรื่องนารายณ์อวตารมีการแตกแขนงไปในส่วนต่าง ๆ ออกไปอีก แต่ถึงแม้จะมีการแตกแขนงออกไปก็ย่อมมีสิ่งหนึ่งที่มีร่วมกันคือ แก่นโครงเรื่องแสดงให้เห็นถึงการสรรเสริญพระนารายณ์ให้เป็นที่น่าเชื่อถืออย่างสูงสุดในฐานะเทพองค์หนึ่ง จึงพรรณนาและแสดงอภินิหารของพระนารายณ์ให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ให้เห็นอำนาจความยิ่งใหญ่ของพระองค์

ตั้งแต่ความเชื่อเรื่องเทพเจ้าในยุคต่าง ๆ มาจนถึงช่วงยุคที่เป็นศาสนาฮินดู ตลอดจนถึงความหมายการอวตาร ประวัติความเป็นมาการอวตารของเทพเจ้าและมาถึงการอวตารของพระนารายณ์ แนวคิดทั้งหมดล้วนมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกัน การอวตารของพระนารายณ์ ถือเป็นที่ยึดมั่นทั้งในประเทศอินเดียและของคนทั่วโลกมากที่สุด จากความเชื่อในเรื่องตรีมูรติของชาวฮินดูที่เชื่อว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างโลกและจักรวาล และโลกที่สร้างนั้นมีภาวะแห่งการเปลี่ยนแปลง มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป หรือเรียกตามความเชื่อในศาสนาว่าโลกพินาศไปเรียกว่า กัลป์ และเมื่อโลกเข้าสู่กัลป์ยุค ก่อให้เกิดแนวคิดเรื่องของ “นารายณ์สิบปาง” ไม่ว่าความเชื่อเรื่องการแบ่งภาคการอวตารของพระนารายณ์บ้างก็ว่ามีสิบปางบ้าง มียี่สิบสองปางบ้าง ยี่สิบสี่ปางบ้าง หรือก็ว่ามีมากจนเหลือคณา การจะนำมากล่าวไว้โดยทั้งหมดคงเป็นเรื่องที่ทำได้ยากยิ่งนักคงนับได้แต่ที่นิยมว่ามีสิบปางนั้น เพราะถือว่านับเอาแต่เหตุการณ์ที่สำคัญที่สุดมาไว้ซึ่งส่วนมากนับตามความเชื่อในศาสนาฮินดูดังที่กล่าวไว้ข้างต้นโดยครบถ้วน

ประเภทการอวตารของพระนารายณ์

ประเภทการอวตารนั้นถือเป็นการอธิบายให้เห็นถึงลำดับชั้นของประเภทการอวตาร แสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการการอวตารของพระนารายณ์ ทั้งนี้ประเภทการอวตารสามารถแบ่งออกไปได้อย่างหลากหลายชนิด เริ่มต้นจากในสมัยดั้งเดิมตามตำนานการกำเนิดของพระนารายณ์นั้นที่เชื่อกัน

ว่าพระองค์ทรงเป็นเทพเจ้าโอรัสของพระอาทิตย์ ทำให้มีความเชื่อต่อไปอีกว่าพระองค์ปรากฏรูปแบบสำคัญออกมา 3 ประเภท ตามที่ ดนัย ไชยโยธา (2538: 10) กล่าวไว้ดังนี้

ประเภทที่ 1 เป็นเทพมนุษย์ ชื่อ วาสูเทพและกฤษณะ

ประเภทที่ 2 เป็นเทพแห่งอาทิตย์ ชื่อ วิษณุ

ประเภทที่ 3 เป็นเทพแห่งจักรวาล ชื่อ นารายณ์

การแบ่งประเภทการอวตารของพระนารายณ์แบบนี้ถือเป็นการแบ่งตามความเป็นอยู่ในสมัยก่อนที่มนุษย์ยังไม่มีความคิดที่สลับซับซ้อน มีความคิดอย่างง่าย ๆ อยู่กับสิ่งรอบตัว การที่มนุษย์เริ่มสร้างเทพเจ้าขึ้นมานั้นเพื่อเป็นหนึ่งในการให้กำลังใจตนขึ้นพื้นฐาน มนุษย์มองเห็นในสิ่งที่ใกล้ตัวเอง การที่เทพเจ้าจะแบ่งเป็นไปเป็นรูปร่างต่าง ๆ นั้น พระองค์ต้องมีลำดับขั้นตอนที่ค่อย ๆ พัฒนาไปเช่นเดียวกับมนุษย์ จากนั้นก็มองไปถึงสิ่งสำคัญลำดับต่อไปนั่นคือ สิ่งที่ทำให้ชีวิตอยู่รอดได้นั่นคือ พลังงาน การที่มนุษย์อาศัยพลังงานในการกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตนั้นก็ได้อาจมาจากพลังงานดวงอาทิตย์ สิ่งนี้ทำให้มนุษย์เริ่มการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ขึ้น เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเคารพนอบน้อมต่อสิ่งที่ให้ชีวิตนั่นคือดวงอาทิตย์ มีการเซ่นทวงบูชาด้วยสิ่งต่าง ๆ ทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต เพราะความเชื่อที่เกิดขึ้นว่า ดวงอาทิตย์นั้นต้องไม่ได้เกิดขึ้นมาจากธรรมชาติธรรมดาเป็นแน่แท้ ต้องมีอำนาจบางอย่างอยู่เบื้องหลังพลังงานเหล่านี้สิ่งนั้นต้องเป็นเทพเจ้าอีกเช่นกัน และลำดับขั้นของความคิดต่อไปคือ เทพเจ้าต้องมีที่ประทับอยู่เช่นเดียวกับมนุษย์ ดังนั้น เมื่อเทพเจ้าอย่างดวงอาทิตย์ให้ชีวิตและมีอำนาจเหนือกว่ามนุษย์ที่ประทับของพระองค์ต้องอยู่ในที่ที่กว้างใหญ่ไพศาล ก็คือ จักรวาล ในฐานะของเทพเจ้าผู้สร้างแล้วถือเป็นพัฒนาการทางความคิดที่ขึ้นพื้นฐาน สร้างความคิดจากสิ่งที่ใกล้ตัวสู่สิ่งที่อยู่นอกเหนือจากที่เราเห็นได้ แนวคิดลักษณะนี้เห็นได้อยู่ตลอดในแต่ละยุคของศาสนาฮินดู

ประเภทการอวตารนี้สามารถพัฒนาการแบ่งในรูปแบบที่ย่อยหรือละเอียดลงมาได้อีก ตามการพัฒนาทางความคิดของมนุษย์ กล่าวคือ เมื่อมนุษย์เริ่มที่จะเรียนรู้ศึกษาในตำรา, หนังสือ และคัมภีร์ต่าง ๆ ระบบความคิดก็จะค่อย ๆ ละเอียดอ่อนขึ้น วิวัฒนาการทางความคิดเกี่ยวกับการแบ่งประเภทของเทพเจ้าอย่างชัดเจนมากขึ้น เริ่มมาตั้งแต่สมัยที่พราหมณ์มีบทบาทสำคัญกว่าได้ รูปแบบ

ของเทพเจ้าจากที่ปรากฏตามคัมภีร์หลาย ๆ สามารถสรุปออกมาได้ตามที่ บุญเย็น วอทอง (2550: 46) ดังนี้

- เทพเจ้าที่เป็นพลังจักรวาล หรือ อำนาจแห่งธรรมชาติ ที่ไม่มีชีวิตอย่าง (Non- Animated Theism)

- เทพเจ้าที่มีสภาพอย่างมนุษย์ (Anthropomorphism)

- เทพเจ้าที่มีสภาพเป็นสัตว์ (Theriomorphism)

- เทพเจ้าที่มีสภาพครึ่งมนุษย์ครึ่งสัตว์ (Therianthropism)

- เทพเจ้าที่มีระบบครอบครัวและมีลูกหลานสืบสกุล (Genotheism)

การแบ่งประเภทของเทพเจ้าข้างต้นเป็นการแบ่งที่ไม่ได้ระบุไปอย่างชัดเจนว่าหมายถึงเทพเจ้าองค์ใด แต่หมายรวมถึงเทพเจ้าทุกพระองค์ เป็นการแบ่งให้เห็นถึงรูปแบบในการพัฒนาเทพเจ้าให้ชัดเจนเพิ่มมากขึ้นเนื่องจากเทพเจ้าในศาสนานับวันยิ่งจะมีเพิ่มมากขึ้น การแบ่งแบบนี้ย่อมทำให้ผู้นับถือมีความเข้าใจและสามารถจดจำเทพเจ้าของตนได้ตามแต่ละพิธีกรรม อันเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในช่วงยุคนี้ แต่เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่าการแบ่งประเภทของการอวดารในลักษณะนี้ สอดคล้องกับแนวคิดวิวัฒนาการในทางสังคมวิทยาที่ศึกษาเรื่องของวิวัฒนาการของมนุษย์และสัตว์ที่กล่าวเช่นนี้เป็นเพราะเรื่องการอวดารของพระนารายณ์ได้มีผู้ศึกษาเปรียบเทียบวิวัฒนาการไว้ในทำนองเดียวกันนี้ ดังคำอธิบายของ กรูณา และ เรืองอุไร กุศลาลัย (2554: 308-310) ที่กล่าวอธิบายไว้ดังนี้ว่า

...เรื่องการอวดารของเทพเจ้าที่แบ่งภาคลงมาเกิดในโลกมนุษย์นี้ ในแง่ของสังคมวิทยานักปราชญ์ผู้มีความรู้ให้ความเห็นว่า เป็นเรื่องของวิวัฒนาการของมนุษย์ที่ท่านนำมาสอนให้คนอย่างเหมาะสมกับสภาพการณ์ของสังคมในสมัยนั้น เราจะเห็นได้ว่า ลำดับที่พระผู้เป็นเจ้าแบ่งภาคลงมาเกิดในมนุษย์โลกตามเทพนิยายของชาวฮินดูนั้น เริ่มต้นจากกำเนิดเป็นปลา เป็นเต่า ก่อน แล้วจึงมาเป็นหมี เป็นครึ่งคนครึ่งสัตว์ ตามลำดับ ต่อมาจึงกลายเป็นคนที่ยังไม่สมบูรณ์ แล้วก็เป็นคนป่าเถื่อนวาน ในที่สุดจึงกลายมาเป็นคนที่เจริญแล้ว เป็นลูก

ตัวอย่าง เป็นสามีอันเป็นแบบฉบับ เป็นผู้นำและเป็นกษัตริย์ในอุดมทรศนะ ต่อมาก็พัฒนา
ยิ่งขึ้นเป็นครูบาอาจารย์คน ตามลำดับ...

นอกจากนี้ยังมีผู้ศึกษาเกี่ยวกับวิวัฒนาการของมนุษย์กับแนวคิดเรื่องการอวตารของ
พระนารายณ์ไว้อีก โดยแสดงวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตที่ตั้งแต่เริ่มต้นซึ่งแบ่งประเภทออกได้ดังนี้
1. สิ่งมีชีวิตที่เริ่มต้นในน้ำ, 2. สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ, 3. สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม, 4. ครึ่งคนครึ่งสัตว์,
5. มนุษย์ในยุคเริ่มแรก, 6. มนุษย์ในยุคเริ่มมีวัฒนธรรม, 7. มนุษย์ที่รวมกลุ่มกันเป็นสังคมเมือง
หรือรัฐขนาดเล็ก, 8. มนุษย์ในสังคมแบบอาณาจักร, 9. มนุษย์ที่ได้พัฒนาการทางปรัชญาและ
ศาสนา และ 10. มนุษย์ที่ได้รับการพัฒนาทางด้านอภิปรัชญา ประเภทของการอวตารนี้เป็นการ
อธิบายตามลักษณะการอวตารของพระนารายณ์ทั้ง 10 ปางว่าแต่ละปางนั้นมีพัฒนาการเป็นไป
ทางด้านใดบ้าง ซึ่งการแบ่งประเภทดังกล่าวข้างต้นนี้เป็นการอธิบายให้เห็นรายละเอียดของ
วิวัฒนาการมนุษย์ประกอบไปพร้อมกันด้วย การอธิบายเปรียบเทียบการอวตารของพระนารายณ์
ข้างต้นกับวิวัฒนาการของมนุษย์สามารถทำให้เห็นถึงประสิทธิภาพพัฒนาการของมนุษย์ได้เป็น
อย่างดี

ทั้งนี้เราสามารถที่จะสรุปประเภทของการอวตารลงได้อีกเป็น 3 ประเภทใหญ่ได้ ตามที่
แคทรียา อังทองกำเนิด (2556: 15) คือ

ประเภทที่ 1 สัตว์

ประเภทที่ 2 อมนุษย์

ประเภทที่ 3 มนุษย์

เนื่องจากความหมายของคำบางคำอาจเกิดความไปในทางที่ไม่ดีตามความเข้าใจของคน
ส่วนใหญ่ จึงต้องอธิบายความตามการจัดแบ่งประเภทในรูปแบบดังนี้ก่อนว่า สัตว์, อมนุษย์ และ
มนุษย์ ในความหมายตามงานวิจัยชิ้นนี้หมายถึงสิ่งใดบ้าง สัตว์ในที่นี้หมายความรวมถึงสิ่งที่มีชีวิต
ทุกประเภททั้งที่อาศัยอยู่ในน้ำ, อาศัยอยู่บนบก และ สัตว์ที่อาศัยอยู่ทั้งบนบกและในน้ำ ในส่วนของ
อมนุษย์นั้นส่วนมากตามความเข้าใจของคนส่วนใหญ่จะมองภาพของอมนุษย์ไปในทางที่ไม่ดี
เพราะคนส่วนใหญ่นำมาใช้ในการเปรียบเทียบในแง่ลบ ถึงมนุษย์ด้วยกันเองว่ามีความประพฤติไม่

เหมือนทั่วไป อาจเป็นคนที่เลวหรือทำความชั่วเอาไว้ ตามความเป็นจริงความหมายของมนุษย์ ไม่ได้หมายความว่าสิ่งที่ไม่ดีอย่างเดียว อธิบายได้ว่าเป็นสิ่งที่มีรูปร่าง เค้าโครงคล้าย ๆ มนุษย์ แต่ไม่ใช่มนุษย์ แต่ถ้าหากต้องการศึกษาถึงการให้ความหมายของมนุษย์มากขึ้นไปอีกต้องศึกษาจากเอกสารหรือตำราอื่น โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีเป็นต้น ตามที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงอธิบายถึงเรื่องมนุษย์ไว้ว่า

...คติชาวอินเดียถือกันมาแต่ก่อนพุทธกาลว่า สัตว์ชาติในโลกนี้ต่างกันเป็น 3 อย่าง คือ มนุษย์อย่าง 1 อมนุษย์อย่าง 1 คิรีจนาอย่าง 1 หรือว่าอีกอย่าง 1 เอาภาษาไทยเข้าช่วยให้เข้าใจง่ายขึ้น สัตว์ชาติมีคนอย่าง 1 กับคิรีจนาอย่าง 1... (ศ. พลายน้อย (นามแฝง), 2555ช: 22)

ข้อความดังกล่าว ศ. พลายน้อย (นามแฝง) (2555ช: 22) กล่าวอธิบายให้เข้าใจว่า “คนนั้น แบ่งเป็นมนุษย์พวก 1 อมนุษย์พวก 1 มนุษย์ตั้งบ้านเรือนอยู่กลางชมพูทวีป คือ มัชฌิมประเทศ พวก อมนุษย์ตั้งบ้านเรือนอยู่นอกมัชฌิมประเทศทั้ง 4 ทิศ มนุษย์ข้ามมัชฌิมประเทศ เรียกมนุษย์ในแต่ ละทิศต่างกัน โดยมนุษย์ที่อยู่ทางทิศตะวันออก เรียกว่า คนธรรพ์ ที่อยู่ทางทิศใต้เรียกว่า กุมภกันท์ ที่อยู่ทางทิศตะวันตกเรียกว่า นาค และที่อยู่ทางทิศเหนือเรียกว่า ยักษ์ มนุษย์และอมนุษย์เป็นคน ด้วยกันแต่ขนาดและลักษณะต่างกัน” ซึ่งในที่นี้เปรียบเทียบกับมนุษย์ที่อาศัยอยู่บนโลกใบนี้ที่อยู่ กันแต่ละประเทศ ทำให้ทั้งภาษาและวัฒนธรรมต่างกันแต่ทุกคนต่างเป็นมนุษย์ที่อาศัยอยู่บนโลกนี้ เหมือนกันเท่านั้นเอง ซึ่งเมื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบกับการแบ่งประเภทอวตารของพระนารายณ์ที่ อวตารในปางที่ 4 ที่ลงมาเป็นนรสิงหาวตาร ซึ่งเปรียบได้กับอมนุษย์ ดังนั้นการอวตารในที่นี้จึง ไม่ได้มีความหมายของอมนุษย์ในด้านลบแต่เป็นการตีความทางการศึกษาที่อธิบายถึงประเภทการ อวตารลงมาในร่างที่ไม่ใช่ทั้งมนุษย์และสัตว์

ในส่วนของมนุษย์นั้นก็ยังสามารถแยกย่อยลงไปได้อีก กล่าวคือ มนุษย์ในยุคดั้งเดิมที่ พัฒนาการทางความคิดและการดำรงชีวิตที่สลับซับซ้อนมีลักษณะที่กลมกลืนกับความเป็นไปตาม ธรรมชาติ ต่อมาเมื่อมนุษย์รู้จักพัฒนาทางกลุ่มสังคมส่วนมากเป็นไปเพื่อการหาเลี้ยงชีพเห็นได้จาก การออกหาอาหารล่าสัตว์ แต่เมื่อมนุษย์รู้จักการรวมกลุ่มทางสังคมเป็นหมู่บ้านมีการตั้งถิ่นที่อยู่ อาศัยอย่างเป็นหลักแหล่งการหาเลี้ยงชีพอย่างเกษตรกรรมเป็นส่วนมาก เมื่อมีการรวมกลุ่มกันก็เริ่ม มีประชากรที่มากขึ้นจากหมู่บ้านเล็ก ๆ ก็กลายเป็นเมืองหรือรัฐ ก่อให้เกิดการขยายอาณาเขต เกิด การสู้รบกันเพื่ออาณาเขตของตนและเพื่อปัจจัยในการดำรงชีวิตทางด้านต่าง ๆ การพัฒนาของ

มนุษย์ไม่มีที่สิ้นสุดจนเมื่อสามารถขยายเมืองหรือรัฐได้ สภาพทางสังคมย่อมใหญ่ขึ้นตามพร้อมกับวัฒนธรรมจนกลายเป็นอาณาจักรการสู้รบที่เกิดขึ้นจากแต่ก่อนที่เหตุผลมาจากการแย่งชิงเพื่อการดำรงชีวิตแล้ว กลายมาเป็นการทำสงครามที่ยิ่งใหญ่ด้วยเหตุผลที่ค่อนข้างซับซ้อน จากการทำสงครามที่ก่อให้เกิดความเบื่อหน่าย ความเสื่อมโทรมทางด้านจิตใจทำให้คนมากมายแสวงหาสิ่งที่ทำให้พ้นจากสภาพความเสื่อมโทรมนี้ด้วยการหาความสงบหรือให้หลุดพ้นจากความทุกข์ เป็นปัจจัยเริ่มต้นของการกำเนิดทางศาสนาและยังเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาทางด้านจิตใจเพิ่มขึ้นด้วย จนกระทั่งถึงมนุษยในอนาคตข้างหน้าสิ่งนี้ถือว่าเป็นเกิดจากความเชื่อทางด้านศาสนา เนื่องจากมนุษย์ในยุคที่มีการเริ่มพัฒนาทางด้านจิตใจยังต้องเผชิญกับการต่อสู้ การแก่งแย่ง ความเสื่อมทรามของสิ่งต่าง ๆ ย่อมที่จะอยากเห็นโลกที่ปราศจากความเสื่อมทราม มีแต่คนที่มีจิตใจบริสุทธิ์ ได้รับการพัฒนาทางด้านจิตใจขั้นสูงสุด จึงทำให้เกิดความเชื่อเรื่องมนุษย์ผู้ที่สามารถทำลายล้างความเสื่อมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในยุคปัจจุบันนี้ได้

ถ้าจะอธิบายถึงประเภทการอวตารในส่วนของพระนารายณ์อย่างชัดเจนนั้นสามารถแบ่งประเภทการอวตารของพระองค์ไว้ว่าการลงมาของพระองค์มีอยู่ 3 ประเภท ดังต่อไปนี้

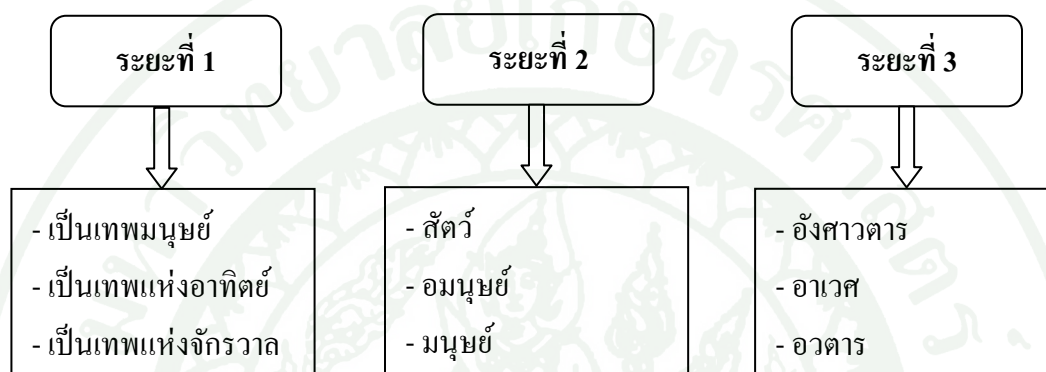
ประเภทที่ 1 อังสาวตาร (Amsavatara) เป็นการส่งพลังด้วยอำนาจ ด้วยอิทธิฤทธิ์บางส่วนรวมไปถึงศาสตราวุธต่าง ๆ ลงมาแปลงร่าง

ประเภทที่ 2 อาเวศ (Avesa) เป็นการลงมาแบบเฉพาะกิจ อธิบายได้ว่า เป็นการกลายร่างแปลงกายเพียงชั่วระยะเวลาเมื่อบรรลุลูกประสงค์หรือเสร็จภารกิจก็กลับคืนสู่ร่างเดิม

ประเภทที่ 3 อวตาร (Avatara) เป็นการลงมาของพระนารายณ์มาหมดทั้งองค์ หรือ อธิบายให้เข้าใจได้ว่า เป็นการกลายร่าง จากเดิม มาเป็น ร่างใหม่และอยู่ในร่างใหม่นั้นจนสิ้นอายุขัย (Rao, 1968: 119-120 อ้างใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2551: 77-78)

การแบ่งขั้นสุดท้ายนี้ถือว่าเป็นการแบ่งที่เน้นในส่วนของพระนารายณ์โดยเฉพาะ เพราะช่วงระยะเวลาหลังจากยุคของพราหมณ์ พระองค์มีบทบาทสำคัญพร้อมกับการมีแนวคิดเรื่องอวตารเกิดขึ้นมาทำให้พระองค์เป็นที่เคารพบูชาของประชาชนอยู่ไม่น้อย การอธิบายให้เข้าใจในการแยกประเภทของอวตารนั้นเป็นการแสดงถึงภาพรวมของการอวตารว่ามีเป็นมาอย่างไร และเมื่อยุคสมัยได้มีการเปลี่ยนแปลงเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จากเป็นปี เป็นร้อยปี จนกระทั่งถึงพันปี แนวคิดของศาสนา

ฮินดูก็ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขของเหตุการณ์และเวลา เช่นเดียวกันกับแนวคิดเรื่องอวตารของพระนารายณ์ กล่าวคือ ประเภทการอวตารเป็นการจัดลำดับให้เห็นถึงพัฒนาการทางความคิดเกี่ยวกับแนวคิดการอวตารในแต่ละยุคแต่ละสมัย จนกระทั่งมาถึงช่วงที่ให้ความสำคัญกับการอวตารของพระนารายณ์ทั้ง 10 ปาง ซึ่งอาจสรุปได้ว่ามี 3 ระยะ ดังแผนภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 15 แผนภาพแสดงระดับประเภทการอวตารของพระนารายณ์

ช่วงระยะเวลาดังกล่าวข้างต้นไม่ได้มีการอธิบายไว้อย่างชัดเจนว่าเป็นการแบ่งประเภทของการอวตารของพระนารายณ์อย่างสิ้นเชิง แต่ก็จุดเริ่มต้นที่ทำให้เห็นว่ามนุษย์ในยุคสมัยนี้แบ่งพระนารายณ์ออกไปตามสภาพที่เห็น เป็นจินตภาพที่ถือว่ามีค่ามากต่อแนวคิดการอวตารของพระองค์ในยุคหลัง เพราะเมื่อพิจารณาแล้วย่อมเห็นว่าช่วงระยะเวลาดังกล่าวนี้มีความสอดคล้องซึ่งกันและกันอยู่ ทั้งนี้จุดมุ่งหมายหลังของการแบ่งประเภทการอวตารของพระนารายณ์นี้เกิดขึ้นจากความเชื่อที่ว่าเมื่อธรรมเพิ่มขึ้นจนทำให้โลกตกอยู่ในอันตราย เทพเจ้าสูงสุด คือ พระนารายณ์ หรือพระวิษณุจะลงมาจากสวรรค์ไวกูณฐ์มายังโลกเพื่อนำธรรมกลับมา และเพื่อคุ้มครองผู้ทำความดี ทำลายผู้ทำความชั่ว

ความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะและประเภทการอวตารของพระนารายณ์

ความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะและประเภทการอวตารของพระนารายณ์นี้เกิดขึ้นจากความต้องการศึกษาในรูปลักษณะการอวตารของพระนารายณ์ เป็นการบอกรายละเอียดลักษณะในแต่ละปางของพระนารายณ์ตั้งแต่อวตารปางหลัก 10 ปาง จนถึงการอวตารปางย่อยว่าทรงอวตารลงมาในรูปลักษณะใดปาง ส่วนประเภทการอวตารเป็นการบอกถึงรูปแบบว่าทรงอวตารลงมาในรูปกาย

แบบใดบ้าง กล่าวว่ากระบวนการทั้ง 2 อย่างนี้เมื่อศึกษาแล้วเป็นสิ่งที่มีความสอดคล้องกัน ทั้งนี้ยังเกี่ยวข้องกับเชื่อที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ปุราณะเป็นส่วนใหญ่ประกอบกันด้วย ซึ่งความเชื่อหลักในคัมภีร์นี้ปรากฏรายละเอียดอยู่ 5 ประการ คือ 1. เรื่องการสร้างโลก, 2. การที่โลกปรากฏขึ้นใหม่อีกครั้ง, 3. เผ่าพันธุ์ของเทพเจ้า, 4. การเริ่มต้นของพระมนู, 5. ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ ทั้งนี้คัมภีร์ปุราณะเป็นคัมภีร์ที่กล่าวได้ว่าเกี่ยวข้องกับเทพผู้ยิ่งใหญ่ทั้ง 3 องค์มากที่สุด (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2551: 22) เกี่ยวกับเรื่องการสร้างโลกมีความเชื่อนัยแห่งศาสนาฮินดูว่ายุคแห่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับโลกขึ้นอยู่กับเวลาของจักรวาล ไม่มีที่สิ้นสุด ถือว่าเป็นช่วงระยะเวลาแห่งการสร้างโลกจนถึงระยะเวลาแห่งการทำลายล้างไม่มีวันสิ้นสุด ช่วงระยะเวลานี้ถูกเรียกว่า “กัลป์” (เทวสถาน โบสถ์พราหมณ์, 2546: 29) ส่วนระยะเวลาที่ยังไม่ได้สร้างโลกใหม่เรียกว่า “ประลัยกัลป์” ในสมัยเริ่มแนวคิดนี้แบ่งออกเป็น 4 ยุคแยกออกจากกัน แต่ในภายหลังได้รวมทั้ง 4 ยุคเข้ามายุคเดียวกันเรียกว่า 1 มหายุค (สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร), 2548: 232) รายละเอียดในของยุคทั้ง 4 ยุคมียุคอยู่ด้วยกันดังนี้

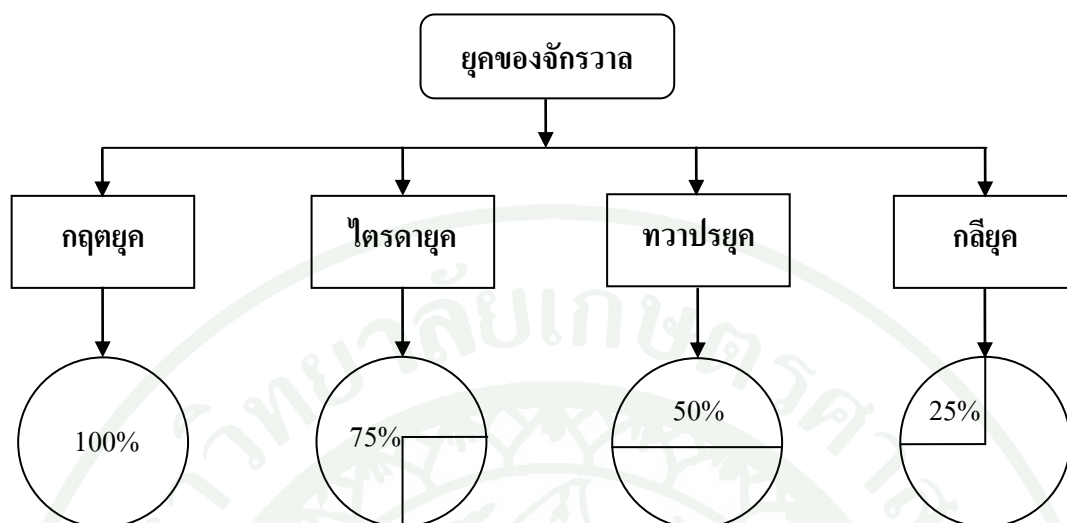
ยุคที่ 1 กฤตยุค มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัตยยุค เป็นยุคที่สังคมยังมีความมั่นคงอยู่ ถือว่ามีพระพรหมองค์เดียวเป็นใหญ่ ไม่มีสิ่งใดเลยทั้งเทพ, ยักษ์ หรือ มาร ความน่าอัศจรรย์ของยุคนี้อคือการที่ใครปรารถนาสิ่งใดก็จะสำเร็จ ไม่มีการค้าขายแลกเปลี่ยน อีกทั้งไม่มีความโลภ โกรธ หลง อันเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่เลย

ยุคที่ 2 ไตรดายุค หรือ เตรดายุค ไม่มีพิธีกรรม มนุษย์ปฏิบัติธรรมเพื่อหวังผลหรืออานิสงส์จากการปฏิบัติธรรมนั้น ๆ

ยุคที่ 3 ทวาปรยุค เป็นยุคที่นรชนเกิดเจ็บป่วยขึ้น เกิดค้นหาทำให้ความชั่วก่อกำเริบขึ้น มีพิธีกรรมเพื่อล้างความไม่ดี พระเวททั้งสี่เกิดขึ้นแต่นรชนไม่สนใจศึกษา

ยุคที่ 4 กลิยุค เป็นยุคที่ศีลและธรรมเสื่อมถอย ผู้คนเต็มไปด้วย รากะ โทสะ โมหะ มีแต่ความชั่วร้ายมีมากกว่าความดี

ยุคที่เกิดขึ้นแต่ละยุคกินระยะเวลายาวนานเหลือคณาแต่สามารถทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องยุคของจักรวาลได้ตามแผนภาพดังต่อไปนี้

ภาพที่ 16 แผนภาพแสดงสัจธรรมของแต่ละยุค
ที่มา: ทองหล่อ วงษ์ธรรมา (2553: 22)

จากแผนภาพการแบ่งยุคดังกล่าวข้างต้นนี้เกิดขึ้นเพราะมีความเชื่อว่ายุคแต่ละยุคธรรมต่าง ๆ ที่มีอยู่จะค่อย ๆ ลดลงตามยุคที่เปลี่ยนไปก่อนจะถึงวันที่โลกถูกทำลายลงเพราะอธรรมมีมากขึ้น มีการอธิบายเปรียบเทียบเป็นเปอร์เซ็นต์เพื่อความเข้าใจโดยง่ายต่อการอธิบาย คือ ในกฤตยุคจะมีแต่ความดีอยู่เต็มไปหมดทั้ง 4 ส่วนไม่มีความชั่วอยู่เลย, ในไตรตายุคความดีลดลงเป็น 1 ใน 4, ในทวาปรยุคความดีลดลง 2 ใน 4 และยุคสุดท้ายกกลียุคความดีจะคงเหลืออยู่แค่ 1 ใน 4 เพียงเท่านั้น ซึ่งเนื้อหาในตำราหรือหนังสือหลาย ๆ เล่มมักจะอธิบายแนวคิดเรื่องกัลป์นี้ค่อนข้างที่จะตรงกัน ทั้งนี้ความเชื่อในเรื่องของยุคทั้ง 4 ที่กล่าวถึงนี้ถึงแม้จะเกิดขึ้นมาในช่วงยุคสมัยพราหมณ์แต่ความเชื่อนี้ก็มีบทบาทสำคัญในยุคที่แนวคิดการอวดารของพระนารายณ์ถือกำเนิดขึ้นมาเป็นอย่างมาก เพราะเป็นส่วนเชื่อมโยงลักษณะและประเภทการอวดารของพระองค์เข้าไว้ด้วยกันทำให้แนวคิดนี้ไม่ใช่แค่เพียงกุศโลบายที่คิดขึ้นมาเพื่อสร้างศรัทธาในศรัทธาในศรัทธาแต่เพียงประการเดียว แต่เป็นการทำให้แนวคิดการอวดารเต็มไปด้วยความเป็นเหตุเป็นผลมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้การแบ่งประเภทการอวดารของพระนารายณ์สามารถแบ่งออกได้หลายรูปแบบตามแต่จุดประสงค์ของการศึกษาว่าจะศึกษาไปทางด้านใด ดังนั้นเราจึงทำการศึกษาทั้ง 2 ส่วนควบคู่กันไปโดยแสดงให้เห็นถึงแนวทางว่าแนวคิดการอวดารของพระนารายณ์ไม่ใช่แค่เรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนาเพียงประการเดียว การศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ของลักษณะและประเภทการอวดารอาจแบ่งออกได้เป็น 2 รูปแบบใหญ่ คือ รูปแบบที่ 1 แบ่งตาม สัตว์, มนุษย์ และมนุษย์ และในรูปแบบที่ 2 แบ่งตาม อวดาร, อังสวดาร และอเวศ โดยอาศัยตารางเปรียบเทียบดังนี้

ตารางที่ 3 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างประเภทและลักษณะการอวตารของพระนารายณ์
แบบสัตว์ อมนุษย์ และ มนุษย์

ประเภทการอวตาร	ลักษณะการอวตาร
1. สัตว์	มัตสยาวตาร (เป็นปลา) กูรมาวตาร (เป็นเต่า) วราหาวตาร (เป็นหมี)
2. อมนุษย์ (ครึ่งสัตว์ครึ่งมนุษย์)	นรสิงหาวตาร (เป็นมนุษย์กึ่งราชสีห์)
3. มนุษย์	วามनावตาร (เป็นพราหมณ์เดีย) ปรศุรามาวตาร (เป็นพราหมณ์ผู้ถือขวาน) รามาวตาร (เป็นพระราม) กฤษณาวตาร (เป็นพระกฤษณะ) พุทธาวตาร (เป็นพระพุทธเจ้า) กัลกียาวตาร (เป็นบุรุษผู้ขี่ม้าขาว)

นอกจากนี้แล้วการที่ศาสนาฮินดูมีความเชื่อเกี่ยวกับยุคของจักรวาลทำให้ความเชื่อในด้านอื่น ๆ ของศาสนานำไปเป็นหลักของการอธิบายความเป็นไปในแนวคิดทางศาสนาต่าง ๆ เช่นกัน โดยเฉพาะมีความสำคัญเป็นอย่างมากต่อการอธิบายความเป็นไปของแนวคิดการอวตารของพระนารายณ์ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ลักษณะและประเภทการอวตารของพระนารายณ์มีกฎเกณฑ์เรื่องยุคของจักรวาลเข้ามาซึ่งสามารถสรุปได้ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 4 แสดงความเชื่อมโยงยุคของจักรวาล ลักษณะและประเภทการอวตารของพระนารายณ์
ในรูปแบบสัตว์ อมนุษย์ และ มนุษย์

ยุคของจักรวาล	ประเภทการอวตาร	ลักษณะการอวตาร
ยุคที่ 1 กฤตยุค	สัตว์	มัตสยวตาร (เป็นปลา) กูรมาวตาร (เป็นเต่า) วราหาวตาร (เป็นหมู) สิงหาวตาร (เป็นมนุษย์กึ่ง ราชสีห์)
ยุคที่ 2 ไตรดายุค	อมนุษย์ (ครึ่งมนุษย์ครึ่งสัตว์)	
	มนุษย์	วามनावตาร (เป็นพราหมณ์เดีย) ปรศุรามาวตาร (เป็น พราหมณ์ผู้ถือขวาน)
ยุคที่ 3 ทวาปรยุค	มนุษย์	รามาวตาร (เป็นพระราม) กฤษณาวตาร (เป็น พระกฤษณะ)
ยุคที่ 4 กลียุค	มนุษย์	พุทธาวตาร (เป็นพระพุทธเจ้า) กัลกียาวตาร (เป็นบุรุษผู้ขี่ม้า ขาว)

ในส่วนแรกเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างประเภทและลักษณะการอวตาร
ในส่วนที่หนึ่งว่าเป็นการแบ่งตามวิวัฒนาการมนุษย์ ต่อมาในส่วนที่สองเมื่อมีการนำเรื่องของยุค
แห่งจักรวาลเข้ามาเป็นปัจจัยในการเพิ่มความมีเหตุผลต่อการอวตารลงมาของพระนารายณ์ แต่ทั้งนี้
สิ่งที่ตามมาคือย่อมมีความซับซ้อนมากขึ้น อันเนื่องมาจากความแตกต่างกันในเนื้อหาของคัมภีร์และ
ตำราต่าง ๆ ไม่ตรงกันเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอยู่เสมอในศาสนาฮินดู เพราะแต่ละเล่มย่อมมีการ
อธิบายเหตุแห่งการอวตารที่เกิดขึ้นในยุคทั้ง 4 ต่างกัน เนื้อหาตามตารางข้างต้นนี้อ้างอิงจาก

สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (2548: 232-235) ในส่วนของพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (2556: 23-24) ได้ทรงมีพระบรมราชาธิบายเอาไว้ดังนี้คือ

ช่วงยุคที่ 1 กฤตยุค จะมีทั้งหมด 4 ปาง ได้แก่ ปางที่ 1 มัตสยาวตาร (เป็นปลา), ปางที่ 2 กุรุมาวตาร (เป็นเต่า), ปางที่ 3 วราหาวตาร (เป็นหมู) และ ปางที่ 4 นรสิงหาวตาร (เป็นมนุษย์กึ่งราชสีห์)

ช่วงยุคที่ 2 ไตรดายุค จะมีทั้งหมด 3 ปาง ได้แก่ ปางที่ 5 วามนาวตาร (เป็นพราหมณ์เดีย), ปางที่ 6 ปรศุรามาวตาร (เป็นพราหมณ์ผู้มีขวานเป็นอาวุธ) และ ปางที่ 7 รามาวตาร (เป็นพระราม)

ช่วงยุคที่ 3 ทวาปรยุค จะมีอยู่แค่ 1 ปาง ได้แก่ ปางที่ 8 กฤษณาวตาร (เป็นพระกฤษณะ)

ช่วงยุคที่ 4 กลียุค จะมีทั้งหมด 2 ปาง ได้แก่ ปางที่ 9 พุทธาวตาร (เป็นพระพุทธเจ้า) และ ปางที่ 10 กัลกียาวตาร (เป็นบุรุษผู้มีม้าขาว)

จากความสอดคล้องกันของทั้ง 3 ส่วน ซึ่งได้แก่ ยุคของจักรวาลทั้ง 4 ยุค, ประเภทการอวตาร และลักษณะการอวตารในรูปแบบที่ 1 นี้ อธิบายได้ว่าธรรมและอธรรมหรือตามคำพูดของคนทั่วไปเรียกความดีและความชั่วเกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา เห็นได้จากในยุคที่ 1 กฤตยุค กล่าวไว้ว่าเป็นช่วงที่มีแต่ความดี เพราะฉะนั้นพวกอสูรซึ่งเปรียบได้กับความชั่วร้ายต่าง ๆ นั้นเป็นเพียงส่วนน้อยที่เกิดขึ้น การอวตารของพระนารายณ์จึงมีลักษณะเป็นปลา (มัตสยาวตาร), เป็นเต่า (กุรุมาวตาร), เป็นหมู (วราหาวตาร) และ เป็นครึ่งคนครึ่งสิงห์ (นรสิงหาวตาร) ทั้งนี้การอวตารของพระองค์ไม่จำเป็นต้องอาศัยกระบวนการความคิดที่ซับซ้อนมากนักในการหาวิธีการต่อสู้กับเหล่าอสูร ซึ่งล้วนแล้วอยู่ในประเภทเดียวกับสัตว์และมนุษย์ ในยุคที่ 2 ไตรดายุค ถึงแม้ความชั่วร้ายจะมีมากขึ้นแต่ในส่วนของความดียังคงมีอยู่มากกว่า การอวตารของพระนารายณ์จึงเป็นไปในรูปของมนุษย์เพื่อที่จะมาสู้กับอสูรที่มีความกล้าแข็งเพิ่มขึ้นจากยุคก่อนหน้านี้ไม่ว่าจะเป็นการอวตารลงมาเป็นพราหมณ์เดีย (วามนาวตาร) และพราหมณ์ผู้มีขวานเป็นอาวุธ (ปรศุรามาวตาร) ก็ตาม วิวัฒนาการมนุษย์ในช่วงนี้เป็นกลุ่มสังคมแห่งการล่าสัตว์และเก็บอาหารกิน ยังไม่มีความต้องการพัฒนาทางด้านจิตใจมากนัก การอวตารลงมาของพระนารายณ์เพียงเพื่อปราบเหล่าอสูรที่ทำให้ความเดือดร้อนให้กับเทพและมนุษย์เช่นเดียวกัน ในยุคที่ 3 ทวาปรยุค เป็นยุคที่ความดีและความชั่วอยู่ในระดับที่เท่ากัน มนุษย์อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นสังคมมากขึ้นมีการตั้งถิ่นที่อยู่อาศัยแบบถาวร อาชีพส่วนใหญ่เป็นการทำเกษตรกรรมมากการเข้าป่าล่าสัตว์อย่างแต่ก่อน เมื่อมีผู้คนอาศัยอยู่ร่วมกันมาก

ก็กลายเป็นระดับเมืองหรือรัฐขนาดต่าง ๆ มีหัวหน้าหรือกษัตริย์ในการปกครอง ยิ่งการรวมกลุ่มทางสังคมยิ่งใหญ่เพิ่มขึ้นเท่าใด ย่อมทำให้ความวุ่นวายสับสนเกิดขึ้นเมื่อนั้น ยุคสมัยนี้การอวตารของพระนารายณ์ที่ปรากฏออกมาในรูปของพระราม (รามาวตาร) และพระกฤษณะ (กฤษณาตาร) ประเภทของมนุษย์ในรูปแบบนี้เป็นมนุษย์ที่ต้องการทั้งความสุขในชีวิตและความสุขสบายทางจิต เมื่อเป็นสังคมแห่งรัฐสิ่งที่เกิดขึ้นก็คือการทำสงครามระหว่างรัฐ สงครามที่เกิดขึ้นเกิดจากเหตุผลในการขยายอาณาเขตเพื่อความยิ่งใหญ่ของตน เพราะฉะนั้นการอวตารของพระนารายณ์ที่ลงมาในยุคนี้เป็นการลงมาในรูปของมนุษย์ที่ได้รับการพัฒนาทางด้านสติปัญญาทั้งในเรื่องของยุทธวิธีในการทำสงครามเห็นได้จากเรื่องราวที่อวตารของพระนารายณ์ส่วนมากแล้วเกี่ยวข้องกับผู้ปกครองและการทำสงครามสู้รบกันเป็นหลัก มาในยุคสุดท้ายยุคที่ 4 เป็นยุคที่มีความคิดเหลือน้อยกว่าความชั่วอยู่มาก สิ่งที่มีมนุษย์ต้องการไม่ใช่แค่อำนาจในความยิ่งใหญ่อีกต่อไปแต่เป็นอำนาจที่ทำให้จิตมีความบริสุทธิ์ หลีกพ้นจากความชั่วร้ายทั้งปวง การแสวงหาที่แท้จริงไม่ใช่ความสุขทางกายแต่เป็นความสุขทางใจ การอวตารของพระนารายณ์ในปางนี้คือ เป็นพระพุทธรเจ้า (พุทธราวตาร) และ เป็นบุรุษผู้มีมาขาว (กัลกียาวตาร) การอวตารทั้ง 2 แบบนี้อยู่ภายใต้สังคมที่มีความเสื่อมทรามทางธรรมทุกด้าน สิ่งที่มีมนุษย์ต้องการขวนขวานคือเรื่องของศาสนา ทั้งนี้มีนักปราชญ์หลาย ๆ ท่านได้แสดงความคิดเห็นในการอวตารลงมาในช่วงยุคนี้เป็นอย่างมาก เนื่องด้วยการอวตารปางที่ 8 ที่อวตารลงมาเป็นพระพุทธรเจ้า ซึ่งสันนิษฐานว่าในช่วงนี้เป็นช่วงที่พระพุทธศาสนาได้เจริญขึ้นมีผู้ที่นับถือเป็นจำนวนมาก ทำให้ศาสนาอื่นต้องการให้ศาสนาดตนเองได้รับความนิยมนเท่าเดิม จึงรับเอาเรื่องราวของพระพุทธศาสนามารวมถึงนำพระพุทธรเจ้ามาเป็นอวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์ไว้ในความเชื่อของตน แต่ถ้าจะรับรองว่าคำสั่งสอนของพระพุทธองค์เป็นเรื่องถูกต้องนั้น ก็ต้องรับเอาคำสั่งสอนของตนเองผิด ดังนั้นจึงกล่าวกันไปว่า พระนารายณ์อวตารมาเป็นพระพุทธรเจ้าเพื่อลงโทษคนที่ชั่วร้ายให้หลงเชื่อในสิ่งที่ผิดแล้วจะได้รับผลร้ายจากความเห็นผิดนั้น ส่วนของบุรุษผู้มีมาขาวนั้นเป็นมนุษย์ในความเชื่อที่ว่ามีความหวังในอนาคตที่จะมาช่วยทำให้โลกนี้กลับมาสู่โลกที่ดีไปด้วยธรรมอีกครั้งหนึ่ง (สมเด็จพระมหาวิรวัศ, 2548: 234-235)

ในส่วนของความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะและประเภทการอวตารของพระนารายณ์ในรูปแบบที่เป็นการพัฒนาการการอวตารในรูปแบบต่าง ๆ ในทางสังคมวิทยาเห็นได้จากข้อความอธิบายของ กรุณา และ เรืองอุไร กุศลาลัย (2554: 309-310) ดังนี้ว่า

...ปราชญ์ผู้มีความรู้มีความเห็นว่า เป็นเรื่องวิวัฒนาการของมนุษย์ที่ท่านนำมาสอนคนให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ของสังคมในสมัยนั้น เราจะเห็นได้ว่า ลำดับที่พระผู้เป็นเจ้าแบ่งภาคลงมาเกิดในโลกมนุษย์ตามเทพนิยายชาวฮินดูนั้น เริ่มต้นด้วยการกำเนิดเป็นปลา เป็นเต่า (สัตว์ในน้ำ) ก่อน แล้วจึงมาเป็นหมู (เป็นสัตว์) เป็นครึ่งสัตว์ครึ่งคน (นรสิงหาวตาร) ตามลำดับ ต่อมาจึงเป็นคนที่ยังไม่สมบูรณ์ (คนแกระ หรือวามนาวตาร) แล้วก็เป็นคนป่าเถื่อนขวาน (ปรศุรามาวตาร) ในที่สุดจึงเป็นคนที่เจริญแล้ว เป็นลูกตัวอย่างเป็นสามิอัมเป็นแบบอย่าง เป็นผู้นำและเป็นกษัตริย์ในอุดมทรศนะ (พระราม) ต่อมาก็พัฒนายิ่งขึ้นเป็นครูบาอาจารย์คน (พระกฤษณะและพระพุทธเจ้า) ตามลำดับ สารบัญชี้แจงการ “อวตาร” เป็นขั้น ๆ ไปเช่นนี้ หากจะพิจารณากันโดยใช้หลักใหญ่เข้าประกอบแล้ว ก็คงจะเห็นได้ว่าไม่สู้จะห่างไกลจากหลักวิวัฒนาการของโลกเท่าใดนัก...

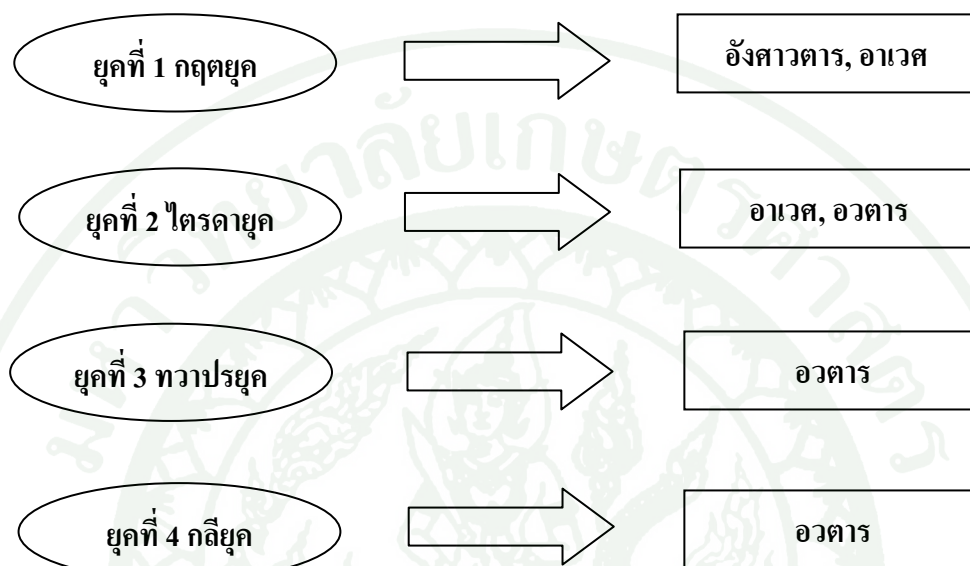
มีรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะและประเภทการอวตารของพระนารายณ์อยู่อีก รูปแบบที่ 2 นี้กล่าวได้ว่าเป็นรูปแบบของพระนารายณ์ที่ลงมาช่วยเหลือเหล่าสรรพสัตว์โดยเฉพาะ ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 3 ประเภทได้แก่ การอัสวตาร, อาเวศ และอวตาร เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วย่อมเกิดข้อสงสัยเป็นอันมากว่าแล้วการอวตารที่ปรากฏทั้ง 10 ปางหรือลักษณะที่เป็นที่รู้จักโดยทั่วไปนี้สรุปแล้วเรียกว่าอย่างไร ทั้งนี้ต้องกล่าวย้อนไปถึงการความหมายของคำว่า “อวตาร” ข้างต้นที่ได้มีนักคิดและนักวิชาการทั้งในไทยและต่างประเทศได้หยิบยกเอาคำต่าง ๆ ที่มีความหมายในการตีความถึงคำว่า อวตาร ไว้ให้ใกล้เคียงมากที่สุด เพราะความหมายของอวตารนั้นเป็นความหมายในเชิงศาสนา เป็นการยกอย่างยิ่งในการแสดงออกมาให้คนทั่วไปที่อยู่นอกเหนือจากศาสนาฮินดูได้เข้าใจได้มากที่สุด ซึ่งโดยสรุปแล้วมีความเห็นที่ตรงกันว่าหมายถึง “การลงมา” แต่การลงมาจากที่ไหนแล้วลงมาเพื่อเหตุประการใดนั้นก็ล้วนแล้วแต่เป็นไปตามความเชื่อทางศาสนา ดังนั้นแล้วคำว่า อวตาร ถือเป็นคำที่มีความหมายเฉพาะครอบคลุมความหมายในตัวเอง ซึ่งในที่นี้หมายรวมถึงการลงมาของเทพเจ้าในรูปแบบอื่นได้อีก ไม่ว่าจะเป็นคำว่า “อัสวตาร” และ “อาเวศ” ก็ถูกรวมเอาไว้ด้วย การแบ่งประเภทการอวตารในรูปแบบนี้สามารถเข้าใจอย่างละเอียดโดยนำเอาลักษณะการอวตารทั้ง 10 ปางหลักข้างต้นมาอธิบายได้

การแบ่งประเภทการอวตารของพระนารายณ์ตามรูปแบบนี้อาจไม่เป็นที่เข้าใจมากนักโดยทั่วไปเพราะถือว่าเป็นความเชื่อที่เกิดขึ้นส่วนหนึ่งในการอธิบายการลงมาของพระองค์ ทั้งนี้เพราะไม่มีหลักฐานอันใดที่ระบุไว้อย่างชัดเจนว่าการลงมาของพระนารายณ์ทั้ง 3 แบบชี้เฉพาะไป

ในส่วนที่เป็นอวตารปางหลักของพระองค์หรือรวมไปถึงอวตารอื่น ๆ ของพระองค์ด้วย แต่ที่นำมาอธิบายในฐานะที่เป็นหนึ่งในประเภทการอวตารของพระองค์เพื่อแสดงให้เห็นถึงมุมมองหรือทัศนะบางอย่างที่แตกต่างไปจากเดิม อีกประการเพื่อแสดงให้เห็นถึงหลักการและเหตุผลที่ช่วยในการวิเคราะห์อ้างอิงตามหลักแห่งความเป็นจริงของความหมาย ทั้งนี้หากพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่ารูปแบบของอาเวศ, อังสาวตาร และอวตารนี้เมื่อนำมาเทียบกับอวตารปางหลักทั้ง 10 ปางของพระนารายณ์ แล้ว **อังสาวตาร** จากที่กล่าวข้างต้นแล้วว่าการลงมาของพระนารายณ์ในรูปแบบนี้เป็นการลงมาด้วยอำนาจบางส่วนของพระองค์ ซึ่งในที่นี้อาจหมายรวมไปถึงศาสตราวุธด้วย ในการลงมารูปแบบอาเวศนี้จะเห็นได้น้อยนักจากความเชื่อในเรื่องการอวตารลงมาของพระนารายณ์ในลักษณะการอวตารหลักทั้ง 10 ปาง **อาเวศ** เป็นการลงมาของพระนารายณ์ในรูปแบบที่ลงมาบางส่วน พระองค์ไม่ได้อยู่นกระทั่งสิ้นอายุขัย เมื่อทำภารกิจบางประการที่เป็นไปตามจุดมุ่งหมายสำเร็จแล้ว พระองค์ก็จะคืนสู่ร่างของพระนารายณ์ที่อยู่บนสวรรค์ไวภูณัฐตามเดิม การลงมาประเภทนี้ปรากฏอยู่ในลักษณะการอวตารทั้ง 10 ปางด้วย อันได้แก่ มัตสยวตาร (เป็นปลา), คุรมาวตาร (เป็นเต่า), วราหาวตาร (เป็นหมู) และ สิงหาวตาร (เป็นมนุษย์กึ่งราชสีห์) เป็นต้น และ **อวตาร** กล่าวกันว่าเป็นการจุติจากร่างเดิมเพื่อมาสู่ร่างใหม่ดำรงอยู่นกว่าจะเสร็จสิ้นภารกิจและกระทั่งร่างใหม่สูญสิ้นไปตามอายุขัย การลงมาของพระนารายณ์ในประเภทนี้เห็นได้จาก รัมาวตาร (เป็นพระราม) และ กฤษณาวตาร (เป็นพระกฤษณะ) เป็นต้น

เมื่อนำอายุแห่งจักรวาลทั้ง 4 ยุค เข้ามาวิเคราะห์เชื่อมโยงความสัมพันธ์ไว้ด้วยกัน ก็จะเกิดความสอดคล้องกันอธิบายได้ดังนี้ว่า **ในช่วงยุคที่ 1 กฤตยุค** เป็นช่วงที่มีความดีอยู่ทั้งหมดการลงมาของพระนารายณ์อาจเป็นไปในรูปแบบอังสาวตารและอาเวศกล่าวคือ ทรงลงมาบางส่วนของพระองค์โดยเพราะเหล่าอสูรหรือสิ่งชั่วร้ายไม่ได้มีอิทธิฤทธิ์มาก พระองค์จึงไม่จำเป็นต้องลงมาเต็มองค์อาจทรงส่งเทพศาสตราวุธหรือเครื่องทรงอื่น ๆ ของพระองค์แปลงกายลงมาแทนเป็นรูปแบบของอังสาวตาร หรือ อาจแปลงกายลงมาเพียงระยะเวลาหนึ่งเมื่อปราบอสูรหรือเหล่าสิ่งชั่วร้ายเสร็จจึงทรงคืนร่างของพระองค์แบบเดิม **ในช่วงยุคที่ 2 ไตรดายุค** เป็นช่วงที่ความดียังอยู่เหนือความชั่วแต่อย่างไรก็ตามความชั่วได้มีเพิ่มมากขึ้น การลงมาของพระนารายณ์ในช่วงนี้อาจลงมาได้ทั้งในรูปแบบของอาเวศและอวตาร เป็นเพราะว่าเหล่าอสูรเริ่มมีการพัฒนาความชั่วร้ายขึ้นทำพระนารายณ์สามารถลงมาได้ทั้ง 2 ประเภท ต้องมีพลังกำลังมากขึ้นในการปราบสิ่งเหล่านี้ **ในช่วงยุคที่ 3 ทวาปรยุค** และ **ในช่วงยุคที่ 4 กลียุค** เป็นช่วงที่ความชั่วร้ายมีมากกว่าความดี มนุษย์เผชิญกับปัญหาทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ ศีลธรรมเสื่อมทราม พระนารายณ์จึงต้องอวตารลงมาทั้งหมดเพื่อที่จะได้สื่อสารและสั่งสอนเหล่าสรรพสัตว์ให้แก่ผู้ที่ยังอยู่ในทำนองคลองธรรมให้ไปยัง

จุดหมายที่ถูกต้อง อีกทั้งเพื่อที่จะช่วยนำให้โลกกลับเข้าสู่ภาวะที่ดำรงไปด้วยธรรมอย่างเต็มเปี่ยมอีกครั้งหนึ่ง

ภาพที่ 17 แผนภาพแสดงความสัมพันธ์ของสังขรณ์ในแต่ละยุคกับประเภทการอวตารของพระนารายณ์แบบอัสวตาร อาเวศ และ อวตาร

เมื่อใดก็ตามที่ยุคของจักรวาลเข้ามามีบทบาทเพิ่มขึ้น ก็จะเป็นตัวแปรสำคัญในการอธิบายทั้งลักษณะและประเภทการลงมายังโลกเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ของพระนารายณ์ โดยสามารถแสดงความสอดคล้องกันได้ตามตารางดังต่อไปนี้

ตารางที่ 5 แสดงความเชื่อมโยงยุคของจักรวาล ลักษณะและประเภทการอวตารของพระนารายณ์
ในรูปแบบอังกษวตาร อาเวศ และ อวตาร

ยุคของจักรวาล	ประเภทการอวตาร	ลักษณะการอวตาร
ยุคที่ 1 กฤตยุค	อังกษวตาร, อาเวศ	มัตสยวตาร (เป็นปลา) กูรมวตาร (เป็นเต่า) วราหาวตาร (เป็นหมู) นรสิงหาวตาร (เป็นมนุษย์กึ่งราชสีห์)
ยุคที่ 2 ไตรดายุค	อวตาร	วามनावตาร (เป็นพราหมณ์เดีย) ปรศุรามวตาร (เป็นพราหมณ์ผู้ถือขวาน)
ยุคที่ 3 ทวาปรยุค	อวตาร	รามาวตาร (เป็นพระราม) กฤษณาวตาร (เป็นพระกฤษณะ)
ยุคที่ 4 กลียุค	อวตาร อังกษวตาร, อาเวศ และ อวตาร	พุทธราวตาร (เป็นพระพุทธเจ้า) กัลกียาวตาร (เป็นบุรุษผู้มีม้าขาว)

ความดีหรือธรรมที่เกิดขึ้นในแต่ละยุคมีความสอดคล้องกับยุคแห่งจักรวาลทั้ง 4 ยุค การอวตารหลักของพระนารายณ์ทั้ง 10 ปางนี้ อาจไม่สามารถเปรียบเทียบว่าปางใดหรือรูปแบบใด ที่จัดเข้าสู่อังกษวตาร, อาเวศ และ อวตารได้อย่างชัดเจน แต่ถ้าหากวิเคราะห์ตามอิทธิฤทธิ์หรืออำนาจที่อวตารลงมาช่วยเหลือสรรพสัตว์ กล่าวให้เข้าใจได้ง่ายก็คือศักยภาพที่ทรงลงมายังความชั่วร้ายหรืออสุริมิฤทธิ์มากการลงมาช่วยเหลือสรรพสัตว์ก็ย่อมมีอำนาจอิทธิฤทธิ์มากตามไปด้วย ทั้งนี้ ในเมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นถึงความแตกต่างกันของยุคที่ 1 กฤตยุค กับ ยุคที่ 4 กลียุค จะมีความ

แตกต่างกันอธิบายได้ว่า ในยุคที่ 1 กฤตยุดนั้นรูปแบบการอวตารของพระนารายณ์จัดอยู่ในประเภท ทั้งอัสวตารและอาเวศ พิจารณาได้ว่ากฤตยุดเป็นช่วงยุคที่เกิดขึ้นมาแล้วประกอบกับเหล่าสรรพ สัตว์ยังมีความสมบูรณ์พร้อมของความเป็นมนุษย์และสัตว์คือ การรู้จักรักษาหน้าที่และรักษารธรรมที่ มีอยู่ร่วมกัน ดังนั้นประเภทการลงมาช่วยเหลือของพระนารายณ์นั้นอาจลงมาได้ทั้งในส่วน ของ อัสวตารและอาเวศ ในยุคที่ 4 กัลยยุค โดยเฉพาะการอวตารในปางที่ 10 กัลกียาวตาร (เป็นบุรุษผู้ช ี ม้าขาว) เป็นบุรุษ สามารถวิเคราะห์ได้จากการที่ความเชื่อการลงมาของพระนารายณ์ปางนี้ยังไม่ เกิดขึ้นหรือเกิดขึ้นในอนาคตกกล่าวได้ว่า เป็นแนวคิดทางอภิปรัชญาที่ว่าได้ ฉะนั้น การลงมาอาจ เป็นได้ทั้งรูปแบบอัสวตาร, อาเวศ และอวตาร เนื่องจากกัลยยุคเป็นยุคที่ความเลวร้ายมีมาก การลง มาทั้ง 3 รูปแบบ ถือว่าเป็นการแสดงพลังอำนาจให้เพิ่มมากยิ่งขึ้นและเป็นพลังที่เหลืออกมาได้ ซึ่ง การวิเคราะห์นี้ไม่ได้มีรูปแบบที่แน่นอนตายตัวทั้งนี้เป็นเพียงหลักทฤษฎีศึกษาที่เกิดขึ้นเกิดจากการ ตีความตามความหมายของทั้ง 3 รูปแบบเพียงเท่านั้น

สิ่งที่มีความเกี่ยวข้องอีกประการกับยุคของจักรวาลทั้ง 4 คือ เรื่องของสีพระวรกายของ พระนารายณ์ ในแต่ละยุคธรรมจะถูกดลลงเรื่อย ๆ ตั้งแต่กฤตยุด, ไตรดายุค, ทวาปรยุค และจนถึงยุค สุตท้ายกัลยยุค สีพระวรกายจะเปลี่ยนแปลงไปตามยุคแต่ละยุค โดยในส่วนของยุคที่ 1 กฤตยุด คุณธรรมอันดียังประกอบอยู่บนโลกอย่างเต็มที่ สีพระวรกายของพระนารายณ์จะเป็นสีขาว เพราะ ความบริสุทธิ์จับพระฉวี ยุคที่ 2 ไตรดายุค สีพระวรกายเป็นสีแดง เพราะความชั่วร้ายเข้ามาจับ พระฉวีมากขึ้น (ส. พลายน้อย (นามแฝง), 2555: 57) บุคคลยังคงกระทำดีมีธรรมอยู่แต่เป็นไป อย่างมุ่งหวังผล ยุคที่ 3 ทวาปรยุค ธรรมดลลงไปเป็นครั้งต่อครั้งของอธรรม สีพระวรกายของ พระนารายณ์กลายเป็นสีเหลือง ยุคสุดท้ายยุคที่ 4 กัลยยุค อธรรมมีมากกว่าธรรม จิตของสรรพสัตว์อยู่ ในภาวะเสื่อมถอยไม่มีจิตที่มีความบริสุทธิ์ สีพระวรกายของพระนารายณ์กลายเป็นสีดำหรือสี ดอกอัญชัญ (สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร), 2548: 233-234) การอวตารของพระนารายณ์ นั้นล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นได้หลากหลายรูปแบบ หลากหลายลักษณะ การอวตารทั้ง 10 ปางนั้นถือได้ว่า เป็นเรื่องที่น่าสนใจเพราะเป็นการศึกษาไม่ใช่แค่เพียงทางด้านศาสนาอย่างเดียวแต่รวมไปถึง การศึกษาทางด้านวิทยาศาสตร์ในเรื่องของวิวัฒนาการของมนุษย์อีกรูปแบบหนึ่ง เพราะเห็นได้จาก แนวคิดอวตารมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัยจากรูปแบบหนึ่งสู่อีกรูปแบบหนึ่ง ในทาง ศาสนาก็แสดงให้เห็นถึงความเมตตาของเทพเจ้าที่ได้รับขนานพระนามว่าเป็นสิ่งธรรมชาติแท้จริง สูงสุด (Supernatural) แสดงให้เห็นถึงว่าพระองค์ยังคงมองเห็นเหล่าสรรพสัตว์ทั้งหลายไม่ว่าจะ เป็นอยู่ในรูปร่างลักษณะแบบใดก็ตาม (Prime, 1996: 36) ตลอดจนถึงแนวคิดเรื่องความเชื่อมโยง ของยุคทั้ง 4 กับการอวตารของพระนารายณ์ที่เกิดขึ้น สันนิษฐานในตอนแรกว่าเป็นเพราะต้องการ

สอนให้มนุษย์รู้จักกับความรู้ที่มีอยู่ในพระเวท แต่ต่อมาการที่พระนารายณ์มีบทบาทสำคัญเพิ่มขึ้นมาจากการที่ทรงเป็นเทพเจ้าเก่าแก่มาตั้งแต่ยุคสมัยดั้งเดิม ซึ่งเป็นไปตามแนวคิดของผู้นำทางศาสนาอย่างนักบวชพยายามทำให้พระองค์มีบทบาทมากขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ผ่านทางแนวคิดการอวตาร แต่อย่างไรก็ตามมีข้อสันนิษฐาน 2 ประการ ที่เป็นปัจจัยเกี่ยวเนื่องระหว่างความเชื่อกับหลักแห่งธรรมชาติในเรื่องของกรรมดี กรรมชั่ว ตามที่ สมคมแดง สมปวงพร (2551: 46-47) ได้อธิบายไว้สามารถสรุปได้ว่า

1. มนุษย์ที่เกิดมาทุกคนย่อมมีกรรมในชาติที่แล้ว ซึ่งจะเป็นสิ่งที่ทำให้ได้รับโทษ หรือรางวัล และเป็นสิ่งที่กำหนดชะตาชีวิต ถ้าทำดีอาจได้เป็นนักบุญหรือเทพเจ้า แต่ถ้าในทางตรงกันข้ามถ้าทำชั่ว ก็จะกลายเป็นอสูร

2. ในโลกนี้มีทั้งความดีและความชั่ว ถ้าปีศาจมีอำนาจเหนือเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ มนุษย์ก็ต้องอยู่อย่างทุกข์ทรมาน เมื่อนั้นจึงมีแนวคิดเรื่องการจุติลงโลกมนุษย์ของเทพเจ้าเพื่อทำหน้าที่รักษากฎแห่งธรรมชาติให้เป็นไป พร้อมทั้งคอยช่วยเหลือเหล่ามวลมนุษย์

ตามแนวคิดดังกล่าวข้างต้นเป็นการแสดงให้เห็นถึงแนวคิดของศาสนาฮินดูเป็นที่ชัดเจนแล้วว่ายุคนี้แตกต่างไปจากแนวคิดเดิม โดยเน้นไปในเชิงปรัชญาและหลักธรรมมากกว่าสมัยก่อน ดังนั้นเรื่องราวเกี่ยวกับเทพเจ้ารวมถึงประวัติของพระนารายณ์ก็มัก会有ความสอดคล้องกับแนวคิดในสมัยนี้ แต่ไม่ว่าอย่างไรก็ตาม แนวคิดต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับเทพเจ้าได้ถูกเล่าขานผ่านประวัติที่แสดงออกถึงอำนาจอันน่าอัศจรรย์ในรูปแบบต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ตามคัมภีร์หรือตำราอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาทางศาสนานั้น ๆ ล้วนแล้วแต่เป็นการสร้างขึ้นของเหล่าผู้ที่เคารพบูชาในเทพเจ้าแต่ละองค์ที่ตนนับถือ การพัฒนาแนวคิดให้เอื้ออำนวยต่อการส่งเสริมเทพเจ้าของตนให้เป็นอยู่อย่างยิ่งใหญ่เป็นเรื่องธรรมดาที่เกิดขึ้นมาหลายยุคหลายสมัย นักปราชญ์ในสมัยฮินดูได้ให้ข้อมูลมาถึงรากฐานทางความคิดในการศึกษาเรื่องต่าง ๆ ในช่วงยุคศาสนาฮินดูว่า “เหมือนแม่น้ำซึ่งสามารถลงอาบและดื่มได้ทุกเมื่อ แต่ก็ไม่สามารถหยั่งถึงความลึกของแม่น้ำนั้นได้เลย” (ธรรมชีวะ (นามแฝง), 2537: 38) ถึงแม้จะมีความแตกต่างและความขัดแย้งในตัวเองเกิดขึ้นอยู่ตลอดกับการกล่าวถึงประวัติของพระนารายณ์รวมถึงแนวคิดเรื่องการอวตารของพระองค์ แต่ประการหนึ่งที่ได้รับคือ ทุก ๆ ประวัติความเป็นมาและความเชื่อเกี่ยวกับพระองค์ย่อมได้รับการปรับปรุงให้ถูกต้องกับความต้องการและเหมาะสมอันประกอบไปด้วยหลักธรรมที่ความต้องการจะสั่งสอนให้มนุษย์รับเอาแต่ตัวอย่างที่ดีไปให้ได้สมบูรณ์ที่สุด กอปรกับนำมาใช้ได้กับการดำรงชีวิตจริงในทุก ๆ ทาง

จุดมุ่งหมายแนวคิดการอวดารของพระนารายณ์

แนวคิดหลาย ๆ แนวคิดที่เกิดขึ้นถูกสั่งสมมาจากความเชื่อที่กินระยะเวลาหลายพันปี ถูกหล่อหลอมด้วยวัฒนธรรมความเป็นอยู่ที่มีการเปลี่ยนแปลงในแต่ละสมัยในช่วงยุคต่าง ๆ ที่ถูกสืบต่อมาให้เป็นพื้นฐานก่อให้เกิดแนวคิดมากมายขึ้นในศาสนา ได้รับการพัฒนามาตั้งแต่ยุคสมัยโบราณเดิม สมัยพระเวท สมัยพราหมณ์ สมัยฮินดู เป็นต้น จุดมุ่งหมายในแนวคิดต่าง ๆ ที่ได้รับการสั่งสมมานั้นนำไปสู่จุดมุ่งหมายใหญ่ในศาสนาด้วยกันทั้งนั้น โดยเฉพาะความการที่จะเผยแผ่ศาสนาของตนให้เป็นที่รู้จักเพิ่มมากขึ้น ถ้าแนวคิดใดได้รับความนิยมมากก็ยังมีบทบาทมากในการก้าวเข้าไปกลืนกับความเชื่อและแนวคิดในศาสนาอื่น ๆ อย่างในศาสนาฮินดูหนึ่งแนวคิดที่ได้รับความนิยมเป็นอย่างมากนั้นก็คือแนวคิดอวดารของพระนารายณ์ที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อในศาสนาอื่น เพราะฉะนั้นแล้วจุดมุ่งหมายของแนวคิดอวดารถ้ามองในลักษณะโดยรวมก็จะนำไปตามที่ถูกกล่าวข้างต้นว่าต้องการเผยแผ่ศาสนาของตน แต่ถ้ามองในมุมมองที่เป็นแก่นแท้ของแนวคิดจริงจึงเห็นถึงหลักธรรมที่แท้จริงโดยไม่นำเอาความรู้สึกของมนุษย์มาเป็นตัวตัดสิน

พันธกิจของการอวดาร 3 ประการ

จุดมุ่งหมายของแนวคิดการอวดารนี้หมายถึง การแสดงให้เห็นถึงแก่นแท้ของศาสนาจริง ๆ ว่าในแนวคิดการอวดารที่เกิดขึ้นมานี้เกิดขึ้นมาจากวัตถุประสงค์ใด และจะสอนอะไรให้กับผู้ที่มีความเคารพบูชา เป็นการศึกษาที่อยู่นอกเหนือไปจากจุดมุ่งหมายทางสังคมที่มองแค่ให้แนวคิดนี้ให้เป็นที่ยอมรับและช่วยในการเผยแผ่ศาสนาเพียงอย่างเดียว เมื่อวิเคราะห์แล้วจะเห็นได้ว่าการที่เทพเจ้าจะอวดารลงมานั้นย่อมต้องมีสาเหตุทั้งนี้อาจจะเนื่องด้วยการร้องขอตามความต้องการของสรรพสัตว์ หรือ แม้กระทั่งเทพด้วยกันเอง ดังนั้น การอวดารของพระนารายณ์ก็ย่อมมีเหตุปัจจัยในการทำนองเดียวกัน การลงมาของพระองค์นี้อาจเรียกได้ว่าเป็น “พันธกิจ” (Mission) หรือบ้างก็เรียกว่าภารกิจ ล้วนแล้วมีความหมายถึงว่า เป็นความมุ่งประสงค์หรือวัตถุประสงค์ที่ต้องกระทำเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายนั้น ๆ ก็ว่าได้ ดังนั้นในความหมายของพันธกิจนี้เมื่อนำมาอธิบายแนวคิดการอวดารโดยการที่เทพอวดารลงมาสู่โลกเพื่อทำพันธกิจต่าง ๆ ที่ได้รับการร้องขอตามความต้องการของโลก ณ ขณะนั้น พันธกิจของการอวดารได้แก่ การปราบทุรชน ขจัดอธรรม ดำรงไว้ซึ่งธรรมะ เป็นแบบอย่าง สั่งสอนชี้แนะทางไปสู่สัจธรรมสูงสุด ซึ่งพันธกิจต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนมีจุดประสงค์เพื่อช่วยเหลือและธำรงรักษาโลกให้ดำรงไว้ซึ่งความสงบสุข (แคทรียา อังทองกำเนิด, 2556: 7) นอกจากนี้แล้วจากการศึกษาในคัมภีร์และเอกสารสำคัญต่าง ๆ ในศาสนาฮินดูไม่ว่าจะเป็นในภาค

วัดปุราณะ ศิวปุราณะ และชีวิตองค์อวตารร่วมสมัยท่านศรี สัตยา ไส บาบา สามารถนำพันธกิจการอวตารลงมาได้ 3 ประการ ดังที่ แคทรียา อังทองกำเนิด (2556: 7-12) ได้กล่าวอธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้อีกครั้งนี้

ประการที่ 1 การอวตารลงมาปราบ

ประการที่ 2 การอวตารลงมาทำหน้าที่สอนและชี้นำหนทางไปสู่สัจธรรมสูงสุด

ประการที่ 3 การอวตารลงมาเป็นต้นแบบ

ทั้งนี้พันธกิจการอวตาร 3 ประการข้างต้นแม้จะไม่ได้จะระบุไปโดยเฉพาะว่าเป็นพันธกิจการอวตารของพระนารายณ์เพียงพระองค์เดียวแต่แนวคิดนี้ย่อมถือว่าเป็นจุดมุ่งหมายหลักที่ทำให้เกิดการอวตารขึ้นมา เมื่อนำมาวิเคราะห์ดูแล้วพันธกิจทั้ง 3 ประการ มีความสอดคล้องกับการอวตารของพระนารายณ์ สามารถวิเคราะห์และอธิบายได้ดังนี้

ประการที่ 1 การอวตารลงมาปราบ พันธกิจการอวตารในรูปแบบนี้มีให้เห็นโดยส่วนมากในการอวตารของพระนารายณ์หากวิเคราะห์ดูแล้วจะเห็นว่า การอวตารลงมาใช้ว่าจะเป็นการใช้พลังกำลังหรืออิทธิฤทธิ์อำนาจที่มีอยู่มากมายเหลือคณาเข้าต่อสู้กับเหล่าอสูรที่มาทำความเดือดร้อนให้กับเหล่าเทพ, มนุษย์ และสรรพสัตว์บนโลกเพียงอย่างเดียวแต่อาจเป็นการอวตารลงเพื่อปราบอธรรมที่อยู่ในจิตของเหล่าสรรพสัตว์ ซึ่งอวตารของพระนารายณ์ที่มีพันธกิจอวตารลงมาปราบมีตัวอย่างดังต่อไปนี้ อวตารปางที่ 1 มัดสยวตาร การอวตารลงมาเป็นปลานั้นลงมาเพื่อปราบอสูรหัยครีพที่ได้ทำการขโมยพระเวทจากพระโอรสของพระพรหม, อวตารปางที่ 3 วราหาวตาร อวตารเป็นหมีป่า เพื่อปราบหิรันยกษั ที่ต้องการขัดขวางไม่ให้มนุษย์มีแผ่นดินอยู่, อวตารปางที่ 4 นรสิงหาวตาร (เป็นมนุษย์กึ่งราชสีห์) เพื่อปราบอสูรหิรันยกษิป์ ที่โกรธแค้นพระนารายณ์ทรงสังหารน้องของตนในอวตารปางที่สาม, อวตารปางที่ 6 ปรศุรามาวตาร (เป็นพราหมณ์ผู้มีขวานเป็นอาวุธ) ลงมาเพื่อสั่งสอนกษัตริย์ที่รังแกเหล่าประชาชน อวตารของพระนารายณ์ปางนี้, อวตารปางที่ 7 รามาวตาร (เป็นพระราม) ได้อวตารลงมาตามคำขอพระโอรสของท้าวทศรถ เพื่อให้ลงมาปราบราวีณนะ (ราพณ์), อวตารปางที่ 8 กฤษณาวตาร (เป็นพระกฤษณะ) อวตารครั้งนี้ได้ทรงสังหารอสูรต่าง ๆ ที่สร้างความเดือดร้อนให้แก่มนุษย์เป็นอันมาก ได้แก่ นรกาสูร, เชนุกา, เกสิน, วัดสะ, กาลิยะ เป็นต้น จากการอวตารของพระนารายณ์ในปางดังกล่าวข้างต้นนี้ล้วนแล้วแต่เป็นการ

อวตารที่มีจุดมุ่งหมายลงมาปราบทั้งนั้น เป็นเพราะเหล่าอสูรไม่มีหลักธรรมอยู่กับตน เข็มเกริมในความยิ่งใหญ่ของตนไม่เกรงกลัวต่อสิ่งใด การอวตารลงมาของพระองค์ในแต่ละปางย่อมจะทำให้ดูยิ่งใหญ่และน่ากลัวกว่าอสูรเหล่านี้ ตามความเชื่อเรื่องยุคทั้ง 4 ยุค เมื่อมาถึงช่วงกลียุคถือว่าเป็นช่วงที่ความชั่วร้ายเข้าครอบครองพื้นที่ส่วนความดีมากที่สุดสิ่งที่เกิดขึ้นในยุคสมัยนี้คือ เกิดแต่ความสับสนวุ่นวายเพราะฉะนั้นสิ่งที่เหล่ามนุษย์และสรรพสัตว์ต้องการคือ ความสงบสุข ทางด้านจิตการอวตารในปางนี้จึงเหมือนเป็นการอวตารลงมาปราบอธรรมที่ไม่ได้เป็นรูปธรรมอย่างอวตารที่ผ่านมา ทั้งนี้ถือว่าความชั่วร้ายที่เกิดขึ้นนั้นเป็นสิ่งที่กลัดกรอนสภาพจิตมากกว่า อสูรที่กล่าวถึงน่าจะเป็นอสูรจากนามธรรมมากกว่าเพราะฉะนั้นอวตารปางนี้จึงเป็นปางที่ยังไม่เกิดขึ้นแต่จะมีการอวตารในอนาคตซึ่งถือว่าใกล้เข้ามาทุกที

ประกาศที่ 2 การอวตารลงมาทำหน้าที่สอนและชี้หนทางไปสู่สัจธรรมสูงสุด พันธกิจอวตารในรูปแบบนี้เป็นการทำหน้าที่สั่งสอนและชี้หนทางที่หลงผิดไปจากธรรมะให้กลับคืนสู่ทางที่ถูกต้อง ซึ่งนัยก็คือ การปราบอหังการความไปถึงการใช้ปัญญา คติธรรมต่าง ๆ เข้าสู้กับอสูรและสิ่งชั่วร้ายก็เป็นได้ อ้างอิงจากคำกล่าวของท่านโส บาบา และ อาร์มสตรอง กล่าวไว้ตามลำดับดังนี้ว่า

...เมื่อใดก็ตามที่มนุษย์หลงไหลไปอย่างไร้จุดหมายและไร้ความหมาย องค์อวตารจะมาเตือนและแสดงหนทางแก่มนุษย์... (Courtois, 208: 7 อ้างใน แคทรียา อังทองกำเนิด, 2556: 9)

...องค์อวตารมีหน้าที่เปิดเผยวิมลจากเบื้องบน เพื่อนำทางมนุษย์ผู้หลงทางกลับคืนสู่แหล่งต้นธาตุที่จากมา ดังข้อความว่า อวตารทุก ๆ พระองค์ ขณะที่ลงมามีพันธกิจที่เกี่ยวข้องกับปัญหาเฉพาะของโลก นอกเหนือไปจากนั้น แต่ละองค์ยังมีหน้าที่เปิดเผยวิมลหรือแสดงความรู้เพื่อให้มนุษย์แทละลุสู่เบื้องบน... (Armstrong, 2010: 146 อ้างใน แคทรียา อังทองกำเนิด, 2556: 9-10)

พันธกิจการอวตารข้างต้นนี้ของพระนารายณ์ที่สามารถวิเคราะห์ได้นั้นที่เห็นได้ก็คือ การอวตารในปางที่ 5 วามนาวตาร (เป็นพราหมณ์เดียว) ทำวพลีซึ่งเป็นหลานของประหลาพ (จากอวตารปางที่ 4) ที่ถึงแม้ทำวพลีจะเป็นวงศ์ของอสูรแต่ก็เป็นกษัตริย์ที่ปกครองบ้านเมืองด้วยความยุติธรรมแต่ด้วยความเป็นธรรมและประกอบกับความมีศรัทธาในเทพเจ้าทำบุญกรรมโดยตลอดย่อมเป็นที่เกรงต่อบรรดาเทพ ดังนั้นพระนารายณ์ทรงอวตารลงมาในปางนี้เป็นการสอนแนว

ธรรมให้แก่ท้าวพลีโดยเฉพาะแต่ด้วยความที่ท้าวพลีมีหลักธรรมอยู่กับตนและแสดงออกให้เห็นถึงความนอบน้อมพร้อมกับมีความศรัทธาต่อพระนารายณ์คู่ได้ตั้งข้อความต่อไปนี้

...ขณะท้าวพลีประกอบพิธีกรรม วามนะ (พระนารายณ์อวตาร) ได้เดินทางไปพบ และขอบริจาคที่ดิน 3 ก้าว ท้าวพลีก็ยกให้ตามที่ขอ จากนั้นวามนะก็กลายร่างจนมีขนาดใหญ่โต เมื่อก้าวเท้าที่หนึ่งและสองก็ยึดครองโลกทั้ง โลกมนุษย์และสวรรค์ แล้วจึงเอ่ยถามท้าวพลีว่าก้าวที่สามจะให้วางที่ใด ท้าวพลีตอบว่าให้วางบนศีรษะตน (เป็นการยอมรับ) พระนารายณ์จึงทรงโปรดให้ท้าวพลีไปครอบครองโลกบาดาล และให้ได้รับการพินูชาปีละครั้ง...

อวตารปางที่ 8 กลุณาวตาร (เป็นพระกฤษณะ) ถือว่าเป็นการอวตารที่นอกเหนือจากการลงมาเพื่อปราบอสูรเพียงประการเดียว ทั้งนี้องค์อวตารในรูปของพระกฤษณะนี้ทรงทำหน้าที่ในการชักนำการทำหน้าที่ในฐานะหน้าที่ของกษัตริย์ของอรชุนที่จะต้องทำสงครามที่ทุ่งคุรุเกษตร หรือ กुरुเซตตร (Kurukshetra) โดยเรื่องราวเหล่านี้เป็นเรื่องราวที่อยู่ในคัมภีร์ภควัทคีตา เป็นความตอนหนึ่งในมหากาพย์มหาภารตะ (Kinsley, 1993: 34-35) ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นการบันทึกเรื่องราวประวัติศาสตร์การทำสงครามของกษัตริย์พี่น้องสองราชวงศ์ นั่นคือ ราชวงศ์ปาณฑพกับราชวงศ์เกาฑล เนื่องจากทั้ง 2 ราชวงศ์เป็นญาติกันนี้เองเวลาเกิดการสู้รบทำสงครามกันขึ้น อรชุนซึ่งเป็นผู้นำทัพของปาณฑพได้เห็นเหล่าญาติและครูอาจารย์ของตนในฝ่ายตรงข้าม จึงไม่อยากจะสู้รบด้วย ดังนั้น พระกฤษณะ (พระนารายณ์อวตารลงมา) ได้เตือนให้อรชุนดำรงไว้ซึ่งหน้าที่ของกษัตริย์ในการทำสงคราม เพราะสงครามครั้งนี้เป็นสงครามที่ดำรงไปด้วยความชอบธรรม ทั้งนี้พร้อมกับที่พระนารายณ์ทรงสำแดงตนในรูปที่เรียกว่าวิราฐศวรูป คือ การสำแดงรูปกายเป็นสรรพสิ่งครอบคลุมจักรวาล นัยหมายถึงว่าทุกสิ่งแม้จักรวาลเป็นหนึ่งเดียวกับพระองค์ตั้งข้อความที่พระกฤษณะกล่าวกับอรชุนอันปรากฏอยู่ในภควัทคีตาต่อไปนี้

...อรชุน จงจำเอาไว้ประการหนึ่งว่าเราเป็นอาตมันที่สถิตอยู่กลางหัวใจมนุษย์และสัตว์ทั้งปวง เราเป็นผู้ให้กำเนิดชีวิตแก่มนุษย์และสัตว์ตลอดจนสิ่งมีชีวิตอื่น และเป็นผู้เนรมิตวัตถุที่ไร้ใจครองทั้งปวงขึ้นไว้ในโลกและจักรวาล ดังนั้นเราเชื่อว่าเป็นปฐมกำเนิดของสรรพสิ่ง เราเป็นผู้ควบคุมสรรพสิ่งให้หมุนเดินหรือหยุดนิ่ง ดังนั้นเราจึงเชื่อว่าเป็น

มัยภาวะของสรรพสิ่ง และสุดท้ายเมื่อถึงคราวที่ต้องล้างกัลป์ให้พิณาสยอัยเราก็คือผู้ทำลายโลก จักรวาล และสรรพสิ่ง ดังนั้นเราจึงเชื่อว่าเป็นอันตภาวะของสรรพสิ่ง อรหัน เราเป็นปฐมกำเนิดอันหมายถึงเบื้องต้น เป็นมัยภาวะอันหมายถึงท่ามกลาง และเป็นอันตภาวะอันหมายถึงที่สิ้นสุดของสรรพสิ่งด้วยประการฉะนี้... (สมภาร พรหมทา, 2528: 100)

การอวตารของพระนารายณ์ที่อวตารลงมาเพื่อขึ้นนำทางแห่งสังฆธรรมยังปรากฏอยู่ในอวตารปางที่ 9 พุทธาวตาร (เป็นพระพุทธรูป) ทั้งนี้การอวตารปางนี้เป็นที่ถูกลำเลียงและได้รับการตีความที่ค่อนข้างจะขัดแย้งกันเลยทีเดียว ทั้งนี้เป็นเพราะว่าจากการที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาแข่งกับศาสนาฮินดูที่อยู่ในช่วงปรับเปลี่ยนแนวความคิดทำให้พวกพราหมณ์เกรงว่าจะทำให้ผู้ที่นับถืออยู่เดิมหันเหไปนับถือพระพุทธศาสนาเพิ่มเติม เป็นไปตามธรรมดาที่กลัวถูกแย่งชิงสาวก วิธีที่ได้ก็คือการพยายามสร้างเรื่องเล่าให้ศาสนาของพระพุทธศาสนาถูกผนวกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของความคิดและความเชื่อในการอวตารของพระนารายณ์ ดังเรื่องเล่าการเกิดขึ้นของอวตารปางนี้ว่าเป็นบุรุษนุ่งห่มผ้าสีแดง สั่งสอนเหล่าสุรว่ากรฆ่าสัตว์เพื่อบูชาบุญเป็นบาป พร้อมกับชักชวนให้เลิกนับถือพระเวท แต่ทั้งนี้ก็มีคัมภีร์และตำราบางเล่มกล่าวว่า องค์อวตารของพระนารายณ์ในพุทธาวตารนี้เป็นการลงมาของพระนารายณ์ที่มีความเมตตาต่อสรรพสัตว์ และไม่ปรารถนาที่จะเห็นเหล่าสรรพสัตว์ถูกฆ่าเพื่อการบูชาบุญ เป็นการขึ้นนำทางให้ประกอบกรรมอย่างอื่น (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี 2555: 147-148) แนวคิดลักษณะนี้ส่งผลกระทบในหลาย ๆ ด้าน หากเกิดการตีความที่ผิด แต่ในที่นี้วิเคราะห์ได้ว่า การที่ศาสนาฮินดูมีแนวคิดเรื่องอวตารของพระนารายณ์ขึ้นมาส่วหนึ่งเป็นผลมาจากความต้องการปรับเปลี่ยนแนวคิดบางอย่างที่ได้รับมาจากแต่เดิมให้มีความเป็นปรัชญาหรือเป็นจริงสำหรับชีวิตมากขึ้น และการที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมีผู้นับถืออย่างกว้างขวางในช่วงเวลานี้ย่อมเป็นแรงขับเคลื่อนให้กับศาสนาฮินดูนำเอาหลักธรรมบางประการของพระพุทธศาสนามาตีความหมายใหม่ในขณะเดียวกันพระพุทธศาสนาเองก็ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดของศาสนาฮินดูบางประการมาเช่นกัน ซึ่งวิธีการที่แตกต่างกันของคำสั่งสอนแต่นำมาซึ่งการแสดงหรือขึ้นไปสู่สังฆธรรมเช่นเดียวกัน อีกหนึ่งอวตารของพระนารายณ์ที่เสมือนการขึ้นนำสังฆธรรมคือ อวตารปางที่ 10 กัลกียาวตาร (เป็นบุรุษผู้มีม้าขาว) กล่าวอธิบายได้ว่า แม้อวตารปางนี้ของพระนารายณ์เชื่อว่ายังไม่เกิดขึ้นแต่ทั้งนี้ เมื่อโลกถึงกัลยุคธรรมมีมากกว่าธรรมแล้วอวตารปางนี้ของพระนารายณ์ถือว่าเป็นอวตารปางที่สำคัญในศาสนาฮินดูเลยทีเดียวเพราะนอกจากพระองค์จะลงมาปราบปรามเหล่าความชั่วร้ายตามพันธกิจที่ 1 แล้ว พระองค์จะต้องเป็นผู้นำแห่งหลักสังฆธรรมให้มนุษย์และสรรพสัตว์ที่ยังคงหลงผิดอย่างแท้จริงให้สามารถผ่านช่วงกัลยุคนี้ไปได้ ในส่วนของ

อวตารปางย่อยของพระนารายณ์ก็ได้กล่าวไว้ด้วยเช่นกัน โดยเมื่อพระองค์อวตารลงมาเป็นกปิละ ได้อธิบายหลักกัทธิสาขะหนทางไปสู่อาตมมันให้นางเทวหุติผู้เป็นมารดาฟัง เป็นต้น

ประการที่ 3 การอวตารลงมาเป็นต้นแบบ พันธกิจลำดับสุดท้ายของพระนารายณ์คือ การลงมาเป็นแบบอย่างการประพฤติปฏิบัติ และวางรากฐานต่าง ๆ ให้กับมนุษย์ การอวตารในรูปแบบนี้ ส่วนมากจะอยู่นอกเหนือจากอวตารทั้ง 10 ปางของพระนารายณ์ โดยอวตารปางนี้คือการอวตารมาสู่โลกในรูปของพระฤษณะจะเผยแผ่คำสอนและชี้แนะหนทางโมกษะแล้ว พระฤษณะยังทำหน้าที่เป็นต้นแบบในการดำเนินชีวิตทั้งทางโลกและทางธรรมแก่มนุษย์และสรรพสัตว์ (แคทรียา อังทองกำเนิด, 2556: 11-12) ทั้งนี้การอวตารของพระนารายณ์ไม่ว่าจะเป็นอวตารหลักทั้ง 10 ปาง หรือ อวตารปางย่อยที่เกิดขึ้นในแต่ละกัมภีร์ถือว่าพระองค์ลงมาเป็นต้นแบบให้กับมนุษย์และสรรพสัตว์เช่นเดียวกัน สำหรับในส่วนของอวตาร 10 ปางหลักก่อนว่า การอวตารในแต่ละครั้งที่เกิดขึ้น ตั้งแต่การอวตารมัตสยวตาร (เป็นปลา), ฌรุมวตาร (เป็นเต่า), วราหาวตาร (เป็นหมู), นรสิงหาวตาร (เป็นมนุษย์กึ่งราชสีห์), วามนาวตาร (เป็นพราหมณ์เดีย), ปรศุรามาวตาร (เป็นพราหมณ์ผู้มี ขวานเป็นอาวุธ), รามาวตาร (เป็นพระราม), กฤษณาวตาร (เป็นพระกฤษณะ), พุทธาวตาร (เป็น พระพุทธเจ้า) และ กัลกียาวตาร (เป็นบุรุษผู้ขี่ม้าขาว) เปรียบได้กับความดีและเหล่าอสูรหรือแม้แต่ อุปสรรคใด ๆ ก็ตามที่ก่อให้เกิดชีวิตดำเนินไปอย่างไม่สงบสุขทั้งกายและใจเปรียบเทียบกับความชั่วร้าย เราไม่สามารถรับรู้ได้ว่าเราจะต้องเจอกับความชั่วร้ายในรูปแบบลักษณะใดดังนั้นการอวตารของพระนารายณ์ที่เกิดขึ้นเปลี่ยนแปลงไปตามลักษณะความชั่วร้าย หากความชั่วร้ายที่เกิดขึ้นมี อำนาจเกินไปถึงย่อมมีความดีที่อยู่เหนือกว่าขึ้นไปอีก พันธกิจอวตารของพระนารายณ์ที่อวตารลงมาเป็นต้นแบบนี้จึงเปรียบได้กับความดีในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ขั้นพื้นฐานจนไปถึงขั้นสูงสุคนั่นเอง

ทั้งนี้พันธกิจการอวตารลงมาสู่โลกของเทพเจ้าองค์อื่นที่ไม่จำเพาะอยู่แค่พระนารายณ์เพียง องค์เดียว แต่ยังรวมไปถึงเทพเจ้าองค์อื่น ๆ อีก ซึ่ง แคทรียา อังทองกำเนิด (2556: 8-12) กล่าว อธิบายเพื่อให้เห็นถึงพันธกิจการอวตารของเทพเจ้าได้ชัดเจนเพิ่มขึ้นดังนี้

...โดยการอวตารลงมาปรานนั้นพระศิวะเมื่อครั้งที่ถูกอสูรราวี พระองค์ก็อวตารลงมาเป็น บุตรของนางสุรกีเพื่อปราบแทคย์ และปกป้องเหล่าเทพใน 11 รูป หรือเมื่อครั้งที่เหล่าเทพ ได้ดื่มน้ำอมฤตที่ได้จากการกวนเกษียรสมุทร ก็เกิดความอหังการขึ้น พระศิวะอวตารลงมาเป็นยักษ์แสดเพื่อปราบอหังการของเหล่าเทพ โดยแสวงถามถึงเหตุที่เหล่าเทพมารวมกัน ว่ามีวัตถุประสงค์เพื่ออะไร ด้วยความอหังการ เหล่าเทพจึงตอบไปว่า พวกตนคือวิรบุรุษผู้

ยิ่งใหญ่ ผู้สังหารแพทย์เหล่านี้ ยักษ์เศรษฐีได้ฟังดังนั้นจึงขอให้เหล่าเทพใช้อาวุธของเทพแต่ละองค์ฝ่าไปหญาให้ดู แต่ไม่มีเทพองค์ใดทำได้สำเร็จ จึงรู้ว่าเป็นมาฆาของพระศิวะอวตารลงมา จึงพากันคลายความอหังการ...

ในส่วนของการพันธกิจอวตารลงมาทำหน้าที่สอนและชี้นำหนทางไปสู่สังขารมได้กล่าวอ้างถึงศรี สัตยา ไส บาบา ว่าเป็นองค์อวตารในยุคปัจจุบันกล่าวไว้ว่า

...เราได้มาเพื่อซ่อมหนทางสายหลักที่สร้างไว้แต่โบราณกาลเพื่อจะนำพามนุษย์ไปยังพระมหาเทพ จงเป็นวิศวกรเป็นผู้ตรวจตราและเป็นคนทำงานที่ชำนาญงานและมีความจริงใจ เกิด และมาร่วมกับเรา คัมภีร์พระเวท พระอุปนิษัต และศาสตร์ทั้งหลาย คือหนทางที่เรา กล่าวถึง เรามาเพื่อเปิดเผยให้เห็นและเพื่อฟื้นฟูชีวิตคัมภีร์เหล่านี้... (เมอร์เฟต, 2551: 6 อ้างใน แครทรีชา อังทองกำเนิด, 2556: 11)

ส่วนของพันธกิจอวตารลงมาเป็นต้นแบบ ได้กล่าวอธิบายไว้ดังนี้

...อวตารที่พระศิวะอวตารเป็นโยคีทักษิณามูรติ มีพันธกิจเพื่อว่ารากฐานให้กับผู้ที่ประสงค์จะบำเพ็ญเพียรทำจิตใจนิ่งและสละความสุขทางโลกียวิสัยออกบวชเป็นฤาษีชีไพร ดำรงตนอยู่ในอาศรมวานปรสธ และสันยาสี... และเมื่อครั้งเสด็จมาสู่โลกเพื่อเป็นต้นแบบให้แก่ท่านภรตมุนี เพื่อเป็นต้นแบบการร่ายรำก่อให้เกิดนาฏยศาสตร์แล้วอีกเหตุผลหนึ่งคือให้ท่านเหล่านั้นได้จดจำมิใช่เพียงลีลาของรูปร่าง แต่เพื่อให้เกิดการหยั่งรู้ถึงความหมายที่เชื่อมโยงกับเบื้องลึกทางจิตวิญญาณจนผู้ปฏิบัติและผู้ชมสามารถเข้าถึงสุนทรียรส และปัญญาทางเทพปรกณด้วย... (กิ่งแก้ว อุตถากร, 2552: 21 อ้างใน แครทรีชา อังทองกำเนิด, 2556: 11)

การอธิบายพันธกิจการอวตารนี้เป็นการเพิ่มความเข้าใจอีกว่านอกจากเหล่าอสูรที่เทพผู้ยิ่งใหญ่อวตารลงมาปราบแล้ว เหล่าเทพด้วยกันเองเมื่อกระทำความผิดหรือหมิ่นเหม่ในอำนาจอิทธิฤทธิ์ที่เป็นมาฆาของตนเอง การอวตารที่เกิดขึ้นนี้เป็นไปตามกลไกธรรมชาติที่เกิดขึ้นถ้าหากพิจารณาดูแล้วมีความสอดคล้องกันทั้งหมดทั้งรูปแบบการอวตารและกาลเวลา กล่าวคือ เมื่อเปรียบเทียบกับวิวัฒนาการการดำรงชีวิตของมนุษย์แล้วนั้น การที่มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติมากขึ้นเท่าใดความกลมกลืนในการดำรงชีวิตก็ไปเป็นอย่างไม่ซับซ้อนทั้งทางกายและจิต

สภาพชีวิตของมนุษย์และสรรพสัตว์ค่อนข้างที่จะบริสุทธิ์ แต่เมื่อวิวัฒนาการของมนุษย์เพิ่มมากขึ้น มีการคิดค้นเครื่องมือทำมาหากิน รู้จักขยายพื้นที่อำนาจและดินแดนแห่งการปกครองย่อมก่อให้เกิดหลักการทางความคิดที่ซับซ้อนขึ้น ความบริสุทธิ์จากแต่เดิมที่มีเพียงธรรมชาติไม่สามารถที่จะช่วยให้มนุษย์และสรรพสัตว์ดำรงชีวิตอยู่ได้ แต่สิ่งนี้กลับเป็นการเพิ่มอำนาจทางวัตถุให้มีมากกว่า ความวุ่นวายสับสนเพิ่มมากขึ้นแต่ก็ยังมียุคที่ยังแสวงหาความสุขทางด้านจิตมากกว่าแต่เป็นส่วนน้อย จึงกลายเป็นว่าแนวคิดการอวตารเกิดขึ้นมาเพื่อสนองความต้องการที่จะยุติความเสื่อมโทรมทางด้านจิตที่เกิดขึ้นและเพื่อให้แนวคิดที่เกิดขึ้นมีความสมเหตุสมผลมากยิ่งขึ้นจึงนำหลักการที่สามารถพิสูจน์ได้ นั่นคือ สามารถที่จะรับรู้ได้ทางประสาทสัมผัสส่วนต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการบรรยายถึงลักษณะการอวตารว่าองค์อวตารลงมาในลักษณะใดบ้างก็รวมไปถึงการอธิบายว่าลักษณะเช่นนี้ทรงอวตารลงมาตามแต่วัตถุประสงค์ที่เกิดขึ้นจนกลายมาเป็นพันธกิจที่กล่าวอธิบายไว้ข้างต้นว่าเมื่อใดที่องค์อวตารลงมาสู่โลกมนุษย์เมื่อนั้นความสุขก็จะเกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่ง

จุดหมายสูงสุดในชีวิตตามความเชื่อในศาสนาฮินดู

ตามความเป็นจริงศาสนาทุกศาสนาก็สอนในเรื่องของการหลุดพ้นจากความทุกข์เป็นจุดหมายสูงสุดในชีวิต เพียงแต่ว่าแนวทางคำสอนและวิธีปฏิบัติแตกต่างกันเท่านั้น คำสอนในศาสนาฮินดูตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันก็กล่าวไว้ตรงกัน โดยเฉพาะในช่วงที่แนวคิดทางปรัชญาทวีความสำคัญเพิ่มมากขึ้นหลังจากการเกิดขึ้นของคัมภีร์อุปนิษัตและคัมภีร์ภควัทคีตา ช่วงของการเกิดคัมภีร์อุปนิษัตนั้นเป็นช่วงที่เหล่าพราหมณ์พากันเข้าไปบำเพ็ญเพียรทางใจในป่าเห็ดเพราะความแตกต่างทางความคิดในการประกอบพิธีกรรม ทั้งนี้มีบางกลุ่มที่มุ่งเน้นในเรื่องนี้มากเกินไปสิ่งนี้เองเป็นชนวนให้เกิดเหตุให้พราหมณ์ค้นหาหลักการที่เน้นทางความคิดเพื่อค้นหาความหลุดพ้นจากทุกข์มากกว่าที่จะใช้แค่การประกอบพิธีกรรมเพียงอย่างเดียว ในสมัยการเกิดขึ้นคัมภีร์ภควัทคีตาที่มีเนื้อหาสำคัญอธิบายถึงความหลุดพ้นได้นั้นต้องอาศัยความรู้ (ญาณ) เป็นเครื่องนำทางไปสู่การปฏิบัติ (กรรมมรรค) โดยอาศัยความภักดีต่อเทพเจ้า (ภักติโยคะ) เป็นหลัก เมื่อนำหลักการทั้ง 3 มาปฏิบัติร่วมกันประสานให้เป็นหนึ่ง ก็จะสามารถหลุดพ้นและเข้าถึงความจริงแท้สูงสุด หรืออันติมสัจจะ (Ultimate Truth) ได้ ซึ่งถือเป็นความเชื่อของชาวฮินดูที่กล่าวไว้ว่ามีเพียงหนึ่งเดียวในสากลโลกและเรียกว่า “พรหมัน” ถือเป็นเทพเจ้าสูงสุด

พรหมัน หรือ ปรมาตมัน (ปรหม+อาตมัน) อาจมีนามเรียกต่าง ๆ กันไปอีกแต่ส่วนใหญ่แล้วจะเป็น 2 นามนี้ เหตุที่พรหมันหรือปรมาตมันมีความสำคัญต่อหลักการและแนวคิดที่เกิดขึ้นใน

ศาสนาฮินดูก็คือ เป็นดวงวิญญาณอาตมะอันยิ่งใหญ่ เกิดขึ้นเอง เป็นต้นเหตุของสิ่งทั้งหลาย ทุกสิ่งทุกอย่างออกมาจากปรมาณูทั้งสิ้น ไม่มีเบื้องต้นและไม่มีที่สุด เป็นปฐมวิญญาณของวิญญาณทั้งปวง ดวงวิญญาณทั้งหลาย ออกมาจากปฐมวิญญาณดังกล่าวนี้ทั้งนั้น โดยเข้าไปสิงอยู่ในร่างนানাชนิด หลายครั้งหลายชาติต่างกัน สุดแต่ผลแห่งการกระทำวนเวียนเปลี่ยนแปลงไปไม่มีหยุด จนกว่าจะสำเร็จเพราะการบำเพ็ญเพียรเรียกภาวะช่วงนี้ว่า โมกษะ และเข้าสู่ความหลุดพ้น ที่เรียกว่า นิรวาณ คือการที่วิญญาณนั้น ๆ เข้าไปอยู่กับปรมาณูตามเดิมลักษณะของพรหมสามารถอธิบายออกมาโดยละเอียดได้ดังที่ สุมาลี มหณรงค์ชัย (2546: 62) อธิบายไว้ดังนี้

- พรหมมีอยู่ชั่วนิรันดร์ ไม่เปลี่ยนแปลง ไม่เปลี่ยนรูป เป็นสิ่งมีเองเป็นเอง ไม่มีเบื้องต้นท่ามกลาง และที่สุด

- พรหมเป็นภาวะสูงสุด หรือ เป็นอันติมสัจจะ (ความจริงขั้นสูงสุด) เพียงสิ่งเดียว เป็นรากฐานของทุกสรรพสิ่ง กล่าวอีกนัยคือ สรรพสิ่งในสากลจักรวาลล้วนเป็นส่วนย่อยที่ออกมาจากพรหม

- พรหมดำรงอยู่ได้ด้วยตนเอง อธิบายเพิ่มเติมโดยกล่าวไว้ว่าพรหมอยู่เหนือกรอบของกาล

- เป็นหลักการแห่งเอกภาพ เป็นผู้ประทานความรู้ (ญาณ) ความคิดและความบันเทิง

- สสารเป็นนิรันดร์เพราะมาจากพรหม รูปลักษณะที่เห็นภายนอกของสสารเป็นลักษณะชั่วคราว เป็นมายาภาพไม่ควรยึดติด

- พรหมไม่อาจทำกิจกรรมต่าง ๆ ได้ตามลำพัง กล่าวคือ จะต้องเกี่ยวข้องกับอายตนะภายนอกเสมอ

- การเวียนว่ายตายเกิดแห่งพรหม ผ่านร่างกายมานับไม่ถ้วน เป็นคำอธิบายถึงความชั่วร้ายทั้งหลายที่มีอยู่ในโลก

- พรหมันยังมีชื่อเรียกตามบริบทการใช้อีกหลายชื่อ ไม่ว่าจะเป็น ปรมาตมัน คือ ตัวตนสากลหรือตัวตนที่ไม่ถูกจำกัด แต่ถ้าเป็นตัวตนที่ถูกจำกัดหรือพรหมันแฝงอยู่ในตัวบุคคล นิยมเรียกว่า อาตมัน หรือ ชีวาตมัน

ลักษณะที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นนี้ ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา (2553: 101) ได้สรุปลักษณะความจริงสูงสุดนี้ไว้ว่ามี 3 ลักษณะดังนี้

สัต หมายถึง ความมีอยู่จริงของพรหมัน แสดงให้รู้ว่า มีสภาวะที่มีอยู่จริง ดำรงอยู่ชั่วนิรันดร์ และเป็นอมตะ แม้ไม่อาจรู้ได้แต่ไม่ใช่ว่าไม่มีอยู่

จิต หมายถึง คำอธิบายลักษณะของพรหมันว่าอยู่ในรูปลักษณะการของจิตบริสุทธิ์ หรือ สัมปชัญญะบริสุทธิ์

อานันตะ หมายถึง ความบันเทิงที่แสดงคุณลักษณะของจิตบริสุทธิ์นั้นว่ามีสภาวะเป็นความสุขหรือความบันเทิงสูงสุด เรียกว่า “นิรามิสสุข” ความสุขในส่วนนี้ไม่ใช่ความสุขที่ปุถุชนทั่วไปรับรู้ได้ ทั้งนี้เป็นเพียงคำเปรียบเปรยให้เห็นถึงภาพของความสุขเท่านั้น

จะเห็นได้ว่าแนวคิดของศาสนาฮินดูในช่วงหลังนี้อธิบายแนวคิดเทพเจ้าเป็นอย่างนามธรรม ซึ่งทำให้สอดคล้องกับแนวคิดที่เป็นปรัชญาทำให้ดูลึกซึ้งยิ่งกว่าสมัยเดิมมาก ทั้งนี้การอธิบายความเช่นนี้เป็นการรวมความว่า ปรมาตมัน เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ทั้งในภาวะแห่งความเป็นที่สูงสุดในทุกด้าน โดยสรรพสิ่งนั้นถือกำเนิดมาจากปรมาตมัน หรือ พรหมัน นั่นเอง เพราะฉะนั้นหากกล่าวชี้ชัดลงไปเลยว่าความหลุดพ้นและความจริงแท้สูงสุดของศาสนาฮินดูคือสิ่งใด สิ่งนั้นก็คือ การไปรวมอยู่กับเทพเจ้าชั่วนิรันดร์ โดยไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีก การทราบถึงหลักคำสอนสำคัญในศาสนาฮินดูนั้นมีส่วนเกี่ยวข้องกับเนื้อหาที่เราทำการศึกษาเพราะไม่ว่าแนวคิดการอวตารที่เกิดขึ้นจะเป็นไปในลักษณะใด ล้วนแล้วมีความสัมพันธ์ในการสอนให้ศาสนิกชนชาวฮินดูเข้าใจในหลักคำสอนที่มีความลึกซึ้งในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะเมื่อแนวคิดการอวตารของพระนารายณ์เกิดขึ้นมาในช่วงยุคหลังแล้วยังคงมีผู้นับถือนับถือมากยิ่งขึ้น แนวคิดต่าง ๆ ที่สอดคล้องกับความเชื่อเรื่องการอวตารนี้ย่อมสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายสูงสุดที่ทางศาสนาฮินดูเชื่อย่อมเป็นการสร้างความเชื่อมั่นให้กับผู้นับถือเพิ่มขึ้นไปอีก

ความสอดคล้องกันของพันธกิจการอวตารกับจุดมุ่งหมายในศาสนาฮินดู

แนวคิดการอวตารที่เกิดขึ้นเกิดขึ้นเพราะต้องการสร้างอุดมคติที่เกิดขึ้นกับผู้ที่น่าเชื่อถือ กล่าวคือ ทำให้ผู้นับถือเกิดความเคารพเลื่อมใสในองค์อวตารแต่ละองค์มากที่สุด ซึ่งอิทธิพลองค์อวตารที่มีความสำคัญมากที่สุดและเป็นที่ยอมรับคือ การอวตารของพระนารายณ์ อันเป็นรูปแบบแนวคิดของศาสนาเทวนิยมต้องการสื่อถึงว่าพระเจ้าทรงรักมนุษย์ และช่วยให้มนุษย์ชาติรอดพ้นจากหายนะในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะร้ายแรงขนาดไหนโดยเปรียบเทียบได้กับบอสรหรือความชั่วร้ายในแต่ละปาง แนวคิดแต่ละแบบที่เกิดขึ้นในศาสนานั้นล้วนแล้วต้องมีความสอดคล้องกับแนวคิดหลักสูงสุดของศาสนานั้น ๆ เช่นเดียวกับศาสนาฮินดูแนวคิดอวตารที่เกิดขึ้นย่อมต้องสอดคล้องกับหลักคำสอนแท้จริงของศาสนาฮินดูเองเช่นกัน จากความสัมพันธ์ดังกล่าวอาจสรุปได้ว่าจุดมุ่งหมายของแนวคิดอวตารสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประการ กล่าวได้ดังนี้คือ

ประการที่ 1 จุดมุ่งหมายตามแนวคิดหลักในศาสนา

ประการที่ 2 จุดมุ่งหมายในตัวเอง

จุดมุ่งหมายทั้ง 2 ประการอธิบายได้โดย **ประการที่ 1** แนวคิดหลักในศาสนาถือว่าเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดและเป็นต้นแบบพื้นฐานที่ทำให้แนวคิดต่าง ๆ ที่อยู่ในศาสนามีแนวโน้มให้ไปตามแนวคิดหลัก กล่าวคือ แนวคิดหลักของศาสนาฮินดูจากที่กล่าวไว้ในบทจุดมุ่งหมายสูงสุดในชีวิตคือ หลักโมกษะ คำสอนนี้ไม่ว่าความแตกต่างในเนื้อหาคัมภีร์แต่ละเล่มจะเป็นเช่นใดแต่สิ่งที่ตรงกันคือคำสอนแห่งจุดมุ่งหมายสูงสุด ตั้งแต่คัมภีร์พระเวท จนถึงอุปนิษัทและภควัทคีตานั้นคือ การหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง หรือ การที่วิญญาณอันบริสุทธิ์เข้าไปรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับเทพเจ้า ซึ่งในแต่ละยุคแต่ละสมัยนั้นการปฏิบัติเพื่อเข้าสู่จุดมุ่งหมายสูงสุดนี้เท่านั้น (ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, 2553: 101) หนึ่งในอวตารปางสำคัญของพระนารายณ์ที่กล่าวเอาไว้ถึงโมกษะนั้นก็คือ พระกฤษณะที่ทรงสอนอรชุนในภควัทคีตา ซึ่งถือเป็นหัวใจหลักของคำสอนในศาสนาฮินดูยุคสมัยใหม่ที่เดิวยกย่องว่าได้จนได้ชื่อว่าเป็นหนึ่งคัมภีร์ที่มีความสำคัญ คำสอนที่อยู่ในคัมภีร์ภควัทคีตาที่พระกฤษณะทรงสอนให้กับอรชุนนั้นมีอยู่ด้วยกันหลากหลายบทที่กล่าวถึงความแท้จริงสูงสุดดังปรากฏให้เป็นตัวอย่างตามข้อความต่อไปนี้

...ธรรมชาติอันหนึ่งไม่รู้จักเสื่อมสลายไปตามกาลเป็นใหญ่เหนือทุกสิ่งในจักรวาล
 นั้นละพรหมอันสูงสุด สภาวะไร้รูปอย่างหนึ่งสถิตอยู่ในร่างกายมนุษย์เป็นตัวรับรู้อารมณ์
 และคิดนึก สภาวะนี้เรียกว่าอาตมัน มีพลังลึกลับชนิดหนึ่งเป็นตัวผลักดันให้เกิดชีวิตใหม่
 สิ่งมีชีวิตทุกอย่างในจักรวาลต่างเวียนว่ายตายแล้วเกิดตามแรงผลักดันของพลังอันนี้ พลัง
 ที่ว่านี้เรียกกรรม สสารเป็นใหญ่ในแผ่นดิน จิตเป็นใหญ่ในสวรรค์...อรชุน บุคคลผู้มีใจ
 แนบแน่นใน สิ่งสูงสุด บำเพ็ญเพียรเพื่อ สิ่งสูงสุด นั้น ย่อมลุถึง สิ่งสูงสุด สมประสงค์
 เพราะความพากเพียร สิ่งสูงสุด นี้รอบรู้ทุกสิ่งอย่างในจักรวาล หยั่งทราบอดีตและอนาคต
 เป็นผู้พิทักษ์คุ้มครองโลก เป็นสภาวะที่อยู่เหนือการคาดหยั่ง เป็นแสงสว่างแห่งจักรวาล
 ประดุจดวงตะวันที่สาดส่องขจัดความมืดมน ใครก็ตามที่ยึดเหนี่ยวเอา สิ่งสูงสุด นี้เป็น
 สรรณะแห่งชีวิต บำเพ็ญเพียรด้วยใจที่ศรัทธามั่นคงต่อ สิ่งสูงสุด นั้น เขาเมื่อละร่างนี้ไปแล้ว
 ย่อมเข้าถึง สิ่งสูงสุด ณ ทิพยสถานแดนสงบชั่ววันรันดร์...

เมื่อพิจารณาคำสอนของพระกฤษณะแล้วย่อมมีความสอดคล้องกับแนวคิดหลักของศาสนา
 ฮินดูในเรื่องของความจริงสูงสุดคือ พรหมัน ที่มีความสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการกำเนิดของ
 จักรวาล

จุดเริ่มต้นของแนวคิดหลักของศาสนาฮินดูเกิดขึ้นจากความคิดที่ว่าจักรวาลถือกำเนิดมาได้
 อย่างไร ตามคัมภีร์ของศาสนาฮินดูได้อธิบายว่า เกิดมาจากการปรารถนาซึ่งความปรารถนา
 อธิบายตามพื้นฐานของศาสนาที่นับถือเทพเจ้าแล้วย่อมกล่าวว่าเกิดขึ้นจากการปรารถนาของเทพ
 เจ้าที่จะก่อให้เกิดจักรวาลซึ่งเมื่อจักรวาลเกิดขึ้นแล้วย่อมก่อให้เกิดสรรพสิ่งตามมาด้วยเช่นกัน
 เพราะจักรวาลถือว่ามีระบบการเกิด มีอิทธิพลต่อชีวิต สิ่งนี้ล้วนเป็นแนวคิดที่เป็นแนวทางต่อ
 การศึกษาทางวิทยาศาสตร์ด้วยส่วนหนึ่ง ในส่วนของทางจิตเมื่อสิ่งที่ถือว่าเป็นจักรวาลเป็นเหตุให้
 เกิดสรรพสิ่งขึ้นก็ต้องเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่ตามไปด้วย เพราะฉะนั้นผู้ที่สร้างสิ่งยิ่งใหญ่ขึ้นได้ต้อง
 เป็นผู้ที่มีความยิ่งใหญ่เหลือคณาไม่สามารถอธิบายได้ แล้วต้องเป็นพลังสำคัญที่เป็นตัวดำเนินการ
 ให้กับความเป็นไปของชีวิตอื่น ๆ ดังข้อความอธิบายไว้ดังนี้

...พลังสำคัญนั้นคือ “Ekam Sat” คือ พลังความเป็นหนึ่งเดียวในธรรมชาติ และเรียกพลัง
 นั้น ๆ ในชื่อต่าง ๆ หลายชื่อ เช่น พรหม พรหมัน พรพรม พรมาตมัน ในคัมภีร์อุปนิษัต
 กล่าวว่า พรหมันคือพลังเริ่มแรก จึงนับว่าพรหมันเป็นต้นเหตุสูงสุดของจักรวาล...
 (พระพงศ์ สุขแก้ว, 2548: 128)

นอกจากนี้แล้ว พระพงศ์ สุขแก้ว (2548: 129-130) และ สุมาลี มหณรงค์ชัย (2546: 58) ยังกล่าวอ้างถึงคัมภีร์หลาย ๆ คัมภีร์ที่กล่าวถึงสิ่งแท้จริงสูงสุดอย่างในคัมภีร์ไตรปิฎกที่อธิบายถึงระดับการกำเนิดของสรรพสิ่งในจักรวาลไว้ 5 ระดับ ดังนี้

ระดับที่ 1 คือ วัตถุซึ่งเป็นเรื่องของกายภาพ วัตถุทางกายภาพจะเกิดคุณค่าขึ้นเมื่อมีชีวิตเข้าประกอบ วัตถุที่จัดเป็นระดับสูงสุดของวัตถุด้วยกันจึงหมายถึง วัตถุที่มีอวัยวะที่มีชีวิตเข้าประกอบ นับเป็นพัฒนาการ เมื่ออาตมัน หรือ พรหมันวิวัฒนาการไปสู่วัตถุถึงสิ่งไม่มีชีวิต ไม่มีความรู้สึก

ระดับที่ 2 คือ จากวัตถุที่ไม่มีอวัยวะพัฒนาการระดับที่สองซึ่งเป็นเรื่องชีวภาค ชีวิตเริ่มแรกที่เกิดขึ้น คือ ชีวิตพืช แล้วค่อยพัฒนาเป็นชีวิตสัตว์ ด้วยการพัฒนาจากเซลล์พืชเป็นเซลล์สัตว์ แล้วชีวิตก็แพร่กระจายขึ้นในโลกแห่งจักรวาล เป็นชีวิตสัตว์ที่มีความรู้สึก เมื่ออาตมัน หรือ พรหมัน วิวัฒนาการไปสู่สิ่งมีชีวิตที่รู้สึกได้ แต่ยังไม่มิจิต

ระดับที่ 3 จึงเป็นเรื่องของจิตและการรับรู้ เมื่ออาตมัน หรือ พรหมันได้วิวัฒนาการไปสู่สิ่งมีชีวิตที่มีจิต นัยของจิตนี้แสดงถึงสัญชาตญาณ ได้แก่นามุขย์และสัตว์

ระดับที่ 4 เป็นที่เกิดของศาสตร์และความคิดความเชื่อทั้งมวล ความรู้สึกในการจำแนก ความรู้สึกแบ่งแยกที่เกิดขึ้นตั้งแต่พัฒนาการระดับที่ 3 (คือชีวิตสัตว์) ยังคงมีอยู่มาจนถึงในระดับที่ 4 นี้ด้วย ชีวิตคนดำเนินไปตามความรู้สึก ความคิด ความเชื่อ และความยึดมั่นในความแบ่งแยก เมื่ออาตมัน หรือ พรหมัน วิวัฒนาการไปสู่สัมปชัญญะหรือเหตุผล ซึ่งมีอยู่แต่ในคัมภีร์เท่านั้น

ระดับที่ 5 เป็นระดับที่ถึงจุดของมนุษย์ต้องการหลุดพ้นจากความรู้สึก ความคิด ความเชื่อ และความรู้สึกแบ่งแยก เป็นระดับที่สืบเนื่องต่อกันเป็นขั้นตอน และในทุกระดับ เมื่ออาตมัน หรือ พรหมันมีวิวัฒนาการไปสู่เอกภาพ เป็นขั้นสุดท้ายแสดงถึงการดับสูญแห่งพัฒนาการนั้นมีพลังแห่งพรหมันเป็นพลังในการดำเนินไปตามขั้นตอนแห่งพัฒนาการนั้น ไม่ว่าจะเป็นในลักษณะที่เป็นรูปหรือเป็นเพียงสภาวะก็เป็นเพราะพลังพรหมันนี้

ในพุทธทาสภิกขุ กล่าวอธิบายถึงพรหมันในลักษณะว่าพรหมันเป็นผู้สร้างสรรค์พลังทั้งหลายรวมถึงเทพเจ้าขึ้นจากส่วนที่มีความเป็นพิเศษ เหนือกว่าธรรมชาติปกติ ในฐานะที่พรหมันเป็นสิ่งอมตะมีความเป็นนิรันดร์ ในขณะที่ยังไม่มีสิ่งใดปรากฏขึ้นมาเลยพรหมันได้สร้างสิ่ง

ทั้งหลายขึ้น สิ่งต่าง ๆ อาจมีความแตกต่างกันจึงอาจมีคำถามเกิดขึ้นว่าความแตกต่างนี้เกิดมาจากพรหมันได้อย่างไร ซึ่งตามความเชื่อในศาสนาฮินดูก็ได้ให้คำตอบที่ชัดเจนว่า สิ่งที่แตกต่างกันนั้นเป็นสิ่งที่มาจากสิ่งเดิมเดียวกันได้แก่ พรหมัน เพราะทุกสิ่งที่ต่างล้วนมาจากแก่นแท้เดียวกันคือพรหมันทั้งสิ้น ดังนั้นแล้วคัมภีร์ทุกคัมภีร์ในศาสนาฮินดูล้วนแล้วมีหลักการที่ถืออธิบายเกี่ยวกับความจริงสูงสุดคือ พรหมัน นี่ในเชิงสรรเสริญในฐานะสิ่งสูงสุดเช่นเดียวกันว่าเป็นเทพเจ้าสูงสุดของศาสนาเป็นพลัษัทรรมชาติ เป็นพลังแห่งจักรวาล ก่อกำเนิดทั้งตัวจักรวาลเองและทุกสิ่งสรรพสิ่งที่อยู่บนจักรวาล

สิ่งแท้จริงสูงสุดมีความสัมพันธ์ที่อธิบายไปถึงสภาวะแห่งความหลุดพ้นที่เรียกว่าโมกษะ ซึ่งมีวิธีปฏิบัติอยู่หลากหลายทางตามที่ แคทรียา อังทองกำเนิด (2556: 10) อธิบายไว้ว่ามี สางขะโยค (หลักรู้), กรรมโยค (หลักปฏิบัติ), ญาณกรรมสันยาสโยค (หลักจำแนกญาณ), กรรมสันยาสโยค (หลักแห่งการสละกรรม), ธยานโยค (หลักการเข้าฌาน), ญาณโยค (หลักญาณ), อักษรพรหมโยค (หลักพรหมผู้ไม่เสื่อมเสีย), ภักติโยค (หลักภักติ) เป็นต้น การเข้าถึงโมกษะถือว่าเป็นสภาวะที่จิตสงบนิ่ง หลุดพ้นจากการวนเวียนแห่งความปรารถนาที่เกิดจากการสังการประสานกับประสาททางกาย โดยเฉพาะประสาททางสมองและกล้ามเนื้อ ที่จะดำเนินการให้เกิดการสนองกับความปรารถนาเหล่านั้น การหลุดพ้นอย่างโมกษะถือเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิตตามฐานแห่งความคิดในศาสนาฮินดู ดังคำกล่าวที่พระกฤษณะทรงอธิบายให้กับอรชุนฟังดังนี้ว่า

...อรชุน การเวียนว่ายตายเกิดนี้เป็นกฎของชีวิตทุกคน ทุกชีวิต ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือเทพล้วนแล้วแต่ต้องเวียนว่ายไปตามกฎของชีวิตอันนี้ ยกเว้นแต่ผู้เข้าถึงเราเท่านั้นที่อยู่เหนือกฎการเวียนว่ายนี้ แม้แต่เหล่าพรหมในพรหมโลกที่ว่าอายุยืนยาวนานก็จะต้องเวียนว่ายตายเกิดเมื่อถึงกาลอันสมควร...

แนวคิดหลักที่ปรากฏอยู่ในภักวาทคิตานี้ล้วนแล้วเป็นการอธิบายปรัชญาธรรมที่มีความสำคัญแต่ถึงกระนั้นก็เป็นความสำคัญในเชิงขัดแย้งในตัวเอง สามารถอธิบายได้เป็น 2 แนวคิดดังนี้

แนวคิดที่ 1 ถือเป็นการส่งผ่านแนวคิดจากพระเวทในเรื่องของความเป็นอยู่ในสังคมการต่อสู้แข่งขันกัน

แนวคิดที่ 2 เป็นการแสดงให้เห็นถึงการสละหรือละทิ้งเพื่อเข้าถึงโมกษะ เป็นการปล่อยวางจากสิ่งที่เรียกว่ากรรมะ (Karma) และ สัมสาระ (Samsara) (Kinsley, 1993: 35)

ในภักวทิตาคำถามต่าง ๆ ที่อรชุนได้ถามพระกฤษณะเป็นคำถามที่แฝงไปด้วยความไม่รู้ในเรื่องต่าง ๆ แนวคิดในส่วนของคัมภีร์พระเวทอธิบายถึงเรื่องหน้าที่ความรับผิดชอบของตนเองภายในสงครามที่เกิดขึ้นอรชุนมีหน้าที่ในการต่อสู้สิ่งเหล่านี้เป็นแรงกระตุ้นเตือนให้ออรชุนรับรู้หน้าที่ของตนอยู่ตลอด ถ้าหากอรชุนสามารถที่จะปฏิบัติหน้าที่สู้รบของตนผ่านความกลัวที่เกิดขึ้นได้ ซึ่งการทำสงครามที่จะต้องมาฝ่ายตรงข้ามที่เป็นทั้งญาติและครูอาจารย์ได้จะดำรงไว้ซึ่งจุดประสงค์ที่ตั้งไว้ตามหน้าที่ของกษัตริย์ อย่างไรก็ตามในเวลาแห่งการสู้รบนั้นเองเป็นช่วงที่อรชุนรู้สึกหมดกำลังใจแต่ก็ได้คำแนะนำจากพระกฤษณะ และสิ่งที่ทำให้ออรชุนปล่อยวางลงจากการยึดติดนั้นคือ เป็นการสละซึ่งความผูกพันโดยตนเอง เพราะสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นต่างไม่มีสิ่งใดเลย อธิบายได้ว่า เป็นสถานะที่เกิดขึ้นจากกรรมะ (การกระทำและผลที่ได้จากการกระทำนั้น ๆ) และสัมสาระ (การเกิดขึ้นอีกครั้งอันเป็นผลสืบเนื่องจากกรรม) (Kinsley, 1993: 35)

ประการที่ 2 จดมุ่งหมายในตัวเอง เป็นการอธิบายไปในที่เกี่ยวกับแนวคิดอวตารว่ามีจดมุ่งหมายเป็นอย่างไร การอวตารของพระนารายณ์ที่เกิดขึ้นมานั้นส่วนมากแล้วมีจดมุ่งหมายที่ลงมาเพื่อช่วยเหลือตั้งแต่เทพ, มนุษย์ และสรรพสัตว์ ให้พ้นจากทุกข์ผ่านพันธกิจการอวตาร 3 ประการ คือ 1. การอวตารลงมาปราบ, 2. การอวตารลงมาทำหน้าที่สอนและชี้นำหนทางไปสู่สัจธรรมสูงสุด และ 3. การอวตารลงมาเป็นต้นแบบ ทั้งนี้จดมุ่งหมายของการอวตารที่เกิดขึ้นในศาสนาฮินดูนั้นล้วนสอดคล้องกับแนวคิดหลักในศาสนา คือจุดเริ่มต้นที่ว่าพรหมัน หรือ ปรมัตมน์ ในศาสนาฮินดูเป็นผู้สร้างเทพผู้ยิ่งใหญ่ไว้เพื่อเป็นองค์แทนหน้าที่เกี่ยวกับสังสารวัฏ หรือ สถานะแห่งโลก (เสฐียร พันธรังษี, 2546: 60) หนึ่งในมหาเทพผู้ใหญ่นั้นก็คือ พระนารายณ์ ที่เป็นผู้รักษา การทำหน้าที่รักษาของพระองค์คือ การที่ต้องดำรงไว้ด้วยธรรมต่าง ๆ ให้มีอยู่บนโลก เมื่อใดที่ธรรมค่อย ๆ เสื่อมหมดไป พระองค์ผู้ทำหน้าที่รักษารธรรมก็ต้องลงมายังโลกมนุษย์เพื่อช่วยค้ำจุนธรรมนั้นให้คงอยู่ต่อไป โดยการอวตารก็เป็นส่วนหนึ่งในการะหน้าที่ที่พระองค์ต้องลงมา โดยเฉพาะที่เห็นได้ชัดเจนจากการอวตารลงมาของพระนารายณ์ในปางแห่งพระกฤษณะนี้ถือว่าการสั่งสอนชี้นำทางแห่งธรรมโดยแท้จริงก่อให้เกิดเป็น ภักวทิตา (The Bhagavad Gita) เป็นคัมภีร์สำคัญที่มีชื่อเสียงเป็นอย่างมากในศาสนาฮินดู ความลึกซึ้งในแนวคิดการอวตารของพระนารายณ์นอกจากในส่วนการอวตารลงมาปางที่ 8 ฤษณาสวตาร (เป็นพระกฤษณะ) ที่อวตารลงมาสั่งสอนให้เห็นถึงหลักสัจธรรมอันสูงสุดแล้ว อวตารในปางอื่น ๆ ยังสอนให้เห็นถึงความเป็นจริงแห่งชีวิตที่ว่ากระทำ

ใดก็แล้วแต่ทั้งดีและไม่ดีย่อมจะได้รับผลจากการกระทำนั้น เห็นได้จากพันธกิจการอวตารทั้ง 3 ประการที่เกิดขึ้นข้างต้น

วิธีการนำไปสู่การอวตารของพระนารายณ์

วิธีการนำไปสู่การอวตารนั้น ไม่ปรากฏอยู่อย่างชัดเจนในศาสนาฮินดูว่ามีวิธีการที่เทพเจ้าสามารถอวตารลงมาตามลำดับขั้นตอนที่แน่นอน แต่ตามหลักความเชื่อในศาสนาฮินดูอย่างแท้จริงแล้วนั้น มีความเชื่อว่าการอวตารล้วนเป็นภารกิจของเทพเจ้าในระดับสูง ซึ่งในที่นี้ก็หมายความว่า เป็นเทพเจ้าที่ได้รับการเคารพนับถือเป็นอย่างมากเป็นเทพผู้ยิ่งใหญ่ อย่างเช่น พระพรหม, พระนารายณ์ และพระศิวะ รวมถึงเทพเจ้าองค์อื่น ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับเทพผู้ยิ่งใหญ่ด้วยไม่ว่าจะเป็นชายา, โอรัส หรือ บริวารที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น แต่เนื่องจากไม่ค่อยได้ยินเรื่องราวการอวตารของเทพเจ้าดังกล่าวข้างต้นมากเท่ากับพระนารายณ์จึงทำให้ไม่ถูกกล่าวถึงไว้มากนัก นอกเสียจากในกลุ่มของผู้ที่นับถือเทพองค์นั้น ๆ เป็นหลัก ดังนั้นแล้วการอวตารที่มีผู้รู้จักมากที่สุดในบรรดาเทพเจ้าที่ปรากฏอยู่ในศาสนาฮินดูก็คือ การอวตารของพระนารายณ์

ระดับของการอวตาร

จากที่กล่าวมาแล้วว่าการอวตารไม่ได้มีรูปแบบหรือวิธีการที่จะอวตารอย่างแน่นอน เพราะฉะนั้น การอวตารของพระนารายณ์ย่อมที่จะเป็นเช่นเดียวกัน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าตามความเชื่อในศาสนาฮินดูถือว่าการอวตารนั้นเป็นความเชื่อที่เกิดขึ้นกับเทพเจ้าโดยเฉพาะ เพื่อเป็นการอธิบายถึงอิทธิฤทธิ์หรืออำนาจอันไม่สิ้นสุดที่จะสามารถอวตารลงมาในรูปแบบหรือลักษณะต่าง ๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์หรือสัตว์ทั่วไปไม่สามารถกระทำได้ แต่ทั้งนี้โดยทั่วไปถือว่ามีมนุษย์เป็นบุคคลผู้มีศักยภาพมากที่สุด เพราะมนุษย์ย่อมรู้จักการบำเพ็ญตนเพื่อฝึกจิตให้บริสุทธิ์เป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์แตกต่างจากทั้งสัตว์และอมมนุษย์ อย่างไรก็ตามการฝึกตนและฝึกจิตนั้นล้วนแล้วต่างก็ต้องมีลำดับขั้นตอนจากพื้นฐานสู่ขั้นสูงสุด ที่กล่าวนำเช่นนี้เพื่อแสดงให้เห็นว่าถึงแม้แนวคิดการอวตารจะไม่ได้มีแนวทางหรือวิธีการที่เป็นวิถึปฏิบัติอย่างแน่นอนแต่ก็มีระดับของการอวตารลงมาโดยเฉพาะ

ระดับการอวตารที่เกิดขึ้นนี้เมื่อศึกษาวิเคราะห์กับการอวตารของพระนารายณ์แล้วย่อมเป็นไปรูปแบบเดียวกัน กล่าวคือ ในการอวตารแต่ละครั้งที่เกิดขึ้นนั้นเมื่อใดที่องค์อวตารของเทพเจ้าลงมาสู่โลกมนุษย์แล้ว ก็ยังมีองค์เทพเจ้าประทับอยู่เบื้องบนอย่างเดิม ซึ่งในส่วนของการอวตารของ

พระนารายณ์กล่าวได้ว่าการอวตารของพระองค์นั้น พระนารายณ์ยังคงประทับอยู่บนสวรรค์ของพระองค์เช่นเดิม แต่ส่วนหนึ่งจะปรากฏเป็นมนุษย์ (หรือเทพองค์ใดองค์หนึ่ง) ในโลกมนุษย์โดยที่ จะมีส่วนของพระนารายณ์เล็กน้อยเพียงใดก็ได้ (วิสุทธิ นุชยกุล, 2550: 336 อ้างใน แศทริยา อังทองกำเนิด, 2556: 19) นอกจากนี้ แศทริยา อังทองกำเนิด (2556: 19-20) ยังได้อธิบายอีกว่าการ อวตารนั้นแบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ

ระดับที่ 1 การอวตารย่อย (Khanda Avatars) ได้แก่การอวตารที่เทพเจ้าไม่ได้ปลดปล่อย พระองค์โดยสมบูรณ์ หรือ เจียตบางส่วนของอวตารลงมา (Partial Incarnation) เพื่อไถ่ถอนวิญญานแต่ ไม่มีพันธกิจในโลกอย่างชัดเจน ตัวอย่างได้แก่ ครูบาอาจารย์ที่ลงมาทำหน้าที่สั่งสอนเรื่องทางจิต วิญญาน

ระดับที่ 2 การอวตารใหญ่ (Pūrṇa Incarnation) เทพเจ้าจะอวตารลงมาเมื่อเกิดเหตุการณ์ที่ วิกฤตขึ้น กล่าวคือ เมื่อโลกเผชิญกับภัยร้ายแรงจากสิ่งชั่วร้าย

ระดับการอวตารทั้ง 2 ระดับนี้ ถือว่าเป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับวิธีการอวตารในเชิงที่ว่า เทพ อวตารแต่ละองค์จะอวตารลงมาโดยขึ้นอยู่กับพันธกิจหรือจุดมุ่งหมายที่ลงมา ซึ่งต่างจากการ ตีความที่ว่าวิธีใดจะนำไปสู่การบำเพ็ญตนเพื่อให้มีอิทธิฤทธิ์มากขึ้น เพื่อที่จะสามารถนำมาสู่การ อวตารได้เช่นเดียวกับมหาเทพ ฉะนั้นแล้วตามความเชื่อของศาสนาฮินดูสามารถตีความวิธีการ อวตารได้ในทำนองนี้เช่นเดียวกัน ทั้งนี้แนวคิดทุกอย่างที่เกิดขึ้นในศาสนาฮินดูล้วนแล้วตีความ ออกมาจากแนวคิดการอวตารได้ในหลาย ๆ ทศนะ การอวตารแต่ละครั้งสิ่งที่สอดแทรกอยู่ในเนื้อ เรื่องของการอวตารคือ มุ่งสอนให้บุคคลรู้จักการทำหน้าที่ของตนเพื่อเข้าสู่จุดมุ่งหมายเดียวกันใน การกลับไปรวมกับความจริงแท้สูงสุดคือ พรหมัน หรือ ปริมาณันตามเดิม ดังนั้นแล้ววิธีที่จะ นำไปสู่การอวตารเป็นเพียงแนวคิดที่ภายนอกอาจเป็นเรื่องที่แต่งขึ้นเพื่อสร้างความสนุกสนานให้ เห็นเพียงเพื่อชื่นชมในอำนาจอิทธิฤทธิ์ของเทพเจ้าที่อวตารลงมาในรูปแบบต่าง ๆ เพียงประการ เดียวแต่ภายในกลับเป็นการชี้แนะให้ผู้เฝ้าถ่อมองเห็นสิ่งที่เป็คำสอนลึกซึ้งที่แทรกซึมในภาระหน้าที่ ของแต่ละคน โดยภาระหน้าที่ของเทพเจ้าผู้รักษาย่างพระนารายณ์ ว่าพระนารายณ์เองก็มีความ เป็นมาที่ต้องดำรงตามภาระหน้าที่เช่นเดียวกัน ซึ่งแนวคิดนี้ส่วนหนึ่งก็ได้รับมาจากคัมภีร์พระเวท ในเรื่องเกี่ยวกับการสร้างมนุษย์ให้ตรงกับภาระหน้าที่ของตนเพื่อดำรงไว้ซึ่งสันติ หลังจากทีแนวคิด อวตารเกิดขึ้นมาแล้วนั้นการที่เชื่อว่าพระนารายณ์เป็นมหาเทพผู้ยิ่งใหญ่ที่เรียกว่า ปรพพรหม เป็น ผู้สร้างสิ่งทั้งหลาย ตามหลักที่ศาสนาฮินดูกล่าวว่า

“โลกนี้ เกิดจากนารายณ์ ดำรงอยู่ในนารายณ์ นารายณ์เป็นกฎแห่งการดำรงอยู่ และ ความ
สูญสิ้นไปทั้งโลก และองค์นารายณ์นั้นแหละ คือโลก” (เสฐียร พันธงชัย, 2546: 74-75)

จากคำกล่าวนี้ส่วนมากแล้วปรากฏอยู่ในลัทธิที่มีความเชื่อและให้การเคารพบูชาต่อ
พระนารายณ์เป็นส่วนมาก แต่ในอีกมุมมองหนึ่งกลับเป็นการกระตุ้นให้ผู้ที่นับถือพระองค์หรือ
แม้แต่ผู้ที่นับถือเทพเจ้าองค์อื่น ๆ ก็ได้รู้สึกมีพลังในการบำเพ็ญตนเองเพื่อที่จะเข้าไปถึงคำสอนใน
ศาสนาได้อย่างแท้จริงเป็นคำสอนที่อยู่นอกเหนือจากการนับถือเพียงเทวรูปของเทพเจ้า แต่เป็น
หลักธรรมทางศาสนามากกว่า นอกจากเหตุปัจจัยดังกล่าวที่ได้จากแนวคิดการอวตารของ
พระนารายณ์ในเรื่องของระดับการอวตารที่มุ่งสอนให้เห็นถึงวิธีการไปสู่อวตารในรูปแบบที่เป็น
วิธีการที่เทพจะอวตารลงมาตามพันธกิจที่ได้รับมอบหมายหรือได้รับการร้องขอ

อายุของเทพกับยุคแห่งจักรวาล

ช่วงยุคแห่งจักรวาลทั้ง 4 ยุค ตั้งแต่ กฤตยุค, ไตรดายุค, ทวาปรยุค และกัลียุค เมื่อพิจารณา
ร่วมกัน ล้วนแต่เกิดขึ้นมาสนับสนุนซึ่งกันและกันกับอายุของเทพ ทั้งเป็นปัจจัยหลักต่อการอธิบาย
การอวตารลงมาของพระนารายณ์ และสุดท้ายคือเรื่องของความจริงสูงสุด โดยอธิบายเริ่มต้นจาก
การที่โลกพินาสลงเมื่อถึงคราวต้องถูกทำลายตามกาลเวลา วิญญาณทั้งหลายในโลกกลับไปรวมอยู่ที่
พรหมันหรือปรมาตมอันเป็นสิ่งแท้จริงสูงสุด จนกว่าจะถึงเวลาในการสร้างโลกกลับขึ้นมาใหม่
อีกครั้งวิญญาณก็จะออกมาจากพรหมันหรือปรมาตม วนเวียนไปเช่นนี้เป็นวัฏฏะ จำนวนเวลาการ
คำนวณแห่งอายุขัยน้อยที่สุดในศาสนาฮินดูเชื่อกันว่าแบ่งออกเป็น 4 ยุคด้วยกัน ซึ่งมีเวลารวมกัน
ทั้งสิ้นเป็นจำนวน 12,000 ปี เทพ ซึ่งระยะเวลาทั้งหมดนี้จะคำนวณได้จากการที่พระพรหมเริ่มสร้าง
โลกดังที่ พระอิศวรประมุข จารุวโศ (ปรางมาศ), 2554: 47-48 กล่าวอธิบายไว้ต่อไปนี้

กฤตยุค หรือเรียกอีกชื่อว่า กฤตยะยุค เท่ากับ 4,800 ปีเทพ หรือ 1,728,000 ปีมนุษย์

ไตรดายุค เท่ากับ 3,600 ปีเทพ 1,296,000 ปีมนุษย์

ทวาปรยุค เท่ากับ 2,400 ปีเทพ 864,000 ปีมนุษย์

กัลียุค เท่ากับ 1,200 ปีเทพ 432,000 ปีมนุษย์

กล่าวอธิบายว่า โลกที่เราอยู่ทุกวันนี้มีอายุได้เพียงวันหนึ่งของพระพรหมเท่านั้น หรือก็คือ อายุของเทพเจ้ามีอายุที่ยืนยาว การวัดอายุของเทพเจ้าเห็นได้จากการวัดจากความดำรงอยู่ของโลก คือ อายุของเทพเจ้าจะยาวนานแต่อายุของโลกจะน้อยนิด นอกจากนี้ยังทำให้เห็นว่าแม้โลกที่เกิดจากอำนาจการสร้างของเทพผู้ยิ่งใหญ่ก็มีอายุดำรงอยู่ได้ตลอดไป พระพรหมเองมิได้มีชีวิตอยู่ในวัฏจักรหนึ่งวันกับหนึ่งคืนของพระพรหมนั้นยาวนานถึง 8,640 ล้านปีมนุษย์ สามสิบวันจึงจะเป็นหนึ่งเดือน สิบสองเดือนจึงจะเป็นหนึ่งปี และพระพรหมเกิดมาแล้วจะมีอายุได้ 100 ปี ซึ่งกว่าจะถึงร้อยปีของพระองค์ในเมืองมนุษย์ก็จะยาวนานกว่า 311 ล้านล้านปี แต่ขณะนี้พระองค์มีอายุเกินห้าสิบปีไปแล้วเล็กน้อย เมื่อครบกำหนดร้อยปีของพระองค์ เมื่อนั้นก็จะเป็นการมหาประลัย ซึ่งกล่าวได้ว่าเมื่อถึงเวลานั้น โลกธาตุทั้งหลาย แม้แต่องค์พระพรหมเองก็สูญสิ้นกลายสภาพสลายตัวเป็นธาตุเดิมอีกครั้งหนึ่งซึ่งอ้างอิงตามพระคัมภีร์โบราณของฮินดู โดยสามารถแบ่งอายุแห่งกาลเวลาของเทพออกเป็น 3 ตอนใหญ่ ๆ ได้แก่ 1. ยุค, 2. มัณวันตรัส และ 3. กัลป์ เมื่อเปรียบเทียบอายุแห่งพระพรหมตามการคำนวณอายุแห่งยุคและโลกเปรียบเทียบกับอายุแห่งเทพทำให้เห็นว่าไม่เว้นแม้แต่เทพก็มีอายุแห่งการดำรงอยู่เช่นเดียวกัน

หลักของการเป็นเทพตามแนวคิดในศาสนาฮินดู

เมื่อวิเคราะห์ดูจากหลักการคำนวณยุคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับอายุของเทพ เท่ากับว่าเทพเจ้าแต่ละองค์ย่อมมีอายุแห่งเทพเจ้าในลักษณะเดียวกัน เพราะถึงแม้เทพเจ้าจะมีอายุยืนนานกว่าเหล่านมนุษย์และสรรพสัตว์ แต่อย่างไรก็ตามก็ต้องกลับคืนสู่สถานะเดิมของพระองค์ แล้วแนวคิดเดียวกันนี้ย่อมเกิดขึ้นกับเทพองค์อื่น ๆ ด้วย แต่การที่เทพแต่ละองค์จะสามารถอวตารลงมาได้นั้น มีความเชื่อว่ามีลำดับขั้นตอนของการเกิดเป็นเทพปรากฏขึ้นมาในศาสนาฮินดู ทั้งนี้เราจะศึกษาในส่วนที่มีแนวโน้มเกี่ยวข้องกับพระนารายณ์ว่า

หลักของการเป็นเทพสมัยพระเวท

การที่เชื่อว่าเทพเจ้าแต่ละองค์มีจุดกำเนิดนั้นมีความเกี่ยวพันกับการศึกษาวิธีที่เทพเจ้าจะอวตารลงมาเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ได้ ซึ่งพิจารณาย้อนกลับไปสู่ความเชื่อในศาสนาฮินดูนั้นถือได้ว่าเทพเจ้าแต่ละองค์นั้นมีการอวตารที่แตกต่างกัน เห็นได้จากในระยะเริ่มแรกที่มีการขุดค้นพบโบราณคดีก่อเกิดหลักฐานทางประวัติศาสตร์ทำให้พบวัตถุโบราณต่าง ๆ ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เทวรูปของเทพเจ้าทั้งบุรุษ สตรี หรือแม้กระทั่งรูปสัตว์ต่าง ๆ มีการสันนิษฐาน

กันน่าจะเป็นเค้าโครงของพระศิวะ ซึ่งนั่งในท่าโยคะบทแทนล้อมรอบด้วยสัตว์นา ๆ ชนิด ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นพระศิวะในสภาวะของ “พระปาสุติ” (Pācupati) (บุญเย็น วอทอง, 2550: 25-26) ผู้คุ้มครองดูแลสัตว์ ซึ่งนี่ถือว่าเป็นเค้าโครงเริ่มแรกที่สามารถแสดงให้เห็นได้ว่าพระศิวะยังคงต้องบำเพ็ญเพียรตบะเพื่อให้เกิดอำนาจหรืออิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ ในการที่จะไปช่วยเหลือมวลมนุษย์ได้ เพราะฉะนั้น ภายหลังจากที่ศาสนาฮินดูมีการแต่งคัมภีร์และอรรถกถาต่าง ๆ ขึ้นมากมาย ได้มีการอธิบายถึงกำเนิดความเป็นมาของเทพเจ้าองค์ต่าง ๆ ไว้แตกต่างกัน บางองค์ก็อ้างอิงจากแนวความเชื่อเก่าที่มาจากคัมภีร์ก่อนหน้านั้น แต่บางองค์ก็มีการกำเนิดที่แตกต่างกันตามแต่พราหมณ์ผู้จะนับถือในเทพองค์ใด ตัวอย่างจากคัมภีร์มัตสยาปุราณะ ได้อธิบายถึงการกำเนิดเกิดขึ้นของพระพรหม แต่ก็ยังปรากฏให้เห็นว่าพระพรหมมีการบำเพ็ญตบะเพื่อจะได้เป็นเทพที่มีบุญบารมีสั่งสม รวมถึงจะได้สามารถสร้างหรือแบ่งภาคตนเองให้เป็นเทพองค์อื่น ๆ ได้ ในคัมภีร์วิษณุปุราณะของมีการกล่าวถึงวิธีการอวตารของพระวิษณุในทำนองเดียวกันแต่ไม่ได้อธิบายไว้อย่างเป็นขั้นตอน เนื่องจากด้วยพระวิษณุหรือพระนารายณ์ถือได้ว่าเป็นที่รู้จักกันมากที่สุดในเรื่องของอวตาร จากการศึกษาสันนิษฐานได้ว่าการที่พระวิษณุอวตารลงมาในแต่ละยุคแต่ละช่วงนั้น เกิดจากการบำเพ็ญบารมีจนเห็นถึงความเดือดร้อนของมวลมนุษย์แล้วค่อยลงมาช่วยมนุษย์ให้พ้นจากทุกข์เข็ญต่าง ๆ การบำเพ็ญบารมีที่เกิดขึ้นของเทพเจ้านั้นเมื่อเปรียบเทียบกับแล้วในช่วงสันยาสี (เป็นส่วนหนึ่งในหลักปฏิบัติ 4 ระดับของชีวิตที่เรียกว่า อาศรม 4) เป็นขั้นหนึ่งในการนำไปสู่ความดีสูงสุดเพื่อให้สามารถเข้าสู่โมกษะ หลุดพ้นจากสังสารวัฏ ในศาสนาฮินดูมักเปรียบได้กับเหล่าฤาษี ซึ่งเหล่าฤาษีตามความเชื่อในศาสนา มีระดับชั้นเช่นเดียวกันแบ่งได้ดังนี้

- พรหมฤาษี หมายถึง ฤาษีที่สืบเชื้อสายจากพระพรหม หรือ อยู่ในบรรณพราหมณ์ เป็นผู้บำเพ็ญตบะเหนือฤาษีทั้งหลาย

- เทพฤาษี หมายถึง ผู้เป็นเทพมาแต่กำเนิด และยังพยายามบำเพ็ญพรตให้สูงยิ่งขึ้น

- ราชฤาษี หมายถึง พระราชาผู้สละราชสมบัติ ออกบวชเป็นฤาษี

- มหาฤาษี หมายถึง ฤาษีผู้ยิ่งใหญ่ เน้นการบำเพ็ญตบะอย่างยิ่งยวดจนมีฤทธิ์อำนาจเป็นที่เกรงกลัวของเหล่าเทวดาและอสูร นอกจากนี้ ยังหมายถึง ฤาษีผู้มีชื่อเสียงด้านต่าง ๆ ด้วย

ส่วนคำเรียกฤาษีในระดับทั่วไปธรรมดาสามัญ มีหลายแบบไม่ว่าจะเป็น โยคี (ผู้บำเพ็ญโยคะเพื่อสร้างตบะ), ดาบส (ผู้บำเพ็ญตบะด้วยการทรมานกาย), ชฎิล (ผู้มีผมมวย), มุนี (ผู้สงบ),

ลัทธา (ผู้สำเร็จญาณสมาบัติระดับสูง) เป็นต้น (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2555: 58) นอกจากนี้ยังกำหนดเส้นทางที่สามารถเข้าสู่โมกษะไว้ให้กับสันยาสีมีอยู่ด้วยกัน 4 แนวทาง ตามที่ เสฐียร พันธงชัย (2546: 89-92) อธิบายดังนี้

แนวทางที่ 1 กรรมมรรค (กรรมโยคะ) เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในชีวิต ซึ่งรู้ได้จากการเวียนว่ายตายเกิดของแต่ละคน อาศัยแรงกรรมเป็นตัวกำหนด กรรมยังแบ่งออกเป็น

- ประกอบกรรมด้วยการหวังผลตอบแทน เรียกว่า สกามกรรมโยคะ แต่ปฏิบัติอย่างถูกต้อง
- ประกอบกรรมโดยไม่หวังผลตอบแทน เรียกว่า นิษกามกรรมโยคะ ปฏิบัติโดยถือหน้าที่เป็นหลัก

แนวทางที่ 2 ขยานมรรค (ขยานโยคะ) กำหนดปฏิบัติโดยความรู้แจ้ง ความเห็นชอบ อันเป็นผลจากการพิจารณาโดยไม่สร้างทุกข์ตรมรแก่ผู้ใด คิดแต่สร้างผลประโยชน์ ความดีงามให้แก่ส่วนรวมฝ่ายเดียว

แนวทางที่ 3 ภักติมรรค (ภักติโยคะ) กำหนดปฏิบัติด้วยการจงรักภักดีต่อคำสอนเทพเจ้า หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งหมายถึง ขอมรับใช้กรรม (กระทำตามหน้าที่) ด้วยความมั่นใจซึ่งมีพร้อมทั้งความสนใจและความจงรักภักดีต่อการกระทำที่ปฏิบัติอยู่ต่อตน และต่อสรรพสิ่งทั้งปวง

แนวทางที่ 4 ราชมรรค (ราชโยคะ) เป็นทางปฏิบัติเกี่ยวกับการฝึกทางใจ มุ่งบังคับใจให้อยู่ในอำนาจ ด้วยการบำเพ็ญ ซึ่งเห็นอยู่มากในยุคสมัยใหม่เรียกว่า สาธุ ตั้งอาสรมและกระโโจม อยู่ในอิริยาบถต่างกัน ทั้ง นั่ง นอน ยืน เดิน เพื่อความหลุดพ้น

ตามความเชื่อส่วนมากแล้วเชื่อว่า ฤาษี เป็นเหล่าบริวารของพระศิวะ ซึ่งเห็นได้จากการบำเพ็ญเพียรของพระศิวะในรูปแบบของฤาษีหรือโยคี แต่ทั้งนี้เมื่อศึกษาดูแล้วในส่วนของพระนารายณ์ที่มีลักษณะการอวตารโดยปรากฏแบบการบำเพ็ญเพียรทั้งนั่ง, ยืน, เดิน และนอน ตามวิธีของฤาษีหรือโยคีเช่นเดียวกัน นอกจากนี้ส่วนหนึ่งของแนวคิดที่ว่า การบำเพ็ญเพียรของฤาษีเป็นแนวทางที่เชื่อว่าสามารถกลับไปสู่ความจริงแท้สูงสุด ดังนั้นแล้วจึงมีส่วนเกี่ยวข้องกับแนวคิดการอวตารที่เกิดขึ้นในลักษณะที่แนวคิดนี้ดำรงอยู่ภายใต้หลักการสูงสุดแห่งศาสนา นอกจากนี้ความเชื่อ

เกี่ยวกับการบำเพ็ญเพียรของฤาษีนี้ยังส่งผลต่อแนวคิดที่ว่ามนุษย์สามารถไปเกิดเป็นเทพได้โดยการปฏิบัติตนตามหลักธรรมดังต่อไปนี้ตามที่ พระอริการประทุม จารุวโส (ปรามาส) (2554: 48) ว่ามีดังต่อไปนี้

ประพตีกุศลกรรม ในระยะแรกผู้ที่สามารถเป็นเทพได้ต้องประกอบกุศลกรรม โดยทำพิธีอัสวเมธมาแล้วถึง 100 ครั้ง นั่นคือ การนำม้ามาบูชาัญ ส่วนมากเป็นพิธีกรรมของกษัตริย์ โดยเฉพาะ มีการบูชาไฟและสมโภชม้า ช่วงระยะเวลาก่อนสมโภชต้องมีการดูแลอย่างดีเป็นระยะเวลา 3 ปี ช่วงเวลานั้นยังต้องประกอบพิธีบวงสรวงเทพ 3 องค์ คือ พระอินทร์ พระยม และพระวรุณ แล้วจึงทำการปล่อยม้าออกไปเมื่อไม่มีเมืองใดขัดขวางปล่อยม้ากลับมาแล้วม้ากลับมา ก็ทำพิธีบูชาัญต่อไป ในสมัยนั้นถือว่าถ้ากษัตริย์ประกอบพิธีนี้ครบ 100 ครั้ง ส่งผลให้เป็นเทพเจ้า คือ พระอินทร์องค์ต่อไปแทนองค์เดิมที่จะลงมาจุติยังโลก

ประกอบพิธีบูชาัญ คือ การทำพิธีมหาัญ 5 ประการ คือ 1) อัสสเมธ ได้แก่ การนำม้ามาบูชา 2) บุริสเมธ ได้แก่ การนำคนมาบูชา 3) สัมมาปาสะ ได้แก่ ัญอันสร้างแทนบูชาในที่ว่างลวด บ่วงไปหล่นลง 4) วาชเปยยะ ได้แก่ การดื่มเพื่อพลังหรือเพื่อชัยชนะ และ 5) นิรคคพะ หรือ สรรพเมธะ ได้แก่ ัญไม่มีลื้มสลัก คือ ทัวไปไม่มีขีดขั้นจำกัด การมหาัญ 5 ที่พระราชาพึงบูชาตามหลักศาสนาฮินดู

ประพตិพรหมจรรย์ คำว่า “พรหมจรรย์” มาจากภาษาบาลีว่า “พฺรหฺมจฺริย” ซึ่งประกอบด้วย พฺรหฺม + จฺริย “พรหม” แปลว่า ประเสริฐ เลิศล้ำ สูงสุด บริสุทธิ ส่วนคำว่า “จฺริย” มาจากรากศัพท์ คือ จร ซึ่งในความหมายเชิงรูปธรรม แปลว่า เทียวไป ดำเนินไป จาริกไป ในเชิงนามธรรม แปลว่า ประพตติ ดำเนินชีวิต ครองชีวิต เป็นอยู่ ซึ่งตามการศึกษาเรื่องพรหมจรรย์ในลักษณะนี้เป็นส่วนหนึ่งตามความเชื่อทางศาสนาจะเป็นไปในความหมายเชิงนามธรรม ในส่วนของจฺริย ที่เป็นคำนามแปลได้ว่า ความประพตติ การดำเนินชีวิต การครองชีวิต หรือ ความเป็นอยู่ จฺริย หรือ จฺริยะ นี้ เมื่อเขียนเป็นไทย แปลงตามรูปสันสกฤตเป็น จรรย ก็มี ถัดตามรูปบาลีอีกรูปหนึ่งเป็น จฺริยา ก็ได้ ดังนั้น พรหมจฺริย จะแปลว่า พรหมจรรยหรือพรหมจฺริยา ก็ได้ แต่ตามปกติแปลกันว่า พรหมจรรยและใช้กันในรูปแบบนี้เป็นส่วนใหญ่ รวมความว่า พรหมจรรย แปลได้ว่า จฺริยะอันประเสริฐ ความประพตติอันประเสริฐ นั่นเอง การประพตติพรหมจรรยตามความหมายและความเชื่อในศาสนาฮินดูเป็นหลักปฏิบัติเริ่มแรกที่ควบคุมตนเองให้เคร่งครัดในการศึกษาโดยเฉพาะในการศึกษาคัมภีร์พระเวทเพื่อนำไปสู่หนทางแห่งการเข้าถึงพรหมัน

หลักของการเป็นเทพตามแนวคิดในปรัชญาวิชาไทวตะ เวทานตะ

หลักธรรมคำสอนต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในศาสนาฮินดูในยุคสมัยเดิมจนมาถึงยุคสมัยพระเวทที่มีแนวโน้มมาทางปรัชญาให้เห็นชัดเจนมากขึ้นนั้นเป็นพื้นฐานรองรับแนวคิดต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นตามมา มีอิทธิพลอย่างมากต่อแนวคิดทางปรัชญาฮินดูในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระนารายณ์นั้นได้มีแนวคิดปรัชญาที่สำคัญแนวคิดหนึ่งเกิดขึ้น อย่างแนวปรัชญาวิชาไทวตะ เวทานตะ ของท่านรามานูชะ ซึ่งอธิบายถึงความเชื่อที่ว่าสิ่งแท้จริงมีหนึ่งเดียวนั้นคือ พระนารายณ์แล้วพระองค์ก็ประกอบไปด้วยชีวาตมันและสสารรวมกันเป็นพระวรกายของพระองค์ หรือ กล่าวอธิบายได้ว่าความจริงแท้นั้นแล้วประกอบไปด้วย 3 อย่าง คือ เทพเจ้า, ชีวาตมัน และสสาร (พิน ดอกบัว, 2555: 131) โดยองค์ประกอบหลักที่อธิบายแนวคิดนี้มีอยู่ด้วยกันคือ

ทัศนะในเรื่องพระเจ้า ท่านรามานูชะมีความเห็นว่าพรหมนั้นก็คือ พระนารายณ์ที่เป็นแบบสคุณพรหมัน มีรูปร่างแต่เป็นกายทิพย์ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติและคุณวิเศษต่าง ๆ ในส่วนที่ไม่มีคุณสมบัติคือ ปราศจากคุณสมบัติที่ไม่ดีเท่านั้น สามารถสรุปทัศนะที่ท่านรามานูชะไว้ได้ดังนี้

- พรหมันเป็นสิ่งเดียวที่สิ่งสมบูรณ์ (The Absolute) จึงถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติและคุณวิเศษทุกอย่าง ทรงเป็นสากลจักรวาล ทั้งสสาร และชีวาตมันรวมกันเป็นพระวรกายของพระองค์

- พรหมันทรงควบคุมทุกอย่างจากภายใน ทำให้กระบวนการของโลกดำเนินไป ทุกสิ่งเกิดจากพรหมันและกลับคืนสู่พรหมัน ถึงจะเกิดจากพรหมันที่สมบูรณ์แต่ก็มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ดังนั้น พรหมันจึงมี 2 สถานะ คือ 1) อันตรภาวะ คือ สิ่งสถิตอยู่ในที่ทั่วไป และ 2) อุตตรภาวะ คือ ทรงอยู่เหนือความเป็นไปของทุกสิ่ง หรือ อยู่เหนือโลกธรรม

ทัศนะในเรื่องชีวาตมัน ชีวาตมันหรือวิญญาณแต่ละคนมีสภาพเป็นอมตะเช่นเดียวกับเทพเจ้าและสสาร จึงอยู่เหนือการสร้างและทำลายของเทพเจ้า แต่ก็มีอำนาจน้อยกว่าเทพเจ้า แบ่งออกได้ดังนี้

- ชีวาตมันที่หลุดพ้นจากกิเลส จนบรรลุโมกษะมาแต่เดิมแล้ว เรียกว่า นิยตมุกตะ อาศัยอยู่ที่สวรรค์ไภวณัฐของพระนารายณ์ ทำหน้าที่รับใช้พระองค์

- ชีวาตมันที่ปฏิบัติธรรมจนบรรลุโมกษะ ซึ่งเคยติดข้องอยู่ในสังสารวัฏมาก่อน

- ชีวาตมันที่ยังเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอยู่ เพราะตกอยู่ภายใต้อำนาจของอวิชชาและกรรม มีอยู่ด้วยกัน 4 อย่าง คือ 1) อภิมนุษย์หรือเทพในสวรรค์ 2) มนุษย์ 3) สัตว์เดรัจฉาน และ 4) พวกที่เคลื่อนที่ไม่ได้ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพืชหรือต้นไม้เพราะไม่ได้มีการอธิบายไว้อย่างชัดเจนนั่นเอง

ทัศนะในเรื่องการสร้างโลก สสารเป็นส่วนสำคัญประการหนึ่งในหลักปรัชญาของท่าน ปรมาจารย์ แต่เป็นสิ่งที่ไม่มีชีวิตจิตใจ ถึงแม้ทั้งชีวาตมันและสสารเป็นสิ่งที่แยกกันแต่ก็ต้องขึ้นกับเทพเจ้า เมื่อตอนเทพเจ้าสร้างโลกขึ้นมา สสารอยู่ในรูปละเอียด เป็นสุksamธาตุ 3 อย่าง คือ ไฟ, น้ำ และ ดิน ประกอบไปด้วยคุณะ 3 ประการ คือ สัตวะ, รชส และตมัส ผสมกันเป็นกระบวนการสร้างโลก เรียกว่า ตริฟฤติกรรมะ (Triplikation) ช่วงเวลาที่สสารและชีวาตมันคลี่คลายออกจากเทพเจ้าเรียกว่า การยพรหมัน ขบวนการที่สสารและชีวาตมันแปรสภาพกลับคืนเทพเจ้าเรียกว่า การณพรมัน

ทัศนะเรื่องสังสารวัฏและโมกษะ เหตุที่ทำให้ชีวาตมันติดอยู่ในสังสารวัฏคือ อวิชชาและกรรม กระบวนการของชีวิตไม่มีเบื้องต้นแต่มีสิ้นสุดเมื่อบรรลุโมกษะ ชีวาตมันที่บรรลุโมกษะแล้วจะมีลักษณะคล้ายเทพเจ้า แต่ก็มีสิ่งที่ต่างกันด้วยแบ่งเป็น 2 ประการ

- ชีวาตมัน เป็นสิ่งจำกัด (finite) แต่เทพเจ้าเป็นสิ่งไม่จำกัด (Infinite) อธิบายได้ว่า ชีวาตมันเป็นคุณลักษณะและร่างกายของเทพเจ้า ส่วนเทพเจ้าเป็นวิญญาณของชีวาตมันทั้งปวง

- ชีวาตมันมีอำนาจจำกัดขึ้นอยู่กับเทพเจ้า แต่เทพเจ้ามีอำนาจไม่จำกัด ไม่มีขอบเขต จึงทรงเป็นทั้งผู้สร้าง ผู้รักษา และผู้ทำลาย ดังนั้นเมื่อชีวาตมันบรรลุโมกษะแล้ว ก็ไม่ได้รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับเทพเจ้า

วิธีการที่จะบรรลุโมกษะคือ การบำเพ็ญตบะ บูชาขัญอย่างเคร่งครัด มุ่งถึงพรหมัน นำหลักชยฐานโยคะมาปฏิบัติ โดยศึกษาเวทานตะอย่างให้เข้าใจแจ่มแจ้ง นำหลักภักติโยคะ มาปฏิบัติโดยมีความศรัทธาต่อเทพเจ้า โดยการมอบการถวายชีวิตเรียกว่า ประบัติหรือสรณาคติ

ทัศนะในเรื่องมายา มายาเป็นอำนาจที่เทพเจ้าบันดาลสิ่งต่าง ๆ ซึ่งต่างจากอภิปรัชญาที่ถือเป็นความเขลาของตนเอง

หลักการของการเป็นเทพเจ้าในสมัยพระเวทกับในหลักปรัชญายุคหลังของท่านรามานุจเห็นจะมีความต่างกันเป็นอย่างมาก โดยยุคพระเวทถือว่าการปฏิบัติตนเพื่อบรรลุมฤกษะอันเป็นจุดหมายสูงสุดแห่งศาสนานั้นช่วยให้กลับไปเป็นรวมอยู่กับพรหมัน แต่ของท่านรามานุจยืนยันในเรื่องความยิ่งใหญ่ของเทพเจ้าที่เมื่อผู้ที่ปฏิบัติเพื่อบรรลุมฤกษะแล้วนั้นก็เชื่อว่ากลับไปเป็นส่วนหนึ่งของพรหมัน ทั้งนี้เพราะถือว่าพรหมันมีความยิ่งใหญ่กว่ามากถ้าเป็นไปได้คือ ผู้ที่รับใช้พรหมันนั่นเอง ยังมีแนวคิดทางปรัชญาอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นอีกมากแต่ในส่วนนี้เป็นแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการอวตารของพระนารายณ์ในเชิงที่มีแนวคิดที่ว่าพระองค์ก็คือพรหมันนั่นเอง วิธีการอวตารลงมาของพระองค์ก็เนื่องด้วย 2 วิธี (พิน คอกบัว, 2555: 135) คือ

วิธีที่ 1 เสด็จลงมาถือกำเนิดเอง เช่น เป็นพระรามและพระกฤษณะ เป็นต้น

วิธีที่ 2 คอยดลบันดาลใจให้กับผู้ที่เหมาะสม เช่น พระศิวะ และ พระพุทธเจ้า เป็นต้น

โดยทั้งนี้เป็นการอธิบายตามหลักการที่เกิดขึ้นว่าพระองค์ทรงเป็นสิ่งแท้จริงสูงสุดโดยไม่ต้องอาศัยอำนาจใด ๆ ในการอวตารลงมา ตามแนวคิดที่เกิดขึ้นทั้งหมดโดยภาพรวมแล้วถึงแม้เทพเจ้าในศาสนาฮินดูนั้นไม่ได้กำหนดหลักธรรมหรือการสั่งสมบารมีต่าง ๆ ขึ้นมาไว้อย่างชัดเจนให้เห็นถึงขั้นตอนหรือกระบวนการที่เป็นระบบ รวมถึงไม่ได้ชี้ชัดว่าวิธีหรือกระบวนการใดที่ก่อให้เกิดการอวตารขึ้นมาได้นั้น แต่จากการศึกษาสามารถสรุปได้ตามหลักการและแนวคิดที่เกิดขึ้นในศาสนาฮินดูได้ดังนี้

หลักการที่ 1 การบำเพ็ญตบะบารมี

หลักการที่ 2 การมองเห็นมนุษย์และสรรพสิ่งมีความทุกข์ (ด้วยอำนาจบารมีที่ตนบำเพ็ญ)

หลักการที่ 3 ลงไปช่วยเหลือมนุษย์ตามบารมีของตน

ขั้นตอนทั้ง 3 ลำดับนี้เป็นเพียงการวิเคราะห์และสรุปจากแนวคิดหลักที่ได้ในศาสนาฮินดู เพราะการลงไปช่วยเหลือมนุษย์และสรรพสิ่งต้องอาศัยอำนาจามมีที่อยู่ในร่างหรือลักษณะการอวตารนั้น ๆ ด้วยเพราะสิ่งเหล่านี้เป็นข้อจำกัดเนื่องจากเทพเจ้าเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์อำนาจเหลือคณาแต่ต้องมาอยู่ในร่างหรือลักษณะการอวตารที่ต่างกัน ยกตัวอย่างการอ้างอิงได้จากแนวคิดเรื่องคุณสมบัติเทพเจ้าในร่างของมนุษย์ดังที่ Huxley (2009: 21) อ้างใน แคลทริยา อังทองกำเนิด (2556: 16-17) กล่าวว่า

...คุณสมบัติขององค์อวตารในร่างของมนุษย์ พระองค์ก็มีคุณสมบัติเช่นพระเจ้าผู้มีรูป แต่แสดงออกภายใต้ข้อจำกัดของกายมนุษย์ที่เกิดขึ้นในโลก ถึงแม้พระองค์จะเป็นทิพย์ทรงไว้ซึ่งมหิทธานุภาพประการต่าง ๆ แต่เมื่อลงมาสู่กายที่มีข้อจำกัด ไม่สามารถแสดงหรือจิตใจไม่แสดงสิ่งที่ยูนอกเหนือไปจากวิสัยมนุษย์ แต่ยังมีกรณียกเว้นเรื่องที่อวตารลงมาเฉพาะกิจในช่วงสั้น ๆ องค์อวตารแม้ถูกจำกัดอยู่ในร่างกายมนุษย์ แต่คุณสมบัติเช่นเดียวกับพระเจ้ายังคงอยู่...

นอกจากคุณสมบัติที่นอกเหนือไปจากมหิทธานุภาพ (Omnipotence) ดังที่กล่าวแล้ว ยังมีความเป็นสัพพัญญู (Omniscience) คือ การรู้แจ้ง อดีต ปัจจุบัน และ อนาคต รู้ความนึกคิดในใจของผู้อื่น มีความรู้ทั้ง 2 ทางอย่างเท่าเทียมกล่าวคือ ทางโลกและทางธรรม และอีกประการคือ การปรากฏพระองค์อยู่ในทุกหนทุกแห่ง (Omnipresence) อันเป็นลักษณะ โดยทั่วไปที่เกิดขึ้นกับเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ที่มีอำนาจามมีเป็นองค์อวตารทั้งหมดล้วนแล้วแต่อยู่ภายใต้แนวทางของศาสนา เช่นเดียวกับแนวคิดการอวตารการลงมาของเทพเจ้าแต่ละครั้งนั้นไม่ว่าจะเป็นสัตว์, อมนุษย์ และมนุษย์ ก็ตาม แสดงให้เห็นว่าเทพเจ้าสามารถเข้าถึงสรรพสัตว์ได้ในทุกสถานะ แล้วทำให้สรรพสัตว์พร้อมมีจิตใจที่มุ่งบำเพ็ญเพียรให้สามารถเข้าถึงสัจธรรมแท้จริงสูงสุดคือการที่จะกลับไปเป็นส่วนหนึ่งของพรหมันได้ทั้งนั้น การที่องค์อวตารทั้งหลายลงมานั้นเสมือนเป็นตัวแทนของการประพฤติปฏิบัติในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งจากสัตว์, อมนุษย์ และมนุษย์ ทั้งหมดล้วนมีหน้าที่ที่ต้องพึงกระทำ โดยสอดคล้องไปกับลักษณะและประเภทการอวตารลงมาของพระนารายณ์ด้วย ทั้งนี้ถือว่าการอวตารของพระองค์ไม่ว่าจะลงมาในรูปร่างหรือรูปแบบใดล้วนแล้วแต่เพื่อให้สามารถเข้าถึงและไม่ปฏิเสธที่จะช่วยเหลือสรรพสัตว์ทุกระดับทุกสถานะตั้งแต่ระดับที่ต่ำที่สุดจนถึงขั้นเป็นมนุษย์ที่มีศักยภาพทางร่างกายและสติปัญญา กล่าวคือต่างกันแต่ก็สามารถเข้าถึงพรหมันได้

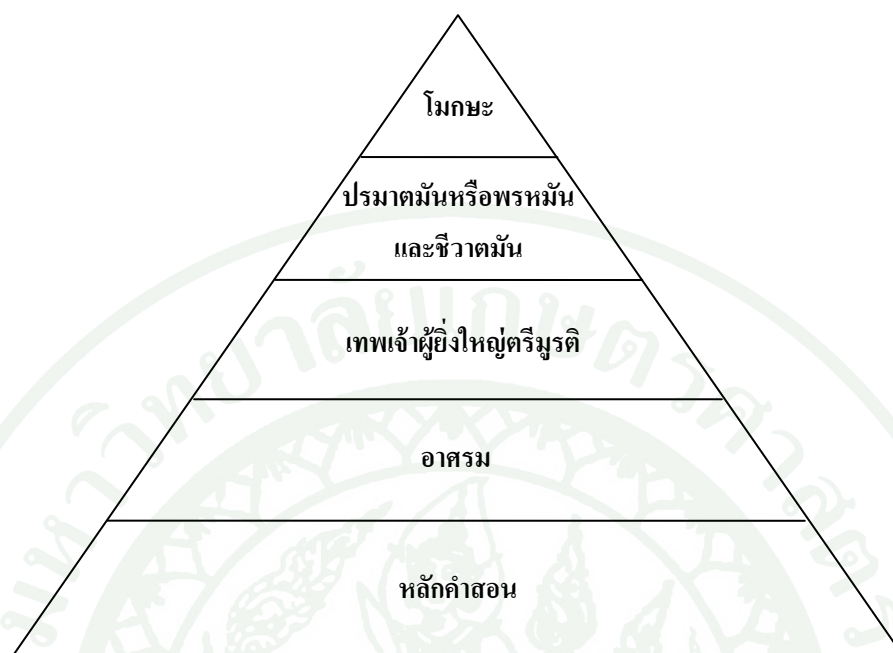
แนวคิดดังกล่าวเรื่องวิธีการที่นำไปสู่การอวตารของพระนารายณ์ถือว่าสืบเนื่องมาตั้งแต่ยุคโบราณ ทั้งในเรื่องความเชื่อการบูชาด้วยสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ เป็นอย่างมาก ตลอดจนถึงแนวคิดที่มีความสลับซับซ้อนทางด้านปรัชญามากขึ้นในช่วงที่เป็นศาสนาฮินดู แต่สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนี้ถือว่าเป็นแนวคิดที่มีความลึกซึ้ง มีความสอดคล้องตรงกับหลักการแห่งปรัชญาชีวิตในศาสนาฮินดู 3 ประการ ที่เกี่ยวข้องกับวัฏจักรชีวิตดังนี้

สัมสาระ การเวียนว่ายตายเกิดดังที่กล่าวมาข้างต้นว่า ในคัมภีร์ทางศาสนาฮินดูแรก ๆ ของชาวอารยันนั้นยังไม่มีการอธิบายเรื่องราวของชีวิตหลังความตายไว้ชัดเจนนัก แม้ว่าจะมีการกล่าวถึงอยู่บ้างก็ตาม โดยกล่าวว่า วิญญาณ ต้องเวียนว่ายตายเกิด ต้องเดินทางไปสถานที่ต่าง ๆ แล้วจึงมาเกิดเป็นมนุษย์อีกครั้งในท้องของสตรี ในขณะที่วิญญาณบางดวงอาจเกิดเป็นตัวหนอน แมลง หรือนกความเชื่อนี้เชื่อว่าเป็นอิทธิพลของแนวคิดดั้งเดิมของอินเดีย

กรรม ความเชื่อนี้เกี่ยวข้องกับการกระทำและผลของการกระทำ เชื่อว่าการกระทำมีผลต่อชีวิตหน้า ความเชื่อนี้ก็เช่นเดียวกับเรื่อง สัมสาระ คือ ค่อยพัฒนาขึ้นจากคนพื้นเมืองดั้งเดิมของอินเดียต่อมาภายหลังจะมีอิทธิพลต่อปรัชญาหลัก ๆ ของอินเดีย

โมกษะ การหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดเนื่องมาจากการเวียนว่ายตายเกิดที่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่า ทำให้มองเห็นว่าสภาพนั้นเป็นทุกข์น่าเบื่อหน่าย นับเป็นภัยต่อมนุษย์ จึงมีความคิดที่จะหาทางหลุดพ้นจากสภาพนั้นเสีย คือ ไปสู่สภาพที่หลุดพ้น (โมกษะ)

เนื่องจากแนวคิดเรื่องการเป็นเทพที่เกิดขึ้นของทั้ง 2 ยุค มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันในส่วนที่ในช่วงยุคพระเวทเป็นจุดเริ่มต้นและแนวคิดในช่วงที่เป็นปรัชญาวิศิษฏาไทวตะ เวทานตะ ทั้งหมดล้วนแล้วเป็นแนวคิดที่มุ่งสู่จุดหมายสูงสุดทางศาสนาให้สอดคล้องกับคำสอนหลักเรื่อง สัมสาระ, กรรม และ โมกษะ ต่างก็ถูกอธิบายไปด้วยเหตุผลที่ต่างกัน ซึ่งส่วนนี้ยังมีอิทธิพลสำคัญต่อการจัดระเบียบทางสังคมของฮินดู ระบบวรรณะที่สมาชิกของระบบยอมรับความแตกต่างของสถานะทางสังคมนั้น เชื่อว่าสมาชิกของสังคมยอมรับกรรมของตน และหวังว่าหากทำตามหน้าที่ตามสถานะของตนเอง ก็อาจจะบรรลุโมกษะ (พระอิการประทุม จารุวโส (ปรางมาศ), 2554: 37-38) ทั้งนี้สามารถอธิบายให้ลำดับของคำสอนที่ได้รับการพัฒนาอย่างคร่าว ๆ ได้ดังแผนภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 18 แผนภาพแสดงลำดับของคำสอนที่ได้รับการพัฒนามาแต่ละยุค

จากการศึกษาแนวคิดการอวตารของพระนารายณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละยุค รวมถึงแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการศึกษานี้แล้วเราสามารถสรุปเนื้อหาและแนวความคิดของศาสนาฮินดูได้เป็นลำดับได้ดังนี้

1. ความเชื่อในเรื่องเทพเจ้า เป็นทั้งแบบนับถือเทพเจ้าหลายองค์ (พหุนิยม) และนับถือเทพเจ้าองค์เดียวว่ายิ่งใหญ่ที่สุด (เอกเทวนิยม)

2. ความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าผู้สร้างโลกและสรรพสิ่งในแต่ละยุคในยุคพระเวทตอนต้น พระอินทร์เป็นเทพเจ้าผู้สร้างและเทพแห่งสงครามเนื่องมาจากชาวอารยันต้องทำสงครามสู้รบอยู่ตลอดเวลา พระอินทร์จึงเทพเจ้าที่สำคัญในสมัยนี้ ในยุคยุคพราหมณ์และยุคพระเวทตอนปลาย พระพรหมเป็นเทพเจ้าผู้สร้าง

3. ความเชื่อในเรื่องอมตะภาวะของวิญญาณ มีความเชื่อว่า วิญญาณทั้งหลายเป็น อาตมัน คือ มีตัวตน เป็นอมตะคือไม่ตาย เพราะวิญญาณเหล่านั้นได้แยกออกมาจากวิญญาณใหญ่ที่เรียกว่า

วิญญาณสากล (ปรมาตมัน) ซึ่งวิญญาณสากลนี้ เป็นวิญญาณอมตะ หรือ อมร คือ ไม่มีวันตาย ไม่มีวันสลายแตกดับ เป็นนิรันดร์ และเป็นที่ยรวมของวิญญาณย่อยทั้งหลายที่เรียกว่า อาตมัน หรือ ชีวาตมัน เมื่อวิญญาณเหล่านั้นบรรลุมฤตยะแล้ว

4. ความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ชาวอินเดียเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว โดยเฉพาะเรื่องกรรมเก่า ในความเชื่อนี้ชาวอินเดียก็ได้เชื่ออีกว่า การบูชาขัณธุการบูชาไฟเป็นสิ่งที่ดี เป็นการกระทำที่ดี ในชีวิตของทุกคนเทพเจ้าจะคลันดาลความดีให้

5. ความเชื่อในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด หากอาตมันหรือวิญญาณของมนุษย์ยังไม่บรรลุมฤตยะหรือหลุดพ้น จะต้องเวียนว่ายตายเกิดเปลี่ยนภพน้อยภพใหญ่การไปเกิดใหม่นั้นก็จะเป็นไปตามอำนาจหรือแรงบันดาลของกรรมเก่าที่ทำเอาไว้

6. ความเชื่อในเรื่องพิธีกรรม การบูชาขัณธุเป็นการกระทำที่ดีที่ศาสนิกชนจะต้องปฏิบัติ การบูชาขัณธุจะทำให้มนุษย์มีความสุขสวัสดิและประสบผลสำเร็จในชีวิตตามที่ตนต้องการและปรารถนา และยังมีเชื่อต่อไปอีกว่า การประกอบพิธีกรรมด้วยความเพียรพยายามและมานะอดทนอย่างยิ่งยวดถึงที่สุดแล้ว จะสามารถเปลี่ยนสถานภาพของมนุษย์ธรรมดาไปเป็นเทพเจ้าต่าง ๆ ได้

7. ความเชื่อในเรื่องวีระบุรุษทั้งหลายและเทพเจ้าองค์อื่นอวตารลงมา โดยในเรื่องนี้มีความเชื่อถือว่า มนุษย์ผู้ที่มีความเป็นอัจฉริยะ มีความเป็นเลิศหรือเป็นวีระบุรุษนั้น เป็นอวตารของเทพเจ้าทั้งนั้นรวมทั้งสัตว์ทั้งหลาย

8. กลับเข้าสู่ความเชื่อที่กล่าวถึงหลักความจริงสูงสุด ธรรมชาติปรมาตมัน หรือ ธรรมอันสูงสุด เป็นตัวธรรม ซึ่งเป็นความจริงแห่งธรรมชาติของจักรวาล เป็นหลักธรรม

แนวคิดทั้งหมดที่เกิดขึ้นในศาสนาฮินดูล้วนมาจากแนวคิดที่เป็นระบบที่ได้มีการพัฒนามาเรื่อย ๆ เมื่อเกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาหนึ่งก็จะยังคงอยู่อย่างยาวนานและยังเป็นพื้นฐานสู่การพัฒนาให้กับแนวคิดอื่น ๆ ได้อีก ซึ่งในแต่ละข้อเมื่อพิจารณาแล้วล้วนเป็นการอธิบายเพื่อนำไปสู่การค้นหาคำความจริงแท้สูงสุดในศาสนาซึ่งเริ่มตั้งแต่ระบบพหุเทวนิยม (Polytheism) หรือ การนับถือเทพ

เจ้าหลายองค์ เทพแต่ละองค์เป็นตัวแทนปรากฏการณ์ธรรมชาติ กลายมาเป็นเอกเทวนิยมที่นับถือเทพเจ้าเพียงองค์เดียว จนสุดท้ายมาเป็นเอกนิยมที่มีความเชื่อว่าสิ่งทั้งหลายในสากลจักรวาลเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

แนวคิดหลาย ๆ อย่างที่เกิดขึ้นในศาสนารวมถึงแนวคิดหลักในหัวข้องานวิจัยนี้จากที่กล่าวมาแล้วหลาย ๆ คราวว่าแนวคิดการอวตารของพระนารายณ์นี้เกิดขึ้นมาจากความเชื่อส่วนใหญ่จะนับถือเอา พระนารายณ์ (หรือพระวิष्ณู) เป็นเทพสูงสุด และก็ยังนับถือเทพอื่นๆ อันเกี่ยวเนื่องกับพระวิष्ณูไม่ว่าจะเป็นอวตารต่าง ๆ (อาจจะยกเว้น พุทธาวตาร หรือ พระพุทธเจ้า ของศาสนาพุทธ) หรือแม้แต่เทพที่เกี่ยวข้องซึ่งอาจไม่ใช่อวตารของพระนารายณ์ ทั้งนี้พระองค์ถือว่าเป็นเทพแห่งการคุ้มครองปกป้องรักษาโลก เรื่องราวในอวตารต่าง ๆ ของพระองค์ก็แสดงให้เห็นถึงความรักความเมตตาที่พระองค์ทรงมีต่อมนุษยชาติ คุณสมบัติและเรื่องราวของเทพเจ้าอย่างพระนารายณ์สอดคล้องกับแนวคิดที่เน้นในเรื่องความรักระหว่างพระเจ้าที่มีต่อมนุษย์และที่มนุษย์พึงมีต่อสรรพสัตว์ ตัวอย่างที่ชัดเจนก็อย่างเช่นพระกฤษณะในคัมภีร์ภกตคีตา และพระรามในมหากาพย์รามายณะ ทั้ง 2 พระองค์เป็นตัวแทนของความรักความเมตตาดังกล่าว นอกจากนี้แนวคิดทั้งหมดล้วนสัมพันธ์กัน แสดงให้เห็นว่าสุดท้ายแล้วไม่มีสิ่งใดที่ต่างกันทุกสิ่งก็ย่อมต้องกลับคืนสู่พรหมันเมื่อทุกคนปฏิบัติตามหลักของศาสนาได้อย่างถูกต้อง แนวคิดอวตารจึงเป็นส่วนหนึ่งที่จะทำหน้าที่สอนบุคคลให้เข้าใจหลักธรรมที่แทรกซึมอยู่ตามรูปแบบการอวตารที่ต่างกันไปอันเป็นบุคลิภาพที่ต่างกันในสังคมตามความเป็นจริงที่เกิดขึ้น แนวคิดนี้ถือเป็นอุดมคติหนึ่งของชาวฮินดูแต่ในขณะเดียวกันก็ถือว่าเป็นหลักธรรมคำสอนในอีกรูปแบบหนึ่งที่ควรนำมาปฏิบัติที่ชาวฮินดูมุ่งไปให้ถึงเช่นกัน

บทที่ 3

แนวคิดการอวตารในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ประวัติความเป็นมาของพระพุทธศาสนาเถรวาท

เมื่อก้าวถึงแนวคิดการอวตารในเบื้องต้นเราจะเข้าใจได้ในทันทีว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเทพเจ้าซึ่งเห็นได้อย่างชัดเจนในศาสนาฮินดู แต่แนวคิดทำนองเดียวกันนี้ยังปรากฏให้เห็นในศาสนาอื่นด้วย หนึ่งในนั้นคือ พระพุทธศาสนา โดยความเป็นจริงแล้วหลักการและหลักคำสอนพื้นฐานเดิมของพระพุทธศาสนาไม่ได้มีความเชื่อเกี่ยวข้องกับเรื่องของเทพเจ้า ต่อมาเมื่อเกิดเหตุการณ์ทำให้พระพุทธศาสนาแบ่งออกเป็น 2 ฝ่ายใหญ่ อันได้แก่ พระพุทธศาสนาเถรวาทกับพระพุทธศาสนาเถรวาท แนวคิดการอวตารนี้ก็ปรากฏให้เห็นในพระพุทธศาสนา แต่จะอยู่ในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือเรื่องที่เกี่ยวข้องกับอิทธิฤทธิ์อภินิหารของพระโพธิสัตว์ อย่างเช่น พระอวโลกิเตศวร โพธิสัตว์ที่พระพุทธศาสนาเถรวาทถือว่าเป็นพระโพธิสัตว์ที่มีความสำคัญมาก จนเกิดเป็นความเชื่อที่ว่าพระองค์สามารถอวตารลงมาช่วยเหลือสรรพสัตว์ได้เช่นเดียวกับแนวคิดเทพเจ้าในศาสนาฮินดู ส่งผลทำให้ยังเกิดความเชื่อและความศรัทธาเพิ่มขึ้นจากผู้นับถือและกลายเป็นแนวคิดหลักสำคัญของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่ฝังรากลึกจนกระทั่งมาถึงปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้จึงก่อให้เกิดประเด็นศึกษาวิจัยที่สำคัญในบทนี้ โดยการจะเข้าใจแนวคิดที่เกิดขึ้นจำเป็นต้องศึกษาถึงความหมาย ประวัติความเป็นมาและแนวคิดทางพระพุทธศาสนาพื้นฐานเป็นส่วนประกอบเพื่อสามารถเชื่อมโยงนำสู่ความเข้าใจถึงการปรับเปลี่ยนรูปแบบหลักคำสอนบางอย่างของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่แตกต่างไปจากเดิม

ระยะแห่งการกำเนิดพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในระยะก่อนที่พระพุทธศาสนาจะอุบัติขึ้น พระพุทธเจ้าในขณะนั้นยังทรงดำรงอยู่ในวรรณะกษัตริย์มีพระนามว่า “เจ้าชายสิทธัตถะ” แต่ด้วยความที่พระองค์ทรงได้พบความเป็นไปของชีวิตอันประกอบด้วย เกิด แก่ เจ็บ ตาย ที่ล้วนแล้วดำเนินเป็นไปตามวัฏจักรแห่งธรรมชาติที่ไม่มีใครสามารถหลีกเลี่ยงได้ พระองค์จึงทรงตัดสินใจออกเสาะแสวงหาหนทางหลุดพ้นจากวัฏจักรแห่งธรรมชาติ โดยการเสด็จออกผนวชมุ่งบำเพ็ญบารมีอย่างพากเพียรเป็นเวลาหลายปี จนตรัสรู้เป็นองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การตรัสรู้ของพระองค์ถือเป็นจุดเริ่มต้นแห่งการก่อกำเนิด

พระพุทธศาสนา หลังจากนั้นพระองค์ได้ประกาศสั่งสอนพระธรรมเป็นระยะเวลานาน 45 ปี และเสด็จดับขันธปรินิพพานเมื่อพระชนมายุ 80 พรรษา ซึ่งทั้งหมดแล้วเป็นประวัติความเป็นมาโดยพื้นฐานทางพระพุทธศาสนาที่ได้รับการศึกษาสืบต่อกันมา ช่วงเวลาของพระพุทธศาสนาจากยุคสมัยนั้นจนมาถึงปัจจุบันนับว่าเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ยิ่งกาลเวลาผ่านไปนานเพียงใดย่อมทำให้หลักธรรมคำสอนและเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งสำคัญที่ควรค่าแก่การศึกษาเป็นอย่างมาก การศึกษาพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ตลอดระยะเวลาช่วงชีวิตของพวกเรานี้อาจน้อยเกินไปไม่สามารถที่จะศึกษาได้อย่างลึกซึ้งทั้งหมด เพราะฉะนั้นการแบ่งช่วงยุคของพระพุทธศาสนาทำให้เรามองเห็นลำดับภาพเหตุการณ์ในอดีตอันสัมพันธ์กับเวลาที่เกิดขึ้นเบื้องต้นได้ อีกทั้งเพื่อนำสู่ความเข้าใจในประเด็นรายละเอียดสำคัญต่าง ๆ ต่อไป โดยสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 พุทธศตวรรษที่ 1-5 นับตั้งแต่พระพุทธเจ้าดับขันธปรินิพพาน เป็นช่วงที่พระพุทธศาสนามีการแตกแยกจนกระทั่งแบ่งออกเป็น 18 นิกาย ที่มีความสำคัญคือนิกายสรวีระกับนิกายมหาสังฆิกะ ซึ่งนิกายสรวีระหรือพระพุทธศาสนาดั้งเดิมยังมีความสำคัญอยู่มาก

ระยะที่ 2 พุทธศตวรรษที่ 6-10 เป็นจุดเริ่มต้นของนิกายมหาสังฆิกะให้เริ่มมีบทบาทไปสู่ยุคแห่งแนวคิดของพระพุทธศาสนามหายานเกิดขึ้น คือ มีการแต่งคัมภีร์ทางมหายานขึ้นแต่ก็ยังไม่เป็นที่แพร่หลายมากนัก แต่ในช่วงเวลาประมาณพุทธศตวรรษที่ 10 กลับมามีบทบาทชัดเจนและมีความเจริญรุ่งเรืองแพร่หลายไปในประเทศต่าง ๆ

ระยะที่ 3 พุทธศตวรรษที่ 11 เป็นต้นมา จากการปกครองภายในประเทศอินเดียและการรุกรานของชาติต่าง ๆ ส่งผลทำให้เกิดพระพุทธศาสนามหายานในประเทศอินเดียรูปแบบใหม่นั้นคือ “พุทธตันตฺรยาน” ยังถือว่าพระพุทธศาสนามหายานมีความเจริญรุ่งเรืองสืบเนื่องต่อกันมาถึงแม้จะมีความเจริญรุ่งเรืองเพิ่มมากขึ้นแต่ในอีกทางก็ถือว่าเป็นความเสื่อมโทรมที่เกิดขึ้นกับพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียในปลายพุทธศตวรรษที่ 17

ระยะที่ 1 จากพระพุทธานุญาตของพระพุทธเจ้าที่มีไว้กับพระอานนทีก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน ดังที่ในมหาปรินิพพานสูตร (ว่าด้วยมหาปรินิพพานของพระพุทธเจ้า) ได้กล่าวไว้ว่า

“คู่อนอนนทฺ โดยกาลล่วงไปแห่งเรา ถ้าสงฆ์ปรารถนาจะถอนสิกขาบทเล็กน้อยเสียบ้าง จงถอนเถิด” (ที. มหา. 13/141/321)

เนื่องด้วยพระอนานทฺไม่ได้ทูลถามว่าสิกขาบทเล็กน้อยนั้นหมายความว่าถึงข้อไหนบ้าง ทำให้เหตุการณ์หลังพุทธปรินิพพานของ พระพุทธศาสนาเปลี่ยนแปลงไป การขาดการติดต่อกันระหว่าง หมู่พระสาวกกกลุ่มต่าง ๆ แต่ละกลุ่มก็มีการจดจำหลักคำสอนไว้แตกต่างกันย่อมทำให้เกิดการตีความ ที่แตกต่างกันไปเช่นกันเป็นผลทำให้เกิดการขัดแย้งกัน ในหมู่พระสงฆ์สาวก จนต้องมีการทำ สังคายนาครั้งที่ 1 (ปฐมสังคายนา) มีทั้งฝ่ายที่ให้ธำรงรักษาพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ ไว้ตามเดิมไม่ถอนสิกขาบทแม้เพียงส่วนเล็กน้อย นั่นคือ ขอมรับเอามติของพระเถรานุเถระ ทำให้มี ชื่อเรียกว่า “สเถวิริระ” ถือเป็นการสืบต่อพระธรรมวินัยมาจากพระพุทธศาสนาเดิมได้อย่างบริบูรณ์ ที่สุด แต่ก็มีฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยกับการทำสังคายนาครั้งนี้เพราะเห็นสมควรทำการแก้ไขสิกขาบท บางส่วนตามพุทธวจนะ ถึงแม้จะเกิดเหตุขัดแย้งกันแต่พระพุทธศาสนายังไม่ได้แยกออกจากกัน อย่างชัดเจน ต่อมาก็มีเหตุให้เกิดการทำสังคายนาครั้งที่ 2 (ทุติยสังคายนา) อีกครั้งอันเนื่องมาจาก พระภิกษุชาววัชชีบุตรถือปฏิบัติวัตร 10 ประการเป็นเหตุให้เกิดความคลาดเคลื่อนทางพระธรรม วินัย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2548: 338) จนทำให้พระพุทธศาสนาแบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย ใหญ่ ได้แก่ นิกายสเถวิริระกับนิกายมหาสังฆิกะ และแบ่งเป็นนิกายฝ่ายต่าง ๆ ออกอีก 18 นิกายเท่าที่ ปรากฏให้เห็น ซึ่งตามความเป็นจริงแล้วอาจจะมากกว่านี้เพราะแต่ละนิกายก็มีแตกย่อยลงไป หาก กล่าวโดยรวมแล้วความขัดแย้งที่เกิดขึ้นมีเหตุปัจจัย 2 ประการ อันได้แก่ (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2543: 4)

ประการที่ 1 ความวิบัติแห่งศีลสามัญญตา กล่าวคือ ความขัดแย้งในการปฏิบัติพระธรรม วินัยที่ไม่สม่ำเสมอเหมือนกัน

ประการที่ 2 ความวิบัติแห่งทฎฐิสามัญญตา กล่าวคือ การอธิบายในพุทธวจนะหรือ หลักธรรมไม่ตรงกัน

นอกจากเหตุปัจจัยที่เกิดขึ้นนี้แล้วเหตุผลเพิ่มเติมประการหนึ่ง คือ การศึกษาสิ่งต่าง ๆ ใน สมัยก่อนใช้วิธีท่องจำกันด้วยปากเปล่าสืบต่อกันมา การศึกษาพระพุทธศาสนาก็เช่นเดียวกัน ยิ่งเมื่อ เกิดการการแบ่งเป็นแต่ละฝ่าย สิ่งที่ได้รับก็ย่อมต้องได้รับการถ่ายทอดผ่านคณาจารย์ที่แตกต่างกัน ไปตามแต่ละนิกาย ก่อให้เกิดความสับสนและคลาดเคลื่อนทำให้มีการผสมปนเปกันไปบ้างในคำสอน ระหว่างกัน แต่ถึงกระนั้นเมื่อพระพุทธศาสนาก้าวเข้าสู่พุทธศตวรรษที่ 3 ภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์

แห่งพระเจ้าอโศกมหาราชและความสามารถของพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ (อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, 2551: 40) พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายออกไปได้โดยพระองค์ทรงส่งสมณทูตทั้งหมด 9 สายไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้อย่างกว้างขวางทั่วชมพูทวีปและประเทศต่าง ๆ นอกอาณาเขต ในส่วนของพระพุทธศาสนานิกายมหาสังฆิกะราวต้นพุทธศตวรรษที่ 5 เริ่มมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้นมีการผสมผสานกันกับแนวคิดและหลักธรรมที่มีความสำคัญของพระพุทธศาสนาเดิมและจากนิกายอื่นทั้ง 18 นิกาย (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2543: 5) เนื่องจากอิทธิพลที่ได้รับแบบแผนมาจากพระพุทธศาสนาเดิมที่มีมาอย่างยั่งยืนตั้งแต่สมัยพระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์ชีพอยู่ทำให้พระพุทธศาสนาเถรวาทมีบทบาทสำคัญมากกว่า แต่ถึงกระนั้นก็ยังถือได้ว่าช่วงนี้เป็นช่วงเวลาแห่งพัฒนาการที่สำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็นฝ่ายใดก็ตาม

ระยะที่ 2 จากที่กล่าวมาแล้วว่าจุดเริ่มต้นของนิกายมหาสังฆิกะยังไม่มียุทธศาสตร์ความสำคัญเท่าใดนัก และเพราะมีความแตกต่างกันอย่างมากจากพระพุทธศาสนาเดิมทำให้เกิดการพัฒนา มีการทำสังคายนาเช่นเดียวกันแต่ไม่ได้ร่วมกับทางนิกายสรวีระแต่แยกตัวออกมาทำสังคายนาเองต่างหากผลสืบเนื่องนี้เองทำให้เกิดมีชื่อเรียกว่า “มหาสังฆิกะ” แปลว่า สงฆ์ฝ่ายมาก (Sarla, 1989: 125 อ้างใน สุชาติ หงษา, 2550: 25) และเรียกการทำสังคายนาของตนว่า “มหาสังคีติ” แปลว่า สังคายนาของพวกมาก จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนานิกายมหาสังฆิกะมีวิวัฒนาการอย่างค่อยเป็นค่อยไปมีอิทธิพลความสำคัญขึ้นปรากฏให้เห็นได้ที่เมืองปาฏลิบุตร เวสาลี แคว้นมคธ วัชชี จนกระทั่งถึงตอนใต้ของประเทศอินเดียรวมถึงในนานาประเทศ

จากเหตุปัจจัยนี้ก่อให้เกิดการรวมตัวกันขึ้นในเวลาต่อมาจนเป็นที่มาของกลุ่มพระสงฆ์ภายใต้ชื่อ “มหายาน” ขึ้น จะกล่าวว่ากลุ่มนี้เกิดขึ้นจากการพัฒนาของมหาสังฆิกะหรือมหาสังฆิกะเป็นมูลเหตุของการเกิดมหายานนั้นคงไม่สามารถสรุปได้อย่างชัดเจนนัก แต่ถ้าจะกล่าวอย่างมีเหตุผลอาจกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนามหายานได้รับแนวคิดบางอย่างมาจากคณะสงฆ์หมู่ใหญ่จริง (สุมาลี มหณรงค์ชัย, 2550: 8) จากคณะสงฆ์หมู่ใหญ่ที่อาจมีการพัฒนาเป็นพระพุทธศาสนานิกายอื่น ๆ อีก ถือได้ว่าพระพุทธศาสนามหายานเป็นยุคแห่งการเกิดขึ้นของแนวคิดที่ต้องใช้ระยะเวลาในการพัฒนาเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นและดำเนินไปตามเหตุปัจจัย เมื่อเหตุปัจจัยพร้อมเมื่อนั้นพระพุทธศาสนามหายานก็ปรากฏขึ้น แต่การเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนามหายานก็เป็นสิ่งสำคัญที่แสดงให้เห็นกระบวนการของระยะเวลา รวมถึงหลักฐานทั้งทางบุคคลและเอกสารที่เป็นตัวสืบทอดคำสอนของพระพุทธศาสนามหายานให้แพร่หลายอยู่ ดังที่ อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์ (2551: 309-310) ได้กล่าวอธิบายการพัฒนาในแต่ละช่วงไว้ดังนี้ว่า

...ศตวรรษพุทธศตวรรษที่ 6 พระพุทธศาสนาพราหมณ์ก็ปรากฏรูปร่างอย่างชัดเจน โดยมี พระอศวกโหมเป็นผู้แต่งคัมภีร์ของมหายานซึ่งยังเป็นแค่เพียงหลักธรรมเท่านั้น ต่อมาเมื่อ พุทธศตวรรษที่ 7 ท่านนาคาชุนได้แต่ง “มาธยมิกศาสตร์” ขึ้นและตั้งมหายานขึ้นเป็น นิิกายหนึ่งอย่างเป็นทางการ...พุทธศตวรรษที่ 9 มหายานได้ผู้มีความสามารถช่วยประกาศ และแต่งคัมภีร์อีก คือ อาจารย์ยอสังคะและท่านวสุพันธุ มีวัดต่าง ๆ กลายเป็นวิทยาลัย อัน ได้แก่ มหาวิทยาลัยนาลันทา... พุทธศตวรรษที่ 10 มีคณาจารย์ต่าง ๆ ช่วยแต่งคัมภีร์เพิ่มเติม ขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก ทำให้พระพุทธศาสนาพราหมณ์เจริญรุ่งเรืองแพร่หลายทั่วมหานคร และประเทศต่าง ๆ...

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาพราหมณ์ปรากฏขึ้นเป็นนิิกายที่สำคัญ นิิกายหนึ่งได้เช่นเดียวกับพระพุทธศาสนาเถรวาท ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6 เป็นต้นมา พระพุทธศาสนาพราหมณ์มีบทบาทสำคัญจากการพัฒนาในพระธรรมวินัยประกอบกับการพัฒนา ทางคตินิยมทำให้สามารถเข้าถึงได้ง่ายในทุกชนชั้น และเนื่องด้วยได้รับการอุปถัมภ์จากพระเจ้า กนิษกะ ถือได้ว่าเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดภายหลังสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ที่ทรงมีความศรัทธา ต่อพระพุทธศาสนาพราหมณ์ ทรงส่งสมณทูตออกไปประกาศศาสนาเช่นเดียวกันในเอเชียกลาง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2548: 342) เหตุนี้จึงถือได้ว่าในช่วงระยะเวลาช่วงนี้ พระพุทธศาสนาพราหมณ์มีความรุ่งเรืองเกิดความนับถือแพร่หลายไปในนานาประเทศอย่างที่สุดไม่ว่าจะเป็นประเทศจีน ญี่ปุ่น เกาหลี มองโกเลีย และทิเบต เป็นต้น

ปลายพุทธศตวรรษที่ 8 ต่อเนื่องไปถึงพุทธศตวรรษที่ 9 พระพุทธศาสนาเกิดการ เปลี่ยนแปลงขึ้นอีกครั้งเมื่อกษัตริย์ที่ครองอำนาจเป็นวงศ์กษัตริย์ฝ่ายพราหมณ์ ทำให้เริ่มเกิดการ ผสมผสานกันระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ แต่เนื่องจากพระพุทธศาสนาได้มีความ มั่นคงอยู่แล้วประกอบกับมีประชาชนนับถืออย่างแพร่หลายทำให้ยังสามารถคงความเป็น พระพุทธศาสนาอยู่ได้ สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้พระพุทธศาสนาพราหมณ์ยังคงอยู่ได้อย่าง เป็นรูปเป็นร่างและมีความโดดเด่นคือ มีเหล่าคณาจารย์ผู้ประกาศและแต่งคัมภีร์ทางมหายานขึ้นมา เป็นลายลักษณ์อักษร มีการจารึกธรรมของพระภิกษุทางฝ่ายมหายาน อันถือว่าเป็นหลักฐานทาง ความคิดและประวัติศาสตร์ที่สามารถเผยแผ่คำสอนทางพระพุทธศาสนาพราหมณ์ไปได้อย่าง กว้างไกลรวดเร็ว มีสถาบันการศึกษาที่มีชื่อเสียงอย่าง มหาวิทยาลัยนาลันทาอันเป็นมหาวิทยาลัย แห่งแรกและภายหลังมีการสร้างมหาวิทยาลัยขึ้นใหม่ขึ้นอีกหลายแห่งโดยเฉพาะมหาวิทยาลัยวิกรม ศิลาณนอกจากนี้ยังมีหลักฐานจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาทางทิเบตกล่าวอีกว่าคณาจารย์คนสำคัญอย่าง

ท่านนาคารชุนได้เคยมาศึกษาที่มหาวิทยาลัยนาลันทาอันเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรก แต่มีหลักฐานอื่นแสดงว่าท่านเป็นผู้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยแห่งนี้เกิดขึ้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 7 (อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, 2551: 92) มหาวิทยาลัยอีกแห่งหนึ่งในประเทศอินเดียที่ไม่กล่าวถึงไม่ได้เลยคือ “ตักศิลา” ซึ่งก่อตั้งขึ้นมาก่อนสมัยพุทธกาลเป็นศูนย์กลางการศึกษาคัมภีร์ของพราหมณ์ และสาขาวิชาอื่นอีก ปัจจุบันได้ขึ้นทะเบียนกลายเป็นมรดกโลกแล้วเพราะองค์การยูเนสโกได้เข้ามาบูรณะ จะเห็นได้ว่าไม่ใช่แค่เพียงสถานศึกษาทางพระพุทธศาสนาเพียงอย่างเดียวที่มีการพัฒนาและมีผู้ให้ความสำคัญแต่ยังรวมไปถึงการศึกษาของพราหมณ์ด้วย แสดงให้เห็นถึงความต้องการและความสำคัญของการศึกษา ที่แสดงออกให้เห็นถึงความก้าวหน้าทางสติปัญญาให้เกิดขึ้นพร้อมกับศาสนาในยุคสมัยนี้ด้วย

ระยะที่ 3 เป็นความเจริญรุ่งเรืองสืบต่อเนื่องของพระพุทธศาสนamahayan ประมาณพุทธศตวรรษที่ 11 เป็นต้นไป มีเหตุให้พระพุทธศาสนาเปลี่ยนแปลงไป เพราะต้องต่อสู้กับการเมืองที่เกิดขึ้นในประเทศอินเดียที่เกิดจากความไม่พอใจในการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาและอิทธิพลทางศาสนาที่มีมากขึ้นอย่างศาสนาฮินดู รวมถึงจากการถูกรุกรานของชาติต่าง ๆ ถึงแม้พระพุทธศาสนาจะได้รับการทำนุบำรุงรักษาเป็นอย่างดีและมีจำนวนสถาบันทางศาสนาเพิ่มมากขึ้นอย่างเช่น โอทันตปุระ โสมปุระ และวิกรมศิลา เป็นต้น ถือเป็นแหล่งรวมการศึกษาและการเผยแผ่วัฒนธรรมรวมถึงศาสนาได้เป็นอย่างดี (สุชาติ หงษา, 2550: 60) เมื่อระยะเวลาผ่านไปประมาณพุทธศตวรรษที่ 15 นานเข้าศาสนาฮินดูมีการปรับปรุงหลักคำสอน เกิดวัดฮินดูขึ้นตามอย่างพระพุทธศาสนา ทำให้พระพุทธศาสนามีความใกล้เคียงกับแนวคำสอนของศาสนาฮินดูแบบตันตระ นอกจากนี้นักบวชในศาสนาฮินดูได้นำหลักธรรมและหลักปรัชญาในพระพุทธศาสนาไปปรับปรุงใหม่ให้เป็นคำสอนในศาสนาฮินดู

ช่วงระยะเวลาที่กล่าวมาถือเป็นเพียงปรากฏการณ์ใหม่ที่เกิดขึ้นกับพระพุทธศาสนamahayan เมื่อเข้าสู่พุทธศตวรรษที่ 16 การเปลี่ยนระบบของพระพุทธศาสนamahayan ได้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือ สถาบันที่กล่าวถึงข้างต้นได้กลายมาเป็นแหล่งการศึกษาของพระพุทธศาสนาแบบตันตระเป็นส่วนใหญ่ มีการนำความเชื่อ แนวคิดทางศาสนาฮินดูเข้ามาปะปนกับคำสอนทางพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะในเรื่องเวทมนตร์ อาคมของขลัง จึงทำให้มีชื่อเรียกว่า “พุทธตันตรยาน” (ศาสนาฮินดูเองก็มีนิกายตันตระแบบเดียวกันซึ่งเกิดจากแนวคิดของลัทธิศักติ ถือว่าเทพเจ้าต้องมีศักติ) สาเหตุหนึ่งที่น่าสนใจคือ การที่นักวิชาการศาสนาแบ่งพระพุทธศาสนาออกเป็นแค่เพียง 2 นิกายก็เพราะมองที่การตีความของพุทธพจน์ พระพุทธศาสนาเถรวาทตีความพุทธพจน์โดยตรงตาม

พื้นฐานเดิม ส่วนพระพุทธศาสนamahayanaตีความพุทธพจน์ให้พิเศษยิ่งขึ้นและมีความสลับซับซ้อนมากขึ้น การตีความที่สลับซับซ้อนนี้เองเป็นที่มาของการเกิดพระพุทธศาสนาแบบตันตระถือเป็นพัฒนาการขั้นที่ 2 ของพระพุทธศาสนาMahayanaแต่เป็นช่วงระยะพัฒนาการขั้นที่ 3 ของพระพุทธศาสนา เป็นพัฒนาการขั้นสุดท้ายของพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในอินเดีย

แนวคิดแบบนี้ทำให้พระพุทธศาสนาแบบตันตระได้รับการเผยแผ่ไปยังแถบประเทศในทิเบตและเนปาลเป็นส่วนมาก (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2548: 350-351) โดยอาจจะมีการเรียกที่แตกต่างออกไปอีกไม่ว่าจะเป็น มนตรยาน, คุหยาน และรหัสยาน เป็นต้น เกิดจากการเรียกตามท้องถิ่นที่ไปเผยแผ่ ถึงแม้จะกล่าวว่าเป็นความเจริญรุ่งเรืองแห่งพระพุทธศาสนาMahayanaแบบใหม่แต่ในความเป็นจริงกลับเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามเพราะถือว่าเป็นยุคแห่งความเสื่อมโทรมทางพระพุทธศาสนาเสียมากกว่าเพราะถือว่าผิดจากหลักการของพระพุทธศาสนามีความเป็นพระพุทธศาสนาน้อยที่สุด ประเทศอินเดียในยุคสมัยนี้ถือว่าไม่มีความเป็นปึกแผ่นและเมื่อการรุกรานของประเทศมุสลิม เกิดการเผาวัด ทำลายสิ่งก่อสร้างทางศาสนา ฆ่าพระภิกษุสงฆ์ ทำให้ต่างก็ต้องลี้ภัยไปในแถบประเทศทิเบต นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาพระพุทธศาสนาก็ได้ถึงกาลสูญสิ้นไปจากประเทศอินเดียราวพุทธศตวรรษที่ 17

นอกจากนี้พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2548: 336) ท่านสรุปแบ่งยุคแห่งประวัติของพระพุทธศาสนาจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายหลังพุทธปรินิพพานไว้ได้อย่างละเอียดและสามารถเข้าใจได้ง่ายแบ่งเป็น 5 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 การรักษาความมั่นคงในสังฆมณฑล โดยนับตั้งแต่พุทธปรินิพพาน ถึงก่อนพระเจ้าอโศกมหาราช ตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 1 ถึง พ.ศ. 200 เศษ

ระยะที่ 2 พระพุทธศาสนารุ่งเรืองทั่วชมพูทวีปและแผ่ออกต่างประเทศ จักรวรรดิพุทธที่ 1 ของพระเจ้าอโศกมหาราช ถึงจักรวรรดิพุทธที่ 2 ของพระเจ้ากนิษกะ ประมาณ พ.ศ. 250 ถึง พ.ศ. 500

ระยะที่ 3 พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานแยกตัวออกไปและเจริญรุ่งเรือง จักรวรรดิพุทธที่ 2 ของพระเจ้ากนิษกะมหาราชแห่งราชวงศ์กุษาณ ประมาณ พ.ศ. 500 ถึง พ.ศ. 700

ระยะที่ 4 ศูนย์กลางการศึกษา วัฒนธรรม และผสมผสานกับศาสนาฮินดู ยุคทองของประเทศอินเดียในสมัยอาณาจักรของศาสนาฮินดูและพระพุทธศาสนาของคุปตะ จักรวรรดิพุทธที่ 3 ของพระเจ้าหรรษวรรณะ อาณาจักรพุทธของราชวงศ์ไมตระ ประมาณ พ.ศ. 800 ถึง พ.ศ. 1250

ระยะที่ 5 ความเจริญที่อ่อนแอ ความเสื่อมโทรมและสูญสิ้นจากประเทศอินเดีย สมัยปัจจุบัน เหตุที่พระพุทธศาสนาสูญจากประเทศอินเดีย อาณาจักรพระพุทธศาสนาของราชวงศ์ปาละ แต่เป็นพระพุทธศาสนาแบบตันตระ ตลอดจนถึงการรุกรานของกองทัพเตอร์กมุสลิม ประมาณ พ.ศ. 1250 ถึง พ.ศ. 1700

การศึกษาประวัติเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับพระพุทธศาสนาโดยผ่านทางเอกสารที่เป็นหลักฐานต่าง ๆ อาจมีความชัดเจนแตกต่างกันในด้านเวลาและข้อมูล จึงทำให้เกิดความสับสนและมีความคลาดเคลื่อนไปบ้าง ดังนั้นการแบ่งยุคสมัยที่กล่าวในข้างต้นเป็นการแบ่งออกอย่างคร่าว ๆ ตามที่นักวิชาการทางพระพุทธศาสนาแต่ละท่านได้ทำการศึกษากันมา แต่สิ่งที่ได้รับจากการศึกษาประวัติของพระพุทธศาสนาทำให้เราได้ทัศนะในหลาย ๆ ด้าน รวมถึงจากสาเหตุแห่งความแตกแยกออกเป็นนิกายหลายฝ่ายของพระพุทธศาสนาไม่ได้มีเพียงแค่มุมมองด้านลบเพียงอย่างเดียวในด้านบวกก็มีด้วยเช่นเดียวกัน กล่าวคือ ในด้านลบทำให้พระภิกษุมีความแตกแยกขัดแย้งกันทางด้านความคิด แต่ในด้านบวกแสดงออกให้เห็นถึงการปรับตัว ช่วยกันทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาให้ไปได้อย่างกว้างไกลเหมาะสมกับผู้ที่อยากนับถือให้มีทางเลือกมากขึ้น (สุชาติ หงษา, 2550: 30)

นอกจากนี้ยังแสดงออกให้เห็นถึงพัฒนาการของพระพุทธศาสนาทั้งเถรวาทและมหายานจากเหตุการณ์ที่ผ่านมตลอดระยะเวลาที่พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ในประเทศอินเดียจนสูญสลายไปนั้น ทำให้เราเห็นได้ถึงกล่าวได้ว่า เป็นความต้องการและความพยายามที่จะเผยแผ่พระธรรมคำสอนของเหล่าสาวกของพระพุทธเจ้าไม่ว่าจะเป็นพระภิกษุสงฆ์เองหรือกระทั่งผู้ที่ศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาให้สามารถเข้าสู่บุคคลที่ยังไม่เข้าใจในหลักธรรมคำสอนที่แท้จริงของพระพุทธองค์ให้เข้าถึงได้ในทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นเชื้อชาติ ภาษา วัฒนธรรม ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนแล้วส่งผลให้พระพุทธศาสนาเป็นที่เคารพนับถือและยังคงดำรงอยู่มาเป็นระยะเวลายาวนาน

แนวคิดหลักในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ก่อนการเสด็จดับขันธปรินิพพานพระพุทธเจ้าได้ตรัสพระพุททวจนะที่สำคัญอีกประการคือการให้พระธรรมวินัยที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้แล้วเป็นศาสดาแทนพระองค์ ต่อเมื่อพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระธรรมวินัยบางข้อเกิดข้อสงสัยต่อพระสาวกและพุทธศาสนิกชน ไม่มีบุคคลใดที่เข้าใจหลักธรรมของพระพุทธองค์ได้ดังตามพุทธประสงค์ เพราะพระธรรมคำสอนเป็นสิ่งที่ไม่สามารถเข้าใจได้โดยง่าย ต้องศึกษาอย่างลึกซึ้งและต้องมีการตีความอธิบายให้ชัดเจนตามความเหมาะสมของสติปัญญาผู้ศึกษา จึงทำให้เกิดข้อขัดแย้งขึ้น นอกจากประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นข้างต้นแล้วยังเชื่อมโยงไปถึงปัญหาสำคัญอีกประการเกี่ยวกับการถกเถียงกันเรื่องสภาวะของพระพุทธเจ้าที่ไม่สามารถหาข้อยุติได้ เพราะประเด็นปัญหานี้เป็นเรื่องใหญ่ สภาวะของพระพุทธองค์เป็นเรื่องที่อยู่นอกเหนือจากการพิสูจน์ได้ด้วยหลักฐานต่าง ๆ หรือจากประสบการณ์การคาดเดา มีส่วนในการแบ่งพระพุทธศาสนาออกเป็น พระพุทธศาสนาเถรวาทและพระพุทธศาสนาเถรวาทเช่นเดียวกัน

พระพุทธศาสนาเถรวาทมีแนวคิดเกี่ยวกับสภาวะของพระพุทธเจ้าเป็นไปตามสามัญลักษณะหรือกฎไตรลักษณ์ ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา เป็นกฎแห่งธรรมชาติ เมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานก็เป็นแบบอนุปาทิเสสนิพพาน คือ การดับโดยไม่มีส่วนเหลือทั้งกิเลสและขันธ ไม่ปรากฏอยู่ในสภาวะใด ไม่มีสถานที่สถิตอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่ง แต่พระพุทธศาสนาเถรวาทไม่ได้มีแนวคิดเช่นเดียวกันนี้ โดยให้การอธิบายว่าพระพุทธเจ้ายังคงมีสภาวะและมีสถานที่ประทับอย่างแน่นอน พระองค์ไม่ได้มีพระวรกายแค่เพียงที่ปรากฏให้เราได้เห็นในโลกมนุษย์เท่านั้นแต่พระองค์ยังทรงปรากฏกายอยู่ในอีกดินแดนหนึ่งมองเห็นได้เฉพาะผู้มีบุญบารมีมากเกินกว่าธรรมดา จากข้ออธิบายข้างต้นเราสามารถวิเคราะห์สรุปได้ว่าแนวคิดเกี่ยวกับสภาวะของพระพุทธเจ้าหลังการดับขันธปรินิพพานสามารถแบ่งออกได้เป็นแนวคิดความเป็นอนัตตา (Concept of Non-Self) ในพระพุทธศาสนาเถรวาท และแนวคิดความเป็นอมตะชั่วนิรันดร์ (Concept of Eternity) ในพระพุทธศาสนาเถรวาท (พระมหาจุฑาธนา นรเชฏฐ, 2553: 4) แนวคิดนี้มีส่วนทำให้พระพุทธศาสนาเถรวาทได้ขยายและพัฒนาแนวคิดหลักอันเป็นที่นิยมอยู่ในปัจจุบันเป็นเหตุปัจจัยที่ทำให้พระพุทธศาสนาเถรวาทเกิดมีแนวทางในการสั่งสอนใหม่ นำสู่พื้นฐานหลักการและความเชื่อสำคัญที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาเถรวาทเพื่อต่อสู้กับศาสนาอื่นได้

สืบเนื่องมาจากการแบ่งฝ่ายของพระพุทธศาสนา จึงทำให้เกิดการอธิบายความหมายตามรูปศัพท์ในชื่อของพระพุทธศาสนาที่ตนได้นับถืออยู่ตามมา การอธิบายความหมายของคำว่า “มหายาน” ที่มาจาก 2 คำ คือ “มหา” แปลว่า ใหญ่ และ “ยาน” แปลว่า พาหนะที่เป็นความหมายเดียวกับที่บุคคลอาศัยเดินทาง รวมกันจึงมีความหมายว่า พาหนะที่ใหญ่, ยานที่ใหญ่ นอกจากนี้ความหมายอีกนัยหนึ่งคือ ทางอันประเสริฐ เป็นเพราะเส้นทางนี้หรือพาหนะอันใหญ่นี้สามารถรับคนทุกเพศ ทุกวัย ทุกชนชั้นวรรณะ ให้ไปสู่ความหลุดพ้นได้เท่า ๆ กันโดยไม่มีผู้ใดถูกปฏิเสธ (สุมาลี มหณรงค์ชัย, 2550ก: 13) ในทางตรงกันข้ามแนวคิดของพระพุทธศาสนา มหายานมองว่าทางหลุดพ้นสายเดิม “หินยาน” (พระพุทธศาสนาเถรวาท) มาจากคำ 2 คำ คือ “หินะ” แปลว่า ต่ำ เล็ก เลว ทราม และ “ยานะ” แปลว่า พาหนะ (ประยงค์ แสนบุราณ, 2548: 1) รวมความหมายว่าเป็นพาหนะหรือยานที่เล็ก เป็นเส้นทางแคบ ขนสรรพสัตว์ได้จำนวนน้อย ทั้งนี้การให้ความหมายทำนองนี้เป็นความหมายในเชิงเปรียบเทียบที่แสดงให้เห็นถึงพระพุทธศาสนาฝ่ายหนึ่งมีความกรุณาและมีจิตใจกว้างขวางในการช่วยเหลือโดยสามารถขนสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ เป็นวิธีที่นำเอาความเชื่อ หลักธรรม แนวคิด และประเพณีที่เกี่ยวข้องกับแนวทางในการดำเนินชีวิตและนำไปสู่จุดหมายปลายทางที่ควรไปให้ถึง (วสิน อินทสระ, 2550: 11)

ดังนั้น ก่อนหน้าที่เราจะรู้จักพระพุทธศาสนาอีกแบบหนึ่งในชื่อของพระพุทธศาสนา มหายานในทุกวันนี้ ได้มีพระพุทธศาสนารูปแบบและชื่ออื่นอีกมาก ซึ่งบางส่วนได้สูญสลายไปในเวลาไม่นาน บางส่วนก็ได้รับการสืบทอดต่อมาอยู่จนกระทั่งปัจจุบัน และที่สำคัญเราไม่อาจทราบได้แน่นอนชัดเจนว่าแนวคิดที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา มหายานได้รับการพัฒนาหรือเกี่ยวข้องกับหลักของนิกายใดนิกายหนึ่งมาก่อนหรือไม่อย่างไร ซึ่งจากความเข้าใจในวงการศึกษาพระพุทธศาสนา มหายานหมายเอากระบวนการพระพุทธศาสนาแบบหนึ่งที่เริ่มต้นขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ 5 ได้รับการพัฒนาเรื่อยมาจนแตกกิ่งก้านสาขาแตกต่างจากพระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิม (สมภาร พรหมทา, 2540: 2) โดยรากฐานความเชื่อเดิมของพระพุทธศาสนา มหายานเกิดขึ้นจากการมองพระพุทธศาสนาเถรวาทว่ามุ่งเน้นเฉพาะบางคนหรือบางกลุ่ม นั่นคือ พระอรหันต์ที่อาศัยปัญญาซึ่งเกิดจากการบำเพ็ญเพียรอย่างที่สุดในการหลุดพ้น และการหลุดพ้นที่เกิดขึ้นก็ตกอยู่กับพระอรหันต์เพียงองค์เดียว ถือว่าเป็นการเลือกช่วยเหลือตนเองให้หลุดพ้นมากกว่าการสร้างบารมีเพื่อช่วยผู้อื่น ซึ่งโดยทั่วไปผู้ที่ยังคงต้องประสบกับความทุกข์ยังมีอยู่มาก ไม่ควรที่จะแสวงหาทางให้ตนพ้นทุกข์เพียงอย่างเดียวต้องสามารถช่วยสรรพสัตว์อื่นให้พ้นทุกข์ได้ด้วย แนวคิดแบบนี้เป็นการนำเอาเอกลักษณ์และลักษณะพิเศษมาสู่การพัฒนาเป็นหลักการและความเชื่อสำคัญที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา มหายาน

ศรียาน

ศรียานเป็นหลักที่แสดงถึงวิธีการบรรลุถึงความหลุดพ้นและจากความหมายของ “มหายาน” ที่แสดงให้เห็นว่าเป็นทางหรือหนทางในการนำสรรพสัตว์อื่นให้พ้นทุกข์ได้มาก แต่หนทางหรือวิธีที่กล่าวถึงไม่ได้มีแค่เพียงทางเดียว สามารถแบ่งออกได้อีก 3 ทาง คือ

สวากยาน (Sravakayana) ทางของพระสาวกที่บำเพ็ญเพียรเพื่อความหลุดพ้นจากความทุกข์ที่เกิดจากสังสารวัฏ โดยอาศัยคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเพื่อที่จะได้บรรลุเพียงแก่อรหันตผล

ปัจเจกยาน (Pratyekabuddhayana) เรียกอีกชื่อหนึ่งได้ว่า ปัจเจกพุทธยาน ทั้งนี้เพราะถือว่าเป็นทางแห่งพระปัจเจกพุทธเจ้าซึ่งอาจเป็นบุคคลใดบุคคลหนึ่งที่มีปัญญาเป็นเลิศ ค้นพบสัจธรรม และสามารถหลุดพ้นได้ด้วยตนเอง ไม่ได้ผูกพันตนไว้ด้วยการตั้งปณิธานหรือไม่ต้องมีความรับผิดชอบหลักอยู่ที่การช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์

โพธิสัตว์ยาน (Bodhisattvayana) ทางของบุคคลก่อนตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เรียกอีกอย่างว่าทางแห่งโพธิสัตว์ ที่อุดมไปด้วยความกรุณาเป็นที่ตั้ง รู้แจ้งได้ด้วยตนเองและยังคอยช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้ดำเนินไปสู่จุดหมายปลายทางแห่งความหลุดพ้นเดียวกับตน

นอกจากในสังฆธรรมปุณทริกสูตรได้กล่าวถึง พระพุทธเจ้าได้ตรัสเทศนาอุปมายานทั้ง 3 ไว้ โดยมีเนื้อหาดังต่อไปนี้

...ความมั่นใจในพระตถาคต ถ้าไม่ใช่อุบายช่วยสรรพสัตว์เหล่านี้ก็จะไม่พ้นทุกข์ เพราะยังผูกพันอยู่ในความสุขจากอายตนะทั้ง 5 ยังมัวเมาใน โลภียสุข พวกเขาก็จะไม่เป็นอิสระจากการเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย...อันเผาลนให้พวกเขาต้องทนทุกข์ทรมาน คับแค้น และยากลำบาก นอกจากเขาจะถูกบังคับให้สละโลกทั้งสาม ซึ่งเปรียบเสมือนบ้านที่หลังคา กำลังถูกไฟไหม้โดยรอบ ทำอย่างไรพวกเขาจึงจะคุ้นเคยกับพุทธธรรม...สรรพสัตว์ผู้ฉลาดย่อมมีศรัทธาในพระตถาคต และพากเพียรปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์ บางคนประสงค์ปฏิบัติตามคำสอนของพระตถาคตเพื่อนิพพานเฉพาะตน คือพวกที่ฝึกในสวากยาน เปรียบได้กับความปรารถนาเวียนเทียนถวาย...ส่วนผู้อื่นปรารถนาที่จะแสวงหาพระธรรมโดยปราศจากครูผู้สอน เป็นผู้มีความสำรวมสงบระงับ ปฏิบัติตามคำสอนของ

พระตถาคตเจ้า เพื่อศึกษาให้เข้าใจในกฎแห่งเหตุและผล เพื่อปรารภนาพระนิพพานอันเป็นที่สุดเฉพาะตน พวกนี้เปรียบได้กับผู้ที่ถูกไฟในปัจเจกพุทธยาน เปรียบได้กับเกวียนเทียมแพะ...พวกหนึ่งปรารภนาในพระสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นศาสตร์อันปราศจากครูผู้สอน พวกนี้ปฏิบัติตามคำสอนของพระตถาคตเจ้า เพื่อความเจริญและความสุขของส่วนรวม เพื่อความถึงพร้อมแห่งนิพพานในสรรพสัตว์ทั้งปวง เปรียบได้กับผู้ที่ถูกไฟในมหายาน พวกนี้สละหลักหนีออกจากโลกทั้งสาม พวกนี้จึงเรียกว่า โพธิสัตว์ มหาสัตว์ เปรียบได้กับเกวียนเทียมวัว... (ฉัตร์สมุทลย์ กบิลสิงห์, 2554: 66-67)

เห็นได้ว่าในสังฆกรรมปุณฺณทริกสูตรพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระพุทธธรรมแด่พระสารีบุตรสรุปได้ว่า โลกที่เราดำรงชีวิตอยู่นี้ยังถูกรอบคลุมอยู่ด้วยอำนาจของอวิชชาเปรียบเสมือนอาศัยอยู่ในบ้านที่ถูกเพลิงเผาไหม้ ไม่สามารถหาทางออกให้เจอได้ แต่ความเป็นจริงแล้วมีทางอยู่ 3 ชนิดที่จะนำพาให้ออกมาจากเพลิงนั้นได้ พระองค์ได้เปรียบเทียบยานทั้ง 3 ว่ามี สาวกยาน ปัจเจกพุทธยาน และมหายานหรือโพธิสัตว์ยานว่าเป็นพาหนะเทียมด้วยสัตว์ทั้ง 3 ชนิด ได้แก่ กวาง แพะและโค ตามลำดับ มีความแตกต่างกันไปตามแต่จริตของบุคคลที่มุ่งไปในแต่ละยาน สังเกตได้ว่าการเปรียบเทียบที่เกิดขึ้นในหนังสือหรือเอกสารบางเล่มมีการเปรียบเทียบไม่ตรงกัน อย่างเช่น สาวกยานเปรียบได้กับเกวียนเทียมแพะและปัจเจกพุทธยานเปรียบได้กับเกวียนเทียมกวาง ซึ่งอาจไม่ตรงกับข้อความที่ปรากฏในเบื้องต้น

ส่วนในกัมภีร์ของพระพุทธศาสนาเถรวาทและพระสูตรของพระพุทธศาสนา มหายาน ระยะแรกไม่ได้ปรากฏว่าพระพุทธเจ้ายกย่องยานหรือทางใดทางหนึ่งเป็นพิเศษ การตีความหมายในยานแต่ละยานเป็นไปตามทัศนะของแต่ละบุคคลแต่ยังคงอยู่ในขอบเขตที่ไม่ได้เกิดเจตนาในการเปรียบเทียบความแตกต่างที่เกิดขึ้น เป็นอุปมาสร้างทางเลือกให้ตรงกับอุปนิสัย ความโน้มเอียง หรือความสามารถทางจิตในแต่ละบุคคล มีแค่เพียงระยะเวลาเป็นสิ่งที่กำหนด (สุมาลี มหณรงค์ชัย, 2550: 10) เป้าหมายยังคงอยู่ในจุดเดียวกันโดยถือว่าผู้ที่ตั้งมั่นอยู่ในยานทั้ง 3 สามารถที่จะช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้เช่นกัน แม้ว่ายานทั้ง 3 ข้างต้นมุ่งการหลุดพ้นจากกิเลสเช่นเดียวกัน ภายหลังความสำคัญเปลี่ยนจากพระธรรมวินัยไปเป็นการศึกษาเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า ซึ่งในช่วงก่อนที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้เรียกช่วงนี้ว่า โพธิสัตว์ เป็นการบำเพ็ญเพียรบำริช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นอย่างเต็มที่ในแต่ละภพ บุคคลที่ตั้งมั่นอุทิศตนอยู่ในทางสายนี้จึงเป็นผู้เปี่ยมไปด้วยความดีงาม มีจิตกรุณาไพศาล สุดท้ายคือเป็นผู้มีปัญญาญาณหยั่งรู้อย่างหาที่สุดไม่ได้ ทำให้จุดสำคัญอยู่ที่หนทางที่มุ่งไปสู่ความหลุดพ้นแบบเดียวกับพระพุทธเจ้านั่นคือ โพธิสัตว์ยาน เป็นทาง

ที่เชื่อว่าพระองค์ทรงประทานให้แก่โพธิสัตว์ เป็นทางยากแต่เต็มพร้อมไปด้วยความประเสริฐถ้าผู้ใดดำเนินไปตามแนวทางนี้ เป้าหมายอยู่ที่การเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งในอนาคตเบื้องหน้า ซึ่งสามารถช่วยเหลือสรรพสัตว์ได้มากกว่าและเหนือกว่าทางอื่นกลายเป็นการตีความในเชิงปริมาณและเชิงคุณค่า เกิดความแตกต่างอย่างสิ้นเชิงซึ่งแตกต่างจากแนวคิดยุคก่อนหน้าอีกทั้งแนวคิดแบบนี้ก็ได้รับความนิยมในหมู่ผู้นับถือด้วย

เอกยาน

การเปรียบเทียบยานทั้ง 3 เป็นเพียงหนทางเบื้องต้นในการก้าวออกมาจากวัฏจักรแห่งความทุกข์ ในพระพุทธศาสนาหมายถึงยังมีอยู่อีกหนทาง ดังในสังฆกรรมปุณทริกสูตรที่กล่าวไว้ดังนี้

...เช่นเดียวกัน สาริบุตร พระตถาคต พระอรหันต์เจ้า เมื่อได้เห็นสรรพสัตว์จำนวนหลาย โภคิ์ขึ้นจากโลกทั้งสาม เป็นอิสระจากความทุกข์ ความกลัว ความหวาดหวั่น รอดพ้นมาได้เพราะคำสอนของตถาคต และได้ถึงซึ่งพระนิพพาน...สรรพสัตว์ทั้งหลายก็เป็นบุตรของพระองค์ จึงมิได้ให้ยานอื่น ทรงมอบให้แก่ยานเดียว คือ พุทธยานอันบริสุทธิ์บริบูรณ์ถึงที่สุด พระองค์มิได้ทรงสอนการนิพพานเฉพาะตน พระองค์ทรงทำให้สรรพสัตว์ทั้งปวงได้ถึงพร้อมในนิพพานอันสมบูรณ์... (ฉัตร์สมาลย์ กบิลสิงห์, 2554: 67)

ข้อความที่ปรากฏนี้มีใจความสรุปได้ว่ายานทั้ง 3 ที่พระพุทธเจ้าตรัสก่อนหน้านั้นเป็นเพียงกุศโลบายธรรมที่เกิดขึ้น จุดมุ่งหมายของการที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายอุบัติขึ้นเพื่อชี้แนะให้เหล่าสรรพสัตว์เกิดปัญญาญาณเช่นเดียวกับพระองค์และทางที่ประเสริฐที่สุดเป็นยานที่แท้จริงมีเพียงยานเดียวคือ **เอกยานหรือพุทธยาน** เป็นการนำแนวคิดริยานมารวมกันเป็นแนวคิดเดียว นำสู่จุดมุ่งหมายเดียวคือมุ่งสู่พุทธภูมิเป้าหมายสุดท้ายของการพ้นทุกข์ พระสูตรของพระพุทธศาสนาหลายอันไม่ว่าจะเป็น ปรัชญาปารมิตาสูต, อดังสกสูตร และสังฆกรรมปุณทริกสูตร เป็นพระสูตรแรก ๆ ที่เป็นที่ยอมรับ ซึ่งทำให้เข้าใจและพบความหลากหลายได้ไม่ว่าจะเป็น อนุตรยาน ยานอันสูงสุด, พุทธยาน ยานของพระพุทธเจ้า, เอกยาน ยานหนึ่งเดียว, หรือ โพธิสัตว์ยาน ยานของพระโพธิสัตว์ ซึ่งควรยกย่องไว้ในฐานะที่มีความหมายเดียวกันซึ่งหมายถึง “มหายาน” หรือยานที่ยิ่งใหญ่ที่เป็นที่สุดของทุก ๆ สายทาง (Kimura, 1978: 117-118)

ตรีกาย

ท่ามกลางความสับสนและขัดแย้งบางประการของหลักคำสอนที่นับวันจะกระจายตัวออกอย่างหาข้อยุติไม่ได้ ดังนั้นการแสวงหาที่พึ่งทางด้านจิตใจพร้อมทั้งยุคแห่งพระพุทธศาสนาหายานจึงเกิดขึ้น เนื่องจากความสำคัญของความเป็นพระพุทธเจ้า สภาวะความเป็นอมตะชั่วนิรันดร์ของพระพุทธองค์ ตั้งอยู่บนฐานความเชื่อที่ว่าพระพุทธเจ้าองค์แท้จริงไม่มีความเปลี่ยนแปลงและพระคุณที่ทรงสั่งสมมาในครั้งอดีตนับไม่ถ้วน ได้ถูกยกขึ้นให้อยู่เหนือกว่าสิ่งทั้งปวงที่สามารถรับรู้ได้โดยง่ายไม่ปรากฏอยู่ในมนุษย์ทั่วไป ด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้รูปลักษณะของพระพุทธเจ้าไม่ได้มีแค่ลักษณะรูปร่างเดียว แต่พระองค์มีพระกายถึง 3 ลักษณะ ด้วยเหตุนี้แนวคิด “ตรีกาย” (Trikaya) จึงเกิดขึ้นประกอบไปด้วย

ธรรมกาย (Dharmakaya) เป็นกายธรรมที่ครอบคลุมทุกอย่างด้วยพระคุณภาวะ มีอยู่ตลอดเวลาเป็นนิรันดร์ เป็นลักษณะของพระพุทธเจ้าองค์แท้จริง

สัมโภคกาย (Sambhogakaya) เป็นกายทิพย์อันรุ่งเรืองด้วยสิริลักษณะอยู่บนสวรรค์ ปรากฏให้เห็นเฉพาะพระโพธิสัตว์และเทวดาในภพภูมิชั้นสูง

นิรมาณกาย (Nirmanakaya) เป็นกายเนื้อที่ปรากฏให้เห็นอยู่บนโลกมนุษย์ เริ่มตั้งแต่ประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพานเมื่อพระชนม์มายุ 80 พรรษา แสดงให้เห็นถึงการเชื่อมโยงไปถึงหลักคำสอนภายใต้กฎไตรลักษณ์

พระพุทธศาสนาเถรวาทและพระพุทธศาสนาหายานในระยะแรกมีทัศนะที่ยอมรับตรงกันในเรื่องนิรมาณกาย (กายเนื้อ) และธรรมกาย (กายธรรม) ของพระพุทธเจ้า ส่วนของนิรมาณกายหมายถึง พระสมณโคตมศากยมุณีพุทธเจ้าที่ปรากฏอยู่ในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เป็นกายที่เปลี่ยนแปลงไปตามระยะเวลาของมนุษย์ตั้งแต่เกิด มีการล่วงโรยไปเมื่อเข้าสู่วัยชรา มีภาวะของการเจ็บป่วย และตายไปตามอายุขัย แต่พระพุทธศาสนาหายานอธิบายเพิ่มเติมว่ากายนี้เป็นอุบายธรรมที่ถูกนิมิตขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่สอนให้เห็นถึงความไม่แน่นอนของสรีระร่างกายและชีวิต เป็นการแสดงให้เห็นถึงพระปัญญาบารมีของพระองค์ เพราะเชื่อว่าพระกายที่แท้จริงมีสถานะเป็นนิรันดร์เรียกว่า ธรรมกาย ในอัครกัณฐสูตรได้กล่าวถึงธรรมกายไว้เช่นกันดังนี้

...ผู้ใดแลมีศรัทธาในพระตถาคตตั้งมั่น เกิดแต่มูลราก ตั้งมั่นอย่างมั่นคง อันสมณพราหมณ์ เทวดา มาร พรหมหรือใคร ๆ ในโลกให้เคลื่อนย้ายไม่ได้ ควรจะเรียกผู้นั้นว่า เราเป็นบุตร เกิดแต่พระอุระเกิดจากพระโอษฐ์ของพระผู้มีพระภาค เกิดจาก พระธรรม พระธรรมนเรมิตร จัน เป็นทายาทของพระธรรมดังนี้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะคำว่า ธรรมกายก็ดี พรหมกายก็ดี ธรรมภูตก็ดี พรหมภูตก็ดีเป็นชื่อของพระตถาคต... (ที. ปา. 15/55/150)

พระพุทธทวณะข้างต้นแสดงให้เห็นได้ว่าในพระคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาเถรวาทก็มีแนวคิดเกี่ยวกับธรรมกายเช่นกัน แต่ธรรมกายก็คือพระธรรมคำสอนที่พระพุทธเจ้าประทานไว้เกิดจากพระคุณธรรมต่าง ๆ เพราะฉะนั้นธรรมกายของพระพุทธเจ้าก็เป็นที่รวมของธรรมะคือคำสั่งสอนและกฎระเบียบ ที่จัดรวบรวมไว้เท่านั้น ส่วนพระพุทธศาสนamahayanaกล่าวอธิบายเพิ่มเติมในระยะหลังว่า เป็นเพราะความศรัทธาที่เกิดขึ้นอย่างลึกซึ้งที่ไม่สามารถหาคำอธิบายได้ก่อให้เกิดการสร้างสรรคให้พระพุทธเจ้ามีลักษณะที่อยู่เหนือกว่าโลกแห่งโลกียะ ที่จะสามารถรับรู้ได้โดยประสาทสัมผัส เป็นความสมบูรณ์ที่ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีผู้สร้าง เกิดและมีอยู่ได้ด้วยตนเอง ไม่ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขใดและไม่มีวันดับสูญ ดังนั้น ธรรมกายถือเป็นกายจริงแท้ที่สุด เป็นความสัมพันธ์ที่แน่นถึงลักษณะอันประเสริฐของพระพุทธเจ้าองค์แท้ นอกจากนี้ยังเพิ่มเติมแนวคิด สัมโลกกาย (กายทิพย์) ขึ้นมาซึ่งได้รับการพัฒนามาจากแนวคิดของหมู่คณาจารย์ในทางมหายานเอง เป็นกายที่เกิดจากอำนาจสมาบัติของพระพุทธเจ้า มีสถานะเป็นทิพย์ เห็นได้เฉพาะพระโพธิสัตว์ที่อยู่บนสวรรค์ และสัมโลกกายนี้เองที่เนรมิตตนเองลงมาเป็นนิรมานกาย กระทั่งบัดนี้พระโพธิสัตว์ก็ยังคงเห็นพระพุทธเจ้าอยู่ในรูปของสัมโลกกาย ความสัมพันธ์ของพระกายทั้ง 3 ในทางพระพุทธศาสนา มหายานอธิบายไว้ว่า ทั้งนิรมานกายและสัมโลกกายขึ้นอยู่กับธรรมกายจะนิมิตให้เป็นรูปร่างใด นิรมานกายปรากฏขึ้นให้เห็นในโลกมนุษย์เพื่อทำหน้าที่ในการสั่งสอนสรรพสัตว์อยู่ในรูปกายหยาบ ส่วนสัมโลกกายปรากฏให้เห็นในส่วนของพระโพธิสัตว์ที่อยู่บนภพพื้นของสวรรค์ในรูปของกายละเอียด กายทั้ง 3 นี้จึงมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งสิ้น แตกต่างกันเพียงสถานะแห่งการแสดงออกเท่านั้น แนวคิด “ตรีกาย” ได้ถูกเชื่อมโยงโดยเฉพาะอยู่ที่พระพุทธศาสนา mahanaya โดยตลอด ตอนแรกจำเพาะอยู่ที่พระสมณโคดมศากยมุณีพุทธเจ้า แต่ต่อมาไม่ได้จำเพาะว่าเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์ใดแสดงออกให้เห็นถึงความสมบูรณ์พร้อมของพระพุทธเจ้าทั้ง 3 ด้านคือ มหาปัญญา มหากรุณา และมหาอุบาย (สุมาลี มหณรงค์ชัย, 2550: 57) ซึ่งอาจจะไม่ได้รับการยอมรับเสียทั้งหมดขึ้นอยู่กับคณาจารย์แต่ละสำนัก แต่โดยทั่วไปพระพุทธศาสนา mahanaya มีแนวคิดรูปแบบนี้เป็นพื้นฐาน

ทัศนะเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า

ตามคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาหายานในแต่ละนิกายได้มีการกล่าวถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าในเชิงมีอิทธิฤทธิ์อภินิหารต่าง ๆ จนทำให้เกิดแนวคิดภายหลังสืบทอดกันมาว่า พระองค์มีลักษณะที่แตกต่างไปจากเดิมอย่างสิ้นเชิง พระองค์ไม่ใช่แค่เพียงมนุษย์ธรรมดาแต่เป็นผู้วิเศษ มีสภาวะนิรันดร์ ไม่ดับขันธ ทัศนะเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนาหายาน จึงมีมากมายแต่สามารถกำหนดจำนวนพระพุทธเจ้าไว้ได้ 3 ประเภทดังนี้

พระอาทิพุทธเจ้า เป็นพระพุทธเจ้าที่อุบัติมาพร้อมกับโลกองค์แรก เกิดขึ้นเองก่อนสรรพสิ่งทั้งหลาย ไม่สามารถทราบถึงที่มาของการก่อกำเนิดและจุดสิ้นสุดของพระองค์ได้ มีบทบาทเป็นผู้สร้างพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ รวมถึงเป็นแหล่งกำเนิดสรรพสิ่งทั้งหลายในโลกและจักรวาล พระอาทิพุทธเจ้ามีที่ประทับอยู่บนสวรรค์ชั้นพรหมโลกที่ 13 เรียกว่า อกนิษฐภูวนา (อกนิษฐพรหม) แนวคิดนี้สันนิษฐานว่าน่าจะเกิดขึ้นมาในระยะหลังอันเกิดจากคณาจารย์ทางหายานเอง เพื่อตอบคำถามแห่งที่มาของพระพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ ที่อยู่เหนือจากประสาทสัมผัสของมนุษย์ทั่วไปและยังเป็นที่มาของพระพุทธเจ้าบนโลกมนุษย์ กล่าวได้ว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายล้วนเป็นพุทธอวตารของพระอาทิพุทธเจ้า นอกจากนี้ยังมีพระนามเรียกแตกต่างกันไปตามแต่ละนิกาย ส่วนเรื่องพระรูปรวกายไม่มีปรากฏอย่างแน่ชัดแล้วแต่พระองค์จะบังเกิด แต่ไม่ว่าจะปรากฏในพระรูปใดก็ตาม มักทรงเครื่องประดับงดงามแสดงออกให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ (ไกรฤกษ์ ศีลาคม, 2552: 41)

พระธยานิพุทธเจ้า เกิดมาจากการแบ่งภาคของพระอาทิพุทธเจ้า ทำหน้าที่ปกครองดินแดนวิสุทธิภูมิ ซึ่งแนวคิดนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อพระพุทธศาสนาหายานที่เป็นแบบตันตระในประเทศทิเบต มีการแบ่งเป็นแต่ละมณฑล 5 มณฑล มีพระธยานิพุทธเจ้า 5 พระองค์ที่สำคัญด้วยกัน อันได้แก่ พระไวโรจนะพุทธเจ้า, พระอมิตาภะพุทธเจ้า, พระอักโษภยะพุทธเจ้า, พระรัตนสัทวะพุทธเจ้า และพระอโมฆสิทธิพุทธเจ้า นอกจากนี้แล้วยังมีแนวคิดพระโพธิสัตว์ที่เกิดขึ้นอีกอันเกิดจากการศึกษาพระสูตรของพระพุทธศาสนาหายาน จากแนวคิดของพระอาทิพุทธเจ้าเริ่มแรก และพระองค์ได้ทรงบังเกิดกลุ่มพระธยานิพุทธเจ้าทั้ง 5 พระองค์ แล้วเหล่าพระโพธิสัตว์ก็กำเนิดขึ้นจากอำนาจมาเป็นพระธยานิโพธิสัตว์คู่พระบารมีอีก 5 พระองค์ด้วยกัน อันได้แก่ พระสมันตภัทรโพธิสัตว์, พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์, พระวัชรปาณีโพธิสัตว์, พระรัตนปาณีโพธิสัตว์ และพระวิศวปาณีโพธิสัตว์ เขียนเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ 6 แสดงพระยานิพuthเจ้าและพระยานิโพธิสัตว์คู่พระบารมีแต่ละพระองค์

พระยานิพuthเจ้า	พระยานิโพธิสัตว์
พระไวโรจนะพuthเจ้า	พระสมันตภัทร โพธิสัตว์
พระอักโษภยะพuthเจ้า	พระวัชรปาณี โพธิสัตว์
พระรัตนสัมภวะพuthเจ้า	พระรัตนปาณี โพธิสัตว์
พระอมิตะพuthเจ้า	พระวิศวาณี โพธิสัตว์
พระอมิตากะพuthเจ้า	พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์

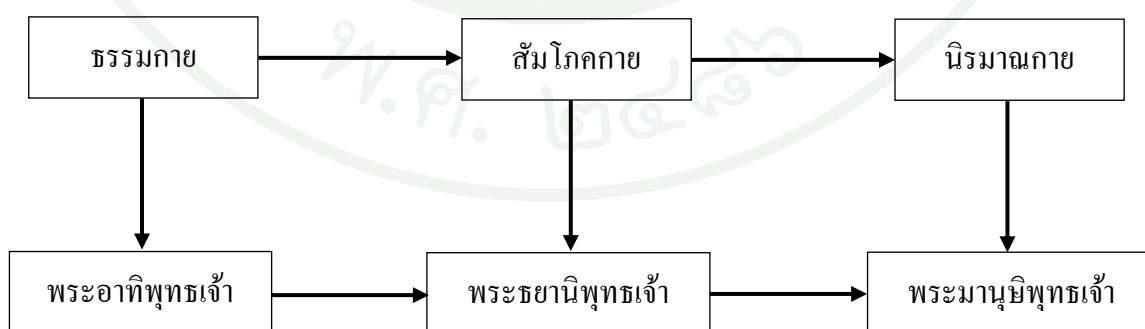
ภาพที่ 19 พระยานิพuthเจ้า 5 พระองค์
ที่มา: ชมรมพuthมหาวชิรญาณ (2555)

พระมานุชิพuthเจ้า เป็นผู้เป็นผู้ถือกำเนิดมาจากพระอาทิพuthเจ้าเช่นเดียวกับพระยานิพuthเจ้า โดยมีสภาวะเป็นมนุษย์หรือเป็นสิ่งมีชีวิตในรูปแบบอื่น ๆ ที่กำลังบำเพ็ญสังฆบารมีอันยิ่งใหญ่เพื่อพระโพธิญาณอันประเสริฐและบำเพ็ญเพียรในฐานะพระโพธิสัตว์จนตรัสรู้เป็นพระพuthเจ้า เมื่อปรินิพพานแล้วจะไปอยู่กับพระอาทิพuthะ ถ้าตามมติของฝ่ายเถรวาทก็คือผู้ที่ยังเวียนว่ายอยู่ในวัฏสงสารเพื่อบำเพ็ญ ทศบารมี 10 ประการให้บริบูรณ์ พระมานุชิพuthเจ้าที่รู้จักมีอยู่

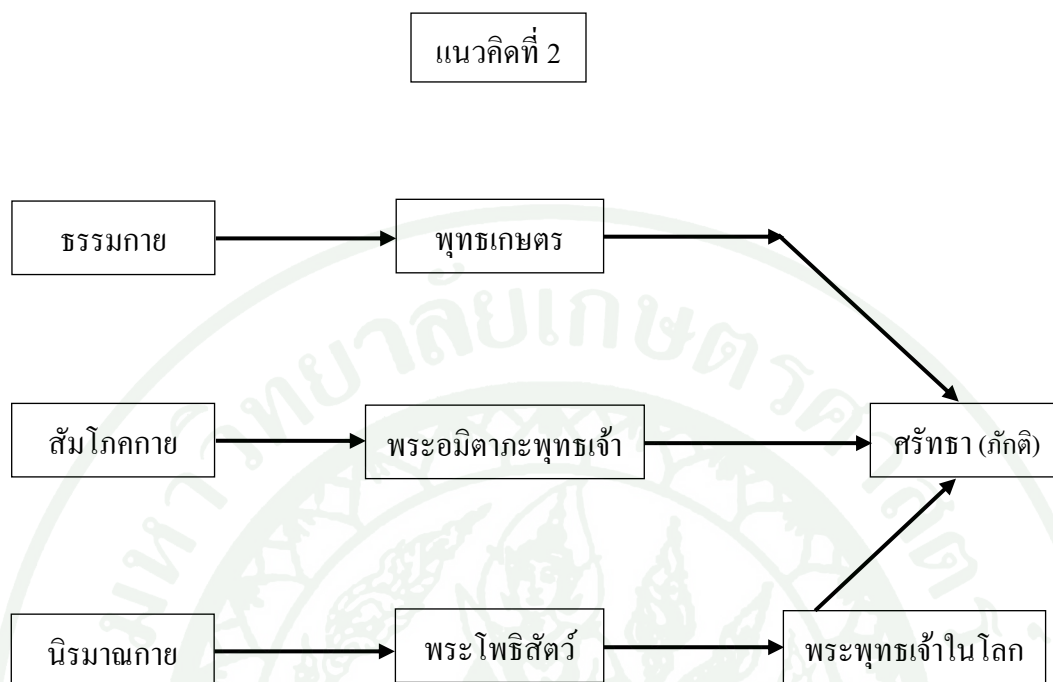
ด้วยกัน 5 พระองค์ได้แก่ พระที่ปึงกรพุทธเจ้า, พระกัสสปพุทธเจ้า, พระโคตมพุทธเจ้า, พระเมตไตรยพุทธเจ้า และพระโกลิยขจรพุทธเจ้า

สืบเนื่องมาจากความสอดคล้องในแนวคิดเรื่องไตรกาย อาจสรุปได้ว่าการอธิบายลักษณะของพระพุทธเจ้าในรูปไตรกาย เชื่อมโยงถึงทัศนะพระพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนาหายานอย่างไม่สามารถแยกออกจากกันได้อย่างเด็ดขาด โดยเฉพาะเรื่องของธรรมกาย ที่ยังมีการอธิบายอย่างลึกซึ้งเพียงใด แนวโน้มการตีความจะออกมาในรูปแบบว่าธรรมกายเป็นภาวะเดียว (เอกภาวะ) เท่านั้นที่มีจริง เป็นภาวะแห่งการรู้แจ้งของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นกายที่เกิดขึ้นเอง มีอยู่อย่างเที่ยงแท้ถาวร นำมาสู่ความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าองค์ปฐมหรือองค์แรกที่เรียกว่า พระอาทิพุทธเจ้า และเป็นที่มาของการเกิดพระพุทธเจ้าองค์อื่นตามมา ซึ่งออกมาในรูปของสัมโภคกาย กายนี้ก็คือ พระชยานิพุทธเจ้า กายที่สามเรียกว่า นิรมาณกาย เป็นกายที่เนรมิตอยู่ในรูปของร่างกายมนุษย์ซึ่งก็ได้แก่ พระมานุสิพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์เหล่านี้ก็เช่นกันกล่าวได้ว่าเป็นตัวตนของพระพุทธเจ้าหรือเป็นการอวตารลงมาจากกายทิพย์ของพระพุทธเจ้า เพื่อรับรู้ความทุกข์ของผู้อื่นแน่นอนว่าไม่ได้เป็นการนำไปสู่การบรรลุสัมโพธิญาณเพียงอย่างเดียวแต่เป็นการนำมาสู่ความประทับใจกับทุกข์ที่ต้องพบเจอในชีวิตทุก ๆ วัน

แนวคิดที่ 1

ภาพที่ 20 แผนภาพแสดงความสัมพันธ์ของแนวคิดไตรกายกับทัศนะเกี่ยวกับพระพุทธเจ้ารูปแบบที่ 1
ที่มา: ประพนธ์ อ้าววิรุฬหาร (2546: 98)

ภาพที่ 21 แผนภาพแสดงความสัมพันธ์ของแนวคิดไตรกายกับทัศนะเกี่ยวกับพระพุทธเจ้ารูปแบบที่ 2
ที่มา: ประพนธ์ อ้าววิรุฬหกการ (2546: 84)

จากแผนภาพจะเห็นได้ว่าแนวคิดที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาหายานเป็นไปอย่างสอดคล้องกันโดยเฉพาะแนวคิดไตรกายกับทัศนะเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 แนวคิด ในแนวคิดที่ 1 เกิดขึ้นและได้รับการพัฒนามาพร้อมกับการอุบัติขึ้นของพระพุทธศาสนาหายานในเริ่มแรก ซึ่งในแต่ละฝ่ายก็ยอมรับในแนวคิดนี้ตรงกันตลอดจนไม่ได้มีการปรับแนวคิดให้มีความซับซ้อนไปกว่านี้ แต่ในระยะหลังเมื่อมีการเกิดขึ้นของคัมภีร์ต่าง ๆ โดยเฉพาะความเชื่อเกี่ยวกับพระอมิตาภะพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์คู่พระบารมีของพระองค์เป็นสำคัญมีบทบาทเพิ่มขึ้นมา จึงทำให้มีการเปรียบเทียบแนวคิดไตรกายให้สอดคล้องกันโดยอาจเปรียบเทียบธรรมกายได้กับสุขาวดีพุทธเกษตรของพระอมิตาภะพุทธเจ้า สัมโลกกายก็คือ พระอมิตาภะพุทธเจ้าเอง และในส่วนของนิรมาณกายก็คือพระโพธิสัตว์ทั้ง 2 พระองค์ อันได้แก่ พระมหาสถาปราชัยโพธิสัตว์และพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ยังก่อให้เกิดเป็นพระพุทธเจ้าในโลกหรือพระมานุญิพุทธเจ้าตามแนวคิดในลักษณะนี้พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นก็คือ พระสมณโคตมศาณมุณีพุทธเจ้าทั้งหมดล้วนแล้วเชื่อมโยงซึ่งกันและกันอันเกิดจากความศรัทธาเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการความคิดที่เกิดขึ้น

วิสุทธิภูมิ

การที่พระพุทธศาสนาเถรวาทถือว่าไม่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นมากกว่าหนึ่งพระองค์ในเวลาเดียวกันและพระพุทธเจ้าดับขันธปรินิพพานไปแล้วจะไม่มีอะไรเหลือ เป็นสิ่งที่ไม่สามารถยอมรับได้ในพระพุทธศานามหายานเพราะถือว่า ยังมีพระพุทธเจ้าแสดงพระธรรมเทศนาอยู่ทั่วไปนับประมาณไม่ได้ ถึงแม้ปัจจุบันโลกของเราจะว่างจากพระพุทธเจ้ามานานกว่า 2,000 ปีมาแล้ว แต่พระองค์ยังทรงมีพระชนม์ชีพอันถาวรอยู่ในวิสุทธิภูมิซึ่งเป็นโลกธาตุอันบริสุทธิ์ โลกธาตุเหล่านี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “พุทธเกษตร” (Pure Land) ในหนึ่งพุทธเกษตรก็จะมีพระพุทธเจ้าประทับอยู่หนึ่งพระองค์ ดังนั้น พระพุทธเจ้าในความเชื่อ ของพระพุทธศานามหายานจึงยังทำหน้าที่โปรดเวไนยสัตว์ในแต่ละจักรวาลทั้งในอดีต ปัจจุบัน อนาคต อย่างมากมายมหาศาลนับประมาณมิได้คู่จเมล็ดทรายในแม่น้ำ พุทธเกษตรไม่ใช่สวรรค์แตกต่างจากสวรรค์ตรงที่ผู้ที่อุบัติอยู่ในพุทธเกษตรไม่ต้องกลับไปเวียนว่ายตายเกิดเหมือนกับเทวดาที่เสวยสุขอยู่บนภพภูมิสวรรค์เมื่อบุญหมดแล้ว และไม่ใช่ภาวะนิพพานเพราะการจะหาบุคคลผู้ที่ปรารถนาพระนิพพานนั้นน้อย ส่วนมากเห็นว่าเป็นทางที่ยากลำบาก เมื่อยังไม่อยากนิพพานก็สามารถไปเกิดในพุทธเกษตรได้ พุทธเกษตรที่เชื่อกันว่าเป็นพุทธเกษตรที่รุ่งเรืองที่สุด และเป็นที่ยินยมากที่สุดในการบรรดาพุทธเกษตรทั้งหมด ก็คือสุขาวดี พุทธเกษตรอันเป็นที่อยู่ของพระอมิตาภะพุทธเจ้า (Amitabha Buddha) ในทางพระพุทธศานามหายานเชื่อกันว่า พระสมณ โคตมศากยมุนีพุทธเจ้า เป็นพระองค์เดียวกันกับ พระอมิตาภะพุทธเจ้าในรูปกายของเจ้าชายสิทธัตถะนั้นเป็นแบบนิรมลกายที่ปรากฏให้เห็นตลอดจนถึงช่วงเสด็จดับขันธปรินิพพาน หลังจากนั้นพระพุทธองค์ก็ทรงเสด็จไปประทับอยู่ในดินแดนวิสุทธิภูมิหรือพุทธเกษตรของพระพุทธเจ้าที่ทางพระพุทธศานามหายานมีความเชื่อว่ามีมานานก่อนการกำเนิดของสรรพสิ่งเสียอีก

พระโพธิสัตว์คู่พระบารมีของพระองค์ที่อยู่ในดินแดนนี้ก็มีความสำคัญโดดเด่นเช่นเดียวกัน ซึ่งแนวคิดนี้เป็นผลสืบเนื่องมาตั้งแต่แนวคิดไตรภพข้างต้น เห็นได้ว่าแนวคิดนี้ได้ถูกสร้างและพัฒนาขึ้นมาจากความเชื่อเกิดการสร้างจินตนาการและทำให้ดินแดนแห่งพุทธเกษตรที่เคยอยู่ในจินตนาการเกิดขึ้นมาเป็นรูปร่างได้ (Sangharakshita, 2001: 295-296) นอกจากนี้เมื่อพระพุทธศาสนานิกายสุขาวดีที่เกิดขึ้นในประเทศจีน มีพระสูตรสำคัญที่ชื่อว่า สุขาวดีวิสุทธิสูตร มีคำสอนอธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับเรื่องภพภูมิโดยเฉพาะอธิบายถึงลักษณะรวมไปถึงวิธีที่สามารถไปเกิดในสุขาวดีพุทธเกษตรว่าเป็นดินแดนรองรับวิญญูณโดยในเวลาใกล้ตายให้ระลึกถึงชื่อของ

พระอมิตาภะพุทธเจ้าไว้ก็จะพ้นทุกข์ได้ไปเกิดในดินแดนของพระองค์ ดินแดนสุขาวดีนี้ยังไม่ใช่สถานที่สุดท้ายของพระอมิตาภะพุทธเจ้า เพราะพระองค์ยังเสด็จลงมาที่โลกมนุษย์เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์อื่นๆ อีกเพราะยังมีสรรพสัตว์ที่ยังรอไปเกิดในพุทธเกษตรอีกมาก ซึ่งต้องเป็นผู้ที่มีความเพียร มีความเชื่อมั่นและมีศรัทธาในพระองค์เพียงเท่านั้น ด้วยเหตุนี้จึงเป็นที่ได้รับความนิยมนับเป็นอย่างมาก

ภาพที่ 22 พุทธเกษตร
ที่มา: ก่ง สุก (นามแฝง) (2555)

พระ โพธิสัตว์

ความหมายเดิมของคำว่า “โพธิสัตว์” มาจากคำ 2 คำอันประกอบด้วย “โพธิ” และ “สัตว์” เดิมเป็นคำที่มาจากภาษาสันสกฤต ในภาษาอังกฤษสามารถเขียนได้ดังนี้ “Bodhisattva” หมายถึง ผู้ที่กำลังกลายเป็นผู้ตื่น (Mitchell, 2008: 103) ผู้ตื่นในที่นี้หมายถึง ผู้เห็นสิ่งที่ทำให้เกิดทุกข์และกำลังดำเนินวิถีแห่งการหลุดพ้นจากทุกข์นั้นซึ่งก็คือพระพุทธเจ้า ในภาษาไทยจากคำว่า “โพธิ” (Bodhi) มาจากศัพท์ “พุท” แปลว่า รู้, ตรัสรู้ ทั้งนี้ความรู้ไม่ใช่แค่เพียงความรู้ (knowledge) ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์หรือความรู้ในทางวิชาการ แต่เป็นความรู้ที่ถูกต้องตามความเป็นจริงเป็นความรู้แจ้ง ดังนั้น ผู้ตื่นจึงเป็นผู้ที่มีจิตรู้แจ้งในสิ่งต่าง ๆ อย่างง่ายดายตามใจปรารถนา รวมถึงเห็นความทุกข์ที่เกิดขึ้นในสรรพสัตว์ด้วย จึงทำให้ยังมีจิตที่ต้องการช่วยเหลือสรรพสัตว์เหล่านั้นและการทำความดีอื่น ๆ จนกว่าจะถึงวันที่ตนเองกลายเป็นผู้ตื่นที่รู้แจ้งเห็นจริงในอนาคตข้างหน้า สังเกตได้อีกว่า “โพธิ” ยังมีความหมายอีกหลายนัยทั้งเป็นชื่อต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าทรงประทับเพื่อบำเพ็ญสมาธิภาวนาจนตรัสรู้ได้ต้นไม้มีชื่อเรียกว่า “โพธิ์” ซึ่งสันนิษฐานว่ามาจากรากศัพท์เดียวกันและเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นถึงความมีสติปัญญาต่อมาภายหลัง อีกหนึ่งคำคือ “สัตว์” แผลงมาจากในภาษาสันสกฤตว่า “สत्त्व” หรือ “สัตต” (sattva) ในภาษาบาลีหมายความว่า แก่นแท้ แต่ก็มีการเขียนที่แตกต่างกันไปอีกไม่ว่าจะเป็น “สัตตะ” ที่แปลว่า ผู้กล้า (ธัมมฉันทาภิกขุณี (นามแฝง), 2554: 2) กล่าวคือเป็นผู้ที่มีความกล้าแล้วเกิดจากการพาตนให้หลุดพ้นจากความยากลำบากในการบำเพ็ญเพียร เพราะฉะนั้นจึงเท่ากับเป็นผู้กล้าในการเผชิญกับปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ในการบำเพ็ญเพียรไปเพื่อให้ถึงความรู้แจ้ง และ “สัตว์” มีความหมายว่า สิ่งมีชีวิต ในปัจจุบันก็นิยมเขียนในรูปแบบนี้ หากอธิบายความหมายให้ลึกซึ้งสามารถอธิบายได้ว่า สิ่งมีชีวิตที่กล่าวนี้ไม่ได้เป็นสิ่งมีชีวิตธรรมดาทั่วไป แต่เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีความมุ่งมั่นในการเลือกเดินทางแห่งการบำเพ็ญเพียรนั่นเอง เพราะฉะนั้นเส้นทางแห่งพระโพธิสัตว์จึงเป็นเส้นทางที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงไม่ว่าจะเกิดเหตุใดขึ้นในความเชื่อทางศาสนา มีความสมบูรณ์เป็นระยะเวลาที่ยาวนานมากเกินกว่าจะวัดได้สำหรับผู้ที่จะบรรลุเป้าหมายได้เป็นพระพุทธเจ้า แนวคิดพระโพธิสัตว์ไม่ได้เป็นแนวคิดพื้นฐานเดิมโดยสิ้นเชิง และแนวคิดนี้ไม่ได้เฉพาะเจาะจงอยู่ที่พระโพธิสัตว์ก่อนจะตรัสรู้เป็นพระสมณโคดม ศาकยมุณีพระพุทธเจ้าเพียงพระองค์เดียวแต่เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นกับพระพุทธเจ้าทั้งในอดีตและปัจจุบัน และยังคงมีสืบเนื่องต่อไปในอนาคต (Kimura, 1978: 128-129)

ในประเทศอินเดียก่อนยุคพุทธกาลแนวคิดเกี่ยวกับมหาบุรุษหรือบุรุษผู้ยิ่งใหญ่เหนือคนทั่วไปเป็นจุดเริ่มต้นแนวคิดพระโพธิสัตว์ ไม่ใช่แค่ในพระพุทธศาสนาเพียงเท่านั้นที่มีความ

เชื่อในเรื่องของพระโพธิสัตว์พระพุทธรูปศาสนาเถรวาทก็ได้มีการกล่าวถึงเรื่องของพระโพธิสัตว์ไว้เหมือนกัน มีการเล่าถึงพระโพธิสัตว์ที่ทำการบำเพ็ญเพียรมาอย่างนับไม่ถ้วนต้องอาศัยเวลาในการสั่งสมบารมีเป็นเวลานาน เรียกว่า “พระมหานิบาตชาดก” ที่เกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีทั้งหมด 500 ชาดกของพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์จึงมีความหมายในเชิงตรงไปตรงมาว่า หมายถึง พระชาติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือคำกล่าวเรียกขานผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ความเชื่อจากที่พระพุทธเจ้ามีหลายพระองค์ ทำให้พระโพธิสัตว์ก็ย่อมมีมากตามไปเช่นกัน แต่เรื่องราวของพระโพธิสัตว์ที่พระพุทธศาสนาเถรวาทเน้นคือ เรื่องราวของพระโพธิสัตว์ที่นับถือรู้จักและคุ้นเคยเป็นอย่างดีที่มีการกล่าวถึงโดยเฉพาะคือ “ทศชาติชาดก” ซึ่งเป็นช่วงของการบำเพ็ญเพียรบารมีที่แตกต่างกันของพระโพธิสัตว์ร่วมสิบพระชาติสุดท้ายซึ่งมีความสำคัญและมีความหมายอย่างยิ่ง พระโพธิสัตว์ในสิบพระชาติไม่ว่าจะเป็น พระเทมียีโป, พระมหาชนก, พระสุวรรณสาม, พระเนมิราช, พระมหิสถบัณฑิต, พระกัณโฑ, พระจันทกุมาร, พระนารทพรหม, พระวิฑูรบัณฑิตและพระเวสสันดร ในที่สุดเมื่อพระองค์ลงมาจุติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะที่ทรงสละราชสมบัติทางโลกแล้วออกผนวชจนบรรลุเป็นพระสมณโคตมสาวกมุนีพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน (สมเกียรติ โลเพรรัตน์, 2545: 332) ซึ่งเรื่องราวของพระองค์ได้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาเถรวาทไม่ว่าจะเป็น มหาปทานสูตร, อังกรียกุตัมมสูตร และพระสูตรในชุดคินิบาทมหารวรรค เป็นต้น (พัฒน์ เฟื่องผลา, 2554: 119) กล่าวได้ว่าพระองค์ทรงใช้ระยะเวลายาวนานนับไม่ถ้วนเสด็จลงมาจุติครั้งแล้วครั้งเล่าจนพระบารมีแก่กล้าก่อนที่จะตรัสรู้ เป็นสิ่งที่พระพุทธศาสนาเถรวาทแสดงให้เห็นบุคคลธรรมดาประจักษ์ถึงว่า พระโพธิสัตว์เป็นบุคคลที่มีหลักฐานอยู่จริงตามประวัติศาสตร์ กล่าวคือ เป็นการถือกำเนิดเป็นมนุษย์จริง มีประวัติของทั้งสถานที่ประสูติ ตรัสรู้ ตลอดจนปรินิพพาน แต่ที่เกิดเป็นตำนานหรือชาดกต่าง ๆ ที่เคยได้ศึกษานั้นเป็นส่วนช่วยให้เข้าใจถึงวิถีทางของพระพุทธองค์ได้เป็นอย่างดี

พระโพธิสัตว์ที่อยู่ในพระพุทธศาสนาโดยส่วนมากเป็นที่เคารพ ศรัทธาและมีความยิ่งใหญ่ควบคู่ไปกับพระพุทธเจ้า มักเขียนควบคู่ไปกับคำว่า “มหาสัตว์” เป็น “พระโพธิสัตว์มหาสัตว์” แต่นิยมเขียนแค่คำว่า “โพธิสัตว์” ก็สามารถเข้าใจได้ การอธิบายถึงความสำคัญของพระโพธิสัตว์มหาสัตว์สามารถอธิบายให้เห็นภาพได้ง่ายคงเปรียบเสมือนกับลำดับความอาวุโส ซึ่งโดยสภาพและลักษณะทางวัฒนธรรมในประเทศแถบเอเชียผู้ที่มิทั้งวัยวุฒิและคุณวุฒิย่อมเป็นผู้ที่ควรให้ความเคารพ เช่นเดียวกับพระโพธิสัตว์มหาสัตว์ที่เป็นผู้บำเพ็ญเพียรบารมีมากกว่าย่อมเป็นผู้ที่ต้องให้เคารพยกย่อง ซึ่งอีกนัยหนึ่งก็คือ พระโพธิสัตว์เกิดมาจากอำนาจของพระพุทธเจ้าตาม

ความทัศนะเรื่องของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏอยู่ในพระพุทธศาสนาหายานอีกต่อหนึ่ง เมื่อเป็นเช่นนี้ ยิ่งทำให้พระนามของพระโพธิสัตว์ยังมีอีกมากมาย ดังที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของ พระโพธิสัตว์บ่อยครั้งมีคำกล่าวที่เป็นการเปรียบเทียบว่ามีมากมายนับไม่ถ้วนถึงขนาดเปรียบ จำนวนของพระโพธิสัตว์กับเม็ดทรายในแม่น้ำที่มองให้เห็นภาพว่าไม่สามารถจะนับได้ว่ามี จำนวนมากมายขนาดไหน แต่ที่ถือเป็นหลักฐานสำคัญในการอ้างอิง คือ ในคัมภีร์สัทธรรมปุณฑริกสูตรที่กล่าวอธิบายไว้ถึงตอนที่พระโพธิสัตว์ทูลถามต่อพระพุทธเจ้าในเรื่องของการแสดงพระธรรม ต่อมวลสรรพสัตว์หลังจากที่พระพุทธองค์ทรงดับขันธปรินิพพานและพระองค์ทรงตอบข้อสงสัย ของเหล่าพระโพธิสัตว์ซึ่งกล่าวไว้ดังนี้

...หากพระศาสดาเจ้าจะทรงพระกรุณาหลังจากที่พระตถาคตเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน แล้ว ข้า ๆ ก็จะแสดงธรรมบรรยายนี้ในสหโลกธาตุ พวกข้า ๆ อ่าน คัดลอก สักการะ และ อุทิศตนให้แก่พระธรรมนั้น ดังนั้น โอ ! พระศาสดาเจ้า ได้โปรดประทานพระธรรม บรรยายนี้ แก่ข้า ๆ ด้วยเถิดพระเจ้าข้า ...กุลบุตรทั้งหลายทำไมพวกท่านจึงต้องมารับหน้า ที่นี้ด้วยเล่า ในสหโลกธาตุนี้นี้ ตถาคตมีพระโพธิสัตว์หลายพันองค์ จำนวนเท่ากับเม็ดทราย ใน 60 กองคานที่เรียงกันอยู่เป็นขบวน...พระโพธิสัตว์แต่ละองค์ก็ยังมีขบวนของตนอีกเป็น จำนวนเท่ากัน... หลังจากที่ได้ตถาคตดับขันธ ๑ ไปแล้วจะได้รักษาอ่าน และประกาศพระ ธรรมบรรยายนี้... (ฉัตรสุมลย์ กบิลสิงห์, 2554: 227-228)

หลังจากที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตอบข้อสงสัยแล้วเกิดอธิปาฏิหาริย์มีพระโพธิสัตว์ขึ้นมา จารอยแยกของพื้นพิภพอีกเป็นจำนวนหลายร้อยพันหมื่น โกลี นี้ถือเป็นหลักฐานแสดงให้เห็นถึง จำนวนพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาหายานว่ามีอยู่อย่างหลากหลาย ด้วยเหตุนี้จึงมีการ พระโพธิสัตว์ออกเป็นประเภทต่าง ๆ ตามเหตุผลต่างกัน ถ้าแบ่งตามวิธีการครองตนสามารถแบ่งได้ เป็น 2 ประเภทดังนี้

ประเภทที่ 1 ฌราวาสโพธิสัตว์ คือ พระโพธิสัตว์ที่ยังดำเนินวิถีชีวิตอยู่โดยทั่วไป ซึ่งจะแบ่ง ออกไปอีกเป็นแบบ โดยการถือครองพรหมจรรย์ สำรวมทั้งกาย วาจา และใจ และฌราวาสที่ยังมีวิถี การครองเรือนมีครอบครัว มีสามี, ภรรยา และบุตร อย่างสามัญชน

ประเภทที่ 2 บรรพจิตโพธิสัตว์ คือ พระโพธิสัตว์ที่ดำรงตนเช่นเดียวกับพระภิกษุใน พระพุทธศาสนา

ถ้าแบ่งตามระยะเวลาของการประพาศธรรมแบ่งได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่

ประเภทที่ 1 พระโพธิสัตว์ที่ยินดีผลิตเพลินในเรื่องสวนนอกรักรวบรวมบุญ

ประเภทที่ 2 พระโพธิสัตว์ที่มีไ้ครันคร้ามหวาดกลัวต่ออรรถธรรมอันสุขุมกัมภีรภาพ
สามารถจักเข้าถึงชิมซาบได้

ถ้าแบ่งตามสภาพแห่งการปรากฏพระกายแบ่งได้เป็นอีก 2 ประเภท

ประเภทที่ 1 พระยานิโพธิสัตว์ เป็นพระโพธิสัตว์ซึ่งกำหนดไม่ได้ว่า เกิดขึ้นมาในโลก
มนุษย์เมื่อใด มีการปรากฏพระกายไม่แน่นอน บรรลุพุทธภูมิแล้ว แต่ด้วยความกรุณาในสรรพสัตว์
จึงตั้งปณิธานไม่เสด็จเข้าสู่พระนิพพาน ทรงดำรงอยู่เพื่อโปรดสัตว์โลกต่อไป

ประเภทที่ 2 พระมานุญโพธิสัตว์ เป็นพระโพธิสัตว์ที่อยู่ในสภาพของมนุษย์ทั่วไป ผู้กำลัง
ปฏิบัติตนเพื่อบรรลุถึงความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด ได้แก่ พระชาติต่าง ๆ
ในอดีตของพระสมณโคตมศากยมุนีพุทธเจ้า เป็นต้น

โดยส่วนมากแล้วสังเกตได้ว่าพระพุทธรูปศาสนาพุทธไม่ได้มีการแบ่งประเภทของพระ
โพธิสัตว์ไว้อย่างชัดเจน ส่วนการแบ่งประเภทของพระโพธิสัตว์ข้างต้นเป็นเพียงแยกให้เห็นถึง
คุณลักษณะของผู้ที่จะเป็นพระโพธิสัตว์ตามที่นักคิดนักวิชาการได้ทำการแบ่งมาเพื่อเป็นพื้นฐานให้
เข้าใจได้เท่านั้น เพราะถือว่าพระโพธิสัตว์มีอยู่ทั่วทุกหนแห่งในการทำหน้าที่แสดงธรรมและโปรด
สรรพสัตว์ได้อย่างทั่วถึง ไม่ว่าจะอยู่ในสถานะ บทบาทใดก็ตาม ทำให้ยังมีผู้นับถือให้ความเคารพ
มากขึ้นไปอีก การที่พระพุทธรูปศาสนาพุทธแบ่งพระโพธิสัตว์ออกเป็นประเภทต่าง ๆ กล่าวอธิบาย
โดยสรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์ที่ถูกจัดลงมาบนโลกมนุษย์ มีพระกายที่สัมผัสได้จริง มีทั้งแบบเพศ
มรรวาสและบรรพชิต ที่เป็นเพศมรรวาส ที่เป็นเพศมรรวาสในประเทศทิเบตที่รู้จักคือพระเจ้า
สรวงสันคัมโปและที่สำคัญคือ เจ้าชายสิทธัตถะก่อนที่จะตรัสรู้ พระองค์บำเพ็ญบารมีที่มีการกล่าว
ไว้ทั้งหมด 500 พระชาติและสิบพระชาติสุดท้ายในทศชาติชาดก เป็นข้อกำหนดสำคัญของการที่จะ
บรรลุพระโพธิสัตว์ญาณแต่เป็นการค่อย ๆ สะสมบารมีธรรมแต่ละภูมิแต่ละชาติจนครบ เป็นความ
แตกต่างแค่เพียงลำดับขั้นของญาณ

พระโพธิสัตว์ในระยะหลังเกิดจากทั้งพระสูตรของทั้งพระพุทธศาสนาเถรวาทซึ่งสอดคล้องกับการแบ่งตามสภาพแห่งการปรากฏพระกายอันได้แก่ พระธยานิโพธิสัตว์และพระมานุสิโพธิสัตว์มากที่สุด กล่าวคือ พระมานุสิโพธิสัตว์ที่อยู่ในสภาพทั่วไปมีจำนวนมาก เช่นเดียวกับจำนวนมนุษย์โดยทั่วไปเป็นเพราะหลักแนวคิดที่ถือว่าหากมีจิตที่ประกอบด้วยความกรุณาในการช่วยเหลือสรรพสัตว์อื่นโดยไม่คำนึงถึงความทุกข์ทรมานของตนเองเป็นการเสียสละอุทิศชีวิตตัวเองเพื่อความสุขของผู้อื่นแล้วย่อมได้ชื่อว่าเป็นพระโพธิสัตว์ ดังเช่น พระธิดาเมียวชาน (พระโพธิสัตว์กวนอิม) ที่ทรงบำเพ็ญเพียรครบสิบภูมิ แล้วตรัสรู้เป็นพระโพธิสัตว์ของพระพุทธศาสนาเถรวาท ส่วนพระธยานิโพธิสัตว์หรือเทวโพธิสัตว์ เป็นพวกที่สามารถบำเพ็ญบารมีธรรมอย่างสมบูรณ์ทรงมีโพธิญาณอย่างมั่นคงแต่ระงับการเข้าสู่นิพพาน หรือ เกิดจากอำนาจของพระอาทิตย์พระจันทร์ทำให้เกิดพระธยานิพุทธเจ้าทั้ง 5 พระองค์ แล้วเหล่าพระโพธิสัตว์ก็เกิดจากพระธยานิพุทธเจ้าอีกต่อหนึ่ง เป็นพระธยานิโพธิสัตว์เกิดจากอำนาจของธรรมชาติที่ถูกบันดาลขึ้น ไม่ทรงปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้ามีที่ประทับอยู่ที่พุทธเกษตร ซึ่งเป็นแนวคิดที่เกิดจากพระพุทธศาสนาเถรวาททั้งหมด ทำให้พระโพธิสัตว์ประเภทนี้มีฐานะสูงไปกว่าพระโพธิสัตว์ธรรมดาจึงกลายเป็นแนวคิดของพระโพธิสัตว์มหาสัตว์หรือในทางตะวันตกคุ้นเคยกับคำว่าเทวโพธิสัตว์มากกว่า ความแตกต่างที่เกิดขึ้นในการแบ่งพระโพธิสัตว์ออกเป็นแต่ละรูปแบบออกไปนี้เองเป็นจุดเริ่มต้นที่แสดงให้เห็นถึงระดับความแก่กล้าในการบำเพ็ญบารมี และก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการจัดลำดับของพระโพธิสัตว์ขึ้น ซึ่งสามารถเขียนแสดงตารางการเปรียบเทียบทั้งในรูปแบบโดยภาพรวมและโดยละเอียด จากการอธิบายในรูปแบบตารางทำให้เห็นถึงความแตกต่างของแนวคิดพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาทั้งฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายานได้เป็นอย่างดีดังนี้

ตารางที่ 7 แสดงการเปรียบเทียบลำดับความสำคัญของพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์และพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระพุทธศาสนาเถรวาท	พระพุทธศาสนาเถรวาท
1. พระพุทธเจ้า	1. พระพุทธเจ้า
2. พระอรหันต์	2. พระโพธิสัตว์
3. พระโพธิสัตว์	3. พระอรหันต์

ที่มา: สมเกียรติ โล่เพชรรัตน์ (2545: 26)

ตารางการเปรียบเทียบนี้เป็นการแสดงให้เห็นในรูปแบบภาพรวมของพระโพธิสัตว์ จะเห็นได้ว่าพระโพธิสัตว์ในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาทมีความสำคัญลำดับสุดท้ายซึ่งพระอรหันต์มีความสำคัญเหนือกว่า จากแนวคิดของพระพุทธศาสนาดั้งเดิมสู่แนวคิดของพระพุทธศาสนาเถรวาทมีทัศนะที่ว่า แต่ละบุคคลก็ต่างมีอุปนิสัยและคุณสมบัติต่างกัน บางคนก็สามารถพึ่งพาตนเองได้ แต่บางคนนิยมที่จะพึ่งพาคนอื่น และอีกหลายคนก็ต่างต้องพึ่งพากันและกัน ซึ่งจากพื้นฐานทัศนะแบบนี้จึงทำให้บางคนเหมาะที่จะดำเนินตามทางพระโพธิสัตว์ บำเพ็ญเพียรเป็นพระพุทธเจ้าต่อไป แต่บางคนก็เหมาะที่จะเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า แต่ในที่สุดแล้วจุดหมายแห่งความหลุดพ้นไม่ว่าจะด้วยการเพียรพยายามหาทางด้วยตนเองหรือดำเนินตามทางท่านผู้รู้ที่ได้ดำเนินไปก่อนแล้วก็สามารถเข้าถึงได้เช่นกันทั้งการเป็นพระโพธิสัตว์และพระพุทธสาวก ซึ่งสิ่งที่ต่างกันก็คือความสามารถในการสั่งสอนคนอื่นเท่านั้น

ในขณะที่ทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทมีทัศนะอีกแบบหนึ่ง การเข้าถึงจุดหมายแห่งการหลุดพ้นที่พระพุทธสาวกปฏิบัตินั้น โดยดำเนินตามท่านผู้รู้ที่เคยปฏิบัติกันมา เป็นความสำคัญรองจากการบำเพ็ญเพียรของพระโพธิสัตว์ การเข้าถึงจุดหมายสูงสุดในชีวิตไม่ใช่เพียงแค่เพื่อให้ตนหลุดพ้นเท่านั้นแต่หากต้องช่วยเหลือกันและกันให้เข้าถึงความหลุดพ้นนั้น ในตอนต้นแนวคิดแบบนี้ยังไม่ทวิความรุนแรงหรือเห็นว่าหลักการของตนสูงส่งกว่า เห็นได้จากวรรณกรรมของพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่าง มหาชนกสูตรของท่านอัสวโณ (Hakeda, tr., 1967: 28-29 อ้างใน สมภาร พรหมทา, 2540: 12) ที่ความหมายของมหาชนกเป็นเพียงการแสดงถึงหลักของผู้ที่ปฏิบัติตามหลักโพธิสัตว์ธรรมสมควรเรียกว่าผู้ปฏิบัติตามยานอันยิ่งใหญ่ จากการที่พระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดูแบบตันตระเข้าผสมผสานกันกลายเป็นพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบตันตระไปในที่สุด ทำให้พระโพธิสัตว์เกิดเป็นรูปแบบใหม่ที่มีเหล่าพระโพธิสัตว์มาก การตีความคำว่า “นิพพาน” ของคณาจารย์ทางฝ่ายศาสนาพราหมณ์เป็นไปทางลบ ซึ่งภูมิปัญญาของประชาชนในสมัยนั้นจะยึดติดอยู่กับสิ่งที่ป็นรูปธรรมมากกว่านามธรรม เมื่อปรับเปลี่ยนแนวคิดของพระโพธิสัตว์ขึ้นใหม่จึงทำให้ยังคงความศรัทธาไว้ได้ในประเทศอินเดีย แต่สิ่งที่ตามมาภายหลังทำให้เกิดการเปรียบเทียบในเชิงคุณค่าของแนวคิดพระอรหันต์กับพระโพธิสัตว์ระหว่างพระพุทธศาสนาเถรวาทกับพระพุทธศาสนาเถรวาทแทนการเข้าใจหลักธรรมที่สอดคล้องกันอยู่อย่างแท้จริง

ตารางที่ 8 แสดงการเปรียบเทียบความแตกต่างของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและ
พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน

พระพุทธศาสนาเถรวาท	พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน
1. อยู่ในลำดับที่ต่ำกว่าพระอรหันต์	อยู่ในลำดับที่สูงกว่าพระอรหันต์ แต่ลำดับต่ำกว่าพระพุทธเจ้า ถ้าเป็นพระโพธิสัตว์มหาสัตว์ อาจจัดได้ว่ามีบารมีเกือบเสมอเหมือนเทียบเท่าได้กับพระพุทธเจ้า
2. เป็นบุคคลผู้ที่เริ่มมีปณิธานต่อการบำเพ็ญบารมีและทำการสั่งสมไปเรื่อย ๆ ที่ละกุศลจนครบทศกมุข (สิบกมุข) ไม่จำเป็นต้องเป็นผู้ตรัสรู้	ในสมัยแรกพระโพธิสัตว์มีสถานะเป็นกายทิพย์เกิดจากอำนาจของเหล่ายานิพพานเจ้าเกิดมาพร้อมกับปณิธานที่จะคอยช่วยเหลือสรรพสัตว์ โดยไม่ต้องบำเพ็ญเพียรบารมีสั่งสมในแต่ละกมุข
3. ไม่ได้มีการกำหนดว่าต้องมีศักดิ์และนางดารา รวมถึงเทพอื่น ๆ และมีปางเดียว	ทุกพระองค์จะมีศักดิ์และนางดารา พร้อมทั้งบริวารเหล่าเทพช่วยเหลือ บางทีก็มีหลายปาง
4. หลังสั่งสมบารมีจนครบแล้ว โดยไม่มีข้อบังคับว่าต้องบำเพ็ญบารมีจนครบทศกมุข เพียงแต่บำเพ็ญบารมีข้อใดข้อหนึ่งจนถึงที่สุด ต้องตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเผยแผ่พระธรรม แล้วเสด็จดับขันธปรินิพพานแต่เพียงอย่างเดียว	ไม่ต้องสั่งสมบารมีตามที่กำหนด และยังตรัสรู้สัมโพธิญาณแล้วทั้งสิ้น โดยสามารถปฏิเสธหลักเรื่องการเป็นพระพุทธเจ้า อีกทั้งยังไม่ยอมเสด็จดับขันธปรินิพพาน ในสมัยหลังสามารถสำเร็จทศกมุขได้ในชาติเดียว
5. ลำดับความสำคัญอยู่ที่การสั่งสมบารมีว่ามีความมากน้อยเพียงใด	ลำดับความสำคัญอยู่ที่บารมีในการช่วยเหลือสรรพสัตว์ และความศรัทธาของบุคคลผู้นับถือ

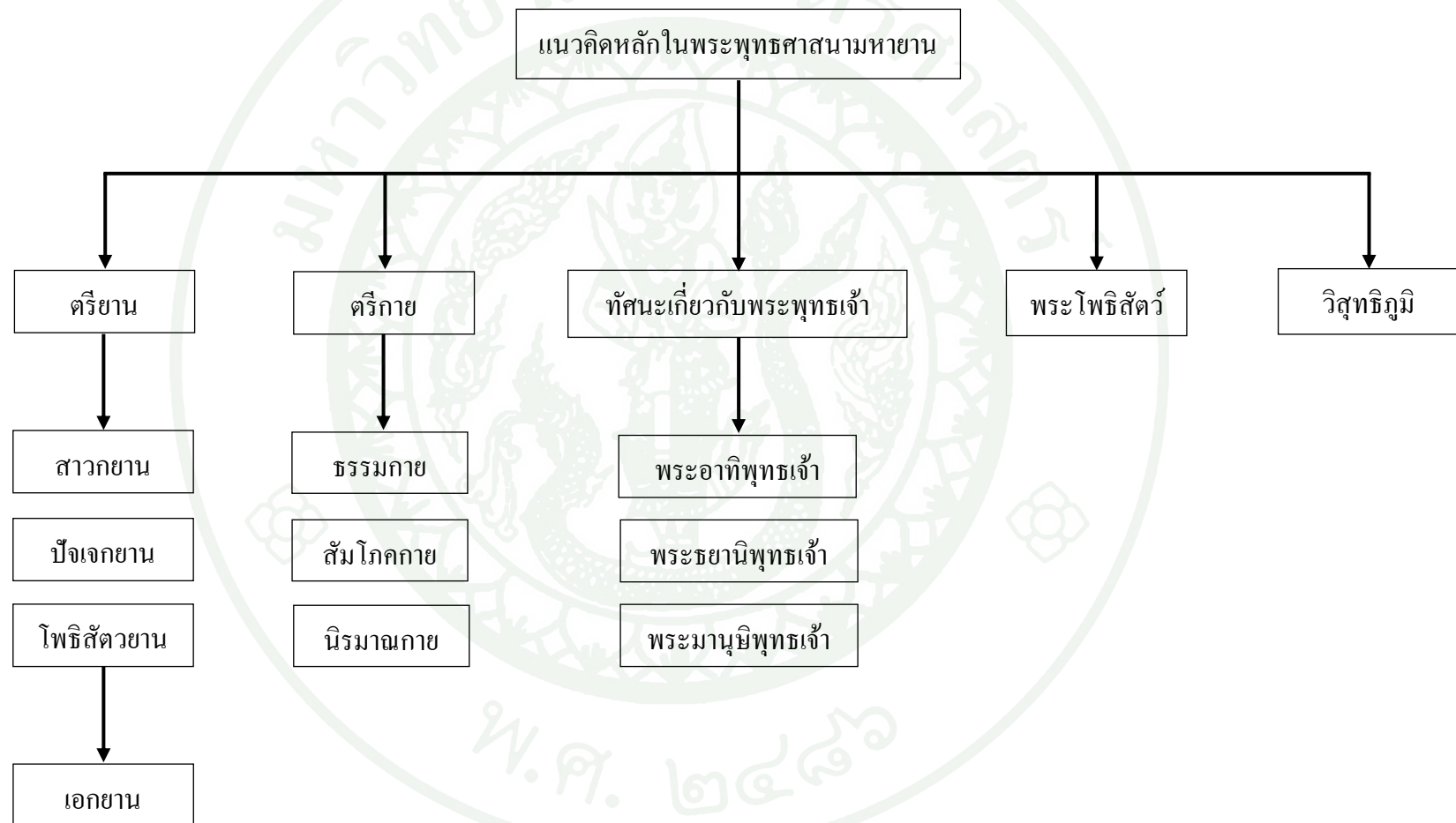
ที่มา: สมเกียรติ โล่เพชรรัตน์ (2545: 24-25)

จากตารางสรุปการเปรียบเทียบความแตกต่างของพระโพธิสัตว์ข้างต้นนี้เป็นเพียงมุมมองให้เห็นโครงร่างเบื้องต้นเพียงเท่านั้น นอกจากนี้ สมเกียรติ โล่เพชรรัตน์ (2545: 333) ยังได้ให้ข้อสรุปอีกว่า พระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทก็มีจำนวนไม่น้อยมีทั้งที่เกิดจากพระคัมภีร์อย่างพระไตรปิฎกตามที่รู้จักในตำนาน “ทศชาติชาดก” เป็นบุคคลที่กำลังบำเพ็ญเพียรเพื่อสั่งสมบารมี เพื่อที่จะมาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อประกาศศาสนาและเผยแผ่ศาสนาสืบต่อไป และพระโพธิสัตว์ที่มีพระประวัติจริงในโลกมนุษย์ นั่นคือ พระสมณโคตมศากยมุณีพุทธเจ้า (ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในสภาวะที่เป็นมนุษย์) จากที่พระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นผู้ที่ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องในการช่วยเหลือบันดาลสิ่งใดให้ได้ ทุกสิ่งทุกอย่างขึ้นอยู่กับแต่ละบุคคลที่จะเป็นผู้ปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนของพระองค์และการสร้างสมขึ้นมาเองว่าจะได้มากน้อยเพียงใด แต่พระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานมีความสลับซับซ้อนกว่า พระโพธิสัตว์เป็นบุคคลที่ปฏิบัติธรรมบารมีจนตรัสรู้แล้ว แต่ยังไม่ยอมเข้าสู่นิพพานเป็นผู้เสียสละตนเองเพื่อช่วยสรรพสัตว์ให้เข้าสู่นิพพานไปจนหมดก่อน โพธิสัตว์ภูมิหรือโพธิสัตว์มรรคเป็นอุดมคติที่ถือเป็นแบบแผนในการปฏิบัติหลักธรรม โดยเฉพาะเมื่อพระโพธิสัตว์แต่ละองค์มีภารกิจสำคัญในด้านการช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ (พิเศษ เกียรติพงษ์, 2547:) ดังนั้น จึงไม่ใช่เรื่องที่ทำโดยง่ายและกว่าจะโปรดสรรพสัตว์จนหมดนั้นเป็นเรื่องที่ทำได้โดยยากเพราะยังคงมีสรรพสัตว์ที่ยังติดข้องอยู่ในทุกข์อีกเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ยังกล่าวได้ว่าพระโพธิสัตว์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานเป็นผู้ที่จะมุ่งไปสู่โพธิญาณ เป็นสิ่งที่เชื่อมกับความเป็นมหาสัตว์ ทั้งยังเป็นผู้ที่มีพลังหรืออำนาจอิทธิฤทธิ์ที่ใกล้เคียงกับความเป็นมหาสัตว์อันมีลักษณะเทพเจ้ามากยิ่งขึ้น (Deyal, 1999: 9)

สาเหตุที่ต้องมีการอธิบายถึงความหมายความเป็นมาของพระโพธิสัตว์ของทั้งพระพุทธศาสนาเถรวาทและพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน คือชี้ให้เห็นถึงพื้นฐานแนวคิดในการกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ที่ทำการบำเพ็ญเพียรบารมีและการให้ความสำคัญของพระโพธิสัตว์ทั้ง 2 ฝ่าย ส่งผลต่อแนวคิดความแตกต่างในการทำให้พระโพธิสัตว์มีคุณสมบัติที่ยิ่งใหญ่พอที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาลข้างหน้า และโดยเฉพาะพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานมีหลายพระองค์ ในแต่ละพระองค์ก็มีหลายพระนาม หลายภาค แต่พระโพธิสัตว์พระองค์หนึ่งอันเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง มีความโดดเด่นตั้งแต่อยู่ในประเทศอินเดียจนเข้าสู่ประเทศจีนและได้ถูกพัฒนาให้เป็นไปตามรูปแบบประเพณีนิยมทั้งทางด้านรูปธรรมและนามธรรมมากที่สุดคือ พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ จึงอยากที่สรุปข้อแตกต่างอันเกิดขึ้นจากหน้าที่และคุณสมบัติทั่วไปของพระองค์อันเกี่ยวข้องเชื่อมโยงไปสู่แนวคิดหัวข้อต่อไปในงานวิจัยอันเกี่ยวข้องกับแนวคิดการแบ่งภาคหรือการอวตารของพระองค์ให้มีความสอดคล้องกันยิ่งขึ้น ทั้งยังแสดงให้เห็นแนวคิดคำสอนที่สำคัญเป็น

เอกลักษณ์พิเศษสร้างความเจริญรุ่งเรือง นำแนวคิดที่แตกต่างกันมารวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันล้วนเป็นองค์ประกอบที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนamahayan (Sangharakshita, 2001: 437) เพื่อที่จะสามารถต่อสู้กับแนวคิดเรื่องการอวตารในศาสนาฮินดู ที่มีพื้นฐานเริ่มต้นจากแหล่งอารยธรรมเดียวกันในประเทศอินเดีย

ภาพที่ 23 แผนภาพสรุปแนวคิดหลักในพระพุทธศาสนาหายาน

จากแผนภาพในหน้าข้างต้นแสดงให้เห็นถึงแนวคิดหลักสำคัญของพระพุทธศาสนาหายาน ที่กล่าวมาไม่ว่าจะเป็นเรื่องไตรยาน, เอกยาน, ตรีกาย, ทัศนะเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า, วิสุทธิภูมิ และตลอดจนถึงเรื่องพระโพธิสัตว์ล้วนเชื่อมโยงถึงกันและกันซึ่งไม่สามารถแยกออกกันได้อย่างเด็ดขาด หลักคำสอนเหล่านี้พระพุทธศาสนาหายานเชื่อว่าเป็นแก่นธรรมที่แท้จริงมีลักษณะที่เป็นความคิดชั้นสูง เป็นความจริงเกี่ยวกับจักรวาล เป็นคำสอนที่เกี่ยวกับภาวะไร้ขีดจำกัด ซึ่งคำสอนเหล่านี้มีบุคคลจำนวนน้อยที่สามารถเข้าใจได้ อีกทั้งเพื่อต่อสู้กับศาสนาอื่นจึงไม่เป็นเรื่องที่แปลกถ้าจะกล่าวว่าคำสอนในพระพุทธศาสนาหายานส่วนมากเน้นไปทางอภิปราย ด้วยเหตุผลที่ว่าจึงจำเป็นต้องมีการปรับปรุงพระธรรมคำสอนบางอย่างให้เกิดความแตกต่างไปจากเดิมรวมถึงวิธีการปฏิบัติการเผยแผ่ซึ่งเราสามารถสรุปที่มาแห่งแนวคิดหลักของพระพุทธศาสนาหายานได้ 2 ประการคือ ประการแรกแนวคิดที่เกิดขึ้นจากสร้างบุคลาธิษฐาน อธิบายได้ว่า เมื่อมนุษย์ยังคงต้องการเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจอยู่และต้องรู้สึกว่าจะสามารถเข้าถึงศาสนานั้น ๆ ได้จริง จึงทำให้ต้องมีการดัดแปลงวิธีการเข้าถึงจุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนาบางอย่าง อย่างเช่นการบรรลุสังฆธรรมสูงสุดพระพุทธศาสนาได้ทำให้รู้สึกว่ามันยากที่ทุกคนจะสามารถที่จะบรรลุสังฆธรรมนี้ได้โดยสร้างแนวคิดพระโพธิสัตว์ขึ้นมา การบำเพ็ญบารมีของพระองค์เผยให้เห็นถึงช่วงระยะเวลาก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า มนุษย์จึงเห็นว่าการบำเพ็ญบารมีเป็นเพราะความเมตตากรุณาของพระโพธิสัตว์ที่ต้องการให้สรรพสัตว์ได้พ้นจากความทุกข์เช่นเดียวกับพระองค์ เพราะฉะนั้นหากต้องการพ้นจากความทุกข์มนุษย์สามารถที่จะยึดหลักการบำเพ็ญเพียรอย่างพระโพธิสัตว์มากกว่าจะทำเพียงแค่การสวดอ้อนวอนต่อเทพเจ้า ประการที่สองแนวคิดที่เกิดขึ้นจากสร้างธรรมาธิษฐาน อธิบายได้ว่า อีกสิ่งหนึ่งที่ทำให้ศาสนาอื่นกลับมามีบทบาทสำคัญและเจริญรุ่งเรืองอีกครั้งแข่งกับพระพุทธศาสนา ก็เนื่องมาจากการปรับปรุงศาสนาของตนโดยการแต่งคัมภีร์ที่ไม่ใช่จะมีความสำคัญแค่ในทางศาสนาแต่ต้องสอดคล้องกับการดำรงชีวิตอยู่ของศาสนิกชนด้วย โดยการนำเอาความเชื่อเดิมที่เชื่อมโยงอยู่กับเรื่องของเทพเจ้าอันเป็นความศักดิ์สิทธิ์สูงสุดให้มีความเป็นเหตุเป็นผลมากยิ่งขึ้น มีการอธิบายการกำเนิดขึ้นของสิ่งต่าง ๆ ในโลกที่ล้วนแล้วแต่เกิดจากเทพเจ้าเป็นผู้สรรค์สร้างให้มีความน่าเชื่อถือสามารถอธิบายได้ จึงทำให้พระพุทธศาสนาต้องแต่งอรรถถาอธิบายคำสอนตามเกิดเป็นรูปแบบใหม่ที่เกิดขึ้นกับหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาหายานดังที่กล่าวไว้ในข้างต้น

แนวคิดอวตารในพระพุทธศาสนาหายาน

แนวคิดการอวตารอาจไม่ได้ปรากฏอยู่ในพระพุทธศาสนาตั้งแต่เริ่มแรก เพราะแนวคิดการอวตารส่วนมากเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเทพเจ้าอย่างในศาสนาฮินดู พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่

ไม่ได้มีความเชื่อหลักที่อธิบายถึงเทพเจ้าในรูปแบบเดียวกับศาสนาฮินดู พระพุทธศาสนาในยุคต่อมาได้แตกแขนงเป็นนิกายหรือสาขามากมาย เกิดจากการตีความที่หลากหลายซึ่งเรื่องนี้เป็นไปตามธรรมดาที่เกิดขึ้นกับศาสนาทุก ๆ ศาสนา อย่างในพระพุทธศาสนามหายานที่เกิดคำอธิบายเรื่องความจริงสูงสุดที่มีรูปแบบความคิดที่คล้ายคลึงกับแนวคิดเรื่อง ปรพรม ของศาสนาฮินดู ด้วยประการนี้มีนักปราชญ์ผู้รู้หลายท่านกล่าวว่ามีเหตุจำเป็นประการใดที่ต้องแยกคำสอนทั้ง 2 ศาสนาออกจากกันอย่างสิ้นเชิง เพราะเชื่อว่าพระพุทธศาสนาจะมีเอกลักษณ์หรือไม่ก็ไม่ได้ช่วยให้หลุดพ้นถ้าไม่มีการปฏิบัติ (ธรรม) ด้วยเหตุนี้จึงทำให้โครงสร้างประการหนึ่งของพระพุทธศาสนาก่อให้เกิดแนวคิดรูปแบบใหม่เสมอ ๆ ความแตกต่างที่เกิดขึ้นนี้เป็นความแตกต่างกันแค่เพียงภายนอกอันเป็นไปตามลักษณะวัฒนธรรมความเป็นอยู่ในแต่ละพื้นที่ แต่ก็เพียงพอให้สามารถเข้าถึงกลุ่มบุคคลได้ในทุกระดับ แต่หลักการสำคัญอย่างอริยสัจ 4, กฏแห่งกรรม และความดับทุกข์ (สุมาลี มหณรงค์ชัย, 2546: 75-77) ยังคงเป็นหลักสำคัญที่ทำให้พระพุทธศาสนายังคงเป็นพระพุทธศาสนาอยู่

ความหมายของการอวตารในพระพุทธศาสนา

การแยกอธิบายความหมายการอวตารในพระพุทธศาสนาทั้งในส่วนของพระพุทธศาสนาเถรวาทและพระพุทธศาสนามหายานเป็นส่วนแรกที่จะแสดงให้เห็นถึงหลักความเชื่อ คำสอนและแนวคิดที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานเดียวกันแต่มีวิถีแนวทางการอธิบายที่แตกต่างกัน โดยความเชื่อพื้นฐานของพระพุทธศาสนาอยู่ที่เรื่องของการเวียนว่ายตายเกิด (the cycle of birth and death) ซึ่งไม่ได้เป็นความเชื่อที่ผูกพันอยู่กับอำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติแต่เป็นความเชื่อตามความเป็นจริงทางธรรมชาติ พระพุทธศาสนาจึงถือว่าเป็นศาสนาประเภทเทวนิยม (Atheistic Religion) คือ ศาสนาที่มีเหตุผลพิสูจน์ได้เป็นหลักการคำสอนและไม่เชื่อในเรื่องของเทพเจ้า อย่างในศาสนาฮินดูที่เป็นศาสนาประเภทเทวนิยม (Theistic Religion) ที่มนุษย์มีความเชื่อมั่นอยู่กับเทพเจ้าเป็นศูนย์กลางความเชื่อของพระพุทธศาสนาจึงเป็นความเชื่อที่ควบคู่ไปกับการใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองอย่างรอบคอบสอดคล้องกับหลักคำสอนทางศาสนา นอกจากนี้มนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนายังเป็นผู้ที่ใช้เหตุผลในการดำรงชีวิตอย่างมีศักยภาพ สามารถที่จะกำหนดชีวิตกำหนดอนาคตของตนเองได้ แต่สิ่งนั้นต้องประกอบขึ้นพร้อมกับกรรมหรือการกระทำของตน

แนวคิดของพระพุทธศาสนาเถรวาทโดยทั่วไปแล้วไม่ได้แตกต่างไปจากเดิมแต่มีการอธิบายเพื่อให้เข้าใจเพิ่มเติมขึ้น กล่าวได้ว่า เมื่อมนุษย์ถือกำเนิดขึ้นมาใหม่ (rebirth) โดยไม่สามารถรู้ได้ว่าแต่ก่อนนั้นเคยเกิดเป็นอะไร มนุษย์มีเหตุให้กระทำความผิดตลอดเวลาที่ยังดำรงชีวิตอยู่ แต่

สิ่งที่ตามมาก็คือผลจากกรรมที่กระทำ ไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วมนุษย์ต้องได้รับผลจากเหตุแห่งกรรมนั้น ดังที่พระพุทธศาสนาได้อธิบายไว้ดังนี้

“องค์ประกอบที่ทำให้มนุษย์ถือกำเนิดขึ้นมาโดยมีสาเหตุทั้งทางวัตถุและสาเหตุทางจิตมีอยู่ด้วยกัน 3 ประการ คือ 1. บิдамารดาอยู่ร่วมกัน, 2. มารดามีประจำเดือน และ 3. มีสัตว์มาเกิด” (ม. มุ. 19/452/185)

เหตุปัจจัยทั้ง 3 ประการหากขาดปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งไปแล้วก็ไม่สามารรถกำเนิดชีวิตได้เมื่อมีสาเหตุทางวัตถุแล้วยังต้องอาศัยสาเหตุทางจิตด้วย กล่าวคือ ต้องมีปฏิสนธิจิตร่วม (ความปรากฏของจิตหรือวิญญาณดวงแรกในครรภ์มารดา) ทั้งสาเหตุทางวัตถุและสาเหตุทางจิตเป็นสิ่งที่ต้องอิงอาศัยซึ่งกันและกันชีวิตของมนุษย์จึงกำเนิดเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้ นอกจากนี้แล้วสิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกับการปฏิสนธิจิตยังมีอยู่ด้วยกันอีก 3 ประการ คือ กิเลส กรรม วิบาก โดยกิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม, กรรมก่อให้เกิดวิบาก, วิบากเป็นเหตุให้เกิดกิเลสต่อไปอีก (พระธวัชชัย ญาณธโร (ศิริสุขชัยวุฒิ), 2554: 12, 19) ทั้งหมดล้วนแล้วเป็นปัจจัยให้เราไปเกิดในภพใหม่เป็นตัวสร้างรูปแบบชีวิตในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเทพเทวดา, มนุษย์, สัตว์เดรัจฉาน และสรรพสิ่งที่อยู่ในโลก พระพุทธศาสนายังอธิบายความเชื่อเพิ่มเติมในส่วนของจิตอีกว่า จิตที่กล่าวถึงนั้นเป็นจิตดวงเดียวมีการเกิดดับตลอดเวลา หากสามารถไปเกิดเป็นเทพหรือเทวดาได้ ไม่ว่าจะอยู่ในสวรรค์ชั้นใด ๆ ถ้าแปลงกายเป็นมนุษย์ โดยยังมีจิตเดิมยังอยู่เป็นเทพบนสวรรค์นั้นได้มีการกล่าวอธิบายไว้ให้เห็นได้จากชาดกอันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระชาติต่าง ๆ ของพระโพธิสัตว์ที่ทรงบำเพ็ญเพียรบารมีในอดีตก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ในพระไตรปิฎกของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่เกี่ยวข้องกับชาดก ปรากฏว่าพระองค์เคยเสวยพระชาติอยู่ในภูมิต่าง ๆ ว่ามีถึง 547 เรื่อง (ไกรฤกษ์ ศิลาคม, 2552: 19) แต่ที่รู้จักกันดีคือ “ทศชาติชาดก” ได้มีการอธิบายให้เห็นถึงบารมีของพระโพธิสัตว์ที่นอกจากจะเสวยพระชาติเป็นมนุษย์แล้ว ยังมีเสวยพระชาติเป็นพญานาค เป็นช้าง เป็นลิง ดังนี้ เป็นต้น เพราะฉะนั้นจิตในที่นี่มีความหมายในเชิงเจาะจงเลือกที่จะมาเกิดเพื่อสืบสานภาระหน้าที่หรือบำเพ็ญบารมีในส่วนต่าง ๆ ให้บริบูรณ์พร้อม แต่ถ้าวธิบายเรื่องของจิตในทำนองที่จิตนั้นลงมาปรากฏเป็นสรรพสิ่งต่าง ๆ มีการเจริญเติบโตและเรียนรู้เลยทั้ง ๆ ที่ยังมีจิตดวงเดียวกันอีกดวงเป็นเทพบนสวรรค์ นอกเหนือจากนั้นพระพุทธศาสนาเถรวาทไม่ได้มีหลักฐานหรือมีการกล่าวอ้างถึงเรื่องที่เป็นไปในทิศทางของการอวตารโดยตรงอย่างในศาสนาประเภทเทวนิยม นอกจากนี้พระพุทธศาสนาเถรวาทมีอีกความเชื่อหนึ่งเกี่ยวกับเรื่องของการกำเนิดของมนุษย์ที่อาจก่อให้เกิดความสับสนได้ ความเชื่อที่กล่าวนี้คือเรื่องการกลับชาติมาเกิด

(Reincarnation) เมื่อแยกอธิบายในแต่ละคำ จะเห็นได้ว่าคำว่า “กลับ” ที่ปรากฏอยู่ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายว่า เป็นความตรงกันข้ามกับภาวะเดิมหรือทิศทางเดิม ส่วนการกลับชาติความหมายคือ การเปลี่ยนจากภาวะหนึ่งไปสู่ภาวะหนึ่ง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542: 78) แต่ในทางศาสนาอธิบายว่าเป็นความสามารถที่ระลึกได้ว่าแต่ก่อนนั้นเป็นอะไร พระพุทธศาสนาอธิบายเพิ่มเติมว่า ความเชื่อนี้เป็นความเชื่อที่มาแต่เดิมเกิดจากการได้รับความเชื่อในวัฒนธรรมท้องถิ่น เรื่องของสิ่งเหนือธรรมชาติที่มีความเร้นลับและความเชื่อเรื่องวิญญาณต่าง ๆ เข้ามาโดยเฉพาะวิญญาณของบรรพบุรุษ โดยทั้งนี้อยู่บนพื้นฐานของคำสอนเรื่องวิภังการหรือการเวียนว่ายตายเกิด อันเป็นเหตุและผลของการกระทำความดีและความชั่วนั่นเองความเชื่อแบบนี้เป็นพลังสำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์ตั้งแต่ยุคสมัยก่อน เมื่อได้มีการพัฒนามาย่อมทำให้มีบทบาทสำคัญเกิดขึ้นกับแนวคิดทางศาสนา ซึ่งไม่ได้มีความหมายในลักษณะเดียวกับการอวดอ้างจึงต้องอธิบายและทำความเข้าใจแยกแยะออกจากกัน

ความหมายของการอวดอ้างในพระพุทธศาสนาหายาน

พระพุทธศาสนาอีกฝ่ายหนึ่งที่มีความสำคัญเช่นเดียวกันคือ พระพุทธศาสนาหายาน แก่นแท้ของหลักคำสอนยังคงเป็นไปลักษณะเดิมเช่นเดียวกับพระพุทธศาสนาเถรวาท แต่ที่ทำให้พระพุทธศาสนาหายานมีบทบาทเพิ่มขึ้น คือ การพัฒนาความเชื่อ แนวคิดทฤษฎีบางอย่างขึ้นมาใหม่ทั้งนี้เพื่อเป็นการปรับให้เหมาะสมเข้าใจได้ง่ายจนสามารถเข้าถึงบุคคลในทุกระดับได้ แนวคิดที่เกิดขึ้นจึงเต็มไปด้วยอิทธิฤทธิ์และปาฏิหาริย์ มีนรก สวรรค์ ซึ่งความเชื่อเช่นนี้ส่งผลต่อความเชื่อในเรื่องพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ ที่ถือว่าทั้งพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์มีลักษณะพิเศษ ไม่ใช่บุคคลธรรมดาเหมือนอย่างทั่วไป ซึ่งแนวคิดนี้พัฒนาจนกลายมาเป็นแนวคิดหลักทางพระพุทธศาสนาหายาน ในระยะแรกของพระพุทธศาสนาหายานสังเกตได้ว่ากรอบแนวคิดอยู่ที่ทัศนะในพระกายของพระพุทธเจ้า ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์เป็นไปอย่างใกล้ชิด ต่อมาแนวคิดที่พระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์สามารถอวดอ้างได้ แนวคิดรูปแบบนี้ถือเป็นลักษณะพิเศษที่เกิดขึ้นเช่นเดียวกับแนวคิดเทพเจ้าในศาสนาฮินดู แนวคิดนี้กลับทำให้พระโพธิสัตว์มีความสำคัญเพิ่มขึ้นเนื่องมาจากความเชื่อในปาฏิหาริย์ อำนาจบารมีของพระโพธิสัตว์ที่ถึงจะบำเพ็ญบารมีได้อย่างบริบูรณ์แล้วแต่ก็ยังไม่นิพพาน ทั้งนี้เพื่อที่จะอยู่ช่วยสรรพสัตว์ให้เข้าสู่ความเป็นพุทธะเสียก่อน จึงทำให้พระโพธิสัตว์แยกออกจากพระพุทธเจ้าหรือแม้กระทั่งอาจมีความสำคัญเทียบเท่ากับพระพุทธเจ้าก็ได้ คาดว่าแนวคิดลักษณะนี้พัฒนาความสำคัญขึ้นพร้อมกับในช่วงเวลาที่พระสูตรหรือคัมภีร์ต่าง ๆ ได้ถูกรจนาขึ้นมาจากนักคิดและคณาจารย์ทาง

พระพุทธศาสนาหายาน คำว่า “อวตาร” ของแนวคิดทางพระพุทธศาสนาหายานได้ให้ความหมายโดยรวมไว้ว่า เป็นการแยกหรือถอดรูปออกมาจากอีกกายหนึ่งที่มีลักษณะเป็นทิพย์อยู่บนสวรรค์ นอกจากนี้ยังเห็นได้อีกว่าในประเทศิเบตที่ได้รับอิทธิพลของแนวคิดนี้โดยเชื่อว่าองค์ทะไลลามะเป็นอีกภาคหนึ่งของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ Mitchell (2008: 130) ผู้เชี่ยวชาญทางด้านปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยเพอร์ดู (Purdue University) เป็นสถาบันการศึกษาชั้นนำในเรื่องงานวิจัยแห่งประเทศสหรัฐอเมริกา ใช้คำว่า “emanation” ที่แปลว่าการส่งผ่านออกมาหรือสิ่งที่กระจายออกมา ใช้อธิบายความหมายในทำนองเดียวกับการแบ่งภาคตามความเชื่อของประเทศิเบต จากความหมายของการอวตารทั้งหมดจะเห็นได้ว่าการเผยแพร่ไปนานาประเทศของพระพุทธศาสนาหายานทำให้อิทธิพลในบางพื้นที่แถบประเทศเข้าไปผสมผสานเพิ่มเติมกับความเชื่อ ลัทธิและศาสนาของตนที่มีอยู่แล้ว การอธิบายความหมายความเป็นมา ตลอดจนแนวคิดที่เกิดขึ้นนั้นย่อมเกิดการตีความแตกต่างกันไป

ถ้ามองในภาพรวมแล้วเราสามารถกล่าวได้ว่าแนวคิดการอวตารที่เกิดขึ้นมานั้นปรากฏขึ้นมาในระยะหลังและเกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาหายานเป็นส่วนมากซึ่งเราสามารถนิยามความหมายของคำว่า “อวตาร” ดังที่กล่าวมาแล้วได้ว่าเป็นการแบ่งภาคของทั้งพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ ที่สามารถเปลี่ยนรูปร่างลักษณะให้เป็นไปในรูปแบบต่าง ๆ แต่เนื่องจากภายหลังแนวคิดพระโพธิสัตว์มีอิทธิพลต่อความเชื่อความศรัทธาของผู้นับถือมากกว่าทำให้แนวคิดการอวตารอยู่ในกรอบเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระโพธิสัตว์ อย่างเช่น พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์, พระเมตไตรยโพธิสัตว์ และพระกษิติครรภโพธิสัตว์ เป็นต้น นอกเหนือจากคำว่า “อวตาร” ยังปรากฏให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาหายานยังมีคำอื่นที่นิยมใช้เรียกการที่พระโพธิสัตว์ ลงไปโปรดสรรพสัตว์ในรูปลักษณะต่าง ๆ อีก อันได้แก่ “แปลงกาย” และ “เนรมิตกาย” ซึ่งจากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542: 114, 595, 640, 719) อธิบายและให้ความหมายของคำดังกล่าวไว้ดังนี้ ส่วนแรกต้องเข้าใจความหมายรวมของคำว่า “กาย” เสียก่อนซึ่งมีความหมายว่าตัว มักใช้ร่วมกับคำว่า ร่างกาย ในทางพระพุทธศาสนามีการอ้างเรื่องกายมาเป็นคำสอนทางศาสนา ดังเช่น กายทุจริต เป็นความประพฤติชั่วทางกาย ได้แก่ การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ และการประพฤติดีกในกาม เป็นต้น ความหมายคำว่า “แปลง” หมายถึง เปลี่ยนสิ่งเดิมให้ผิดแปลกออกไป, เปลี่ยนรูปทั้งหมดให้กลายเป็นอีกรูปหนึ่ง หรืออาจใช้คำว่าจำแลงก็ว่า เป็นการเปลี่ยนจากรูปเดิมแต่เป็นบางส่วน ในส่วนของคำว่า “เนรมิต” หรือ “นิรมิต” มีความหมายว่า สร้างหรือบันดาลด้วยอำนาจ, ฤทธิ์ หรืออิทธิฤทธิ์ให้บังเกิดเป็นขึ้นมีขึ้นโดยฉับพลัน นอกจากคำสองคำนี้ในพระพุทธศาสนาหายานนิยมใช้อีกคำหนึ่งคือ แบ่งภาค มีความหมายว่า แยกส่วนของร่างเดิมออกเป็นอีกร่างหนึ่ง

หรือหลายร่างโดยเอกเทศ โดยรวมแล้วความหมายของคำทั้งหมดที่พระพุทธศาสนamahayana ใช้มีความหมายในทำนองเดียวกับความหมายของคำว่า “อวตาร” แนวคิดนี้เป็นเพียงแนวคิดบางส่วนไม่ได้เกิดจากการตีความหลักคำสอนพระพุทธศาสนาให้เป็นไปแบบศาสนาฮินดูทั้งหมด ถึงแม้จะมีการแบ่งพระพุทธศาสนamahayana เป็นอีกฝ่ายหรือนิกายหนึ่งของพระพุทธศาสนา แต่จุดมุ่งหมายยังคงเดิมไว้เช่นเดียวกับพระพุทธศาสนาเถรวาทนั่นคือ สอนให้มนุษย์เข้าใจและพึงแสวงหาแก่นแท้ของหลักคำสอนที่มุ่งสู่ความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ซึ่งต้องถึงพร้อมไปด้วยการปฏิบัติให้รู้ได้ด้วยตนเอง

โดยสรุปทั้งหมดในทางพระพุทธศาสนามีการกล่าวถึงเทพเทวดาไว้ แต่อยู่ในฐานะที่เป็นสรรพสัตว์เหมือนกันเป็นไปตามวัฏจักรชีวิต คือ มีการเกิด แก่ เจ็บ และตาย มีการพัฒนาสภาวะของตนให้สูงหรือต่ำลงได้ อีกทั้งยังคงติดข้องอยู่ในภพภูมิหรือยังอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม (Theory of Karma) หลักคำสอนนี้เป็นสิ่งแสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาไม่ได้ยกย่องเทพเทวดาให้มีอำนาจเหนือไปกว่ามนุษย์ แต่แสดงให้เห็นว่ามนุษย์ผู้ประกอบกรรมดีย่อมถือได้ว่าเป็นผู้ประเสริฐไม่ได้แตกต่างไปจากเทพเจ้า เทวดาทั้งหลาย หลักคำสอนนี้ไม่ใช่แค่เพียงสอนให้มนุษย์ไม่มัวแต่พึ่งพาอำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติ แต่ยังรวมไปถึงเรื่องการดำรงชีวิตเป็นธรรมดาที่มนุษย์ปุถุชนยังคงก้าวไม่พ้นจากสังสารวัฏหรือการเวียนว่ายตายเกิด หลักคำสอนจึงไม่ได้เฉพาะเจาะจงแค่ให้มนุษย์ต้องเข้าใจสังขารอันลึกลับซึ่งแต่รวมไปถึงเรื่องการดำรงชีวิตอย่างไม่ประมาทครอบคลุมทั้งทางด้านวัตถุและด้านจิตใจเป็นสิ่งมนุษย์ต้องพึงแสวงหาด้วยตนเอง ซึ่งเป็นคำสอนที่สามารถนำมาปฏิบัติได้อย่างครบถ้วนทุกด้านจึงจะเกิดประโยชน์ ดำเนินควบคู่ไปตามวิถีของทางสายกลางที่ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา เป็นวิถีหลักที่พระพุทธเจ้าทรงเคยดำเนิน

ความเชื่อเรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนา

ต้นกำเนิดของพระพุทธศาสนาแม้จะถือกำเนิดที่ประเทศอินเดีย เช่นเดียวกับศาสนาฮินดูแต่มีความเชื่อต่างกัน กล่าวคือ ศาสนาฮินดูเป็นศาสนาที่เชื่อในคัมภีร์พระเวทตลอดจนถึงมีความเชื่อในเรื่องของเทพเจ้าและการสร้างโลก แต่พระพุทธศาสนาไม่เชื่อในคัมภีร์พระเวทและการสร้างโลกของเทพเจ้า จึงทำให้แนวคิดแบ่งเป็น 2 ประเภทเกิดขึ้นในประเทศอินเดีย คือ 1. อัสติกะ (Orthodox) ได้แก่ ศาสนาฮินดูที่มีแนวคิดลัทธิอย่างสาขะยะ มิมางสา นยยะ ไวเศยิกะ และเวทานตะ เป็นหลัก และ 2. นาสติกะ (Heterodox) ก็ได้แก่พระพุทธศาสนา, ศาสนาเชน และจารวาก ทั้งนี้ส่วนที่ศึกษาเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับความเชื่อในเรื่องของเทพเจ้าโดยเฉพาะเพื่อเป็นการสนับสนุนข้อมูลในเรื่องของ

แนวคิดอวตารที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาหายานในยุคหลังต่อมานั้นเอง ในส่วนของเทพหรือเทวดา (Gods or Deity) ตามความเชื่อของศาสนาต่าง ๆ แล้ว หมายถึง ผู้ที่มีชีวิตเป็นกายทิพย์และกายทิพย์ในที่นี้ หมายถึง ไม่มีรูปร่างปรากฏให้เห็นอย่างมนุษย์ โดยเฉพาะกับพระพุทธศาสนาเองแล้วรวมไปถึงพรหมด้วยที่เรียกว่า เทวดา หากจะกล่าวถึงว่าพระพุทธศาสนาไม่เชื่อในเรื่องของเทพเจ้าเลยก็เป็นการยากที่จะตัดสินใจได้ แต่อาจอธิบายให้เข้าใจอีกนัยหนึ่งได้ว่าพระพุทธศาสนาเชื่อในเรื่องของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในที่นี้โดยส่วนใหญ่แล้วถูกเรียกว่า “เทวดา” ตามความเชื่อเดิมนั้นเทวดาเกิดขึ้นจากบุคคลที่กระทำแต่ความดีเมื่อวิญญาณของบุคคลที่ตายไปแล้วก็จะได้ไปเกิดอยู่ในภพภูมิที่ดี ภูมิที่ดีนั้นถูกเรียกว่า “สวรรค์” ในขณะเดียวกันผู้ที่กระทำชั่วเมื่อยังมีชีวิตอยู่ตายไปแล้วก็จะไปเกิดในอีกภพภูมิหนึ่งต่างกันไป แต่ส่วนมากเชื่อว่าเป็น “นรก” เรื่องของภพภูมิปรากฏอยู่ในหนังสือหรือคัมภีร์สำคัญต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนาที่สำคัญอย่างเช่น ไตรภูมิพระร่วง กล่าวไว้ว่าเมื่อมนุษย์ตายไปแล้วจะต้องไปเกิดในภพภูมิใดภพภูมิหนึ่งที่มีทั้งหมด 31 ภูมิ มี สวรรค์ 26 ชั้น หรือ ภูมิ, โลกมนุษย์ 1 ภูมิ และ อบายภูมิ 4 ภูมิ ไม่ว่าจะเป็นไปเกิดอยู่ในภพภูมิใดก็ตาม การเริ่มต้นก็คืออยู่ที่การเกิดเป็นมนุษย์ เพราะเชื่อว่าโลกมนุษย์เป็นโลกที่อยู่ระหว่างกลางระหว่างสวรรค์กับนรก ซึ่งเหตุการณ์ที่อธิบายถึงการมีอยู่ของเทวดาและการเกิดของมนุษย์ว่าจะไปอยู่ในภพภูมิใดนั้นอยู่ที่ผลจากการกระทำปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกอยู่หลายหมวดหลายบทเช่นกัน ในส่วนของการมีอยู่ของเทวดาปรากฏให้เห็นในบทแห่งพระไตรปิฎกดังต่อไปนี้

...ท้าวสักกะตรัสว่า “พ่อทั้งหลาย คนอื่นย่อมไม่สามารถรู้เนื้อความแห่งปัญหาเหล่านี้ได้, ปัญหาเหล่านั้น เป็นวิสัยของพระพุทธเจ้า”, แล้วตรัสถามว่า “ก็เดี๋ยวนี้ พระศาสดาประทับอยู่ ณ ที่ไหน ? ทรงสดับว่า ในพระเชตวันวิหาร” จึงตรัสว่า “พวกเธอมาเถิด, พวกเราจักไปยังสำนักของพระองค์” ทรงพร้อมด้วยหมู่เทพดา ให้พระเชตวันทั้งสี่สว่างไสวในส่วนแห่งราตรี เข้าไปเฝ้าพระศาสดา ถวายบังคมแล้ว ประทับยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง, เมื่อพระศาสดาตรัสว่า “มหาบพิตร ทำไมพระองค์จึงเสด็จมาพร้อมกับหมู่เทพดามากมาย ?” จึงกราบทูลว่า “พระเจ้าข้า หมู่เทพดาพากันตั้งปัญหาชื่อเหล่านี้, คนอื่นที่ชื่อว่าสามารถรู้เนื้อความแห่งปัญหาเหล่านี้ได้ หามิได้, ขอพระองค์ได้ทรงประกาศเนื้อความแห่งปัญหาเหล่านี้แก่พวกข้าพระองค์เถิด...” (จุ. ธ. 43/249/324)

กล่าวอธิบายย้อนไปในบทของพระไตรปิฎกก่อนที่จะอธิบายถึงการมีอยู่ของเทพดาในบทนี้ เป็นเรื่องเริ่มต้นขึ้นจากการที่เหล่าเทวดาสงสัยปัญหาเกี่ยวกับเรื่องของทาน ดังนั้นเหล่าเทวดาจึง

พากันไปหาทำมหาราชก็ไม่มีใครสามารถตอบได้ สุดท้ายจึงพากันไปหาท้าวสักกเทวราชเพื่อพากันไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อทูลถามปัญหาของเหล่าเทวดา ซึ่งปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกบทที่ว่าด้วยท้าวสักกเทวราชพาพวกเทวดาไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อทูลถามปัญหาที่เหล่าเทวดาสงสัย

...คนทั้งหลาย ให้ท่าน สมาทานศีล ทำอุโบสถกรรมแล้ว บางคนเข้าถึงความเป็นพวกแห่งกษัตริย์ผู้มหาศาล บางคนเข้าถึงความเป็นพวกแห่งพราหมณ์ผู้มหาศาล บางคนเข้าถึงความเป็นพวกแห่งคหบดีผู้มหาศาล บางคนเข้าถึงความเป็นพวกแห่งเหล่าเทวดาชั้นจาตุมหาราช บางคนเข้าถึงความเป็นพวกแห่งเหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ บางคนเข้าถึงความเป็นพวกแห่งเหล่าเทวดาชั้นยามา บางคนเข้าถึงความเป็นพวกแห่งเหล่าเทวดาชั้นดุสิต บางคนเข้าถึงความเป็นพวกแห่งเหล่าเทวดาชั้นนิมมานรดี บางคนเข้าถึงความเป็นพวกแห่งเหล่าเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี... (อภิ. วิ. 78/1105/999)

...เมื่อใด เทวดาจะต้องจุติจากเทพนิกายเพราะความสิ้นอายุ เมื่อนั้น เสียง 3 อย่างของเทวดาทั้งหลายผู้พลอยยินดี ย่อมเปล่งออกไปว่า เนะท่านผู้เจริญ ท่านจากเทวโลกนี้ไปแล้วจนถึงสุคติ จงถึงความเป็นสหายแห่งมนุษย์ทั้งหลายเถิด ท่านเป็นมนุษย์แล้ว จงได้ศรัทธาอย่างยิ่งในพระสัมพุทธเจ้า ศรัทธาของท่านนั้นพึงเป็นคุณค่าตั้งลงมั่น มีมูลเกิดแล้ว มั่นคงในพระสัมพุทธเจ้าที่พระตถาคตประกาศดีแล้วอันใคร ๆ พึงนำไปมิได้ตลอดชีพ ท่านจงละกายทุจริต วาจาทุจริต มโนทุจริต และ อย่ากระทำการกุศลกรรมอย่างอื่นที่ประกอบด้วยโทษ กระทำกุศลด้วยกาย ด้วยวาจาให้มาก กระทำกุศลด้วยใจหาประมาณมิได้ หาอุปธิมิได้ แต่นั่นท่านจงกระทำบุญ อันให้เกิดสมบัติ (อุปธิ) นั้นให้มากด้วยทาน แล้วยังสัตว์แม่เหล่าอื่นให้ตั้งอยู่ในพระสัมพุทธเจ้า ในพรหมจรรย์ เมื่อใดเทวดาพึงรู้แจ้งซึ่งเทวดาผู้จะจุติ เมื่อนั้นย่อมพลอยยินดีด้วยความอนุเคราะห์นี้ว่าเนะเทวดา ท่านจงมาบ่อย ๆ.... (จุ. อิติ. 45/262/502-503)

ในพระไตรปิฎกบทดังกล่าวข้างต้นทั้งหมดล้วนเป็นเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับเหล่าเทวดาที่เป็นความเชื่อหนึ่งเกิดขึ้นมาอย่างยาวนาน รวมถึงยังเป็นการอธิบายถึงกรรมที่เป็นเหตุให้เกิดเป็นมนุษย์และเทวดา รวมถึงการอธิบายในเรื่องเกี่ยวกับเทวดาจุติมีนิมิต 5 ประการ นอกจากนี้แล้วในทางพระพุทธศาสนาได้อธิบายถึงระดับของเทวดาไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎกซึ่งกล่าวไว้ดังนี้

...ในค่านันมีรูปวิเคราะห์ดังนี้ ที่ชื่อว่า เทพ เพราะอรรถว่า ย่อมเล่น อธิบายว่า สนุกสนาน และรู้เรื่องด้วยกามคุณ 5 หรือด้วยฤทธิ์ของตน เทพเหล่านั้นมี 3 จำพวก คือ สมมติเทพ อุปัตติเทพ และวิสุทธิเทพ พระราชา พระมเหสี และพระราชกุมาร ชื่อว่า สมมติเทพ เทพที่สูงกว่านั้น เริ่มตั้งแต่เทพชั้นจาตุมหาราช ชื่อว่า อุปัตติเทพ พระอรหันต์จีนาสพทั้งหลาย ชื่อว่า วิสุทธิเทพ แต่ในที่นี้พึงเห็นว่าท่านประสงค์เอาอุปัตติเทพ ก็อุปัตติเทพเหล่านั้น จะเห็นว่าไม่แตกต่าง กันก็หามิได้ คือเวณemar พร้อมบริบท ในเทวโลกชั้นปรนิมิตตวสวัตติ เสย เทวตาชั้นกามาจร 6 ชั้นที่เหลือ ท่านประสงค์เอาว่า เทพ ในที่นี้การพรรณนาเนื้อความ ทั้งหมดในข้อนั้น พึงทราบโดยนัยที่กล่าวไว้แล้วในภูตวาระนั้นแล... (ม. มุ. 17/79 อรรถกถามูลปริยายสูตร)

ในพระไตรปิฎกบทดังกล่าวข้างต้นเป็นการอธิบายถึงครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงที่ตั้งแห่ง ความสำคัญด้วยอำนาจแห่งสังขาร และด้วยอำนาจแห่งสัตว์โดยย่อ ซึ่งเป็นการอธิบายถึงระดับแห่ง เทวตาหรือเทพตามความเชื่อในพระพุทธศาสนาสรุปได้ตามที่ พระอริการประทุม จารุวิโส (ปรามมาศ) (2554: 17-19) กล่าวอธิบายไว้ดังต่อไปนี้

สมมติเทพ มีความหมายว่าเทวตาโดยสมมุติ อันได้แก่ พระมหากษัตริย์ พระจักรพรรดิ พระบรมวงศานุวงศ์ และผู้ปกครอง นัยนี้เป็นการเชื่อของคนสมัยก่อนที่ทำการยกย่องผู้ปกครองว่า มีความเมตตา ช่วยขจัดทุกข์บำรุงสุขให้กับประชาชนพระเมตตาธรรมจะเห็นได้ว่าตั้งแต่อดีตถึง ปัจจุบัน พระราชาเป็นศรีสง่าของแว่นแคว้น มีความสำคัญต่อประชาชนเป็นอย่างยิ่ง

อุปัตติเทพ เทวตาชนิดโอปปาติกะผู้หลุดอุบัติบนสวรรค์ชั้นต่ำบ้างสูงบ้าง ตามบุญกุศลที่ ตนได้บำเพ็ญมา ไม่มีพ่อ ไม่มีแม่ โศเป็นหนุ่มสาวทันที ตามความเชื่อของเทวตาประเภทนี้เชื่อว่าเป็นเทวตาที่ไม่ได้เกิดขึ้นมาจากในครรภ์ของมารดาเหมือนอย่างเช่นมนุษย์และสัตว์อื่น ๆ แต่ทั้งนี้ ก่อนที่จะเป็นเทวตาประเภทนี้ก็เคยเป็นมนุษย์หรือสรรพสัตว์มาก่อน แต่ด้วยเนื่องจากการทำกุศล กรรมไว้เป็นอันมากจึงได้มาเกิดเป็นเทวตา เทวตาประเภทนี้อาจจะยากแก่การอธิบายให้เข้าใจได้ โดยง่ายเพราะนอกจากจะไม่ได้เกิดขึ้นมาจากครรภ์ของมารดาแล้วยังเกิดขึ้น โดยการอุบัติขึ้นมา เป็น เทวตาโดยกำเนิด เกิดผุดขึ้นเป็นชีวิตที่ละเอียด ไม่มีน้ำหนัก ไร้ขนาดไม่กินที่ สามารถอธิบายได้ใน พระไตรปิฎกบทที่ว่าด้วยการกำเนิด

...วิปุลุขุติ มีความหมายว่า ขาด อาจารย์บางพวกอธิบายอย่างนี้ว่าเคลื่อนในกำเนิดอันทะ
ชะ ตายในกำเนิดชลาพุชะ หายในกำเนิด สังเสทชะ สลายไปในกำเนิดโอปปาติกะ...

(จุ. มหา. 65/636 อรรถกถาชาดาสุตตนิเทศ)

อธิบายถึงการกำเนิดว่ามีอยู่ด้วยกัน 4 ลักษณะ คือ 1) อันทะ เป็นการกำเนิดของสัตว์ที่เกิดในไข่ 2) ชลาพุชะ เป็นการกำเนิดของสัตว์ที่เกิดในครรภ์ 3) สังเสทชะ เป็นการกำเนิดของสัตว์ที่เกิดมาในเถาไคล และ 4) โอปปาติกะ เป็นการกำเนิดของสัตว์ที่ผุดขึ้น ซึ่งในส่วนของอุปบัติเทพก็เป็นการกำเนิดแบบโอปปาติกะ เป็นการผุดเกิดขึ้นมาตามความเชื่อของพระพุทธศาสนา

วิสุทธิเทพ ซึ่งก็หมายถึงเทวดาอันบริสุทธิ์ ในที่นี้ก็คือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์ นั่นเอง เหตุที่กล่าวถึงผู้ที่เสมือนเทวดาในประเภทที่ 3 คือ วิสุทธิเทพก็ด้วยเหตุที่ว่า พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอรหันต์ดำรงตนอยู่ในความถึงพร้อมทั้งกายและจิตอันบริสุทธิ์ อีกทั้งมีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์พร้อมที่จะช่วยเหลือเหล่าสรรพสัตว์เป็นเทวดาที่ปราศจากกิเลสมีร่างกายเป็นมนุษย์เป็นผู้บริสุทธิ์ เนื่องจากโลกมนุษย์ไปแล้วมีผลคือไม่ต้องชดใช้กรรมอีกต่อไป

นอกจากประเภทของเทวดาที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ตามความเชื่อของชนในสมัยก่อนยังได้แบ่งเทวดาออกเป็น 5 ประเภท คือ

- 1) นักบวช นักพรต (ascetics)
- 2) สัตว์เลี้ยง (domestic animals)
- 3) ธรรมชาติ (physical forces and elements)
- 4) เทพชั้นต่ำ (lower gods)
- 5) เทพชั้นสูง (higher gods)

การแบ่งเทพดังกล่าวนี้อธิบายให้เข้าใจได้โดยไม่ได้จัดลำดับเริ่มจากธรรมชาติที่มีอยู่อย่างแต่เดิม แต่เป็นการลำดับเริ่มต้นจากความเคารพนับถือและศรัทธาต่อผู้ประพฤติปฏิบัติตนให้น่าเลื่อมใสอย่างนักพรตหรือนักบวช เพราะถือเป็นเรื่องที่ปฏิบัติได้ยากยิ่งนักสำหรับบุคคลธรรมดาจึงได้ยกเอานักบวชเป็นเทวดาขึ้นมาประเภทหนึ่ง จากนั้นแล้วเมื่อเห็นว่านักบวชเหล่านั้นมีพาหนะหรือเหล่าสิ่งมีชีวิตใดที่อาศัยอยู่ใกล้กับเหล่านักบวชก็ย่อมต้องมีความบริสุทธิ์และมีจิตที่น่าเลื่อมใสจึงจะดำรงชีวิตอยู่ใกล้กับนักบวชได้ ต่างก็พากันยกย่องให้เป็นเทวดาอีกประเภทหนึ่ง ในหลักการเดียวกันเหล่านักบวชย่อมดำรงตนอยู่ท่ามกลางธรรมชาติและให้ความเคารพนับถือธรรมชาติที่อยู่รอบตัว ก็ย่อมเป็นที่เคารพของบุคคลธรรมดาด้วยจัดเป็นเทวดาในอีกประเภทหนึ่งเช่นกัน ส่วนของเทพชั้นต่ำที่กล่าวถึงนี้ คงหมายถึงเทพที่มีการบำเพ็ญบารมีน้อยกว่าเทพในชั้นสูง ๆ ก็ได้รับเอาความเคารพจากนักบวชก็ย่อมจัดเป็นเทวดาอีกประเภทหนึ่ง และสุดท้ายคือเทพชั้นสูง เป็นเทพที่มีการบำเพ็ญบารมีอยู่มากย่อมจัดว่าเป็นเทวดาอีกประเภทหนึ่งเช่นกัน ซึ่งเห็นได้ว่าความเชื่อและการให้ความเคารพบูชา ก็จะเป็นความต่อเนื่องสืบมาเป็นลำดับ

ความเชื่อเกี่ยวกับเทวดาทั้งหมดในพระพุทธศาสนาที่กล่าวถึงนั้น ล้วนแล้วดำรงอยู่ภายใต้หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น เป็นการอธิบายให้เห็นถึงมนุษย์มีชีวิตหลังความตายด้วยการเลือกการกระทำของตนเองในช่วงที่มีชีวิตอยู่ว่าจะไปตามทางไหน เห็นได้ว่าความเชื่อที่เกิดขึ้นนั้นยังผลมาจากคำสอนที่ถือเป็นหลักคำสอนสำคัญในทางพระพุทธศาสนาที่เชื่อเรื่องการกระทำและผลการกระทำส่งผลตั้งแต่ยังมีชีวิตจนกระทั่งถึงเมื่อตอนที่หมดลมหายใจไปแล้ว ดังนั้น สรุปความได้ว่า ความเป็นมาของการเกิดเป็นเทวดาในทัศนะของพระพุทธศาสนานั้น เกิดขึ้นจากความเป็นมนุษย์ เมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่แล้ว ได้กระทำความที่เป็นกุศล เป็นเหตุให้เมื่อละจากโลกมนุษย์ไปแล้ว ได้บังเกิดเป็นเทวดาในโลกสวรรค์ ไม่ใช่บังเกิดขึ้นเองไม่มีเบื้องต้นและเบื้องปลายอย่างความเชื่อเรื่องเทพเจ้าในศาสนาฮินดู (พระอิทธิการประทุม จารุวัโส (ปรางมาศ), 2554: 13)

ความเป็นมาเกี่ยวกับเทพเจ้าในประเทศจีน

เทพเจ้าตามความเชื่อในพระพุทธศาสนาหลายส่วนมากแล้วมีอยู่มากในประเทศจีน ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากประเทศจีนให้ความสำคัญกับการประกอบพิธีกรรมเช่นเดียวกับประเทศอินเดีย สิ่งสำคัญมากที่สุดของความเชื่อและศาสนาในประเทศจีนนั้นเป็นเรื่องของการนับถือบรรพบุรุษ ซึ่งความเชื่อในลักษณะนี้มีอยู่อย่างยาวนาน ความเชื่อที่อยู่ควบคู่กับการนับถือบรรพบุรุษก็คือเรื่องของการบูชาเทพเจ้าต่าง ๆ ประจำธรรมชาติ และผู้ที่อยู่เหนือไปจากอำนาจทางธรรมชาตินั้นต้องมี

อยู่อีกทั้งยังเป็นหัวหน้าของเทพเจ้าทั้งหลาย เทพเจ้าสูงสุดที่ว่าเป็นชาวจินสมมุติชื่อเรียกว่า “เทียน” (Tien) กรอบแนวคิดนี้ทำให้ยุคสมัยก่อนศาสนากับการเมืองการปกครองเป็นสิ่งที่แยกออกจากกันอย่างชัดเจน เมื่อมีความคิดเรื่องเทพเจ้าสูงสุดแล้วประชาชนต่างรู้สึกว่เทพเจ้ารูปแบบนี้อยู่ห่างไกลจากชีวิตเกินไปไม่สามารถเข้าถึงได้จึงเกิดความคิดวิธีที่สามารถติดต่อกับ “เทียน” โดยผ่านตัวแทนของพระองค์คือ กษัตริย์ ถือว่าเป็นเทพเจ้าผู้ปกครองอยู่บนโลกมนุษย์ดำรงอยู่ในฐานะตัวแทนแห่งสวรรค์ เป็นสื่อกลางระหว่างมนุษย์กับเทียนในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ นอกจากนี้กษัตริย์ทำหน้าที่ปกครองตามความประสงค์ของเทียนถือเป็นบัญญัติแห่งสวรรค์ อีกทั้งต้องดำรงตนอยู่ในความถูกต้อง เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วย่อมก่อให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุขแก่ประชาชน ในทางกลับกันถ้ายุคใดกษัตริย์ไม่อยู่ในหลักความถูกต้องสวรรค์ก็จะลงโทษโดยทำให้เกิดความวุ่นวายเกิดความทุกข์ยากขึ้น (ทวีวัฒน์ ปุณทริกวิวัฒน์, 2545: 20-21) กล่าวได้ว่าเป็นคุณธรรมในการปกครองความเชื่อเริ่มต้นของชาวจินเป็นตำนานหรือเรื่องเล่าและปฏิบัติสืบทอดกันมา เหตุนี้จึงทำให้แนวคิดชาวจินเปลี่ยนแปลงไปศาสนากับการเมืองกลายเป็นสิ่งที่ต้องดำเนินควบคู่ไปด้วยกัน

เทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของจีนมีอยู่มากและค่อนข้างมีความหลากหลาย อารยธรรมของจีนค่อนข้างยาวนานเช่นเดียวกันอินเดีย มีมายาวนานกว่า 5,000 ปี หนึ่งในอิทธิพลที่มีความสำคัญของความเชื่อเรื่องเทพเจ้าก็คือพระพุทธศาสนาที่ได้รับมาจากประเทศอินเดียก่อให้เกิดความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เชื่อมโยงกัน ดังนั้นเพื่อความเข้าใจได้ง่ายจึงได้ทำการแบ่งเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของจีนได้ตามที่ นวรัตน์ ภักดีคำ (2553: 3, 6, 22, 85, 131, 146) อธิบายได้ดังนี้

1. เทพเจ้าในปกรณัมนิทานโบราณของจีน

เทพในรูปแบบนี้เกิดขึ้นจากตำนานหรือเรื่องเล่าเกี่ยวกับการสร้างโลกที่กล่าวถึงบรรพกษัตริย์ของจีนปรากฏอยู่ในงานวรรณกรรมส่วนมากเป็นการเขียนที่แสดงให้เห็นถึงการที่ต้องต่อสู้กับภัยธรรมชาติที่เกิดขึ้น นอกจากนี้บันทึกในหนังสือ ชื่อจี้ ที่บันทึกรวบรวมเรื่องราวตั้งแต่กษัตริย์หวางตี้จนถึงจักรพรรดิอันอู่ตี้ กล่าวได้ว่าเทพที่อยู่ในปกรณัมนิทานโบราณของจีนนี้ส่วนมากเป็นเทพเจ้าที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องการสร้างโลก รวมไปถึงอาชีพหลัก ๆ ของคนในสมัยก่อน ซึ่งเทพสำคัญในประเภทนี้ก็ได้แก่

เทพเจ้าที่เกี่ยวข้องกับโลก, พระจันทร์ และพระอาทิตย์ ได้แก่ ผานู่, หนี่ว่ว และไทอิน
หวางโฮ่ว

เทพเจ้าแห่งเกษตรกรรมและอารยธรรมลุ่มแม่น้ำ ได้แก่ เงินหนง และ เทพหางดี

เทพมารดรแห่งทิศตะวันออก ได้แก่ ชีหวังหมู่

2. เทพเจ้าและเขียนตามความเชื่อลัทธิเต๋า-ลัทธิขงจื๊อ (หยู)

เทพเจ้าที่เกิดขึ้นจากความเชื่อในลัทธิเต๋าที่ถือว่าเป็นหนึ่งปรัชญาแนวคิดทางศาสนาที่สำคัญ ลัทธิหนึ่งที่อยู่ในประเทศจีน มีบทบาทและอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตและความเชื่อในประเทศจีน ลัทธิเต๋าเชื่อกันว่าปราชญ์ผู้ดูแลหอสมุดหลวงแห่งราชสำนักโจวตะวันออกมีนามว่า “เหลาจื๊อ” เป็นผู้ก่อตั้งลัทธิ แต่ความเป็นจริงเหลาจื๊อเป็นเพียงผู้เขียนคัมภีร์ “เต๋าเต๋อจิง” อันเป็นคัมภีร์ที่เน้นการปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับธรรมชาติ แต่ในยุคหลังช่วงราชวงศ์ฮั่นลัทธินี้ได้ถูกก่อตั้งขึ้นมาอย่างเป็นทางการโดยเหลาจื๊อ มีแนวคิดเน้นที่การแสวงหาอายุวัฒนะและการบำเพ็ญพรตเพื่อสำเร็จเป็น “เซียน” จึงทำให้มีเทพเจ้าเกิดขึ้นมามากมาย สำหรับลัทธิขงจื๊อนั้นเกิดขึ้นมาจากการนับถือ “ขงจื๊อ” ซึ่งถือเป็นปราชญ์สำคัญอีกคนของจีนในการพัฒนาแนวทางทางการเมืองและการปกครอง จนมีผู้เคารพนับถือเมื่อเสียชีวิตลงจึงกลายเป็นเทพเจ้าองค์หนึ่งตามความเชื่อในประเทศจีน ถึงแม้ลัทธินี้จะไม่นับเรื่องการกราบไหว้บูชาเทพเจ้ามากอย่างในลัทธิเต๋าแต่ก็มีพิธีเคารพบูชาขงจื๊อที่ได้รับการเคารพในฐานะเทพเจ้าองค์หนึ่งไป

เทพเจ้าในส่วนของลัทธิเต๋า ได้แก่ เจ็กเซียนฮ่องเต้, ง่วนสี่เทียนกุ้น, ช่างชิงหลิงเป่าเทียนจุน, เหลาจื๊อ และ บรรดาเหล่าเซียน ที่สำคัญมีอยู่ 8 เขียน (โป๊ยเขียน)

เทพเจ้าในส่วนของลัทธิขงจื๊อ (หยู) ได้แก่ ขงจื๊อ หรือในบรรดาศักดิ์ที่พระจักรพรรดิจีนแต่งตั้งขึ้นให้สรสรรเสริญขงจื๊อว่า ต้า เิงจื๊อเซิงเซียนซือ

3. พระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ และเทพรักษาพระพุทธศาสนาของจีน

พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียได้เผยแผ่เข้าสู่ประเทศจีนเมื่อราว พ.ศ. 600 ในรัชกาล พระจักรพรรดิฮั่นหมิงตี้แห่งราชวงศ์ฮั่น แต่ถึงกระนั้นก็ต้องยอมรับความธรรมดาของความเชื่อ เพราะในแต่ละที่แต่ละถิ่นย่อมมีความเชื่อดั้งเดิมปรากฏอยู่ก่อนแล้ว เช่นเดียวกับประเทศจีนที่นับถือลัทธิเต๋าและลัทธิขงจื๊ออยู่ก่อนแล้ว แต่ทั้ง 3 แนวคิดก็สามารถอยู่ร่วมกันผสมผสานแนวคิดต่าง ๆ ที่

เกิดขึ้นได้ ความเชื่อที่สำคัญของเทพเจ้าในประเภทที่ 3 นี้โดยตรงที่ส่วนมากมาจากความเชื่อดั้งเดิมของพระพุทธศาสนา อย่างความเชื่อเรื่อง พระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ ยิ่งเมื่อพระพุทธศาสนาถูกเผยแพร่สู่ประเทศจีนในฐานะพระพุทธศาสนาเถรวาททำให้แนวคิดของพระโพธิสัตว์มีความสำคัญยิ่งขึ้นไปอีก โดยความเชื่อในองค์พระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ และเทพรักษาพระพุทธศาสนาที่สำคัญได้แก่

พระพุทธเจ้า ได้แก่ พระอมิตาภะพุทธเจ้า, พระโกษชัยคุรุพุทธเจ้า และ พระศรีอารยเมตไตรย

พระโพธิสัตว์ ได้แก่ พระโพธิสัตว์กวนอิน, พระโพธิสัตว์มหาสาธามปรารถ, พระโพธิสัตว์มัญชุศรี, พระโพธิสัตว์สมันตภัทร และ พระโพธิสัตว์กษิติครรภ์

เทพเจ้าผู้รักษาพระพุทธศาสนา ได้แก่ สิบแปดพระอรหันต์, ท้าวจตุโลกบาล, เทพเอิงเทพฮา, เทพคุมกฎเหว่ยถั่ว และ เทพเจียหลาน

4. เทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์จีน

อาณาเขตที่ยิ่งใหญ่ทำให้มีการปกครองที่ต้องมีอำนาจเด็ดขาด การขยายอาณาเขตและปกป้องอาณาเขตมีอยู่อย่างต่อเนื่องในประเทศจีนสมัยก่อน ดังนั้น ดำเนินหรือเรื่องเล่าของบุคคลที่เป็นผู้นำทางการทำสงครามหรือวีรบุรุษที่อยู่ในประเทศจีนนั้นมีอยู่มาก นอกจากนี้บุคคลที่มีคุณงามความดีนอกเหนือไปจากการเป็นผู้นำทางสงครามก็มีอีกมากจนได้รับการยกย่องในฐานะเทพเจ้า ประวัติศาสตร์จีนที่มีมาอย่างยาวนานได้สร้างบุคคลหรือวีรบุรุษขึ้นมาอย่างมากแต่ก็มีไม่มากนักที่จะได้รับการยกย่องจนกลายเป็นเทพเจ้า ในอีกกรณีหนึ่งถึงแม้เป็นบุคคลที่ไม่ได้รับการยกย่องมากนักแต่เมื่อมีเหตุให้ได้รับการลงโทษจากผู้ปกครองจนเสียชีวิตกลับได้รับการยกย่องเป็นเทพเจ้า เทพเจ้าที่เป็นบุคคลหรือวีรบุรุษตามความเชื่อของจีนมีอยู่ด้วยกันได้แก่

เทพเจ้าที่เป็นวีรบุรุษ ได้แก่ กวนอู และ เหว่เฟย์

เทพเจ้าที่เป็นบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ ได้แก่ ฮั่วโต๋ และ เทพธิดาหม่าโจ้ว (เจ้าแม่ทับทิม)

5. เทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์จากวรรณกรรมจีน

วรรณกรรมเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่เป็นเอกลักษณ์ที่เกิดขึ้นในจีน เทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ส่วนมากแล้วก็ล้วนมาจากวรรณกรรมเป็นส่วนมาก ที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จัก 2 เรื่อง คือ ไซอิ๋ว หรือ ไซโหยวจี แปลว่า บันทึกการเดินทางสู่ตะวันตก แต่งในราชวงศ์หมิง อีกทั้งเนื้อหาส่วนมากเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยมีพระภิกษุนาม พระถังซำจั๋ง หรือ พระภิกษุเสวียนจ้าง เดินทางไปอินเดียเพื่ออัญเชิญพระไตรปิฎก ส่วนอีกเรื่องหนึ่ง คือ ห้องสิน เป็นนวนิยายแต่งขึ้นในราชวงศ์หมิงเป็นการนำความหมายของคำมาแสดงเนื้อหาของนิยายโดยรวมเป็นเรื่องของประวัติการแต่งตั้งเทพเจ้า

เทพเจ้าในวรรณกรรมไซอิ๋ว ได้แก่ หั่งเจีย

เทพเจ้าในวรรณกรรมห้วงสิน ได้แก่ เทพนาจา

ประเทศจีนมีความเชื่อพื้นฐานเช่นเดียวกับความเชื่อในประเทศอื่น ๆ ที่เริ่มจากทัศนคติต่อสิ่งลึกลับมหัศจรรย์มาแต่ดึกดำบรรพ์ ประเทศจีนมีความกว้างใหญ่ไพศาลจึงมีลักษณะภูมิประเทศและภูมิอากาศที่แตกต่างกันไปตามพื้นที่ มีทั้งทะเลทรายที่อากาศร้อนแห้งแล้ง มีทั้งธารภูเขาน้ำแข็ง อากาศหนาวเย็นจับใจ ซึ่งจากภูมิปัญญาของคนดึกดำบรรพ์ที่ไม่มีความคิดซับซ้อนจึงเชื่อว่าเป็นเรื่องของเทพเจ้า นอกจากนี้ยังเชื่อในเรื่องวิญญาณบรรพบุรุษ โดยเชื่อว่าสัตว์ที่อยู่ตามธรรมชาติบางประเภทก็มีกฎเกณฑ์ไม่ทำร้ายพวกมัน เพราะเชื่อในเรื่องวิญญาณบรรพบุรุษที่สิงอยู่ในสัตว์เหล่านั้น ทำให้สัตว์ต่าง ๆ มีความสำคัญในฐานะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีการสร้างและกำหนดครูปาของสัตว์ให้เป็นสัญลักษณ์ขึ้นมาเพื่อทำการบูชาประกอบกับความเชื่อในอำนาจของธรรมชาติ ความเชื่อข้างต้นเป็นความเชื่อพื้นฐานเริ่มแรกซึ่งพัฒนาเป็นความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นเทพเจ้าเกิดขึ้นตามลำดับในที่สุดพัฒนาความคิดว่ามีเทพเจ้ายิ่งใหญ่ที่สุด เป็นผู้มีปัญญาเป็นผู้มีความเที่ยงธรรมเป็นผู้ปกครองของเทพเจ้าทั้งหลายอยู่บนสวรรค์ตามลำดับ เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาในประเทศจีนก็ต้องประสบกับอุปสรรคเช่นเดียวกับในประเทศอินเดีย โดยพบว่าในแต่ละประเทศย่อมต้องมีความเชื่อถือดั้งเดิมอยู่ก่อนแล้วเป็นพื้นฐาน การศึกษาเรื่องเทพเจ้าที่อยู่ในประเทศจีนนั้นมีอยู่มากมายนับได้ว่ามีความเทียบเท่ากับในประเทศอินเดีย แต่ทั้งนี้พระพุทธศาสนาที่เข้ามามีความสอดคล้องของแนวคิดบางประการกับความเชื่อเดิมที่นับถืออยู่ โดยเฉพาะแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องเทพเจ้าโดยส่วนมากจึงเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดเป็นพระพุทธศานา महाยาน มีความเจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุดในประเทศจีน

ศาสนาและความเชื่อดั้งเดิมที่มีบทบาทต่อแนวคิดอวตารในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ศาสนาในโลกนี้ล้วนแล้วยังมีอยู่อีกหลากหลายศาสนา มีทั้งศาสนาชนเผ่า (Tribal Religion) ที่เกิดในดินแดนห่างไกล จนกลายมาเป็นศาสนาชนชาติ (National Religions) และศาสนาสากล (Universal Religion) ยังไม่รวมถึงศาสนาโบราณที่ตายไปแล้วอีกนับไม่ถ้วน ศาสนาเหล่านี้เมื่อได้รับการเผยแผ่ให้เป็นที่รู้จักออกไป ไม่ว่ารูปแบบใดก็ตามต่างก็ส่งอิทธิพลซึ่งกันและกันให้รับเอาหลักคำสอนและแนวคิดเข้ามาสู่ศาสนาของตน ปรากฏออกมาส่วนมากในรูปแบบพิธีกรรมที่เกิดขึ้นควบคู่กันไป เมื่อศาสนานั้นตรงตามความเชื่อและความศรัทธาที่มีอยู่ก่อนแล้ว ผู้นับถือก็จะนำพาศาสนานั้นให้เป็นที่รู้จักสืบทอดกันไป พระพุทธศาสนาเองก็เป็นศาสนาหนึ่งที่มีรูปแบบดำเนินไปในลักษณะเดียวกันกับที่กล่าวถึง นอกจากนี้แหล่งกำเนิดพื้นฐานในบางประเทศประกอบกับศาสนาและลัทธิที่เกิดขึ้นในประเทศนั้น ไม่ว่าจะเป็นประเทศอินเดียที่มีศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู (Hinduism), ประเทศจีนมีศาสนาเต๋า (Taoism) และขงจื๊อ (Confucianism), ประเทศทิเบตมีแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องไสยศาสตร์ (Magic), และสุดท้ายประเทศญี่ปุ่นมีแนวคิดเกี่ยวกับธรรมชาตินิยม (Naturalism) เป็นต้น จากศาสนาที่กล่าวมาล้วนแล้วควรมีการศึกษาควบคู่กันไปเพราะถือได้ว่าเป็นที่รู้จักและมีบทบาทสำคัญต่อแนวคิดการอวตารที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาเถรวาทโดยเฉพาะ

ประเทศอินเดีย เนื่องจากพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู มีแหล่งต้นกำเนิดจากสถานที่เดียวกันคือประเทศอินเดีย ศาสนาฮินดูในสมัยก่อนถือเป็นศาสนาที่เชื่อถือเรื่องเทพเจ้า แนวคิดลักษณะนี้แพร่หลายไปเกือบทั่วทั้งประเทศอินเดีย หลายศาสนาที่ดำรงอยู่ในประเทศอินเดียต้องดำเนินไปโดยมีคำสอนและแนวคิดที่สอดคล้องกับเทพเจ้าเข้าไปเกี่ยวข้อง ศาสนาฮินดูในเบื้องต้นนั้น ผู้ที่มีบทบาทสำคัญคือ พราหมณ์ มีอำนาจในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนา เมื่อระยะเวลาผ่านไปพวกพราหมณ์ลุ่มหลงในอำนาจถือว่าพวกตนสามารถติดต่อกับเทพเจ้าได้เพียงผู้เดียว ผู้อื่นต้องฟังคำสั่งสอนของเทพเจ้าผ่านตนเท่านั้น จึงทำให้เรียกศาสนาในสมัยนั้นว่าศาสนาพราหมณ์ นอกจากนี้ยังเกิดการกีดกันทางชนชั้นวรรณะนานวันทีศัณษะนี้ยิ่งทวีความรุนแรงขึ้นจนไม่สามารถที่จะเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้นได้ จนกระทั่งเมื่อพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้น จึงทำให้ศาสนาพราหมณ์เกิดความระส่ำระสาย แนวคิดเทพเจ้าไม่สามารถยึดเหนี่ยวจิตใจผู้นับถือได้ต่อไป เนื่องจากพระพุทธศาสนานำหลักเหตุผลมาประกอบกับหลักธรรมมาเผยแผ่ จนสามารถเข้าถึงจิตใจประชาชนทุกชนชั้นในประเทศอินเดียให้เข้ามาศึกษาสามารถพิสูจน์ได้ด้วยตนเอง ความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนามีมาอย่างต่อเนื่องถึงที่สุดในยุคสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช แต่ก็ต้องมียุคเวลาที่เสื่อมลงหลังจากพระเจ้าอโศกมหาราชสวรรคตลง ทั้งราชวงศ์ของพระองค์และ

พระพุทธศาสนาได้เลื่อมโทรมลงไปพร้อมกัน เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงราชวงศ์มีกษัตริย์ราชวงศ์อื่นเข้ามาปกครองแทนนั้นคือ ราชวงศ์ซุงจะเป็นกษัตริย์ที่เลื่อมใสให้การนับถือศาสนาพราหมณ์ เป็นโอกาสของพราหมณ์ที่กลับมามีอำนาจอีกครั้งในการสถาปนาศาสนาของตนขึ้นและยังหาโอกาสคอยทำลายพระพุทธศาสนาในทุกวิถีทาง ทั้งมีการปรับปรุงหลักคำสอน พิธีกรรม วิธีการเผยแผ่ที่กลับไปใช้ความศรัทธาเพียงอย่างเดียว เพราะการเชื่อในเทพเจ้าย่อมเข้าใจได้ง่ายกว่าโดยไม่ต้องทำความเข้าใจ จึงทำให้มีผู้หันกลับไปนับถือศาสนาพราหมณ์ ทำให้ศาสนาพราหมณ์กลับมารุ่งเรืองแทนที่พระพุทธศาสนาอีกครั้งหนึ่ง

ศาสนาพราหมณ์ยังไม่หยุดการพัฒนาศาสนาของตน โดยการสร้างสรรค์ยุคแห่งคัมภีร์อุปนิษัท หัวใจสำคัญอยู่ที่เรื่องของ “พรหม” เป็นการนำปรัชญาที่เป็นเหตุผลมาอธิบายจุดมุ่งหมายสูงสุดในศาสนาได้ นอกจากนี้มีการแต่งมหากาพย์ขึ้น 2 เรื่อง คือ มหาภารตะและรามายณะ มีการปรับปรุงสร้างเทวาลัยและปรับเปลี่ยนเป็นชื่อใหม่ในชื่อ “ศาสนาฮินดู” ทำให้สถานการณ์กลับกลายเป็นพระพุทธศาสนาที่อยู่ในสถานการณ์ที่เสื่อมถอยลง พระพุทธศาสนาในขณะนี้จึงถูกอิทธิพลของแนวคิดเหล่านี้ครอบคลุมไว้ทั้งหมดเมื่อมีการปรับหลักคำสอนและแนวคิดทำให้พระพุทธศาสนาต่อสู้กับศาสนาฮินดูได้ เป็นจุดเริ่มต้นการเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนาเถรวาทและทำให้พระพุทธศาสนาเดิมเป็นอเทวนิยมกลายเป็นเทวนิยม มีการนำเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู เข้ามาอยู่มากมายจนในที่สุดกลายเป็นแนวคิดของพระโพธิสัตว์ที่คงฐานะเช่นเดียวกับเทพเจ้า (อภิรักษ์ โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, 2551: 151) เพราะฉะนั้นเห็นได้ว่าสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจในศาสนาฮินดูนั้นเป็นการนำเรื่องราวของเทพเจ้ามาเป็นหลักสำคัญในการอธิบายความเป็นไปหรือความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้อย่างไม่สามารถปฏิเสธได้ จนทำให้ความสำคัญของเทพเจ้าส่งอิทธิพลถึงแต่ละศาสนาที่ถือกำเนิดขึ้นมาในประเทศเดียวกัน

ประเทศจีน จากที่กล่าวไว้ข้างต้นแล้วว่าประเทศจีนมีความเชื่อเรื่องเทพเจ้าเป็นอย่างมาก พอ ๆ กับประเทศอินเดียก็ว่าได้ ความเชื่อที่ว่าพัฒนาจากการนับถือเทพเจ้าประจำธรรมชาติจนมาสู่การนับถืออำนาจของ “เทียน” จนกระทั่งในสมัยชุน-ชิว (Chun-Chiu) ความเชื่อทางศาสนากลายมาเป็นรูปแบบทางปรัชญามากขึ้นเพราะถือว่าอำนาจของ “เทียน” เป็นหลักธรรมชาติมากกว่าซึ่งแนวคิดนี้ส่งผลต่อการหล่อหลอมนำมาสู่ลัทธิยิ่งใหญ่อย่างเต๋าที่เกิดขึ้นจากนักปราชญ์อย่างเล่าจื๊อ และแนวคิดเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีที่เกิดขึ้นจากขงจื๊อ แนวคิดที่เกิดขึ้นทำให้เกิดการผสมผสานระหว่างธรรมชาติพื้นฐานของมนุษย์กับวัฒนธรรมการดำรงชีวิตเข้าด้วยกัน จวบจนเล่าจื๊อและขงจื๊อถึงแก่กรรมไป จึงได้รับการยกย่องเปรียบเสมือนเทพเจ้าโดยเฉพาะขงจื๊อ มีการสร้าง

ศาลตามหัวเมืองต่าง ๆ มีพิธีเช่นไหว้บูชาเป็นประจำ เห็นได้ว่าถึงแม้จะได้รับการพัฒนาความคิดให้เป็นปรัชญามากขึ้นแต่ความเชื่อพื้นฐานเรื่องเทพเจ้ายังคงเป็นที่ยึดถือของประชาชนอยู่ เมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาในประเทศจีนมีทั้งพระพุทธศาสนาเถรวาทและพระพุทธศาสนาหายาน จึงทำให้มีทั้งผู้ให้ความเลื่อมใสและก็ได้รับการต่อต้านในคราวเดียวกัน แต่ด้วยการปฏิรูปปรับปรุงทั้งเรื่องของพระธรรมคำสอน การแปลคัมภีร์ ข้อปฏิบัติ และพิธีกรรมให้มีความหลากหลายที่ปรากฏให้เห็นชัดเจนเกิดขึ้นอยู่ในประวัติศาสตร์ของประเทศจีนที่มีการกล่าวถึงมากคือ ต้นพุทธศตวรรษที่ 7 (ประมาณ พ.ศ. 608) สมัยพระเจ้าจักรพรรดิเม่งตี้แห่งราชวงศ์ฮั่น ส่งราชทูตไปสืบพระศาสนาจากประเทศอินเดียตลอดจนสร้างวัดขึ้นมาและพระราชทานนามว่า “แปะเป่ย์” (วัดม้าขาว) มีการแปลพระพุทธรูปและพระคัมภีร์เป็นภาษาจีน ในภายหลังเกิดแนวคิดใหม่เกี่ยวกับสภาวะของพระพุทธเจ้าและของพระโพธิสัตว์ขึ้นตามมา ซึ่งเป็นแนวคิดสำคัญในพระพุทธศาสนาหายานมีบทบาทที่ถาวรสืบต่อเรื่อยมา สันนิษฐานว่าแนวคิดแบบนี้ปรากฏอยู่อย่างชัดเจนจากการเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งจากการจาริกธรรมของพระภิกษุจากประเทศอินเดียเข้าสู่ประเทศจีนที่เป็นไปโดยตลอดมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าจักรพรรดิเม่งตี้ ตลอดจนถึงคัมภีร์ต่าง ๆ ที่ได้รับการแปลให้เป็นภาษาจีนอย่าง **ปรัชญาปารมิตาสูต** และโดยเฉพาะ **ลัทธิธรรมปุณฺณทริกสูตร** เป็นพระสูตรหนึ่งที่มีความสำคัญมากเช่นเดียวกันในทางพระพุทธศาสนาหายาน ซึ่งไม่แน่ว่าในเรื่องของปีที่เขียนขึ้นหรือแม้กระทั่งภาษาเดิม แต่มีการแปลออกมาจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาจีนเมื่อ พ.ศ. 798 ที่ได้รับการยอมรับและถือว่ามีความสำคัญที่สุดเป็นสำนวนของท่านกุมารจีวะ (Kumarajiva) ซึ่งมีความแพร่หลายที่สุดเมื่อ พ.ศ. 949 (ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, 2554: 10)

พระพุทธศาสนาได้นำแนวคิดแบบใหม่มาสู่ความรู้สึกนึกคิดของชาวจีนมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่ปรับให้เข้ากันกับด้านต่าง ๆ ทั้งศิลปะ วรรณคดี และปรัชญาของจีน กล่าวได้ว่าช่วงเวลาของพระพุทธศาสนาในประเทศจีนประสบกับความเฟื่องฟูและตกต่ำสลับกันไปในกษัตริย์แต่ละราชวงศ์ เป็นผลสืบต่อให้ในปัจจุบันศาสนาของประชาชนชาวจีนไม่ได้ปฏิบัติตามหลักของศาสนาใดศาสนาหนึ่งแต่นำเอาหลักการของทั้งศาสนาเต๋า ศาสนาขงจื้อ และพระพุทธศาสนาปฏิบัติร่วมกันจนกลายเป็นศาสนาแบบใหม่เน้นอยู่ที่เรื่องจริยธรรมและสังคม แต่สิ่งหนึ่งที่ทำให้ชาวจีนยังคงเชื่อและยึดถืออยู่ก็คือเรื่องธรรมชาติของมนุษย์เป็นอันเดียวกับธรรมชาติที่แท้จริงของจักรวาล และผู้ที่สามารถเข้าถึงสภาวะธรรมชาติที่แท้จริงได้นั้น ในศาสนาเต๋ารวมทั้ง 2 สิ่งที่สัมพันธ์กันว่า เต๋ากับมนุษย์ผู้อมตะ, ในศาสนาขงจื้อเรียกว่า หลี่ (กฎ, เหตุผล) กับนักปราชญ์ที่สมบูรณ์ และพระพุทธศาสนาเรียก ตถตา (ความเป็นเช่นนั้น) กับพระโพธิสัตว์

(ทวิวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, 2545: 209-210) ถือเป็นแนวคิดที่ประสบความสำเร็จ เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่อยู่เหนือจากความเป็นธรรมดาจึงทำให้ยังคงได้รับการยกย่องบูชาตลอดมา

ประเทศธิเบต ความเชื่อเดิมของชาวธิเบตคือนับถือเรื่องผีสาวเทวดา นับถือสุริยเทพ จันทรเทพ เทพประจำภูเขาและต้นไม้ เนื่องมาด้วยสภาพภูมิอากาศและภูมิประเทศที่เป็นเทือกเขาสูงทำให้ชาวธิเบตเป็นชนชาติที่ต้องทำสงครามเพื่อเอาตัวรอด และความเชื่อของชาวธิเบตก็ย่อมมีความสำคัญต่อจิตใจต่อการทำสงคราม ทั้งหมดล้วนแสดงออกมาก่อให้เกิดแนวคิดลัทธิประเพณีที่มีชื่อเรียกว่า “ลัทธิบอน” (Bon) หรือ “บอนโป” (Bonpo) ประเทศธิเบตได้รับเอาพระพุทธศาสนาเข้ามาในเบื้องต้นมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 9 (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2548: 36) แต่ก็ยังไม่เป็นที่แพร่หลาย เพราะยังต้องต่อสู้กับแนวคิดลัทธิบอนที่มีอยู่ก่อนแล้วเป็นระยะเวลานาน เมื่อระยะเวลาผ่านไปชาวธิเบตที่ต้องใช้ชีวิตอยู่บนแถบเทือกเขาห่างไกลและมีชีวิตอยู่ท่ามกลางสงครามมาตลอดก็ต้องการความสงบสุขทางจิตใจ พระพุทธศาสนาจึงมีบทบาทเพิ่มขึ้นมาทันทีและสุดท้ายก็มีบทบาทที่เหนือกว่า แต่ก็ยังมีแนวคิดของลัทธิบอนปะปนอยู่เสมอไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการแปลคัมภีร์จากพระพุทธศาสนาเป็นคัมภีร์บอน (ณัฐจิตต์ เล่าหิวัระ, 2548: 30) มีการสันนิษฐานว่ารูปแบบของพระพุทธศาสนาในประเทศธิเบตเริ่มต้นที่เข้ามานั้นมีทั้งพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน และศาสนาฮินดูที่เป็นแบบตันตระ แต่จุดเริ่มต้นแห่งความเลื่อมใสที่แท้จริงของพระพุทธศาสนาในประเทศธิเบตเริ่มต้นที่ยุคสมัยของพระเจ้าสรองสันคัมโปผ่านทางประเทศอินเดียและประเทศจีนโดยตรง ซึ่งพระองค์ทรงมีพระมเหสี 2 พระองค์ เป็นเจ้าหญิงมาจากเนปาลและจากจีน ทั้ง 2 พระองค์มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานมากจึงทำให้พระเจ้าสรองสันคัมโปเลื่อมใสตามไป มีการอัญเชิญสมณทูต สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนา ตลอดจนสถาปนามหาวิหารโปตละ (ในปัจจุบันเป็นที่ประทับขององค์ทะไลลามะ) ถึงกระนั้นความโดดเด่นของพระพุทธศาสนาก็ยังไม่เป็นที่ประจักษ์นักเพราะยังคงเผยแผ่เฉพาะหลักธรรมคำสอน ทำให้ประชาชนชาวธิเบตไม่เข้าใจในหลักคำสอนแต่เมื่อต่อมาพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานได้มีการพัฒนาเริ่มต้นจากประเทศอินเดียในยุคหลังมีการนำเอาแนวคิดศาสนาฮินดูเกี่ยวกับเรื่องไสยศาสตร์และอาคมเข้ามามากลายเป็นพระพุทธศาสนาแบบตันตระซึ่งสอดคล้องกับแนวความเชื่อเดิมของชาวธิเบตทำให้เป็นที่ยอมรับเพิ่มขึ้น ต่อมาเมื่อถึงสมัยของพระเจ้าถังเกอธรรม เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นอีกเมื่อพระองค์ไม่ยอมรับแนวคำสอนทางพระพุทธศาสนา แต่ในที่สุดพระองค์ก็ได้ถูกลอบปลงพระชนม์สวรรคต หลังจากนั้นกษัตริย์แต่ละพระองค์ก็มีพระราชศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาจนตั้งมั่นเป็นที่แพร่หลายไปทั่วและกลายศาสนาประจำชาติของประเทศธิเบตไปในที่สุด (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2548: 37) จากการเริ่มต้นเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่มีการอัญเชิญสมณทูตจากประเทศอินเดียเข้ามาในประเทศ

ธิเบตตลอดมา จนกระทั่งมาถึงจุดเริ่มต้นที่ทำให้พระพุทธศาสนาแบ่งออกเป็นนิกายและต่างแยก
กระจายกันออกไปที่เป็นที่รู้จักดีมี 2 นิกายคือ นิกายแรกเรียกว่า นิกายเนียงมาหรือนิกายหมวกแดง)
เกิดขึ้นจากพระปัทมสมภพได้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์เป็นที่ศรัทธาแก่ประชาชนชาวธิเบต ซึ่งก็มี
พระสงฆ์ที่นับถือแนวทางปฏิบัติของท่านในเรื่องไสยศาสตร์ อาคม ครองผ้ากาสาหวัดสีสีแดง
และนิกายที่สองเรียกว่า นิกายเกลุกปะหรือนิกายหมวกเหลือง) เริ่มต้นขึ้นจากพระอดิศาได้เข้ามา
ท่านมีหลักคำสอนของทั้งเถรวาทและมหายาน ไม่สนับสนุนเรื่องไสยศาสตร์ อีกทั้งยังเห็นว่า
พระสงฆ์เดิมมีการประพฤติหย่อนยานในศีล จึงให้พระสงฆ์ครองผ้ากาสาหวัดสีเหลืองถือ
พรหมจรรย์ให้เกิดความแตกต่างจากพระสงฆ์ที่ปฏิบัติตามแนวทางของพระปัทมสมภพ ต่อมาเมื่อ
พระดสองจะปะได้เข้ามาในประเทศธิเบตท่านเป็นผู้มีความแตกฉานในพระไตรปิฎกและเป็นผู้
เคร่งครัดในพระธรรมวินัยจึงสืบทอดเจตนารมณ์ต่อจากพระอดิศา รวมทั้งตั้งชื่อนิกายใหม่นี้คือ นิกาย
เกลุกปะ นั่นเอง

เมื่อประเทศจีนได้ผู้ปกครองเป็นมองโกล (ยุคราชวงศ์หยวน) ที่ชื่อว่า อัลตันข่าน นิกายเกล
ลูกปะได้รับความศรัทธาจากประชาชน พระองค์มีความศรัทธาต่อผู้นำสงฆ์ชื่อ สอดนัมยาโซ เป็น
อย่างมากและมีความเชื่อว่าท่านเคยเป็นอาจารย์ของพระองค์ในชาติก่อน จึงเรียกท่านสอดนัมยาโซ
ว่า “ทะเล” ในภาษาธิเบตคือคำว่า “ทะไล” (Dalai) (ประยงค์ แสนบุราณ, 2548: 103) ถือเป็น
จุดเริ่มต้นของตำแหน่งผู้นำสงฆ์ในประเทศธิเบตที่เรียกว่า “ทะไลลามะ” นอกจากนี้ยังเป็นผู้มี
อำนาจเด็ดขาดต่ออาณาจักรด้วยหลังจากที่พระดสองจะปะมรณภาพไปได้มีอัครสาวกสืบทอด
ตำแหน่งของท่านต่อเนื่องจากตำแหน่งทะไลลามะและก็มีปันเซนลามะซึ่งเป็นผู้มีอำนาจในทาง
ศาสนาอย่างเดียวก ทั้ง 2 องค์มีผลต่อความเชื่อและความศรัทธาของประชาชนเป็นอย่างมาก โดยเชื่อ
ว่าพระองค์สืบทอดตำแหน่งโดยวิธี “อวตาร” ตามความหมายของประเทศธิเบตคือการตายแล้วเกิด
ใหม่ มีกฎเกณฑ์และวิธีการพิสูจน์เพื่อให้เกิดความมั่นใจว่าเป็นทะไลลามะองค์ก่อน เมื่อผ่าน
กระบวนการทั้งหมดแล้วจึงสามารถดำรงตำแหน่งนี้ได้ แนวคิดนี้ถือว่าส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลมา
จากทางประเทศอินเดียซึ่งเป็นที่ไปในลักษณะของเทพเจ้า สรุปลแล้วพระพุทธศาสนาในประเทศธิเบต
โดยรวมแล้วมีแนวคิดไปในทางพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานเป็นส่วนมาก รวมถึงยังมีลัทธิความเชื่อ
ทางธิเบตปะปนอยู่มากทำให้กลายเป็นพระพุทธศาสนาแบบธิเบตมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะใน
ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเวทมนตร์ ไสยศาสตร์ อาคมของขลังผสมผสานกันอยู่

ประเทศญี่ปุ่น ในประเทศญี่ปุ่นมีพื้นฐานความเชื่อเรื่องเทพเจ้าอยู่ก่อนแล้วเช่นเดียวกันเทพ
เจ้าของประเทศญี่ปุ่นเกิดขึ้นจากวรรณคดีพื้นเมืองได้กล่าวถึงเรื่องราวและคำสอนทนายในยุค

“เทพเจ้า” (The Age of the Gods) เทพเจ้าในภาษาญี่ปุ่นเรียกว่า “คามิ” (Kami) รวมถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเกาะญี่ปุ่น กล่าวถึงพลังของธรรมชาติและควมน่ากลัวที่เกิดขึ้นจากพลังเหล่านั้น (ทวิวัฒน์ ปุณทริกวิวัฒน์, 2545: 263, 265) ก่อเกิดเป็นศาสนาชินโตขึ้นมาและความเชื่อสำคัญในศาสนาชินโตคือ เป็นศาสนาที่นับถือธรรมชาติอย่างชัดเจนกว่าศาสนาอื่น โดยเฉพาะพระอาทิตย์ที่ถือได้ว่ากษัตริย์หรือที่ชาวญี่ปุ่นเรียกว่า “พระจักรพรรดิ” หรือ “มิกาโด” (Mikado) สืบเชื้อสายมาจากเทพเจ้าแห่งดวงอาทิตย์เพื่อมาปกครอง เกิดเป็นพิธีกรรมที่ทั้งรัฐและประชาชนทั่วไปสามารถทำได้คือการบูชาเทพเจ้าแห่งดวงอาทิตย์ เป็นความภูมิใจและเป็นหน้าที่ที่พึงกระทำ นอกจากนี้ยังมีพิธีบูชาพระจักรพรรดิในวันเกิดทุกปีของพระองค์ ทางรัฐจะออกคำสั่งให้สถานศึกษาทำพิธีนี้ด้วย เห็นได้ว่าชาวญี่ปุ่นให้ความสำคัญต่อกับศาสนาดั้งเดิมเป็นเพราะศาสนามีความเกี่ยวข้องกับการแสดงออกให้เห็นถึงความรักชาติของตนผ่านทางพิธีนี้ (แต่ถูกยกเลิกไปในปี ค.ศ. 1946 หรืออยู่ในช่วง พ.ศ. 2489 ถือเป็นเวลาแห่งความสำคัญทางประวัติศาสตร์ประเทศไทยเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นรัชกาลที่ 9 เป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมากเกิดสมาคมทางพระพุทธศาสนาต่าง ๆ ขึ้น) ดังนั้นศาสนาชินโดนอกจากจะเป็นศาสนาแล้วยังเป็นรากฐานของการปกครองในกษัตริย์แต่ละราชวงศ์ ลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งของศาสนาชินโตที่สามารถเห็นได้น้อยในดินแดนประเทศอื่นที่มีพื้นฐานความเชื่อศาสนาเดิมอยู่แล้วก็คือ ศาสนาชินโตสามารถอยู่ร่วมกับศาสนาอื่นได้อย่างสงบสุขไม่แสดงการต่อต้านอย่างเด็ดขาดตราบใดที่ศาสนานั้น ๆ ยึดหลักเหตุผลแห่งความภักดีทางการเมือง เมื่อพระพุทธศาสนาได้เข้ามาในประเทศญี่ปุ่นย่อมทำให้สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยเหตุผลที่กล่าวมา

ช่วงเวลาของพระพุทธศาสนาในระยะเริ่มแรกมิให้เห็นได้เพียงส่วนเล็กน้อยผ่านทางการติดต่อค้าขายระหว่างประเทศญี่ปุ่น ประเทศจีนและประเทศเกาหลี อาจถือว่าไม่ได้มีบทบาทมากในสมัยนั้นแต่ก็เป็นสิ่งจำเป็นในฐานะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจให้สามารถดำรงชีวิตบ้างแล้วในแถบบริเวณเกาะคิวชูทางภาคเหนือ แต่ที่ถือได้ว่าการบันทึกกลเป็นหลักฐานอย่างชัดเจนคือหนังสือประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นที่ชื่อว่า “นิฮอนโชกิ” บันทึกไว้ว่าพระพุทธศาสนาเข้ามาในสมัยพระเจ้าจักรพรรดิเมอิโดยประเทศเกาหลีได้นำมาเผยแพร่ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2548: 81) ถึงแม้จะได้รับพระพุทธศาสนาเข้ามาโดยผ่านทางประเทศเกาหลีแต่ถือได้ว่าอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมของประเทศจีนก่อนแล้ว ทั้งนี้เป็นที่แน่นอนได้ว่าต้องมีรูปแบบลักษณะก็จะเป็นพระพุทธสาสนามหายานแบบจีนและรวมถึงแนวคิดทางปรัชญาของเต๋าและขงจื้อเข้ามาด้วย

นิกายของพระพุทธศาสนาในประเทศญี่ปุ่นมีลักษณะหลากหลายเช่นเดียวกันทั้งคำสอน พระสูตร ธรรมกถา และวิธีปฏิบัติที่สำคัญจากจีนแล้วนำมาพัฒนาให้เข้ากับพื้นฐานทางความคิดวัฒนธรรมที่บ่งบอกถึงความเป็นประเทศญี่ปุ่น จึงทำให้พระพุทธศาสนาของชาวญี่ปุ่นโดยทั่วไปยังคงยึดถือการสวดอ้อนวอนให้เกิดความสงบสุขทางใจมากกว่าหลักธรรมที่ลึกซึ้ง จะเห็นได้จากที่ในประเทศญี่ปุ่นมีวัดมากมายหลากหลาย ถึงแม้เราอาจจะมีความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาในประเทศญี่ปุ่นไม่มากแต่แนวคิดบางอย่างในประเทศญี่ปุ่นได้ส่งผลต่อหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาได้เหมือนกัน เห็นได้จากความเชื่อพื้นฐานเดิมของประเทศญี่ปุ่นที่นับถือเทพเจ้าแห่งธรรมชาติอย่างพระอาทิตย์ นำมาสู่การเริ่มต้นประวัติศาสตร์การกำเนิดของชาติตนเอง รวมไปถึงระบอบการปกครองที่กษัตริย์หรือพระเจ้าจักรพรรดิได้รับอำนาจสืบทอดมาจากเทพเจ้าแห่งพระอาทิตย์ แนวคิดนี้ปรากฏอยู่ในนิฮอน-กิ (Nihon-ki) บันทึกเหตุการณ์ของญี่ปุ่นมีการบันทึกว่าเป็นประกาศิตของพระเจ้าจักรพรรดิญี่ปุ่นที่ลงมาปกครองโลกในลักษณะเทพเจ้าที่อวตารลงมา เพราะเป็นอำนาจที่เทพเจ้าแห่งดวงอาทิตย์ได้มอบหมายอาณาจักรแห่งญี่ปุ่นให้แก่บุตรของพระองค์ ทั้งนี้แนวคิดที่มีการอ้างถึงอำนาจและการอวตารของพระเจ้าจักรพรรดิยังได้รับการยอมรับจากประชาชนด้วย (ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, 2545: 271) จากที่กล่าวมาเห็นได้ว่าประเทศญี่ปุ่นส่วนมากได้รับอิทธิพลด้านต่าง ๆ จากอารยธรรมจีนเป็นส่วนมาก แต่ก็ไม่ได้นำมาเป็นของตนเองเสียทั้งหมด ประเทศญี่ปุ่นได้มีการพัฒนานำมาประยุกต์สามารถเข้ามาผสมผสานวัฒนธรรม ความเชื่อและศาสนาของตนเองเห็นได้ชัดว่าศาสนาก็เป็นเหตุปัจจัยอีกประการที่ทำให้ประชาชนชาวญี่ปุ่นสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้และเกิดจากการผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมกับพระพุทธศาสนาแบบจีนให้เกิดความมั่นคงรุ่งเรืองทั้งทางด้านวัตถุและส่วนสำคัญอย่างจิตใจ

จุดมุ่งหมายหรือสัจธรรมสูงสุด (Ultimate Truth) ของแต่ละศาสนาอาจเรียกได้หลายอย่าง สิ่งเหล่านี้เกิดจากการปลุกฝังอันลึกซึ้งที่เกิดขึ้นจากอำนาจภายในจิตใจ อาศัยทั้งความศรัทธา ความรู้ และการเรียนรู้ประกอบขึ้นมาพร้อมกัน เพราะศาสนาเป็นสิ่งที่ช่วยบุคคลมีจิตใจที่สงบต่อการพบเจออุปสรรคและนำไปสู่จุดมุ่งหมายที่ตั้งไว้ได้ ศาสนาจึงเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออกจากชีวิตของมนุษย์ในแต่ละพื้นที่ต่างก็มีความเชื่อทางศาสนาที่แตกต่างกันไปจึงเป็นเรื่องยากที่จะสามารถเปลี่ยนแปลงหรือยอมรับศาสนาอื่นเข้ามาได้โดยง่าย สิ่งหนึ่งที่มีอยู่ร่วมกันของศาสนาที่เกิดขึ้นในแต่ละประเทศและท้องถิ่นแสดงออกมาในรูปแบบความเชื่อของอำนาจเบื้องหลังธรรมชาติ แล้วค่อยพัฒนาปรับเปลี่ยนมาเป็นที่รูปแบบตัวตนมีเรื่องเทพเจ้าเป็นแบบอย่างคล้ายกัน เมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาโดยเฉพาะในภายหลังที่พระพุทธศาสนาเมฆาณได้รับการเผยแพร่เข้ามา มากกว่าจึงทำให้ได้รับอิทธิพลจากแนวความเชื่อนี้เข้าไป จึงไม่ใช่แค่เพียงเทพเจ้าจากอำนาจ

เบื้องหลังธรรมชาติเพียงเท่านั้น ยังรวมไปถึงกษัตริย์ นักปราชญ์ บรรพบุรุษผู้ล่วงลับก็สามารถกลายเป็นเทพเจ้าได้เช่นกัน ศาสนาที่อยู่ในประเทศต่าง ๆ ข้างต้นเป็นเพียงจุดเริ่มต้นพื้นฐานที่นำความเข้าใจมาสู่แนวคิดบางส่วนที่มีอิทธิพลต่อพระพุทธศาสนามหายานโดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องของอำนาจอิทธิฤทธิ์ของเหล่าพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ที่เกิดขึ้นมาภายหลังก็ได้รับแนวคิดลักษณะนี้มาไม่ทางตรงก็ทางอ้อม แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาในอีกมุมมองหนึ่งก็สามารถปรับตัวและยอมรับแนวคิดให้เข้ากับความเชื่อศาสนาอื่นได้

พระพุทธศาสนาเริ่มต้นตั้งแต่ดินแดนถิ่นกำเนิดประเทศอินเดียสู่การเผยแผ่เข้ามาในภูมิภาคและประเทศต่าง ๆ ต้องประสบกับปัญหาและอุปสรรคนานาประการ ทำให้พระพุทธศาสนามีการปรับเปลี่ยนรูปแบบแนวคิดบางอย่างให้สอดคล้องอย่างมั่นคง แต่ด้วยพื้นฐานของพระพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นด้วยความ پاکเพียรของมนุษย์โดยตรง ทำให้สามารถดำเนินควบคู่ไปพร้อมกับอุปสรรคที่เกิดขึ้นได้ โดยยังคงอยู่ในฐานะที่เป็นแสงสว่างนำทางให้กับผู้ที่ต้องการค้นหาสัจธรรมสูงสุดในชีวิตนั่นคือ หนทางแห่งการหลุดพ้นจากทุกข์ เป็นศาสนาที่ทำเพื่อประโยชน์สุขแก่มนุษย์อย่างแท้จริง จึงทำให้ในแต่ละที่ที่เผยแผ่เข้าไปมีผู้มองเห็นความเป็นจริงเหล่านี้สิ่งที่ได้รับการเปลี่ยนแปลงไปเป็นเพียงมุมมองวิธีการอธิบายที่ทำให้เข้าใจได้ง่ายกว่า สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นอิทธิพลที่เกิดขึ้นมาภายหลัง แต่สิ่งหนึ่งที่ไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมคือ ยังคงดำรงจุดมุ่งหมายแห่งหลักธรรมคำสอนเดิมไว้ การที่พระพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็นนิกายฝ่ายใดดำเนินไปตามแนวทางแห่งระบอบธรรมาธิปไตย (เดียน คำดี, 2545: 157) กล่าวคือใช้เกณฑ์แห่งหลักธรรมในการดำเนินชีวิตเมื่อนั้นก็สามารถนำไปสู่ความเข้าใจคำสอนที่แท้จริงที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ด้วยพระองค์เองได้

แนวคิดการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์

แนวคิดในพระพุทธศาสนามหายานประการสำคัญที่โดดเด่น ถึงกับมีการแยกออกมาอธิบายเพิ่มเติมได้อีกนั่นคือ แนวคิดเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ พระพุทธศาสนามหายานหลาย ๆ ฝ่ายมีความเชื่อและหลักคำสอนตรงกันในเรื่องนี้ แนวคิดนี้ถือเป็นการเริ่มต้นขึ้นมาพร้อมกับการพัฒนาของพระพุทธศาสนามหายานก็ว่าได้ แต่สิ่งที่เกิดขึ้นไปพร้อมกับระยะเวลาที่ผ่านไปคือ การพัฒนาแนวคิดพระโพธิสัตว์ให้มีความลึกลับซับซ้อน ใช้ในการเผยแผ่พระธรรมคำสอนนำมาสอดแทรกจนสามารถแทรกซึมเข้าสู่กลุ่มคนได้ในทุกระดับ เป็นวิธีที่พระพุทธศาสนามหายานปรับให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัญหาและอุปนิสัยของหมู่สรรพสัตว์ มีเป้าหมายเพื่อให้สรรพสัตว์พัฒนาคุณงามความดี และบรรลุถึงสิ่งที่ดีงามสูงสุดสำหรับชีวิต ในช่วงระยะเวลาหลังประมาณพุทธศตวรรษ

ที่ 8 เป็นต้นไป ตามความเชื่อของพระพุทธศาสนาหายานพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์เป็นหนึ่งในพระโพธิสัตว์ที่ก่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองอย่างสูงสุดในพระพุทธศาสนาหายานทั้งในด้านของหลักธรรมคำสอนซึ่งแทรกซึมเข้าไปถึงการดำรงชีวิตโดยทั่วไป เพราะฉะนั้นจึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่แต่ละคนจะให้ความสนใจและความสนใจในประวัติความเป็นมาของพระองค์ ไม่ว่าจะเป็นอดีตหรือปัจจุบันพระองค์ยังคงเป็นพระโพธิสัตว์ที่ไม่ใช่เฉพาะพุทธศาสนิกชนจะรู้จักแต่พระองค์เป็นที่รู้จักอย่างกว้างใหญ่ไปทั่วโลก ดังนั้นก่อนที่จะทราบประวัติความเป็นมาของพระองค์จึงสมควรที่จะทำการศึกษาเพื่อเข้าใจความหมายในพระนามของพระองค์ด้วยเช่นกัน

ความหมายของคำว่า “อวโลกิเตศวร”

พระนามพระอวโลกิเตศวร (Avalokitesvara) มาจากคำภาษาสันสกฤต अवलोकितेश्वर ที่ประกอบขึ้นด้วยสองคำอันได้แก่ “อวโลกิต” มีความหมายว่า มองดูโลก “อิศวร” มีความหมาย พระเจ้า รวมแล้วให้ความหมายว่า พระผู้เป็นใหญ่ที่เฝ้ามองลงมาจากเบื้องบน หรือหมายถึง ผู้ที่เฝ้าดูแลสรรพสัตว์ที่ตกอยู่ในห้วงแห่งทุกข์ นอกจากนี้ยังพระนามของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ได้มีนักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญทางศาสนาอธิบายความหมายไว้ดังนี้

พิสมัย สุภัทรานนท์ (2540: 17-18) อธิบายว่า “อวโลกิเตศวร” เป็นคำเดียวกันกับ “อวโลกิตेश्वर” ซึ่งนี้หมายถึง พระองค์ผู้ทรงพิจารณาเสียงร้องขอของมวลมนุษยชาติ เมื่อเป็นเช่นนี้พระองค์จึงเทความเมตตาลงไปสู่บรรดาผู้ที่เสาะแสวงหาการปลดปล่อยออกไปจากบ่วงแห่งความทุกข์

ประกายธรรม (นามแฝง) (ม.ป.ป.: 71) ให้ความหมายของคำว่า “อวโลกิเตศวร” เป็นคำสนธิกันระหว่างคำ อวโลกิตะ กับ อิศวร (อวโลกิต + อิศวร) “อวโลกิตะ” แปลว่า มองดู, มองเห็น “อิศวร” แปลว่า ผู้เป็นใหญ่ รวมกันเป็น “อวโลกิเตศวร” แปลว่า ผู้เป็นใหญ่มองดู หมายถึง มองดูสัตว์โลกด้วยความกรุณา คิดจะช่วยให้พ้นทุกข์

จิตรดา ก้อนันทเกียรติ (2542: 59) อธิบายคำว่า “อวโลกิเตศวร” ในประเทศจีนเป็นคำสมาส “อวโลกิต” แปลว่า มองดูโลก ตรงกับคำจีน คือ “กวนซี”, “อิศวร” แปลว่า พระเจ้าหรือเจ้า ตรงกับคำจีน คือ “อิม”, “โพธิสัตว์” ตรงกับคำจีนที่ออกเสียงว่า “ฝ่อลัก” ประชาชนชาวจีนจึงเรียกอีกพระนามหนึ่งของพระองค์ว่า “พระกวนอิม” หรือ “กวนอิมฝ่อลัก” นั่นเอง

เสถียร โพธิ์นันทะ (2543: 12) ให้ความหมาย “อวโลกิเตศวร” ไว้ว่า ผู้เป็นใหญ่ในการพัฒนาโลก กล่าวคือ พระองค์ทรงไว้ซึ่งความกรุณาอันไพศาลไม่มีขอบเขต ทรงคอยสอดส่องดูแลปลดปล่อยทุกข์ของสรรพสัตว์อยู่เสมอ

นักปราชญ์ต่างประเทศอีกมากให้การอธิบายความหมายของ “อวโลกิเตศวร” ไว้ไม่ว่าจะเป็น Williams (2001: 223) พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ยังเป็นที่นับถือกันกว้างขวางจึงทำให้มีชื่อเรียกที่แตกต่างกันตามไปด้วย เป็นที่รู้จักกันในประเทศจีน ด้วยชื่อเรียกว่า “กวนอิน” หรือ “กวนอิม” (Guanyin) ซึ่งในประเทศญี่ปุ่นเรียกว่า “กวนนอน” (Kwannon) เป็นต้น

Mitchell (2008: 130) กล่าวไว้ว่า “อวโลกิเตศวร” (Avalokitesvara) มีความหมายว่า เป็นผู้ยิ่งใหญ่จากเบื้องบนที่เฝ้ามองลงไป ในที่นี้คือ มองลงไปจากสรวงสวรรค์ของพระอมิตาภะพุทธเจ้า ด้วยความรักและความเห็นใจความรู้สึกเศร้าใจไปกับความทุกข์ของผู้อื่น

Dayal (1999: 47) “อวโลกิเตศวร” ในภาษาอังกฤษเขียนได้ว่า “Avalokiteṣvara” ชื่อนี้มีแปลได้หลากหลายความหมาย ไม่ว่าจะเป็น ผู้ยิ่งใหญ่ที่มองลงมา, ผู้เป็นใหญ่ที่เฝ้ามองในทุกที่, ผู้เป็นใหญ่ที่เฝ้ามองโลก, ผู้เฝ้ามองจากเบื้องบน (เป็นบุคลาธิฐานของพระอมิตาภะพุทธเจ้าผ่านมาทางพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์) รวมถึงเป็นผู้มองเห็นและรู้สึกเศร้าใจไปกับความทุกข์ของผู้อื่น

นอกจากนี้ยังมี Kern นักปราชญ์ชาวฮอลันดา ให้ความหมาย อวโลกิเตศวร แปลว่า ผู้เป็นใหญ่ที่มองเห็น ซึ่งพระองค์ทรงประทับอยู่ทุกหนทุกแห่ง จึงได้รับการสรรเสริญอย่างกว้างขวาง เมื่อมีผู้ที่ต้องการความช่วยเหลือหรือผู้ที่กำลังตกอยู่ในวงล้อมของภัยอันตราย Thomas นักปราชญ์ชาวอังกฤษผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาอินโดนีเซียและภาษาธิเบต กล่าวว่า “อวโลกิตะ” แปลว่า ผู้ซึ่งได้รับการกล่าวอ้อแล้ว ผู้ซึ่งได้ถูกมองเห็นเป็นครั้งสุดท้าย Zimmer นักปราชญ์ชาวเยอรมันกล่าวอ้างถึงเนื้อหาในคัมภีร์สังฆธรรมปุณทริกสูตรที่กล่าวถึงพระนามของพระองค์ อาจแปลได้ว่า สมันตมุข คือ พระพักตร์อยู่ทุกทิศ หรือแลเห็นทั้งหมด กับผู้ที่ถูกมองดูจากทุกด้าน และพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ คือ ผู้ที่สามารถบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ แต่ทรงปฏิเสธเนื่องจากความกรุณาที่มีต่อสรรพสัตว์ และพระนามว่า เปตสัตรปิตะ (เปตสัตรปิตะ) มีความหมายว่า การทำให้เปตสดชื่น เป็นเพราะพระองค์ทรงให้ความช่วยเหลือแม้กระทั่งกับเปตโดยทำให้ไม่กระหายน้ำ (สัมพันธกิจสมุทร, 2540: 133, 149) สังเกตได้ว่าการทำให้ไม่กระหายน้ำนั้นเป็นการแสดงให้เห็นถึงพระ

เมตตากุณของพระองค์ที่ทำให้ปรตทั้งหลายได้เห็นแสงสว่างหลุดพ้นจากสภาพความทุกข์ที่ได้รับและเป็นอยู่

พระไตรปิฎกคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาทไม่ปรากฏเรื่องราวหรือแม้กระทั่งพระนามของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ส่วนหลักฐานจากพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาหายานมีการกล่าวถึงที่มาพระนามของพระอวโลกิเตศวรไว้มาก ไม่ว่าจะเป็นกรุณาปณทริกสูตร กล่าวว่า พระนามของพระองค์นั้นปรากฏขึ้นในสมัยอดีตอันยาวนานครั้งพระรัตนครุฑพุทธเจ้าที่ตรัสกับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ อันมีใจความดังนี้

...ด้วยเธอได้ตรัสในเหล่าเทพ มนุษย์และสัตว์ในอภายภูมิ 3 แล้ว จึงเกิดมีมหากรุณาจิต อันไพบุลย์ ประรณจะปหารความทุกข์เวทนาทั้งหลายของสรรพสัตว์ ประรณจะปหารกิเลสอาสวะทั้งหลายของสรรพสัตว์ ประรณจะยังให้สรรพสัตว์ได้อยู่อย่างสุสานติ ด้วยเหตุนี้ กุลบุตร บัณฑิตเธอพึงทราบเถิดว่านามของเธอคือ อวโลกิเตศวร ผู้สดับฟังเสียงโลก... (วิสุทธิกถา มณีปัทมเกตุ, 2546: ปฐมบท)

คัมภีร์สุชาวดีพหูหะสูตรได้รับการแปลเป็นภาษาจีนเมื่อ พ.ศ. 795 ใช้คำว่า “กวนเชยิน” ซึ่งตรงกับคัมภีร์สังฆกรรมปณทริกสูตรฉบับแรกที่ได้รับการแปลเมื่อ พ.ศ. 825 และคัมภีร์สังฆกรรมปณทริกสูตรฉบับต่อมาแปลเมื่อ พ.ศ. 949 กล่าวถึงพระนามของพระองค์ว่า “กวงเชยิน” (Kouang-che-yin) เช่นเดียวกัน เป็นช่วงระยะเวลาปลายพุทธศตวรรษที่ 8 ต่อมามีการย่อลงมาเหลือเพียงแค่ “กวนยิน” (Kouan-Yin) (สัมพันธ ก้องสมุทร, 2540: 134) ในคัมภีร์เล่มเดียวกันนี้ในบทที่ 24 มีใจความอธิบายว่า เหตุใดพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์จึงทรงมีพระนามเช่นนี้ พระพุทธเจ้าทรงพรรณนาถึงเหตุภัยอันตรายต่าง ๆ ที่พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ได้ทรงช่วยผู้ที่นับถือพระองค์ให้พ้นจากอันตรายจึงได้รับพระนามเช่นนี้ คัมภีร์การันตพหูหะสูตรกล่าวว่าเหตุที่พระอวโลกิเตศวรมีพระนามดังนี้ เพราะพระองค์ทรงมองมายังสรรพสัตว์อยู่ในห้วงแห่งความทุกข์ด้วยความเมตตากุณ (พระมหาสมยศ อภายุตโต (เสนานุช), 2546: 66-67) ยังมีในส่วนของคณะสงฆ์จีนนิกายได้กล่าวถึงพระนามของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ตามภาษาจีนเรียกว่า “พระกรรมวาธานโลกาศัพท” ผู้คอยเจียอุ สดับรับฟังความทุกข์ของสัตว์โลก เพราะฉะนั้นพระนามของพระองค์จากที่แปลในภาษาจีนแล้วมีความหมายว่า พระองค์ผู้ยิ่งใหญ่ที่ได้สำเร็จสัมโพธิญาณแล้ว ทรงคอยสดับรับฟังพิจารณาเสียงสวดภาวนาขอความช่วยเหลือของเหล่าสรรพสัตว์จากโลกมนุษย์ (สมเกียรติ โล่เพชรรัตน์, 2545: 107) เป็นพระนามสอดคล้องกับสมณนามของพระองค์ที่เต็มเปี่ยมไปด้วยแสงสว่างของพระเมตตากุณา

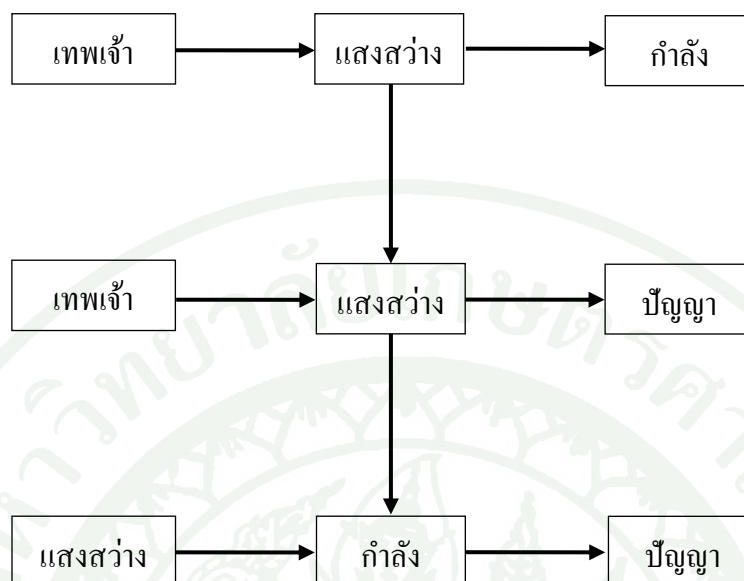
ในประเทศอินเดียและประเทศจีนช่วงเวลาก่อนที่จะเข้าสู่พุทธศตวรรษที่ 12 ใช้คำว่า “อิน” และ “สวร” รวมอยู่ด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็น กวนเซยิน, กวนเซยินเซอไซ ซึ่งก็คือ อวโลกิตโลกสวรสวร มีความเชื่อว่าเป็นคำผสมระหว่าง อวโลกิตสวร และ โลเกสวร คำหลังนิยมใช้อยู่ในอาณาจักรของ ขอมและเกาะชวา (สัมพันธ ก้องสมุทร, 2540: 135) โดยส่วนมากในประเทศอินเดียใช้คำว่า “สวร” ที่มีความหมายว่า เสียงที่รวมอยู่ด้วยกันกลายเป็นอวโลกิตโลกสวร เมื่อเข้าสู่พุทธศตวรรษที่ 12 จึงหันมาใช้คำว่า “อวโลกิตสวร” จนกลายเป็นพระนามเดียวที่ใช้แทนที่พระนามเดิมตลอดมาในประเทศอินเดียและประเทศทิเบต ตรงกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของประเทศจีนกล่าวว่าพระภิกษุจีน นามว่า “เหียนจิง” (Hiuan-Tsang) มาพบพระนามในประเทศอินเดียจึงได้ใช้เรียกพระนามในรูปแบบภาษาจีนว่า “กวนเซอไซ” (Kouan-tseu-t'sai) ทั้งยังมีเหตุผลที่ว่า “กวนซีอิม” นั้นตรงกับพระนามของพระเจ้าถังไท่จง คือ หลี่ซีหมิน จึงมีรับสั่งให้พระภิกษุเหียนจิงหาคำใหม่ที่มีความหมายใกล้เคียงมาใช้แทน นักวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนาบางท่านยังได้เสนอความเห็นว่าการกล่าวถึง อันแสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่และความสำคัญยิ่งของพระโพธิสัตว์พระองค์นี้ ความหมายในพระนามของพระอวโลกิตสวรโพธิสัตว์ ยังมีอีกมากบางครั้งปรากฏพระนามอื่นของพระองค์อีกว่า พระปัทมปาณี, พระโลกนาถ, พระโลกสวร, พระมหากรุณาโลกสวร, พระศรีโปตลกโลกนาถ, พระขรรพณะโลกสวร และพระสิงหนาทโลกสวร เป็นต้น (วิสุภทรมณีปัทมเกตุ, 2546: ปฐมบท)

พระนามของพระอวโลกิตสวรโพธิสัตว์เป็นพระนามที่ต้องทำความเข้าใจ การอธิบายถึงรากศัพท์ที่มาแห่งความหมายในพระนามของพระองค์นั้นมีมากมายดังที่กล่าว มีบุคคลหลากหลายสนใจในความหมายพระนามของพระองค์ เพราะถือเป็นความท้าทายภูมิปัญญาของนักวิชาการไม่ว่าจะเป็นในประเทศไทยหรือต่างประเทศ โดยสรุปแล้วมักให้ความหมายในพระนามของพระองค์เป็นใจความหมายถึง พระผู้สดับฟังเสียงคร่ำครวญของสัตว์โลก (ที่กำลังตกอยู่ในห้วงทุกข์) และเห็นความเป็นไปบนโลก แสดงออกให้เห็นถึงพระมหากรุณาธิคุณที่มีสรรพสัตว์ที่ทวนาร้องขอให้พ้นจากทุกข์ ความหมายใด ๆ ที่ปรากฏขึ้นนั้นแสดงให้เห็นว่า พระโพธิสัตว์พระองค์นี้มีความสำคัญ มีความศักดิ์สิทธิ์ แม้ระยะเวลาจะผ่านไปอย่างยาวนานเท่าใดก็ตาม พระองค์ยังเป็นเทพเจ้าที่เป็นแสงสว่างให้เหล่าผู้ที่มีหลักธรรมและพร้อมจะปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนนั้น

ความเป็นมาแต่เดิมของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ในประเทศอินเดีย

ในส่วนของประวัติความเป็นมาของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์นั้นมีการกล่าวขานสืบทอดไว้ได้อย่างหลากหลาย เมื่อเริ่มต้นที่จะทำการศึกษาถึงประวัติของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรแล้ว สมควรที่จะศึกษาถึงแหล่งต้นกำเนิดแนวคิดเกี่ยวกับพระองค์ ซึ่งโดยทั่วไปจะรู้จักพระองค์ในฐานะเป็นเทพเจ้าที่สำคัญของประชาชนชาวจีนและอาจเข้าใจไปว่าพระองค์มีต้นกำเนิดอยู่ในประเทศจีน แต่น้อยคนที่จะทราบถึงความเป็นมาที่แท้จริงของพระองค์ในต้นกำเนิดประวัติเดิมของพระองค์ พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์มีชื่อเสียงสูงสุดในประเทศอินเดียมาอย่างยาวนาน ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีได้กล่าวถึงลัทธิการบูชาไฟที่มีมายุคก่อนสมัยการเกิดประเทศอินเดีย แต่เดิมถือกำเนิดขึ้นมาจากการบูชาไฟของเอเชียกลาง ซึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์อเวตะของอิหร่าน จนกลายเป็นเทพที่ชื่อว่า เทพซุรวานอักษนาร์ก (สมเกียรติ โลเพชรัตน์, 2545: 108) พระองค์มีประวัติใกล้เคียงกับพระอมิตาภะพุทธเจ้า เดิมเข้าใจว่าเป็นของลัทธิพวกรมาจ (Mage) ในประเทศอิหร่านที่เคยเร่ร่อนไปมา ซุรวานจึงเป็นเทพเจ้าแห่งแสงสว่างนำทางให้กับชนเผ่าลัทธินี้ ตามคติความเชื่ออีกอย่างหนึ่งก็คือ เทพองค์นี้มีที่ประทับอยู่ทางทิศตะวันตก อีกทั้งมีเทพบริวารที่แสดงออกมาในด้านของความเมตตากรุณาและความฉลาดปราดเปรื่องเช่นเดียวกัน

เมื่อเปรียบเทียบแล้วตรงกับแนวคิดพระอมิตาภะพุทธเจ้าและบริวารที่เกิดขึ้นในประเทศอินเดีย ทั้งนี้ในบางทศนาคติอาจจะดูไม่สมเหตุสมผลนักที่จะกล่าวอ้างถึงประเทศอิหร่านที่ดูเหมือนจะไม่มีส่วนใดเกี่ยวข้องกับประวัติของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ในประเทศอินเดียเลย แต่อันที่จริงผู้ที่นำเอาพระพุทธศาสนาที่มีแนวคิดของพระอมิตาภะพุทธเจ้าเข้าไปในประเทศจีนและประเทศอื่น ๆ เป็นครั้งแรกคือ เจ้าชายชาวปาร์เทียนที่มาจากประเทศอิหร่าน ในสมัยราชวงศ์กุษาณะที่มีทั้งเชื้อชาติอิหร่านและอินเดียผสมกันอยู่ (สัมพันธ ก้องสมุทร, 2540: 139-140) อีกทั้งความเชื่อเรื่องการบูชาไฟเป็นความเชื่อใกล้เคียงกับในประเทศอินเดียก็ได้รับการผสมผสานผ่านมาทางพรหมแดน ประเทศอิหร่านเกิดเป็นลัทธินับถืออำนาจธรรมชาติเป็นแนวคิดอิสระที่เกิดขึ้นยังไม่ได้นำแนวคิดทางศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนาในขณะนั้นเข้ามาปะปน ต่อมาเมื่อการบูชาไฟได้รับการพัฒนาจนกลายมาเป็นเทพเจ้าแห่งแสงสว่างที่มีความคล้ายคลึงกับการบูชาพระอมิตาภะพุทธเจ้าที่เกิดขึ้นในประเทศอินเดีย อธิบายได้ว่าพระอมิตาภะพุทธเจ้าทรงมีคุณลักษณะได้กับแสงสว่างอันไม่มีสิ้นสุด ซึ่งได้มีการปรับแนวคิดให้สอดคล้องกับพระพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นมาใหม่ทำให้เกิดเป็นการพัฒนาแนวคิดเกี่ยวกับคุณสมบัติของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ดังแผนภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 24 แผนภาพแสดงการพัฒนาคุณสมบัติและความเป็นไปของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ใน
ประเทศอินเดีย
ที่มา: สัมพันธ์ ก้องสมุทร (2540)

คุณสมบัติที่ปรากฏในแผนภาพข้างต้นเป็นการแสดงถึงการพัฒนาแนวคิดเทพเจ้าที่ได้รับความสำคัญในยุคสมัยนี้ซึ่งมีเพียงคุณสมบัติประการเดียวที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปก็คือ แสงสว่าง โดยเชื่อว่าแสงสว่างนั้นคือ พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ พระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ที่คอยช่วยเหลือพระพุทธเจ้าในการโปรดสรรพสัตว์ทุกพระองค์แล้วก็จะตรัสรู้ในอนาคตข้างหน้า ซึ่งโดยส่วนมากแล้วมีความเชื่อกันว่าพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์มีความเกี่ยวข้องกับพระอมิตาภะพุทธเจ้าในส่วนที่พระองค์ทรงประทับอยู่ในแดนสุขาวดีพุทธเกษตร และยังจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าภายหลังจากการดับขันธปรินิพพานของพระอมิตาภะพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ แดนสุขาวดี ดังนั้นคุณลักษณะของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ก็ย่อมเป็นคุณลักษณะเดียวกันกับพระอมิตาภะพุทธเจ้านั่นก็คือ แสงสว่าง นอกจากนี้แล้วรากฐานเดิมของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ตามความเชื่อของประเทศอินเดียอีกประการหนึ่งมาจากศาสนาฮินดูครั้งเมื่อยังเป็นศาสนาพราหมณ์อยู่ได้มีการปฏิรูปหลักคำสอนและจัดหมวดหมู่คัมภีร์พระเวทและเทพเจ้าไปพร้อมกันเป็นระยะ ความคิดเรื่องเทพเจ้าเข้ามามีบทบาทต่อหลักคำสอนเรื่องของพระโพธิสัตว์ ดังความคิดหนึ่งที่เกิดขึ้นคือ เทพเจ้ามาแผ่คูล์หนึ่ง มีชื่อว่า พระกุสละเทพ สร้างบารมีโปรดคนที่ยึดอยู่ในความทุกข์ เมื่อพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นจึงเรียกชื่อเทพเจ้าองค์นี้ว่า พระหัยกริวโพธิสัตว์ เทพเจ้ามาแผ่คูล์นี้ในประเทศอินเดียถือเป็น

สัญลักษณ์แห่งความเมตตา กรุณาและความดี อิทธิฤทธิ์ ทำให้คนตาบอดกลับมามองเห็นได้อีกครั้ง คนเป็นหมันสามารถมีบุตรได้ และไม้ผุสามารถออกดอกได้ เป็นต้น (เทียนเต็ก ชินแส (นามแฝง), 2554: 21-22) เพื่อให้แนวคิดในการโปรดสัตว์ของเทพเจ้าองค์นี้ได้รับการตอบรับมากขึ้นจึงเกิดเป็นรูปลักษณะอย่างมหาบุรุษขึ้น

หลักฐานทางคัมภีร์การันตพยูหสูตรของอินเดียที่ปรากฏให้เห็นถึงความเชื่อในพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ บรรยายถึงความมหัศจรรย์ของพระองค์ซึ่งสร้างมาให้คล้ายกับรูปแบบเทพเจ้าทางศาสนาฮินดู ทรงเป็นบุรุษเพศและทรงเครื่องสำอางอย่างพระมหากษัตริย์ ยังมีตำนานต่าง ๆ ตามความเชื่อในประเทศอินเดีย กล่าวถึงความเมตตาและความกรุณาของพระองค์ที่มีต่อสรรพสัตว์ทั้งหลายอย่างมากเหลือประมาณ พระองค์ทรงช่วยกอบกู้สรรพสัตว์ให้พ้นจากแดนนรกนับไม่ถ้วน แต่ก็มีสรรพสัตว์ทำบาปเข้าไปแทนที่อีก จึงทำให้พระองค์ทรงเสียพระทัยเป็นอย่างมาก ถึงกับหลังพระอสุชลออกมา น้ำพระเนตรที่หยดลงมายังแผ่นดินได้กลายเป็นทะเลสาบใหญ่ และมีดอกบัวเกิดขึ้นมา 2 ดอก มีเทพธิดาโพธิสัตว์เกิดขึ้นมาจากดอกบัว 2 ดอกนี้ อันได้แก่ นางดาราละและนางภฤกษีมาทำหน้าที่เป็นพระโพธิสัตว์บริวารใกล้ชิดของพระองค์ ในเหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้พระเศียรพระโพธิสัตว์ได้แตกออกเป็น 10 พระเศียร พระอมิตาภะพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดและเพิ่มพระเศียรยอดเป็นเศียรของพระพุทธรูปเจ้าเหมือนพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงถือว่าพระโพธิสัตว์อวตารมาในลักษณะนี้เป็นเลิศด้านความเมตตาและกรุณา กล่าวว่าพระเศียรทั้ง 10 ได้มองไปทั้ง 10 ทิศทางเพื่อการโปรดสัตว์ หลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีของประเทศอินเดียปรากฏว่าพระองค์มีพื้นฐานมาจากความเชื่อทางศาสนาในศตวรรษที่ 5 (Williams, 2001: 221) ในส่วนที่เป็นรูปภาพและเทวรูปเป็นพุทธศิลปะที่อยู่ในราชวงศ์คุษาณะแห่งรัชกาลของพระเจ้ากนิษกะ (สัมพันธ ก้องสมุทร, 2540: 142) และพระองค์ก็ได้รับการเลื่อมใสอย่างกว้างขวางจนถึงระหว่างศตวรรษที่มหาวิทยาลัยนาลันทาเจริญรุ่งเรือง

ความเชื่อเรื่องการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาหายาน

เมื่อกล่าวถึงความเป็นมาของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ในประเทศอินเดียแล้วความเป็นมาของพระองค์ยังเชื่อมโยงไปถึงในประเทศทิเบตด้วย เพราะในขณะที่พระองค์ได้รับการเลื่อมใสอย่างกว้างขวางเป็นช่วงที่มหาวิทยาลัยนาลันทารุ่งเรืองเช่นกัน ในประเทศทิเบตพระองค์ได้รับอิทธิพลจากศาสนาฮินดูและพระพุทธศาสนาโดยพระชื่อ “ปัทมะ สัมภะวา” (Padma Sambhava) ทำให้เป็นในพระพุทธศาสนาหายานเป็นแบบต้นตระกูลตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 7 เพราะฉะนั้น ส่วนที่

ได้รับการซึมซับมาจากศาสนาฮินดูได้รับการเผยแพร่เข้าไปในประเทศเกิดเป็นแนวคิดพระโพธิสัตว์แบบผสมผสานซึ่งแบ่งแนวคิดออกเป็น 3 ระยะดังนี้

ระยะที่ 1 มัถรยาน มีพิธีกรรมทางไสยศาสตร์เป็นหนทางแห่งการบรรลุธรรม นำเทพเจ้าเข้ามาในพระพุทธศาสนา เช่น การทอมนตร์ บูชาเทพเจ้า พระโพธิสัตว์

ระยะที่ 2 วัชรยาน ได้รับการพัฒนาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 ผสมผสานกับคำสอนเดิมทุกสายร่วมกับหลักพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ มีพระอาทิตย์พุทธเจ้ามีบทบาทในการก่อกำเนิดพระพุทธเจ้าพระและพระโพธิสัตว์องค์อื่นอีกตามมา

ระยะที่ 3 กาลจักร มีความหมายว่า วงล้อแห่งเวลา เป็นพัฒนาการยุคสุดท้ายของพระพุทธศาสนาแบบตันตระ เกิดขึ้นจากการประสานความคิดที่แตกต่าง เน้นเรื่องโหราศาสตร์ โดยเฉพาะ และมีศักดิ์ประจำพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ อีกทั้งยังก่อเกิดปางต่าง ๆ ในพระพุทธเจ้า และพระโพธิสัตว์ เอกลักษณ์ที่สำคัญของยุคนี้คือ พระโพธิสัตว์มีลักษณะคู่ร้าย (Conze, 2000: 75-76 อ้างใน สุชาติ หงษา, 2550: 63)

แนวคิดที่กล่าวถึงในข้างต้นทั้ง 3 ระยะนี้ยังส่งอิทธิพลต่อรูปแบบของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ทั้งต่อศิลปะและวัฒนธรรมทางศาสนาที่เกิดขึ้นตามผนังในสถานที่สำคัญต่าง ๆ พระองค์ยังได้รับการเผยแพร่โดยเฉพาะผ่านทางพระสูตรสำคัญต่าง ๆ ในยุคสมัยของท่านนาคารชุน พระสูตรเหล่านี้ได้แบ่งออกเป็น 2 แนวคิด คือ

แนวคิดแรก เน้นแนวคิดเรื่องพระพุทธเจ้ากับแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์เป็นหลัก ซึ่งมีความแพร่หลายขึ้นมาจากการริเริ่มโดยพุทธศาสนิกที่เป็นชาวบ้าน สายนี้มีจุดกำเนิดในประเทศอินเดียตอนเหนือ

แนวคิดที่สอง ได้สร้างแนวคิดเชิงปรัชญาขึ้นโดยยึดปรัชญาปารมิตาสุตระเป็นแกนหลัก ก่อตั้งขึ้นในประเทศอินเดียตอนใต้

แนวคิดที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาทั้ง 2 ฝ่าย ทำให้พระโพธิสัตว์แบบตันตระมีความสำคัญ ทำให้พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์มีประวัติที่ไม่มีเบื้องต้นและเบื้องปลายคล้ายกับเทพผู้ยิ่งใหญ่ใน

ศาสนาฮินดูประกอบกับแนวคิดของพระพุทธศาสนา พระอวโลกิเตศวรช่วงนี้ได้รับการพรรณนาเป็น ที่รู้จักเป็นอย่างมากในประเทศทิเบต และเมื่อกล่าวถึงพระองค์ก็ย่อมต้องกล่าวถึงพระอมิตาภะพุทธเจ้า และพระมหาศากยปรมาตมโพธิสัตว์ที่เป็นพระโพธิสัตว์คู่พระบารมีอีกพระองค์หนึ่ง พระอมิตาภะพุทธเจ้า เป็นพระพุทธรูปประจำอยู่ทางทิศตะวันตก ความหมายของพระอมิตาภะพุทธเจ้าคือ ผู้ที่มีแสงสว่าง อย่างไม่สิ้นสุด พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์จึงเปรียบเสมือนแสงสว่างของพระอมิตาภะพุทธเจ้า ที่แสดงออกมาในด้านแห่งความเมตตากรุณา ทรงประทับยืนอยู่ทางด้านขวามือ ส่วน พระมหาศากยปรมาตมโพธิสัตว์ ประทับยืนอยู่ทางซ้ายมือ

ส่วนสำคัญที่ทำให้พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์มีความสำคัญคือประเทศทิเบตได้มีการ อธิบายเพิ่มเติมว่า พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์อุบัติขึ้นมาพร้อม ๆ กับพระนางตาราด้วยอานุภาพของ พระอมิตาภะพุทธเจ้า (บางแห่งว่าเป็นน้ำพระเนตรจากความกรุณาสงสารสรรพสัตว์) ที่เปล่งออกมา จากพระเนตรเบื้องขวาของพระอมิตาภะพุทธเจ้าได้บังเกิดเป็นพระอวโลกิเตศวรประทับบนดอกบัว ที่ปรากฏขึ้นพร้อม ๆ กับมนตร์ “โอม มณี ปัทเม หูม” ให้เป็นที่พึ่งแก่ชาวโลกและ “ศักดิ์” หรือ “พระนางตารา” (อันเกิดมาจากพระเนตรเบื้องซ้าย) ที่เป็นพระชายาจะมีหน้าที่คอยช่วยเหลืออีกต่อ หนึ่ง สำหรับพระอวโลกิเตศวรมีสักติเป็นนางตาราทั้งสององค์มีรูปแบบแตกต่างกันไปตามแต่ละ สมัย องค์ขวาคือ นางขรรพณะ และองค์ซ้ายคือ นางภฤคุฐิต ตามความเชื่อในประเทศอินเดียและ ประเทศทิเบต นางตาราจะถูกเรียกว่านางปรัชญาปารมิตา หรือ นางปัญญาวารมี อันมีความหมายว่า เป็นมารดาของเหล่าทวยเทพทั้งปวง (สมเกียรติ โล่เพชรรัตน์, 2545: 117) แนวคิดโดยรวมปัจจุบัน พระนางตาราไม่ได้เป็นที่นับถืออย่างกว้างขวางนอกเหนือไปจากในประเทศทิเบต แต่จากสภาพการ ดำรงอยู่ของพระนางตาราเป็นที่ให้ความสนใจในฐานะที่เป็นผู้ทรงเมตตาคุณยิ่งใหญ่ซึ่งมีเพศหญิง ทั้งหมดถือเป็นการยืนยันในขั้นต้นได้ถึงทั้งประวัติและพระนามของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์มี ต้นกำเนิดที่มาจากภาษาสันสกฤตและมีถิ่นกำเนิดเริ่มต้นในประเทศอินเดีย ตามความเชื่อในสมัยนี้ พระองค์ยังคงอยู่ในฐานะที่ต่ำกว่าพระพุทธรูป นอกจากนั้นในคัมภีร์โลกเศวตคณีนัยว่าพระองค์ ทรงอยู่เหนือกว่าดวงอาทิตย์ ที่สามารถบันดาลชีวิตให้กับสรรพสิ่งในโลก เป็นการสรรเสริญ พระองค์ที่นักวิชาการทางฝั่งตะวันตกอธิบายว่า การสรรเสริญเหล่านี้มักปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระเวท ในส่วนของฤคเวทที่ใช้สวดสรรเสริญเหล่าบรรดาเทพต่าง ๆ ที่อยู่ในศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเมื่อยุค สมัยที่พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นทำให้ได้รับอิทธิพลแนวคิดรูปแบบนี้ตามมา

พระพุทธศาสนamahayanของประเทศอินเดียส่งผลต่อการเกิดรูปแบบทั้งความเชื่อ แนวคิด หลักคำสอน รวมถึงงานประติมากรรมในประเทศจีน สถานการณ์หลาย ๆ ประการส่งผลต่อการเผย

แม้พระพุทธศาสนาแนวทางพระโพธิสัตว์หรือพระพุทธศาสนamahayana ในประเทศจีน ประกอบกับการสร้างรูปเคารพขึ้น ความเชื่อที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์เป็นผู้ที่อยู่เหนือกว่าความเป็นมนุษย์และที่ประทับของพระองค์คือ โลกแห่งสรวงสวรรค์ เกิดขึ้นจากอาณาจักรของพระพุทธเจ้า หนทางของผู้ที่เป็นพระโพธิสัตว์เป็นหนทางที่ความศักดิ์สิทธิ์เกิดจากความเคารพเลื่อมใสและมีผู้สักการะ พระพุทธศาสนamahayana เป็นศาสนาหนึ่งที่อาจเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า โพธิสัตว์ยาน เป็นเพราะให้ความสำคัญกับพระโพธิสัตว์มีการนับถือที่อาจกล่าวได้ว่ามากกว่าการนับถือพระพุทธเจ้า ซึ่งในบรรดาพระโพธิสัตว์มีอยู่ 3 พระองค์ที่สำคัญ ได้แก่ พระเมตไตรยโพธิสัตว์, พระมัญชุศรีโพธิสัตว์, และพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ อย่างไรก็ตามฐานะของแต่ละพระองค์มีความเท่าเทียมกัน ต่อมาทั้งพระมัญชุศรีโพธิสัตว์และพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์กลายเป็นพระโพธิสัตว์ที่ได้รับความสำคัญมากที่สุด เพราะพระมัญชุศรีโพธิสัตว์เป็นที่เคารพนับถือในฐานะพระโพธิสัตว์ที่มีปัญญาและความรู้ (Dayal, 1999: 46) แต่ในเวลาต่อมาเน้นเรื่องความกรุณา เป็นเหตุให้พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ เป็นผู้ได้รับความสำคัญและกลายเป็นผู้มีอำนาจสูงสุด เป็นที่รวมของคุณธรรมความดีงามทั้งปวง และรวมเอาหน้าที่ของพระโพธิสัตว์องค์อื่น ๆ เข้าไว้ทั้งหมด (พระนรงค์ฤทธิ์ ทุมมรฤทธิไธ (สุขอัน), 2552: 26)

การอุบัติของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์พระองค์นี้สันนิษฐานว่ามีขึ้นภายหลังการเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนamahayana ขึ้นแล้วในราวพุทธศตวรรษที่ 6-7 ภายหลังพุทธปรินิพพาน เมื่อตรวจสอบจากวรรณคดีสันสกฤตยุคต้น ๆ ของพระพุทธศาสนamahayana อย่าง ชาดกมลาทิวาวทาน หรือลลิตวิสตระ ก็ยังไม่ปรากฏนามพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์แต่อย่างใด แต่มีปรากฏขึ้นครั้งแรกพร้อม ๆ กับพระมัญชุศรีโพธิสัตว์ในพระสูตรปรัชญาปารมิตาซึ่งถือว่าเป็นพระสูตรมหายานรุ่นเก่าที่สุด และในพระสูตรรุ่นต่อ ๆ มาก็ได้มีเรื่องราวเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์พระองค์นี้ปรากฏขึ้นมากมาย (วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, 2555) แต่ความเป็นมาของพระองค์ชัดเจนที่สุดน่าจะเป็นช่วงพุทธศตวรรษที่ 8 ที่ท่านกุมารชีวะ ที่มีบิดาเป็นชาวอินเดียและมารดาเป็นชาวจีน ท่านจึงเชี่ยวชาญทั้งภาษาสันสกฤตและภาษาจีน ท่านได้แปลพระสูตรต่าง ๆ เป็นภาษาจีนไม่ว่าจะเป็นสุขาวดีพยุหะสูตร และ สัทธรรมปุณฑริกสูตร ทั้งท่านยังเป็นผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนamahayana นิกายสุขาวดีที่นับถือพระอมิตาภะพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์กู่พระบาร์มีของพระองค์อย่างพระมหาสถาปราช์โพธิสัตว์และพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ให้กลายเป็นที่นิยมเผยแผ่ออกไปอย่างรวดเร็ว แต่เดิมพระองค์ประทับอยู่ทางด้านขวาของพระอมิตาภะพุทธเจ้าแต่เมื่อเข้ามาในประเทศจีนความเชื่อที่ว่าหัวใจอยู่ทางด้านซ้ายเท่ากับว่าเป็นแหล่งของการมีชีวิต เลือดที่ไหลเวียนอยู่ในร่างกายก็เกิดขึ้นจากการไหลเวียนผ่านหัวใจ เพราะฉะนั้นพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์จึงย้ายไปประทับอยู่

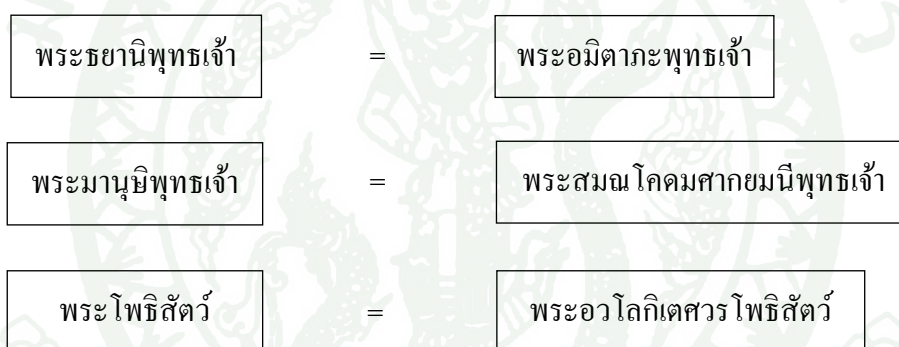
ทางด้านซ้ายและพระมหาสถาปราชโพรธัสต์ทรงประทับอยู่ทางด้านขวาแทน แต่เมื่อประเทศจีนอยู่ในยุคสมัยแห่งราชวงศ์หรงที่เป็นราชสำนักมองโกล พระพุทธศาสนาหายานเป็นแบบตันตระมีอิทธิพลมากและสันนิษฐานว่าเข้าสู่อาณาจักรจีนมานานกว่า 1,500 ปี โปรดการนับถือองค์ทะไลลามะจากประเทศทิเบต เชื่อว่าพระองค์เป็นภาคหนึ่งของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ถึงแม้จะมีแนวคิดของศักดิ์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วยแต่ยังไม่เป็นที่แพร่หลายนัก ซึ่งถือได้ว่ายุคนี้เป็นการจุดประกายความคิดให้แนวคิดพระโพธิสัตว์เกิดขึ้นรวมถึงความเป็นมาของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ให้มีความแพร่หลาย

เรื่องราวของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในคัมภีร์สันสกฤตของพระพุทธศาสนาหายาน เป็นการเล่าถึงบทบาทของพระองค์ที่ได้ตรัสสนทนากับพระพุทธเจ้าและพระสาวกบ่อยครั้ง ทำให้พระองค์ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ได้รับธรรมมาจากพระพุทธเจ้าโดยตรง และเป็นพระโพธิสัตว์ที่เป็นผู้นำในการรักษาพระธรรมแห่งพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ต่อไป เนื่องจากทรงเป็นพระธยานิโพธิสัตว์จึงมีความเป็นมาอันยาวนานสุดจะคาดคำนวณได้ ทรงได้โปรดสัตว์เป็นระยะเวลานานสุดจะพรรณนามาเป็นลำดับจนถึงบัดนี้ อันเป็นกาลสมัยของพระสมณโคดมศากยมุณีพุทธเจ้า โดยในคัมภีร์กรณุปุณฺทริกสูตรมีการกล่าวอธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ไว้ว่า พระองค์เป็นผู้มีเอกชาติหรืออธิบายให้เข้าใจได้ง่ายคือเป็นผู้ที่ยังข้องเกี่ยวกับการเกิดอีกเพียงชาติเดียว และจักเป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ หลังจากการปรินิพพานของพระอมิตาภะพุทธเจ้า จะได้รับการปกครองดูแลพิทักษ์ต่อไป (แก้วชายธรรมาชัย, 2531: 17) ตามความเชื่อในประเทศจีนยังเชื่ออีกว่าพระองค์เป็นอีกภาคหนึ่งของอดีตพระพุทธเจ้าอีกมากมายที่ทรงบรรลุปุทธภูมิ (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2543: 19) ในพระอวโลกิเตศวรสมาธิสูตรกล่าวไว้ตรงกันว่า พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ทรงบรรลุพระโพธิญาณมาแล้วในอดีตกาล ทรงเป็นพระสัมมาธรรมวิทนายพุทธแบ่งภาคมาจากพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งเพื่อโปรดสัตว์ (พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, 2547: 111) ในคัมภีร์คุณกัณฐกพุทธสูตรได้กล่าวมีใจความนัยว่าพระสมณโคดมศากยมุณีพุทธเจ้าได้ตรัสว่าครั้งที่พระองค์ยังบำเพ็ญบารมีเป็นพระโพธิสัตว์มีชื่อว่าสิงหล มีอาชีพเป็นพ่อค้าได้เดินทางไปค้าขายกับคณะพ่อค้าทางทะเล แต่ในระหว่างนั้นเรือได้ถูกพายุทำให้อับปางลงต้องไปติดอยู่บนเกาะของพวกนางรากษส แต่ด้วยความกรุณาของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ได้มาปรากฏในรูปกายของม้าที่ชื่อว่า พลาหะ มาช่วยจึงทำให้พ้นภัย ซึ่งเป็นการกล่าวถึงความเชื่อในพระองค์โดยยกเอาครั้งพระพุทธเจ้าบำเพ็ญบารมีมาอธิบายมาเสริมเพิ่มเติม ยังมีตำนานเล่าขานอีกว่าพระองค์ยังเคยเป็นอาจารย์ของพระสมณโคดมศากยมุณีพุทธเจ้าเมื่อครั้งสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงบำเพ็ญบารมีเป็นพระโพธิสัตว์ในอดีต

นอกจากนี้ยังปรากฏเรื่องราวของพระองค์ผ่านการเดินทางจาริกธรรมไปสืบทอดพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียของพระภิกษุจีนที่ได้้นำแนวคิดพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์และพระโพธิสัตว์องค์อื่นเข้ามาด้วยเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็น หลวงจินฟาเหียน, พระภิกษุอี้จิงและพระภิกษุเหียนจิ่ง ตามบันทึกของพระภิกษุเหียนจิ่ง ในยุคราชวงศ์ถังที่นำพระไตรปิฎกจากประเทศอินเดียเข้าสู่พระพุทธศาสนาในพม่าในประเทศอินเดียก็มีบันทึกตรงกันว่ามิพระนามของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ปรากฏอยู่ (แก้วชาย ธรรมาชัย, 2531: 18) แต่เนื่องมาจากภาษาที่ยากที่จะกล่าวถึงพระนามของพระองค์ทำให้ประชาชนชาวจีนเรียกพระนามของพระองค์ว่า “กวนอิมผ่อสัก” ซึ่งเป็นพระนามทับศัพท์ในภาษาจีน ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาพระภิกษุยังมีการจาริกธรรมอยู่เรื่อยมาจนกระทั่งราวพุทธศตวรรษที่ 11 มีเรื่องเล่ากล่าวขานถึงประวัติของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์อีกว่า ได้มีพระภิกษุจีนออกจาริกธรรมจากกลับได้นำพระปฏิมาของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์กลับมาด้วย แต่ประสบกับคลื่นยักษ์จึงต้องหลบไปพักอยู่บนเกาะแห่งหนึ่งที่ชื่อว่า เกาะบัวจิม (เป็นเกาะที่มีอยู่จริงอยู่ในหมู่เกาะจิ่วซัวคั้งเต้าของประเทศจีน) แต่เมื่อคลื่นยักษ์สงบท่านไม่ได้นำพระปฏิมาของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์เดินทางมาด้วย พระภิกษุรูปนี้ได้สร้างอาศรมประดิษฐานพระองค์ไว้ที่เกาะนี้ จนเมื่อเวลาผ่านไปทำให้ผู้คนต่างพากันมาสักการะพระองค์อย่างท่วมท้นและได้เปลี่ยนชื่อเป็น ไปตละ กลายเป็นปูชนียสถานที่สำคัญของพุทธศาสนิกชนชาวจีนไปในที่สุดและยังมีความเชื่ออีกว่าเกาะนี้เคยเป็นที่ประทับของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์จริง (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2543: 20)

พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ เป็นพระโพธิสัตว์ที่มีคุณธรรมพิเศษมาจากลักษณะและคุณสมบัติซึ่งให้ความหมายผ่านพระนามในภาษาจีน “กวนอิม” ของพระองค์คือ มหากรุณา ที่พระองค์จะทรงคอยสดับฟังเสียงทุกข์สุขของสรรพสัตว์บนโลก และตามความเชื่อว่าพระองค์จะลงมาจุติในโลกมนุษย์เป็นครั้งคราวเพื่อช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ ความเมตตา กรุณาของพระองค์แผ่ไปไกลแม้กระทั่งในนรกที่ต่ำที่สุด และพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์นี้ เป็นที่รู้จักกันในปางของเพชฌัญญู เรียกว่า กวนอิม ซึ่งเป็นเทพเจ้าที่สำคัญมากที่สุด ความกรุณา (ความสงสาร ความเอื้อเอ็นดู, ความรัก, ความเอื้ออาทร) กับบุคลาธิษฐานของความกรุณา จากประวัติของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ในประเทศจีนสามารถสรุปแบ่งความเชื่อของพระองค์ได้โดยพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ที่เกิดจากอำนาจมานของพระอมิตาภะพุทธเจ้าผ่านมาสู่เรื่องราวความเชื่อในพระชาติสุดท้ายของพระองค์คือ พระจิตาเมียวซ่าน ที่เดิมพระองค์เป็นเทพธิดา แล้วได้จุติลงมาโลกมนุษย์เพื่อช่วยปลดปล่อยทุกข์ภัยแก่มวลสรรพสัตว์ ประวัติของพระองค์ในพระชาตินี้ถือเป็นหนึ่งในการสอนให้คนมีคุณธรรมความดี มีความประพฤติปฏิบัติที่ดี คุณความดีเหล่านี้ของพระองค์ได้ปรากฏให้เห็นเป็นที่

ประทับใจของประชาชนชาวจีน ประกอบกับเมื่อความแปรผันของการปกครองบ้านเมืองยังคงมีอยู่
 ท่วมกัน ประชาชนประเทศจีนต้องประสบภัยกับสงคราม การกดขี่ในทุกรูปแบบ กฎเกณฑ์ที่เกิดขึ้น
 ล้วนเกิดขึ้นจากบุรุษเพศทั้งสิ้น ทำให้มีการยกย่องสตรีเพศมากขึ้นจึงทำให้ สตรีกลับมามีบทบาท
 เพราะเป็นเพศที่มีความอ่อนโยน มีความเมตตามากกว่า ด้วยเหตุนี้ยังส่งผลต่อแนวคิดพระโพธิสัตว์
 รวมถึงพระอวโลกิเตศวร โพธิสัตว์ด้วยที่กลายมาเป็นรูปอย่างสตรี แต่ไม่ว่าพระองค์จะมีพระนามว่า
 กวนอิมเนี่ย, เจ้าแม่กวนอิมหรือพระโพธิสัตว์กวนอิม พระองค์ก็เป็นองค์เดียวกับพระอวโลกิเตศวร
 โพธิสัตว์ ที่เมื่อบรรลุมรรคผลแห่งธรรมวิเศษแล้วทรงมีพระเมตตาและกรุณาที่ยังคอยช่วยเหลือมวล
 สรรพสัตว์อยู่ ประวัติการเข้ามาของพระพุทธศาสนาจากประเทศอินเดียสู่ประเทศจีนและประเทศ
 ธิเบตเป็นเหตุผลที่นำแนวคิดพระอวโลกิเตศวร โพธิสัตว์เข้ามาด้วยเช่นกัน

ภาพที่ 25 แผนภาพอธิบายการกำเนิดพระอวโลกิเตศวร โพธิสัตว์ตามแนวคิดในประเทศจีน

ความเป็นไปแห่งธรรมดาของโลก เมื่อมีสิ่งที่คุณคนให้ความเคารพนับถือนานวันยิ่งทวี
 ความสำคัญมากขึ้นไป ก็จะมีเรื่องราวที่ซับซ้อนมา ส่วนหนึ่งเป็นเพราะพัฒนาความคิดของมนุษย์
 เรานั้นย่อมอาศัยองค์ประกอบอื่นมาเป็นส่วนเติมเต็มความคิดเหล่านี้ โดยเฉพาะสิ่งแวดล้อมรอบ ๆ
 ตัว พระอวโลกิเตศวร โพธิสัตว์เดิมพระองค์เป็นเพียงพระโพธิสัตว์ธรรมดา แต่เมื่อบังเกิดความคิด
 เกี่ยวกับอำนาจมีอิทธิฤทธิ์ทำให้ประวัติต้นกำเนิดของพระองค์เปลี่ยนแปลงไป แต่สุดท้ายแล้วไม่ว่า
 พระอวโลกิเตศวร โพธิสัตว์จะมีแนวคิดและประวัติความเป็นมาจากประเทศใดไม่ใช่สิ่งสำคัญแต่สิ่ง
 นั้นอยู่ที่ความเชื่อตามพื้นฐานทางศาสนาที่มนุษย์ไม่สามารถละทิ้งแนวคิดดั้งเดิมได้ ไม่ว่าใน
 ประเทศอินเดียในฐานะพระอวโลกิเตศวร โพธิสัตว์และเมื่อพระองค์ได้ถูกเผยแพร่เข้ามาสู่ประเทศจีน
 ในฐานะพระโพธิสัตว์กวนอิม เกิดมีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาบางส่วนให้สอดคล้องเป็นไปตาม

วัฏจักรแห่งความศรัทธาที่แปรเปลี่ยนซึ่งถูกบ่มเพาะจากความเชื่อให้พัฒนารูปลักษณะภายนอกของพระองค์หรือบุคลาธิษฐาน จึงกลายเป็นสิ่งสองสิ่งที่รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แสดงออกมาทำให้เห็นถึงความอ่อนโยน ความกรุณาอันศักดิ์สิทธิ์เกิดการยอมรับนับถือขึ้นจากรูปกายที่เห็น ด้วยความกรุณาของพระองค์สามารถส่งผ่านและครอบคลุมทุกอย่างอย่างไม่สามารถหาคำอธิบายได้ได้ เป็นจุดหมายสุดท้ายและเป็นที่รวมความศรัทธาทำให้อยากที่จะปฏิบัติตามพระองค์เพื่อที่จะช่วยเหลือสรรพสัตว์และบรรลุถึงเป้าหมายคำสอนทางศาสนาได้เช่นเดียวกับพระองค์

ลักษณะและประเภทการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์

การอธิบายแนวคิดเกี่ยวกับลักษณะและประเภทการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาหายานนั้นเป็นหัวข้อและปัจจัยสำคัญของงานวิจัยนี้ รวมถึงเป็นการวิเคราะห์ให้เห็นภาพได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้นถึงแนวคิดที่มีการพัฒนาไปอย่างมีระบบและเห็นถึงแนวคิดของพระพุทธศาสนาหายานที่จะทำให้ศาสนาของตนดำรงอยู่ได้โดยสอดคล้องกับการดำรงชีวิตอยู่ของผู้คนที่นับถือ แต่สิ่งเหล่านี้ต้องประกอบไปด้วยหลักฐานสำคัญอันได้แก่ หลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์และหลักฐานทางความศรัทธา ถึงแม้หลักฐานทั้ง 2 ประเภทจะไม่สามารถแยกออกจากกันอย่างชัดเจน เพราะสิ่งที่มีร่วมกันเป็นสิ่งที่ต้องกล่าวถึงในเบื้องต้นคือ เรื่องของมิติเวลา ในทางประวัติศาสตร์นั้นมีระยะเวลากำหนดที่แน่นอนเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับประติมานวิทยา แต่ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับหลักฐานทางความศรัทธามักเป็นความต่อเนื่องของเวลาตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน และอนาคต ที่ไม่อาจคาดคะเนถึงจุดเริ่มต้นหรือจุดสิ้นสุดได้ แต่โดยส่วนมากแล้วหลักฐานทางด้านศรัทธาโดยเฉพาะเรื่องของตำนาน เรื่องที่เล่าขานสืบต่อกันมาที่เกี่ยวกับพระองค์จะมีผลต่อการอธิบายแบ่งแยกอุปลักษณะและประเภทของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ได้มากกว่า และเป็นผลที่สืบเนื่องมาจากแนวคิดพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาหายานที่ในระยะหลังเป็นไปในทำนองมีอำนาจการมีอวตารแปลงรูปกายได้หลากหลาย ซึ่งพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ก็ทรงอยู่ในฐานะของพระขยานิโพธิสัตว์ ที่เป็นพระโพธิสัตว์ที่มีตำนานเรื่องเล่าถึงอภินิหารที่สามารถแปลงกายได้เช่นเดียวกัน

ลักษณะโดยทั่วไปของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์

ในประเทศอินเดีย, ประเทศจีน และประเทศทิเบต แนวคิดเกี่ยวกับลักษณะการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ล้วนแล้วแต่เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นพร้อมทั้งความเชื่อดั้งเดิมและความ

ศรัทธาที่มีต่อพระองค์ การกล่าวเช่นนี้เป็นเพราะทั้ง 3 ประเทศ มีแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องนี้ชัดเจนมากที่สุด อีกทั้งยังส่งอิทธิพลความเชื่อเหล่านั้นให้สะท้อนกลับมาสู่หลาย ๆ ประเทศที่ยังไม่เคยรู้จักและศึกษาถึงความเป็นมาและลักษณะของพระองค์ให้กลับมามีบทบาทมากขึ้นเมื่อได้เข้าไปเผยแพร่ โดยเริ่มจากประเทศอินเดียในฐานะที่เป็นแหล่งต้นกำเนิดของพระองค์ แนวคิดเกี่ยวกับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ไม่ใช่ส่วนประกอบย่อยที่ทำให้พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาอีกครั้งแต่พระองค์มีความสำคัญมากที่สุด เป็นที่เคารพในพระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นแบบอย่างในการดำรงตามแนวทางแห่งพระโพธิสัตว์ (สมชัย รักวิจิตร, 2540: 47-48)

เมื่อกล่าวถึงลักษณะการอวตารในเนื้อหานี้เป็นการตีความที่เกิดขึ้นจากการวิเคราะห์ในทางประติมานวิทยา อันหมายถึง ภาพวาด, รูปเคารพ, รูปปั้น, รูปแกะสลัก ที่เป็นศิลปะแบบต่าง ๆ และประกอบกับปัจจัยสำคัญไม่ว่าจะเป็น ความเชื่อ ความเป็นอยู่ และวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ที่แสดงออกมาเป็นหลักในการสร้างรูปแบบแตกต่างกัน ลักษณะของพระองค์มีลักษณะพระพักตร์และพระวรกายภายนอกอย่างบุรุษ เป็นตามแบบพุทธศิลป์ของอินเดีย ทรงเครื่องอสังการอย่างพระมหากษัตริย์หรือเจ้าชายอินเดียโบราณ อาภรณ์ที่ทรงอยู่มีการเปิดให้เห็นพระอุระ (หน้าอก) มีพระหัตถ์ (มือ) และพระบาท (เท้า) ที่ดูใหญ่โตแข็งแรงอย่างยิ่ง เนื่องจากประเทศอินเดียเสื่อมโทรมลงมากจากการรุกรานของชาติต่าง ๆ โดยเฉพาะกองทัพของมุสลิม จากที่กล่าวไว้ในประวัติศาสตร์ความเป็นมาแห่งพระพุทธศาสนา เมื่อพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นและเจริญรุ่งเรืองอยู่ในประเทศอินเดียได้ไม่นานก็ได้รับผลกระทบเป็นเหตุให้สิ่งที่เกี่ยวข้องกับทางพระพุทธศาสนาเสื่อมโทรมลงตามจากการถูกทำลายด้วย ทำให้หลักฐานบางประการไม่ว่าหลักธรรมคำสอน, โบราณสถานและโบราณวัตถุ รวมถึงหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์และพระโพธิสัตว์พระองค์อื่น ๆ จึงได้จากหลักฐานทางซากโบราณคดี, การค้นคว้าทางวิชาการเป็นส่วนมาก นอกจากนี้ยังมีบางส่วนได้ถูกเคลื่อนย้ายไปพร้อมกับการหลบหนีของพระภิกษุและพุทธศาสนิกชนไปตามประเทศที่เข้าไปหลบหนีไม่ว่าจะเป็นประเทศจีนและประเทศทิเบต จากการสืบค้นที่ได้ทำให้ได้เพียงหลักฐานเบื้องต้นที่สามารถเชื่อมโยงให้เห็นถึงความเชื่อเกี่ยวกับรูปลักษณะพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์บางประการในประเทศอินเดียเท่านั้น

จากทัศนะเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนาหายานที่เชื่อว่าพระกายของพระพุทธเจ้ามี 3 ลักษณะที่เรียกว่า ตรีกาย อิทธิพลความเชื่อลักษณะการอวตารและการสร้างรูปเคารพของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ที่ปรากฏอยู่ก็ได้รับความเชื่อนี้เช่นเดียวกัน พระองค์ทรงเกิดจากอำนาจญาณของพระอมิตาภะพุทธเจ้าเป็นภาคสาม โภคกายเป็นพระชยานโพธิสัตว์มีรูปกายอยู่

บนสวรรค์ ซึ่งเป็นกายทิพย์ การโปรดสัตว์ของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์เพื่อให้เป็นการง่าย พระองค์จึงเนรมิตรูปกายในลักษณะ นิรมาณกาย ขึ้นมาอีกทีหนึ่งจึงเกิดเป็นรูปกายที่ปรากฏออกมาในลักษณะต่าง ๆ กันตามแต่ที่จะไปโปรด ดังนั้น ความเชื่อนี้ก่อให้เกิดความสอดคล้องกับพระปฏิมาและรูปภาพที่เป็นไปตามศาสนพงสาวดารประกอบเข้ากับความเชื่อทางจินตนาการของคน ในประเทศจีนได้เพิ่มลักษณะการอวตารที่สำคัญของพระองค์บางปางเพิ่มเข้าไป พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์เผยแผ่เข้าสู่ประเทศจีนพร้อมกับความสับสนเกี่ยวกับพระองค์ เกี่ยวกับทั้งประวัติและลักษณะการอวตารของพระองค์ โดยเฉพาะลักษณะที่พระองค์เสด็จอวตารลงมา รวมถึงรับเอาอิทธิพลแนวคิดแบบตันตระในประเทศอินเดียบางส่วนเข้ามาประกอบกับความเชื่อดั้งเดิมที่มีเรื่องของเทพเจ้าของประชาชนชาวจีน โดยมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ระบุชัดเจนว่า ก่อนยุคราชวงศ์ถังและซ้อง (ช่วงเวลาก่อน พ.ศ. 1160) พระพักตร์มีหนวดเครา ลักษณะของบุรุษ ต่อมาแสดงออกให้เห็นถึงความอึมเิบมีเมตตา แม้จะดูกลมกลืนไประหว่างบุรุษเพศและสตรีเพศอย่างแยกไม่ออกแต่ส่วนมากก็ยังคงความเป็นบุรุษเพศอยู่อย่างยาวนาน

คัมภีร์ที่ได้ถูกรจนาขึ้นก็มีส่วนในการสร้างความเชื่อถึงการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ตามพระคัมภีร์นั้น ๆ คัมภีร์อมิตายุรพุทธานุสสมฤตีสูตฺร กล่าวอธิบายลักษณะของพระองค์ไว้ว่า ทรงมีลักษณะเป็นเจ้าแห่งจักรวาล ขึ้นต้นพระองค์ทรงมีขนาดพระวรกายที่ไม่สามารถวัดได้ มีเศียรสูง 3 เมตร พระองค์จะสูง 800 เมตร (สัมพันธ ก้องสมุทร, 2540: 150) และสัทธรรมปุณฑริกสูตรกล่าวอธิบายลักษณะที่มีพระพักตร์ 11 พักตร์ ข้อความจากคัมภีร์สัทธรรมปุณฑริกสูตรแสดงให้เห็นถึงความพยายามของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ อานุภาพของพระองค์สามารถสำแดงแปลงร่างหรือเนรมิตกายมาแสดงธรรมเพื่อโปรดและช่วยเหลือเหล่าสรรพสัตว์ในรูปลักษณะต่างกัน ไม่ได้เป็นลักษณะที่ตายตัวหรือถูกกำหนดอย่างแน่นอน เป็นเพราะพระมหากรุณาธิคุณของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ที่ทรงช่วยเหลือเหล่าสรรพสัตว์ทั่วทุกทิศ ทุกภพภูมิ ให้รอดพ้นจากมหันตภัยนานัปการ และช่วยเหลือสรรพสัตว์จนกระทั่งบรรลุมรรคผล พระสูตรหรือตำราอื่นยังมีการอธิบายถึงรูปลักษณะที่พระองค์อวตารลงมาแตกต่างกันออกไปเช่นกัน คัมภีร์อมิตายุทธยานสูตร กล่าวว่า ลักษณะของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ทรงมีพระวรกายที่เปล่งประกายด้วยสุพรรณรังสี มีพระเศียรได้ปริมาตรลดระดับด้วยอุณหิส (หน้าผาก) รอบพระพักตร์ มีประภามณฑลรัศมีเปล่งออกจากพระศอกบนพระเศียรประดับด้วยศกรากิลคนมณีรัตน (ชื่อรัตนะชนิดหนึ่ง) เป็นมาลา (วิสุทธิธรรมนิပါတมฤค, 2546: ปฐมบท) ในส่วนคัมภีร์พระสูตรที่ชื่อว่า สหัสถุสสหัสเนตรอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ไวยพลยัมปฺรณอกิณจนมหารุณัจิตรธารณีสุตฺรมหารุณามนตร์ หรือเรียกสั้น ๆ ว่า

มหากรณธารณสูตร เป็นคัมภีร์ที่กล่าวได้ว่าการอธิบายรูปลักษณะการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ให้มีหลากหลายไม่ว่าจะเป็น 8 ภาคบ้าง 33 ภาคบ้าง ในสุดท้ายเพื่อไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งจึงสรุปลักษณะของพระองค์ไว้ในรูปลักษณะเกิดเป็นอีกปางหนึ่งเพียงปางเดียว คือ ปางพันมือพันเนตร (วิกิพีเดียสารานุกรมเสรี, 2555) นอกจากนี้มีตำนานที่เล่าสืบสนุนลักษณะการอวตารของพระองค์ถึงตอนที่พระองค์ถือกำเนิดเป็นพระธิดาเมื่อยุวชน ที่ทรงสละมือของท่านโดยการตัดเพื่อเป็นยาถวายพระบิดา ทันใดนั้นเกิดปาฏิหาริย์มีพระหัตถ์เพิ่มขึ้นมารวมทั้งหมด 1,000 หัตถ์ ซึ่งจะมีการกล่าวอธิบายให้ชัดเจนถึงลักษณะของพระองค์ในส่วนขอประติมานวิทยาของพระองค์ที่สำคัญในส่วนต่อไป

สิ่งที่เห็นได้อย่างชัดเจนเกี่ยวกับลักษณะการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ที่ปรากฏออกมาในความเชื่อเรื่องปางต่าง ๆ ของพระองค์ได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนามหายานแบบตันตระ เกิดขึ้นในประเทศอินเดียยุคสมัยราชวงศ์คุปตะ แต่ที่เป็นลักษณะที่สืบทอดมาจนปัจจุบันนี้ได้แก่ มนตร์และท่ามือ (มุทรา) ของทั้งพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นรูปอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์กล่าวได้ว่าแบ่งเป็นในลักษณะต่าง ๆ ได้อีกไม่ว่าจะเป็น 6 ภาค, 8 ภาค, 33 ภาค, 84 ภาค และ 88 ภาค ตามลำดับ พระองค์ยังคงเป็นบุรุษเพศทั้งยังมีเทพบริวารอื่น ๆ เพิ่มเติมเข้ามา เมื่อลักษณะการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์เสด็จลงมาหลายภาคหลายปางทำให้เกิดความเชื่อเรื่องวันเกิดของพระองค์ย่อมมีหลายภาคตามไปเช่นกันไม่ว่าจะเป็น วันเกิดภาคทั่วไป วันที่ 19 เดือน 2, วันเกิดภาคข้ามสมุทร วันที่ 19 เดือน 6 และ วันเกิดภาคประทับจำศีล วันที่ 19 เดือน 9 เป็นต้น ยังมีลักษณะของพระองค์ที่แสดงออกมารูปแบบหนึ่งที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะคือ ลักษณะที่ดูร้าย โดยเฉพาะเมื่อปรากฏในพระสูตรของตันตระอธิบายว่าพระธรรมของตันตระโดยเนื้อแท้ันั้นมาจาก พระไวโรจนะพุทธเจ้า เป็นแนวคิดที่แตกต่างไปจากเดิมที่ว่าเนื้อหาพระธรรมโดยส่วนมากมาจากพระสมณโคตมศาสดามุณีพุทธเจ้า เมื่อเป็นเช่นนี้ย่อมทำให้รู้ปลักษณ์ของพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์เป็นไปอย่างดูร้าย เป็นที่น่าสะพรึงกลัว น่าเกรงขาม คงลักษณะของบุรุษเพศ เพื่อสอดคล้องกับแนวคิดเดิมเรื่องภูติ ผี ปีศาจ และอำนาจลึกลับของลัทธิบอนที่เป็นความเชื่อดั้งเดิม ลักษณะท่าทางของพระองค์เป็นการปราบมารที่เปรียบเสมือนสรรพกิเลส พระพุทธศาสนามหายานแบบตันตระในประเทศทิเบตเจริญรุ่งเรืองอยู่ในระยะหลัง ซึ่งความเชื่อในเรื่องของพลังทั้งหลายในจักรวาลมีทั้งพลังบวกและพลังลบย่อมทำให้พระโพธิสัตว์มีศักดิ์เพิ่มขึ้นมา แนวคิดรูปแบบนี้รวมไปถึงพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ด้วย ถึงแม้พระองค์จะมีการอวตารลงมาหลายลักษณะตามความเชื่อแต่จะมีลักษณะสรุปสุดท้ายที่ตรงกันดังที่ จิตรา ก่อนันทเกียรติ (2542: 77) กล่าวไว้ดังนี้

1. พระนลาฏกว้าง แสดงถึงความเป็นผู้มีวาสนาบารมี
2. พระขนงหรือคิ้วโค้งเรียวต้งวงพระจันทร์ แสดงถึงพระกรุณาที่มากมาย
3. พระเนตรที่เปรียบเสมือนหงส์ ในทางทัศนะของความเชื่อในจีนเป็นโหงวเฮ้งแบบหนึ่งของผู้สูงศักดิ์
4. พระนาสิกหรือจมูกเปรียบเสมือนสิงห์ แสดงถึงผู้มีอำนาจบารมี
5. พระโอษฐ์หรือปากเปรียบเสมือนมังกร แสดงถึงผู้ทรงความศักดิ์สิทธิ์
6. พระกรรณ หู เปรียบเสมือนแบบช้าง มีลักษณะเป็นยาว หูใหญ่แสดงถึงความอายุยืน
7. พระหนุหรือคางที่อím แสดงถึงวาสนามีบุญที่กินไม่หมด

ลักษณะการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์

ลักษณะการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ไม่ได้มีความแตกต่างกันมากนักพระองค์มีอิทธิพลต่อแนวคิดสืบเนื่องต่อกันผ่านทางแนวคิดพระพุทธศาสนาและความเชื่อท้องถิ่นจากประเทศอินเดียผ่านสู่ประเทศจีนและประเทศทิเบต ทำให้มีหลากหลายประเด็นแนวคิดที่น่าสนใจในทางวิชาการและผู้เชี่ยวชาญทางด้านศาสนาหลายท่านมีทัศนะที่ตรงกันโดยส่วนมากถึงการจำแนกลักษณะของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ที่ได้มาจากหลักฐานทางประติมานวิทยาในด้านต่าง ๆ เป็นสำคัญดังนี้

ลักษณะปางที่ 1 จินตามณีจักรอวโลกิเตศวร อยู่ในลักษณะกายเหมือนท้าวมหาพรหม มักจะทรงประทับนั่งบนดอกบัวในลักษณะยกพระชานุ (เข่า) ด้านขวาขึ้น พระกรขวาค้ำอยู่กับพระชานุ สีพระกายเป็นสีทอง เปล่งปลั่งดุจทองคำ ประดับมงกุฎมีเทริดรูปพระอมิตาภะพุทธเจ้ามี 6 พระหัตถ์ พระหัตถ์ขวามืออยู่ในท่าวิตรรกมูทรา, พระหัตถ์ขวากลางทรงดวงแก้วจินตามณี และ

พระหัตถ์ขวาล่างทรงลูกประคำ, พระหัตถ์ซ้ายบนอยู่ในท่าประทับสุวรรณประภาศิริ, พระหัตถ์ซ้ายกลางทรงดอกบัว และพระหัตถ์ซ้ายล่างทรงกงจักร ซึ่งในพระหัตถ์แต่ละข้างที่ทรงอยู่นั้นย่อมมีความหมายไม่ว่าจะเป็น ทรงจินดามณี หมายถึง แก้วสารพัดนึกที่จะช่วยให้โปรดสรรพสัตว์ให้พ้นจากกองทุกข์ได้สมปรารถนา ทรงลูกประคำ หมายถึง พระองค์ทรงคอยปลดปล่อยความทุกข์ของเหล่าสัตว์ดิรัจฉาน ทรงประทับสุวรรณประภาศิริ หมายถึง ทรงบรรจุในสมาธิทั้งหลายอันแน่วแน่มั่นคงไม่หวั่นไหวแล้ว ทรงดอกบัว หมายถึง ดอกบัวแสดงถึงความสะอาดบริสุทธิ์ ปราศจากเครื่องเศร้าหมองและอวิชชาทั้งหลาย ทรงกงจักร หมายถึง ธรรมจักรที่หมุน เป็นเครื่องทำนุรักษา เป็นการประกาศธรรมอย่างไม่มีวันหยุดเพื่อเผยแผ่สู่เหล่าสรรพสัตว์ต่อไป

ลักษณะปางที่ 2 จัณทิวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ หรือเทพมุนย์บุรุษอวโลกิเตศวร ลักษณะมีทั้งเป็นอย่างมหาบุรุษและสตรีเพศ ตามความเชื่อถือว่าลักษณะของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์อวตารลงมาในลักษณะนี้เป็นพุทธมารดาของพระพุทธรูปเจ้าทั้งหลายถึง 7 โกฎิ (70 ล้านพระองค์) ซึ่งทำให้มีอีกพระนามเรียกว่า นางปรัชญาปารมิตา หรือ สัปตโกฏิพุทธมาตมहाจันติ ปราภฏเป็นพระมารดาของพระพุทธรูปเจ้าจำนวน 70 ล้านพระองค์ บางทีก็มี 2 พระหัตถ์ 12 พระหัตถ์ 8 พระหัตถ์ และ 32 พระหัตถ์ ตามลำดับ แต่โดยส่วนมากจะมีลักษณะ 1 พระเศียร มี 3 พระเนตร มี 18 พระหัตถ์ พระวรกายมีสีเหลือง หรือ สีขาว สรีระประดับด้วยรัตนทั้ง 7 พระหัตถ์บนทั้ง 2 ทรงปางเทศนา ส่วนพระหัตถ์อื่น ทรงมีเทพศาสตราวุธต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น วัชร, สังข์, กระบี่, ธง, กงจักร, บ่วงบาป, ตริศูล และคนโท เป็นต้น คำว่า “จันติ” มีความหมายว่า บริสุทธิ์ สะอาด แสดงให้เห็นถึงจิตของพระองค์เดิมทรงไว้ซึ่งความเมตตา กรุณา ปัญญา และความบริสุทธิ์อันยิ่งใหญ่ พระองค์ทรงอวตารลงมาในรูปลักษณะนี้เพื่อโปรดมนุษย์ในโลกโดยตรงให้พ้นจากภัยวิบัติ เหตุการณ์ชั่วร้าย และความยุ่งเหยิงต่าง ๆ เพราะพระองค์ทรงถือว่าสรรพสัตว์โดยเฉพาะมนุษย์เปรียบเสมือนดังบุตรในอุทรซึ่งพระองค์จะต้องเลี้ยงดูและปกป้อง

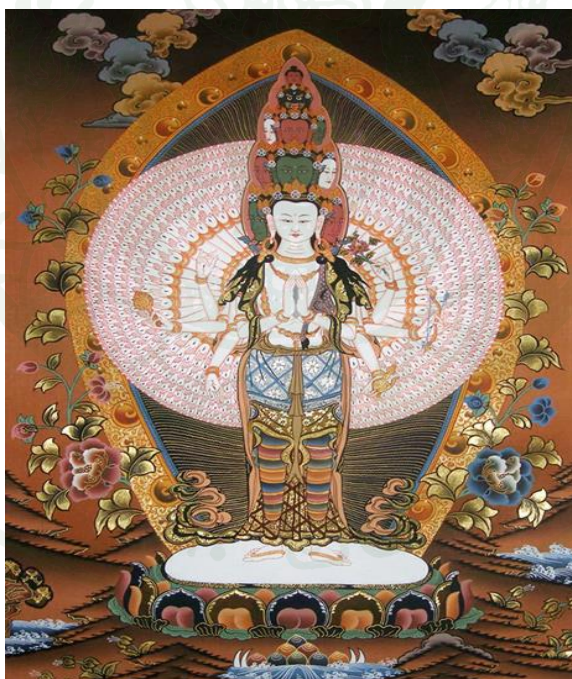
ลักษณะปางที่ 3 เอกาทศมุขอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ทรงมีลักษณะพระพักตร์ 11 พระพักตร์ พระพักตร์หน้า 3 พระพักตร์ อยู่ในลักษณะสงบนิ่ง พระพักตร์ด้านขวา 3 พระพักตร์ อยู่ในลักษณะโกรธ พระพักตร์ด้านซ้าย 3 พระพักตร์ อยู่ในลักษณะมีเขี้ยวออกมาจากพระโอษฐ์ เบื้องหลัง 1 พระพักตร์ อยู่ในลักษณะยิ้มอย่างดู เบื้องบนทั้ง 10 มีอีกหนึ่งพระพักตร์ เป็นพุทธพักตร์ ถือเป็นลักษณะที่รวมเอาพระพักตร์ของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ไว้ทั้งหมด และทั้ง 11 พระพักตร์ ประดับด้วยมาลัยมงกุฎเทริด รูปพระอมิตาภะพุทธรูป มี 4 พระหัตถ์ พระหัตถ์ขวามือทรงลูกประคำ พระหัตถ์ขวาล่างอยู่ในท่าอภัยมุทระ พระหัตถ์ซ้ายบนทรงดอกอุบล และพระหัตถ์ซ้ายล่างทรงหม้อน้ำ

อมฤต ลักษณะของพระองค์แสดงออกมาโดยมี 11 พระพักตร์ แบ่งเป็น 3 แถว สันนิษฐานว่า การแบ่งพระเศียรนี้หมายถึง การรวมกันของพระมัญชุศรีโพธิสัตว์, พระวัชรปาณีโพธิสัตว์ และ พระอวโลกเตศวรโพธิสัตว์เข้าไว้ด้วยกัน การอวตารของพระองค์ที่ปรากฏให้เห็นในรูปลักษณะแบบนี้จึงมีอีกพระนามหนึ่งว่า “สมันตมุข” ที่มีความหมายว่า มีพระพักตร์รอบทิศหรือเห็นโดยรอบ ลักษณะนี้ปรากฏอยู่ในประเทศอินเดียในช่วงที่พระพุทธศาสนารุ่งเรืองเป็นอย่างมาก

ลักษณะปางที่ 4 หัยครีวอวโลกิตेश्वรโพธิสัตว์ หรือ พระอัสวาทะประภาราชา นิยม สร้างในประเทศทิเบต ประเทศมองโกลเลีย และประเทศญี่ปุ่นตอนเหนือ มีรูปลักษณะพระพักตร์ที่ดูร้าย โกรธจัด ซึ่งแตกต่างจากลักษณะอื่นที่เน้นความเมตตา เนื้อพระเศียรเทริดหัวม้าสีขาว มี 3 พระพักตร์ มี 3 พระเนตร มี 8 พระหัตถ์ พระหัตถ์ขวาพระแสงขวาน ประคำ และบ่วงบาศ พระหัตถ์ซ้ายทรงดอกบัว คนโท และธนู ส่วนพระหัตถ์คู่หนึ่งอยู่ในท่าอัญชลี พระกายทอแสงดั่งดวงอาทิตย์ ประดับด้วยเพชรนิลต่าง ๆ มีพระเพลิงพุ่งออกจากพระโอษฐ์เป็นรัศมี มีเขี้ยวงอกออกมา มีเกศาตุศ สอราชสีห์ ลักษณะนี้แสดงให้เห็นถึง พระพลกำลังว่องไวดุจม้าแก้ว วิ่งไปได้ทุกสารทิศ เหยียบย่ำ กำราบมาร ขจัดมารได้อย่างทันทั่วทั้งที่ (“มาร” ในที่นี้มีความหมายเปรียบได้กับ “กิเลส”) เชื่อว่า พระองค์ทรงอวตารลงมาเพื่อโปรดสรรพสัตว์ที่อยู่ในภูมิดิรัจฉาน มีตำนานอีกประการหนึ่งกล่าวไว้ว่า พระองค์ทรงเป็นพญายมตามความเชื่อของจีนที่เกิดจากการอวตาร ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้มีความเชื่อว่าเป็นพระองค์เดียวกับพญายมของจีน ที่ทรงอวตารลงมาประทับอยู่ในนรกที่ถือเป็นนรกพิพากษามีอยู่ด้วยกันทั้งหมด 10 ขุม จากนั้นรกลใหญ่ที่อยู่ไม่ได้มีความแตกต่างไปจาก พระพุทธศาสนาเถรวาท เพียงแต่มีพระอวโลกิตेश्वรโพธิสัตว์เป็นอวตารปางหนึ่งในจำนวน การอวตารของทั้งพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ในจำนวน 10 พระองค์ พระองค์ทรงอวตารเป็นพญายมในนรกขุมที่ 8 มีพระนามภาษาจีนชื่อว่า เฟ่งเจิ้งอ้วง ซึ่งมีการอธิบายถึงนรกขุมนี้ว่าเป็นนรกที่ไว้ลงโทษพวกทุจริตคดโกง

ลักษณะปางที่ 5 อารยอวโลกิตेश्वรโพธิสัตว์ หรือ พระปาริสุทธิการุณย์โพธิสัตว์ มีรูปลักษณะอย่างมนุษย์สามัญธรรมดาเป็นมหาบุรุษ ทรงเครื่องอาภรณ์อลังการ ได้รับการยกย่องว่าเป็นลักษณะของประธานของทั้ง 32 นิรมาณกายหรือเป็นลักษณะของพระโพธิสัตว์อื่น ๆ ทั้งหมดของพระองค์ เพราะปรากฏพระกายอยู่ในดินแดนสุขาวดีพุทธเกษตร ทรงประทับนั่งขัดสมาธิหรือยืนอยู่บนปัทมอาสน์ มีพระเศียรเดียว มี 2 พระหัตถ์ พระหัตถ์ขวาทรงดอกบัว พระหัตถ์ซ้ายทรงคนโทหรือประทาน อยู่เบื้องซ้ายของพระอมิตาภะพุทธเจ้า ทรงบริสุทธี มีมหากรุณาสุดประมาณ ปรากฏให้เห็นมากที่สุดตามความเชื่อของพระพุทธศาสนามหายาน

ลักษณะปางที่ 6 สหัสสุทศหัตถเนตรอวโลกิเตศวร ปางนี้ปรากฏลักษณะออกมาให้เห็นว่ามีฤทธิ์มีอำนาจพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์มีพระเศียรรวมกันถึง 27 เศียร หรือ อาจจะมากกว่านี้ โดยพระเศียรบนสุดจะเป็นพระเศียรเหมือนของพระอมิตาภะพุทธเจ้า มีพระเนตร 3 พระเนตร สีพระกายเป็นสีทองชมพู มีพระหัตถ์ 1,000 พระหัตถ์ โดยจะมีคู่หนึ่งอยู่ในท่าอัญชลี พระหัตถ์แต่ละพระหัตถ์ทางสิ่งของที่เป็นสัญลักษณ์ของมหาปณิธานในการโปรดสัตว์ และในใจกลางพระหัตถ์ ปรากฏมีดวงพระเนตรประดิษฐานอยู่หัตถ์ละหนึ่งดวง ซึ่งถอดเป็นธรรมาธิฐาน หมายความว่า ดวงเนตร 1,000 ดวง หมายเอาปัญญาธิคุณในการสอดส่องทะลุปรุโปร่งโดยทั่ว พระหัตถ์ 1,000 พระหัตถ์ หมายถึง ความสามารถอันยิ่งใหญ่ที่จะช่วยอุทิศสรรพสัตว์ขึ้นมาจากห้วงแห่งความทุกข์ รูปลักษณะนี้เป็นที่นับถือในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานแบบตันตระเป็นการรวมลักษณะของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์จาก 84 ลักษณะให้อยู่สหัสสุทศหัตถเนตรอวโลกิเตศวรเพียงลักษณะเดียว

ภาพที่ 26 ภาพวาดพระสหัสสุทศหัตถเนตรอวโลกิเตศวร ศิลปะเชิเบต
ที่มา: พลังจิต (นามแฝง) (2554)

ภาพที่ 27 เทวรูปพระอวโลกิเตศวร สมัยราชวงศ์ซ่ง ราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 ทำด้วยไม้ลงสี
ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ใน Nelson-Atkins Museum, Kansas City
ที่มา: พลังจิต (นามแฝง) (2554)

ภาพที่ 28 เซนจู กันนอน (พระอวโลกิเตศวรพันหัตถ์) ศิลปะญี่ปุ่นสมัยเฮอัน พุทธศตวรรษที่ 17
(Tokyo National Museum)
ที่มา: พลังจิต (นามแฝง) (2554)

จากลักษณะการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ทั้ง 6 ลักษณะข้างต้น ยังมีลักษณะอื่น ๆ อีกที่สอดคล้องกับประวัติของพระองค์ที่เมื่ออยู่ในประเทศอินเดียได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ซึ่งมี 1 พระพักตร์ บนพระพักตร์มีพระเนตรที่สามอยู่ตรงกลางพระนลาฏ มี 8 พระหัตถ์ที่ต่างถือวัตถุต่าง ๆ พระหัตถ์ขวาเรียงจากบนลงมาถึงือ วัชร, อังกฤษ (ขอช้าง), ปัทมะ (หนังสือหรือดอกบัว) และสังข์ พระหัตถ์ซ้ายเรียงจากบนลงมาถึงือ จูกร, ลูกประคำ, หม้อน้ำมนต์และดาบ (พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, 2547: คำนำ) เมื่อเข้าสู่ประเทศจีนค่อย ๆ เปลี่ยนมาเป็นหลายลักษณะไม่ว่าจะเป็น ลักษณะปัทมทวารสินี ลักษณะกายของพระองค์ทรงอาภรณ์ชุดขาว ประทับบนดอกอุบลขาว, เสวตภควดี ทรงมีลักษณะกายสีขาว, ปัทมปาณี ทรงดอกบัวในพระหัตถ์, ศลาสาวลิน ทรงนั่งห่มใบไม้, อโมฆบาส ทรงบ่วงไว้จุดสรพัสตร์ที่เวียนวายุในทะเลทุกข์ ทั้งนี้เป็นเพราะรูปลักษณ์ของฝ่ายหญิงแทนค่าในเรื่องความเมตตากรุณาได้ดี ในขณะที่รูปลักษณ์อย่างบุรุษเพศจะสะท้อนเรื่องคุณธรรมมากกว่าความเมตตา ลักษณะการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ในประเทศต่าง ๆ ในประเทศจีนและประเทศใกล้เคียงโดยทั่วไปจะปรากฏว่ามีพระเศียรเดียว มี 2 พระกร โดยเฉพาะจะมีพระวรกายอ่อนช้อยไปทางแบบของสตรีเพศ พระโอษฐ์เล็กและมีการกล่อมวยพระเกศาม้วนไปด้านหลัง ฉลองพระองค์ก็เป็นสิ่งสำคัญที่บ่งบอกถึงลักษณะของพระองค์ในประเทศจีนส่วนมากจะอ่อนพลิ้วเช่นเดียวกับอาภรณ์คลุมขาวเป็นลักษณะเสื้อผ้าของผู้หญิง มีรัตนประดับตกแต่งบางครั้งตั้งแต่พระเศียร, พระศอ, พระกร และพระบาท ตามลำดับ แต่โดยปกติจะมีรัศมีเกล้าเล็กอยู่ด้านหน้า แต่ในระยะหลังได้พัฒนามาเป็นผ้าคลุมพระเศียรแบบพระภิกษุณี ไม่ว่าจะอยู่ในลักษณะใดสามารถสรุปแยกลักษณะของพระองค์ที่สำคัญไว้ได้ดังนี้

ปรากฏในลักษณะประทับยืน ส่วนมากก็จะมีพระวรกายที่โน้มลง โดยพระเศียรจะเอียงเล็กน้อย โดยพระหัตถ์ข้างหนึ่งยกขึ้นในท่าประทานพรข้างหนึ่งจะยกสูงกว่าอีกข้างหนึ่งเล็กน้อย ส่วนพระกรจะถูกปกปิดไว้ด้วยอาภรณ์ขาว บางครั้งหากปรากฏในลักษณะพระศอตั้งตรง ส่วนล่างของพระวรกายจะมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างแต่ส่วนมากจะประทับยืนบนดอกบัวและหลังบนหลังมังกร

ปรากฏในลักษณะประทับนั่ง พระบาทจะอยู่บนพื้น บางครั้งพระเพลา (ขา) ขวาทะชันทับอยู่บนพระเพลา (ขา) ซ้าย บางทีก็ยกสูงขึ้น บางทีอาจจะเห็นพระบาททั้งสองข้างอยู่บนที่ประทับ และบางครั้งก็ประทับอยู่บนก้อนเมฆขาวพร้อมด้วยคันธนู, ลูกธนูและโล่ในพระหัตถ์อีกข้างหนึ่ง

ปรากฏในลักษณะอื่น จะมีเหล่าบริวารเป็นเด็กผู้ชายนามว่า ซานไซ เฝ้ายู หรือ ลังนุ ที่เป็นนางเงือกถือไข่มุกขนาดยักษ์อยู่ บางครั้งพระองค์ก็จะปรากฏอยู่ทางเบื้องขวาของพระอมิตาภะพุทธเจ้าพร้อมกับพระมหาเสถียรปราชญ์โพธิสัตว์ประทับอยู่เบื้องซ้าย บางครั้งก็ปรากฏเป็นเด็ก ๆ แวดล้อมอยู่ข้างพระองค์

ลักษณะที่ถือเป็นสัญลักษณ์สำคัญเห็นได้อย่างแพร่หลายเป็นสิ่งที่เหมือนกันของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ไม่ว่าจะอยู่ในลักษณะใดคือ พระเศียรทรง “เทริด” (อ่านว่า “เซิด” มีลักษณะครอบมงกุฎคล้ายชฎา) มีรูปพระพุทธรูปปางสมาธิประทับอยู่เหนือพระนลาฏ พระพุทธรูปพระองค์นี้คือ พระอมิตาภะพุทธเจ้า แสดงความหมายเป็นสื่อเชื่อมโยงระหว่างพระอมิตาภะพุทธเจ้ากับพระองค์ หากเป็นปางที่มีหลายพระเศียร พระเศียรบนสุดจะเป็นพระเศียรพระอมิตาภะพุทธเจ้า รัศมีที่แผ่ออกมาเพื่อถวายแด่พระอมิตาภะพุทธเจ้า ที่เห็นโดยชัดเจนอีกประการคือ พระองค์ต้องมีปัทมะ (ดอกบัว) เพราะฉะนั้น ดอกบัวถือเป็นสัญลักษณ์ประจำพระองค์ของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ที่พระอมิตาภะพุทธเจ้าทรงประทานให้พระองค์ ทรงสถิตประทับขึ้นบนอาสนดอกบัวเหนือผืนน้ำที่ไหลลงมาเหนือเมฆ ณ เกาศักดิ์สิทธิ์ เป็นการเปรียบเทียบให้เห็นว่าพระองค์อยู่เหนือจากบ่วงกรรมทั้งปวง เป็นผู้ไถ่ถอนเสียงร้องคร่ำครวญของเหล่าสรรพสัตว์และเป็นผู้ช่วยเหลือสรรพสัตว์เหล่านั้นให้พ้นทุกข์ (วิยะดา ทองมิตร, 2554: 75) เป็นเครื่องแสดงอีกว่าพระองค์เป็นสายของพระอมิตาภะพุทธเจ้าแห่งสุขาวดีพุทธเกษตร ที่เป็นดินแดนแห่งดอกบัวเป็นการยึดมั่นของพระองค์ที่มีต่อพระบรมศาสดา ที่ทรงแจกกันสีเขี้ยว บรรจุน้ำทิพย์และกึ่งหลิว สิ่งนี้เป็นไปตามทศนะเพิ่มเติมของประชาชนชาวจีน ซึ่งมีความหมายแบ่งได้ 2 ประการ คือ ประการแรกเป็นสัญลักษณ์บ่งชี้ถึงกำลังรับหยาดน้ำซึ่งเป็นเครื่องหมายของความเมตตาและปัญญา ประการที่สอง คือ หยาดน้ำนั้นกำลังประพรมให้เหล่าสรรพสัตว์ผู้อยู่ในห้วงทุกข์ที่กำลังระลึกถึงพระนามของท่าน

เรื่องลักษณะของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ไม่ใช่อยู่แค่เพียงรูปลักษณะที่เห็นเพียงภายนอกเท่านั้น ลักษณะของพระองค์ที่สมบูรณ์ที่สุดต้องนำพระนามของพระองค์มาเป็นองค์ประกอบในการตีความด้วย พระนามของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ล้วนแล้วตีความวนเวียนอยู่ที่ความกรุณาอยู่เสมอ ซึ่งอาจจะไม่ถูกต้องโดยตรงตามรากศัพท์แต่ถ้าเป็นทางด้านแนวความคิดแล้วสอดคล้องกันเป็นอย่างมาก พระโพธิสัตว์ในทศนะของพระพุทธศาสนาหายานนั้นส่วนมากเป็นพระคุณลักษณะของพระพุทธรูปที่แสดงออกมา ซึ่งสิ่งนี้ล้วนแล้วแสดงออกมาให้เป็นรูปลักษณะโดยวิธีการแสดงปาฏิหาริย์อย่างการอวตารมีพระพักตร์คู่อิมมีชีวิตชีวาและพระเนตรที่แสดงออกมาให้เห็นถึงพระมหากรุณาธิคุณอันอบอุ่นน่าเคารพ โดยส่วนมากแล้วลักษณะที่กล่าวมาข้างต้นจะได้รับอิทธิพล

มาจากความเชื่อในประเทศจีนเสียมากกว่า แต่ก็ไม่ได้ทั้งหมดส่วนหนึ่งเป็นเพราะว่าในประเทศอินเดียเกิดปัญหาการรุกรานจากต่างชาติมีการเผาทำลายหลักฐานสิ่งสำคัญทางพระพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็น พระคัมภีร์, รูปเคารพ, รูปภาพ และ โบราณสถาน รวมไปถึงหลักฐานเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพระอวโลกิเตศวร โพธิสัตว์ เป็นต้น แต่ก็ยังมีหลักฐานบางชิ้นที่ทำให้เราสามารถยืนยันได้ถึงประวัติความเป็นมาของพระองค์ได้ ทั้งนี้จากการศึกษาทั้งลักษณะและพระนามของพระอวโลกิเตศวร โพธิสัตว์มีความสอดคล้องกัน ต้องดูองค์ประกอบหลายอย่างไม่ว่าจะเป็นลักษณะการแต่งกาย, อาสนะที่ประทับ, จำนวนพระเนตรหรือพระพักตร์ และสิ่งที่ทรงถือ เป็นต้น การเปลี่ยนพระนามที่เห็นในหลากหลายประเทศเกิดขึ้นแต่เพียงให้ดำรงอยู่ภายใต้หลักความเชื่อทางวัฒนธรรมเดิม แต่ยังคงไว้ซึ่งคุณลักษณะต่าง ๆ พอให้แยกออกว่าเป็นพระอวโลกิเตศวร โพธิสัตว์ ลักษณะของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ที่ปรากฏให้เห็นนี้เป็นข้อสังเกตเบื้องต้นที่สืบเนื่องมาจากความสับสนทางความคิดหรือเป็นเพียงมโนภาพที่เกิดขึ้น ซึ่งสามารถอธิบายเป็นเชิงประวัติศาสตร์และวิชาการได้โดย เป็นเรื่องที่ยากจะอธิบายถึงลักษณะที่แท้จริงของพระโพธิสัตว์ รวมไปถึงพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ จึงจำเป็นต้องมีการสร้างประติมานวิทยาไม่ว่าจะเป็นรูปภาพและรูปปั้นต่าง ๆ ขึ้นมา ในความเป็นจริงแล้วสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์แทนพระองค์เหล่านี้ช่วยในการทำสมาธิได้ง่ายขึ้น เนื่องจากพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์พระองค์นี้เป็นที่รู้จักและเป็นที่เคารพบูชาอย่างแพร่หลายก่อให้เกิดศรัทธาอย่างมาก จึงทำให้เกิดการเนรมิตกายเป็นลักษณะต่าง ๆ เพื่อที่จะสามารถช่วยเหลือสรรพสัตว์ผู้ตกทุกข์ได้อย่างถ้วนทั่ว และนำสรรพสัตว์เหล่านั้นเข้าสู่กระแสแห่งธรรมได้โดยง่ายเกิดจากความเชื่อและความศรัทธาที่มีต่อพระองค์

ประเภทการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์

ประเภทการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์สอดคล้องกับการบำเพ็ญบารมี (ซึ่งจะกล่าวอธิบายไว้ในหัวข้อต่อไป) จนถึงขั้นเป็นพระโพธิสัตว์มหาสัตว์ เมื่ออยู่ในสภาพเทพก็เป็นเทพ โพธิสัตว์ที่มีฤทธิ์มาก มีบารมีมาก จึงปรากฏพระกายได้ตามพระประสงค์ ด้วยเหตุนี้พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์จึงเป็นมหาเทพโพธิสัตว์จึงมีพระกายที่ประเสริฐสุดเทียบเท่าพระพุทธเจ้า แต่ทั้งนี้การแบ่งประเภทการอวตารของพระองค์เกิดขึ้นนั้นเป็นการแสดงให้เห็นถึงแนวคิดเพิ่มเติมขึ้นไปอีก ประเภทการอวตารส่วนใหญ่เป็นการแบ่งตามความนิยมและความศรัทธาของคนในแต่ละยุคสมัย โดยเฉพาะเมื่อเกี่ยวข้องกับเรื่องของภพภูมิที่เป็นความเชื่อพื้นฐานอีกทั้งยังเป็นข้อกำหนดโดยทั่วไปที่มีลำดับขั้นที่ชัดเจนตามความเป็นจริง ซึ่งในพระพุทธศาสนาไม่ว่าฝ่ายใดก็มีความเชื่อเรื่องภพภูมิที่ตรงกัน ในพระพุทธศาสนาเถรวาทได้กล่าวถึงเรื่องของภพภูมิไว้เช่นกัน

โดยอธิบายไว้อย่างชัดเจนว่ามนุษย์ล้วนแล้วแต่มีการเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิที่แตกต่างกันไปตามแต่กรรมหรือการกระทำของแต่ละคน ทั้งนี้เป็นเพียงข้อสันนิษฐานในขั้นต้นว่าจะต้องมีภพภูมิที่มีมากกว่าภพภูมิของมนุษย์ จากระบวนคติทางศาสนาที่สำคัญคือ “ไตรภูมิพระร่วง” กำหนดไว้ว่าภพภูมิมีทั้งหมด 31 ภูมิ สามารถเขียนโดยแบ่งออกเป็น 3 ภูมิ ได้ดังนี้

ภูมิที่ 1 กามรูปภูมิ ประกอบด้วยส่วน “อบายภูมิ” มีความหมายว่า แดนที่มีแต่ความทุกข์มี 4 ภูมิ และ “สุคติภูมิ” หมายถึงแดนที่มีความสุข ได้แก่ สวรรค์ 6 ภูมิแรก และภูมิของมนุษย์ 1 ภูมิ รวมทั้งหมดเป็น 7 ภูมิ ทั้งอบายภูมิและสุคติภูมิรวมแล้วเป็น 11 ภูมิ จัดอยู่ในภูมิที่เรียกว่า “กามรูปภูมิ” เป็นเพราะทั้งหมดแล้วยังล้วนยึดติดมีความทะยานอยากอยู่กับกามรูป ไม่เว้นแม้แต่ในสวรรค์ที่เทวดาและนางฟ้าก็ยังอยู่กับความรัก โลภ โกรธ หลง ตัณหา เป็นต้น

ภูมิที่ 2 รูปภูมิ ประกอบด้วยสวรรค์ของพรหม 16 ภูมิ ภูมิสวรรค์นี้พรหมเทวดายังมีรูปอยู่แต่ไม่ได้มีรูปกายอย่างเทวดา-นางฟ้า หรืออย่างมนุษย์ ในไตรภูมิกล่าวว่ามีรูปร่างคล้ายกับลูกฟัก ไม่มีแขนไม่มีขา ตั้งอยู่บนแท่นในวิมาน เป็นภูมิที่มีความสุขมากขึ้นไปกว่าของสวรรค์ภูมิแรก ที่เป็นเช่นนี้เพราะไม่มีเรื่องของกามเข้าไปเกี่ยวข้องปะปนอาศัยแต่เพียงการทำทานสมาธิรู้สึกลิขิตดีแล้ว

ภูมิที่ 3 อรูปภูมิ ประกอบด้วยสวรรค์ของอรูปพรหม 4 ภูมิ เป็นภูมิที่เป็นพรหมแต่เป็นพรหมที่ไม่มีรูป มีแต่จิต เปรียบเสมือนดวงไฟลอยอยู่เหนือแท่นในวิมาน

สาระสำคัญในวรรณคดีไตรภูมิพระร่วงมีการอธิบายถึงเรื่องของบาปและบุญตามแต่สิ่งที่บุคคลนั้น ๆ ได้พึงกระทำ ไตรภูมิพระร่วงฉบับเดิมมีตำนานเนื้อหาที่อาจจะเข้าใจได้ยาก แต่ก็ถือว่าเป็นหนังสือที่มีส่วนสำคัญ เนื่องด้วยความสำคัญนี้ยังทำให้ช่วงเวลาที่ผ่านมามีหนังสือหลายต่อหลายเล่มเขียนอธิบายเนื้อหาในไตรภูมิพระร่วงใหม่ ทำให้อ่านได้เข้าใจและง่ายมากขึ้นซึ่งบางทีก็มีการเขียนอธิบายเพิ่มเติมไปตามแนวคิดของผู้เขียนหรือผู้ตีความที่ได้ทำการอ่านจากต้นฉบับเก่าจึงทำให้เนื้อหาเดิมบางอย่างอาจเปลี่ยนแปลงไปแต่โดยรวมแล้วยังคงเนื้อหาที่สำคัญอยู่ ชื่อภูมิแต่ละชั้นเป็นชื่อที่จำได้ยากยิ่งแต่บางชื่อนั้นเป็นชื่อที่เรารู้จักหรือเคยได้ยินมาบ้าง มีเหล่าเทวดา, นางฟ้า, สัตว์นรก, เปรต, สัตว์เดรัจฉาน เป็นสิ่งที่ยูนอกเหนือจากความเป็นมนุษย์ ทั้งหมดล้วนแล้วปรากฏอยู่ในส่วนที่เกี่ยวข้องต่อการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ที่แสดงให้เห็นถึงบทบาทในการช่วยเหลือเหล่าสรรพสัตว์ตามแต่บารมีในแต่ละภูมิของความเชื่อในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในส่วนของพระพุทธศาสนาหายานกล่าวอธิบายถึงเรื่องของภพภูมิไว้โดยไม่ได้แบ่งแยกย่อยเหมือนอย่างในลักษณะเดียวกับพระพุทธศาสนาเถรวาทแต่ที่ให้ความสำคัญจะเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับการแบ่งประเภทของพระโพธิสัตว์และที่สำคัญคือ พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ที่จะอวตารลงไปโปรดสัตว์ในแต่ละภพภูมิ ส่วนมากในแถบประเทศเอเชียพระองค์จะเป็นที่รู้จักในสภาพที่เป็นมนุษย์ ภูมิเป็นที่รู้จักกันในสตรีเพศ ซึ่งในที่นี้เพื่อให้เห็นได้อย่างชัดเจนจึงจัดแบ่งประเภทการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ได้เป็น 6 ประเภท ดังนี้

ประเภทที่ 1 เทวภูมิ เป็นภูมิของเทพและพรหม

ประเภทที่ 2 มนุษยภูมิ เป็นภูมิของมนุษย์แบ่งเป็นบุรุษเพศและสตรีเพศ

ประเภทที่ 3 อสุรภูมิ เป็นภูมิของอมนุษย์ อันได้แก่ ยักษ์ มาร และปีศาจร้าย

ประเภทที่ 4 เจริญานภูมิ เป็นภูมิของสัตว์ต่าง ๆ

ประเภทที่ 5 เปรตภูมิ เป็นภูมิของอบายภูมินอกแดนนรก เต็มไปด้วยความอดอยากหิวโหย ปรากฏรูปร่างที่พิกลพิการแตกต่างกันไป

ประเภทที่ 6 นรกภูมิ เป็นภูมิของสัตว์นรกที่ต้องถูกลงโทษอย่างหนัก

ภูมิทั้ง 6 ข้างต้นเป็นการอธิบายถึงการโปรดสัตว์ของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ซึ่งยังปรากฏให้เห็นดังในคัมภีร์สังฆธรรมปุณทริกสูตรบทที่ 24 ชื่อว่า “สมันตมุขปวิรรค” มีเนื้อหาที่สอดคล้องกับการแบ่งประเภทการอวตารของพระองค์อีกด้วย ในบทนี้เริ่มต้นด้วยพระอักษยมติโพธิสัตว์ทูลถามต่อพระพุทธเจ้าว่าด้วยเรื่องราวในอดีตกาลของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์และปัจจัยเหตุถึงการที่ต้องมาดูแลโลกธาตุแห่งนี้ พร้อมทั้งการประกาศพระธรรมของพระองค์เป็นอย่างไร ดังที่ปรากฏต่อไปนี้

... ในโลกธาตุบางแห่งนั้นกุลบุตร พระโพธิสัตว์ มหาสัตว์ อวโลกิเตศวร แสดงธรรมแก่สรรพสัตว์ในรูปของพระพุทธเจ้า ส่วนที่อื่นนั้นในรูปของพระโพธิสัตว์ สำหรับบางคนก็แสดงธรรมในรูปของพระปัจเจกพุทธ สำหรับคนอื่นแสดงในรูปของพระสาวก สำหรับคน

อื่น ๆ ก็อาจแสดงในรูปของพระพรหม พระอินทร์หรือคนธรรพ์ สำหรับผู้ที่ห็นหาธรรมได้ด้วยปีศาจ พระองค์ก็แสดงธรรมในรูปของปีศาจ สำหรับผู้ที่ห็นเข้าหาธรรมได้โดยพระอิศวร พระองค์ก็แสดงธรรมในรูปของพระอิศวร... (ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, 2554: 332-333)

นอกจากนี้พระสัทธรรมปณทริกสูตรสมันตมุขปรัวรรคในบทที่เกี่ยวข้องกับพระอานุกาพในการแสดงธรรมโปรดสัตว์ของพระองค์ยังได้รับการแปลออกมาเป็นสำนวนรูปแบบวรรณกรรมไทยที่ทำให้สามารถเข้าใจได้ง่ายโดย ภาคภูมิ วงศ์รัตนพิบูลย์ (2543: 19) ดังนี้

“เหล่าสัตว์เสวยทุกข์	ทรมาน
ถูกรุมเร้าปีศาจการ	ไปสิ้น
ด้วยเดชพระปัญญา	ญาณะ วิเศษ
จักขจัดเชษฐอื่น	สหา โลกภูมิ”

อธิบายว่าปวงเหล่าสรรพสัตว์ที่ได้รับทุกข์ทรมาน ถูกเบียดเบียนไม่รู้จักจบสิ้น แต่ด้วยอำนาจแห่งพระปัญญาญาณอันวิเศษ ก็จะสามารถบำบัด ปิดเป่าทุกข์เชษฐในโลกธาตุแห่งนี้ได้

“พระบริบูรณ์เปี่ยม	เดชา
อนุเคราะห์ปวงประชา	สัตว์โลก
สติอุบายปัญญา	กว้างขวาง นักแฮ
นฤมาณกายเพียงโกฏี	ทั่วทั้ง สหภูมิ”

อธิบายได้ว่า ทรงบริบูรณ์ ถึงพร้อมแล้วในพละเดชเดชาานุภาพ ทรงโปรดด้วยสติ ปัญญาอุบายอันกว้างขวาง ในโลกธาตุทั้งหลายทั่วทั้งทศทิศ จะไม่มีดินแดนภพภูมิใดที่ไม่ปรากฏกาย

“อบายภูมิเปรด	เจริญงาน
นิรยสถาน	ถิ่นบาป
ชาติชราอาพาธ	มรณะ ทุกข์เฮย
ก็จักมลายสูญ	ได้พ้น วายเวียน”

อธิบายได้ว่า ในอภายภูมิต่าง ๆ นรกภูมิ เปตภูมิ เปรตภูมิ อีกรั้งความทุกข์จากการเกิด แก่ เจ็บ ตาย จะค่อย ๆ คับสิ้นไป

อธิบายให้เข้าใจได้ว่า ด้วยเหตุที่เกิดจากการให้ความสำคัญในแนวคิดของพระพุทธศาสนา มหายานว่าสรรพสัตว์ล้วนแต่มีจิตที่สามารถก้าวเข้าสู่หนทางแห่งการตรัสรู้ ถ้ามีการพัฒนาอย่าง ถูกต้อง การที่พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ทรงจาริกอยู่ในสหโลกธาตุ (โลกที่เต็มไปด้วยความ ยากลำบาก ซึ่งต้องใช้ความอดทนเป็นอย่างมาก) หากเหล่าสรรพสัตว์ใน โลกธาตุ ที่สมควรจะได้รับ การโปรดด้วยพุทธกาย, เทวกาย, นาคกาย, ยักษ์กาย, อสูรกาย, ครุฑกาย, กิณนรกาย, มนุษย์กาย และ อมนุษย์กาย พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ก็จะทรงแสดงกายเหล่านั้นเพื่อตรัสเทศนาแสดง พระสัทธรรม เพราะสรรพสัตว์เหล่านั้นล้วนแล้วถูกกิเลสเข้าครอบงำไว้ ดังเช่น เมื่อเกิดเป็นเทวดา, เป็นมนุษย์ก็หลงใหลไปกับรูป รส กลิ่น เสียง ไม่แสวงหาหนทางเพื่อที่จะลดหรือละกิเลสที่เกิดขึ้น เมื่อเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานก็ไม่มีสติปัญญาพอที่จะใคร่ครวญแสวงหาธรรม เมื่อเกิดเป็นเปรตและ สัตว์นรกก็ล้วนแต่ตกอยู่ในความทุกข์ทรมานเกินไปไม่สามารถดำรงสติในการศึกษาธรรมได้ ดังนี้ เป็นต้น ด้วยเหตุนี้จึงเป็นเหตุปัจจัยอย่างหนึ่งที่เชื่อมโยงให้เกิดแนวคิดการที่พระอวโลกิเตศวร โพธิสัตว์ทรงไปโปรดสรรพสัตว์ในภูมิใด พระองค์ก็จะทรงอวตารลงไปตามประเภทของสรรพ สัตว์เหล่านั้นแต่จะทรงมีความน่าเกรงขามและยิ่งใหญ่กว่าเพื่อให้เหล่าสรรพสัตว์มีจิตที่มั่นคงต่อ การไปแสดงธรรมของพระองค์ในทุกภูมิ นอกจากนี้เป็นการแสดงให้เห็นอีกว่าการที่พระองค์ทรง เปลี่ยนแปลงไปตามผู้ที่พระองค์จะลงไปสั่งสอนนั่นถือเป็นการทำหน้าที่ของพระองค์ที่ไม่ได้จำกัด อยู่แค่เพียงมนุษยภูมิเท่านั้น แม้แต่โลกของผู้ที่อยู่เหนือกว่ามนุษย์และต่ำกว่ามนุษย์พระองค์ก็ทรง เข้าไปถึง ทรงเข้าไปสอนธรรมให้เหล่าผู้ที่ทนทุกข์ ที่กล่าวเช่นนี้เพราะผู้ที่ยังตกอยู่ในภูมิทั้ง 6 ข้างต้น ยังเป็นหนทางแห่งการเวียนว่ายตายเกิดของสรรพสัตว์ที่ยังไม่หมดไปซึ่งกิเลสวนเวียนอยู่ ตามอำนาจของกรรมที่ได้กระทำ กล่าวได้ว่าทั้งกิเลสและกรรมเป็นสิ่งกำหนดให้เกิดภูมิขึ้น

ความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะและประเภทการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์

แนวคิดที่เกิดการแบ่งประเภทการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ยังมีองค์ประกอบ ส่วนอื่นเพิ่มเติมให้ต้องศึกษาควบคู่กันไปด้วยนั่นคือ พัฒนาการแนวคิดเกี่ยวกับพระองค์โดยแบ่งได้ เป็น 3 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 แนวคิดเกี่ยวกับพระองค์เป็นไปในรูปลักษณะของบุรุษเพศ เป็นรูปลักษณะเดียวที่เกิดขึ้นเป็นแนวคิดที่เริ่มต้นมาจากประเทศอินเดีย ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเท่าใดนักเมื่อเริ่มเข้ามาเผยแผ่ในประเทศจีนช่วงแรกซึ่งเป็นแนวคิดตรงกับลัทธิโกคทาย (กายทิพย์) ซึ่งในที่นี้มีความสอดคล้องกับการอวตารหรือการเปลี่ยนรูปร่างในลักษณะต่าง ๆ ตามความเหมาะสมที่จะลงไปโปรดสรรพสัตว์เมื่อทรงสิ้นการทำหน้าที่โปรดสรรพสัตว์แล้วก็กลับสู่สภาวะเดิม

ระยะที่ 2 แนวคิดเกี่ยวกับพระองค์เริ่มเปลี่ยนแปลงเมื่อเข้ามาสู่ประเทศจีนมากขึ้น โดยมีเรื่องเล่าตำนานแตกต่างกันออกไปรวมถึงจากพระคัมภีร์ที่มีการแต่งขึ้นมาในภายหลังเพิ่มเติม ทำให้พระองค์มีลักษณะที่แตกต่างไปตามเรื่องเล่าเหล่านั้น ๆ แบ่งออกไปเป็นลักษณะที่ต่างกันมากขึ้นไปกว่าเดิม ไม่ว่าจะเป็นอมมนุษย์, รากษส แต่ที่เป็นความเชื่อที่แพร่หลายที่สุดคือแบบสตรีเพศจนพัฒนาเป็นรูปกายแบบนิรมลกาย (กายเนื้อ) โดยสมบูรณ์

ระยะที่ 3 ถือเป็นช่วงแห่งแนวคิดเสียมากกว่าเป็นการผสมผสานกันระหว่างศาสนาและปรัชญาไม่ยึดติดในรูปลักษณะและประเภทของพระองค์ ทำให้พระองค์อยู่เหนือจากทั้งกายภาพที่เห็นและอยู่เหนือจากการแบ่งแยกเพศ ทั้งนี้จุดประสงค์เพื่อให้ผู้ที่นับถือยึดมั่นอยู่ในหลักธรรมคำสั่งสอนพระองค์และหน้าที่ของพระองค์ที่ต้องการช่วยเหลือสรรพสัตว์

พัฒนาการทั้ง 3 ระยะมีความสอดคล้องที่ตรงกับคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาหายาน ไม่ปรากฏว่าการปฏิบัติเพื่อไปสู่การเป็นพระโพธิสัตว์นั้นจำเพาะอยู่เพียงแค่ร่างกายที่เป็นมนุษย์แต่เพียงประการเดียว ส่วนสำคัญคือไม่ได้จำกัดเพศ เมื่อสร้างบารมีได้เพียงพอแล้ว หลังจากนั้นอาจจะไปเกิดเป็นเทพ, มนุษย์, มาร, สัตว์เดรัจฉาน, เปรต หรืออสุรกายเป็นเพศใดก็ได้ รูปแบบของประเภทที่พระโพธิสัตว์ที่อวตารลงมาในรูปร่างของยักษ์หรือมารส่วนมากอยู่ในพระพุทธศาสนาหายานแบบตันตระเรียกว่า ยิดัม ไม่จำเป็นต้องมีร่างกายแบบมนุษย์ แต่สิ่งที่เป็นข้อกำหนดเพียงประการเดียวที่ตรงกันของทั้งพระพุทธศาสนาหายานและพระพุทธศาสนาเถรวาทนั่นคือพระโพธิสัตว์ในพระชาติสุดท้ายเป็นช่วงเวลาก่อนที่จะบรรลุพุทธภูมิเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ต้องเป็นบุรุษเพศเท่านั้น ซึ่งตรงกับในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาทในส่วนขององค์ประกอบ 8 ประการที่เรียกว่า ธรรมสโมธาน หนึ่งในนั้นมีการกล่าวว่า “ลึงคัมปัตติ เป็นบุรุษเพศ” (ขุ. พุทธ. 73/690 อรรถกถาพุทธวงศ์) โดย สมชัย รัทวิจิตร (2540: 29) ให้การอธิบายอย่างเข้าใจได้ง่ายไว้ว่า “จักต้องเป็นเพศชายที่ปกติสมบูรณ์ จะเป็นเพศหญิง กะเทย หรือเป็นคนสองเพศไม่ได้” ซึ่งนั่นไม่ได้แปลว่าพระพุทธศาสนาไม่ได้คำนึงถึงความสำคัญของการเป็นเพศหญิง แต่เป็นการ

ให้มองเห็นถึงการไม่ยึดติดอยู่กับสิ่งใดเลยต่างหากถือเป็นหลักธรรมขั้นสูงในทางพระพุทธศาสนา เป็นสิ่งสรรพสัตว์โดยทั่วไปพึงปฏิบัติได้ยากยิ่ง

โดยสรุปท้ายที่สุดแล้วแนวคิดเกี่ยวกับลักษณะและประเภทการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์เมื่อศึกษาแล้วเห็นถึงความสอดคล้องซึ่งกันและกัน โดยสามารถเขียนสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ 9 แสดงความสอดคล้องลักษณะและประเภทการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์

ลักษณะการอวตาร	ประเภทการอวตาร
1. จินตามณีจักรอวโลกิเตศวร	1. เทวภูมิ
2. จันทิวโลกิเตศวรโพธิสัตว์	2. มนุษยภูมิ
3. เอกาทศมจีวโลกิเตศวร	3. อสุรภูมิ
4. หัยกริวอวโลกิเตศวร	4. เจริญานภูมิ
5. อารยอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์	5. เปรตภูมิ
6. สหัสภุขสหัสเนตรอวโลกิเตศวร	6. นรกภูมิ

จินตามณีจักรอวโลกิเตศวร ทรงมีพระเมตตาธรรมโปรดในเทวภูมิ กล่าวไว้ว่า พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ที่ทรงอวตารลงมาในลักษณะนี้เพื่อโปรดพระอมรินทร์อินทราธิราช ผู้ปกครองเหล่าเทพและเทวดาทั้งหลายในโลกเทวภูมิ พระเมตตาของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ที่อยู่ในลักษณะนี้ทรงอำนาจแห่งพระเมตตาธรรมแผ่ไปทั่วทั้งเทวภูมิให้ทั่วถึงเทพและเทวดาชั้นผู้น้อยด้วย ส่วนของจันทิวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ นั้นเป็นการอวตารลงมาเพื่อที่จะโปรดสัตว์ในมนุษยภูมิ พระองค์ทรงเป็นที่พึ่งพาแก่มนุษย์ผู้ตกทุกข์ได้ยาก โลกมนุษย์ในที่นี้เป็นการแบ่งแยกอยู่เพียงแค่เพศชายและเพศหญิงเพียงเท่านั้น เป็นที่น่าสังเกตว่าตั้งแต่ประวัติเริ่มแรกแล้วว่าพระองค์ไม่ได้เป็นที่รู้จักในฐานะพระโพธิสัตว์ที่เป็นสตรีเพศ การบ่งบอกหรือระบุว่าพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ดำรง

อยู่ในเพศใดนั้นมีหลักฐานชัดเจนอยู่ในประเทศจีนไม่นานกว่าศตวรรษที่ 8 และไม่เกินไปกว่าศตวรรษที่ 11 เป็นแน่ (สัมพันธ ก้องสมุทร, 2540: 271) ในส่วนของเอกาทศมุขีอวโลกิเตศวรพระองค์ทรงมีพระรัศมีรุ่งโรจน์คอยโปรดพวักยักษ์และคนธรรพ์ที่อยู่ในอสุรภูมิ ภูมินี้ยังได้ชื่อว่า เป็นเทพเหมือนกัน ทั้งนี้เป็นเพราะถึงเป็นเทพแต่ก็มีนิสัยที่ดุร้ายและขี้โอ้อวดจึงทำให้ถึงจะมีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์เช่นเดียวกับเทพและเทวดาในเทวภูมิ แต่มีจิตใจที่ไม่บริสุทธิ์ยังคงแก่งแย่งกันเป็นใหญ่ จึงทำให้พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์อวตารลงมาในภavnนี้จึงจำเป็นต้องมีความเหนือกว่าในทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะมีหลายพระพักตร์ เป็นต้น หัศกริอวโลกิเตศวรการอวตารในลักษณะนี้พระองค์มีพระเศียรเป็นม้า ซึ่งตรงกับประเภทภูมิที่ทรงลงมาโปรดนั่นคือ เจริญานภูมิ ส่วนของอารยอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ พระองค์ลงมาโปรดพวกเปรตที่อดอยาก ดังพระนาม เปรตสัตว์รูปตะมิก การทำให้เปรตสดชื่น เป็นเพราะพระองค์ทรงให้ความช่วยเหลือให้สรรพสัตว์ในภูมินี้มองเห็นหนทางธรรมหลุดพ้นจากห้วงแห่งความทุกข์ ส่วนสุดท้าย สหสฤทธสหัสเนตรอวโลกิเตศวร เป็นภาคที่ทรงรับภาระทุกข์ของสรรพสัตว์มากที่สุด ประจำอยู่ในส่วนของนรกภูมิ เนื่องจากสัตว์ที่ทำบาปตกลงในนรกภูมิมียากมายจนนับไม่ถ้วนในวัน ๆ หนึ่ง จึงต้องมีพันมือพันตาคอยช่วยเหลือ เพื่อให้สัตว์นรกนั้นสำนึกในบาปที่ตนได้พึงกระทำ ทั้งนี้แนวคิดนี้ถ้ากล่าวตามความเป็นจริงก็ถือเป็นอุดมคติที่เกิดขึ้น แต่ด้วยความการนำหลักเหตุผลเข้ามาผสมผสานกับความเชื่อที่มีอยู่เดิมในเรื่องภพภูมิ ก่อให้เกิดการโน้มนำจนเป็นที่ยอมรับกันในหมู่ของพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนาจะมีความแตกต่างกันไปบ้างแต่เพียงเล็กน้อย ในส่วนของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ไม่ว่าจะอยู่ในลักษณะใดหรือมีการแบ่งเป็นประเภทต่าง ๆ หรือไม่นั้นไม่ได้เป็นส่วนสำคัญ แต่พระองค์สามารถลงไปโปรดได้ทุกลักษณะและทุกประเภทแห่งภพภูมิ การเลือกรูปลักษณะของพระองค์เป็นเรื่องของพิธีกรรมเฉพาะอย่างของพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา มหายานเท่านั้น

ในทัศนะของพระพุทธศาสนา มหายานโดยรวมแล้วลักษณะของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ก็คือ นิรมานกายตามทัศนะคติของพระพุทธศาสนา มหายานที่แสดงออกมาในรูปกายต่าง ๆ ทั้งนี้จากการอธิบายข้างต้นแล้วว่า นิรมานกาย ไม่ได้บ่งบอกถึงลักษณะพระวรกายของพระพุทธเจ้าเพียงประการเดียวแต่ยังบ่งถึงพระวรกายของพระโพธิสัตว์มหาสัตว์อีกด้วย ซึ่งเป็นไปตามแนวคิดของพระพุทธศาสนา มหายาน ส่วนของประเภทการอวตารของพระองค์นั้นมีหลากหลายเช่นเดียวกัน ตัวอย่างการอธิบายเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์อีกพระองค์หนึ่ง คือ พระมานุญโพธิสัตว์ ถือว่าเป็นประเภทของอวตารที่ลงมาจุติในโลกมนุษย์แต่ยังไม่ยอมเสด็จดับขันธปรินิพพาน

สังเกตได้ว่าพระโพธิสัตว์ที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา ถูกระบุเพศมาตั้งแต่ดั้งเดิม เป็นการแทนค่าสัญลักษณ์แห่งความเมตตา เมื่อเกิดการปรับเปลี่ยนรูปลักษณะบางอย่างอันเกิดขึ้นกับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ก็ยังคงแนวคิดและกฎเกณฑ์เดิมอยู่ เพียงแต่สร้างแนวคิดขึ้นมาใหม่อีก โดยกำหนดว่า ในโลกมนุษย์พระองค์เป็นสตรีเพศ แต่ในขณะที่โลกสวรรค์พระองค์เป็นบุรุษเพศ โดยใช้ตำนานความเชื่อท้องถิ่นเข้ามาอธิบายความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น บุคคลที่เชื่อในพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์หรือพระโพธิสัตว์กวนอิม ย่อมที่จะเชื่อในลักษณะและประเภทของพระองค์ที่มีการแบ่งภาคหรือสามารถอวตารลงมาเป็นภาคพิศดารอื่น ๆ อันเกิดจากการเล่าขานสืบต่อและมีหลักฐานทางพระสูตรกล่าวไว้โดยเฉพาะความสำคัญของพระสูตรเหล่านี้ยังได้เผยแผ่เข้าเกิดเป็นนิยายและพระสูตรอีกมากในประเทศจีน ไม่ว่าจะเป็นสัทธรรมปุณฑริกสูตร, อวตังสกสูตร และมหาสุขาวตียุทธสูตร เป็นต้น ด้วยเหตุนี้จึงได้มีการรวบรวมพระประวัติต่าง ๆ ของพระโพธิสัตว์พระองค์นี้สร้างเป็นทั้งเรื่องเล่า เพื่อให้คนเห็นจริยวัตรซึ่งจะนำมาซึ่งทำให้เกิดเป็นภาพสะท้อนกลับมาเกิดการเปรียบเทียบ และสามารถนำมาเป็นแบบอย่างในแงุ่มที่พอจะนำมาใช้ได้ ตามความเชื่อของมนุษย์ธรรมดาทั่วไป ประติมากรรมพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์เป็นสตรีเพศไม่ได้มุ่งเน้นให้เป็นสัญลักษณ์เฉพาะของพระจิตาที่ที่เกิดตำนานพระจิตาล้วนเปรียบเทียบแล้วตำนานก็ไม่ต่างจากนิทานชาดก ในหมู่พุทธ เป็นปริศนาธรรมทั้งสิ้น ความยึดติดในรูปสตรีเพศ มีความเมตตากรุณาเทียบเท่ากับแม่มีให้ต่อลูก ไม่ใช่เจ้าแม่ พระองค์เป็นผู้สละแล้วแห่งความโลกโกรธหลง ไม่ต้องการสิ่งใดอีก นอกจากการเข้าถึงในพระธรรม

นอกจากนี้กล่าวได้ว่าแนวคิดรูปแบบนี้ของพระโพธิสัตว์ที่เกิดขึ้นเป็นความสอดคล้องกัน ทำให้พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์เปรียบเสมือนกับฮีโร่, ผู้มีอำนาจเหนือมนุษย์ ผู้ที่ช่วยให้รอดพ้นและการอวตารของพระองค์เป็นจุดเริ่มต้นของระบบอื่น ๆ (Coomaraswamy, 1916) ตามความเป็นจริงการที่จะมาวินิจฉัยว่าพระองค์ทรงมีรูปลักษณะอย่างไรถึงเป็นเรื่องถูกต้องนั้นไม่เป็นการสมควร แต่การศึกษาครั้งนี้แสดงออกให้เห็นถึงแนวคิดบางส่วนที่เกิดขึ้นในการอธิบายคุณลักษณะของพระโพธิสัตว์เป็นแนวคิดที่ไม่ได้สืบเนื่องมาจากพระพุทธศาสนาเดิม แต่เป็นแนวทางแห่งแนวคิดใหม่เป็นการชักจูงให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาที่มีอย่างหลากหลายต่อพระองค์เกิดเป็นความมั่นคงต่อพระโพธิสัตว์พระองค์นี้จนเกิดการสร้างรูปลักษณะของท่านขึ้นมาเพื่อให้สามารถเข้าถึงพระองค์ได้ง่ายและเสมือนว่ามีพระองค์คุ้มครองอยู่ใกล้ตัวให้ตนเองรู้สึกปลอดภัย เป็นสิ่งที่ชัดเจนอยู่แล้วว่าพระองค์มีพระวรกายที่เป็นอนันต์ เมื่อประชาชนมีความศรัทธาพระองค์ได้รับการเคารพสักการะอย่างที่สุด เมื่อเหล่าผู้ประสพทุกข์ได้รับพระเมตตาจากพระองค์ เป็นสิ่งที่ทำให้ประชาชนจากที่กล่าวรู้สึกได้สัมผัสกับพระองค์ในรูปลักษณะต่าง ๆ มากขึ้น เป็นการสร้างสรรค์ขึ้นมาจากสิ่งที่เป็น

นามธรรมให้กลายเป็นรูปธรรมขึ้นมา ในที่สุดแล้วก็เป็นการอธิบายในภายหลังว่า ถ้าผู้ใดสามารถนำพระองค์เข้ามาประทับอยู่ในดวงจิต โดยการหมั่นภาวนารำลึกถึงทั้งนี้ทำให้ต้องมีการปรับปรุงทั้งกาย วาจา และใจ ของตนเองให้ประกอบไปด้วยคุณลักษณะของพระองค์ ก็จะไม่มียักษ์อันตรายใดทำให้เดือดร้อนไปได้ พระองค์ในฐานะที่เป็นเทพเจ้าคอยประทานสิ่งต่าง ๆ ให้ตามคำอ้อนวอนนั้นย่อมไม่ใช่แก่นแท้แห่งพระธรรมแต่เป็นสิ่งที่ด้วยสอศแทรกอยู่ภายในวฏฏิปัญญาของผู้ที่นับถือที่จะเคารพบูชารูปลักษณะของพระองค์ที่แสดงออกมา (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2543: 28) ลักษณะและประเภทการอวดารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ที่แสดงออกมาแตกต่างกันเปรียบเทียบดุจดังสายน้ำ เมื่อมีการไหลผ่านไปยังบริเวณใดก็ย่อมแปรเปลี่ยนสภาพไปตามสถานที่แห่งนั้น แต่คุณสมบัติของน้ำยังคงอยู่ เช่นเดียวกันไม่ว่าพระองค์จะปรากฏออกมาในรูปแบบใดถือได้ว่าสิ่งนั้นเป็นธรรมหนึ่งของพระองค์ คือ มีความเมตตาเกื้อกูลกันและกันให้แก่เหล่าโลกธาตุทั้งหลายไม่มีข้อยกเว้น

จุดมุ่งหมายแนวคิดการอวดารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์

การปฏิบัติสิ่งใดก็แล้วแต่ล้วนมีจุดมุ่งหมายในสิ่งนั้นประกอบอยู่ด้วย ในทางศาสนาจุดมุ่งหมายเหล่านั้นคือ ความสุข พระพุทธศาสนาก็มีจุดมุ่งหมายเดียวกันนี้ แต่สิ่งหนึ่งที่ทำให้เกิดความแตกต่างออกไปคือ พระพุทธศาสนาใช้หลักแห่งความจริงมาพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวพร้อมกับการตั้งมั่นในความประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งที่ดึงดูดแล้วส่งผลให้เกิดความสุขในหลายระดับด้วยกันตั้งแต่ระดับต่ำ นั่นคือ การดำรงชีวิตโดยทั่วไปที่ต้องอาศัยปัจจัย 4 อันได้แก่ อาหาร, เครื่องนุ่งห่ม, ยารักษาโรคและที่อยู่อาศัย ซึ่งเป็นพื้นฐานเบื้องต้น ระดับปานกลาง คือ ความสุขทางจิตบางส่วน โดยส่วนใหญ่แล้วเป็นเรื่องของความเชื่อและนับถือในสิ่งที่ตนเคารพ สิ่งนี้ย่อมก่อให้เกิดความสงบเกิดความสุขทางจิตขั้นหนึ่ง และระดับสูง คือ ความสุขทางจิตที่สมบูรณ์ เป็นความสุขเบื้องปลายของทุกศาสนา ในส่วนของพระพุทธศาสนาความสุขที่กล่าวถึง ก็คือ นิพพาน และยังถือเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในชีวิตที่เหล่าพุทธศาสนิกชนมุ่งหวังจะไปให้ถึง แต่ต่อมาเมื่อแนวคิดของพระพุทธศาสนาในระยะหลังมีความแตกต่างกันไปอันเกิดจากเหตุแห่งการแบ่งเป็นแต่ละฝ่าย ทำให้ได้แนวคิดบางประการเปลี่ยนแปลงไปแต่ละฝ่ายก็เข้ามาอธิบายเพิ่มเติมรวมถึงมีการเน้นจุดมุ่งหมายบางประการขึ้นมาใหม่ ทำให้จุดมุ่งหมายแห่งนิพพานเดิมมีการตีความผิดไปหรือเกิดความแตกต่างออกไปในลักษณะที่ซับซ้อนขึ้น

อุดมคติของพระโพธิสัตว์

จากที่กล่าวถึงในเบื้องต้นทำให้เห็นถึงจุดมุ่งหมายในพระพุทธศาสนาโดยภาพรวม แต่ในที่นี้เราต้องทำการศึกษาและเข้าใจในพระพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นมาในภายหลังจากการแบ่งเป็นแต่ละฝ่าย โดยเฉพาะแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ จากความหมายของพระโพธิสัตว์เป็นที่รู้จักกันดีในพระพุทธศาสนาเป็นที่รู้จักกันดีมาตั้งแต่แรกเริ่มทั้งพระพุทธศาสนาเถรวาทและพระพุทธศาสนา มหายานรวมถึงพระพุทธศาสนาฝ่ายอื่น ๆ ซึ่งได้ให้ความหมายร่วมกันคือ “ผู้ที่แสวงหาโพธิญาณ” หรือ “ผู้ที่ต้องการเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต” (บุญ นิลเกษ, 2526: 79) แต่ในแนวคิดของพระพุทธศานามหายานได้เพิ่มเติมรายละเอียดการอธิบายถึงพระโพธิสัตว์เข้าไปอีกว่า เป็นผู้ที่บำเพ็ญบารมีและมีความต้องการเต็มทีในการเข้าถึงพุทธภาวะ การอธิบายในลักษณะนี้ทำให้การเข้าถึงพุทธภาวะของพระโพธิสัตว์เปรียบเสมือนกับอุดมคติ เมื่อกล่าวเช่นนั้นจึงจำเป็นต้องอธิบายความหมายของคำว่า “อุดมคติ” เสียก่อน อันมีความหมายถึง จินตนาการที่ถือเป็นมาตรฐานแห่งความดี ความงาม และความจริง ทางใดทางหนึ่งที่ดีถือว่าเป็นเป้าหมายแห่งชีวิต (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542: 1381) แต่พุทธภาวะไม่ได้เป็นเพียงแค่มาตรฐานใดมาตรฐานหนึ่งหรือเป็นเพียงแค่สิ่งที่ไม่ได้อยู่จริงตามความหมายหรือความเข้าใจโดยทั่วไป พุทธภาวะในทัศนะของพระพุทธศานามหายานอยู่เหนือจากทุกสิ่งแล้วทั้งความดี, ความงาม และความจริงทั้ง 3 ประการ เพราะฉะนั้นการกล่าวเช่นนั้นไม่ใช่เป็นการตีความหมายในทำนองที่ว่าพระโพธิสัตว์ไม่สามารถที่จะเข้าสู่พุทธภาวะได้ ด้วยความที่พระพุทธศานามหายานเน้นหนักที่ความบริบูรณ์ของบารมีธรรมในพระโพธิสัตว์ทุกประการที่จะตัดกิเลสและดับทุกข์ แต่มีเงื่อนไขสำหรับความเป็นพระโพธิสัตว์เพิ่มเติมเข้ามา จึงทำให้ต้องระงับการเข้าถึงพุทธภาวะไว้เสียก่อน การเข้าถึงพุทธภาวะจึงยังไม่สามารถทำได้ในระยะเวลาอันใกล้นี้ ทำให้จุดมุ่งหมายทางพระพุทธศาสนาเดิมที่มุ่งอยู่กับการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าและเสด็จดับขันธปรินิพพานตามมามีจุดมุ่งหมายใหม่เพิ่มเติมเข้ามาใหม่ จุดมุ่งหมายที่มีต้องสอดคล้องกับแนวทางพระโพธิสัตว์ด้วยตามแนวคิดของพระพุทธศานามหายานซึ่งมีอยู่ 2 ประการ ได้แก่

ประการที่ 1 การบำเพ็ญเพียรเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น

ประการที่ 2 การบำเพ็ญเพียรเพื่อตนเอง

จุดมุ่งหมายทั้ง 2 ประการนี้เกิดขึ้นเพื่อให้สามารถเข้าถึงผู้ที่นับถือได้ง่ายยิ่งขึ้น ในที่นี้สิ่งหนึ่งที่เกิดขึ้นคือ ต้องอธิบายให้เห็นถึงความหมายของจุดมุ่งหมายเสียก่อน ซึ่งคำนี้มีความหมายอย่างชัดเจนโดยตรงที่หมายถึง ความตั้งใจ จากแนวคิดของพระพุทธศาสนายกมาว่า พระโพธิสัตว์คือ ผู้ที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตข้างหน้า แต่ได้เพิ่มเติมต่อไปอีกว่า พระโพธิสัตว์เหล่านั้นยังไม่ปรารถนาในการเป็นพระพุทธเจ้าหรือการบรรลุพุทธภูมิ เท่ากับว่า พุทธภูมิเป็นภาวะที่เกิดขึ้นเฉพาะกับพระโพธิสัตว์เองสิ่งนี้ต้องขึ้นอยู่กับการทำบุญบารมีหรือให้เข้าใจได้โดยง่ายก็คือ การกระทำความดีตามความคิดพื้นฐานของมนุษย์โดยทั่วไป นอกเหนือจากที่กล่าวไว้แล้วว่าพุทธภาวะเปรียบเสมือนอุดมคติของพระโพธิสัตว์แล้วยังกล่าวอีกได้ว่าส่วนสำคัญอีกประการหนึ่งที่ต้องกล่าวอธิบายถึงก็คือ ปณิธาน ตามความหมายมหาปณิธาน หมายถึง การตั้งความปรารถนาอันยิ่งใหญ่แรงกล้าแน่วแน่มิเปลี่ยนแปลง (สมชัย รักวิจิตร, 2540: 27) การตั้งปณิธานนี้มีส่วนทำให้การบรรลุพุทธภาวะก้าวเข้าสู่ความเป็นอุดมคติมากยิ่งขึ้นไปอีก โดยพระโพธิสัตว์มีการบำเพ็ญบารมีเริ่มต้นอยู่ที่มีการมีมหาปณิธาน หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปฏิญญา เป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่ไม่คำนึงถึงเรื่องของเวลาและความทุกข์ที่เกิดขึ้นกับตนเองมีอยู่ด้วยกันทั้งหมด 4 ประการ ได้แก่

จักต้องโปรดสัตว์ทั้งหลายให้หมดไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

จักต้องละกิเลสทั้งหลายให้หมดไปสิ้น

จักต้องมุ่งมั่นศึกษาอบรม ปฏิบัติ บำเพ็ญเพียรธรรมทั้งหลายให้เจนจบรู้แจ้ง

จักต้องบำเพ็ญบารมีบรรลุพุทธภูมิให้จงได้ในที่สุด

พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์เริ่มต้นด้วยการมีมหาปณิธานที่เหมือนกันทั้ง 4 ประการ แต่สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงคุณลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ทำให้ผู้นับถือสามารถแยกแยะพระโพธิสัตว์แต่ละพระองค์หรือให้ความนับถือมากน้อยต่างกันออกไปได้คือ การที่พระโพธิสัตว์มีความแตกต่างในด้านปณิธานส่วนพระองค์ อย่างเช่น พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ที่มีปณิธานอยู่ว่า “หากยังมีสัตว์โลกตกอยู่ในห้วงแห่งความทุกข์ แม้เพียงคนเดียว จะไม่ขอบรรลุพุทธภูมิ” (เทียนเต็ก ชินแส (นามแฝง), 2554: 13) โดยรวมแล้วพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ก็เริ่มต้นจากมหาปณิธานทั้ง 4 ประการ แต่ด้วยปณิธานประจำพระองค์ทำให้ทรงมุ่งมั่นโปรดสรรพสัตว์ทุกหมู่ทุกนามให้พ้นจากทุกข์เสียก่อนจึงจะ

เข้าสู่พุทธภูมิ แสดงให้เห็นความสอดคล้องกับคุณสมบัติของพระองค์ก็คือ มหากรุณา ซึ่งคุณสมบัติไม่ใช่มีเพียงข้อเดียวเท่านั้น แต่ขึ้นอยู่กับคุณสมบัติอื่นด้วยสามารถอธิบายได้โดยนำไปสู่แนวทางการอวตารของพระองค์ตามมา ดังนี้จึงกล่าวได้ว่าก่อให้เกิดเป็นอุดมคติทั้งเรื่องของพุทธภาวะและปณิธานของพระโพธิสัตว์ขึ้นมา

ความสอดคล้องกันระหว่างการช่วยเหลือผู้อื่นกับการบรรลุพุทธภูมิของพระโพธิสัตว์

การที่พระพุทธศาสนamahayana นำแนวคิดพระโพธิสัตว์มาเป็นหลักถือเป็นการพยายามเจริญความศรัทธาของพุทธศาสนิกชนเป็นสำคัญ ทั้งนำเอาชาดกหรือเรื่องราวประวัติของพระพุทธเจ้ามาใช้ในการสอน เป็นการเสริมสร้างเรื่องราวของพระโพธิสัตว์เพื่อเพิ่มความศรัทธาให้ผู้ที่นับถือมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังเป็นการง่ายในการถ่ายทอดพระธรรมคำสอนในเรื่องของกรรมดีกรรมชั่วขึ้นมาส่งเสริมอีกทางหนึ่ง ถือว่าเป็นกลอุบายอีกทางหนึ่งในการกล่าวถึงบุคคลที่มีลักษณะใกล้เคียงกับบุคคลธรรมดา ไม่ได้สูงส่งจนเกินไป และเมื่อต่อมาพระโพธิสัตว์ได้กลายมาเป็นพระโพธิสัตว์ผู้มีอิทธิฤทธิ์ มีอำนาจดลบันดาลสิ่งต่าง ๆ ได้ตามประสงค์ของผู้ที่อ้อนวอนขอ ทำให้จุดมุ่งหมายบางประการที่เกิดขึ้นในเป็นพระโพธิสัตว์เปลี่ยนแปลง แต่เมื่อศึกษาเข้าไปถึงจุดมุ่งหมายที่แท้จริงอย่างลึกซึ้งแล้วจะพบว่า ถึงแม้ว่าพุทธภาวะหรือพุทธภูมิของพระโพธิสัตว์จากที่กล่าวว่าเป็นอุดมคติของพระโพธิสัตว์แต่ในขณะเดียวกันกลับถือเป็นจุดมุ่งหมายเป็นอุดมการณ์ที่หนักแน่นยิ่งกว่าชีวิตของตนเอง ทั้งหมดสามารถอธิบายให้เข้าใจได้โดยง่ายในเรื่องของการบรรลุพุทธภูมิยังคงมีอยู่แต่พระโพธิสัตว์ โดยเฉพาะอย่างเช่น พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ทรงกลับมายังโลกทำการบำเพ็ญบารมีของพระองค์ จุดมุ่งหมายของพระองค์ก็คือความตั้งใจที่จะบำเพ็ญบารมีเพื่อช่วยเหลือสัตว์โลกทั้งหลายให้ได้มากที่สุด (Tiwary, 2009: 118) การช่วยเหลือนั้นจะต้องช่วยให้ผู้ที่ยังหลงทางหรือผู้ที่ไม่สามารถเข้าถึงความหลุดพ้น ให้สามารถดำเนินรอยตามพระองค์ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วการเป็นพระโพธิสัตว์เพียงอย่างเดียวเป็นเรื่องที่พระพุทธศาสนา mahayana ถือว่าทุกคนมีสถานะเช่นนี้อยู่ในตัวแต่การที่จะเป็นพระโพธิสัตว์มหาสัตว์เป็นเรื่องที่ยากยิ่งนัก

แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์มหาสัตว์นั้นมีจุดเริ่มต้นอยู่ที่การเน้นหนักในเรื่องของความบริสุทธิ์และความสุขส่วนตัวมากเกินไปของพระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิม การเกิดแนวคิดพระโพธิสัตว์มหาสัตว์จึงเป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นเพราะเชื่อว่าเป็นพระโพธิสัตว์ที่มีระยะการบำเพ็ญบารมียาวนานกว่าโดยทั่วไปหรือผู้ที่บำเพ็ญบารมีมาอย่างยาวนานจนเข้าใจลึกซึ้งความเป็นพระพุทธเจ้าหรืออีกเพียงชาติเดียวก็จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตข้างหน้านั้น ย่อมทำการช่วยเหลือสรรพสัตว์

ได้มากกว่าปกติเช่นกัน พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ก็เป็นหนึ่งในพระโพธิสัตว์ตามแนวคิดรูปแบบนี้ แต่โดยส่วนมากแล้วไม่ว่าจะเป็นพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์หรือพระโพธิสัตว์พระองค์อื่นมีหน้าที่ช่วยเหลือสรรพสัตว์โดยไม่จำกัดและเนื่องจากสรรพสัตว์ในโลกยังต้องการความช่วยเหลือจากบุคคลผู้เป็นพระโพธิสัตว์อยู่มาก บุคคลที่เป็นพระโพธิสัตว์ต้องถือว่าคุณค่าของชีวิตขึ้นอยู่กับภารกิจชีวิตตัวเองเพื่อคนหมู่มาก การปฏิบัติธรรมของพระโพธิสัตว์เป็นการปฏิบัติเพื่อ “ปัญญา” ถ้าหากเรามองถึงความเป็นจริงในปัจจุบันของมนุษย์เรานั้น โดยยังไม่นำเอาจุดมุ่งหมายของพระโพธิสัตว์มาอ้างอิง จะเข้าใจได้วก่อนที่เราจะสามารถช่วยเหลือใครได้นั้น เราจำเป็นต้องทำตนให้มีความสมบูรณ์พร้อม, มีชีวิตที่มีความสามารถมีศักยภาพ กล่าวได้ว่าประโยชน์ตนเป็นพื้นฐานการบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่น (สุชาติ หงษา, 2550: 7) และสามารถนำเราเข้าสู่หนทางแห่งการหลุดพ้นนั้นได้

สิ่งที่ทำให้การช่วยเหลือสรรพสัตว์ได้เป็นผลดียิ่งขึ้นไปอีกนั่นคือ เครื่องมือถือเป็นวิธีการในการชี้แนะให้สรรพสัตว์พัฒนาคุณความดีของตน สรรพสัตว์ในแนวคิดของพระพุทธศาสนา โดยรวมแล้วแบ่งเป็น 4 ประเภท ดังนี้

...พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตรวดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ เมื่อตรวดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ ได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลายที่มีรูปคือกิลเลสิน จักขุน้อยก็มี ที่มีรูปคือกิลเลสินจักขุมากก็มี ที่มีอินทรีย์แก่กล้าก็มี ที่มีอินทรีย์อ่อนก็มี ที่มีอาการดีก็มี ที่มีอาการทรามก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้ง่ายก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้ยากก็มี ที่มีปรกติเห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัยอยู่ก็มี มีอุปมาเหมือนดอกอุบลในกออุบล ดอกปทุมในกอปทุม หรือดอกบุณฑริกในกอบุณฑริก ที่เกิดแล้วในน้ำ เจริญแล้วในน้ำ งอกงามแล้วในน้ำ บางเหล่ายังจมในน้ำ อันน้ำเลี้ยงไว้ บางเหล่าตั้งอยู่เสมอน้ำ บางเหล่าตั้งอยู่พ้นน้ำ อันน้ำไม่ติดแล้ว... (วิ. มหา. 6/9/32)

โดยรวมมีใจความเปรียบเทียบสรรพสัตว์เสมือนดอกไม้หลากหลายประเภทที่อยู่ในน้ำ ดอกไม้เหล่านั้นมีทั้งที่จมอยู่ในดินใต้น้ำ, อยู่ใต้น้ำ, อยู่ปริ่มน้ำ และอยู่พ้นน้ำ สรรพสัตว์เหล่านี้มีความหลากหลายทางอุปนิสัยและความสามารถที่แตกต่างกัน พระพุทธทวณะที่แสดงให้เห็นถึงพระปัญญาคุณของพระพุทธเจ้าที่จะแสดงธรรมให้เหมาะสมกับเหล่าสวณในสัตว์ พระองค์มีทศพลญาณ คือญาณอันเป็นกำลังของพระตถาคตที่ทำให้พระองค์สามารถประกาศพระศาสนาได้มั่นคงและปฏิสัมภิทา คือ ปัญญาแตกฉานในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะในญาณที่ 5 และ 6 ในทศพลญาณ คือ นานาธิมุตติญาณ คือปรีชาหยั่งรู้ธัมมุตติ (คือรู้ธัมมัตถ์ความโน้มเอียง แนวความสนใจ ฯลฯ) ของ

สัตว์ทั้งหลายที่เป็นไปต่างๆ กัน อินทรีย์ปโรปริยัตตญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลายรู้ว่าสรรพสัตว์นั้น ๆ มีแนวความคิด ความรู้ ความเข้าใจ แค่ไหนเพียงใด หรือพร้อมที่จะเข้าสู่การตรัสรู้หรือไม่ (พระสมชาย สุภาจาโร (เกิดผลวัฒนา), 2550: 12) ด้วยเหตุนี้พระพุทธศาสนamahayanจึงนำแนวคิดนี้มาปรับใช้กับแนวคิดของคนที่สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อเป็นการอธิบายความสามารถที่หลากหลายของพระโพธิสัตว์ให้มีความชัดเจน

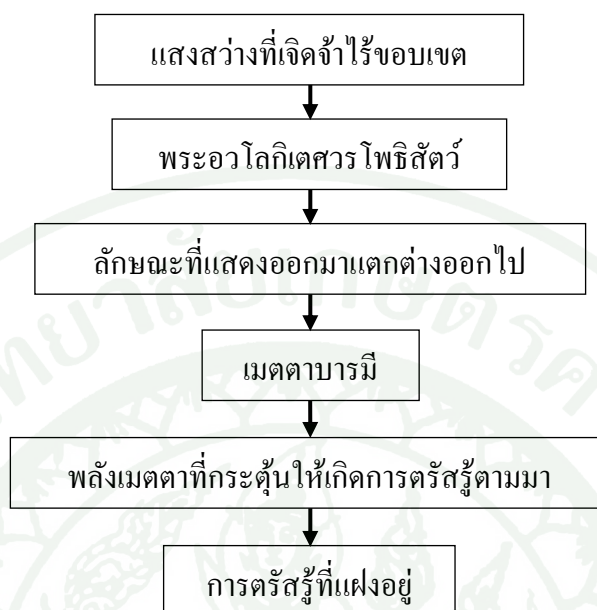
นอกจากการบำเพ็ญบารมีเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นแล้วสิ่งหนึ่งที่เกิดขึ้นสอดคล้องควบคู่มีการกล่าวถึงอยู่ตลอดตั้งแต่ต้นได้แก่การเข้าสู่พุทธภูมิ ตามความเชื่อของพระพุทธศาสนamahayanในยุคสมัยแรกนั้น ไม่ได้มีจุดมุ่งหมายกำหนดว่าต้องบรรลุพุทธภูมิเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าและดับขันธปรินิพพานเมื่อมีบำเพ็ญบารมีครบทั้ง 10 ภูมิในลำดับต่อมา ความคิดดังกล่าวนี้มาปรากฏอยู่ในพระพุทธศาสนamahayanระยะหลังในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 พร้อมกับการพัฒนาความเป็นพระโพธิสัตว์ให้กลายเป็นพระโพธิสัตว์มหาสัตว์ที่มากไปด้วยบารมี การเข้าสู่นิพพานจึงไม่ได้ถูกเน้นในระยะหลังด้วยเช่นกันและกลายเป็นส่วนที่ทำให้พระพุทธศาสนamahayanนำมาอธิบายความเป็นพระโพธิสัตว์ได้ว่าการนิพพานแต่เพียงลำพังไม่เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น นอกจากนี้การที่พระโพธิสัตว์จะก้าวเข้าสู่พุทธภูมิหรือความเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตไม่ใช่เรื่องที่ได้โดยง่ายพระพุทธศาสนamahayanจึงจำเป็นต้องเพิ่มการอธิบายโดยนำหลักคุณลักษณะของการนำไปสู่ความเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตมาอธิบายไว้ด้วย ซึ่งมีองค์ประกอบ 3 ประการดังนี้

หลักมหาปรัชญา หรือ มหาปัญญา หมายถึง ต้องเป็นผู้มีปัญญาเห็นแจ้งในหลักธรรมไม่ตกเป็นทาสของกิเลส

หลักมหากรุณา หมายถึง จะต้องเป็นผู้มีจิตใจกรุณาต่อสัตว์ทั้งหลายอย่างไม่มีขอบเขต พร้อมทั้งสละตนเอง เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ ซึ่งสิ่งนี้ก็ต้องสร้างบารมี

หลักมหาอุपाเย หมายถึง ต้องมีวิธีอันชาญฉลาดในการแนะนำอบรมสั่งสอนผู้อื่นให้เข้าถึงสัจธรรม หลักการข้อนี้ต้องประกอบด้วยกุศโลบายที่หลากหลาย ซึ่งแสดงออกให้เห็นถึงไหวพริบปฏิภาณ

หลักการทั้ง 3 ประการเป็นจุดสำคัญหลักถือเป็นหัวใจและเป็นการเริ่มต้นไปสู่ขั้นของการเป็นพระโพธิสัตว์ จากการที่พระพุทธศาสนamahayan เชื่อว่ามีคำสอนของพระพุทธเจ้าแบ่งออกเป็น 2 ระดับด้วยกันได้แก่ ระดับแรกเป็นคำสอนเชิงปรากฏการณ์ (Phenomenological Doctrine) เป็นคำสอนเกี่ยวกับความจริงของโลกและในชีวิตมนุษย์ ส่วนระดับที่สองมีความสำคัญสูงสุด (Ontological/Introspectional Doctrine) ครอบคลุมทุกภาวะและเป็นคำสอนที่ทำให้หลุดพ้นได้อย่างสมบูรณ์ คือละความยึดถือได้ทั้งตัวบุคคลและธรรมทั้งปวง เป็นคำสอนที่เกี่ยวกับภาวะไร้จำกัดหลักที่ว่านี่ก็คือ “ศูนย์ตา” นั่นเอง (พระสมชาย สุภาจาโร (เกิดผลวัฒนา), 2550: 15) นอกจากนี้ยังแบ่งออกได้อีกเป็น บุคคลศูนย์ตา คือ การทำให้แต่ละบุคคลบรรลุความเป็นพระอรหันต์ในที่นี้ก็คือพระโพธิสัตว์ ส่วนธรรมศูนย์ตา คือ การละความยึดมั่นถือมั่น ในที่นี้รวมถึงจุดมุ่งหมายทางพระพุทธศาสนา คือ นิพพาน เข้าไปด้วยโดยถือว่าความรู้ถึงทุกสิ่งเป็นของว่าง สิ่งใดเป็นสิ่งสมมุติ สิ่งนั้นก็ว่างเปล่าเช่นกัน ตัวอย่างเช่น ความดี ความชั่ว หรือแม้กระทั่งความหลุดพ้น (สัมพันธกิจสมุทร, 2540: 109-110) และยังถือว่า ศูนย์ตา เป็นลักษณะในการดำรงตนอยู่ของพระโพธิสัตว์ที่มหาปรัชญาหรือมหาปัญญานั้นเป็นพระปัญญาของพระโพธิสัตว์ที่มีความบริสุทธิ์ อธิบายได้โดยพระองค์ทรงมองเห็นตัวของตนเองและผู้อื่นว่าเป็นอันเดียวกัน พร้อมกับการความกรุณาที่จะช่วยเหลือสรรพสัตว์ในโลก การเน้นเรื่องความกรุณาอย่างมากทำให้พระโพธิสัตว์ต้องเป็นผู้ไม่มุ่งหวังการเข้านิพพาน หรือการบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า เพราะการเป็นพระพุทธเจ้าย่อมจะหมายความว่า กลับเข้าไปรวมกับแนวคิดเรื่องธรรมกาย ทำให้ไม่ได้ออกมาข้องเกี่ยวกับสรรพสัตว์บนโลกอีก ทั้งนี้ก็สามารถอธิบายแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์มหาสัตว์อย่าง พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ที่จำเป็นต้องมีอยู่คู่กับพระพุทธเจ้าในพุทธเกษตรเพื่อการอนุเคราะห์สรรพสัตว์บนโลกได้ในทำนองเดียวกัน ทั้งนี้ยังสามารถอธิบายให้เข้าใจได้อย่างชัดเจนดังแผนภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 29 แผนภาพแสดงให้เห็นจุดมุ่งหมายของการอวดารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์

แผนภาพนี้เกิดขึ้นมาเพื่อการอธิบายจุดมุ่งหมายอีกประการนอกเหนือจากเรื่องพระนิพพาน เป็นกระบวนการอธิบายแนวคิดที่เกิดขึ้นก่อนที่พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์จะเข้าสู่พุทธภาวะที่ปราศจากกิเลสอย่างสิ้นเชิงซึ่งเกิดขึ้นกับเฉพาะผู้ที่ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ดังนั้น จากแผนภาพจะเห็นได้ว่าพระโพธิสัตว์เป็นสื่อกลางในการเผยแผ่พระพุทธรคุณด้านต่าง ๆ ด้านบนมาสู่สรรพสัตว์บนโลก พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์จึงเป็นผู้ที่ทำหน้าที่เผยแผ่พระกรุณาธิคุณของพระอมิตาภะพุทธเจ้าซึ่งพระองค์เปรียบเสมือนกับแสงสว่างที่เจ็ดจ้าไว้ขอบเขตสอดคล้องกับการอธิบายลักษณะและประเภทการอวดารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ที่จะมีรูปของพระอมิตาภะพุทธเจ้าอยู่บนพระเศียรอยู่ตลอด และจากความเชื่อที่ว่าคนเราจะเข้าสู่พุทธภูมิได้อย่างเท่าเทียม จึงทำให้คำสอนของพระพุทธศาสนamahayana เน้นย้ำในเรื่องการบำเพ็ญโพธิสัตว์ธรรมเพื่อการเข้าถึงพุทธภูมิ และสิ่งนั้นก็ย่อมเกี่ยวข้องกับเรื่องของพระโพธิสัตว์ ทำให้พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์กลายเป็นที่นับถือและมีผู้ยอมรับท่านในฐานะเป็นพระโพธิสัตว์ที่ยิ่งใหญ่ ดังในคัมภีร์โพธิจริยาวดารได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายของพระโพธิสัตว์ไว้ดังนี้

...เราขออุทิศชีวิต สมบัติและความสุขทั้งหมดเท่าที่มีอยู่ทั้งในอดีตและอนาคตเพื่อประโยชน์สุขของปวงสัตว์ซึ่งหาขอบเขตมิได้...พระนิพพานมีสภาพปราศจากทุกอย่างและก็เป็นเป้าหมายอันแท้จริงของชีวิต อนึ่งหากเราสามารถนำปวงสัตว์ทั้งหมดเข้าสู่พระนิพพานได้ นั่นคือ มหากุศลที่สุดสำหรับตัวเราเอง...หากจะมีกุศลผลบุญอะไรเนื่องจากการที่เรากำลังคิดหาวิธีการนำปวงสัตว์ให้เข้าสู่วิถีแห่งโพธิภาวะแล้วไซ้ ขอสรรพสัตว์ทั้งหลายจงพบแต่สิ่งที่เป็นโพธิญาณด้วยเถิด...ขอสรรพสัตว์ทั้งหลายในสากลจักรวาลผู้มีแต่ความทุกข์ทรมานทั้งกายและใจจงได้พากันนิราศปราศจากทุกข์ระทมนั้นเถิด...ขอให้ความทุกข์ทรมานทั้งหมดที่มีอยู่ในหมื่นโลกธาตุจงมารวมอยู่ในตัวของเราแต่ผู้เดียว ขอให้กุศลผลบุญทั้งปวงซึ่งพระโพธิสัตว์ทั้งหลายได้สั่งสมมาแล้ว จงได้ปกป้องรักษาหมู่สัตว์ทั้งหมดตลอดกาลนานเทอญ... (Schumann, 1973: 109-111 อ้างใน บุญย์ นิลเกษ, 2526: 80)

โดยรวมแล้วจากข้อความข้างต้นเป็นการแสดงออกให้เห็นถึงหลักแห่งมหากรุณาเสียมากกว่า Schumann ได้ให้การอธิบายไว้อีกว่าเนื้อหาของคัมภีร์แสดงให้เห็นถึงปณิธานหรือจุดมุ่งหมายของพระโพธิสัตว์ในการอุทิศชีวิตของตนเองและทุกสิ่งรวมถึงกุศลผลบุญที่ตนได้พึงกระทำสั่งสมมาโดยตลอดเพื่อให้สรรพสัตว์ได้พบกับความสุขเป็นการส่งเสริมให้แนวคิดของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนามีความยิ่งใหญ่เพิ่มขึ้น แต่หากศึกษาโดยรวมเข้าไปถึงพระพุทธศาสนาเถรวาทการแบ่งปันกุศลผลบุญนี้เป็นความเชื่อที่เกิดขึ้นมาร่วมกับพระพุทธศาสนาเป็นระยะเวลาอันยาวนานแล้ว เพราะฉะนั้นกล่าวได้ว่าแนวคิดดังกล่าวนี้ล้วนแล้วได้รับอิทธิพลมาจากความเชื่อดั้งเดิมเสียมากกว่าแล้วก่อนนำมาปรับใช้กับแนวคิดของตนให้อยู่ได้อย่างเหมาะสม

ส่วนของคัมภีร์แต่ละเล่มนั้นก็มีความสำคัญเพราะมีข้อกำหนดหรือคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์ไว้ต่างกัน อย่างในวิมลเกียรตินิเทศสูตรกล่าวไว้ว่า พระโพธิสัตว์ประกอบด้วยองค์ประกอบ 2 ประการ คือ ปรัชญาและอุบาย อธิบายได้ว่าพระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญบารมีด้วยหลักการทั้ง 2 คือปรัชญาเป็นการบำเพ็ญเพื่อตนก่อให้เกิดความเป็นหนึ่ง และใช้อุบายซึ่งมีความกรุณาและความรักเป็นองค์ประกอบในการบำเพ็ญเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น แต่ยังมีขอบข่ายของการเป็นพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์ต่าง ๆ ของมหายานมีคิดแตกต่างกันไปอีก ยกตัวอย่างเช่น คัมภีร์ศึกษาสมุทรยบอภิกษุว่านิกรถึงการช่วยเหลือผู้อื่น (กรุณา) เป็นเหตุให้เกิดโพธิจิต, คัมภีร์สุชาวตวิยหสูตรกล่าวว่า การบูชาพระพุทธเจ้า และการตั้งอยู่ในกุศลมูล ทำให้เกิดโพธิจิตได้, คัมภีร์มัธยมกาวดาร

กล่าวว่า เมื่อได้ฟังธรรม หรือ ประวัติของพระพุทธเจ้าแล้ว ได้ตั้งปณิธานว่า เราจะเป็นพระพุทธเจ้า ถือว่าเขาได้ปลูกโพธิจิตขึ้นมาแล้ว, คัมภีร์พุทธตันตระกล่าวว่า การรวมตัวของปรัชญากับกรุณา จัดทวิภาวะออกได้ ถือว่าได้ปลูกโพธิจิตขึ้นแล้ว, แม้วิธีการจะแตกต่างกันแต่จุดหมายเหมือนกันคือการปลูกโพธิจิตขึ้นมา ซึ่งคัมภีร์สังฆธรรมปุณทริกสูตรและคัมภีร์วิมลเกียรตินิทเทศสูตรถือว่าโพธิจิตเป็นขั้นแรกของการเป็นพระโพธิสัตว์ ซึ่งโพธิจิตนั้นมีลักษณะอยู่ 2 ประการคือ โพธิกับกรุณา และในยุคหลังพระพุทธศาสนาหายานเรียกผู้ที่บำเพ็ญโพธิสัตว์จรยาตั้งแต่แรกเริ่ม แม้ยังไม่เกิดโพธิจิตหรือยังไม่ตั้งปณิธานว่าพระโพธิสัตว์ (พระสมชาย สุภาจาโร (เกิดพลวัฒน์), 2550: 18)

หลักคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์ 3 ประการ อันมี หลักมหาปรัชญา, หลักมหากรุณา และหลักมหาอุपाเย นับเป็นหัวใจของการจะเป็นพระโพธิสัตว์ที่มีอำนาจสามารถอวตารลงมาช่วยเหลือสรรพสัตว์ได้อย่างพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ในคุณสมบัติข้อแรกคือ หลักมหาปรัชญาเป็นการบำเพ็ญตนให้ถึงพร้อม ส่วนคุณสมบัติอีกสองข้อที่เหลือคือ หลักมหากรุณา และหลักมหาอุपाเยเป็นหลักการทำบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่น อุปาย คือ ความเชี่ยวชาญหรือความรู้ในการคัดเลือกวิธีการที่เหมาะสมในการเผยแผ่พระศาสนาหรือในการช่วยเหลือสัตว์โลก เช่น กรณีของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ที่ปรากฏในรูปร่างต่าง ๆ เพื่ออนุวัตตามอหิชาศัยของสรรพสัตว์และบริบทของสังคม โดยสรุปแล้วหลักการทั้ง 3 แล้วไม่ว่าจะเป็นมหาปรัชญา, มหากรุณา และมหาอุपाเย ถือว่ามีความสำคัญที่ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากันแสดงออกให้เห็นถึงว่าหลักมหาปัญญาเป็นจุดเริ่มต้นในการสร้างสรรค์หลักมหาอุपाเยให้ออกมาโดยมีหลักมหากรุณาเป็นแรงผลักดัน แต่สิ่งที่ทางพระพุทธศาสนาหายานเพิ่มเติมเข้าอย่างชัดเจนในการพัฒนาคุณความดีของพระโพธิสัตว์ก็คือความรู้สึกเศร้าใจไปกับความทุกข์ของผู้อื่น นั่นก็คือ หลักมหากรุณา นั่นเอง เป็นสิ่งที่ถือว่าสำคัญมาก ปัญญาเป็นสิ่งที่ลึกซึ้งและเป็นคุณความดีที่เจียบสงบอยู่ภายใน สิ่งเหล่านี้นำออกมาใช้ร่วมกับความเข้าใจในธรรมชาติของตัวตนและความรู้สึกเห็นใจในความทุกข์ของผู้อื่น คุณความดีของพระโพธิสัตว์นี้ก่อให้เกิดการกระตุ้นให้มองเห็นความสุข อย่างไรก็ตามแนวคิดพระโพธิสัตว์แสดงออกมาในสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมและในทางปรัชญา (Tiway, 2009: 119) แต่ส่วนที่สำคัญที่สุดคือแนวคิดที่ถือ จิตที่รับรู้มองเห็นการตรัสรู้หรือสิ่งที่มุ่งปรารถนาอย่างแท้จริงเป็นจุดมุ่งหมายของทั้งหมด นอกจากนี้ Tiway ยังกล่าวอีกว่าพระโพธิสัตว์ เริ่มต้นก้าวเข้าสู่ความเป็นพระโพธิสัตว์ในความรู้สึกเริ่มแรกว่า “จักต้องบรรลุนิพพานเป็นเสมือนคำสั่งอันนำมาสู่การรู้แจ้งในทุก ๆ สิ่ง” ด้วยความรู้สึกนี้การบรรลุนิพพานก็คือการสร้างคุณความดีและได้รับการปลูกฝังมาตั้งแต่เริ่มแรกของการก้าวเข้าสู่ความเป็นพระโพธิสัตว์

การบำเพ็ญเพียรของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ดำเนินไปตามจุดมุ่งหมายของพระโพธิสัตว์ตามแนวคิดของพระพุทธศาสนาหายานอย่างไม่สามารถแยกออกจากกันได้โดยเด็ดขาด ทั้งสองแนวคิดได้ถูกพัฒนามาจากความเชื่อดั้งเดิมที่เหนียวแน่น แนวคิดต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับพระองค์ได้ถูกนำมาเป็นองค์ประกอบสนับสนุนอยู่ภายใต้ความศรัทธาของผู้ที่นับถือทำให้พระพุทธศาสนาหายานมีความมั่นคงเกิดขึ้น ทั้งยังมีมหาปณิธานเป็นจุดเริ่มต้นและเป็นบทสรุปสุดท้ายของพระโพธิสัตว์ทั้งหลายรวมอยู่ในสิ่งเดียวกัน กล่าวคือ นำไปสู่การตัดสินใจแน่วแน่ที่จะบำเพ็ญบารมีหรือชนสรรพสัตว์อย่างไม่มีที่สิ้นสุด และเป็นการนำไปสู่อีกลำดับขั้นต่อไปนั่นคือวิธีการที่จะไปสู่การมีอำนาจบารมีสูงสุดที่เรียกได้ว่าเป็นพระโพธิสัตว์มหาสัตว์ดังเช่นพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ดังนั้น สรุปจุดมุ่งหมายของพระโพธิสัตว์เน้นเฉพาะอยู่ 2 ประการ อันได้แก่ 1. การช่วยเหลือผู้อื่น และ 2. สามารถเข้าถึงพุทธภูมิ หรือกล่าวได้ว่าช่วงแห่งการบำเพ็ญบารมีช่วยเหลือสรรพสัตว์ของพระโพธิสัตว์เป็นช่วงของพระโพธิสัตว์ภูมิเป็นเหตุให้เกิดในส่วนของการบรรลุพุทธภูมิเป็นผลที่ตามมา ทั้งนี้สิ่งที่มีส่วนช่วยในการสร้างพื้นฐานในการรองรับการสั่งสมบารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญให้สมบูรณ์ก็คือ มหาปณิธาน ประกอบขึ้นพร้อมกับโพธิจิต เมื่อตั้งจิตปรารถนาพุทธภูมิก็เท่ากับว่าได้มีโพธิจิตเกิดขึ้นแล้ว มีการเปรียบเทียบได้ว่า มหาปณิธาน เปรียบได้กับ แผนการนโยบายที่เราได้วางไว้ โพธิจิต เปรียบได้กับผู้ตรวจสอบขัดเกลาตนของเรานั่นเอง โดยไม่ใช่แค่กับเฉพาะบุคคลอื่นแต่รวมไปถึงการตรวจสอบขัดเกลาตัวตนของเราเองด้วย และการบำเพ็ญบารมี เป็นส่วนสุดท้ายที่ลงมือปฏิบัติกันอย่างจริงจังประกอบกับหลัก 3 ประการต้องดำเนินควบคู่กันไปทั้งจิตใจที่แน่วแน่ชัดเจนในโพธิจิตดำรงไปพร้อมกับมหาปณิธาน และจิตใจที่จดจ่อมุ่งมั่นกับการโปรดสัตว์ช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์

จุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนาหายานยังอยู่ที่นิพพานเช่นเดิม แต่ได้เพิ่มจุดมุ่งหมายอีกประการขึ้นมาโดยเน้นที่ความเคารพในความเป็นพระโพธิสัตว์ เพราะพระโพธิสัตว์เมื่อได้ปฏิบัติเข้าสู่ความเป็นพระโพธิสัตว์โดยสมบูรณ์แล้ว จะเป็นผู้ที่บรรลุมองเห็นความเป็นจริงและถือว่าสรรพสิ่งที่รับรู้และปรากฏอยู่ในโลกนี้เป็นเพียงความว่างเปล่า เมื่อมองเห็นดังนี้ทำให้พระโพธิสัตว์มีจิตที่เต็มไปด้วยความกรุณาจุดมุ่งหมายจึงอยู่ที่การช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้มองเห็นได้เช่นเดียวกับที่ตนมองเห็น เพราะฉะนั้นสิ่งที่เหมือนกันของพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ คือ การบรรลุพุทธภูมิแต่ความแตกต่างอยู่ที่การตั้งปณิธานในการช่วยเหลือสรรพสัตว์ของแต่ละพระองค์นั่นเอง โดยเมื่อเป็นดังนี้แล้วสิ่งสำคัญที่เป็นหัวใจหลักของจุดมุ่งหมายแนวคิดการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์อยู่ที่ความเป็นจริงก็คือ พระองค์เป็นพระสัมมาธรรมวิยาพุทธ พระองค์ได้บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณแล้วในครั้งอดีต แต่พระกรุณาอันยิ่งใหญ่ จึงทรงแบ่งภาคมาในลักษณะการอวตารที่กล่าวอธิบาย

ข้างต้นเป็นพระโพธิสัตว์กวนอิมอีกทีหนึ่งเพื่อกลับมาทรงชี้แนะให้สรรพสัตว์ได้เห็นหนทางแห่งการหลุดพ้นจากทุกข์ เมื่อสรรพสัตว์เหล่านั้นไม่ได้บำเพ็ญบารมีตามหนทางที่ทรงธรรมนั้นเอง เห็นได้ชัดว่า พระพุทธศาสนamahayanนำเรื่องของพระโพธิสัตว์มหาสัตว์เข้ามาอธิบายทำให้บุคคลพึงกระทำตนตาม การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์นั้นเป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกัน กล่าวคือเป็นได้ทั้งเหตุและผลเพราะเมื่อพระองค์ที่เป็นพระโพธิสัตว์เป็นผู้ที่อุบถมาเพื่อการรื้อขนสรรพสัตว์ให้ล่วงพ้นจากความทุกข์เป็นการบำเพ็ญตนเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ อย่างไม่มีขีดจำกัด ทรานนั้นก็เป็นการบำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุพุทธภาวะในอนาคต ยังประโยชน์เพื่อตนเอง ตนเองก็จะหลุดพ้นทุกข์นั้นด้วย ทั้งสองประการต่างเป็นสิ่งที่ต้องดำรงควบคู่กัน

วิธีการที่นำไปสู่การอวดารของพระอวโลกิตศวรโพธิสัตว์

ก่อนที่จะมีการพัฒนาแนวคิดในเรื่องของพระอวโลกิตศวรโพธิสัตว์สามารถอวดารลงมาช่วยเหลือสรรพสัตว์ได้นั้น ตามความเชื่อของพระพุทธศาสนาหลายเหล่าสรรพสัตว์ล้วนมีจิตตั้งมั่นสู่หนทางในการเป็นพระโพธิสัตว์ได้เช่นเดียวกัน แต่เมื่อพระอวโลกิตศวรโพธิสัตว์ได้ทวีความสำคัญเพิ่มขึ้นทำให้พระองค์เป็นเสมือนแรงบันดาลใจให้เหล่าสรรพสัตว์ยังมีจิตตั้งมั่นเพื่อก้าวเข้าสู่หนทางแห่งการเป็นพระโพธิสัตว์เช่นเดียวกับพระองค์เพิ่มขึ้นเข้าไปอีก ด้วยเหตุนี้พระพุทธศาสนาหลายจึงนำพระองค์มาเป็นต้นแบบอธิบายถึงวิธีการที่นำไปสู่การเป็นพระโพธิสัตว์และสั่งสมบารมีจนเป็นพระโพธิสัตว์ที่มีอำนาจบารมีเทียบเท่ากับพระอวโลกิตศวรโพธิสัตว์ได้ การวางหลักการหรือการสร้างแนวคิดพระโพธิสัตว์ขึ้นมานั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานที่สำคัญอันได้แก่ บารมีธรรมและภูมิธรรม พระโพธิสัตว์เป็นผู้ที่อยู่ในสถานะแสวงหา คือ เมตตบารมีจากการบรรลุความรู้ที่ทำให้หลุดพ้นประกอบกับความเศร้าเสียใจทุกข์ใจจากการเห็นสรรพสัตว์ตกอยู่ในความทุกข์เป็นวัฏจักร ในที่นี้ก่อนที่จะก้าวเข้าสู่ความเป็นพระโพธิสัตว์ดังเช่นพระอวโลกิตศวรโพธิสัตว์ดังที่กล่าวข้าง สรรพสัตว์ทั้งหลายล้วนแล้วต้องผ่านวิธีการซึ่งเป็นไปตามแนวคิดของพระพุทธศาสนาหลายที่ได้วางรากฐานไว้อย่างเป็นระบบเสียก่อน

ขั้นตอนดำเนินชีวิต 4 ระดับ

ระดับที่ 1 เรียกว่า **ระดับปกติ** หมายถึง การถือไตรสรณคมน์ต่อพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ตามปกติที่ยังไม่ได้มีความคิดหรือลั่นวาจาจะเป็นพระพุทธเจ้า เป็นความศรัทธาที่เกิดขึ้นกับจิตมีส่วนสำคัญเป็นเบื้องต้น

ระดับที่ 2 เรียกว่า **ระดับตั้งปณิธาน** เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า โพธิจิตโตตปาท คือ เป็นการเปล่งวาจาเพื่อให้โลกภายนอกทราบความตั้งใจของตนว่าต้องการเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

ระดับที่ 3 เรียกว่า **ระดับปฏิบัติ** เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า โพธิปักขิยธรรม หมายถึง การบำเพ็ญบารมีธรรม อันมีบารมี 10 ประการเป็นสำคัญ

ระดับที่ 4 เรียกว่า **ระดับบรรลุผล** หมายถึง ผลที่ได้จากการบำเพ็ญบารมีธรรมแสดงให้เห็นถึงภูมิทั้ง 10 ไม่มีการเปลี่ยนแปลงจวบจนถึงขั้นสุดท้ายเพื่อก้าวเข้าสู่การบรรลุพุทธภูมิอย่างสมบูรณ์

พระโพธิสัตว์จำเป็นต้องมีแนวทางการดำเนินชีวิตของพระโพธิสัตว์ตามขั้นตอน 4 ระดับนี้ เป็นการแสดงออกให้เห็นภาพรวมเพื่อให้สรรพสัตว์สามารถเข้าใจหลักการปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ในเบื้องต้นได้ ถ้าหากยอมรับและพร้อมที่จะปฏิบัติแล้วค่อยพัฒนาไปสู่ระดับขั้นตอนวิธีการปฏิบัติอื่น ๆ ต่อไปได้

จริยาของพระโพธิสัตว์

ในที่นี้ต้องอธิบายถึงจริยาของพระโพธิสัตว์ก่อน ซึ่งมีความหมายว่า เป็นข้อปฏิบัติที่จำเป็นของผู้ที่จะเป็นพระโพธิสัตว์ประกอบไปด้วย ปัญจวิทยา, อัปมัญญา และบารมี

ปัญจวิทยา คือ การมีวิชาความรู้ 5 สาขาวิชา

อริยาคมวิทยา เป็นวิชาพระพุทธศาสนาและปรัชญาทางพระพุทธศาสนาทุกแขนงของทางเถรวาทและมหายาน

เหตุวิทยา เป็นวิชาหาเหตุผล และวิชาอภิปรายได้ว่าที่

ตักสิณวิทยา เป็นวิชาแพทย์และเภสัชกรรม

ศัพทวิทยา เป็นวิชาอักษรศาสตร์ วรรณคดี และกวีนิพนธ์

ศิลปวิทยา เป็นความรู้รอบตัวที่เป็นประโยชน์ในด้านต่าง ๆ

อัปมัญญา คือ จริยาของพระโพธิสัตว์อีกหนึ่งข้อถือเป็นการอบรมจิตใจด้วยธรรมพร้อมทั้งแผ่ไปยังสรรพสัตว์อย่างไม่มีขอบเขตและมีความเสมอกันต่อสรรพสัตว์ทั้งหลาย เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อัปมาณหฤทัย ได้แก่

เมตตา พระโพธิสัตว์ต้องให้ความสุขแก่สัตว์ทั้งหลาย

กรุณา พระโพธิสัตว์ต้องปลดเปลื้องความทุกข์ของสรรพสัตว์

มุทิตา พระโพธิสัตว์ต้องร่วมยินดีเมื่อสรรพสัตว์และได้รับความสุข

อุเบกขา พระโพธิสัตว์จะต้องละ ไม่ยึดถือในสิ่งใด ๆ ที่ตนได้ปฏิบัติให้กับสรรพสัตว์ และไม่ยึดถือในความปรารถนาสิ่งตอบแทน

บารมี คือ การบำเพ็ญเพียรบารมีถือได้ว่าเป็นการที่พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์พึงบำเพ็ญปฏิบัติ ทั้งนี้การที่จะได้บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าคือการบำเพ็ญเพียรบารมีในที่นี้สามารถสังเกตได้ว่าพระพุทธศาสนาทั้งเถรวาทและพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานมีแนวคิดวิธีการหรือขั้นตอนในการบำเพ็ญเพียรบารมีมีความคล้ายคลึงกัน ในทางฝ่ายเถรวาทจากที่กล่าวไว้ข้างต้นในหัวข้อของความหมายความเป็นมาของพระโพธิสัตว์ที่มีการอธิบายถึง สิบพระชาติสุดท้ายของพระโพธิสัตว์อันเป็นไปตามแนวคิดของทางฝ่ายเถรวาทนั้นมีการบำเพ็ญบารมีเพียงแค่ชาติละ 1 ประการ แต่ในทางฝ่ายมหายานนั้นพระโพธิสัตว์แต่ละพระองค์ที่จะมุ่งสู่การบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณนั้น จำเป็นต้องบำเพ็ญบารมีทั้ง 10 ประการพร้อมกัน ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งคือการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ทั้งฝ่ายมหายานมี 10 ประการเหมือนกับทางฝ่ายเถรวาทซึ่งมีความสอดคล้องกันอย่างชัดเจนว่าจุดมุ่งหมายของทั้งสองฝ่ายมีจุดหมายอย่างเดียวกัน เพียงแต่วิธีการหรือขั้นตอนการไปสู่จุดหมายมีความแตกต่างกันเพียงเท่านั้นเองและบารมีของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานมีอยู่ด้วยกันทั้งหมด 6 ทศน์ ได้แก่

ทานบารมี คือ เสียสละทรัพย์ ในที่นี้หมายรวมถึงอวัยวะและชีวิตเพื่อสรรพสัตว์ได้โดยไม่อาลัย

ศีลบารมี คือ มีการรักษาศีล ที่ประกอบด้วย อินทรีย์สงวนศีลหนึ่ง หมายถึง การปฏิบัติและ
ดำเนินชีวิตอยู่ในบทบัญญัติแห่งความดี และสัจตังคหศีล หมายถึง ช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์

กษานบารมี คือ มีความอดทนต่อสิ่งกีดกันต่าง ๆ เพื่อโปรดสรรพสัตว์

วิริยบารมี มีความไม่ย่อท้อ ไม่รู้สึกถึงความเหน็ดเหนื่อยในการช่วยเหลือสรรพสัตว์

ชยานบารมี คือ มีจิตที่มั่นคง นั่นคือ มีสมาธิในการนำไปสู่ความสำเร็จแห่งฉานสมาบัติ

ปรัชญาบารมีหรือปัญญาบารมี คือ มีปัญญารู้แจ้งในสุญyata

ในการนี้บารมีของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาหายานได้นำมาจากแนวคิดการ
บำเพ็ญบารมีพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทเช่นกันเพียงแต่ย่อลงมาจากบารมี 10 ทศน์ ให้
เหลือเพียงแค่ 6 ทศน์ นอกจากนี้ยังมีการแบ่งปรัชญาบารมีหรือปัญญา แยกออกไปอีกในระยหลัง
4 ประการ อันได้แก่

อุบายบารมี คือ ความเฉลียวฉลาดในการแก้ปัญหาโดยชอบด้วยธรรม

ปณิธานบารมี คือ ความตั้งใจแน่วแน่ต่อหลักการของตนที่ได้มุ่งไว้

พลบารมี คือ กำลังและความสามารถพิเศษทางกาย จิตและปัญญา

ญาณบารมี คือ มีปัญญาระดับสูง

รวมทั้งหมดแล้วเป็นบารมี 10 ทศน์ได้ในอีกลักษณะหนึ่ง (สมชัย รักรัตติ, 2540: 37) ซึ่ง
บารมีตามแนวคิดดังกล่าวนี้จะทำให้สอดคล้องกับแนวทางการดำเนินชีวิตของพระโพธิสัตว์
4 ระดับข้างต้นประกอบกับการมีวิชาความรู้และจริยาของพระโพธิสัตว์ เป็นสิ่งที่พระโพธิสัตว์พึง
ปฏิบัติให้ครบถ้วนทุกประการ จนเข้าสู่ระดับขั้นแห่งภูมิธรรมซึ่งพระโพธิสัตว์ปฏิบัติไปตามลำดับ

จนถึงขั้นสุดท้าย โดยในคัมภีร์มหาวัดอุได้กล่าวถึงภูมิธรรม 10 ภูมิ ดังที่ บุญย์ นิลเกษ (2526: 70-72) ได้กล่าวอธิบายไว้

ทศภูมิของพระโพธิสัตว์

ภูมิที่ 1 ทุราโรหะภูมิ คือ เป็นระดับแรกของการทำลายกิเลสตัณหาได้โดยการสละซึ่งสิ่งที่มี การยึดมั่นถือมั่น

ภูมิที่ 2 พันชานามะภูมิ คือ ระดับแห่งความผูกมัดตนเองต่อไป โดยยังเป็นขั้นที่ยังต้องตัด ทำลายกิเลสตัณหาที่ยังหลงเหลืออยู่ อาจเกิดความรู้สึกเบื่อหน่ายกับสิ่งที่ตนพึงกระทำ

ภูมิที่ 3 ปุณฺณปะมัตติกาภูมิ คือ ระดับแห่งการประทับประคอง เป็นการเสวยสละทรัพย์สมบัติทุกประการ

ภูมิที่ 4 รุจฺราภูมิ คือ ระดับความงาม งดเว้นจากอกุศลกรรมหนัก ๆ แต่ยังมีการเกิดอยู่ในภพ ภูมิระดับสูงอยู่

ภูมิที่ 5 จิตวิศตรากุมิ คือ ระดับที่สภาพจิตมองเห็นชีวิตเป็นความทุกข์

ภูมิที่ 6 รูปะตีกุมิ คือ ระดับของความงามในธรรมชาติที่จิตจะเข้าสู่พุทธเกษตร

ภูมิที่ 7 ทุระชะยะภูมิ คือ ระดับที่สภาพจิตมุ่งสู่พุทธภาวะต่อไป

ภูมิที่ 8 ขนมะนิเทศภูมิ คือ ระดับที่คัมภีร์พูดถึงชีวิตพระโพธิสัตว์โดยเฉพาะพระโพธิสัตว์ โคตมะหรือเจ้าชายสิทธัตถะที่กำลังเข้าใกล้การบรรลุพุทธภูมิ

ภูมิที่ 9 ยวะราชยะภูมิ คือ ระดับที่ในทางโลกเปรียบเสมือนผู้ที่ได้รับการยอมรับอภิเษก ให้เป็นพระมหากษัตริย์ต่อไป

ภุมิที่ 10 อภิสเทกะภุมิ คือ ระดับที่พระโพธิสัตว์เกิดอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิตและปรารถนาจะมาอุบัติเป็นมนุษย์เพื่อการเข้าสู่พุทธภาวะที่สมบูรณ์ต่อไป

แนวความคิดเรื่องภุมิทั้ง 10 ข้างต้นนั้นเป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นในเริ่มแรกของพระพุทธศาสนา มหายานที่มีความคล้ายคลึงกับทางพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอันมากซึ่งเป็นไปตามหลัก โดยเฉพาะอันเกี่ยวเนื่องกับพระโพธิสัตว์โคตมะหรือเจ้าชายสิทธัตถะทรงปฏิบัติอยู่ แต่ถ้าเป็นแนวทางที่พระโพธิสัตว์จะพัฒนาไปสู่ความเป็นพระโพธิสัตว์ในระดับที่มีบารมีธรรมสูงขึ้นไปอีก ในยุคต่อมาภายหลังพระพุทธศานามหายานได้พัฒนานำแนวคิดดังกล่าวมาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงใหม่ดังต่อไปนี้

ภุมิที่ 1 ปมุติตาภุมิ คือ มีใจตั้งมั่นในทานบารมี หมายถึง พระโพธิสัตว์มีความยินดีที่ได้มาจากการบำเพ็ญทานบารมีด้วยตนเอง

ภุมิที่ 2 วิมลภาภุมิ คือ มีใจยึดมั่นในศีลบารมี หมายถึง พระโพธิสัตว์มีความยินดีที่ได้มาจากการบำเพ็ญศีลบารมีด้วยตนเองเพื่อให้มีความบริสุทธิ์จนเป็นพื้นฐานการปฏิบัติสมาธิต่อไป พร้อมกับการสร้างกุศลธรรมอื่นซึ่งได้จากการควบคุมพฤติกรรมอันเกิดจากกาย วาจา และใจ

ภุมิที่ 3 ประภาการิภุมิ คือ มีใจยึดมั่นในขันติบารมี หมายถึง พระโพธิสัตว์มีความยินดีที่ได้มาจากการบำเพ็ญขันติบารมีด้วยตนเอง มีความเปลี่ยนแปลงปลั่งทางร่างกายและความโชติช่วงแห่งจิตวิญญาณ

ภุมิที่ 4 อรรถจีสมตีภุมิ คือ มีใจยึดมั่นในวิริยะบารมี หมายถึง ความพากเพียรอุตสาหะ

ภุมิที่ 5 ทุรขยาภุมิ คือ มีใจยึดมั่นในสมาธิบารมี หมายถึง ฌานที่มีจิตยึดมั่นต่อสิ่งที่เราศรัทธา

ภุมิที่ 6 อภิมุขิภุมิ คือ มีใจยึดมั่นในปัญญาบารมี หมายถึง มีความเฉลียวฉลาดรู้แจ้งชัดในธรรม

ภูมิที่ 7 ทุรงคภูมิ คือ มีใจยึดมั่นในอุบายบารมี หมายถึง กุศลอุบายที่สามารถใช้วิธีที่ถูกต้องในการชักจูงใจให้ผู้คนเฝ้าหาธรรม

ภูมิที่ 8 จอกลูมิ คือ มีใจยึดมั่นในปณิธานบารมี หมายถึง ความมีจิตใจอันแน่วแน่ไม่เปลี่ยนแปลง

ภูมิที่ 9 สาทุมตฤณภูมิ คือ มีใจยึดมั่นในพลบารมี หมายถึง บุคคลที่จะมาเป็นพระโพธิสัตว์ต้องมีร่างกายที่มีพลกำลังแข็งแรง เพราะจะต้องออกไปโปรดเหล่าสรรพสัตว์อย่างไม่หยุดยั้งตลอดเวลา

ภูมิที่ 10 **ธรรมเมทภูมิ** คือ มีใจยึดมั่นในญาณบารมี หมายถึง จะต้องเป็นบุคคลที่มีความรอบรู้หลาย ๆ ด้าน

ในส่วนของพระโพธิสัตว์ 10 ภูมิ เป็นการเรียงลำดับแห่งความยากง่ายที่บุคคลจะพึงปฏิบัติ ให้นำไปสู่ความเป็นพระโพธิสัตว์อย่างสมบูรณ์เมื่อได้ปฏิบัติภูมิที่ 1 ได้เป็นอย่างดี โดยภูมิทั้ง 10 นี้สามารถอธิบายถึงลักษณะของพระโพธิสัตว์ที่ปฏิบัติเข้าถึงภูมิแต่ละภูมิไว้ **ภูมิที่ 1 ปมุติตาภูมิ** พระโพธิสัตว์เมื่อปฏิบัติจนบรรลุแล้ว จะเกิดความปิติยินดียิ่งกว่าได้รู้เห็นซึ่งธรรมอย่างแท้จริง ต่อความคิดที่ได้ศึกษาพระธรรมเจริญรอยตามพระพุทธเจ้าไม่ประมาทหลงไหลไปกับอำนาจของกิเลสตัณหาต่าง ๆ ไม่ยึดติดอยู่กับทรัพย์สินหรือไม่แม้กระทั่งทานที่เป็นวัตถุธรรมไปถึงอภัยทานด้วย เพราะการให้การเสียสละได้ตัดซึ่งเอาความรู้สึกแห่งความยึดถือ การปฏิบัติในภูมินี้ทำให้มองเห็นสรรพสัตว์ทั้งปวงพันทุกขด้วยความสุข **ภูมิที่ 2 วิมลาภูมิ** พระโพธิสัตว์เมื่อบรรลุภูมินี้จะมีการรักษา กาย วาจา ใจ ให้เรียบร้อยบริสุทธียู่เสมอ ปราศจากความประพฤติที่ไม่ดีทุกประการ นอกจากนี้พระโพธิสัตว์ในภูมินี้ยังสามารถปฏิบัติตนให้ถึงขั้นเป็นเลิศในการรักษาศีล พร้อมทั้งจะเสียสละชีวิต แม้แต่ชีวิตของตนเพื่อคงศีลที่บริสุทธไว้ **ภูมิที่ 3 ปรภาการีภูมิ** พระโพธิสัตว์เมื่อบรรลุภูมินี้จะเป็นการจุดประกายแห่งการเกิดปัญญามีความอดกลั้นต่อสิ่งที่เกิดขึ้นทุกประการ มีสติปัญญาแตกฉานสว่างเจิดจ้าในธรรม กล่าวได้ว่าพระโพธิสัตว์ในภูมินี้ได้บรรลุญาณทั้ง 8 ประการและอภิญญา 6 ประการ ทำให้พระโพธิสัตว์มีความมุ่งมั่นแน่วแน่ยิ่งขึ้นในการบำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้ธรรม เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ด้วยความอดทนอดกลั้นอย่างขอดเยียมในการสร้างบารมี **ภูมิที่ 4 อรรถจิสมติภูมิ** พระโพธิสัตว์เมื่อบรรลุภูมินี้จะมีปัญญาเจิดจ้าอันเกิดจากการไม่ย่อท้อต่อการบำเพ็ญประโยชน์ต่อสรรพสัตว์ มีวิริยะอย่างแรงกล้าในการขจัดกิเลสตัณหาให้สิ้น มีความสามารถในการมองเห็นการเกิดขึ้นดับไปของสรรพสิ่งและสรรพสัตว์ทั้งหลาย มองเห็นภพภูมิ การเวียนว่ายตายเกิดของ

สรรพสัตว์ด้วยอำนาจกิเลสและกรรมวิบาก เป็นสิ่งทำให้พระองค์มุ่งความคิดอย่างหนักในไปสู่หลักที่ช่วยให้บรรลुพุทธภาวะ **ภุมิที่ 5 ทุรขยาภุมิ** พระโพธิสัตว์เมื่อบรรลุภุมินี้ก็จะละความเป็นปุถุชน และพระอริยะทั้งหมด ละความเย่อหยิ่งทะนงตน ความเห็นผิด ความโกรธ ความเกลียด อกุศลธรรม 10 และอวิชาทั้งหลายได้ พระโพธิสัตว์ยกกระแสนิจเข้าสู่การปฏิบัติระดับสมาธิและภาวนาจนได้สร้างดวงปัญญาที่เข้าใจในหลักอริยสัจ 4 ประการ มีความรู้แจ้งในธรรมทั้งหลายมองเห็นความรู้ที่เป็นโลกิยะและความรู้ที่เป็นโลกุตระเป็นความรู้คนละด้านของสิ่งเดียวกัน **ภุมิที่ 6 อภิมุขิภุมิ** พระโพธิสัตว์เมื่อบรรลุภุมินี้ก็จะเกิดความเห็นแจ้งตามความเป็นจริง ปราศจากความยึดมั่นถือมั่น คิดค้นถึงแก่นสารของธรรมทั้งปวงได้ พิจารณาถึงชีวิตสรรพสัตว์ที่ถูกครอบงำด้วยอวิชา ความยึดมั่นถือมั่น มองเห็นการเวียนว่ายตายเกิดตามหลักปฏิจจสมุปบาท **ภุมิที่ 7 ทุริงกมาภุมิ** พระโพธิสัตว์เมื่อบรรลุภุมินี้ก็จะเข้าใจในสภาพชีวิตที่ประกอบไปด้วยดิน น้ำ ลม ไฟ และวิญญาณของธาตุรู้แจ้งในพุทธวจนะ หันความคิดจากสาวกขานไปสู่โพธิสัตว์ขาน จิตก้าวเข้าไปสู่พุทธภาวะตลอดจนมีความเฉลียวฉลาดในกุศโลบายโปรดเหล่าสรรพสัตว์ให้เหมาะสมกับพื้นฐานเดิม ไม่ว่าจะเป็นภูมิปัญญา จริต และสิ่งแวดล้อม ให้รู้จักบาป บุญ ชี้นำให้เห็นทางแห่งความดับและการบำเพ็ญให้ถึงซึ่งการดับทุกข์ พระโพธิสัตว์ในภุมินี้มองเห็นสรรพสิ่งทั้งหลายเป็นศูนย์ตา ไม่ทรงทอดทิ้งสรรพสัตว์ ยังคงทำหน้าที่โปรดสรรพสัตว์อย่างไม่หยุดยั้ง โดยไม่เห็นต่อความเหน็ดเหนื่อยยากด้วยความเมตตากรุณา **ภุมิที่ 8 อจลภุมิ** พระโพธิสัตว์เมื่อบรรลุภุมินี้จะมีจิตตั้งมั่นไม่หวั่นไหวในโลกธรรมทั้งปวง และมีความรู้ที่อิสระเป็นเอนกอนันต์เต็มที่มีความสามารถในการอ่านความคิดของสรรพสัตว์ทั้งหลายได้อย่างทะลุปรุโปร่ง สามารถไปเห็นและไปเฝ้าพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ในอนันตจักรวาลได้ชั่วพริบตา สามารถรู้แจ้งถึงเนื้อแท้แห่งพระธรรมกาย และสามารถปรากฏพระกายในรูปลักษณะต่าง ๆ ได้นับไม่ถ้วนตามความต้องการของสรรพสัตว์ทั้งหลาย เพื่อช่วยชี้นำให้ออกพ้นจากความทุกข์ **ภุมิที่ 9 สาทุมดีภุมิ** พระโพธิสัตว์เมื่อบรรลุภุมินี้จะมีสุขภาพและกำลังเพื่อบำเพ็ญประโยชน์แก่สรรพสัตว์ทั้งหลายโดยไม่มีประมาณ มีความแตกฉานในด้านภาษาต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเทพเทวดา, มนุษย์, มาร, ยักษ์ สัตว์เดรัจฉาน และสัตว์อื่น ๆ พระโพธิสัตว์มีภูมิปัญญอันสูงสุดที่มนุษย์ธรรมดาไม่สามารถคาดคิดถึง ด้วยสภาพจิตประกอบด้วยญาณคือความรู้พิเศษ จนทำให้พระองค์ทรงพร้อมที่จะปลุกสรรพสัตว์ให้ตื่นขึ้นจากอวิชาและสั่งสอนธรรม รื้อขนสรรพสัตว์ให้ออกจากกองทุกข์ ด้วยพลบารมี **ภุมิที่ 10 ธรรมเมฆภุมิ** พระโพธิสัตว์เมื่อบรรลุภุมินี้จะมีญาณอันสมบูรณ์ เต็มไปด้วยความเมตตา กรุณา เพื่อโปรดสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ เปรียบเทียบได้กับต้นไม้มี่ให้ความร่มเย็นชุ่มชื้นแก่สรรพสัตว์ มีกำลังสติปัญญา ความรอบรู้ทุกอย่างอย่างสิ้นเชิงเต็มเปี่ยมไปด้วยมหาเมตตาและมหากรุณา ยกท่านออกจากภาวะแห่งโพธิสัตว์ภูมิเพื่อเข้าสู่พุทธภูมิได้อย่างแท้จริง

ในการเจริญบารมีของพระโพธิสัตว์จากภูมิที่ 1 ถึง ภูมิที่ 10 พระโพธิสัตว์พึงปฏิบัติด้วยพระปัญญากำกับอยู่ตลอดเวลา จากแนวคิดนี้ทำให้เห็นว่าพระพุทธรูปศาสนนามหายานพยายามสร้างหลักการเพื่อนำไปสู่ที่แน่นอน แต่เนื่องจากระยะเวลาที่เปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ย่อมทำให้หลักการและวิธีการต่าง ๆ เพิ่มขึ้นและแตกต่างกันไปเช่นกัน แต่ทั้งบารมีธรรมและภูมิธรรมเป็นเรื่องที่แยกออกจากกันได้ยาก แต่ทั้งนี้เพื่อให้สามารถเข้าใจถึงแนวคิดเกี่ยวกับวิธีการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในระยะแรกกับระยะหลังได้มากขึ้นจึงมีการวางโครงสร้างตารางเปรียบเทียบแนวคิดไว้ได้ดังนี้

ตารางที่ 10 แสดงการเปรียบเทียบบารมีธรรมกับภูมิธรรมในระยะแรกและระยะหลัง

ภูมิธรรมระยะแรก	ภูมิธรรมระยะหลัง	บารมีธรรมระยะแรก	บารมีธรรมระยะหลัง
ทวารโหระภูมิ	ปมุติตาภูมิ	ทานบารมี	
พันธานามะภูมิ	วิมลาภูมิ	ศีลบารมี	
บุษปะมันติตาภูมิ	ประภาการิภูมิ	กษานติบารมี	
รุจิราภูมิ	อรรธจีสมคติภูมิ	วิริยบารมี	
จิตวิศตรภูมิ	ทุรชยาภูมิ	ชยานบารมี	
รูปวะตีภูมิ	อภิมุจิภูมิ	ปรัชญาบารมี	
ทุระชะยะภูมิ	ทุรัจฉมาภูมิ		อุบายบารมี
ชนมะนิเทศภูมิ	อจลภูมิ		ปณิธานบารมี
ยุวะราชยะภูมิ	สาทุมคติภูมิ		พลบารมี
อภิเสกะภูมิ	ธรรมเมฆภูมิ		ญาณบารมี

ที่มา: บุญย์ นิลเกษ (2526: 73)

ตารางดังกล่าวข้างต้นนี้ เป็นการแสดงให้เห็นว่าวิธีการดำเนินชีวิตของพระโพธิสัตว์มีความเป็นระบบ ซึ่งการเปรียบเทียบดูแล้วถึงแม้จะมีการนำคำศัพท์มาใช้เรียกที่แตกต่างกันไปตามคัมภีร์ต่าง ๆ แต่ความหมายโดยรวมแล้วมีความคล้ายคลึงกันอันเนื่องมาจากการที่พระพุทธศาสนมหายานต้องการให้แนวทางแห่งพระโพธิสัตว์เป็นสิ่งที่มีความค่า ยิ่งพระโพธิสัตว์ปฏิบัติมากยิ่งมีความละเอียดอ่อนกลายเป็นภูมิที่แน่นอน เป็นการพัฒนาความก้าวหน้าที่เกิดขึ้นกับจิตของพระโพธิสัตว์ เห็นได้ว่าทั้งภูมิ 10 ประการและจริยธรรม 10 ประการ เป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้ยากยิ่งสำหรับบุคคลโดยทั่วไป เพราะในทางพระพุทธศาสนมหายานเป็นหลักปฏิบัติขั้นสูงของพระโพธิสัตว์เรียกว่า มหาอุปสรรค เป็นการมองสภาพตามความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในสิ่งแวดล้อมที่ต้องเผชิญกับปัญหาและอุปสรรคที่ขวางกั้น หากผู้ปฏิบัติไม่ได้มีการเตรียมตัวและศึกษาวางแผนไว้ก่อน ย่อมทำให้การปฏิบัติธรรมของบุคคลผู้นั้นเกิดความท้อถอยได้ อีกทั้งยังเป็นหลักในการวัดระดับขั้นของพระโพธิสัตว์ว่ามีความเพียรสมบูรณ์มากน้อยเพียงใดแต่หากปฏิบัติแล้วต้องยอมนำไปสู่ความเป็นพระโพธิสัตว์มหาสัตว์ได้เป็นแน่ พระโพธิสัตว์มหาสัตว์ในทางพระพุทธศาสนมหายานถือว่าเป็นพระโพธิสัตว์ที่สำคัญเป็นพิเศษ โดยเฉพาะพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ความมุ่งหมายในหลักปฏิบัติหรือวิธีการอันนำไปสู่โพธิสัตว์ภูมิด้วยความปิติยินดีมีทานบารมีเป็นใหญ่ นี่ถือเป็นหัวใจของพระโพธิสัตว์มหาสัตว์ก็ว่าได้ (สัมพันธ ก้องสมุทร, 2540: 193) นอกจากภูมิบารมี 10 ประการแล้ว ในระยะหลังมีการเพิ่มจริยธรรมอีก 10 ประการสำหรับพระโพธิสัตว์อีก

1. จะต้องไม่ปรารถนาหรือทำให้ร่างกายตนเองมีโรคภัยทั้งมวล
2. จะไม่ปรารถนาว่าจะเกิดภัยอันตรายทั้งปวง
3. จะไม่ปรารถนาว่าจะเกิดอุปสรรคในการทำให้อจิตบริสุทธิ์
4. จะไม่ปรารถนาให้มีมารมาขัดขวางการปฏิบัติภารกิจแห่งตน
5. จะมีความปรารถนาที่จะทำงานให้ได้นานที่สุด
6. หากจะคบมิตร จะไม่ปรารถนาเพื่อให้ได้รับผลประโยชน์จากมิตร
7. จะต้องไม่ปรารถนาว่าคนอื่น ๆ ต้องตามใจตนเองเสมอไป

8. หากทำความดีให้กับผู้อื่น จะไม่ปรารถนาต่อสิ่งตอบแทนทั้งปวง

9. หากเห็นลาภแล้วไม่พึงปรารถนามีส่วนในลาภนั้นด้วย

10. เมื่อถูกติลนินทาจากผู้อื่นก็จะไม่ตอบโต้ร้องเรียนใด ๆ ทั้งสิ้น

เมื่อพระโพธิสัตว์ได้เป็นพระโพธิสัตว์ได้อย่างสมบูรณ์แล้วสิ่งต่อไปคือ การรักษาข้อปฏิบัติ หรือในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า พระวินัย โดยในพระพุทธศาสนามหายานได้เพิ่มสิกขาบท พระโพธิสัตว์เพิ่มเติมเข้าไปแบ่งไว้เป็น 2 รูปแบบ ดังนี้

รูปแบบที่ 1 โพธิสัตว์สิกขาบทที่มาในพรหมชาลสูตร แสดงครุกาบัติอาบัติหนักไว้ 10 สิกขาบท และแสดงลหุกาบัติ อาบัติเบาไว้ 48 สิกขาบท รวมทั้งหมดเป็น 58 สิกขาบท

รูปแบบที่ 2 ในคัมภีร์โยคอาจารย์ภูมิตาสตรี แสดงครุกาบัติไว้ 4 แสดงลหุกาบัติไว้ 43 รวมทั้งหมดเป็น 47 สิกขาบท

ข้อสิกขาบทที่กล่าวไว้ข้างต้นนี้ไม่มีข้อจำกัดใด ๆ ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของวัยและเพศ ถ้ามีความตั้งใจเป็นทุนเดิมว่าจะบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ก็สามารถรับได้ ในส่วนของรายละเอียดสิกขาบทก็มีดังต่อไปนี้

ครุกาบัติ แยกออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ ประณมอาบัติ, มัชฌมอาบัติ และอุคคมาอาบัติ เรียงตามลำดับความหนักและเบา ผู้ต้องช้ันอุคคมาอาบัติ ขาดจากการเป็นพระโพธิสัตว์ แต่ทั้งนี้ต้องพิจารณาองค์ประกอบอันมี เจตนา, บังเอิญ และเหตุอันสุดวิสัย

สังเกตได้ว่าสิกขาบทของพระโพธิสัตว์ในทางพระพุทธศาสนามหายานบางข้ออาจทำให้รู้สึกขัดกับความเป็นจริง ตัวอย่างเช่น ถ้าพระโพธิสัตว์เห็นโจรทำการประหารชีวิต สรรพสัตว์เป็นจำนวนมาก รวมไปถึงพระสาวก พระปัจเจกโพธิ และพระโพธิสัตว์ ให้พึงรำพึงในใจว่า ถ้าเราจะประหารหมู่คนพาลเหล่านี้เราก็ต้องตกนिरขุม ถ้าไม่จัดการประหารเหล่า พวกหมู่คนพาล ย่อมจะก่ออันตรายกรรมสำเร็จ จักเสวยทุกข์วิบากอันใหญ่ เราควรประหารพวกคนพาลนี้ยอมตก นिरขุม ซึ่งการกระทำเช่นนี้ไม่ถือว่าพระโพธิสัตว์กระทำอาบัติแต่ประการใด ซึ่งในทาง

พระพุทธศาสนายานได้ให้การอธิบายว่า ที่เป็นอย่างนี้เพราะการที่พระโพธิสัตว์เห็นผู้มีอำนาจเหนือกว่าผู้ใดใช้อำนาจนั้นเบียดเบียนสรรพสัตว์ให้ตกอยู่ในความเดือดร้อน แล้วตนช่วยเหลือสรรพสัตว์นั้นให้พ้นทุกข์ไม่ว่าโดยวิธีใด ก่อให้เกิดเมตตาจิตเป็นการปรารถนาให้สรรพสัตว์พ้นทุกข์ ไม่ได้เป็นการประพฤติที่เป็นการล่วงเกินลักษณะของพระโพธิสัตว์แต่เป็นการก่อให้เกิดกุศลเสียมากกว่า ลักษณะเช่นนี้สามารถอธิบายโดยเกี่ยวข้องกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ได้ว่า ลักษณะเช่นนี้อาจมีขึ้นเมื่อสมัยที่ประเทศอินเดียถูกรุกรานและกดขี่ข่มเหงจากชนชาติอื่นที่เข้ามา จึงเกิดความรู้สึกว่าการเสียสละส่วนตนและสำนึกในหน้าที่เพื่อปกป้องเพื่อคงอยู่ของส่วนรวม

วิถีแห่งพระโพธิสัตว์

วิถีแห่งพระโพธิสัตว์เป็นการนำไปสู่การแสดงให้เห็นความชัดเจนโดยรวมทั้งหมดในพระพุทธศาสนายานว่าตามความเป็นจริงแล้วคุณธรรมและหลักการในข้อใดบ้างที่บุคคลผู้ใดดำเนินชีวิตตามแนวทางแห่งพระโพธิสัตว์พึงปฏิบัติ พระพุทธศาสนายานให้ความสำคัญกับบารมีธรรมและภูมิธรรมในทุกข้อ แต่สิ่งที่เน้นเป็นพิเศษก็คือ ความกรุณา เป็นการช่วยด้วยจิตที่เกิดจากความเมตตากรุณาต่อผู้ที่ประสบความทุกข์ได้รับความลำบากทั้งกายและใจ ต่อเมื่อแนวคิดนี้ได้ถูกพัฒนาเรื่อยมาจนกระทั่งพระโพธิสัตว์ที่ได้บำเพ็ญบารมีในระดับสูงสามารถเข้าถึงภูมิธรรมที่สูงขึ้นตามทำให้พระโพธิสัตว์กลายเป็นพระโพธิสัตว์ที่เรื่องด้วยอำนาจอิทธิฤทธิ์ มีที่ประทับอยู่บนสวรรค์พระองค์กลายเป็นพระโพธิสัตว์ที่ส่องแสงสว่างมาจากพระพุทธเจ้าที่ประทับอยู่บนพุทธเกษตร บุคคลผู้นับถือเมื่อเกิดความเดือดร้อนก็ต้องมีการสวดมนต์อ่อนน้อมเพื่อให้พระองค์รับทราบและเสด็จลงมาให้ความช่วยเหลือ เพื่อขจัดความชั่วร้ายทั้งหมดให้สลายไป ซึ่งแนวคิดลักษณะนี้ชี้ชัดให้ความสำคัญเฉพาะกับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ทั้งสิ้น การมีวิถีชีวิตแบบพระองค์นั้นเป็นชีวิตที่ต้องประกอบด้วยอุดมการณ์อย่างสูงทุกลักษณะ เป็นสิ่งที่หาและทำได้ยากสำหรับบุคคลทั่วไป เพราะชีวิตคนเราล้วนกำเนิดมาพร้อมกับวิชาและอวิชาเป็นสิ่งที่กำหนดให้เรากระทำสิ่งต่าง ๆ ขึ้นมา เกิดเป็นผลกรรมทำให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดเป็นวัฏจักรอยู่อย่างไม่จบสิ้น ผู้ที่พึงปฏิบัติตามวิถีแห่งพระโพธิสัตว์ต้องเรียนรู้และค่อย ๆ พัฒนาก้าวเข้าไปสู่ธรรมอันปราศจากความยึดมั่นถือมั่นที่ละน้อยโดยการบำเพ็ญบารมี เพื่อให้สามารถสละหรือละความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนก่อนจะช่วยเหลือผู้อื่นด้วยความกรุณาต่อผู้อื่นอย่างแท้จริง

โดยสรุปแล้วแนวคิดทางพระพุทธศาสนายานกล่าวไว้ว่าพระโพธิสัตว์จะเน้นอยู่ที่มหาปณิธานและการบำเพ็ญบารมีที่ได้สั่งสมมาแต่ละพระองค์เป็นสำคัญ แต่ในส่วนของ

พระโพธิสัตว์มหาสัตว์พระองค์ใดที่ตั้งสมบารมีครบสมบูรณ์แล้วตลอดจนพึงปฏิบัติในมหาปณิธาน ได้ไว้สำเร็จตามพระประสงค์แล้วก็จะเข้าสู่พุทธภูมิ นอกจากนี้ยังมีพระโพธิสัตว์ส่วนที่ได้ตั้งสมบารมีครบสมบูรณ์แล้วแต่ยังไม่บรรลุในมหาปณิธานก็จะยังไม่บรรลุพุทธภูมิ ดังเช่น พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ เป็นต้น จุดมุ่งหมาย ปณิธาน รวมถึงขั้นตอนในการสร้างบารมีของ พระโพธิสัตว์ในทัศนะพระพุทธศาสนาหายาน ทั้งหมดต้องควบคู่กันไป สิ่งหนึ่งที่มีและเน้นมาก สำหรับหลักการของโพธิสัตว์ภูมิคือ มหาปณิธานและการสร้างสมบารมีของพระโพธิสัตว์แต่ละ พระองค์ พระโพธิสัตว์พระองค์ใดได้สร้างสมบารมีครบแล้วตามลำดับขั้นตอน รวมถึงได้ทำตาม ที่ตั้งมหาปณิธานได้สำเร็จแล้วก็จะเข้าสู่พุทธภูมิ ในทำนองเดียวกันพระโพธิสัตว์ที่ยังไม่บรรลุใน มหาปณิธานแต่ได้สร้างบารมีไว้ครบแล้ว ก็ยังไม่เข้าสู่พุทธภูมิ เพราะพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ ไม่ ว่าจะเป็นพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์, พระกษิติครรภโพธิสัตว์ และพระโพธิสัตว์พระองค์อื่นอีก มากทรงพ้นแล้วจากการเวียนว่ายตายเกิด อีกประการหนึ่งคือ โพธิจิตในพระโพธิสัตว์นั้น ล้วนแล้ว ถูกหล่อหลอมมาตั้งแต่ที่พระองค์ตั้งมหาปณิธานแล้ว สรรพสัตว์ทั้งหลายล้วนมีความสามารถที่จะ ตรัสรู้ธรรมที่เป็นจุดหมายสูงสุดได้ แต่ต้องถูกหล่อหลอมจริงจัง การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เป็นไปตามลำดับขั้นตอนวิธีที่ต้องปฏิบัติอย่างยืดยาว มีทั้งความตั้งใจ ความมานะในการปฏิบัติ จึง จะบรรลุเป้าหมายได้อย่างถูกต้องสมบูรณ์ สามารถอธิบายให้เข้าใจได้โดยทั่วไป เปรียบได้กับการ ผู้ทำบุญที่ทำด้วยใจบริสุทธิ์ ถึงพร้อมด้วยความบริบูรณ์ ก็เป็นการสร้างบุญสร้างกุศลเป็นการจัด เกลาตัวตนให้ปราศจากสิ่งมัวหมองที่เกิดขึ้นจากกิเลส ในเบื้องต้นของสภาพจิตของมนุษย์ความ ปรารถนาสูงสุดคือ การได้ค้นพบความสุขสูงสุดในชีวิต และในทางศาสนาความสุขนั้นได้มาจากการ หลุดพ้นจากความทุกข์ที่มีเหตุมาจากการที่ต้องเวียนว่ายตายเกิด ซึ่งถือเป็นการอธิษฐานจิตขึ้น สูงสุด แต่ถึงกระนั้นก็ยังคงตระหนักชัดอยู่ได้อีกว่า หากยังไม่พ้นไปจากสภาพนี้ก็จะไม่พบกับ ความสุขที่แท้จริงเป็นแน่ เพราะฉะนั้นพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ผู้ซึ่งกลายเป็นความหวังของ สรรพสัตว์ที่ตกอยู่ในสภาพแห่งความทุกข์นี้ จะสามารถช่วยให้ปลดปล่อยความทุกข์นั้นได้ เปรียบ ได้กับการที่เราเดินทางโดยไม่รู้จักเส้นทางแล้วเดินตกลงไปในโคลนตม เหตุเพราะไม่มีบุคคลชี้แนะ เส้นทางย่อมทำให้เราไม่สามารถขึ้นมาจากโคลนตมนั้นได้ ต่อเมื่อมีผู้ที่เคยผ่านเส้นทางนี้มาก่อนนับ ครั้งไม่ถ่วงทำให้ทราบถึงองค์ประกอบต่าง ๆ ในการเดินทางรวมถึงภัยอันตรายต่าง ๆ ที่ต้องเผชิญ ทำให้เราผู้ซึ่งเป็นผู้ติดตามยอมทราบไปตามแนวทางนั้นด้วย

คัมภีร์ที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาเถรวาทและพระพุทธศาสนาหายานที่เป็นที่รวบรวม แนวคิดทางด้านปรัชญาและศาสนา รวมถึงงานทางด้านเอกสารวิชาการ ดำเนินเล่าขานพระประวัติ ที่พิสดารแตกต่างกันไปเกี่ยวข้องกับพระโพธิสัตว์ โดยเฉพาะเรื่องของอภินิหารความศักดิ์สิทธิ์ของ

พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ที่พระองค์ช่วยเหลือและคลบนันดาลสิ่งต่าง ๆ ให้ผู้ที่กำลังอยู่ในห้วงแห่งทุกข์ พระประวัติดังที่กล่าวตลอดจนถึงลักษณะที่พระองค์ทรงเปล่งร่างอวตารลงมานั้นเป็นสิ่งที่เรายังไม่สามารถที่จะเข้าถึงหรือรู้แจ้งเห็นจริงได้ เป็นแนวคิดที่แห่งสัญลักษณ์เชิงบุคคลในทางศาสนา กล่าวคือ ใช้บุคคลเป็นสื่อแสดงธรรม ซึ่งเป็นการเกิดขึ้นจากความเชื่อแต่ละท้องถิ่นก่อให้เกิดความซับซ้อนและปัญหาในการนำมาอธิบายให้เข้าใจได้อย่างชัดเจน แต่สิ่งที่ไม่ได้แตกต่างไปจากเดิมมากนักเป็นเพราะมีจุดร่วมแห่งความเชื่อที่เหมือนกันทำให้ถึงแม้จะไม่สามารถทำการเข้าใจหรือศึกษาให้ได้ครอบคลุมเนื้อหาทั้งหมด แต่สิ่งหนึ่งที่ต้องการจะแสดงออก นั่นคือ เจตนารมณ์ในการสั่งสอนศาสนิกชนให้เข้าใจหลักคำสอนในศาสนา แล้วเลือกเอาคุณธรรมของพระองค์มาเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติ และพึงระลึกไว้เสมอว่าสิ่งเหล่านั้นต้องประกอบไปทั้งความศรัทธาและปัญญาเสมอกัน ถ้าศรัทธาเกิดขึ้นก่อนก็ความเป็นสื่อชักนำไปสู่ปัญญา หากเมื่อปัญญาเกิดขึ้นก่อนจะต้องไม่ถือตนว่าอยู่เหนือจากสิ่งทั้งปวงโดยมองไม่เห็นศรัทธาในสิ่งที่ปฏิบัติอยู่ แต่ไม่ว่าจะเป็นศรัทธาหรือปัญญาเกิดขึ้นก่อนย่อมนำไปสู่ความจุดหมายปลายทางแห่งความหลุดพ้น

ความหมายตลอดจนความสำคัญในประเด็นอื่นที่เกิดจากแนวคิดการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์นั้นถือเป็นความเชื่อที่ประกอบขึ้นมาจากหลาย ๆ ส่วน โดยเฉพาะในทางศาสนาที่ได้อธิบายความสำคัญการอวตารของพระโพธิสัตว์ที่ได้รับคำบัญชาให้ลงมาทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายให้บรรลุถึงเป้าหมายทางศาสนา ด้วยอิทธิพลของแรงศรัทธาของมหาชนนั้นย่อมมีมากกว่าเป็นสิ่งที่ส่งให้แนวคิดรูปแบบนี้สามารถรองรับและจัดข้อขัดแย้งระหว่างความเป็นจริงกับความเชื่อดั้งเดิมของแต่ละท้องถิ่น ความเชื่อของมนุษย์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีความเชื่อผูกพันอยู่กับเรื่องการกระทำดี-ชั่ว, บาป-บุญ และนรก-สวรรค์ ย่อมทำให้สิ่งอ้างอิงทางศาสนาขึ้นต่าง ๆ มีความหมายอย่างลึกซึ้งต่อการดำรงชีวิตควบคู่ไปกับทางศาสนา ไม่ใช่เพื่อโน้มน้าวใจให้มนุษย์กระทำความดีละเว้นความชั่วเพียงอย่างเดียว แต่ช่วยทำให้ศาสนาที่มีต้นกำเนิดจากเรื่องความเชื่อมีกายและเป็นเพียงเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจเพียงอย่างเดียวให้กลายมาเป็นสิ่งที่สามารถศึกษาเข้าใจโดยใช้เหตุผล ให้ผู้ศึกษาได้เห็นความเป็นไปอย่างเป็นกระบวนการที่เกิดจากการกระทำของตนเอง ใช้แต่จะพึงสังเกตรู้จักดีเพียงอย่างเดียว โดยที่สุดแล้วเนื้อหาที่กล่าวมาในทางพระพุทธศาสนาเถรวาทและพระพุทธศาสนาเถรวาทล้วนแล้วแต่เป็นกุศโลบายแสดงให้เห็นการเวียนว่ายตายเกิดไปอยู่ในภพภูมิต่างกัน เพื่อให้มีแบบอย่างของบุคคลที่กระทำความดี บำเพ็ญเพียรอย่างยากลำบากให้ได้ไปอยู่ในภูมิที่ดีขึ้นหรือหลุดจากการเวียนว่ายตายเกิดอันเป็นวัฏจักรที่ไม่รู้จักจบสิ้นเช่นนี้เรื่อยไป แต่สิ่งนั้นต้องดำเนินควบคู่กันไปซึ่งเกิดจากมโนกรรมหรือจิตอันบริสุทธิ์ตามรูปแบบจิตของ

พระโพธิสัตว์ เกิดเป็นบารมีอันยิ่งใหญ่เป็นมหากรุณาเมตตาส่งไปยังสรรพสัตว์ทั้งหลายเห็นถึงความทุกข์ของสรรพสัตว์ เกิดเป็นโพธิจิตอันกว้างใหญ่ซึ่งได้รับการหล่อหลอมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนำไปสู่โพธิญาณ ทั้งหมดทั้งมวลไม่ว่าจะเป็นแนวคิดต่าง ๆ เกี่ยวกับพระองค์รวมเป็นโพธิจิตและโพธิสัตว์ อันเกิดจากกาย, วาจา และใจที่บริสุทธิ์ สิ่งนี้ประกอบกันทำให้สามารถพ้นจากความทุกข์เหล่านี้ได้ แต่สุดท้ายไม่ว่าจะเป็นพระพุทธศาสนาฝ่ายใดก็ล้วนแล้วแต่สุดท้ายให้ความสำคัญกับการปฏิบัติตามแนวทางคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เพื่อเข้าสู่จุดมุ่งหมายสูงสุดและถือเป็นบรมสุขสูงสุดก็ด้วยการเข้าถึงพระนิพพาน

การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดการอวตารในศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนาเถรวาท

ประเทศอินเดียถือว่าเป็นประเทศใหญ่ประเทศหนึ่งที่ไม่ใช่แค่ความยิ่งใหญ่ในภูมิประเทศเพียงอย่างเดียวแต่ยังเป็นแหล่งรวมต้นกำเนิดแนวคิด, ลัทธิ, ปรัชญาและศาสนา ที่ยิ่งใหญ่เป็นลำดับต้นของการศึกษาทางด้านตะวันออก และยังเป็นที่ยอมรับอย่างแพร่หลายไปทั่วโลก แต่ทั้งนี้ส่วนหนึ่งก็ต้องทำความเข้าใจเสียก่อนว่าการเป็นประเทศที่ใหญ่ของอินเดียก็ย่อมต้องทำให้แนวคิด, ลัทธิ, ปรัชญาและศาสนา ที่เกิดขึ้นนั้นมีความสลับซับซ้อน เนื่องจากความคิดของคนในแต่ละยุคสมัยได้มีการพัฒนาต่างกันไปและยังได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอื่นเข้ามาาร่วมด้วย ซึ่งเป็นปัญหาที่หลีกเลี่ยงไม่ได้สำหรับการศึกษาในด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับประเทศอินเดียนี้ แต่ในความซับซ้อนนั้นเต็มไปด้วยความลึกซึ้งทางความคิดที่มีอยู่อย่างมากมายจนกล่าวได้ว่ามีอาจที่จะศึกษาได้กระจ่างชัดและละเอียดถี่ถ้วนได้ทั้งหมดภายในระยะเวลาอันสั้น ความน่าสนใจในแนวคิดประกอบกับสังคม วัฒนธรรมและความเป็นอยู่ที่ปรากฏอยู่ในประเทศอินเดียทุกยุคทุกสมัยไม่เคยจางหายไปกับเวลาที่ผ่านมาอย่างยาวนานกลับยิ่งเพิ่มความน่าสนใจเพิ่มมากขึ้นไปอีก

การศึกษาในงานวิจัยนี้จึงเป็นส่วนในการนำเสนอแนวคิดหนึ่งที่เกิดขึ้นมาในประเทศอินเดีย แนวคิดดังกล่าวก็คือ เรื่องการอวตาร ไม่ใช่แค่ในประเทศอินเดียเท่านั้น แนวคิดนี้ยังมีบทบาทสำคัญต่อความเชื่อของคนไทยมาช้านานเช่นกัน เมื่อกล่าวถึง “อวตาร” คำนี้น่าจะเป็นคำที่มีความหมายเฉพาะเหมือนอย่างศัพท์ที่อยู่ในวิชาเฉพาะในแขนงวิชาต่าง ๆ ที่คนทั่วไปอาจจะนิยามความหมายและอธิบายได้ง่ายหากไม่ได้ศึกษามา แต่ในที่นี้อาจกล่าวได้ว่า อวตาร เป็นคำศัพท์เฉพาะปรากฏอยู่ในทางศาสนาที่บุคคลโดยทั่วไปไม่มีความเข้าใจและรับรู้ได้อย่างมากว่าหมายถึงประการใด ซึ่งจากหลักการนี้ทำให้เข้าใจได้ว่าแนวคิดนี้มีความสำคัญจนเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง การศึกษาวิจัยในบทนี้จึงมุ่งศึกษาเปรียบเทียบโดยหัวข้อของการเปรียบเทียบแบ่งออกเป็น 6 หัวข้อการศึกษาดังต่อไปนี้

1. ความหมายและนิยามของคำว่า “อวตาร”
2. แนวคิดการอวตารที่เกิดขึ้นในศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนาเถรวาท

3. แนวคิดการอวดารของพระนารายณ์กับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์
4. ลักษณะและประเภทการอวดารของพระนารายณ์กับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์
5. จุดมุ่งหมายของแนวคิดการอวดารของพระนารายณ์กับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์
6. วิธีการการอวดารของพระนารายณ์กับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์

เนื้อหาการเปรียบเทียบนั้นเพื่อให้แสดงให้เห็นถึงความเหมือนและความต่างกันของแนวคิดการอวดารที่ปรากฏอยู่อย่างชัดเจนต่อเทพเจ้าที่เป็นที่เคารพบูชาอย่างมากและเป็นที่รู้จักในเรื่องของการอวดารเป็นอย่างดีในศาสนาฮินดูอย่างพระนารายณ์และแนวคิดการอวดารที่พระพุทธศาสนา มหายานของพระโพธิสัตว์มหาสัตว์ ที่สามารถอวดารลงมาได้อย่างพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์นั้น ว่าเป็นอย่างไร ถึงแม้ว่าแนวคิดดังกล่าวนี้บางส่วนได้รับมาจากศาสนาฮินดู แต่ก็มีบางส่วนที่ยังคง ความเป็นพระพุทธศาสนาอยู่ ซึ่งรายละเอียดของการศึกษาเปรียบเทียบเป็นไปตามลำดับต่อไปนี้

เปรียบเทียบความหมายและนิยามคำว่า “อวดาร”

ในศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนามหายาน

ทั้งศาสนาฮินดูและพระพุทธศาสนามีแหล่งกำเนิดจากที่เดียวกัน คือในประเทศอินเดีย ทั้ง 2 ศาสนาอาจจะได้รับอิทธิพลของแนวคิดบางอย่างซึ่งกันและกันมาไว้ในศาสนาของตน แต่แนวทางหลักมีความต่างกันอยู่ในเรื่องที่เป็นศาสนาของเทวนิยมกับศาสนาอเทวนิยม แม้พื้นฐานความเป็นมา ในศาสนาฮินดูนั้นมีความยาวนานกว่าพระพุทธศาสนา แต่หลักฐานทางคัมภีร์, ตำรา และเอกสาร ต่าง ๆ ล้วนเป็นสิ่งที่สำคัญและถูกปกปิดไว้อย่างเป็นความลับที่สามารถศึกษาได้อย่างลึกซึ้งเฉพาะผู้ที่อยู่ในศาสนาและอยู่ในวรรณะสูง ซึ่งส่วนมากแล้วก็คือวรรณะที่ทำหน้าที่ประกอบพิธีกรรมทาง ศาสนาอย่างวรรณะพราหมณ์ เพราะฉะนั้นแล้วศาสนาฮินดูจึงถูกจำกัดอยู่แค่ในประเทศอินเดียเป็น ส่วนมาก แต่ก็มีแนวคิดบางส่วนที่ได้รับการเผยแพร่ไปยังศาสนาอื่น ๆ และไปยังประเทศต่าง ๆ ผ่านทางความเชื่อในศาสนานั้น ๆ ที่ได้รับการตีความในลักษณะที่สอดคล้องกับหลักศาสนาของตน เมื่อแนวคิดอวดารเกิดขึ้นย่อมเป็นไปตามหลักการนี้เช่นกัน

ศาสนาฮินดู

จากข้อมูลที่ได้ศึกษามาเกี่ยวกับการให้ความหมายของคำว่า “อวตาร” นั้น กล่าวอธิบายได้ว่า ในศาสนาฮินดูนั้นมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องเทพเจ้าเป็นอย่างมาก การศึกษาตั้งแต่ กระบวนการความเชื่อที่จนกระทั่งถึงความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าในแต่ละยุคของศาสนาได้อธิบายถึง กระบวนการแนวคิดของอวตารมาเรื่อย ๆ ดังนั้น ความหมายของ “อวตาร” ตามความเชื่อในศาสนา ฮินดูมีความหมายถึง การแบ่งภาคลงมาของเทพในร่างของสัตว์, ครึ่งสัตว์ครึ่งมนุษย์ (อมมนุษย์) และ มนุษย์ เทพเจ้าในศาสนาฮินดูสามารถที่จะอวตารลงมาได้เช่นเดียวกันไม่ว่าจะเป็นพระพรหม, พระศิวะ, พระแม่อุมา และพระพิฆเนศ เป็นต้น นอกจากนี้ความหมายของอวตารในทางศาสนาฮินดู ตรงกับคำอธิบายในคำศัพท์ภาษาอังกฤษที่ว่า “Incarnation” และ “Descent” ที่มีความหมายว่า เคลื่อนลงมา การเคลื่อนลงมานี้เมื่ออธิบายในส่วนของเทพเจ้าแปลว่าเคลื่อนลงมาจากรัศมี เพราะฉะนั้นแล้วความหมายและนิยามของอวตารในศาสนาฮินดูแบ่งออกได้เป็น 3 รูปแบบดังนี้

รูปแบบที่ 1 อวตาร หมายถึง การแบ่งภาคลงมา

รูปแบบที่ 2 อวตาร หมายถึง ผู้หลุดพ้นอย่างสมบูรณ์

รูปแบบที่ 3 อวตาร หมายถึง ผู้ที่ลงมาด้วยมีวัตถุประสงค์

พระพุทธศาสนาเถรวาท

ความหมายของคำว่า “อวตาร” ในพระพุทธศาสนาจำเป็นต้องแยกอธิบายให้เห็นทั้ง พระพุทธศาสนาเถรวาทและพระพุทธศาสนาเถรวาท ในส่วนของพระพุทธศาสนาเถรวาทโดยรวม ส่วนมากแล้วจะรู้จักในส่วนที่เป็นอวตารของพระนารายณ์หรือพระวิฆเนศเป็นที่รู้จักรองจาก พระพรหมในประเทศไทย แต่ในขณะที่พระศิวะนั้นไม่ค่อยเป็นที่นิยม อาจเนื่องมาจากส่วนใหญ่ทั้ง ในอดีตและปัจจุบันประเทศไทยซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาเป็นหลักนั้นก็มีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับ พระพรหมและพระนารายณ์มากกว่า (พิรพน พิสนพวงศ์, 2538: 116-117) พระพุทธศาสนา เถรวาทนั้นยึดเหตุปัจจัยในการเกิดเป็นสรรพสิ่งต่าง ๆ ล้วนแล้วดำรงอยู่ด้วยเหตุปัจจัย 3 ประการ คือ กิเลส, กรรม และ วิบาก ทั้ง 3 ประการล้วนเป็นปัจจัยในการเวียนว่ายตายเกิดไม่ใช่ว่าเพียง มนุษย์แต่หมายรวมไปถึงสัตว์ไปจนถึงเทวดาทั้งหลาย ซึ่งเห็นได้จากแนวคิดเรื่อง ทศชาติชาดก หรือ การกำเนิดของพระพุทธเจ้าในคราวที่ยังดำรงเป็นพระโพธิสัตว์ทั้งสิบชาติก่อนที่จะตรัสรู้

ในส่วนของคำว่า “อวตาร” ในแนวคิดของพระพุทธศาสนamahayan ส่วนของมีแนวคิดที่ค่อนข้างมีความหมายคล้ายคลึงกันกับศาสนาฮินดูอันเนื่องมาจากอิทธิพลแนวคิดที่เข้ามาและเป็น เพราะแนวคิดบางอย่างมีความเห็นไม่ตรงกับพุทธศาสนาเถรวาทที่เป็นแบบดั้งเดิม โดยยึดถือว่า ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะตรัสรู้นั้นเป็นช่วงที่พระองค์ทรงบำเพ็ญบารมีเป็นพระโพธิสัตว์ ซึ่งในทางพุทธศาสนamahayan นั้นเชื่อว่าในช่วงนี้เป็นช่วงที่พระองค์ทรงมีอิทธิฤทธิ์ แต่ก็มีแนวคิดพัฒนาต่อมาเมื่อพระโพธิสัตว์มีอาณูภาพมากขึ้นจึงมีการแยกพระพุทธเจ้ากับพระโพธิสัตว์ออกจากกันอย่างสิ้นเชิง โดยที่เป็นพระโพธิสัตว์แบบนี้มีลักษณะเป็นบุคลาธิฐานของคุณธรรมต่าง ๆ จึงทำให้มีลักษณะเป็นเหมือนเทพเจ้าที่ประทับอยู่บนสวรรค์ โดยเราเรียกพระโพธิสัตว์ลักษณะนี้ว่า “พระโพธิสัตว์มหาสัตว์” พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ก็ถือเป็นพระโพธิสัตว์มหาสัตว์ด้วย

นักปราชญ์หลายท่านได้สันนิษฐานไว้ว่าแนวคิดเรื่องนี้เพิ่มเติมเข้ามาในช่วงที่พระพุทธศาสนamahayan มีความเกี่ยวข้องในสังคมของประเทศอินเดียระยะเวลา 1,700 ปี ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะสลายไปจากประเทศอินเดีย (พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ, 2552: 274) จะเห็นได้ถึงลักษณะสำคัญของพระพุทธศาสนamahayan ว่าแนวคิดเรื่องของพระโพธิสัตว์จะมีความสัมพันธ์สอดคล้องกับการเป็นพระพุทธเจ้า หรือกล่าวได้อีกนัยหนึ่งได้ว่าแนวคิดของพระพุทธศาสนamahayan เน้นที่การเป็นพระโพธิสัตว์ที่เป็นการเปลี่ยนแปลงอุดมคติของการมุ่งเป็นพระอรหันต์อย่างในพระพุทธศาสนาเถรวาทมาเป็นการมุ่งเป็นพระพุทธเจ้าโดยตรงแทน เพราะพระพุทธศาสนamahayan เชื่อว่ามนุษย์ทุกคนล้วนแล้วสามารถบำเพ็ญเพียรบารมีในการเป็นพระพุทธเจ้าได้โดยผสมผสานกับอิทธิพลทางศาสนาฮินดูจากที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ซึ่งความหมายของการอวตารในพระพุทธศาสนamahayan อาจสรุปได้ดังนี้

อวตาร หมายถึง การแบ่งภาคลงมา

อวตาร หมายถึง การแปลงกายลงมา

อวตาร หมายถึง การอุบัติ (เกิด)

ตารางที่ 11 แสดงการเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างกันของความหมายและนิยามของคำว่า อวตาร

ความเหมือน	ความแตกต่าง
ศาสนาฮินดู ให้ความหมายของ “อวตาร” ว่าเป็นการแบ่งภาคลงมา นอกจากนี้ยังมีความหมายใกล้เคียงกันหมายถึง การเคลื่อนลงมา ได้อีก เคลื่อนลงมาในที่นี้หมายถึง เคลื่อนลงมาจากสวรรค์	ศาสนาฮินดู ให้ความหมายและนิยามในการอวตารว่าเกิดขึ้นกับเทพเจ้า
พระพุทธศาสนาหมายถึง ให้ความหมายของ “อวตาร” ว่าเป็นการแบ่งภาค ยังมีความหมายที่คล้ายคลึงกันอีกไม่ว่าจะเป็นแปลงกาย เนรมิตกาย และอุบัติ	พระพุทธศาสนาหมายถึง ให้ความหมายและนิยามในการอวตารว่าเกิดขึ้นกับพระโพธิสัตว์มหาสัตว์

ดังนั้นจากตารางสามารถสรุปได้ว่าความหมายของคำว่า “อวตาร” ในศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนาหมายถึงลักษณะที่เหมือนกัน เป็นไปในการทำนองเดียวกัน ซึ่งให้ความหมายว่า เป็นการลงมาของผู้ที่มีอิทธิฤทธิ์อำนาจเพื่อที่จะมาทำภารกิจบางประการ ในส่วนที่ต่างเป็นเพียงแต่การอวตารในศาสนาฮินดูให้ความหมายว่าเป็นการอวตารของเทพเจ้า แต่ในพระพุทธศาสนาหมายถึงเป็นการอวตารของพระโพธิสัตว์มหาสัตว์ นั่นเอง

เปรียบเทียบความเชื่อเรื่องเทพเจ้าในศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนา

แนวความคิดการอวตารที่เกิดขึ้นในศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนานั้น นอกจากเรื่องแนวคิดของการอวตารแล้วยังมีประเด็นแนวคิดอื่นที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดนี้อีกด้วย กล่าวคือ แนวคิดอวตารมีที่มาจากความเชื่อในเรื่องอิทธิฤทธิ์และอำนาจของเทพเจ้าในศาสนาฮินดูมาก่อน อีกทั้งแนวคิดนี้ยังมีบทบาทสำคัญที่ทำให้พระพุทธศาสนามีแนวคิดที่สอดคล้องกับอารยธรรมของประเทศจีนเมื่อครั้งที่พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้าไป ดังนั้นจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่ในเนื้อหาของงานวิจัยต้องศึกษาแนวคิดและที่มาของความเชื่อเทพเจ้าของทั้ง 2 ศาสนาเป็นอันดับแรก

ความเชื่อเรื่องเทพเจ้าในศาสนาฮินดู

ศาสนาฮินดูมีหลักที่สอนให้เชื่อในเรื่องเทพเจ้าโดยสามารถเรียงตามลำดับพัฒนาการได้ดังนี้

1. ความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าในยุคก่อนประวัติศาสตร์
2. ความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์
3. ความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าในยุคศาสนาฮินดู

ระยะแรกในยุคก่อนประวัติศาสตร์นั้นการนับถือเทพเจ้าจัดเข้าอยู่ในประเภทพหุเทวนิยม คือ ศาสนาที่นับถือเทพเจ้าหลายองค์ อย่างเช่นแนวคิดเทพเจ้าในช่วงแรกสมัยพระเวทที่มีอยู่ 4 องค์ ได้แก่ พระอินทร์, พระสวามี, พระวรุณ และพระยม ซึ่งเป็นการพัฒนามาจากความเชื่อถือในธรรมชาติทั้งหลายที่ส่งผลต่อมนุษย์และในแต่ละองค์จะได้รับการนับถือที่เท่าเทียมกัน แต่ในยุคหลังจากที่กลายเป็นศาสนาฮินดูแนวคิดทางปรัชญาเริ่มมีมากขึ้น การดำเนินแนวคิดไปด้วยกันระหว่างศาสนาและปรัชญาก็ย่อมมีทั้งเป็นไปในทำนองเดียวกันและขัดแย้งกันก็มี การนับถือเทพเจ้าในช่วงนี้กลายเป็นการนับถือเทพเจ้าสูงสุดเพียงองค์เดียว ได้แก่ พระประชาบดี (พระพรหม) เป็นผู้ที่มีความยิ่งใหญ่ อำนาจสูงสุดและมีศักดิ์ภาพเพียงองค์เดียว เรียกว่า “อติเทพ” แต่ถึงกระนั้นแนวคิดที่เลือกนับถือเทพเจ้าองค์อื่นก็ยังมีมาอยู่โดยตลอดที่มีความสำคัญในสมัยนี้ก็มีอยู่ด้วยกัน 3 องค์ คือ พระพรหม (พระประชาบดี), พระวิษณุ (พระนารายณ์) และพระศิวะ (พระอิศวร) เทพเจ้าทั้ง 3 องค์นี้ล้วนแล้วแต่มีผลต่อจิตใจของประชาชนผู้นับถือซึ่งนานวันก็ยิ่งทวีความรุนแรงเกิดความขัดแย้งกันในแนวคิดที่ว่าเทพเจ้าของตนต่างหากที่เป็นผู้ยิ่งใหญ่ที่สุด ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เกิดการแก้ไขปัญหานี้แห่งความขัดแย้งนี้ เป็นการประนีประนอมให้การนับถือเทพเจ้านั้นไม่สอนให้ถือว่าเทพเจ้าองค์อยู่เหนือกว่าแต่ได้รวมเอาเทพเจ้าทั้ง 3 องค์มารวมเข้าไว้ด้วยกัน เรียกว่า “ตรีมูรติ” ดังที่ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา กล่าวไว้ (2553: 11-14) มีความหมายแบ่งออกเป็น 2 ความหมาย คือ

ความหมายที่ 1 เป็นนัยแสดงออกทางนามธรรม กล่าวคือ ถือเป็นคำสอนที่แสดงให้เห็นความมีอยู่ของสิ่งต่าง ๆ ที่มีการเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และถูกทำลายลงไป

ความหมายที่ 2 เป็นนัยแสดงออกถึงรูปธรรม กล่าวคือ เทพเจ้าทั้ง 3 องค์รวมกันเป็นหนึ่ง ซึ่งมีสัญลักษณ์ว่า “โอม” (AUM) ย่อมาจาก “อะ อุ มะ” อธิบายได้ว่า อะ (A) หมายถึง พรหมะ เป็น

เทพเจ้าผู้สร้าง, อุ (U) หมายถึง วิษณุ เป็นเทพเจ้าผู้รักษา และ มะ (M) หมายถึง ศิวะ เป็นเทพเจ้าผู้ทำลาย

เมื่อมองในลักษณะดังกล่าวนี้จะเห็นได้ว่าศาสนาฮินดูมีหลักการพัฒนาแนวคิดเทพเจ้าขึ้นมาอย่างไม่เป็นระบบแน่นอนแต่เดิมซึ่งเกิดขึ้นจากความหลากหลายทางธรรมชาติ จนกระทั่งมาถึงช่วงที่เทพเจ้านั้นมีหลายองค์เรียกว่า พหุเทวนิยม (Polytheism) เป็นช่วงที่แนวคิดทางศาสนาเริ่มเป็นระบบขึ้นเพราะถือว่าเทพเจ้าต้องมีรูปร่างที่อยู่เหนือกว่าสิ่งที่เราสังเกตเห็นได้ จนมาถึงขั้นตอนพัฒนากลายเป็นเอกเทวนิยม (Monotheism) นั่นคือ เทพเจ้าถึงจะมีอยู่มากแต่ก็มีอำนาจร่วมกัน แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อในเรื่องเทพเจ้าของศาสนาฮินดูได้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา รวมถึงศาสนาต่าง ๆ เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อแนวคิดในศาสนาฮินดู โดยหลักจากที่ประเทศอินเดียเกิดการสู้รบกันมาตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงการรุกรานของประเทศมหาอำนาจหลาย ๆ ประเทศไม่ว่าจะเป็น โปรตุเกส เนเธอร์แลนด์ ฝรั่งเศส และอังกฤษ ตามลำดับ (กรุณา – เรื่องอุไร กุศลาสัย, 2544: 12) โดยประเทศต่าง ๆ เหล่านี้ก็มักมาพร้อมกับความแข็งแกร่งและอ่อนนุ่มพร้อม ๆ กัน ในความแข็งแกร่งก็คือการใช้อำนาจทางอาวุธที่มีเหนือกว่า หรืออาจจะใช้ความอ่อนนุ่ม อ่อนโยนทางการเจรจาที่สามารถเข้าถึงคนในประเทศได้เป็นอย่างดี นั่นคือบทบาททางศาสนาต่าง ๆ อย่างศาสนาอิสลามและศาสนาคริสต์ ทำให้มีการพัฒนาความคิดหลาย ๆ อย่างเข้าไว้ด้วยกัน โดยเฉพาะความเชื่อทางด้านศาสนาที่ทั้งสองเป็นศาสนาที่มีความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าดังนั้นก็ทำให้ศาสนาโบราณที่มีการนับถือการในชนชาติอารยันและชนชาติทราวิทที่เป็นชนพื้นเมืองเดิม ศาสนาอิสลามและศาสนาคริสต์ เป็นช่วงระยะเวลาที่นานพอสมควรที่จะทำให้ประเทศอินเดียได้กลืนเอาวัฒนธรรมและแนวคิดทางศาสนาบางอย่างมาประยุกต์กับของตน ทั้งศาสนาอิสลามและศาสนาคริสต์นั้นต่างก็เป็นศาสนาที่มีรากฐานเดียวกันกล่าวคือ นับถือในเทพเจ้าหรือพระเจ้าเช่นเดียวกันกับศาสนาฮินดู เพียงแต่ทั้ง 2 ศาสนานี้ นับถือพระเจ้าเพียงองค์เดียว แต่โดยพื้นฐานลักษณะของศาสนาประเภทเทวนิยมมักจะมีศูนย์กลางความเชื่อและความศรัทธาอยู่ที่พระเจ้า โดยถือว่าพระองค์ทรงสร้างสรรพสิ่งต่าง ๆ บนโลกนี้ เพราะพระองค์เป็นผู้ที่สมบูรณ์พร้อมทุกสิ่ง คำสอนที่เกิดขึ้นต่อมาเป็นคัมภีร์แต่ละเล่มของแต่ละศาสนาล้วนแล้วมาจากเทวโองการที่พระเจ้าให้บุคคลที่พระองค์เลือกนั้นเรียกว่า ศาสดาพยากรณ์หรือนักบุญรับมาประกาศให้มนุษย์ได้ฟังปฏิบัติตาม จึงทำให้ศาสนาฮินดูมีแนวคิดเรื่องเทพเจ้าพัฒนาจนกลายมาเป็นเอกนิยม (Monism) ที่รับรองว่าสิ่งสูงสุดมีเพียงหนึ่งเท่านั้น กล่าวคือ สิ่งทั้งหลายทั้งปวงในสากลจักรวาลเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (กรุณา และ เรื่องอุไร กุศลาสัย, 2554: 90) ดังคำกล่าวที่ว่า “เอกเมว อทุวิดิยม”

มีความหมายว่า หนึ่งเท่านั้น ไม่มีสอง หนึ่งที่กล่าวถึงก็คือ พรหมัน นอกจากนี้ไม่มีอะไรมีอยู่ สิ่งอื่น เป็นเพียงมายา ถือเป็นบัญญัติอันแท้จริงของเทพเจ้าเพียงอย่างเดียวเท่านั้น (บุญมี แท่นแก้ว, 2546: 5) อย่างในปัจจุบันซึ่งมีส่วนทำให้ศาสนาฮินดูและประเทศอินเดียได้ชื่อว่ามีนักปราชญ์ทางความคิด อยู่มามาก็เนื่องมาจากความต้องการที่จะพัฒนาระบบความคิดให้มีความหลากหลายมากขึ้น แต่ทั้งนี้ก็ต้องดำรงอยู่ในหลักคำสอนในคัมภีร์พระเวทไว้เช่นเดิม

ความเชื่อเรื่องเทพเจ้าในพระพุทธศาสนาพหุเทวนิยม

ความเกี่ยวกับเทพเจ้าที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาพหุเทวนิยม นั้น มีความเป็นมาที่ สลับซับซ้อนเช่นเดียวกันกับหลาย ๆ ประเทศ เมื่อย้อนกลับไปถึงความเชื่อและแนวคิดจากหลักคำ สอนแบบดั้งเดิมในสมัยที่พระพุทธศาสนายังไม่มี การแบ่งแยกเป็นนิกายนั้น พระพุทธศาสนามี ความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณของคนที่เสียชีวิตไปแล้ว ได้ไปเกิดอยู่ในแต่ละภพภูมิที่ต่างกัน หากเมื่อ ครั้งมีชีวิตอยู่ประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งที่ดีที่เมื่อเสียชีวิตลงก็จะถูกเรียกว่า “เทวดา” สถิตอยู่ภพภูมิที่ เรียกว่า “สวรรค์” อันเป็นภพภูมิที่ดี ในทางกลับกันหากเมื่อมีชีวิตอยู่ประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งชั่วร้าย เมื่อเสียชีวิตลงก็ตกลงสู่ภพภูมิที่ต่ำลงตามมีชื่อเรียกต่างกันไปไม่ว่าจะเป็นเปรต อสุรกาย ส่วนที่ ชั่วร้ายที่สุดจะถูกเรียกว่า “สัตว์นรก” มีที่อยู่อาศัยอยู่ในนรก นี่ถือเป็นส่วนหนึ่งของความเชื่อที่ เกิดขึ้นควบคู่กับพระพุทธศาสนาโดยตลอด ความเชื่อดังกล่าวยังปรากฏอยู่ในวรรณคดีสำคัญ ทางศาสนาอย่างไตรภูมิพระร่วงด้วย โดยในวรรณคดีได้กล่าวถึงภพภูมิมากมายที่อยู่ นอกเหนือจาก ภูมิของมนุษย์ มีข้อน่าสนใจตั้งแต่ต้นรกภูมิที่มีเทพที่ประจำอยู่ในนรกภูมินี้มีตั้งแต่ยมบาลจนกระทั่ง ถึงพระยายมที่ถือเป็นใหญ่ที่สุดในภูมินี้ เมื่อเปรียบเทียบดูแล้วในนรกภูมินั้นมีผู้คุมหรือผู้ที่ เป็นใหญ่ ที่สุดมีชื่อเรียกว่า “พระยายมราช” คือเป็นผู้ตัดสินหรือสอบสวนบาป-บุญของคนนั้น ๆ ดังนั้นแล้ว ในส่วนความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องของเทพเจ้านั้น พระพุทธศาสนาเชื่อในเรื่องของบุคคลที่กระทำความ ดีครั้งมีชีวิตเมื่อเสียชีวิตไปก็เรียกบุคคลเหล่านี้ว่า เทวดา นั่นเอง และแบ่งเทวดาออกได้เป็น 3 ประเภท คือ

ประเภทที่ 1 สมมติเทพ

ประเภทที่ 2 อุปัตติเทพ

ประเภทที่ 3 วิสุทธิเทพ

ในพระพุทธศาสนามหายานนั้นความเชื่อเกี่ยวกับการกระทำและผลของการกระทำที่เป็นหลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนาแบบเดิมก็มีส่วนสำคัญในการพัฒนาแนวคิดเทพเจ้าที่เกิดขึ้นภายหลังในพระพุทธศาสนามหายาน กล่าวคือ พระพุทธศาสนามหายานได้แตกคำสอนของพระพุทธศาสนาแบบเดิมมาโดยเน้นในเรื่องของการบำเพ็ญเพียรของพระโพธิสัตว์ก่อนการตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต และหลังจากแนวคิดนี้ได้มีบทบาทมากขึ้นจนเผยแพร่เข้าไปสู่ประเทศต่าง ๆ จนกระทั่งถึงประเทศจีนที่มีอิทธิพลความเชื่อดังเดิมอยู่ทั้งเรื่องการนับถือวิญญาณบรรพบุรุษ ลัทธิเต๋าและลัทธิขงจื้อหรือหยู ความเชื่อในลักษณะนี้เมื่อพระพุทธศาสนามหายานเข้ามาย่อมต้องกลมกลืนหลักความเชื่อและคำสอนของตนให้สอดคล้องใกล้เคียงกับความเชื่อเดิมให้ได้มากที่สุด เทพเจ้าในประเทศจีนถือว่ามีมากอยู่แล้วตามธรรมดาทั้งเทพแห่งธรรมชาติและเทพเจ้าที่เป็นวีรบุรุษ ดังนั้นแล้วเทพเจ้าที่มีอยู่ในประเทศจีนผสมผสานกับความเชื่อของพระพุทธศาสนามหายานแล้วสามารถแบ่งออกได้เป็น 5 ประเภทดังนี้

1. เทพเจ้าในปกรณัมนิทานโบราณของจีน
2. เทพเจ้าและเซียนตามความเชื่อลัทธิเต๋า-ลัทธิขงจื้อ (หยู)
3. พระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ และเทพรักษาพระพุทธศาสนาของจีน
4. เทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์จีน
5. เทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์จากวรรณกรรมจีน

เทพเจ้าดังกล่าวข้างต้นนั้นเดิมมีความเชื่อหลัก ๆ อยู่กับความเชื่อตามลัทธิอื่น ๆ แต่เมื่อพระพุทธศาสนามหายานเผยแพร่เข้ามาในภายหลัง เทพเจ้าเหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีเรื่องราวให้เชื่อมโยงเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเกือบทั้งสิ้น เทพเจ้าในพระพุทธศาสนามหายานไม่ได้มีการจัดเรียงลำดับพัฒนาการไว้อย่างชัดเจน เพราะสิ่งที่พระพุทธศาสนามหายานให้ความสำคัญส่วนมากเป็นแนวคิดเรื่องของพระโพธิสัตว์ ดังนั้นแล้วการจัดเรียงลำดับของเทพเจ้าดังกล่าวข้างต้นเป็นการผสมผสานกันระหว่างความเชื่อเดิมที่ปรากฏอยู่ในประเทศจีนที่มีความสอดคล้องกับความเชื่อใน

พระพุทธศาสนาหายานไม่ได้เป็นความเชื่อที่มีอยู่เดิมมาตั้งแต่แรก อีกทั้งประเทศจีนเป็นประเทศที่พระพุทธศาสนาหายานมีความเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมากกว่าในประเทศอื่น ๆ อีกด้วย

ตารางที่ 12 แสดงการเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างกันของความเชื่อเรื่องเทพเจ้า

ความเหมือน	ความแตกต่าง
ศาสนาฮินดู เทพเจ้าในศาสนาฮินดูมีมากมายหลายองค์ ซึ่งเป็นผู้ที่มีอิทธิฤทธิ์และอำนาจเริ่มจากให้ความสำคัญกับวิญญาณบรรพบุรุษ และให้ความเคารพกับธรรมชาติ จนพัฒนาขึ้นมาเป็นเทพเจ้าที่มีรูปร่างอย่างตรีมูรติ และสุดท้ายเป็นเทพเจ้าที่อยู่เหนือจากประสาทสัมผัสเพียงหนึ่งเดียวอย่างพรหมัน	ศาสนาฮินดู เรียกผู้มีอิทธิฤทธิ์อำนาจเหนือจากเหล่าสรรพสัตว์เช่นนี้ว่า เทพเจ้า ซึ่งเป็นผู้ที่มีอำนาจถึงขนาดสามารถสร้างโลกได้ เป็นสิ่งที่มียูเป็นอยู่เอง สมบูรณ์สูงสุด ไม่มีเบื้องต้นและที่เบื้องปลาย ศาสนาเรียกผู้มีอิทธิฤทธิ์อำนาจเหนือจากเหล่าสรรพสัตว์เช่นนี้ว่า เทพเจ้า
พระพุทธศาสนาหายาน นำความเชื่อเดิมที่มีอยู่ในประเทศจีนโดยให้ความเคารพต่อวิญญาณบรรพบุรุษ เชื่อในเรื่องของเทพเจ้าผู้สร้างโลกและสรรพสิ่งในโลกเรียกว่า เทียน รวมถึงวีรบุรุษที่มีอยู่จริงทางประวัติศาสตร์ มาอธิบายเพื่อให้เกิดความเชื่อมโยงกับคำสอนทางพระพุทธศาสนาหายานที่มีความเชื่อในลักษณะผู้ที่มีอำนาจอิทธิฤทธิ์ของพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ รวมถึงเทพเจ้าที่ปกป้องพระพุทธศาสนาเพิ่มมาในภายหลัง	พระพุทธศาสนาหายาน เริ่มต้นขึ้นจากความเชื่อเดิมของพระพุทธศาสนาที่ไม่ได้มีความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้า แต่มีความเชื่อเรื่องวิญญาณของคนที่ยังมีชีวิตไปแล้วแต่ประกอบกรรมดีในช่วงมีชีวิตอยู่เรียกว่า เทวดา ดังนั้นแล้ว เทพเจ้าอาจจะเป็นธรรมชาติ สัตว์ และมนุษย์ ไม่ได้มีความสมบูรณ์พร้อมมาแต่เบื้องต้น แต่ได้รับการบำเพ็ญเพียรหรือการปฏิบัติธรรมตามหลักคำสอนทางศาสนาทำให้มีอิทธิฤทธิ์อำนาจเมื่อครั้งยังดำรงชีวิตอยู่หรือเมื่อเสียชีวิตลงไปก็ได้รับการยกย่องขึ้นเป็นเทพเจ้า

ความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าของศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนามีความเชื่อเรื่อง
 ธรรมชาติเช่นเดียวกัน แต่ได้ตีความต่างกันตรงที่ศาสนาฮินดูเชื่อถือในอำนาจของธรรมชาติผ่าน
 ความเชื่อที่ว่ามียานาคคีลิตีหรือบางอย่างอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์นั้น ๆ ซึ่งก็คือเทพเจ้า แต่
 พระพุทธศาสนาฮินดูเชื่อถือในธรรมชาติว่าเป็นสิ่งกำหนดความเป็นไปในชีวิต กล่าวคือ
 ธรรมชาติของการกระทำนำไปสู่ความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดที่ได้รับมาจากพระพุทธศาสนา
 แบบเดิมที่มีหลักคำสอนว่ากฎแห่งการเวียนว่ายตายเกิด คือ ธรรมชาติแห่งชีวิต ส่วนที่ต่างก็คือการ
 ตีความหมายของธรรมชาติไปคนละแนวทาง เพราะฉะนั้นแล้วสรุปได้ว่าศาสนาฮินดูกับ
 พระพุทธศาสนามีความเชื่อเรื่องผู้ที่มีอิทธิฤทธิ์อำนาจเหนือไปกว่าบุคคลเช่นเดียวกัน โดยให้ความ
 เคารพกับวิญญาณของบรรพบุรุษ ตามความเป็นจริงในศาสนาฮินดูตั้งแต่ยุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์
 ก็มีความเชื่อในเรื่องของเทพเจ้าเกี่ยวกับความตายเหมือนกันรวมทั้งมีชื่อเรียกที่เหมือนกันนั่นคือ
 “พระยม” สิ่งนี้เป็นความเชื่อที่คล้ายคลึงกับความเชื่อในพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน นอกจากนี้ยังมี
 ความเชื่อเริ่มต้นเกี่ยวกับเทพเจ้าที่มาจากธรรมชาติ ในส่วนของความต่างเป็นการเรียกชื่อที่ต่างกัน
 โดยในศาสนาฮินดูเรียกผู้ที่มีอิทธิฤทธิ์อำนาจว่า เทพเจ้าหรือพระผู้เป็นเจ้า ซึ่งมีอยู่ เป็นอยู่เอง ไม่มี
 เบื้องต้นและเบื้องปลาย เป็นสิ่งสมบูรณ์สูงสุดถึงขนาดสร้างโลกและจักรวาลขึ้นมาได้
 พระพุทธศาสนาฮินดูมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องเทพเจ้าโดยยึดหลักมาจากพระพุทธศาสนา
 แบบเดิมที่เชื่อในเรื่องของวิญญาณผู้ที่กระทำความดีครั้งยังมีชีวิตอยู่เมื่อเสียชีวิตลงจึงได้อยู่ในภพ
 ภูมิที่ดีโดยเรียกบุคคลเหล่านี้ว่า เทวดา ดังนั้นแล้วพระพุทธศาสนาฮินดูได้นำเอาหลักคำสอน
 ของพระพุทธศาสนาแบบเดิมมาเป็นแนวทางโดยเพิ่มเติมและให้บทบาทสำคัญต่อแนวคิด
 พระโพธิสัตว์แทน อธิบายว่า พระโพธิสัตว์เดิมนั้นเป็นมนุษย์ธรรมดาแต่ด้วยการบำเพ็ญเพียรและ
 ปฏิบัติตามหลักคำสอนทางศาสนาจึงทำให้มีอิทธิฤทธิ์อำนาจขึ้นมาจนเมื่อเผยแผ่เข้ามาในประเทศ
 จีนผสมผสานกับความเชื่อเดิมเกี่ยวกับเทพเจ้าทำให้ทั้งพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์กลายเป็นเทพ
 เจ้าที่มีความสำคัญ

เปรียบเทียบแนวคิดการอวตารที่เกิดขึ้นในศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนาฮินดู

แนวคิดการอวตารที่เกิดขึ้นในศาสนาฮินดูส่วนมากปรากฏชัดเจนในยุคหลังที่มีการพัฒนา
 ความคิดทางปรัชญา แต่ทั้งนี้แล้วแนวคิดอวตารนี้เป็นแนวคิดที่เกิดมาพร้อมกับความเชื่อเรื่อง
 อิทธิฤทธิ์ของเทพเจ้าตั้งแต่สมัยดั้งเดิมพร้อมกับตำนานหรือเรื่องเล่าของเทพเจ้าในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่ง
 ปรากฏอยู่ในงานวรรณกรรมที่สำคัญในยุคหลัง แต่มาให้ความสำคัญครั้งที่แนวคิดเรื่องเทพเจ้า

ตรีมูรติได้รับความนิยม ซึ่งประกอบด้วยเทพเจ้าที่ยิ่งใหญ่ 3 องค์ ได้แก่ พระพรหม, พระนารายณ์ (พระวิष्ณุ) และพระศิวะ พร้อมกับการเล่าถึงตำนานการเกิดเทพเจ้าในรูปแบบต่าง ๆ ยุคสมัยที่แนวคิดอวตารได้รับความนิยมเป็นอย่างมากได้แก่ สมัยอุปนิษัทและสมัยอวตาร ยุคสมัยทั้ง 2 ไม่เป็นที่แน่นอนว่ายุคใดเกิดขึ้นก่อนแต่สันนิษฐานว่าน่าจะมีระยะเวลาการเกิดใกล้เคียงกัน ทั้งนี้ทั้ง 2 ยุคสมัยต่างสนับสนุนซึ่งกันและกันในฐานะที่ว่ายุคสมัยอวตารเป็นการอธิบายถึงเทพเจ้าองค์สำคัญต่าง ๆ สามารถอวตารลงมาช่วยเหลือเหล่าสรรพสัตว์ได้ อวตารที่สำคัญก็คือ อวตารของพระนารายณ์หลัก ๆ มีอยู่ด้วยกันทั้งหมด 10 ปาง แต่บางทีก็เชื่อว่าพระองค์มีการอวตารลงมามากกว่าจนเหลือคณา พร้อมกันนี้แนวคิดเรื่องการอวตารส่งผลให้อวตารปางหนึ่งอย่าง อวตารปางที่ 8 ฤษณาวตารเป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดคัมภีร์สำคัญทางศาสนาอีกเล่มหนึ่งอย่าง คัมภีร์ภักวัทคีตา ขึ้น แนวคิดอวตารที่สำคัญที่นอกเหนือจากการอวตารของเทพเจ้าในแต่ละองค์ที่เกิดขึ้นแล้ว การรวมเอาเทพเจ้ายิ่งใหญ่ 3 องค์ อย่างพระตรีมูรติก็ถือเป็นการอธิบายแนวคิดอวตารได้เป็นอย่างดี โดยกล่าวว่าแนวคิดอวตารนี้มีพื้นฐานเริ่มมาตั้งแต่สมัยพระเวทตอนต้น, พระเวทตอนปลาย จนกระทั่งถึงยุคแห่งการพัฒนาแนวคิดให้เป็นไปในลักษณะทางปรัชญามากขึ้น สามารถสรุปแนวคิดการอวตารของพระตรีมูรติได้ดังต่อไปนี้

สมัยพระเวทตอนต้น

- เทพมิตระ เป็นเทพผู้ดูแลโลกในเวลากลางวัน
- เทพวรุณ เป็นเทพผู้ดูแลโลกในเวลากลางคืน
- เทพอารยมัน เป็นเทพแห่งสวรรค์

สมัยพระเวทตอนปลาย

- พระอัคนิ เทพเจ้าแห่งพื้นดิน
- พระวายู หรือพระอินทร์ เทพแห่งบรรยากาศ
- พระสุริยะ เทพแห่งท้องฟ้า

สมัยยุคศาสนาฮินดู

- อุ หมายถึง พระพรหม
- อะ หมายถึง พระนารายณ์
- มะ หมายถึง พระศิวะ

- ดิน (Earth) หมายถึง พระพรหม
- น้ำ (Water) หมายถึง พระนารายณ์
- ไฟ (Fire) หมายถึง พระศิวะ
- ราชะ (Rajas) หมายถึง พระพรหม ในฐานะผู้สร้าง
- สัตตวะ (Sattva) หมายถึง พระนารายณ์ ในฐานะผู้รักษา
- ตมะ (Tamas) หมายถึง พระศิวะในฐานะผู้ทำลาย

ทั้งนี้แล้วแนวคิดอวตารสามารถเกิดขึ้นได้กับเทพเจ้าในแต่ละองค์ แต่ส่วนมากแล้วจะรู้จักเฉพาะกับเทพเจ้าที่ได้รับความนิยมมากที่สุด ๆ ซึ่งนอกจากเทพเจ้าหลัก ๆ ในความเชื่อเรื่องตรีมูรติอย่างพระพรหม, พระนารายณ์ (พระวิष्ณุ) และพระศิวะ แล้ว ก็ยังมีเทพเจ้าที่มีความเกี่ยวข้องกับเทพเจ้าทั้ง 3 องค์ ไม่ว่าจะเป็นชยา, โอรัส และเทพบิรวารหรือเทพพาหนะที่เกี่ยวข้อง ก็ย่อมได้รับอิทธิพลแนวคิดอวตารเข้าไปด้วย จากที่กล่าวโดยตลอดว่าแนวคิดอวตารในศาสนาฮินดูไม่ได้เกิดขึ้นอย่างชัดเจนมาตั้งแต่แรกแต่ปรากฏขึ้นมาจนได้รับความสนใจขึ้นภายหลัง ทั้งนี้เมื่อย้อนกลับไปพิจารณาความเชื่อในเทพเจ้าเบื้องต้นนั้นกลับมีความคล้ายคลึงกันของเทพเจ้าบางองค์ ถึงขั้นอาจเป็นต้นกำเนิดของเทพเจ้าในลำดับหลังต่อมา ทั้งนี้ล้วนเป็นเอกลักษณ์ทางความคิดในศาสนาฮินดูอยู่แล้วที่จะหลอมรวมเอาเทพเจ้าแต่ละองค์เข้ามาไว้ด้วยกัน แต่ในอีกด้านหนึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงวิธีคิดของนักปราชญ์ในศาสนาที่พยายามอธิบายความสอดคล้องกันของแนวคิดแบบเดิมกับแนวคิดแบบใหม่แต่ก็ยังคงยึดหลักเทพเจ้าเป็นสำคัญ

แนวคิดการอวตารในพระพุทธศาสนาเถรวาท

แนวคิดอวตารในพระพุทธศาสนาเถรวาทได้รับอิทธิพลจากศาสนาฮินดูบางส่วน แต่สืบเนื่องมาจากหลักคำสอนเดิมในพระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมที่มีการปฏิเสธแนวคิดที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระเวทและความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างโลกของเทพเจ้า กล่าวได้ว่าไม่ได้มีความเชื่อเกี่ยวกับ

เทพเจ้าเป็นหลัก โดยอธิบายได้ว่าพระพุทธศาสนาแบบเดิมมีความเชื่อในเรื่องของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในลักษณะที่เป็นวิญญาณของบุคคลที่ในขณะที่มีชีวิตอยู่ได้ประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในธรรมเมื่อตายไป วิญญาณเหล่านี้ก็ได้ไปอยู่ในภพภูมิที่ดี โดยเรียกบุคคลเหล่านี้ว่า เทวดา ในขณะที่เดียวกันหากบุคคลได้กระทำความผิดในลักษณะตรงกันข้ามแล้วคือ การประพฤติปฏิบัติตนที่มีอธรรมเป็นที่ตั้ง เมื่อตายไปก็จะตกสู่ภพภูมิที่ต่ำ โดยเรียกบุคคลเหล่านี้ต่างกันออกไปไม่ว่าจะเป็น เปเรต อสุรกาย และ สัตว์นรก ซึ่งในอย่างหลังนี้ถือว่าเป็นสิ่งชั่วร้ายที่สุดในบรรดาภพภูมิที่อยู่ต่ำลงมาโดยมีภพที่เรียกว่า นรก เป็นที่อยู่ ดังนั้นแล้วในพระพุทธศาสนาแบบเดิมนั้นเชื่อในเรื่องผู้ที่มีอิทธิฤทธิ์อำนาจเช่นกันซึ่งตามหลักพระพุทธศาสนาเรียกผู้ที่มีอิทธิฤทธิ์เช่นนี้ว่า เทวดา ซึ่งไม่ได้เป็นผู้มีอำนาจพิเศษมาแต่เดิม แต่เกิดจากกรรมและผลของกรรมที่ทำครั้งยังมีชีวิตอยู่ รวมถึงมีการเวียนว่ายตายเกิดเช่นเดียวกับสัตว์และมนุษย์เช่นกัน กล่าวคือ แต่เดิมอาจเคยเกิดเป็นทั้งสัตว์และมนุษย์มาก่อน เมื่อสั่งสมบุญและบารมีที่เกิดจากการประพฤติปฏิบัติธรรมบำเพ็ญเพียรอย่างจริงจังจึงทำให้ได้ไปเกิดอยู่ในภพที่ดีกว่า แต่เมื่อใดที่ผลบุญที่สั่งสมได้หมดลงก็เท่ากับว่ายังต้องคงอยู่กับวัฏจักรแห่งการเวียนว่ายตายเกิดอยู่

ในส่วนแนวคิดอวตารในพระพุทธศาสนาฝ่ายนิกายนั้นยังคงมีพื้นฐานแนวคิดหลักเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด เรื่องของกรรมที่ได้กระทำมาดังเป็นคำสอนหลักในพระพุทธศาสนาแบบเดิม ดังนั้นแนวคิดอวตารที่เกิดขึ้นย่อมที่จะต้องสอดคล้องกับคำสอนหลักได้ได้มากที่สุดและไม่ขัดจากหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า การรับเอาแนวคิดอวตารมาอธิบายผู้ที่สั่งสมบุญเพื่อที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตข้างหน้า ที่เรียกว่า พระโพธิสัตว์ จึงไม่ได้ทำให้เกิดผลต่อคำสอนทางพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ต้องยอมรับประการหนึ่งว่าพระพุทธศาสนาได้รับการเผยแพร่ไปยังประเทศต่าง ๆ ที่อยู่ทางตะวันออกอย่าง ธิเบต, ญี่ปุ่น และ จีน ประเทศต่าง ๆ เหล่านี้ย่อมมีอิทธิพลความเชื่อดั้งเดิมของตนอยู่แล้วซึ่งหนีไม่พ้นความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์และเทพเจ้าที่ได้เคยเคารพบูชากันมาก่อนหน้าที่พระพุทธศาสนาจะเข้าไปเผยแผ่ เมื่อแนวคิดของพระพุทธศาสนาฝ่ายนิกายเข้าไปโดยนำเอาแนวคิดเรื่องอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ ที่เกิดจากการบำเพ็ญเพียรของพระโพธิสัตว์ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมาอธิบายในทำนองที่ว่า พระโพธิสัตว์เหล่านี้จะยังไม่ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าราบเท่าที่ยังมีผู้ที่ยังไม่หลุดพ้นจากทุกข์อยู่ จึงได้อยู่ช่วยเหลือสรรพสัตว์ต่าง ๆ ตามอำนาจบารมีของตนที่ได้สั่งสมมาจนในที่สุดได้กลายเป็นพระโพธิสัตว์มหาสัตว์ ถือว่ามีบารมีเต็มที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้แต่ยังพอใจที่จะช่วยเหลือเหล่าสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์อยู่ ซึ่งพระโพธิสัตว์มหาสัตว์ที่ได้รับการนับถือมากที่สุดก็คือ พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ หรือ พระโพธิสัตว์กวนอิม นั่นเอง

ตารางที่ 13 แสดงการเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างกันของการอวตารใน
ศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนาเถรวาท

ความเหมือน	ความแตกต่าง
ศาสนาฮินดู มีเทพเจ้ามากมายจนกระทั่งถึงยุคปรับปรุงแนวคิดทางศาสนาเกิดเทพมูรติขึ้นมา เป็นการรวมเทพเจ้าที่ยิ่งใหญ่ไว้ 3 องค์ คือ พระพรหม, พระนารายณ์ (พระวิष्ณุ) และ พระศิวะ เทพทั้ง 3 องค์ ต่างได้รับการนับถือในฐานะมหาเทพแนวคิดอวตารเกิดขึ้นมาเพื่ออธิบายความยิ่งใหญ่ของเทพเจ้าแต่ละองค์ว่ามีอำนาจอิทธิฤทธิ์ในการลงมาช่วยเหลือสรรพสัตว์ที่ตกทุกข์ได้ในร่างต่าง ๆ ได้ แนวคิดอวตารยังรวมถึงเทพเจ้าผู้เกี่ยวข้องกับมหาเทพทั้ง 3 องค์ด้วย ซึ่งเทพเจ้าแต่ละองค์ก็ลงอวตารลงมาในรูปแบบต่าง ๆ	ศาสนาฮินดู แนวคิดอวตารของศาสนาฮินดูเริ่มต้นขึ้นจากการเคารพนับถือธรรมชาติแล้วค่อยพัฒนามาเป็นเทพเจ้าของธรรมชาติ มาสู่เทพเจ้าที่มีรูปร่างตัวตน และสุดท้ายกลายมาเป็นเทพในอุดมคติทางปรัชญา ซึ่งแนวคิดการอวตารทั้งหมดล้วนเกิดขึ้นจากเทพแต่เพียงอย่างเดียว
พระพุทธศาสนาเถรวาท แนวคิดอวตารเกิดขึ้นกับผู้ที่มีอำนาจและอิทธิฤทธิ์ทั้งนี้ส่วนหนึ่งจากการที่พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนเดิมกล่าวถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าในช่วงที่ยังบำเพ็ญเพียรเป็นพระโพธิสัตว์ จึงทำให้พระพุทธศาสนาเถรวาทนำแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์มาเป็นหลักในคำสอน เมื่อเผยแผ่ในประเทศต่าง ๆ ก็ย่อมต้องสอดคล้องกันกับความเชื่อเดิมอย่างในประเทศจีน ซึ่งอำนาจของพระโพธิสัตว์เป็นไปในทำนองเทพเจ้า	พระพุทธศาสนาเถรวาท ถึงแม้จะได้รับอิทธิพลแนวคิดอวตารมาจากศาสนาฮินดูแต่ยังยึดหลักคำสอนที่ยึดถือหลักของการเวียนว่ายตายเกิด ดังนั้นแล้วแนวคิดอวตารที่เกิดขึ้นจึงนำมาอธิบายว่าเกิดขึ้นกับพระโพธิสัตว์มหาสัตว์ที่มีอำนาจบารมีจากการบำเพ็ญเพียรอย่างยิ่งยวดว่าสามารถเนรมิตกาย หรือ อวตาร ลงมาช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ได้นั่นเอง

แนวคิดการอวตารที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนamahayanจึงเกิดขึ้นเฉพาะกับพระโพธิสัตว์มหาสัตว์ที่ยังมีความเป็นมนุษย์อยู่ไม่ใช่เทพเจ้าแต่เดิมอย่างในศาสนาฮินดูจึงเป็นการอวตารของเทพเจ้าที่เป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์อำนาจอย่างหาที่สุดไม่ได้แต่ในพระพุทธศาสนาamahayanเป็นการอวตารที่เกิดขึ้นกับการบำเพ็ญบารมีอย่างยิ่งด้วยตนเองซึ่งผู้ที่บำเพ็ญเพียรในลักษณะนี้ก็คือ พระโพธิสัตว์มหาสัตว์นั่นเอง จากการศึกษาแล้วนั้นปรากฏว่าศาสนาฮินดูไม่ได้มีความเชื่อเรื่องการอวตารต่อเทพเจ้าเพียงองค์เดียว แต่แนวคิดการอวตารสามารถเกิดขึ้นได้กับเทพเจ้าในทุกพระองค์ แนวคิดนี้เป็นไปในลักษณะเดียวกันกับพระพุทธศาสนาamahayanที่เชื่อในเรื่องของพระโพธิสัตว์มหาสัตว์ที่มีอำนาจมามีมากกว่าพระโพธิสัตว์ธรรมดา ซึ่งแนวคิดลักษณะนี้ในพระพุทธศาสนาamahayanส่งผลให้มีความคล้ายคลึงกันกับศาสนาฮินดู

เปรียบเทียบแนวคิดการอวตารของพระนารายณ์กับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์

จากการศึกษาเปรียบเทียบในหัวข้อเรื่องการอวตารที่เกิดขึ้นกับศาสนาฮินดูและพระพุทธศาสนาamahayanนั้นกล่าวได้ว่า เทพเจ้าและพระโพธิสัตว์มหาสัตว์มีอำนาจมามีในการอวตารลงมามากที่สุด ทั้งนี้เป็นไปในทุก ๆ ศาสนาที่ย่อมให้ความเคารพบูชาต่อเทพเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งเป็นอย่างมาก อันเนื่องมาจากความคิดที่ว่าพระองค์ย่อมต้องมีอำนาจหรือคุณลักษณะบางประการที่เทพเจ้าองค์อื่น ๆ ไม่มี แนวคิดการอวตารในศาสนาฮินดูที่เกิดขึ้นส่วนมากแล้วเกิดขึ้นกับการอวตารของพระนารายณ์ (พระวิษณุ) ในส่วนของพระพุทธศาสนาamahayanพระโพธิสัตว์ที่ได้รับการเคารพบูชาอย่างมากอย่างพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ หรืออีกนามหนึ่งว่า พระแม่กวนอิม ตามความเชื่อที่เกิดขึ้นในประเทศจีนนั้น ก็ถือเป็นเทพเจ้าอีกพระองค์หนึ่งที่มีความเชื่อเรื่องการแปลงกายในรูปร่างต่าง ๆ ลงมา หรือที่เรียกในคำศัพท์เดียวกันว่า อวตาร ลงมาได้เช่นกัน

พระนารายณ์

พระนารายณ์เป็นหนึ่งในเทพเจ้าที่มีประวัติความเป็นมาตั้งแต่สมัยเดิมของศาสนาฮินดู แต่ในยุคสมัยเดิมนั้นยังไม่มีบทบาทที่สำคัญมากนัก ตามประวัติเดิมของพระองค์เชื่อว่าเป็นเทพเจ้าที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรม นารายณ์เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงที่เกี่ยวข้องกับน้ำ เนื่องจากความหมายในนามของพระองค์ว่า “นร” หมายถึง น้ำ “อายน” หมายถึง สะเทือน, กระดิก หรือเคลื่อนไหว เมื่อรวมกัน แปลว่า ผู้ที่สะเทือนอยู่ในน้ำ (มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2556: 12) เป็นเทพเจ้าแห่งความสมบูรณ์ทางเกษตรกรรม ทั้งนี้สันนิษฐานว่าธรรมชาติของน้ำสร้างอุดมสมบูรณ์ให้กับทุก

สรรพสิ่งนั่นเอง ต่อมาในศาสนาฮินดูยุคหลังจากที่พราหมณ์เริ่มมีการปรับปรุงหลักคำสอนและแนวคิดต่าง ๆ หนึ่งในแนวคิดที่ได้รับการปรับปรุงนั้นก็คือเรื่องของเทพเจ้า ได้ปรากฏเทพเจ้าองค์หนึ่งขึ้นมาชื่อว่า พระวิษณุ จึงทำให้เทพเจ้าอย่างพระนารายณ์ที่เดิมเป็นเทพเจ้าเดิมไม่ได้มีความสำคัญเมื่อถูกรวมมาว่าเป็นองค์เดียวกับพระวิษณุก็ทำให้มีความสำคัญขึ้นมาเป็นอย่างมากในฐานะที่เป็นหนึ่งในเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่จากการรวมเอาเทพเจ้าทั้ง 3 องค์เข้ามาไว้ด้วยกัน อันได้แก่ พระพรหม, พระวิษณุ (พระนารายณ์) และพระศิวะ ถือว่าเป็นเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดในบรรดาเทพเจ้าองค์อื่น ๆ ที่เกิดขึ้นก่อนหน้านี้

หลังจากนั้นเมื่อผ่านจากยุคของการปรับปรุงคำสอนของพราหมณ์แล้ว แนวคิดในศาสนาฮินดูเริ่มที่จะเป็นไปในลักษณะความจริงของชีวิตมากยิ่งขึ้น เทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ทั้ง 3 องค์ มีนามว่า “ตรีมูรติ” ทั้ง 3 องค์ ถือกำเนิดขึ้นมาจากสิ่งแท้จริงสูงสุดที่เรียกว่า พรหมัน หรือ ปรมาตมัน อันเป็นสิ่งแท้จริงสูงสุดที่แสดงออกมา 3 ลักษณะ ตามหน้าที่ผ่านเทพทั้ง 3 องค์ พระพรหม เป็นเทพเจ้าแห่งการสร้าง, พระวิษณุ เป็นเทพเจ้าแห่งการรักษา และพระศิวะ เป็นเทพเจ้าแห่งการทำลาย ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากแนวคิดเชื่อมโยงกับเรื่องของการสร้างโลกที่พรหมันได้สร้างโลกขึ้นมา แนวคิดดังกล่าวนี้เป็นการอธิบายเพื่อให้มีการสอดคล้องกับแนวคิดรูปแบบใหม่ที่เกิดขึ้นโดยทุกส่วนมีความเชื่อมโยงซึ่งกันและกันหมด แนวคิดเกี่ยวกับเทพเจ้าสูงสุด 3 องค์นี้ยังคงอยู่แต่ก็เกิดปัญหาที่ยิ่งใหญ่ขึ้นตามมาจากการแบ่งแยกเป็นเทพเจ้าทั้ง 3 องค์ ทำให้ผู้นับถือต่างศรัทธาในเทพแต่ละองค์ต่างกัน ความจริงเรื่องความแตกต่างทางการนับถือของผู้คนที่อยู่ในศาสนานั้นเกิดขึ้นอยู่ตลอดตั้งแต่สมัยดั้งเดิมมาแล้ว ส่วนหนึ่งจากแนวคิดเรื่องพรหมันเป็นสิ่งแท้จริงสูงสุดนั้นก็เนื่องมาจากปัจจัยนี้เช่นเดียวกัน ถึงแม้จะมีการปรับปรุงหลักคำสอนและแนวคิดไปในลักษณะใด ความเชื่อที่มนุษย์มีต่อเทพเจ้าที่ตนนับถือนั้นก็ไม่เคยเปลี่ยนแปลงไป อันเนื่องมาจากความศรัทธาที่เกิดขึ้นในแต่ละคนต่างกันนั่นเอง นานวันก็ยังมีเพิ่มขึ้นจนในที่สุดก็เกิดเป็นนิกายขึ้นมา โดยเฉพาะกับเทพเจ้าแต่ละองค์ที่ใหญ่ ๆ ก็จะมีอยู่ 2 นิกาย คือ ไวยศพนิกายที่นับถือพระวิษณุ (พระนารายณ์) เป็นหลัก และไสวนิกายที่นับถือพระศิวะเป็นหลัก ส่วนพระพรหมนั้นในยุคนี้ได้รับการนับถือน้อยกว่าเทพเจ้า 2 องค์เป็นอย่างมาก

พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์

เมื่อพิจารณาถึงประวัติของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์แล้วพระองค์มีความเป็นมาปรากฏอยู่ในประเทศอินเดีย ดังนั้นแล้วถือเป็นเรื่องธรรมดาที่แนวคิดบางประการที่เกิดขึ้นในประเทศอินเดียย่อมที่จะมีบทบาทสำคัญต่อแนวคิดของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ที่กลายมาเป็นพระโพธิสัตว์องค์สำคัญองค์หนึ่งในพระพุทธศาสนาหายน ซึ่งในประเทศอินเดียพระองค์มีประวัติความเป็นมาที่สัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างไฟ โดยไฟถือเป็นเครื่องนำทางในการติดต่อสื่อสารระหว่างเทพเจ้าและผู้เคารพบูชามาแต่เดิม และกลายมาเป็นเทพเจ้าองค์หนึ่งในศาสนาฮินดูทั้งนี้ไฟยังเป็นสัญลักษณ์แสดงออกถึงความสว่างได้อีกนัยหนึ่งเช่นกัน เมื่อพระพุทธศาสนาได้ถือกำเนิดขึ้น ความเชื่อเรื่องไฟและแสงสว่างนี้ก็ได้รับการอธิบายในฐานะเป็นนามธรรมที่เกิดขึ้นกับการบูชาพระอมิตะพุทธเจ้าที่แสดงออกมาเป็นพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ในที่สุด ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์มีความเกี่ยวข้องกับการบูชาพระอมิตะพุทธเจ้าในฐานะที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแทนพระอมิตะพุทธเจ้าหลังจากที่พระองค์ดับขันธปรินิพพานต่อไป ณ แดนสุขาวดี นอกจากนี้ความเป็นมาของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ในประเทศอินเดียยังมีการกล่าวถึงเทพเจ้าม้าเผือกคู่หนึ่ง มีชื่อว่า พระกุศลเทพ สร้างบารมีโปรดคนที่ตกอยู่ในความทุกข์ เมื่อพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นจึงเรียกชื่อเทพเจ้าองค์นี้ว่า พระหัยกริวโพธิสัตว์ เทพเจ้าม้าเผือกคู่นี้ในประเทศอินเดียถือเป็นสัญลักษณ์แห่งความเมตตา กรุณาและความดี ซึ่งตรงกับธรรมประจำองค์ของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ซึ่งในภายหลังต่อมา พระหัยกริวโพธิสัตว์ นี้ก็กลายเป็นร่างในรูปแบบหนึ่งของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ที่แปลงลงมาโปรดเหล่าสรรพสัตว์ ซึ่งข้อที่เป็นที่น่าสังเกตคือประวัติความเป็นมาของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ส่วนมากที่อยู่ในประเทศอินเดียจะได้รับความเคารพในฐานะเป็นนุรุษเพศ

หลังจากที่ความเชื่อของศาสนาฮินดูที่เชื่อในเรื่องการอวตารของพระนารายณ์ (พระวิษณุ) ทำให้ศาสนาฮินดูนำความเชื่อนี้มาอธิบายว่าพระพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนาเป็นอวตารภาคที่ 9 ของพระนารายณ์ที่เรียกว่า “พุทธอวตาร” ทำให้เกิดวิธีการที่พระพุทธศาสนาหายนที่ได้เผยแพร่ไปในประเทศต่าง ๆ ซึ่งส่วนมากแล้วได้รับการเคารพบูชาในประเทศจีนนั้น ได้พยายามปรับแนวทางให้สอดคล้องกับหลักคำสอนของตนโดยยกเอาแนวคิดพระโพธิสัตว์ขึ้นมาทำให้พระประวัติไม่มีเบื้องต้นและเบื้องปลายคล้ายกับเทพเจ้าของศาสนาฮินดู แนวคิดรูปแบบนี้ถูกพัฒนาเรื่อยมาทั้งนี้ทำให้พระพุทธศาสนาหายนแบ่งเป็นแบบที่ต้องใช้ปัญญาในการคิดวิเคราะห์ใคร่ครวญเป็นเครื่องชี้แนะและอาศัยความศรัทธาเป็นเครื่องชี้แนะ ส่งผลมาจนกระทั่งถึงการกำเนิดขึ้นของ

พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์รุ่งเรืองก็ย่อมมีแนวคิดนี้สอดคล้องและนับวันก็ยิ่งทวีความสำคัญขึ้นเป็นลำดับ เหตุผลประการหนึ่งที่สันนิษฐานว่าแนวคิดอวตารนี้มีอิทธิพลต่อแนวคิดเรื่องการอวตารในพระโพธิสัตว์ประวัติการณ์หนึ่งคือ เรื่องพระนามของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ที่ปรากฏใช้บ่อยครั้งคือ “อวโลกิเตศวร” หรือ “อวโลกเตศวร” พระนามทั้งสองนี้อาจเป็นไปได้ว่า อวโลกิเตจะเป็นพระนามจริง ๆ และ อิศวร, สวร เป็นคำเสริม คำว่า “อิสวร” สันนิษฐานได้ว่าเป็นรูปศัพท์ที่ได้มาจากในประเทศอินเดียครั้งสมัยศาสนาพราหมณ์ มีความหมายว่า พระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นใหญ่ไม่ขึ้นแก่ใคร ๆ มักใช้เป็นสมัญญาของพระศิวะ เมื่อพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นมีการนำมาใช้กับพระโพธิสัตว์มหาสัตว์อย่างพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ผู้ที่บำเพ็ญเพียรบารมีและบรรลุนิยามต่าง ๆ ในคัมภีร์โลกเตศวรศตกะได้กล่าวอธิบายถึง พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ที่ทรงอยู่เหนือกว่าพระอาทิตย์ เห็นได้ว่าพระอาทิตย์เป็นแสงสว่างนำโลกแสดงว่าพระองค์อยู่เหนือกว่าเป็นการอธิบายให้พระองค์ยิ่งใหญ่จนไม่มีสิ่งใดมาเปรียบเทียบกับได้ ซึ่งในศาสนาฮินดูเปรียบเทียบกับได้กับยุคสมัยก่อนที่จะกำเนิดพระพุทธศาสนา เพราะสิ่งเหล่านี้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระเวทที่เป็นจุดเริ่มต้นของศาสนาฮินดู เป็นการพรรณนาความศักดิ์สิทธิ์ของพระองค์ให้ใกล้เคียงกับเทพเจ้าสูงสุดของศาสนาฮินดู

ตารางที่ 14 แสดงการเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างกันในแนวคิดอวตารของพระนารายณ์กับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์

ความเหมือน	ความแตกต่าง
พระนารายณ์ เป็นเทพเจ้าที่เป็นอนุเทพเจ้ามาก่อน โดยภายหลังจากที่ได้มีการปรับปรุงแนวคิดทางศาสนาในภายหลัง เกิดเทพเจ้านามว่า พระวิษณุ พระนารายณ์ได้ถูกหลอมรวมว่าเป็นองค์เดียวกับพระวิษณุ ดังนั้น จึงเป็นที่เคารพศรัทธาเป็นอย่างมาก อีกทั้งเป็นหนึ่งในเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่มีหน้าที่รักษาโลก แนวคิดอวตารที่เกิดขึ้นกับพระองค์ปรากฏอยู่มากกว่าเทพเจ้าองค์อื่น ๆ ซึ่งแนวคิดอวตารลักษณะนี้ปรากฏขึ้นหลังจากที่พระองค์ได้รับการเคารพบูชามากขึ้นแล้ว	พระนารายณ์ มีความเป็นเทพเจ้าอยู่แล้วในเบื้องต้น การอวตารของพระองค์ก็ไม่ต้องอาศัยอำนาจใด ความเชื่อที่ว่าเมื่อโลกเกิดยุคเข็ญโดยฝ่ายอธรรมมีกำลังกล้าแข็งกว่าฝ่ายธรรมและด้วยเหตุนี้ทำให้โลกเดือดร้อน เทพเจ้าองค์เดียวคือพระนารายณ์เป็นเทพเจ้าที่ยิ่งใหญ่ที่ควรนับถือบูชาของชาวโลก ได้รับการขนานนามว่าเป็นผู้รักษาเอกภพ มีหน้าที่ตามที่ได้รับการขนานนามปกป้องและรักษาความสงบสุขของจักรวาล

ตารางที่ 14 (ต่อ)

ความเหมือน	ความแตกต่าง
พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ตามความเชื่อในประเทศอินเดียประวัติของพระองค์เกิดขึ้นมาจากอนุเทพ ในส่วนของความเชื่อในพระพุทธศาสนาหายานแล้วพระองค์สามารถอวตารลงมาในร่างลักษณะต่าง ๆ ได้ตามแต่ประสงค์เนื่องจากพระองค์ทรงสถิตอยู่ ณ แดนสุขาวดี คอยช่วยเหลือเหลือเหล่าสรรพสัตว์ที่มีความทุกข์ ซึ่งแนวคิดนี้ก็เกิดขึ้นมาภายหลังเช่นเดียวกัน	พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ เป็นพระโพธิสัตว์ที่จะบรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ต่อไปได้ จากการบำเพ็ญบารมีอันยิ่งยวดแล้วทำให้พระองค์มีภารกิจสำคัญในการอวตารลงมาช่วยเหลือ สรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ พระองค์จึงมีอำนาจอิทธิฤทธิ์ใกล้เคียงกับความเป็นเทพเจ้า

กล่าวสรุปได้ดังนี้ว่าแนวคิดการอวตารที่เกิดขึ้นในศาสนาฮินดูส่วนมากแล้วเกิดขึ้นกับพระนารายณ์เป็นส่วนมาก ทั้งนี้เนื่องจากพระองค์เป็นหนึ่งในเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่มีหน้าที่รักษาโลก ดังนั้น แล้วการอวตารของพระองค์แต่ละครั้งเชื่อว่าพระองค์อวตารลงมาเพื่อให้สรรพสัตว์และโลกยังคงดำรงอยู่ ในส่วนของพระพุทธศาสนาหายานให้ความสำคัญกับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ทั้งนี้ถึงแม้พระองค์จะมีความเชื่อในประเทศว่าเป็นเทพเจ้าองค์หนึ่งที่เป็นเทพเจ้าม้าเผดคู่ แต่ในประเทศอื่น ๆ โดยเฉพาะประเทศจีนยังยึดหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาไว้กล่าวว่าไว้ว่า พระองค์ทรงบรรลุพระโพธิญาณมาแล้วแต่ในอดีตกาล ทรงเป็นพระสัมมาธรรมวิยาพุทธแบ่งภาคมาเพื่อโปรดสัตว์ ซึ่งพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ถือว่าเป็นพระโพธิสัตว์ระดับสูง ที่เรียกว่า พระโพธิสัตว์มหาสัตว์ ดังนั้นแล้วความเชื่อที่ว่าที่ประทับของพระองค์อยู่ ณ สุขาวดีพุทธเกษตรซึ่งร่วมกับพระอมิตะพุทธเจ้านั้น ก็เพื่ออนุเคราะห์สัตว์โลก ในการเป็นสื่อกลางแผ่พุทธคุณด้านต่าง ๆ ลงมายังสัตว์โลก ตามความเชื่อดังกล่าวนี้พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์เป็นผู้ทำหน้าที่ในการเผยแผ่พระกรุณาธิคุณของพระอมิตะพุทธเจ้าโดยวิธีการและการแสดงปาฏิหาริย์รวมถึงในร่างลักษณะต่าง ๆ (พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, 2547: 111-112)

เปรียบเทียบลักษณะการอวตารของพระนารายณ์กับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์

การอธิบายถึงลักษณะและประเภทการอวตารอาจเป็นเรื่องที่เข้าใจได้ง่ายหากไม่ได้ศึกษาอย่างลึกซึ้ง แต่เมื่อมีความเข้าใจเพิ่มขึ้นว่าทั้ง 2 ประเด็นนั้นให้ความหมายที่ต่างกัน เพราะฉะนั้น การศึกษานิยามความหมายของทั้ง 2 ประเด็นที่นำมาอธิบายแนวคิดอวตารที่เกิดขึ้นกับพระนารายณ์กับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ จึงเกิดเป็นประเด็นการวิเคราะห์เปรียบเทียบให้เห็นถึงศาสนาที่ต่างกันแต่มีความเชื่อและแนวคิดบางประการคล้ายคลึงกัน อีกทั้งเป็นการแสดงให้เห็นถึงการพัฒนาทางการศึกษาในอีกด้านหนึ่งของศาสนา เพราะส่วนมากแล้วแนวคิดเรื่องลักษณะการอวตารเป็นการศึกษาทางด้านรูปเคารพที่ปรากฏให้เห็นประกอบกับงานทางด้านงานวรรณกรรมไปด้วย เป็นเพราะว่างานวรรณกรรมที่เกิดขึ้นมักพรรณนาถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเทพเจ้าในรูปลักษณะต่าง ๆ ที่มีอิทธิฤทธิ์อำนาจในการแปลงร่างลงมาช่วยเหลือเหล่าสรรพสัตว์ได้หลากหลายรูปแบบ ซึ่งการศึกษาเหล่านี้เป็นการทำให้สิ่งที่มีความเชื่อหรือความศรัทธาที่เป็นเรื่องของนามธรรมปรากฏออกมาเป็นรูปธรรมขึ้นมาได้ ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วปรากฏว่าเป็นสิ่งที่ศาสนาทั้ง 2 ศาสนามิแนวคิดที่ทั้งคล้ายคลึงและต่างกัน โดยเฉพาะเมื่อเราศึกษาลงไปในเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ทั้งศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนามีความเคารพและศรัทธาอย่างมาก

ลักษณะการอวตารของพระนารายณ์

การอวตารในศาสนาฮินดูแนวคิดรูปแบบนี้เป็นธรรมดาที่เกิดขึ้นในประเทศอินเดีย ตั้งแต่เริ่มความคิดที่เป็นระบบอย่างจริงจังในยุคอุปนิษัท ก็มีการเปรียบเทียบเรื่องของจักรวาลกับบุคคล ดังเช่น พระอาทิตย์, พระจันทร์และวายุ เปรียบเทียบได้กับดวงตาทั้ง 2 ข้างและลมหายใจ เป็นต้น เมื่อความคิดของฮินดูมีการพัฒนาได้อย่างสมบูรณ์แล้ว ก็ให้เกิดการแนวคิดเกี่ยวกับลักษณะของปรมาตมัน เมื่อศาสนาฮินดูมาถึงยุคที่นับถือพระศิวะและพระวิษณุเป็นสำคัญ ก็ย่อมที่จะทำให้ทั้ง 2 พระองค์เป็นเทพเจ้าที่มีลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์สร้างความน่าเชื่อถือและความเชื่อมั่นให้กับศาสนาของตน โดยเฉพาะพระวิษณุหรือพระนารายณ์ ที่เป็นการแสดงออกของจักรวาลโดยภาพรวมกับรูปลักษณะที่เห็นโดยทั่วไปในแนวคิดเกี่ยวกับการอวตาร ลักษณะการอวตารของพระนารายณ์โดยทั่วไปของพระนารายณ์จะปรากฏมีเศียรเดียว ทรงอาภรณ์อย่างกษัตริย์สี่เหลี่อง สวมมงกุฎ รอบพระศอกสวมเพชรพลอยและพวงมาลัยดอกไม้วี กลางพระอุระ (อก) จะมีขนพระอุระเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าศรีวัตสะ ลักษณะมีรูปคล้ายกับยันต์ตรีนิสิงเหิมือนสี่เหลี่ยมจัตุรัส ที่มุมทุกมุมขมวดเป็นวงกลม ตรงกลางของทั้งสี่ด้านก็มีขมวดวงกลมเช่นเดียวกัน ภายในเป็นรูปดอกไม้วีคล้ายรูปดอก

จันทร์แปดสิบ มี 4 กร พระหัตถ์ถือเทพศาสตราวุธที่เห็นเป็นประจำก็ได้แก่ จักร, สังข์, คทา และ ดอกบัว ลักษณะโดยทั่วไปอีกลักษณะหนึ่งอาจจะพบว่าพระนารายณ์ทรงถือศาสตราวุธในทั้ง 3 พระหัตถ์ อีกพระหัตถ์ที่เหลืออาจพบว่าไม่ทรงถือสิ่งใดเลย แต่อยู่ในลักษณะประทานพร ลักษณะ การอวดารของพระองค์ปรากฏอยู่ด้วยการหลัก ๆ คือ ลักษณะการอวดาร 10 ลักษณะ หรือเรียกอีก อย่างหนึ่งว่า 10 ปาง มีดังนี้

อวดารปางที่ 1 มัสยวตาร มีลักษณะเป็นปลาลักษณะพบได้ 2 ลักษณะ คือ 1) แบบที่เป็น รูปปลาธรรมดา และ 2) แบบที่ส่วนบนเป็นบุรุษสวมกิริฎมงกุฎ แต่ท่อนล่างเป็นปลา

อวดารปางที่ 2 กุรมาวตาร มีลักษณะเป็นเต่าแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะคือ 1) เป็นรูปเต่า ธรรมดา (หนุนอยู่ใต้ภูเขามันทร) และ 2) เป็นรูปบุรุษสี่กร ท่อนบนเป็นมนุษย์ ท่อนล่างเป็นเต่า พระหัตถ์คู่หน้าทำท่าประทานพรหรือประทานอภัย พระหัตถ์คู่หลังทรงถือจักรและสังข์

อวดารปางที่ 3 วราหาวตาร มีลักษณะเป็นหมูแบ่งได้ 3 ลักษณะ 1) วราหะ เป็นร่างของ มนุษย์ ศีรษะเป็นหมู มีสี่กร พระหัตถ์คู่หน้าทำท่าอุ้มนางกมุเทวี (พระแม่ธรณี) ประทับบนพระเพลา ส่วนพระหัตถ์อีกสองข้างทรงถือจักรและสังข์ พระบาทข้างขวาวางบนเศียรของเศษะนาค 2) เป็น ร่างมนุษย์ ศีรษะเป็นหมู มีสี่กร พระหัตถ์คู่หลังทรงถือจักรและสังข์ ประทับบนแท่น ห้อยพระบาท ขวาลง สวมเครื่องประดับอสังการ มีพระลักษณะ (วรรณะสีทอง) ประดับห้อยพระบาทอยู่ทาง ด้านขวา พระหัตถ์ซ้ายของพระนางทรงถือดอกบัวแดง (ปัทมะ) นอกจากนี้ยังมีนางกมุเทวี (วรรณะ สีดำ) ประทับอยู่เบื้องซ้ายทรงถือดอกบัวสีน้ำเงิน (นิโลตบล) และ 3) ปญฺญลวราหะ เป็นร่างมนุษย์ ศีรษะเป็นหมู เช่นเดียวกัน ประทับห้อยพระบาทบนแท่น วรรณะสีฟ้า มีสี่กร พระหัตถ์คู่หลังทรงถือ สังข์และจักร ส่วนพระหัตถ์ขวาวางหน้าท่าประทานอภัย พระหัตถ์ซ้ายหน้าวางบนพระโสณิ (สะโพก) เบื้องขวากำเป็นรูปพระนางกมุเทวี

อวดารปางที่ 4 นรสิงหาวตาร มีลักษณะเป็นมนุษย์กึ่งราชสีห์ ปรากฏอยู่ 4 ลักษณะ 1) เศียรเป็นสิงห์ ประทับบนฐานปัทมในท่าโยคะ 2) เป็นรูปบุรุษ มีเศียรเป็นสิงห์ อาจประทับบนแท่น หรือยืน มีสี่กร สองพระหัตถ์หลังทรงถือจักรและสังข์ ส่วนพระหัตถ์ด้านหน้าทั้งสองท่าท่าประทาน พร 3) เป็นลักษณะของนรสิงห์ประทับบนหลังครุฑ หรือบนขนคณาค โดยทำเป็นบุรุษ มีเศียรสิงห์ มีสี่กร และ 4) เป็นลักษณะของนรสิงห์ถือจักรและสังข์บนฐานปัทม มีพระนางลักษณะมีประทับเคียง ข้าง

อวตารปางที่ 5 วามนาวตาร มีลักษณะเป็นพราหมณ์เตี้ย มี 2 ลักษณะ 1) เป็นบุรุษ ลักษณะคล้ายเด็ก ถือร่ม หม้อน้ำ คัมภีร์และ สายธูรา หรืออาจเป็นบุคคลคล้ายคนแคระ และ 2) อยู่ในลักษณะที่พระบาทยกขึ้นสามระดับ คือ หนึ่งระดับพระชานุ หมายถึง โลกบาดาล, สอง ระดับพระชานาภี หมายถึง โลกมนุษย์ และ สาม ระดับพระนลาฏ หมายถึง โลกสวรรค์ พระกรอาจปรากฏว่ามีตั้งแต่สองกร, สี่กร จนถึงแปดกร

อวตารปางที่ 6 ปรศุรามาวตาร มีลักษณะเป็นพราหมณ์ผู้มีขวายเป็นอาวุธ แสดงออกมาในรูปของบุรุษแต่งกายแบบฤาษี ไว้ผมทรงชฎามงกุฏ วรรณะสีแดง สวมอาภรณ์สีขาว มีสองกร พระหัตถ์ข้างหนึ่งมักถือขวานอยู่เสมอ

อวตารปางที่ 7 รามาวตาร มีลักษณะเป็นมนุษย์ในวรรณะกษัตริย์มีนามว่าพระราม เป็นบุรุษ มีสองกร พระหัตถ์ขวาทรงถือคันธนู พระหัตถ์ซ้ายทรงถือลูกธนู ยืนท่าตรึงค์ พระองค์มีวรรณะดำ อาภรณ์แดง สวมกิริมมงกุฏ มีเครื่องประดับมากมาย

อวตารปางที่ 8 กฤษณาสวตาร มีลักษณะเป็นมนุษย์ในวรรณะกษัตริย์มีนามว่าพระกฤษณะ รูปลักษณะการอวตารของพระนารายณ์ปางนี้มีรูปแบบที่หลากหลายตามเหตุการณ์ที่พระองค์ประสบมา จึงมักปรากฏพบลักษณะของพระองค์ตามเหตุการณ์สำคัญหลายตอน

อวตารปางที่ 9 พุทธาวตาร มีลักษณะเป็นมนุษย์ผู้ประเสริฐ อยู่ในทำขึ้นหรือนั่งบนฐาน ปัทม์ นิยมทำท่าประทานอภัย คัมภีร์อัคนีปุราณะกล่าวอธิบายถึงลักษณะของอวตารปางนี้ไว้ดีกว่า จะมีพระกรณยาว มีแผ่นรัศมีเบื้องหลัง ประทับบนบัลลังก์กลีบบัว พระหัตถ์อยู่ในท่าประทานอภัย และประทานพร

อวตารปางที่ 10 กัลกียาวตาร มีลักษณะเป็นมนุษย์เป็นบุรุษผู้มีม้าขาว ลักษณะการอวตารปางนี้มักเป็นบุรุษเศียรม้า มีสี่กร ทรงถือจักร สังข์ ดาบ และ โล่ ในคัมภีร์อัคนีปุราณะระบุว่า อวตารปางนี้ทรงถือดาบ สังข์ จักร และ คทา ลักษณะนอกจากนี้มักปรากฏอยู่ในลักษณะบุคคลถือดาบและประทับบนหลังม้า

ทั้ง 10 ลักษณะยังมีลักษณะที่ปรากฏย่อยลงมามากอีกด้วยกันได้แก่ นอกจากนี้ลักษณะรูปเคารพในการอวตารของพระองค์ตามความเชื่อในศาสนาฮินดูนั้นเชื่อว่าพระนารายณ์ส่วนมากจะปรากฏอยู่ 3 อริยาบถ ดังนี้

1. ประทับยืน เรียกว่า สถานก-มูรติ (Sthaka Murti)

2. ประทับนั่ง เรียกว่า อาสน-มูรติ (Asana Murti)

3. ประทับนอน เรียกว่า ศยน-มูรติ (Sayana Murti)

อริยาบถทั้ง 3 ลักษณะนี้ยังสามารถแบ่งออกเป็นอริยาบถย่อยได้อีก 4 รูปแบบ ดังนี้

1. รูปแบบโยคะ พวกโยคีหรือนักบวชจะนิยมบูชา

2. รูปแบบโภคะ พวกต้องการความสุขทางโลกจะนิยมบูชา

3. รูปแบบวีระ พวกที่ต้องการอำนาจจะนิยมบูชา

4. รูปแบบอาภิจาริกะ พวกที่ต้องปราบปรามศัตรูจะนิยมบูชา

กล่าวอธิบายได้ว่าลักษณะการอวตารของพระนารายณ์เป็นสิ่งที่ปรากฏให้เห็นได้อย่างชัดเจนที่บ่งบอกถึงว่าพระนารายณ์ทรงมีรูปร่างลักษณะอย่างไรในแต่ละปาง ส่วนมากแนวคิดดังกล่าวนี้ปรากฏอยู่ตามการศึกษาในเรื่องของทางงานวรรณกรรมและปฎิมากรรม เป็นต้น เพราะมีการกล่าวตามความเชื่อว่าพระนารายณ์ทรงอวตารลงมานอกเหนือจากอวตารทั้ง 10 ปาง ก็จะมี 22 ปางบ้าง หรืออวตารลงมาอย่างนับไม่ถ้วนบ้าง แนวคิดเกี่ยวกับลักษณะอวตารของพระองค์จึงปรากฏออกมาอย่างหลากหลายแต่สังเกตได้ว่าจะไม่มีความผิดแปลกไปจากการอวตารหลักทั้ง 10 ปางมากนัก การอวตารทั้ง 10 ปางหลักสันนิษฐานว่าน่าจะปรากฏในลักษณะทั้งที่อยู่ในลักษณะประทับยืน, ประทับนั่ง และประทับนอน ผสมผสานกันไปตามความเชื่อที่เกิดขึ้น

ลักษณะการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์

แนวคิดของพระพุทธศาสนาหายาน พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์เป็นสัญลักษณ์ที่เป็นรูปธรรม อันแสดงออกมาในรูปของนิรมาณกาย ทำให้มีความใกล้ชิดกับผู้นับถือในขณะที่ยุทธยานิพุทธเจ้าเป็นสิ่งสัมบูรณ์ ยากแก่การเข้าใจและรับรู้ได้ง่าย ความสัมพันธ์ระหว่างพระอมิตะพุทธเจ้าซึ่งเป็นพระชนานิพุทธเจ้ากับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ที่เป็นพระโพธิสัตว์ประจำพระองค์ ลักษณะของพระอมิตะพุทธเจ้าจากที่กล่าวไว้ในประวัติแล้วว่ามาจากพระนามของพระองค์ว่า หมายถึง แสงสว่างที่ประมาณไม่ได้ พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์เป็นแสงสว่างที่ปรากฏเป็นรูปเป็นร่าง เปรียบเทียบได้กับเงาที่สะท้อนออกมาจากวัตถุ จากทัศนะเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนาหายานที่เชื่อว่าพระกายของพระพุทธเจ้ามี 3 ลักษณะที่เรียกว่า ตรีกาย อิทธิพลความเชื่อลักษณะการอวตารและการสร้างรูปเคารพของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ที่ปรากฏอยู่ก็ได้รับความเชื่อเช่นเดียวกัน พระองค์ทรงเกิดจากอำนาจญาณของพระอมิตะพุทธเจ้าเป็นภาคสัมภเวสีกายเป็นพระชนานิโพธิสัตว์มีรูปกายอยู่บนสวรรค์ ซึ่งเป็นกายทิพย์ การโปรดสัตว์ของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์เพื่อให้เป็นการง่ายพระองค์จึงเนรมิตรูปกายในลักษณะ นิรมาณกาย ขึ้นมาอีกทีหนึ่งจึงเกิดเป็นรูปกายที่ปรากฏออกมาในลักษณะต่าง ๆ กันตามแต่ที่จะไปโปรด โดยส่วนมากปรากฏอยู่ด้วยกัน 6 ลักษณะ ดังนี้

ลักษณะปางที่ 1 จินตามณีจักรอวโลกิเตศวร มีลักษณะเป็นเหมือนท้าวมหาพรหม มักจะทรงประทับนั่งบนดอกบัวในลักษณะยกพระชานุ (เข่า) ด้านขวาขึ้น พระกรขวาค้ำอยู่กับพระชานุ สีพระกายเป็นสีทอง เปล่งปลั่งดุจดั่งทองคำ ประดับมงกุฎมีเทริดรูปพระอมิตะพุทธเจ้ามี 6 พระหัตถ์

ลักษณะปางที่ 2 ฌทิวอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ มีลักษณะเป็นเทพมุนย์บุรุษอวโลกิเตศวร ลักษณะมีทั้งเป็นอย่างมหาบุรุษและสตรีเพศ

ลักษณะปางที่ 3 เอกาทศมุขีอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ทรงมีลักษณะพระพักตร์ 11 พระพักตร์ พระพักตร์หน้า 3 พระพักตร์ อยู่ในลักษณะสงบนิ่ง พระพักตร์ด้านขวา 3 พระพักตร์ อยู่ในลักษณะโกรธ พระพักตร์ด้านซ้าย 3 พระพักตร์ อยู่ในลักษณะมีเขี้ยวออกมาจากพระโอษฐ์ เบื้องหลัง 1 พระพักตร์ อยู่ในลักษณะยิ้มอย่างดู เบื้องบนทั้ง 10 มีอีกหนึ่งพระพักตร์ เป็นพุทธพักตร์ ถือเป็นลักษณะที่รวมเอาพระพักตร์ของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ไว้ทั้งหมด และทั้ง 11 พระพักตร์ ประดับด้วยมาลัยมงกุฎเทริด รูปพระอมิตะพุทธเจ้า

ลักษณะปางที่ 4 หัยครีวอโลกิเตศวรโพธิสัตว์ มีรูปลักษณะพระพักตร์ที่ดูร้าย โกรธจัด ซึ่งแตกต่างจากลักษณะอื่นที่เน้นความเมตตา เนื้อพระเศียรเทริดหัวม้าสีขาว มี 3 พระพักตร์ มี 3 พระเนตร มี 8 พระหัตถ์

ลักษณะปางที่ 5 อารยอโลกิเตศวรโพธิสัตว์ มีรูปลักษณะอย่างมนุษย์สามัญธรรมดาเป็นมหาบุรุษ ทรงเครื่องอาภรณ์อลังการ ได้รับการยกย่องว่าเป็นลักษณะของประธานของทั้ง 32 นิรมาณกายหรือเป็นลักษณะของพระโพธิสัตว์อื่น ๆ ทั้งหมดของพระองค์ เพราะปรากฏพระกายอยู่ในดินแดนสุขาวดีพุทธเกษตร

ลักษณะปางที่ 6 สหสหัตถ์สหสเนตรอโลกิเตศวร ลักษณะออกมาให้เห็นว่ามีฤทธิ์มีอำนาจ พระอโลกิเตศวรโพธิสัตว์มีพระเศียรรวมกันถึง 27 เศียร หรือ อาจจะมากกว่านี้ โดยพระเศียรบนสุดจะเป็นพระเศียรเหมือนของพระอมิตะพุทธเจ้า มีพระเนตร 3 พระเนตร สีพระกายเป็นสีทองชมพู มีพระหัตถ์ 1,000 พระหัตถ์

นอกจากนี้ยังปรากฏอยู่ในลักษณะหลัก ๆ ได้อีกซึ่งแบ่งได้ดังนี้

1. ในลักษณะประทับยืน ส่วนมากก็จะมีพระวรกายที่โน้มลง โดยพระเศียรจะเอียงเล็กน้อย โดยพระหัตถ์ข้างหนึ่งยกขึ้นในท่าประทานพรข้างหนึ่งจะยกสูงกว่าอีกข้างหนึ่งเล็กน้อย ส่วนพระกรจะถูกปกปิดไว้ด้วยอาภรณ์ยาว บางครั้งหากปรากฏในลักษณะพระศอตั้งตรง ส่วนล่างของพระวรกายจะมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างแต่ส่วนมากจะประทับยืนบนดอกบัวและหลังบนหลังมังกร

2. ปรากฏในลักษณะประทับนั่ง พระบาทจะอยู่บนพื้น บางครั้งพระเพลา (ขา) ขวาวจะซ้อนทับอยู่บนพระเพลา (ขา) ซ้าย บางทีก็ยกสูงขึ้น บางทีอาจจะเห็นพระบาททั้งสองข้างอยู่บนที่ประทับ และบางครั้งก็ประทับอยู่บนก้อนเมฆขาวพร้อมด้วยคันธนู, ลูกธนูและโล่ในพระหัตถ์อีกข้างหนึ่ง

3. ปรากฏในลักษณะอื่น จะมีเหล่าบริวารเป็นเด็กผู้ชายนามว่า ซานไซ เฝ้าอยู่ หรือ ลังนุ ที่เป็นนางเงือกถือไฉ่มุกขนาดยักษ์อยู่ บางครั้งพระองค์ก็จะปรากฏอยู่ทางเบื้องขวาของพระอมิตะพุทธเจ้าพร้อมกับพระมหาสถาปราชโพธิสัตว์ประทับอยู่เบื้องซ้าย บางครั้งก็ปรากฏเป็นเด็ก ๆ แวดล้อมอยู่ข้างพระองค์

ลักษณะการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์นั้นปรากฏอยู่ด้วยกันหลัก ๆ แล้ว 6 ลักษณะหรือ 6 ปาง ตามความเชื่อในพระพุทธศาสนาหายานนั้นสังเกตได้ว่าลักษณะการอวตารในแต่ละปางถูกแสดงออกมาผ่านทางความหมายในนาม กล่าวได้ว่าความเชื่อในลักษณะการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์และพระโพธิสัตว์องค์อื่น ๆ เกิดขึ้นมาจากภาพความคิดของมนุษย์ที่สร้างขึ้นโดยมีหลักคำสอนทางศาสนาเป็นสิ่งที่รองรับแนวคิดที่เกิดขึ้นให้มีความเป็นเหตุเป็นผลมากขึ้น ซึ่งลักษณะการอวตารไม่ได้ถูกแสดงออกมาอย่างเป็นรูปธรรมจึงจำเป็นต้องมีการสร้างประติมานวิทยาไม่ว่าจะเป็นรูปภาพและรูปแบบต่าง ๆ ขึ้นมา ในความเป็นจริงแล้วสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์แทนพระองค์เหล่านี้ช่วยในการทำสมาธิได้ง่ายขึ้น เนื่องจากพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์พระองค์นี้เป็นที่รู้จักและเป็นที่เคารพบูชาอย่างแพร่หลายก่อให้เกิดศรัทธาอย่างมาก จึงทำให้เกิดการเนรมิตกายเป็นลักษณะต่าง ๆ เพื่อที่จะสามารถช่วยเหลือสรรพสัตว์ผู้ตกทุกข์ได้อย่างถ้วนทั่ว และนำสรรพสัตว์เหล่านั้นเข้าสู่กระแสแห่งธรรมได้โดยง่ายเกิดจากความเชื่อและความศรัทธาที่มีต่อพระองค์นั่นเอง

ตารางที่ 15 แสดงการเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างกันในลักษณะการอวตารของพระนารายณ์กับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์

ความเหมือน	ความแตกต่าง
พระนารายณ์ ลักษณะการอวตารสามารถอวตารลงมาได้หลากหลายลักษณะซึ่งมีอยู่มากมายนับไม่ถ้วน ซึ่งจะประทับอยู่ในลักษณะยืน, นั่ง และนอน ได้รับการแสดงออกมาจากความคิดโดยผ่านงานวรรณกรรมและรูปเคารพ	พระนารายณ์ ลักษณะการอวตารหลักตามความเชื่อในศาสนาฮินดูมีอยู่ด้วยกัน 10 ลักษณะหรือ 10 ปาง มีการเรียงลำดับของลักษณะการอวตารตามช่วงเวาชัดเจน
พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ลักษณะการอวตารตามความเชื่อในศาสนาพุทธมีอยู่มากมาย นับไม่ถ้วนแต่จะปรากฏอยู่ในลักษณะประทับยืน, นั่ง และนอน เช่นเดียวกัน	พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ลักษณะการอวตารตามความเชื่อในพระพุทธศาสนาหายานมีอยู่ด้วยกัน 6 ลักษณะหลัก หรือ 6 ปาง ไม่ได้มีการเรียงลำดับลักษณะการอวตารแต่เป็นไปตามการศึกษาทางด้านประติมานวิทยา (รูปเคารพ)

ลักษณะการอวตารในศาสนาฮินดูเป็นปัจจัยทางอ้อมที่ทำให้พระพุทธศาสนamahayana สร้างแนวคิดและวิธีการเผยแผ่ศาสนาโดยยกเอาความศรัทธาหรือความภักดีขึ้นมา โดยความศรัทธาที่มีก็มีต่อพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ สิ่งที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของทั้งศาสนาฮินดูและพระพุทธศาสนamahayana คือ ศาสนาฮินดูมีเทพเจ้าและการอวตาร ส่วนพระพุทธศาสนamahayana มีพระโพธิสัตว์และการอวตารที่ทำให้ทั้งพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์มีอิทธิฤทธิ์ มีอำนาจมากกว่าเทพเจ้าในศาสนาฮินดู บางองค์ อีกทั้งการอวตารเกิดจากภาพความคิดที่เกิดขึ้นมาจากความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อสิ่งที่นับถือ ทั้งนี้ลักษณะการอวตารของพระนารายณ์นั้นเป็นไปในลักษณะที่แตกต่างกันไปตั้งแต่มีลักษณะเป็นสัตว์ เป็นมนุษย์ และกึ่งมนุษย์ แต่ในพระอวโลกิเตศวรจะเป็นไปในลักษณะที่เป็นมนุษย์เสียมากกว่า โดยการอวตารของทั้ง 2 องค์นั้นเชื่อว่าปรากฏอยู่อย่างมากมายนับไม่ถ้วน และส่วนมากก็จะพบว่าอยู่ในอิริยาบถทั้งประทับยืน, ประทับนั่ง และประทับนอนในลักษณะเดียวกัน โดยในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนamahayana ที่อธิบายลักษณะของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ได้ดีที่สุดคือ อมิตายุทธยานสูตร มีรายละเอียดเกี่ยวกับการอธิบายลักษณะการอวตารของพระองค์ลงมาซึ่งเปรียบเทียบแล้วมีความใกล้เคียงกับแนวคิดทางศาสนาฮินดู ซึ่งก็คือ พระนารายณ์ในภาคที่อวตารลงมาเป็นพระกฤษณะ ลักษณะที่อธิบายนี้โดยนัยแล้วแสดงให้เห็นถึงใช้สำหรับทำสมาธิ (ประพนธ์ อัสววิรุฬหการ, ม.ป.ป.: 56) กล่าวโดยความเป็นจริงแล้วลักษณะของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นมาเพื่อแข่งขันกับเทพเจ้าในศาสนาฮินดูโดยเฉพาะพระนารายณ์ ในรูปลักษณะของพระอวโลกิเตศวร โพธิสัตว์ในระยะเริ่มแรกไม่ได้เจาะจงอยู่ที่แค่เพียงพระนารายณ์แต่เป็นพระพรหม มีพระหัตถ์หลายพระหัตถ์ และพระหัตถ์หนึ่งมักทรงดอกบัว ส่วนอีกพระหัตถ์เป็นปางประทานพร ถ้าเป็นลักษณะที่มีหลายพระหัตถ์ก็จะทรงเทพศาสตราวุธที่แตกต่างกันไป ในภายหลังจึงมีลักษณะไปดั่งเช่นพระนารายณ์

เปรียบเทียบประเภทการอวตารของพระนารายณ์กับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์

ประเภทการอวตารที่เกิดขึ้นในศาสนาฮินดูส่วนมากได้รับการตีความความหรือศึกษาในส่วนของความเกี่ยวข้องกับวิวัฒนาการความเป็นมนุษย์ที่เกิดขึ้นว่าเป็นไปในรูปแบบใด ซึ่งส่วนนี้มีความสอดคล้องอย่างเห็นได้ชัดจากการอธิบายถึงหัวข้อการเปรียบเทียบข้างต้นซึ่งก็คือลักษณะการอวตารของพระนารายณ์ ในส่วนของพระพุทธศาสนamahayana นั้นเป็นไปในลักษณะของการนำความเชื่อทางเรื่องภพภูมิที่ปรากฏเป็นคำสอนหลักในทางพระพุทธศาสนามาอธิบาย ซึ่งแนวคิดการอวตารที่ปรากฏกับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์นั้นแสดงให้เห็นว่าประเภทการอวตารของพระองค์แบ่งได้ตามลักษณะความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องภพภูมิดังที่กล่าวมา เพราะความเชื่อดังกล่าวนี้นี้มีส่วนทำให้

เพิ่มความรู้ทศต่อผู้ที่นับถือมากยิ่งขึ้น อีกทั้งเป็นการอธิบายและแสดงคำสอนทางพระพุทธศาสนาผ่านทางความเชื่อเหล่านี้ได้โดยง่าย

ประเภทการอวตารของพระนารายณ์

ประเภทการอวตารของพระนารายณ์เป็นการจัดประเภทของการอวตารให้อยู่อย่างเป็นหมวดหมู่ ซึ่งตามความเป็นจริงแล้วในทางศาสนาฮินดูไม่ได้มีอธิบายไว้อย่างชัดเจนแต่เป็นนั่นส่วนมากแล้วแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภทใหญ่ ๆ ดังนี้

1. สัตว์ ในที่นี้หมายความว่ารวมถึงสิ่งที่มีชีวิตทุกประเภททั้งที่อาศัยอยู่ในน้ำ, อาศัยอยู่บนบก และ สัตว์ที่อาศัยอยู่ทั้งบนบกและในน้ำ
2. อมนุษย์ ในที่นี้จึงไม่ได้มีความหมายของอมนุษย์ในด้านลบแต่เป็นการอธิบายถึงประเภทการอวตารลงมาในร่างที่ไม่ใช่ทั้งมนุษย์และสัตว์
3. มนุษย์ ในที่นี้หมายถึงผู้ที่สามารถฝึกและพัฒนาตนให้มีความเจริญทางด้านอารยธรรมและคุณธรรมได้อย่างเป็นลำดับขั้นตอน

การแบ่งประเภทข้างต้นเป็นการศึกษาทางด้านสังคมวิทยาที่อาศัยวิวัฒนาการของมนุษย์เป็นสิ่งที่กำหนด ทั้งนี้การอวตารของพระนารายณ์เป็นไปอย่างคล้ายคลึงกับหลักทฤษฎีดังกล่าว โดยประเภทการอวตารของพระนารายณ์ยังมีชื่อเรียกที่จำกัเฉพาะสำหรับพระองค์อีกด้วยดังนี้

1. อังสาวตาร (Amsavatara) เป็นการส่งพลังด้วยอำนาจ ด้วยอิทธิฤทธิ์บางส่วน รวมไปถึงศาตราวุธต่าง ๆ ลงมาแปลงร่าง
2. อาเวศ (Avesa) เป็นการลงมาแบบเฉพาะกิจ อธิบายได้ว่า เป็นการกลายร่างแปลงกายเพียงชั่วระยะเวลาเมื่อบรรลุจุดประสงค์หรือเสร็จภารกิจก็กลับคืนสู่ร่างเดิม
3. อวตาร (Avatara) เป็นการลงมาของพระนารายณ์มาหมดทั้งองค์ หรือ อธิบายให้เข้าใจได้ว่า เป็นการกลายร่าง จากเดิม มาเป็น ร่างใหม่และอยู่ในร่างใหม่นั้นจนสิ้นอายุขัย

ประเภทการอวตารทั้ง 3 แบบ ข้างต้นของพระนารายณ์มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องในเชิงที่ว่าต้องมีตัวแปรสำคัญในเรื่องของยุคของจักรวาลตามความเชื่อในศาสนาฮินดูที่กล่าวอธิบายไว้ว่ามีทั้งหมด 4 ยุคด้วยกัน ได้แก่ ยุคที่ 1 กฤตยุค, ยุคที่ 2 ไตรดายุค, ยุคที่ 3 ทวาปรยุค และ ยุคที่ 4 กัลียุค ประกอบควบคู่กันไปด้วย

ประเภทการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์

อธิบายเนื้อหาของประเภทการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ได้ว่า แนวคิดหลักของพระพุทธศาสนาเชื่อในเรื่องของกรรมและผลของกรรม ซึ่งนำไปสู่ความเชื่อเรื่องภพภูมิ ดังนั้นแล้วประเภทการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์จึงแบ่งตามลำดับภพภูมิ

1. เทวภูมิ เป็นภูมิของเทพและพรหม
2. มนุษยภูมิ เป็นภูมิของมนุษย์แบ่งเป็นบุรุษเพศและสตรีเพศ
3. อสุรภูมิ เป็นภูมิของอมนุษย์ อันได้แก่ ยักษ์ มาร และปีศาจร้าย
4. เปรตภูมิ เป็นภูมิของสัตว์ต่าง ๆ
5. เปรตภูมิ เป็นภูมิของอบายภูมินอกแดนนรก เต็มไปด้วยความอดอยากหิวโหยปรากฏรูปร่างที่พิกลพิการแตกต่างกันไป
6. นรกภูมิ เป็นภูมิของสัตว์นรกที่ต้องถูกลงโทษอย่างหนัก

จากการให้ความสำคัญในแนวคิดของพระพุทธศาสนาทำนายว่าสรรพสัตว์ล้วนแต่มีจิตที่สามารถก้าวเข้าสู่หนทางแห่งการตรัสรู้ ถ้ามีการพัฒนาอย่างถูกต้อง การที่พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ทรงจาริกอยู่ในสหโลกธาตุ (โลกที่เต็มไปด้วยความยากลำบาก ซึ่งต้องใช้ความอดทนเป็นอย่างมาก) หากเหล่าสรรพสัตว์ในโลกรธาตุ ที่สมควรจะได้รับการโปรดด้วยพุทธกาย, เทวกาย, นาคกาย, ยักษ์กาย, อสุรกาย, ครุฑกาย, กิณนรกาย, มนุษย์กาย และอมนุษย์กาย พระอวโลกิเตศวร

โพธิสัตว์ก็จะทรงแสดงกายเหล่านั้นเพื่อตรัสเทศนาแสดงพระสัทธรรม เพราะสรรพสัตว์เหล่านั้นล้วนแล้วถูกกิเลสเข้าครอบงำไว้ ด้วยเหตุนี้จึงเป็นเหตุปัจจัยอย่างหนึ่งที่เชื่อมโยงทำให้เกิดแนวคิดการที่พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ทรงไปโปรดสรรพสัตว์ในภูมิใด พระองค์ก็จะทรงอวตารลงไปตามประเภทของสรรพสัตว์เหล่านั้นแต่จะทรงมีความนำเกรงขามและยิ่งใหญ่กว่าเพื่อให้เหล่าสรรพสัตว์มีจิตที่มั่นคงต่อการไปแสดงธรรมของพระองค์ในทุกภูมิ นอกจากนี้เป็นการแสดงให้เห็นอีกว่าการที่พระองค์ทรงเปลี่ยนแปลงไปตามผู้ที่พระองค์จะลงไปสั่งสอนนั้นถือเป็นการทำหน้าที่ของพระองค์ที่ไม่ได้จำกัดอยู่แค่เพียงมนุษยภูมิเท่านั้น แม้แต่โลกของผู้ที่อยู่เหนือกว่ามนุษย์และต่ำกว่ามนุษย์พระองค์ก็ทรงเข้าไปถึง

ตารางที่ 16 แสดงการเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างกันในประเภทการอวตารของพระนารายณ์กับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์

ความเหมือน	ความแตกต่าง
พระนารายณ์ ประเภทการอวตารของพระองค์เป็นการแบ่งหมวดหมู่ตามลำดับวิวัฒนาการของมนุษย์ในทางสังคมวิทยา ที่ไม่ได้จำกัดอยู่แค่เพียงในฐานะมนุษย์	พระนารายณ์ แบ่งประเภทการอวตารได้เป็น 2 รูปแบบใหญ่ ๆ คือในประเภทที่ 1 เป็นแบบสัตว์, อมนุษย์ และมนุษย์ ประเภทที่ 2 เป็นแบบ อังสวตาร, อาวศ และ อวตาร
พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ประเภทการอวตารของพระองค์ทรงไม่ได้อยู่แค่รูปแบบการเป็นมนุษย์เพียงสถานะเดียว แต่ยังปรากฏในหลากหลายรูปแบบ	พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ นำความเชื่อหลักทางพระพุทธศาสนาเข้ามาอธิบายโดยเชื่อในเรื่องกรรมและผลของกรรมเกิดเป็นความเชื่อเรื่องภพภูมิตามมา โดยภพภูมินี้เองเป็นปัจจัยในการอธิบายถึงประเภทการลงมาช่วยเหลือสรรพสัตว์ของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ว่ามีอยู่ด้วยกัน 6 ประเภท ได้แก่ เทวภูมิ, มนุษยภูมิ, อสุรภูมิ, เปรตภูมิ, นรกภูมิ และ

เราสามารถเปรียบเทียบให้เห็นถึงแนวคิดที่สอดคล้องกันอย่างลงตัวในเรื่องของประเภทการอวตารที่เกิดขึ้นในศาสนาฮินดูที่เกิดขึ้นกับพระนารายณ์กับพระพุทธศาสนาที่สร้างขึ้นกับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ในกรณีของพระนารายณ์นั้นความสอดคล้องกันของลักษณะและประเภทการอวตารเป็นไปอย่างมีเงื่อนไขที่มาจากความเชื่อเรื่องของยุคของจักรวาลทั้ง 4 ยุค ได้แก่ กฤตยุค, ไตรดายุค, ทวาปรยุค และกัลียุคเป็นตัวแปรสำคัญในการกำหนดความเป็นไปของลักษณะการอวตารให้มีความเป็นเหตุเป็นผลมากขึ้น อีกทั้งเมื่อแนวคิดเรื่องประเภทการอวตารเกิดขึ้นมานั้นเป็นสิ่งที่ช่วยสนับสนุนหลักคำสอนของศาสนาว่ามีบทบาทต่อการศึกษาด้านต่าง ๆ ซึ่งมีผู้วิเคราะห์เปรียบเทียบได้กับลำดับขั้นตอนการพัฒนาของมนุษย์ในเชิงสังคมวิทยา ในส่วนของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์นั้น

เมื่อพิจารณาแล้วความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะและประเภทการอวตารเกิดขึ้นจากความเชื่อเรื่องอำนาจและอิทธิฤทธิ์ที่ได้จากการบำเพ็ญบารมี หลักแห่งพระโพธิสัตว์ภูมิเป็นหลักที่พระพุทธศาสนาหาญทุกนิกายยอมรับนับถือ ดังนั้น เมื่อการบำเพ็ญบารมีหลักคือการโปรดสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ แต่ก็ยังมีสรรพสัตว์อีกมากที่ยังไม่หลุดพ้นจากความทุกข์ที่เกิดขึ้น การบำเพ็ญบารมีเช่นนี้เป็นสิ่งที่ยากยิ่งต่อการปฏิบัติของบุคคลธรรมดาจึงทำให้กลายเป็นความเชื่อที่ว่าบุคคลผู้เป็นพระโพธิสัตว์ต้องมีทั้งความเข้มแข็งอดทนและเป็นบุคคลพิเศษเหนือกว่าบุคคลทั่วไป การช่วยเหลือสรรพสัตว์ก็สามารถลงมามีได้อย่างหลากหลายรูปแบบ แนวคิดลักษณะนี้ย่อมทำให้พระโพธิสัตว์มีลักษณะคล้ายคลึงไปกับเทพเจ้าในศาสนาฮินดู แต่ทั้งนี้เพื่อให้ยังคงดำรงหลักคำสอนเรื่องการกรรมและผลของกรรมอยู่ จึงอธิบายว่าประเภทการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์อยู่ที่สามารถลงไปช่วยเหลือสรรพสัตว์ได้ทุกรูปแบบโดยนำเรื่องภพภูมิเข้ามาอธิบาย ทั้งนี้ความเชื่อพื้นฐานของมนุษย์มักที่จะเชื่อในสิ่งใดได้ก็ต่อเมื่อสิ่งนั้นปรากฏให้รับรู้ได้ผ่านประสาทสัมผัส

เปรียบเทียบจุดมุ่งหมายการอวตารของพระนารายณ์กับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์

แนวคิดการอวตารเป็นสิ่งที่ได้รับการศึกษาเช่นเดียวกันกับหัวข้อแนวคิดในเรื่องอื่น ๆ แนวคิดทางศาสนาที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะมีส่วนเกี่ยวข้องหรือนำเสนอเรื่องใดเป็นหลัก ล้วนมีวัตถุประสงค์ในการเกิดขึ้นของแนวคิดนั้น ๆ ต่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเราศึกษาในเรื่องราวที่ระบุชัดเจนลงไป ย่อมทำให้ต้องมีข้อมูลในการรองรับส่วนมากแล้วก็คือคัมภีร์หรือตำราหนังสือที่นักปราชญ์ทางศาสนาได้ศึกษามาไว้ก่อนหน้า ซึ่งแนวคิดแต่ละประการที่เกิดขึ้นก็ไม่ได้มีจุดหมายที่

ต่างไปจากศาสนาของตนเพียงแต่เกิดขึ้นมาเพื่อขยายความหลักคำสอนให้สามารถเข้าไปถึงผู้นับถือได้หลากหลาย อย่างเช่นแนวคิดการอวตารที่เกิดขึ้นในศาสนาฮินดูก็ย่อมต้องสนับสนุนหลักคำสอนเดิมในเรื่องของความจริงสูงสุดและการช่วยเหลือเหล่าสรรพสัตว์ ในพระพุทธศาสนาพหุศาสนานี้ แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ที่เกิดขึ้นก็เป็นที่ไปในลักษณะเดียวกันแต่ก็ต้องให้สอดคล้องกับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาแต่เดิมด้วย แนวคิดเรื่องการอวตารที่เกิดขึ้นในพระนารายณ์กับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์นั้นกล่าวได้ว่ามีทั้งจุดมุ่งหมายในตัวเองและจุดมุ่งหมายต่อศาสนาหลักของตนเองนั่นเอง

พระนารายณ์

ศาสนาฮินดูเป็นศาสนาโบราณที่มีพื้นฐานความเชื่อและความศรัทธาที่มั่นคงอยู่แล้วในความเชื่อเรื่องเทพเจ้า ศาสนาฮินดูจะให้ความเคารพเทพเจ้าของตนในฐานะที่เป็นตัวแทนองค์เทพ พร้อมทั้งการประกอบพิธีกรรมเป็นการทอมนตร์ประจำองค์เทพเจ้านั้น การกระทำเช่นนี้เป็นความเชื่อว่าเทพเจ้ามีชีวิตขึ้นมา หลักคำสอนและแนวคิดต่าง ๆ ที่ถูกปรับปรุงขึ้นมาในช่วงระยะเวลาหลายพันปีที่ผ่านมาของศาสนาฮินดู ทำให้จุดมุ่งหมายทางศาสนาไม่ได้มีความเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมแต่อย่างใด แต่แนวคิดต่าง ๆ ที่ได้รับการคิดค้นโดยนักปราชญ์ในยุคหลังเกิดขึ้นจากความต้องการให้ทุกคนสามารถเข้าถึงจุดมุ่งหมายที่แท้จริงทางศาสนาให้ได้ในวิธีที่ต่างกันตามความสามารถของคน แนวคิดอวตารที่เกิดขึ้นก็เป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยนำทางให้มนุษย์ปฏิบัติตนตามหลักคำสอนทางศาสนา ดังนั้นแล้วจุดมุ่งหมายแนวคิดอวตารของพระนารายณ์เป็นทั้งจุดมุ่งหมายในตัวเองและเป็นจุดมุ่งหมายนำไปสู่จุดมุ่งหมายแท้จริงนั่นเอง โดยจุดมุ่งหมายการอวตารนั้นเรียกอีกประการหนึ่งว่า “พันธกิจ” ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 3 ประการ คือ

1. การอวตารลงมาปราบ อธิบายได้ว่าเป็นการอวตารลงมาใช้ว่าจะเป็นการใช้พลังกำลังหรืออิทธิฤทธิ์อำนาจที่มีอยู่มากมายเหลือคณาเข้าสู่กับเหล่าอสูรที่มาทำความเดือดร้อนให้กับเหล่าเทพ, มนุษย์ และสรรพสัตว์บนโลกเพียงอย่างเดียวแต่อาจเป็นการอวตารลงเพื่อปราบอธรรมที่อยู่ในจิตของเหล่าสรรพสัตว์

2. การอวตารลงมาทำหน้าที่สอนและชี้แนะหนทางไปสู่สัจธรรมสูงสุด เป็นการทำหน้าที่สั่งสอนและชี้แนะผู้ที่หลงผิดไปจากธรรมะให้กลับคืนสู่ทางที่ถูกต้อง ซึ่งนัยก็คือ การปราบอากุศลความไปถึงการใช้ปัญญา คติธรรมต่าง ๆ เข้าสู่กับอสูรและสิ่งชั่วร้ายก็เป็นได้

3. การอวตารลงมาเป็นต้นแบบ การลงมาเป็นแบบอย่างการประพฤติปฏิบัติ และวางรากฐานต่าง ๆ ให้กับมนุษย์

ทั้งนี้พันธกิจดังกล่าวทั้ง 3 ประการ ไม่ได้เฉพาะเจาะจงอยู่แค่เพียงเฉพาะกับการอวตารของพระนารายณ์เพียงพระองค์เดียว แต่หมายรวมไปถึงการอวตารของเทพเจ้าในทุกพระองค์ที่สามารถอวตารลงมาช่วยเหลือเหล่าสรรพสัตว์นั่นเอง เพราะฉะนั้นแล้วจุดมุ่งหมายที่แท้จริงของแนวคิดอวตารที่เกิดขึ้นนั้นก็เพื่อสั่งสอนและช่วยเหลือเหล่าสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ในสถานะที่เรียกว่า โมกษะ นั่นก็คือการกลับเข้าไปรวมอยู่กับพรหมัน ซึ่งเป็นปฐมเหตุของการกำเนิดสรรพสิ่ง

พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์

สำหรับหลักธรรมของพระพุทธศาสนาถ้าจะทำความเข้าใจให้ถูกต้อง ปฏิบัติให้ถูกต้อง เพื่อเป็นหนทางนำไปสู่จุดมุ่งหมายนั้นเป็นเรื่องยาก เป็นสิ่งที่ละเอียดลึกซึ้ง การกล่าวเช่นนี้เป็นเพราะสรรพสัตว์ต่างมีระดับสติปัญญาที่ค่อนข้างแตกต่างกัน แนวคิดของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาหลายนิกายในระยะหลังมีรูปแบบที่คล้ายคลึงกับศาสนาฮินดูเรื่องการอวตารเป็นอย่างมาก จุดมุ่งหมายของพระโพธิสัตว์รูปแบบนี้ส่งผลต่อแนวคิดพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ให้เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้เช่นเดียวกัน พระองค์ทรงเป็นภาคสำแดงของธรรมกายของพระอมิตะพุทธเจ้าในแดนสุขาวดี จุดมุ่งหมายแนวคิดการอวตารที่เกิดขึ้นกับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์นั้นก็เช่นไปอย่างสนับสนุนซึ่งกันและกัน กล่าวคือ จุดมุ่งหมายแนวคิดอวตารของพระอวโลกิเตศวรเกิดขึ้นจากอุดมคติของพระโพธิสัตว์ที่มีจุดมุ่งหมายในการตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต และจากในขณะเดียวกันก็ต้องช่วยเหลือสรรพสัตว์ที่ยังคงไม่หลุดพ้นจากความทุกข์ให้ได้มากที่สุด ความเชื่อนี้เองถือว่าพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญเพียรจนครบแล้วแต่ยังไม่ขอตรัสรู้ก็เกิดจากยังไม่สามารถช่วยเหลือนั่นหน้าที่ของพระองค์มีจุดมุ่งหมายอยู่เพียงแค่นี้เพียง การทำหน้าที่โปรดสรรพสัตว์ไม่ใช่การสร้างบารมีขึ้นมาใหม่ ความสัมพันธ์ในเรื่องของความรักที่ปรากฏในศาสนาพุทธมหายานนั้น กล่าวโดยย่อก็คือพระโพธิสัตว์ซึ่งสำเร็จมรรคผลแล้วสามารถจะนิพพานไปได้เมื่อใดก็ได้ แต่ด้วยความรักความเมตตาที่มีต่อสัตว์โลกที่ทุกข์ทรมานกับการเวียนว่ายตายเกิด พระองค์จึงทรงอยู่ในโลกเพื่อเทศนาสั่งสอนสรรพสัตว์ทั้งหลายให้หนีพพานไปก่อน แล้วจึงจะนิพพานตามไปทีหลัง

ตารางที่ 17 แสดงการเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างกันในจุดมุ่งหมายการอวตารของ
พระนารายณ์กับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์

ความเหมือน	ความแตกต่าง
พระนารายณ์ จุดมุ่งหมายเพื่อการเผยแผ่ศาสนามีส่วนทำให้เกิดแนวคิดอวตารขึ้น ทั้งนี้ก็เพื่อให้สามารถเข้าใจในหลักคำสอนทางศาสนาที่มีความลึกซึ้งในรูปแบบที่ง่ายขึ้น ต่อการปฏิบัติผ่านทางคำสอนที่ได้จากแนวคิดการอวตาร โดยจุดมุ่งหมายการอวตารก็คือ การช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากทุกข์	พระนารายณ์ เบื้องหลังจุดมุ่งหมายแนวคิดอวตารของพระนารายณ์คือการกลับเข้าไปรวมอยู่กับพรหมัน ซึ่งเป็นเทพเจ้าในเชิงอภิปราย เป็นสิ่งสัมบูรณ์สูงสุด
พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ มีความต้องการเผยแผ่แนวคิดเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ให้เข้าถึงผู้นับถือได้มากที่สุด โดยผ่านจุดมุ่งหมายแนวคิดการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ในเชิงที่ว่าพระองค์ทรงยังไม่ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าและเสด็จดับขันธปรินิพพาน เพราะยังต้องการช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์เช่นเดียวกัน	พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ จุดมุ่งหมายในตัวเองของการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ก็คือการได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตข้างหน้า หลังจากที่ได้ช่วยเหลือสรรพสัตว์หมดแล้ว

จากองค์ประกอบความเชื่อทางศาสนาอาจเกิดข้อควรคิดอยู่หลายประการแต่ที่สำคัญหนึ่งในนั้นคือเรื่องของความแตกต่างของทั้ง 2 ศาสนาระหว่างศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนาเถรวาท ทั้งนี้เริ่มจากการที่ทั้ง 2 ศาสนามิแนวทางที่ชัดเจนในเรื่องของการให้ความนับถือเทพเจ้า สิ่งที่แตกต่างกันอีกประการคือแต่ทั้ง 2 ศาสนาต่างก็มีจุดมุ่งหมายร่วมกันคือ ต่างต้องการช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากทุกข์ ในส่วนที่ต่างกันเป็นเรื่องของจุดมุ่งหมายส่วนคนที่ศาสนาฮินดูเน้นการกลับไปรวมกับเทพเจ้าสูงสุดอย่าง พรหมัน และพระพุทธศาสนาเถรวาทคือ การได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

เปรียบเทียบวิธีการอวตารของพระนารายณ์กับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์

แนวคิดการอวตารที่เกิดขึ้นนั้นเป็นเพียงการตีความหรือความต้องการเผยแพร่ศาสนาให้มีความทั่วถึงในกลุ่มบุคคลผู้นับถือศาสนาอื่นดูให้ได้อย่างกว้างขวาง ทั้งนี้แนวคิดการอวตารที่เกิดขึ้นนั้นเกิดขึ้นมาจากการงานทางด้านวรรณกรรมแต่ก็มีส่วนสำคัญอย่างมากต่อการพัฒนาแนวคิดและการปรากฏขึ้นของคัมภีร์สำคัญในยุคหลังต่อมา ถึงแม้แนวคิดการอวตารจะเป็นเพียงเรื่องเล่าขานแต่ก็ดำรงอยู่บนพื้นฐานความเชื่อหลักในศาสนา วิธีการที่นำไปสู่การอวตารจึงเป็นแนวคิดเกิดขึ้นจากการตีความในการศึกษาทางศาสนา ว่ามีหลักการหรือขั้นตอนปฏิบัติใดนำไปสู่การอวตารหรือไม่ ทั้งนี้วิธีที่นำไปสู่การอวตารนั้นเปรียบเสมือนการนำเสนอทางปฏิบัติธรรมที่เป็นหลักคำสอนทางศาสนาผ่านทางเรื่องราวของเทพเจ้าที่ได้รับการนับถือ นั่นก็คือ การอวตารของพระนารายณ์ ส่วนของพระพุทธรูปศาสนamahayana นั้นมีแนวคิดในเรื่องของพระโพธิสัตว์เป็นหลักจากที่กล่าวถึงตั้งแต่เบื้องต้น วิธีการที่จะนำไปสู่การอวตารตามความเชื่อในพระพุทธรูปศาสนamahayana ก็ต้องมีความเกี่ยวข้องกับพระโพธิสัตว์ในฐานะที่พระองค์เป็นผู้บำเพ็ญบารมีมามากจึงมีอิทธิฤทธิ์อำนาจมากกว่าปกติ ด้วยเหตุนี้จึงถือกันว่าวิธีปฏิบัติแนวทางเดียวกับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์เป็นหนทางแห่งความศักดิ์สิทธิ์ ผู้ที่เริ่มปฏิบัติย่อมจะได้ชื่อว่าเป็นผู้เข้าสู่ทางที่ประเสริฐแล้ว

พระนารายณ์

วิธีการนำไปสู่การอวตารของพระนารายณ์ไม่ได้มีรูปแบบที่ปรากฏอย่างชัดเจนทั้งในคัมภีร์สำคัญต่าง ๆ แต่ทั้งนี้สามารถศึกษาได้จากแนวคิดที่นักปราชญ์ได้ทำการตีความไว้ โดยวิธีการอวตารนั้นขึ้นอยู่กับระดับของการอวตารซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 2 ระดับ ดังนี้

1. การอวตารย่อย (Khanda Avatars) ได้แก่การอวตารที่เทพเจ้าไม่ได้ปลดปล่อยพระองค์โดยสมบูรณ์ หรือ เจียดยางส่วนอวตารลงมา (Partial Incarnation) เพื่อไถ่ถอนวิญญานแต่ไม่มีพันธกิจในโลกอย่างชัดเจน ตัวอย่างได้แก่ ครูบาอาจารย์ที่ลงมาทำหน้าที่สั่งสอนเรื่องทางจิตวิญญาน

2. การอวตารใหญ่ (Pūrṇa Incarnation) เทพเจ้าจะอวตารลงมาเมื่อเกิดเหตุการณ์ที่วิกฤตขึ้น กล่าวคือ เมื่อโลกเผชิญกับภัยร้ายแรงจากสิ่งชั่วร้าย

ระดับการอวตารมีความเกี่ยวข้องกับวิธีการอวตารของพระนารายณ์ในทำนองที่ว่ามุ่งแสดงให้เห็นถึงเทพอวตารแต่ละองค์จะอวตารลงมาโดยขึ้นอยู่กับพันธกิจหรือจุดมุ่งหมายที่ลงมา ซึ่งต่างจากการตีความที่ว่าวิธีใดจะนำไปสู่การบำเพ็ญตนเพื่อให้มีอิทธิฤทธิ์มากขึ้น นอกจากนี้ยังขึ้นอยู่กับปัจจัยหลักอย่างความเชื่อเรื่องอายุของเทพเจ้าด้วย ในศาสนาฮินดูมีความเชื่อเรื่องอายุของเทพเจ้าโดยยึดเอาการคำนวณอายุของพระพรหมเป็นหลัก ซึ่งสอดคล้องกับความเชื่อเรื่องยุคแห่งจักรวาลทั้ง 4 ยุค ที่ได้กล่าวถึงด้วยคือ กฤตยุค, ไตรดายุค, ทวาปรยุค และ กลียุค ซึ่งยุคในศาสนาฮินดูนั้นเกิดขึ้นมาจากความเชื่อว่าเป็นช่วงแห่งการเปลี่ยนแปลงของโลก โดยในแต่ละยุคความดีและความชั่วต่างก็มีระดับและระยะเวลาในการพัฒนาตนแต่ทั้งนี้ต้องอาศัยการปฏิบัติตามหลักธรรมเป็นเบื้องต้น อีกทั้งเมื่อนำมาอธิบายสอดคล้องกับความเชื่อเรื่องอวตารของพระนารายณ์ก็เพราะสรีรกายของพระองค์เปลี่ยนแปลงไปตามยุคนั้นเอง ดังนั้นแล้วเมื่อเทียบอายุมนุษย์กับเทพเจ้าจึงไม่สามารถเทียบกันได้เป็นการเปรียบว่ามนุษย์ยังคงต้องเผชิญกับความทุกข์ตราบเท่าที่ยังไม่ดำเนินการปฏิบัติตามหลักของศาสนาฮินดูและยังคงต้องได้รับความช่วยเหลือจากเทพเจ้าอยู่ และสุดท้ายคือหลักของการเป็นเทพซึ่งแบ่งได้เป็นหลักการของการเป็นเทพสมัยพระเวทในคัมภีร์วิญญูปุราณะของมีการกล่าวถึงวิธีการอวตารของพระวิญญูในทำนองเดียวกันแต่ไม่ได้อธิบายไว้อย่างเป็นขั้นตอน เนื่องด้วยพระวิญญูหรือพระนารายณ์ถือได้ว่าเป็นที่รู้จักกันมากที่สุดในเรื่องของการอวตาร จากการศึกษาสันนิษฐานได้ว่าการที่พระวิญญูอวตารลงมาในแต่ละยุคแต่ละช่วงนั้น เกิดจากการบำเพ็ญบารมีจนเห็นถึงความเดือดร้อนของมวลมนุษย์แล้วค่อยลงมาช่วยมนุษย์ให้พ้นจากทุกข์เช่นต่าง ๆ การบำเพ็ญบารมีเกิดขึ้นในช่วงลำดับขั้นของชีวิตมนุษย์ที่เรียกว่า สันยาสี รวมถึงแนวคิดที่กล่าวอธิบายถึงการที่ทำให้มนุษย์สามารถพัฒนาตนจนสามารถเป็นเทพเจ้าได้มีหลักธรรมซึ่งปรากฏอยู่ในช่วงยุคแห่งพระเวทได้แก่ การประพฤติกุศลกรรม, การประกอบพิธีบูชาญ และ ประพฤติพรหมจรรย์ ในภายหลังศาสนาฮินดูปรับปรุงศาสนาให้มีความเป็นปรัชญามากขึ้น แนวคิดทางปรัชญาที่อธิบายเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการอวตารของพระนารายณ์ก็คือ ปรัชญาวิศิษฎาไทวตะ เวทานตะ ที่อธิบายถึงการทัศนะในเรื่องเทพเจ้า, ในเรื่องชีวิตมัน, การสร้างโลก, สังสารวัฏ, โมกษะ และเรื่องมายา ทั้งหมดนี้ล้วนอธิบายถึงความสัมพันธ์ที่สรรพสัตว์กับเทพเจ้ามีส่วนร่วม เป็นการอธิบายถึงพระนารายณ์ว่าเป็นเทพเจ้าสูงสุดและวิธีการอวตารของพระองค์ก็ถูกตามแต่ความสัมพันธ์ในแต่ละข้อที่ปรัชญาวิศิษฎาไทวตะ เวทานตะ ได้อธิบายไว้ ดังนั้นแล้วสรุปว่าวิธีการอวตารของพระนารายณ์มีดังนี้

1. การบำเพ็ญตบะบารมี
2. การมองเห็นมนุษย์และสรรพสิ่งมีความทุกข์ (ด้วยอำนาจบารมีที่ตนบำเพ็ญ)
3. ลงไปช่วยเหลือมนุษย์ตามบารมีของตน

พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์

วิธีการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์นั้นไม่ได้มีการอธิบายอย่างชัดเจนว่ามีลำดับขั้นตอนเป็นไปลักษณะใด แต่พระพุทธศาสนamahayana มีความเชื่อในเรื่องของพระโพธิสัตว์เป็นหลัก แล้วเชื่อว่าการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์นั้นเมื่อบำเพ็ญเพียรตามหลักความเชื่อเรื่องโพธิสัตว์ภูมิขั้นสูงแล้วย่อมทำให้มีอำนาจบารมีและอิทธิฤทธิ์มากแต่ถึงกระนั้นก็เป็นหนทางที่เชื่อว่าน้อยคนนักจะปฏิบัติได้อย่างสำเร็จ พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์เป็นพระโพธิสัตว์ที่ได้รับการเคารพบูชามากอันเนื่องมาจากเป็นพระโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญบารมีจนถึงขั้นสูงและจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต พร้อมกันนี้คุณธรรมประจำองค์เรื่องความเมตตากรุณาของพระองค์ที่ทำให้คนส่วนมากรู้จักพระองค์ โดยหลักแห่งวิถีโพธิสัตว์ตามความเชื่อของพระพุทธศาสนาหายานนั้นประกอบไปด้วย

วิถีชีวิต 4 ระดับ คือ 1) ระดับปกติ เป็นการตั้งจิตระลึกถึงพระรัตนตรัยถือเป็นการชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ในลำดับแรก 2) ระดับตั้งปณิธาน ตั้งจิตหรือเปล่งวาจาออกมาเลยว่ามุ่งบรรลุเป็นพระพุทธเจ้า 3) ระดับปฏิบัติ เป็นการบำเพ็ญเพียรบารมีตามหลักของพระโพธิสัตว์เริ่มจากบารมี 10 ประการ 4) ระดับบรรลุผล เป็นผลที่ได้จากการบำเพ็ญบารมี 10 ประการในเริ่มแรกซึ่งไม่มีการเปลี่ยนแปลงใด ๆ เกิดขึ้นเพื่อก้าวเข้าสู่การบรรลุพุทธภูมิอย่างสมบูรณ์

จริยาของพระโพธิสัตว์ ในที่นี้ต้องอธิบายถึงจริยาของพระโพธิสัตว์ก่อน ซึ่งมีความหมายว่าเป็นข้อปฏิบัติที่จำเป็นของผู้ที่จะเป็นพระโพธิสัตว์ประกอบไปด้วย ปัญญา, อปมัญญา และบารมี ซึ่งประกอบด้วยบารมีหลัก 10 ประการ

ทศภูมิของพระ ในส่วนของพระโพธิสัตว์ 10 ภูมิ เป็นการเรียงลำดับแห่งความยากง่ายที่บุคคลจะพึงปฏิบัติให้นำไปสู่ความเป็นพระโพธิสัตว์อย่างสมบูรณ์เมื่อได้ปฏิบัติภูมิที่ 1 ได้เป็นอย่างดี โดยภูมิทั้ง 10 นี้ สามารถอธิบายถึงลักษณะของพระโพธิสัตว์ที่ปฏิบัติเข้าถึงภูมิแต่ละภูมิไว้

วิธีแห่งพระโพธิสัตว์ วิธีแห่งพระโพธิสัตว์เป็นการนำไปสู่การแสดงให้เห็นความชัดเจนโดยรวมทั้งหมดในพระพุทธศาสนามหายานว่าตามความเป็นจริงแล้วคุณธรรมและหลักการในข้อใดบ้างที่บุคคลผู้ที่ดำเนินชีวิตตามแนวทางแห่งพระโพธิสัตว์พึงปฏิบัติ พระพุทธศาสนามหายานให้ความสำคัญกับบารมีธรรมและภูมิธรรมในทุกข้อ แต่สิ่งที่เน้นเป็นพิเศษก็คือ ความกรุณา เป็นการช่วยด้วยจิตที่เกิดจากความเมตตากรุณาต่อผู้ที่ประสบความทุกข์ได้รับความลำบากทั้งกายและใจ

ตารางที่ 18 แสดงการเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างกันในจุดมุ่งหมายการอวตารของพระนารายณ์กับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์

ความเหมือน	ความแตกต่าง
พระนารายณ์ ไม่ได้มีลำดับวิธีการที่เป็นไปอย่างชัดเจน เพราะแนวคิดอวตารที่เกิดขึ้นกับพระนารายณ์นั้นเป็นไปเพื่อให้ผู้นับถือในศาสนาปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนของศาสนา	พระนารายณ์ วิธีการที่นำไปสู่การอวตารเป็นการอธิบายโดยนำหลักการมีอยู่ของเทพเจ้าอายุของเทพเจ้า และความเชื่อเรื่องยุคแห่งจักรวาลมาอธิบายให้เห็นสอดคล้องกับแนวคิด โดยไม่ได้มุ่งสอนวิธีปฏิบัติอย่างชัดเจนว่าต้องปฏิบัติลักษณะใดบ้าง
พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ไม่ได้มีรูปแบบที่ปรากฏอย่างชัดเจนแน่นอน แต่เชื่อในเรื่องของวิธีแห่งพระโพธิสัตว์	พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ วิธีการอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ยึดหลักการเกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์โดยทั่วไป กล่าวคือ เป็นการปฏิบัติตามหลักโพธิสัตว์ยานตามหลักของพระพุทธศาสนามหายาน ที่เชื่อว่า ทุกคนสามารถที่จะตั้งมั่นเป็นพระโพธิสัตว์ได้เช่นเดียวกัน

วิธีการอวตารของพระนารายณ์และพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์มีความคล้ายคลึงกันในส่วนที่จะสามารถทั้ง 2 พระองค์สามารถอวตารลงมาได้ตามอำนาจการบำเพ็ญเพียรบารมี ในส่วนของพระนารายณ์ตามความเชื่อในศาสนาฮินดูนั้นมีการกล่าวว่าพระองค์รวมถึงเทพเจ้าองค์อื่นมีการบำเพ็ญบารมีแต่ไม่ได้อธิบายอย่างลึกซึ้งว่าวิธีการบำเพ็ญเพียรของเทพเจ้าในศาสนาฮินดูนั้นมีลักษณะเช่นใด แต่ในพระพุทธศาสนาพุทธนิกายนั้นเชื่อเรื่องสรรพสัตว์ต่างก็สามารถที่จะดำเนินตามเส้นทางแห่งวิถีโพธิสัตว์ได้เช่นเดียวกัน ดังนั้นจึงมีหลักในการบำเพ็ญเพียรแห่งพระโพธิสัตว์ตั้งแต่เริ่มแรกจนถึงขั้นสุดท้าย แต่ทั้งนี้ในกรณีของพระโพธิสัตว์ตามความเชื่อในพระพุทธศาสนาพุทธนิกายนั้นมีความสำคัญอยู่ที่การตั้งปณิธานว่า หากยังมีเหล่าสรรพสัตว์ที่ยังคงติดข้องอยู่ในสังสารวัฏอยู่ก็จะยังไม่บรรลุปุทธภูมิ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้แนวคิดพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาได้รับการเคารพและความนิยมเป็นอย่างสูงเทียบเท่ากับเทพเจ้า

จากประเด็นการศึกษาเปรียบเทียบที่เกิดขึ้นในเรื่องแนวคิดการอวตารต่อหัวข้อต่าง ๆ ดังที่กล่าวข้างต้นนั้นสามารถสรุปภาพรวมของแนวคิดที่ปรากฏอยู่ในศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนาพุทธนิกายและในกรณีที่ศึกษาการอวตาร โดยเฉพาะของเทพเจ้าที่ได้รับการเคารพนับถือเป็นอย่างมากของทั้ง 2 ศาสนาอย่างพระนารายณ์กับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ได้ตามตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 19 สรุปการเปรียบเทียบการอวตารในศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนาพุทธนิกาย

หัวข้อ	ศาสนาฮินดู	พระพุทธศาสนาพุทธนิกาย
1. ความหมายและนิยาม	การแบ่งภาคลงมา เคลื่อน กายลงมา	การแบ่งภาคลงมา อวตารลงมา แปลงกายลงมา
2. ความเชื่อเรื่องเทพเจ้า	มีความเชื่อเรื่องเทพเจ้าเป็นหลัก มาตั้งแต่เดิม	ความเชื่อเรื่องเทพเจ้าเป็นเรื่อง ที่เกิดขึ้นภายหลังจากเผยแพร่ ศาสนาเข้าไปในประเทศจีน แต่ เชื่อในเรื่องของพระโพธิสัตว์ ที่มีอำนาจบารมีลักษณะ คล้ายคลึงกับเทพเจ้า

ตารางที่ 19 (ต่อ)

หัวข้อ	ศาสนาฮินดู	พระพุทธศาสนาเถรวาท
3. แนวคิดการอวตาร	เกิดขึ้นกับเทพเจ้าทุกพระองค์ ส่วนมากแล้วเกิดกับพระ นารายณ์หรือพระวิษณุ	เกิดขึ้นกับพระโพธิสัตว์มหา โดยส่วนมากเป็นความเชื่อ ที่ปรากฏกับพระอวโลกิเตศวร โพธิสัตว์
4. ลักษณะการอวตาร	พระนารายณ์ทรงอวตารหลัก 10 ลักษณะ (ปาง)	พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ อวตารหลัก 6 ลักษณะ (ปาง)
5. ประเภทการอวตาร	แบ่งได้เป็น 2 รูปแบบใหญ่ 1) สัตว์, อมนุษย์ และมนุษย์ 2) อังสวตาร, อาเวศ และ อวตาร	แบ่งได้ 6 ประเภท เทพ, มนุษย์, อมนุษย์, สัตว์ เปรต และ สัตว์นรก
6. จุดมุ่งหมายการอวตาร	ต้องการช่วยเหลือสรรพสัตว์ ให้พ้นทุกข์	ช่วยเหลือสรรพสัตว์ ให้พ้นจากความทุกข์เช่นกัน ในส่วน of พระโพธิสัตว์ยัง มีจุดมุ่งหมายในการตรัสรู้เป็น พระพุทธเจ้าในอนาคตอีกด้วย
7. วิธีการอวตาร	ไม่ได้มีวิธีปฏิบัติที่ปรากฏ ชัดเจนในศาสนา	เชื่อในเรื่องของการบำเพ็ญ เพียรของพระโพธิสัตว์ และหนทางสู่โพธิสัตว์ยาน

โดยรวมแล้วสิ่งสำคัญที่ศาสนาไม่ว่าจะเป็นศาสนาไม่ว่าจะเป็นศาสนาแบบเทวนิยมอย่างศาสนาฮินดูและอเทวนิยมอย่างพระพุทธศาสนาแล้วมีลักษณะที่มีทั้งความแตกต่างกันและคล้ายคลึงกัน ซึ่งในที่นี้เป็นการเปรียบเทียบให้เห็นระหว่างศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนาหากย้อนกลับไปศึกษาตั้งแต่เริ่มแรกของศาสนาฮินดูแล้วจะเห็นว่ามนุษย์ในสมัยโบราณนั้นเมื่อเกิดความเชื่อแล้วจะแสดงออกมาในลักษณะดังต่อไปนี้

1. ศรัทธาในอำนาจของธรรมชาติ
2. ศรัทธาในอำนาจลึกลับที่เรียกว่า วิญญาณ
3. ศรัทธาในอำนาจของเทพเจ้า

ส่วนพระพุทธศาสนาที่ถือว่าเป็นศาสนาอเทวนิยมนั้นเป็นศาสนาที่เกิดขึ้นจากความเชื่อเช่นเดียวกันโดยมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. ศรัทธาในเรื่องความจริง ไม่นับนิยายหรือนิทานปรัมปรา
2. ศรัทธาในเรื่องวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ไม่นับเทวศาสตร์
3. ศรัทธาในเรื่องเหตุผลมากกว่าความคิดสมมุติ
4. ศรัทธาในเรื่องตนเอง ไม่นับอำนาจภายนอก

ถึงแม้ทั้ง 2 ศาสนาจะมีรากฐานความเชื่อเหมือนกันแต่ก็ต้องคำนึงถึงรากฐานของแนวคิดและที่มาของคำสอนในศาสนานั้น ๆ เป็นสำคัญ ซึ่ง ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา (2553: 6-8) ได้กล่าวไว้ดังนี้ว่า แหล่งกำเนิดของศาสนาแต่ละศาสนานั้นอาจมีความแตกต่างกันแต่กระนั้นทุกศาสนาก็ย่อมต้องประสบกับความทุกข์ยากลำบากของพื้นที่ที่ถือกำเนิด การเริ่มต้นด้วยปัญหาเหล่านี้ทำให้มนุษย์เริ่มครุ่นคิดที่จะดำรงวิถีชีวิตให้ปลอดภัย ดังนั้นศาสนาจึงเกิดขึ้นเพื่อเป็นที่พึ่งในการแก้ปัญหาชีวิตของมนุษย์ เนื่องจากศาสนาคือวิถีชีวิต เพราะฉะนั้น ทุกศาสนาจึงเป็นแบบแผนของชีวิต ความรู้ที่ได้

จากศาสนาว่าด้วยโลกและชีวิต บ่อเกิดความรู้ทางศาสนาจึงแสดงออกให้เห็นในเรื่องของสิ่งที่จะกล่าวถึงสามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

1. ธรรมชาติของชีวิต ศาสนาแสดงให้รู้ว่า ชีวิตคืออะไร เกิดขึ้น ดำรงอยู่ และดับลงอย่างไร

2. ธรรมชาติของโลกและจักรวาล ศาสนาแสดงให้รู้ว่า โลกและจักรวาลคืออะไร เกิดขึ้น และมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับโลกอื่น มนุษย์และสัตว์อย่างไร

ธรรมชาติแห่งความจริง ในส่วนศาสนาเทวนิยมแสดงให้รู้ว่า เทพเจ้าทรงเป็นสภาวะอันแท้จริง อธิบายถึงอำนาจและคุณลักษณะของเทพเจ้าว่าเป็นอย่างไร และกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างเทพเจ้ากับมนุษย์ว่าเป็นอย่างไร ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ส่วนศาสนาอเทวนิยม ไม่สนใจในเรื่องเทพเจ้า ปฏิเสธการมีอยู่ของพระองค์ แต่จะอธิบายความจริงที่มีอยู่ในธรรมชาติตลอดจนถึงกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในธรรมชาติและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ

3. เป้าหมายสูงสุดของชีวิต ศาสนาแสดงให้รู้ว่า ความหมายที่แท้จริงของมนุษย์คืออะไร โดยตอบคำถามที่ว่า มนุษย์เกิดมาทำไม และเป้าหมายสูงสุดของชีวิตมนุษย์คืออะไร และแสดงให้เห็นว่า การเริ่มต้นและสิ้นสุดของโลกและชีวิตนั้นเป็นอย่างไร

4. วิธีการดำเนินไปสู่จุดหมายสูงสุดของชีวิต ศาสนาเทวนิยมและอเทวนิยมได้แสดงแนวทางการดำเนินชีวิตไปสู่จุดหมายสูงสุดของชีวิตไว้อย่างชัดเจนตามหลักคำสอนของตน โดยประกาศแนวทางปฏิบัติเป็นขั้นตอนไว้เพื่อบรรลุมเป้าหมายสูงสุดของชีวิตตั้งแต่จุดเริ่มต้นของแนวปฏิบัติและสิ้นสุดที่จุดหมายสูงสุดของชีวิต

ศาสนาฮินดูถือได้ว่าเป็นศาสนาแห่งพิธีกรรม นั้นเป็นเพราะว่าพิธีกรรมต่าง ๆ ได้รับการถ่ายทอดมาตั้งแต่ยุคสมัยก่อนทำให้เห็นถึงความศรัทธาที่มีต่อเทพเจ้าอย่างที่สูงที่สุด ทำให้มีการเขียนคัมภีร์ขึ้นมาเพื่อประกอบพิธีกรรมและเป็นไปตามบทบาทหน้าที่ของเทพเจ้าได้ลงอวตารลงมาช่วยเหลือให้พ้นจากความทุกข์ มีอำนาจในการดลบันดาลแก่นมนุษย์ผู้ประกอบพิธีด้วยความศรัทธาเกิดเป็นระบบขั้นตอนสอดคล้องกับการดำรงชีวิตประจำวันที่เป็นอยู่ไม่ว่าจะเป็นโครงสร้างทางสังคม วัฒนธรรม โดยไม่ขัดกับศาสนาของตน พุทธศาสนamahayanก็ได้รับบทบาทแนวคิดการ

อวตารมาจากศาสนาฮินดูแต่ก็ไม่ได้เป็นการคัดลอกหรือนำมาทั้งหมด แต่เป็นการนำมาประยุกต์ใช้ให้ผู้ที่นับถือมีความเชื่อและนับถือมากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังเป็นการเผยแพร่ศาสนาของตนให้มีความก้าวหน้าและพัฒนา กล่าวคือแนวความเชื่อมีความคล้ายคลึงกันแต่หลักการและวิธีปฏิบัติที่นำมาใช้จริง ๆ แตกต่างกัน โดยเฉพาะในด้านสังคม วัฒนธรรม และคำสอนทางศาสนา เป็นการนำแนวคิดมาสั่งสอนให้สอดคล้องกันได้อย่างลงตัวถึงแม้ว่าเรื่องการอวตารลงมาของเทพเจ้าจะเป็นเรื่องที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยหลักฐานทางวิทยาศาสตร์หรือสามารถจับต้องสัมผัสได้ แต่สิ่งหนึ่งที่จะสามารถเข้าถึงได้คือการเข้าถึงได้ด้วยจิตใจอันบริสุทธิ์ในการนับถือ ไม่ว่าจะเป็นศาสนาใดก็ตามเมื่อมนุษย์ได้มีความเชื่อและศรัทธาประกอบกับการปฏิบัติตนตามคำสั่งสอนของศาสนาที่ตนนับถือก็ย่อมเป็นเครื่องพิสูจน์ได้อย่างชัดเจนแล้วว่าศาสนานั้น ๆ สามารถสั่งสอนให้มนุษย์ได้เป็นคนที่มีศีลธรรมและทำให้การอยู่ร่วมกันเป็นไปอย่างสงบสุข โดยไม่มีการแก่งแย่งแข่งขันกันว่าการนับถือศาสนาไหนจะดีกว่ากันเพราะมนุษย์มีการยอมรับและเคารพในทุก ๆ ศาสนาเหมือน ๆ กัน

การประยุกต์ใช้แนวคิดการอวตารในศาสนาฮินดูและพระพุทธศาสนาเถรวาท

หลักคำสอนและแนวคิดทางศาสนานั้นล้วนแล้วแต่ดำเนินไปควบคู่กับการดำรงชีวิตของมนุษย์มาเป็นระยะเวลานานจนไม่สามารถแยกออกจากกันได้อย่างเด็ดขาด ทั้งนี้เพราะศาสนาเป็นที่พึ่งทางจิตใจของมนุษย์ให้ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างสงบสุขท่ามกลางปัญหาและความทุกข์ที่เกิดขึ้น นอกจากนี้ยังหล่อหลอมให้มนุษย์มีความประพฤติและปฏิบัติตนโดยไม่เบียดเบียนต่อผู้ที่อาศัยอยู่ร่วมกัน ทั้งมนุษย์ด้วยกันเองและสิ่งมีชีวิตประเภทอื่น ๆ ดังนั้นแล้วไม่ว่าแนวคิดใดที่เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากคำสอนทางศาสนาย่อมที่จะสามารถนำมาใช้ประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ได้ในทุกด้าน รวมถึงแนวคิดการอวตารของศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนาเถรวาทในงานวิจัยนี้ ที่ศึกษาในส่วนเฉพาะเทพเจ้าอย่างพระนารายณ์กับพระโพธิสัตว์อย่างพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ซึ่งทั้งสองก็มีแนวคิดการอวตารที่ชัดเจน ได้รับการนับถือและเป็นที่รู้จักมากที่สุด แม้ว่าศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนาเถรวาทจะมีคำสอนหลักที่แตกต่างกันแต่ในส่วนของแนวคิดการอวตารนี้ต่างมีจุดมุ่งหมายร่วมกันในเรื่องที่มนุษย์สามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ได้มากที่สุด สถานการณ์ปัจจุบัน ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็นด้านต่าง ๆ ได้ตามหัวข้อดังต่อไปนี้

ด้านศาสนา ส่วนสำคัญหนึ่งที่ได้จากการการศึกษางานวิจัยนี้โดยตรง คือ เรื่องของคุณค่าทางศาสนา ศาสนาทุกศาสนาสอนให้มนุษย์ปฏิบัติตามหลักคำสอนทางศาสนาอันส่งผลทำให้มีจิตใจที่บริสุทธิ์ การเอาชนะความชั่วด้วยความดีเป็นหลักสำคัญที่แนวคิด

อวตารได้แทรกคำสอนทางศาสนาผ่านเรื่องเล่าหรือตำนานที่เกิดขึ้นกับเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มนุษย์ได้ให้ความเคารพนับถือ นอกจากนี้ในเรื่องของการศึกษาทางด้านศาสนา จะทำให้มีการพัฒนาในส่วนของการวิชาการมากขึ้นนอกเหนือไปจากการอาศัยความเชื่อและความศรัทธาเพียงประการเดียว โดยเป็นการนำเอาเหตุผลมารองรับแนวคิดทางศาสนา บางประการให้เกิดความเข้าใจได้มากขึ้น

ด้านศิลปะและวัฒนธรรม แนวคิดอวตารที่เกิดขึ้นในศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนา มหายานยังมีอิทธิพลต่องานทางด้านศิลปะและวัฒนธรรมในประเทศไทยเป็นอย่างมาก เห็นได้จากงานทางด้านวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่อง รามเกียรติ์ฉบับต่าง ๆ เป็นวรรณกรรมที่สืบเนื่องมาจากแนวคิดการอวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์ นั่นคือ อวตารปางที่ 7 รามาวตาร (Rama) ในส่วนของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์เป็นหนึ่งในพระโพธิสัตว์ที่ได้รับการเคารพนับถือในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมากโดยเฉพาะพระพุทธศาสนามหายาน ทำให้ปรากฏลักษณะประติมานวิทยา (รูปปั้นหรือรูปเคารพ) ของพระองค์อยู่มากมายในรูปแบบต่าง ๆ ถือเป็นงานทางด้านศิลปะและวัฒนธรรมที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากแนวคิดอวตารที่เกิดขึ้นทั้งสิ้น

ด้านสังคม จุดมุ่งหมายที่ชัดเจนที่สุดของแนวคิดการอวตารที่เกิดขึ้นคือ การช่วยเหลือสรรพสัตว์ที่อยู่ในห้วงแห่งความทุกข์ของเทพเจ้าอย่างพระนารายณ์และพระโพธิสัตว์อย่างพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ดังนั้นแล้ว สิ่งที่มนุษย์สามารถนำมาประพฤติปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมมากที่สุดก็คือ การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ด้วยกันเองหรือสิ่งมีชีวิตประเภทอื่น เพราะสังคมเป็นการอยู่ร่วมกันของคนหมู่มาก เพราะฉะนั้นจึงเป็นธรรมดาที่ต้องเกิดความวุ่นวายสับสนและความขัดแย้งอันเนื่องมาจากปัจจัยเหตุหลาย ๆ ประการ ดังนั้นแล้วการมีจิตใจเอื้อเฟื้อที่จะช่วยเหลือกันเป็นจุดเริ่มแรกของการลดความขัดแย้ง เป็นการแสดงออกถึงจิตใจอันบริสุทธิ์ที่อยากช่วยเหลือกันโดยไม่หวังผลประโยชน์ สิ่งเหล่านี้เป็นจุดเริ่มต้นของการอาศัยอยู่ร่วมกันของคนหมู่มากให้อยู่ด้วยกันอย่างสงบสุข

ช่วงระยะเวลาปัจจุบันเป็นยุคแห่งการพัฒนาทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งส่วนมากแล้วให้ความสำคัญต่อการพัฒนาทางวัตถุ ช่วยในเรื่องของการค้นคว้าและอำนวยความสะดวกสบายให้กับมนุษย์ในทุกรูปแบบ จนมีผู้ที่หลงติดอยู่กับความสะดวกสบายและความทันสมัยผ่านวัตถุต่าง ๆ เหล่านั้น โดยลืมไปว่าอีกด้านที่ควรพัฒนาให้มีความเท่าเทียมกันหรือมากกว่านั้นเป็นเรื่องของการพัฒนาทางด้านจิตใจ ดังนั้นแล้วหลักคำสอนทางศาสนาที่แต่เดิมอาศัยความเชื่อ

และความศรัทธาเพียงประการเดียวย่อมที่จะถูกลดบทบาทความสำคัญลงไปมากกว่าแต่เดิม เพราะฉะนั้นแล้วการศึกษาทางศาสนาที่ได้รับความสนใจมากขึ้นนั้น เป็นเพราะความต้องการของ มนุษย์ในการตอบปัญหาบางประการที่เกิดขึ้น โดยที่ทางวิทยาศาสตร์ยังไม่สามารถตอบปัญหา เหล่านั้นได้ การตีความหลักคำสอนทางศาสนาผ่านแนวคิดรูปแบบใหม่ที่เกิดขึ้นนี้เป็นเสมือนการ พัฒนาจิตใจของมนุษย์ในทางอ้อม ทั้งนี้เพราะมนุษย์ได้เข้าใจแล้วว่าความสุขสบายทางกายไม่ได้ทำ ให้เกิดความสุขในชีวิตได้อย่างแท้จริงเท่ากับความสุขทางจิตใจ แนวคิดอวตารที่เกิดขึ้นเป็น ส่วนหนึ่งของหลักคำสอนทางศาสนาที่ได้รับความสนใจต่อผู้ศึกษาเป็นอย่างมาก โดยเป็นการ การศึกษานอกเหนือไปจากเหตุผลที่ต้องเพียงแค่ต้องการเผยแผ่ศาสนา แต่เป็นการศึกษาที่ได้ให้ ประโยชน์ต่อมนุษย์ในการนำไปดำรงชีวิตได้อย่างมีแนวทางทั้งในด้านของวัฒนธรรม สังคม และ แม้แต่ในศาสนาเองก็ตาม ถือเป็นแนวคิดที่ให้ประโยชน์กับช่วงยุคปัจจุบันอย่างชัดเจนที่สุด

บทที่ 5

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

ศาสนาฮินดูถือได้ว่าเป็นศาสนาแห่งพิธีกรรม นั่นเป็นเพราะว่าพิธีกรรมต่าง ๆ ได้รับการถ่ายทอดมาตั้งแต่ยุคสมัยก่อนเพื่อแสดงให้เห็นถึงความศรัทธาที่มีต่อเทพเจ้าอย่างสูงสุด อีกทั้งยังเกิดคัมภีร์ทางศาสนาขึ้นมาเพื่อประกอบพิธีกรรมให้เป็นไปตามบทบาทหน้าที่ของเทพเจ้า นอกจากนี้คัมภีร์แล้วยังมีงานสำคัญทางหนังสือ และวรรณกรรมทางศาสนาต่าง ๆ อีกมากตามมาเพื่อตีความคำสอนที่อยู่ในคัมภีร์ออกมาในรูปแบบต่าง ๆ ส่วนพระพุทธศาสนamahayanaถือเป็นอีกหนึ่งศาสนาที่มีความเชื่อในเรื่องการประกอบพิธีกรรมเช่นกัน โดยก่อนที่พระพุทธศาสนาจะแยกออกมาเป็นนิกายต่าง ๆ นั้น หลักคำสอนพื้นฐานเป็นไปในลักษณะที่มุ่งสอนการปฏิบัติธรรมด้วยตนเอง ไม่ได้มุ่งสอนการประกอบพิธีกรรมในการสวดอ้อนวอนต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่เมื่อได้แบ่งออกเป็นนิกายภายหลัง กลายเป็นพระพุทธศาสนาเถรวาทกับพระพุทธศาสนาMahayanaต่างก็นำเอาหลักคำสอนมาเผยแพร่ในประเทศต่าง ๆ ทำให้ความเชื่อเดิมในแต่ละสถานที่เข้ามาผสมผสานกลายเป็นพระพุทธศาสนาที่กลมกลืนกับความเชื่อในแต่ละที่นั้นไป โดยเฉพาะกับพระพุทธศาสนาMahayanaที่เผยแพร่เข้าไปในประเทศจีน ซึ่งเป็นประเทศที่เดิมมีความเชื่อเรื่องเทพเจ้าเป็นพื้นฐานประกอบกับการประกอบพิธีกรรมก็ถือเป็นหลักสำคัญในประเทศจีน ด้วยเหตุนี้จึงทำให้พระพุทธศาสนาMahayanaยอมรับเอาความเชื่อและพิธีกรรมที่มีอยู่เข้ามาผสมผสานกับหลักคำสอนในศาสนา

การศึกษาแนวคิดการอวตารที่เกิดขึ้นในศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนาMahayana นั้น วัตถุประสงค์ในการวิจัยมีอยู่ด้วยกัน 3 ประการด้วยกันคือ 1. เพื่อศึกษาแนวคิดการอวตารในศาสนาฮินดู 2. เพื่อศึกษาแนวคิดการอวตารในพระพุทธศาสนาMahayana และ 3. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดการอวตารในศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนาMahayana ตามหลักฐานสำคัญทางคัมภีร์ในทั้ง 2 ศาสนา รวมถึงหนังสือ ตำรา เอกสาร งานวิทยานิพนธ์ หรือ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งทำให้ได้ข้อสรุปบทวิจารณ์และข้อเสนอแนะได้ดังต่อไปนี้

บทสรุป

การศึกษาแนวคิดการอวดตารที่เกิดขึ้นในงานวิจัยฉบับนี้เป็นการศึกษาเปรียบเทียบโดยมุ่งเน้นให้เห็นถึงความสัมพันธ์บางประการของศาสนาที่มีอยู่ร่วมกันถึงแม้จะมุ่งเน้นคำสอนที่ต่างกัน ทั้งนี้การศึกษาสิ่งที่เกี่ยวข้องกับหลักคำสอนทางศาสนามักเป็นเรื่องที่ต้องใช้ความลึกซึ้งและมีความละเอียดรอบคอบ รวมถึงใช้เวลาในการทำความเข้าใจในหลักคำสอนแต่ละศาสนาว่ามีหัวใจหลักหรือวัตถุประสงค์สำคัญในเรื่องใด ๆ บ้าง โดยรวมแล้วทั้งศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนา มหายานมีทั้งแนวคิดในเรื่องการอวดตารที่มีความเหมือนกันในบางประเด็น ซึ่งต้องกล่าวในเบื้องต้นไว้ว่าแนวคิดอวดตารที่เกิดขึ้นกับทั้ง 2 ศาสนา ย่อมมีที่มาและความเป็นไป เพราะฉะนั้นแล้วการเริ่มต้นศึกษาตั้งแต่รากฐานของประวัติศาสตร์ความเป็นมาจึงเป็นเรื่องที่ทำให้สามารถเข้าใจวัตถุประสงค์หลักในศาสนาได้มากที่สุดทีเดียว

การศึกษาแนวคิดอวดตารนี้ได้จัดแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ในส่วนของศาสนาฮินดูและส่วนของพระพุทธศาสนา มหายาน โดยทำการศึกษาเฉพาะที่มีความเกี่ยวข้องกับแนวคิดอวดตารที่ชัดเจนที่สุด ซึ่งทั้ง 2 ศาสนาดังกล่าวมีความเชื่อและแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องนี้ต่อเทพเจ้าที่ได้รับการเคารพและศรัทธาเป็นที่รู้จักมากที่สุดกล่าวคือ พระนารายณ์ที่เป็นความเชื่อในศาสนาฮินดูกับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ที่เป็นความเชื่อในพระพุทธศาสนา มหายาน โดยเชื่อว่าสามารถอวดตารลงมาช่วยเหลือเหล่าสรรพสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์ มีอำนาจในการดลบันดาลแก่นุญช้ผู้ประกอบพิธีด้วยความศรัทธา ทั้งนี้ความเชื่อดังกล่าวมีบทบาทที่สอดคล้องกับการดำรงชีวิตไม่ว่าจะเป็นโครงสร้างทางสังคม วัฒนธรรม ที่ไม่ขัดกับศาสนาของตน มีการกล่าวว่าพระพุทธศาสนา มหายานถึงแม้จะได้รับบทบาทแนวคิดการอวดตารมาจากศาสนาฮินดูแต่ก็ไม่ได้เป็นการคัดลอกหรือนำมาทั้งหมด แต่เป็นการนำมาบางส่วนเพื่อนำมาผสมผสานใช้ให้ผู้ที่นับถือมีความเชื่อและนับถือมากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังเป็นการเผยแพร่ศาสนาของตนให้มีความก้าวหน้าขึ้น

การศึกษาวิจัยในส่วนของแนวคิดอวดตารที่เกิดขึ้นในศาสนาฮินดูผู้วิจัยได้ทำการศึกษาแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ

1. ประวัติความเป็นมาศาสนาฮินดูซึ่งจะแบ่งออกเป็น 2 ข้อ ได้แก่

1.1 ความเป็นมาของศาสนาฮินดู ในส่วนนี้ได้อธิบายตั้งแต่ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของศาสนาฮินดูในยุคก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศอินเดีย อารยธรรม เผ่าพันธุ์ที่สำคัญ รวมถึงความเป็นมาในชื่อเรียกศาสนาฮินดู ทั้งหมดล้วนหล่อหลอมแนวความคิดอวตารที่เกิดขึ้นในศาสนาฮินดูออกมาได้เป็นอย่างดี

1.2 หลักการดำรงชีวิตที่สำคัญในทัศนะของศาสนาฮินดู หลักความเชื่อพื้นฐานที่อยู่ในศาสนาฮินดู เป็นส่วนสำคัญต่อการพัฒนาแนวความคิดอวตารที่เกิดขึ้นในภายหลัง ทั้งนี้แนวความคิดอวตารที่เกิดขึ้นย่อมต้องสอดคล้องกับหลักคำสอนและวิถีปฏิบัติของศาสนิกชนชาวฮินดู

2. การศึกษาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับแนวความคิดอวตาร โดยเฉพาะ ทั้งนี้แนวความคิดอวตารที่เกิดขึ้นนั้นสืบเนื่องมาจากประวัติความเชื่อที่มีมาแต่ยุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่เชื่อในเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ และเป็นจุดเริ่มต้นกระบวนการความคิดเกี่ยวกับเทพเจ้า ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นต้องศึกษาเพื่อนำไปสู่การศึกษาแนวความคิดอวตารที่เกิดขึ้นกับเทพเจ้า แบ่งออกเป็น 3 ข้อ ได้แก่

2.1 การศึกษาความเชื่อเรื่องเทพเจ้าในศาสนาฮินดู ทั้งนี้จากที่กล่าวว่าศาสนาฮินดูมีความเชื่อเรื่องเทพเจ้ามาแต่ดั้งเดิมประกอบกับการทำพิธีกรรมในการเคารพบูชาเทพเจ้าต่าง ๆ ที่มีมาช่วยช่วยให้หล่อหลอมว่าเทพเจ้ามีพระเมตตาต่อสรรพสัตว์ตราบเท่าที่ยังให้ความเคารพบูชาพระองค์ และประกอบพิธีกรรมนั้นต่อมามีเป็นหลักในการปฏิบัติที่ต้องปฏิบัติตามเพื่อให้ได้รับพระเมตตาจากเทพเจ้า สืบเนื่องจากความเชื่อที่ว่าเทพเจ้ามีอิทธิฤทธิ์เหนือจากธรรมชาติ จึงทำให้พระองค์มีพละานุภาพในการกระทำสิ่งต่าง ๆ ได้ อันเป็นความเชื่อและแนวคิดเริ่มแรกนำไปสู่การพัฒนาแนวความคิดอวตารเกิดขึ้น

2.2 ศึกษาในเรื่องแนวความคิดอวตารที่เกิดขึ้นกับเทพเจ้า ความเชื่อเรื่องอวตารส่วนมากแล้วจะมีความเข้าใจว่าเกิดขึ้นเพียงแก่เทพเจ้าไม่กี่พระองค์ แต่ตามความเชื่อในศาสนาฮินดูนั้น เทพเจ้าสามารถอวตารลงมาได้เช่นเดียวกันทุกพระองค์เพียงแต่อยู่ที่ความศรัทธาของผู้คนว่ามีมากน้อยเพียงใดต่อเทพเจ้าองค์นั้น นอกจากนี้ยังศึกษาไปถึงความหมายของการอวตารว่ามีความหมายอย่างไร โดย อวตาร (Avatā ra) เป็นภาษาสันสกฤต ในภาษาอังกฤษเขียนทับศัพท์โดยใช้คำว่า “Avatar” มีความหมายว่า จูติมาลงมาเกิด แบ่งภาคลงมาเกิด เพื่อปฏิบัติภารกิจอย่างใดอย่างหนึ่งจนสำเร็จจุลวงแล้วจึงกลับคืนสู่การเป็นเทพเจ้าดั้งเดิม โดยการอวตารนั้นสามารถอวตารลงมาในรูปแบบลักษณะต่าง ๆ ได้อย่างหลากหลาย ไม่ได้จำกัดอยู่แค่เพียงลักษณะกายอย่างมนุษย์ ดังนั้น

ตามคติความเชื่อของศาสนาฮินดู คำว่า “อวตาร” หมายถึง การแบ่งภาคมาเกิดบนโลกโดยเทพเจ้าแบ่งพลังงานส่วนหนึ่งลงมาก่อเกิดเป็นสัตว์ มนุษย์ และครึ่งสัตว์ครึ่งมนุษย์ เพื่อทำหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่งส่วนมากแล้วการอวตารจะมุ่งไปที่พระนารายณ์เพราะปรากฏเรื่องราวการอวตารของพระองค์มากที่สุด

2.3 การศึกษาเรื่องอวตารของพระนารายณ์ เทพเจ้าที่ได้รับการกล่าวถึงเรื่องการอวตารมากที่สุดก็คือ พระนารายณ์ หรือ พระวิษณุ ดังนั้นแล้วในงานวิจัยส่วนนี้จึงเน้นเฉพาะเกี่ยวกับการศึกษาการอวตารของพระองค์ จากการศึกษาพระนารายณ์นั้นเดิมพระองค์เป็นเทพเจ้าแห่งเกษตรกรรมและธรรมชาติอันเป็นคุณลักษณะของน้ำ ต่อมาพระองค์ได้ถูกล้อมรวมกับเทพเจ้าองค์หนึ่งนามว่า พระวิษณุ นักปราชญ์ในศาสนาจึงรวมพระนารายณ์ว่าเป็นองค์เดียวกับพระวิษณุ โดยหน้าที่ของพระองค์มีส่วนเกี่ยวข้องกับเทพเจ้าอีก 2 องค์สำคัญ อย่าง พระพรหมและพระศิวะ กล่าวคือ พระพรหม ทำหน้าที่ผู้สร้างโลก, พระศิวะ ทำหน้าที่ทำลายโลก และพระนารายณ์ ทำหน้าที่รักษาโลก การทำหน้าที่รักษาโลกนี้ทำให้เกิดความเชื่อเรื่องอวตารลงมารักษาโลกไว้ในยุคต่าง ๆ กัน ด้วยเหตุนี้จึงเป็นที่มาของลักษณะและประเภทการอวตารของพระองค์ที่มีมากมายแต่หลัก ๆ แล้วมีอยู่ด้วยกัน 10 ปาง จุดมุ่งหมายการอวตารของพระองค์อยู่ที่การลงมาช่วยเหลือสรรพสัตว์ที่ได้รับความเดือดร้อน ในส่วนของวิธีการอวตารไม่มีรูปแบบที่แน่นอนแต่ในทางศาสนากล่าวว่า ยึดหลักปฏิบัติตามศาสนานั้นเอง

ในส่วนของพระพุทธศาสนามหายานนั้น แบ่งการศึกษาแนวคิดเรื่องอวตารออกเป็น 2 ส่วนด้วยกัน ดังนี้

1. ศึกษาถึงประวัติความเป็นมาของพระพุทธศาสนามหายานในเริ่มแรก ทั้งนี้พระพุทธศาสนามหายานเป็นอีกหนึ่งนิกายที่เกิดขึ้นมา จึงจำเป็นต้องกล่าวอธิบายความเป็นไปในพระพุทธศาสนาเสียก่อน โดยแบ่งออกเป็น 2 ข้อ

1.1 การศึกษาถึงประวัติความเป็นมาของพระพุทธศาสนาดั้งเดิมแต่ครั้งถือกำเนิดในประเทศอินเดียซึ่งแต่ละช่วงระยะเวลาเกิดการเปลี่ยนแปลงหลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน ช่วงนี้เป็นช่วงที่เกิดการตีความหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าไปในแนวทางที่ต่างกัน จึงเกิดการแบ่งเป็นนิกายหลัก 2 นิกาย ได้แก่ พระพุทธศาสนาเถรวาทหรือพระพุทธศาสนาแบบเดิม หรือ หินยาน กับพระพุทธศาสนาสมหายาน หรือ มหาสังฆิกะ

1.2 การศึกษาถึงความเชื่อและแนวคิดหลักที่ปรากฏอยู่ในพระพุทธานามหายาน ถึงแม้จะแบ่งเป็น 2 นิยายหลักในเบื้องต้น แต่หลักคำสอนทางพระพุทธานามหายานใหญ่ ๆ คือ ความเชื่อเรื่องกรรมและผลการกระทำ ดังนั้น แนวคิดที่เกิดขึ้นในพระพุทธานามหายานไม่ได้เปลี่ยนแปลงไป เพียงแต่ยกเอาคำสอนบางประการขึ้นมาอธิบายเพื่อให้เกิดเอกลักษณ์ในศาสนาของตน พร้อมกันนั้นยังเสมือนเป็นการเผยแพร่ศาสนาไปในส่วนต่าง ๆ ให้สามารถกลมกลืนกับความเชื่อเดิมในแต่ละสถานที่ได้นั่นเอง

2. แนวคิดเรื่องการอวตารที่เกิดขึ้นในพระพุทธานามหายาน ถือเป็นส่วนที่แน่นอนที่เมื่อพระพุทธานามหายานเกิดขึ้นในดินแดนประเทศอินเดีย ดังนั้นการต่อสู้แข่งขันกันระหว่างศาสนาที่เกิดขึ้นเป็นอันมากในประเทศอินเดียย่อมจะส่งผลกระทบกันให้แต่ละศาสนาปฏิรูปและตีความคำสอนให้เข้าถึงกลุ่มบุคคลให้ได้มากที่สุด เพื่อเพิ่มความมั่นคงในศาสนาและเพิ่มกำลังความศรัทธาที่มี การศึกษาในส่วนนี้จึงแบ่งออกเป็น 2 ข้อ ดังนี้

2.1 การศึกษาแนวคิดอวตารที่เกิดขึ้นในพระพุทธานามหายาน โดยการอธิบายความหมายของอวตาร แต่ทั้งนี้จากที่กล่าวว่าพระพุทธานามมี 2 นิยายหลัก ดังนั้นแล้วจึงให้การอธิบายความหมายต่างกัน โดยพระพุทธานามเถรวาทเดิมนั้นไม่มีความเชื่อเรื่องเทพเจ้าจึงไม่ได้มีการอธิบายความหมายของอวตารไว้ เพียงแต่พระพุทธานามเชื่อเรื่องของการเวียนว่ายตายเกิด และเรื่องของภพภูมิ ตลอดจนส่วนนี้เป็นการอธิบายถึงพระพุทธานามเจ้าครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ว่าพระองค์ได้ประสูติมาแล้วหลายชาติกว่าจะได้ตรัสรู้ ส่วนนี้เองที่พระพุทธานามหายานนำมาอธิบายต่อในความเชื่อเรื่องการอวตาร โดยให้ความสำคัญกับพระโพธิสัตว์ในฐานะที่เป็นผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อเข้าสู่ความเป็นพระพุทธานามเจ้าแต่ยังไม่ยอมตรัสรู้เพราะยังคงต้องการช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ไปเสียก่อน เมื่อการบำเพ็ญบารมีของพระองค์ในการช่วยเหลือสรรพสัตว์นี้ ย่อมทำให้พระองค์มีอิทธิฤทธิ์เหมือนเทพเจ้าในการแปลงร่างลงมาช่วยเหลือในรูปแบบต่าง ๆ ได้ ความหมายของ อวตาร ในพระพุทธานามหายาน หมายถึง การที่ผู้ที่มีอิทธิฤทธิ์อำนาจแบ่งภาคของตนเองให้อยู่ในลักษณะกายแบบต่าง ๆ มีทั้งสัตว์ มนุษย์ และครึ่งสัตว์ครึ่งมนุษย์ เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ที่กำลังอยู่ในห้วงแห่งความทุกข์ ซึ่งจุดมุ่งหมายในการช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์นี้ตรงกับจุดมุ่งหมายของการเป็นพระโพธิสัตว์ พระพุทธานามหายานจึงทำให้แนวคิดการอวตารมุ่งเน้นไปที่พระโพธิสัตว์นั่นเอง

2.2 การอวตารที่เกิดขึ้นกับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ นั้นเกิดขึ้นจากความเชื่อที่พระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ที่มีอำนาจอยู่เหนือไปจากพระโพธิสัตว์ทั่วไป จึงทำให้เชื่อว่าการช่วยเหลือสรรพสัตว์ของพระองค์สามารถช่วยเหลือสรรพสัตว์ได้ในทุกรูปแบบโดยการแปลงกายหรืออวตารลงมานั่นเอง ประวัติของพระองค์ที่ปรากฏนั้นมีอยู่ทั้งในประเทศอินเดียและประเทศจีน โดยในประเทศอินเดียเดิมพระองค์ทรงเป็นเทพเจ้าอยู่แล้วในรูปของนารายณ์ แต่เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้าไปในประเทศจีนทำให้ความเชื่อเกี่ยวกับพระองค์เปลี่ยนแปลงไปว่าพระองค์เป็นสตรีซึ่งมีนามเรียกพระองค์ว่า พระโพธิสัตว์กวนอิม ลักษณะและประเภทการอวตารของพระองค์นั้นปรากฏอยู่ในลักษณะหลัก 6 ปาง แต่ก็มีเชื่อว่ามีมากกว่านั้น ทั้งนี้ความเชื่อดังกล่าวยังยึดหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาไว้ โดยกล่าวว่าพระองค์ปรากฏรูปร่างในแบบต่าง ๆ ตามความเชื่อเรื่องภพภูมิในทางพระพุทธศาสนานั้นเอง จุดมุ่งหมายของพระองค์นอกจากช่วยเหลือเหล่าสรรพสัตว์ที่ตกทุกข์ได้แล้วยังมีจุดมุ่งหมายในการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตอีกด้วย ทั้งนี้เป็นจุดมุ่งหมายหลักของพระโพธิสัตว์ตามแนวคิดในพระพุทธศาสนา มหายาน วิธีการอวตารนั้นเป็นไปตามหลักโพธิสัตว์ภูมิ ซึ่งก็คือ การดำเนินตามทางแห่งพระโพธิสัตว์ เพราะวิธีการอวตารนั้นไม่ได้มีปรากฏอยู่ในพระพุทธศาสนาแต่เริ่มแรก เพียงแต่เป็นแนวคิดที่ได้รับมาจากศาสนาฮินดูบางส่วนเพื่อมาปรับใช้ในการสั่งสอนพระพุทธศาสนาในแบบมหายานอีกประการหนึ่งเท่านั้น

กล่าวสรุปได้ว่าแนวคิดการอวตารในศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนา มหายานมีความเหมือนกันในเรื่องของแนวคิดแต่ในส่วนของการละเอียดวิธีปฏิบัติที่มีความแตกต่างกัน ทั้งนี้ความแตกต่างที่เกิดขึ้นเป็นเพราะองค์ประกอบทางด้านสังคม วัฒนธรรม โดยเฉพาะคำสอนหลักทางศาสนา ซึ่งศาสนาฮินดูเชื่อในเรื่องของเทพเจ้าอยู่แต่เดิม ในส่วนของพระพุทธศาสนาไม่ได้มีความเชื่อเรื่องเทพเจ้า แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธว่าไม่มีสิ่งที่มีอิทธิฤทธิ์อำนาจเหนือกว่ามนุษย์ ในส่วนนี้พระพุทธศาสนาเรียกว่า เทวดา อันหมายถึง ผู้ที่ได้รับผลจากการทำความดีหลังจากที่เสียชีวิตไปแล้วจึงไปอยู่ในภพภูมิที่ดีที่เรียกว่า สวรรค์ นั่นเอง หลังจากที่พระพุทธศาสนาแบ่งออกเป็นนิกายแล้วความเชื่อเรื่องเทวดาก็ยังคงมีอยู่ในแต่ละนิกาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับพระพุทธศาสนา มหายานที่มีการเผยแผ่ไปในประเทศต่าง ๆ ทำให้ความเชื่อเดิมในแต่ละประเทศสอดคล้องเข้ากับ ความเชื่อของพระพุทธศาสนา มหายาน รวมถึงความเชื่อเรื่องอำนาจอิทธิฤทธิ์ที่เกิดขึ้นจากการบำเพ็ญเพียรของพระโพธิสัตว์ในยุคหลัง ทำให้ทั้งศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนา มหายานมีแนวคิดที่เหมือนกันในลักษณะนี้ ถึงแม้ว่าเรื่องการอวตารลงมาของเทพเจ้าจะเป็นเรื่องที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยหลักฐานทางวิทยาศาสตร์หรือสามารถจับต้องสัมผัสได้ แต่สิ่งหนึ่งที่จะสามารถเข้าถึงได้คือการเข้าถึงได้ด้วยจิตใจอันบริสุทธิ์ในการนับถือ ไม่ว่าจะเป็นศาสนาใดก็ตามเมื่อนมนุษย์ได้มีความเชื่อ

และศรัทธาประกอบกับการปฏิบัติตนตามคำสั่งสอนของศาสนาที่ตนนับถือก็ย่อมเป็นเครื่องพิสูจน์ได้อย่างชัดเจนแล้วว่าศาสนานั้น ๆ สามารถสั่งสอนให้มนุษย์ได้เป็นคนที่มีศีลธรรมและทำให้การอยู่ร่วมกันเป็นไปอย่างสงบสุข โดยไม่มีการแก่งแย่งแข่งขันกันว่าการนับถือศาสนาไหนจะดีกว่ากัน เพราะมนุษย์มีการยอมรับและเคารพในทุก ๆ ศาสนาเหมือนกัน สิ่งสำคัญอีกประการคือจุดมุ่งหมายของศาสนาทุกศาสนามุ่งสอนให้ผู้ที่นับถือศาสนานั้น ๆ ปฏิบัติตามคำสอนของศาสนา แต่สิ่งสำคัญของแต่ละศาสนา คือ การเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้ที่นับถือ เพราะฉะนั้นพระพุทธศาสนาก็เป็นอีกหนึ่งศาสนาที่มีพื้นฐานเดียวกัน แต่สิ่งที่พระพุทธศาสนาแตกต่างจากศาสนาอื่น ๆ อยู่ที่หลักธรรมคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ได้ด้วยพระองค์เอง เป็นหลักแห่งความจริงของชีวิต สามารถพิสูจน์ได้อธิบายให้ชัดเจนก็คือ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนให้ผู้ที่นับถือใช้เหตุผลพิจารณาถึงความ เป็นจริง พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทนั้นมุ่งเน้นในการปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธองค์

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดการอวตารที่เกิดขึ้นในงานวิจัยนี้ขอบเขตของการศึกษา อยู่ในส่วน of แนวคิดการอวตารที่ปรากฏเฉพาะในความเชื่อเกี่ยวกับพระนารายณ์และ พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นการศึกษาในส่วนที่มีหลักฐานปรากฏชัดเจนที่สุด ดังนั้นแล้วจึง ไม่ได้ครอบคลุมได้อย่างทั่วถึงในแนวคิดการอวตารส่วนอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็น การอวตารของเทพเจ้า องค์อื่นที่เกิดขึ้นในศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนามหายาน หนังสือ ตำรา และเอกสารสำคัญที่ เกี่ยวข้องกับทั้ง 2 ศาสนา ยังไม่ได้รับการแปลเป็นภาษาไทยมากนัก ซึ่งจะทำให้เกิดประโยชน์ต่อ การศึกษาต่อไปอย่างมาก

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

จากงานวิจัยนี้ทำให้ผู้วิจัยขอเสนอหัวข้อในการทำวิจัยที่น่าสนใจและเป็นประโยชน์ใน ครั้งต่อไป ดังนี้

1. วิเคราะห์แนวคิดอวตารของเทพเจ้าต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในศาสนาฮินดู การศึกษาวิจัยงานนี้เป็นการศึกษาเฉพาะแนวคิดการอวตารที่เกี่ยวข้องกับพระนารายณ์เพียงองค์เดียว ศาสนาฮินดูยังมีความเชื่อเรื่องเทพเจ้าอีกหลายองค์ ดังนั้น แล้วจึงควรศึกษาความเชื่อและแนวคิดอวตารที่ปรากฏในเทพเจ้าองค์อื่นด้วยว่ามีแนวคิดที่เหมือนและแตกต่างจากแนวคิดการอวตารของพระนารายณ์ในประการใดบ้าง

2. ความเชื่อเรื่องการอวตารในพระโพธิสัตว์ของพระพุทธศาสนาเถรวาท งานวิจัยนี้ศึกษาในส่วนของแนวคิดการอวตารที่เกิดขึ้นกับพระอวโลกิเตศวร โพธิสัตว์เพียงองค์เดียว ซึ่งพระพุทธศาสนาเถรวาทมีความเชื่อในเรื่องของอิทธิฤทธิ์และอำนาจของพระโพธิสัตว์ที่เกิดขึ้นจากการบำเพ็ญเพียร พระโพธิสัตว์องค์อื่นมีความเชื่อเรื่องการอวตารหรือไม่อย่างไร ถ้ามีเป็นไปในลักษณะใด มีความเหมือนและแตกต่างกันกับพระอวโลกิเตศวร โพธิสัตว์หรือไม่

3. การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องภพภูมิในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับพระพุทธศาสนาเถรวาท พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนในเรื่องกรรมและผลของกรรมเป็นหลักคำสอนสำคัญประการหนึ่ง เมื่อเสียชีวิตไปย่อมไปอยู่ในภพภูมิที่เป็นไปตามการกระทำเมื่อครั้งมีชีวิตอยู่ การศึกษาในเรื่องของชีวิตหลังความตายเป็นเรื่องที่สอดคล้องกับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา เมื่อพระพุทธศาสนาได้แบ่งออกเป็นนิกายใหญ่ด้วยกัน 2 นิกาย คือพระพุทธศาสนาเถรวาทกับพระพุทธศาสนาเถรวาท ดังนั้นแล้ว หลักคำสอนเรื่องกรรมและผลของกรรม รวมถึงชีวิตหลังความตายนั้น มีความเหมือนและแตกต่างกันหรือไม่อย่างไร

4. บทบาทเทพเจ้าในศาสนาฮินดูที่มีต่อความเชื่อเรื่องพิธีกรรมในพระพุทธศาสนา ศาสนาฮินดูกับพระพุทธศาสนามีต้นกำเนิดอยู่ในประเทศอินเดียร่วมกัน ดังนั้นแล้ว ความเชื่อเรื่องเทพเจ้าบางองค์มีอิทธิพลต่อความเชื่อในพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและการดำรงชีวิตประจำวัน ล้วนมีความเกี่ยวข้องกับเทพเจ้าในศาสนาฮินดูบางองค์ ดังนั้นแล้วการศึกษามีเทพเจ้าองค์ใดในศาสนาฮินดูมีอิทธิพลต่อความเชื่อในพิธีกรรมที่เกิดขึ้นกับความเชื่อในพระพุทธศาสนาและการดำรงชีวิตประจำวัน จึงควรเป็นสิ่งที่น่าทำการศึกษาวิจัยให้เกิดประโยชน์ต่อไป

5. ความเชื่อเรื่องนรกและสวรรค์ในศาสนาฮินดู ศาสนาฮินดูมีความเชื่อในเรื่องสังสารวัฏ มีความเชื่อในเรื่องของการเวียนว่ายตายเกิดเช่นเดียวกับพระพุทธศาสนา ดังนั้นแล้ว ความเชื่อเรื่องภพภูมิ ชีวิตหลังความตายเป็นสิ่งที่ควรศึกษา แต่เนื่องจากคัมภีร์ทางศาสนาฮินดูได้รับการเปิดเผยให้ได้ศึกษากันน้อย เพราะเป็นสิ่งสำคัญที่ได้รับการถ่ายทอดเฉพาะกลุ่ม คำสอนบางประการโดยเฉพาะกับความเชื่อเรื่องนรกและสวรรค์เป็นสิ่งที่ได้รับการศึกษาวิจัยกันน้อย ดังนั้นแล้วจึงเป็นหัวข้องานวิจัยที่น่าสนใจกว่าอีกประเด็นหนึ่ง

เอกสารและสิ่งอ้างอิง

กรุณา และ เรืองอุไร กุศลาลัย. 2544. อินเดียนูทวีปที่น่าทึ่ง. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: ศยาม.

_____. 2554. การศึกษา ความรู้เรื่องอินเดียวัฒนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร: ศยาม.

กิ่งแก้ว อรรถากร. 2552. ความเป็นมาของนาฏศิลป์จากสมัยพระเวท และประวัติศาสตร์ของ
อินเดียจากสมัยพระเวทสู่สมัยฟื้นฟูศาสนาเดิมของชมพูทวีป. พิษณุโลก:
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร. อ้างใน แคทรียา อังทองกำเนิด. 2556.
“การอวดตารในศาสนาฮินดู.” วารสารมนุษยศาสตร์ 20 (1): 1-22.

กุลนิจ คณะฤกษ์. 2552. ขนบการประพันธ์และทรรชนะเรื่องความคิดสร้างสรรค์ในวรรณคดี
สันสกฤต : ศึกษาเปรียบเทียบจากวรรณคดีมหากาพย์กับวรรณคดีกาวยะ. วิทยานิพนธ์
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต, ภาควิชาภาษาตะวันออกมหาวิทยาลัย
ศิลปากร.

แก้วชาย ธรรมาชัย. 2531. กำเนิดพระโพธิสัตว์กวนอิม. กรุงเทพมหานคร: ธรรมชาติ.

ไกรฤกษ์ ศิลาคม. 2552. การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง พุทธภาวะในพระพุทธศาสนาเถรวาท
และมหายาน. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญาและศาสนา,
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ก่ง สุข (นามแฝง). 2555. พุทธเกษตร (Online). www.gonghoog.com. 20 มิถุนายน 2556.

คเชนทร์ กองพิลา. 2556. อารยธรรมอารยัน (Online). <http://rungniranyoyo.wordpress.com>.
11 เมษายน 2557

แคทรียา อังทองกำเนิด. 2556. “การอวดตารในศาสนาฮินดู.” วารสารมนุษยศาสตร์ 20 (1): 1-22.

จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. 2546. พระตรีมูรติ. กรุงเทพมหานคร: เทวสถาน โบสถ์พราหมณ์.

จิตรา ก่อมนันทเกียรติ. 2542. พระพุทธ พระโพธิสัตว์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ของจีน. พิมพ์ครั้งที่ 3.
กรุงเทพมหานคร: จิตรา.

เจริญ ตันมหาพราน. 2553. วังเพชรบูรณ์ ธรณีเทพสถิต. กรุงเทพมหานคร: ปราชญ์.

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. 2554. สัทธรรมปุณฑริกสูตร. พิมพ์ครั้งที่ 6. ม.ป.ท.: ส่องสยาม. แปลจาก
J. H. Kern. 1968. *Saddharma-Pundarika Sutra*. 3rd ed. Delhi : Motilal Banarsidass.

ชมรมพุทธมหาวัชรญาณ. 2555. พระยานิพุทธเจ้า 5 พระองค์ (Online). www.saimahayana.com
20 มิถุนายน 2556.

ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. 2534. วรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ : การศึกษาวิเคราะห์. วิทยานิพนธ์
มหาบัณฑิต อักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ณัฐจิตต์ เล่าหวัระ. 2548. ศึกษาเรื่องศักดิ์ในพุทธตันตระ. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ดวงธิดา ราเมศวร์. 2537ก. 2 อารยธรรมยิ่งใหญ่แห่งเอเชีย อินเดีย-จีน. กรุงเทพมหานคร:
มายิก.

_____. 2537ข. อินเดีย อารยธรรมยิ่งใหญ่แต่โบราณแห่งเอเชียใต้. กรุงเทพมหานคร:
แพรวธรรม.

คณัย ไชยโยธา. 2536. มนุษย์กับอารยธรรมในเอเชียใต้ เล่ม 1. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.

_____. 2538. ลัทธิ ศาสนา และระบบความเชื่อ กับประเพณีนิยมในท้องถิ่น. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.

_____. 2552. กระบวนการเกิด นานาศาสนา. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.

_____. 2553. วัฒนธรรมและอารยธรรมสัมพันธ์ของอนุทวีปอินเดียกับนานาประเทศ. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.

เดือน คำดี. 2545. ศาสนศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

_____. 2551. บทบาทศรัทธาและปัญญาในศาสนา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์. กรุงเทพมหานคร: รายงานผลการวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการวิจัย ภาควิชาปรัชญาและศาสนา, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ทองหล่อ วงษ์ธรรมา. 2551. ศาสนาสำคัญของโลก. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.

_____. 2553. การเปรียบเทียบศาสนาและการศึกษาประเด็นสำคัญ. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.

ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์. 2545. ศาสนาและปรัชญาในจีน ทิเบต และญี่ปุ่น. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ.

ทีมงานด้วยตน. 2551. India ความรู้ระดับของปรัชญาพุทธวิป. กรุงเทพมหานคร: พี. วาทิน พับลิเคชั่น.

เทวสถาน โบสถ์พราหมณ์, 2546. พระศรีมูรติ หนังสือเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในมหามงคลวโรกาสทรงพระชนมายุ 75 พรรษา. กรุงเทพมหานคร: เทวสถาน โบสถ์พราหมณ์.

เทียนเด็ก ชินแส (นามแฝง). 2554. **เจ้าแม่กวนอิม 84 ปาง ไชยปริศนาดวงจิน**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท โอ.เอส.พรีนติ้งเฮาส์ จำกัด.

ธนู แก้วโอภาส. 2542. **ศาสนาโลก**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ.

ธรรมชีวะ (นามแฝง). 2537. **ศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีคุณค่าชีวิตของมนุษย์ในลัทธิฮินดูและในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: นิลนารา.

ธัมมนันทาภิกษุณี (นามแฝง). 2554. **บนเส้นทางโพธิสัตว์**. กรุงเทพมหานคร: ส่องสยาม.

ธิดิมา พิทักษ์ไพรวรรณ. 2549. **ภารตวัฒนธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. แปลจาก Arthur Llewellyn Basham. **The Wonder That Was India: A Survey of the History of the Indian Sub-continent Before The Coming of the Muslims**. 1954. New York: Grove Press.

นวรรตน์ ภักดีคำ. 2553. **เทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์จีน**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์.

บุญย์ นิลเกษ. 2526. **พุทธศาสนมหายาน**. กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา.

บุญมี แท่นแก้ว. 2546. **ประวัติศาสตร์ต่างๆ และปรัชญาธรรม**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.

_____. 2548. **พระพุทธศาสนาในเอเชีย**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.

บุญเย็น วอทอง. 2550. **เทพเจ้า ความเชื่อเรื่องศาสนาพระเจ้าหลายองค์ในชมพูทวีปและอิทธิพลสืบเนื่องมายังดินแดนสุวรรณภูมิ**. กรุงเทพมหานคร: แม่คำผาง.

ประกายธรรม (นามแฝง). ม.ป.ป. **กวนอิม พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร เทพธิดาแห่งความเมตตา**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.

ประยงค์ แสนบุราณ. 2548. **พระพุทธศาสนมหายาน**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.

ปรีชา ช้างขวัญยืน และ สมภาร พรหมทา. 2552. **มนุษย์กับศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ 4.

กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์,
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ผาสุข อินทราวุธ. 2533. **ประวัติศาสตร์อินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร

พัฒน์ เพ็งผลา. 2554. **วิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก**.

กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.

พระวัชชัย ญาณธโร (ศิริสุขชัยวุฒิ). 2554. **ศึกษาเปรียบเทียบประเพณีเกี่ยวกับการเกิดในคัมภีร์**

พระพุทธศาสนาเถรวาทกับสังคมไทย. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระนรงค์ฤทธิ์ ฐมมฤทธิโต (สุขอ้น). 2552. **ศึกษาหลักการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ใน**

พุทธศาสนมหายาน. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา,
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). 2548. **พระพุทธศาสนาในเอเชีย**. พิมพ์ครั้งที่ 2.

กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.

_____. 2554. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ : ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก.

พระมหาอุทธาน นรเชฏฺโฐ. 2553. **สถานะของพระพุทธเจ้าหลังการปรินิพพาน**.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาวิชาญ กำเหนิดกลับ. 2549. **การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์โพธิจรยาวดาร**.

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต, ภาควิชาภาษาตะวันออก
มหาวิทยาลัยศิลปากร.

- พระมหาสมยศ อภัยอุโต (เสนานุช). 2546. การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่อง
พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ (กวนอิม) ในพระพุทธศาสนาเถรวาท. วิทยานิพนธ์
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย.
- พระสมชาย สุภาจาโร (เกิดผลวัฒนา). 2550. กุศโลบายในพระพุทธศาสนาเถรวาท : กรณีศึกษา
ลัทธิธรรมปุณฺณการิสูตร. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา,
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระอธิการประทุม จารูวโส (ปรางมาศ). 2554. การศึกษาเปรียบเทียบเทวดาในทัศนะของ
พระพุทธศาสนาเถรวาทกับเทพในทัศนะของศาสนาพราหมณ์ที่ปรากฏในคัมภีร์
พระพุทธศาสนาเถรวาท. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา,
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พลังจิต (นามแฝง). 2554. ภาพวาดพระหัตถุสหัสเนตรอวโลกิเตศวร ศิลปะชิเบต (Online).
board.palungjit.org. 21 กันยายน 2556.
- _____. 2554. เทวรูปพระอวโลกิเตศวร สมัยราชวงศ์ข่ง ราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 (Online).
board.palungjit.org. 21 กันยายน 2556.
- _____. 2554. เชนจู กัณนอน (พระอวโลกิเตศวรพันหัตถ์) ศิลปะญี่ปุ่นสมัยเอโดะ
พุทธศตวรรษที่ 17 (Online). board.palungjit.org. 21 กันยายน 2556.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. 2547. “ของชิ้นเอกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ : พระโพธิสัตว์
อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี.” ศิลปากร 47 (4): 106-115.
- พิสมัย สุภัทรานนท์. 2540. กวนอิม เทพเจ้าแห่งความเมตตา. กรุงเทพมหานคร: แสงดาว.
- พีระพงศ์ สุขแก้ว. 2548. ตู้พระหมั่น. กรุงเทพมหานคร: มาย เบิ่งคือค.

พิรพน พิณพวงศ์. 2538. “วิวัฒนาการมนุษยชาติ กับ เรื่องนารายณ์อวตาร.” ศิลปากร 38 (3): 109-127

พิน ดอกบัว. 2545. ปวงปรัชญาอินเดีย. กรุงเทพมหานคร: ศยาม.

_____. 2555. ปวงปรัชญาอินเดีย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: ศยามปริทัศน์.

ภัทรพร สิริกาญจน และ คณะ. 2546. ความรู้พื้นฐานทางศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ภาณุภูมิ วงศ์รัตนพิบูลย์. 2543. พระลัทธิธรรมปุณฺณทริกสูตรอวโลกิตศวรโพธิสัตว์สมันตมุขปริวรรค. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโพธิภาวนาสงเคราะห์

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. 2556. เทพเจ้าและสิ่งนำรู้พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพมหานคร: ศรีปัญญา.

มนต์ ทองซั. 2530. 4 ศาสนาลำคัญของโลกปัจจุบัน : พราหมณ์ – ฮินดู พุทธ คริสต์ และอิสลาม. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.

_____. 2556. ศาสนาสากล. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.

เมอร์เฟด, เฮาเวิร์ด. 2551. อวตาร. แปลโดย กิ่งแก้ว อัดถากร. พิษณุโลก: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร. อ้างใน แคทรียา อังทองกำเนิด. 2556. “การอวตารในศาสนาฮินดู.” วารสารมนุษยศาสตร์ 20 (1): 1-22.

ราชบัณฑิตยสถาน. 2542. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.

วสิน อินทสระ. 2550. สาระสำคัญแห่งพุทธปรัชญามหายาน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: ธรรมดา.

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. 2555. พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ (Online).

<http://th.wikipedia.org/wiki>. 15 ธันวาคม 2555.

_____. 2557. พระนารายณ์ (Online). <http://th.m.wikipedia.org/wiki/พระนารายณ์>.

24 กันยายน 2557.

_____. 2557. พระวิษณุ (Online). <http://th.m.wikipedia.org/wiki/พระวิษณุ>. 24 กันยายน 2557.

วิยะดา ทองมิตร. 2554. พระโพธิสัตว์กวนอิม. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.

วิทยา ศักยภินันท์. 2549. ศาสนาฮินดู. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

_____. 2552. “อุดมการณ์พระโพธิสัตว์: พุทธจริยศาสตร์เพื่อมหาชน.” วารสารมนุษยศาสตร์ 16 (1): 1-14.

วิสุทธร มณีปัทมเกตุ. 2546. พระสหัสสุทนต์อวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ไวปุลยสมบุรณ์
อภิญจนมหากรุณาจิตรธารณสูตร. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.

วิสุทธิ บุญกุล. 2550. พระวิษณุ. ใน พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา อนิรุทธคำฉันท์.
กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน. อ้างใน แถรียา อังทองกำเนิด. 2556. “การอวดารใน
ศาสนาฮินดู.” วารสารมนุษยศาสตร์ 20 (1): 1-22.

วีระชัย โชคมุกดา. 2554. พลิกแดนภารตะ ประวัติศาสตร์อินเดีย อารยธรรมตะวันออกที่ไม่มีวัน
ล่มสลาย. กรุงเทพมหานคร: ยิปซี.

ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์. 2544. “อิทธิพลวรรณกรรมอินเดียต่อวรรณกรรมไทย.” ราชบัณฑิตยสถาน
26 (3): 5-16.

ส. พลายน้อย (นามแฝง). 2555ก. เทวนิยาย. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: ยิปซี.

_____. 2555ข. อมนุษย์นิยาย. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: ยิปซี.

สมเกียรติ โล่เพชรรัตน์. 2545. ฉบับพิเศษรวมเรื่องพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร กวนซิมผ่อสัก.
กรุงเทพมหานคร: บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.

สมคมแดง สมปวงพร. 2551. ย้อนรอยชมพูทวีป. กรุงเทพมหานคร: คุ่มคำ.

สมชัย รักจิตร. 2540. กวนอิมโปรดสัตว์. กรุงเทพมหานคร: คอมแพคท์พริ้นท์.

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโช). 2548. สากศาสนา. กรุงเทพมหานคร:
มหาวิทยาลัย.

สมภาร พรหมทา. 2528. กล้วย์คีตา บทเพลงแห่งองค์กล้วย์. กรุงเทพมหานคร: จตุจักร.

_____. 2540. พุทธศาสนมหายานนิกายหลัก. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.

สยามคณศ (นามแฝง). 2556. มัตสยวตาร (Matsya) (Online). www.siamganesh.com.
11 กันยายน 2557.

สัมพันธ์ ก้องสมุทร. 2540. เบญจมหาโพธิสัตว์และกฤษดาภินิหาร “กวนอิม”. กรุงเทพมหานคร:
สุภาพใจ.

สาวตรี เจริญพงศ์. 2545. การตารยะ : อารยธรรมอินเดียตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงหลังได้รับ
เอกราช. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ
คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุชาติ หงษา. 2550. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: สยาม.

สุภัทรา นิลวัชร วรรณพิน และ ศุภวรรณ ชวรัตน์วงศ์. 2551. **อินเดีย : อดีต-ปัจจุบัน**.
กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

สุมาลี มหณรงค์ชัย. 2546. **ฮินดู-พุทธ จุดยืนที่แตกต่าง**. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ.

_____. 2550ก. **พุทธศาสนมหายาน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: ศยาม.

_____. 2550ข. **มหายาน ภาษาคน – ภาษาธรรม**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์.

สุรศักดิ์ ทอง. 2553. **สยามเทวะ**. กรุงเทพมหานคร: มติชน.

สุริยา รัตนกุล. 2556. **อารยธรรมตะวันออก : อารยธรรมอินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหิดล.

เสฐียร พันธงชัย. 2546. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ

เสถียร โพธิ์นันทะ. 2543. **กระแสพุทธธรรมฝ่ายมหายาน**. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.

_____. 2548. **ปรัชญามหายาน**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.

_____. 2506. **วิมลเกียรตินิเทศสูตร**. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย

อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์. 2551. **พระพุทธศาสนมหายาน**. กรุงเทพมหานคร:
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. 2551. **ตรีมูรติ : อภิมหาเทพของฮินดู**. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.

_____. 2555. **ทิพนิยายจากปราสาทหิน**. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ

อิสระกุล (นามแฝง). 2553. **สัญลักษณ์โอม** (Online).

http://logosociety.blogspot.com/2010/03/blog-post_8246.html. 15 มกราคม 2556.

โอเชียนสไมล์ทัวร์. 2557. **ตำนานเทพแห่งศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู** (Online).

<http://www.oceansmile.com/KHM/Tamnanthep.htm>. 24 กันยายน 2557.

Abhirama, R. 1979. **Krishna Reveal His Four-Armed Form Photo** (Online).

store.krishna.com. 23 May 2013.

Avari, B. 2007. **India : The Ancient Past A History of the Indian Sub-Continent from c.7,000 BC to AD 1,200**. New York: Routledge.

Awasthi, A. B. L. 1976. **Studies in Skanda – Purana Part IV : Brahmanical Art and Iconography**. Lucknow: Kailash Prakashan. อ้างใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. 2551. **ตรีมูรติ : อภิมหาเทพของฮินดู**. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.

Basham, A. L. 1959. **The Wonder That Was India**. New York: Grove Press, Inc. อ้างใน ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์. 2544. “อิทธิพลวรรณกรรมอินเดียต่อวรรณกรรมไทย.” **ราชบัณฑิตยสถาน** 26 (3): 5-16.

Bloomfield, M. 1969. **The Religion of TheVeda The Ancient Religion of India From Rig-Veda to Upanishads**. New York: AMS Press.

Burke, T. P. 2004. **The Major Religions : An Introduction With Texts**. 2nd ed. Malden, MA: Blackwell.

Champakalakshmi, R. 1981. **Vaisnava Iconography in the Tamil Country**. New Delhi: Orient Longman Limited. อ้างใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. 2551. **ตรีมูรติ : อภิมหาเทพของฮินดู**. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.

- Chaudhuri, N. C. 1997. **Hinduism : A Religion to Live.** 3rd ed. Delhi: Oxford University Press.
- Conze, E. 2000. **Buddhism: A Short History.** Oxford: Oneworld Publications. อ้างใน สุชาติ หงษา. 2550. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.** กรุงเทพมหานคร: ศยาม.
- Coomaraswamy, A. 1916. "The Mahayana and the Ideal of the Bodhisattva." In R. Eastman. (ed.). **The Ways of Religion An Introduction to the Major Traditions.** 1993. 2nd. New York: Oxford University, 94-98.
- Dayal, H. 1999. **The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature.** Delhi: Motil Banarsidass.
- Desai, K. S. 1973. **Iconography of Visnu.** New Delhi: Abhinav Publications. อ้างใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. 2551. **ตรีมูรติ : อภิมหาเทพของฮินดู.** กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.
- Dowson, J. 1977. **A Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion.** India: Rupa and Co, Calcutta. อ้างใน บุญเย็น วอทอง. 2550. **เทพเจ้า ความเชื่อเรื่องศาสนา พระเจ้าหลายองค์ในชมพูทวีปและอิทธิพลสืบเนื่องมายังดินแดนสุวรรณภูมิ.** กรุงเทพมหานคร: แม่คำผาง.
- Easwaran, E. 1997. **Thousand Names of Vishnu : A Selection With Commentary.** Mumbai: Jaico Pub. House.
- Flood, G. D. 1996. **An Introduction to Hinduism.** Cambridge: Cambridge University.
- Gupte, R. S. 1972. **Iconography of The Hindus Buddhists and Jains.** Bombay: D. B. Taraporevala Sons & Co. Private Ltd.

Hakeda, Y. S., tr. 1967. **The Awakening of Faith**. New York: Columbia University.

อ้างใน สมภาร พรหมทา. 2540. **พุทธศาสนamahayanิกายหลัก**. กรุงเทพมหานคร:
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Herman, A. L. 1991. **A Brief Introduction to Hinduism : Religion, Philosophy and Ways of Liberation**. Boulder, Colo: Westview.

Hopkins, E. W. 1970. **The Religions of India**. 2nd ed. New Delhi: Munshiram Manoharlal.

Huxley, A. 2009. **The Perennial Philosophy**. New York: Harper Perennial Modern Classics.
อ้างใน แคทรีชา อังทองกำเนิด. 2556. “การอวดารในศาสนาฮินดู.” **วารสารมนุษยศาสตร์** 20
(1): 1-22.

Ions, V. 1967. **Indian Mythology**. London: Paul Hamlyn. อ้างใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี.
2551. **ตรีมูรติ : อภิมหาเทพของฮินดู**. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.

Kinsley, D. R. 1993. **Hinduism: A Cultural Perspective**. 2nd ed. Englewood Cliffs, N. J.:
Prentice Hall.

Kimura, R. 1978. **A Historical Study of the terms Hinayana and Mahayana and the Origin of Mahayana Buddhism**. New Delhi: Indological Book Corporation.

Kriyananda, S. 2007. **The Essence of the Bhagavad Gita**. 2nd ed. Nevada City:
Crystal Clarity Publishers. อ้างใน แคทรีชา อังทองกำเนิด. 2556. “การอวดารในศาสนาฮินดู.”
วารสารมนุษยศาสตร์ 20 (1): 1-22.

Mitchell, D. W. 2008. **Buddhism : Introducing the Buddhist Experience**. 2nd ed.
New York: Oxford University.

Mohana, S.R.S. 1999. **Sri Guru Charitre, edited by Revathi Sampath Kumaran.** Bangalore:

Kalyani Mohana. อ้างใน เทวสถาน โบสถ์พราหมณ์, 2546. **พระตรีมูรติ**
หนังสือเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในมหามงคลวโรกาสทรง
พระชนมายุ 75 พรรษา. กรุงเทพมหานคร: เทวสถาน โบสถ์พราหมณ์.

Monier - William, M. 1981. **Sanskrit and English Dictionary.** Delhi: Munshiram

Manoharlal Publishers. อ้างใน วิชาญชัย บุญแสง. 2550. **ความเชื่อเกี่ยวกับตรีมูรติใน**
ศาสนาพราหมณ์ – อินดู: กรณีศึกษาวัยรุ่นชาวไทยในกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ, มหาวิทยาลัยมหิดล.

Morgan, K. W. 1987. **The Religion of The Hindus.** New Delhi: Motilal Banarsidass.

Nattapachara (pseud.). 2011. **Kurma Photo** (Online). ice.nattapachara.blogspot.com.

8 August 2014.

_____. 2011. **Varaha Photo** (Online). ice.nattapachara.blogspot.com.

8 August 2014.

_____. 2011. **Narasinha** (Online). ice.nattapachara.blogspot.com.

8 August 2014.

_____. 2011. **Vamana Photo** (Online). ice.nattapachara.blogspot.com.

8 August 2014.

_____. 2011. **Parasurama Photo** (Online). ice.nattapachara.blogspot.com.

8 August 2014.

_____. 2011 **Rama Photo** (Online). ice.nattapachara.blogspot.com.

8 August 2014.

Nattapachara (pseud.). 2011. **Buddha Photo** (Online). ice.nattapachara.blogspot.com.

8 August 2014.

_____. 2011. **Kalki Photo** (Online). ice.nattapachara.blogspot.com.

8 August 2014.

Prime, R. 1996. **Hinduism And Ecology : Seeds of Truth**. 2nd. NewDlhi: Motilal Banarsidass Publishers.

Pusalker, A. D. 1952. The Indus Valley Civilization: **The Vedic Age**. 2nd ed.

London: Unwin Brothers. อ้างใน สุภัทรา นิลวัชร วรรณพิน และ สุภวรรณ
ชวรัตน์วงศ์. 2551. **อินเดีย : อดีต-ปัจจุบัน**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

Radhakrishnan, S. 1953. The Principal Upanisads. London: Geoge Allen and Unwin LTD.

อ้างใน เทวสถาน โบสถ์พราหมณ์, 2546. **พระตรีมูรติ หนังสือเฉลิมพระเกียรติพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในมหามงคลวโรกาสทรงพระชนมายุ 75 พรรษา**. กรุงเทพมหานคร:
เทวสถาน โบสถ์พราหมณ์.

Rao, T. A. G. 1968. **Elements Hindu Iconography 4, Volume**. Delhi: Motilal

Banarasidass. อ้างใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. 2551. **ตรีมูรติ : อภิมหาเทพของฮินดู**.
กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.

_____. 1997. **Elements of Hindu Iconography, Vol. I part I**. Delhi: Motilal

Banarasidass. อ้างใน เทวสถาน โบสถ์พราหมณ์, 2546. **พระตรีมูรติ หนังสือเฉลิมพระ
เกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในมหามงคลวโรกาสทรงพระชนมายุ 75 พรรษา**.
กรุงเทพมหานคร: เทวสถาน โบสถ์พราหมณ์.

Sangharakshita. 2001. **A Survey of Buddhism It's Doctrines and Methods Through the**

Ages. 9th ed. Birmingham: Windhorse.

- Sarla, K. 1989. **The Historical Evolution of the Buddha Legend**. New Delhi: International Publishing House. อ้างใน สุชาติ หงษา. 2550. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: ศยาม.
- Schumann, H. W. 1973. **Buddhism, An Outline of its Teachings and Schools**. London: Rider and Company. อ้างใน บุญ นิลเกษ. 2526. **พุทธศาสนมหายาน**. กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา.
- Shattuck, C. 1999. **Hinduism**. London: Routledge.
- Smart, N. 1993. **Religions of Asia**. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall.
- _____. 1996. **The Religious Experience**. 5th ed. Upper Saddle River, N.J: Prentice Hall.
- Stutley, M. 1985. **The Illustrated Dictionary of Hindu Iconography**. London: Routledge and Kegan Paul. อ้างใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. 2551. **ตรีมูรติ : อภิมหาเทพของฮินดู**. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.
- Tiwary, S. S. 2009. **World Religions and Their Beliefs System**. New Delhi: MD.
- Wilkins, W. J. 1975. **Hindu Mythology : Vedic and Puranic**. New Delhi: Rakesh Bagai at Ragesh press. อ้างใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. 2551. **ตรีมูรติ : อภิมหาเทพของฮินดู**. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.
- _____. 1977. **Hindu Mythology**. India: Rupa and Co. Calcutta. อ้างใน บุญเย็น วอทอง. 2550. **เทพเจ้า ความเชื่อเรื่องศาสนาพระเจ้าหลายองค์ในชมพูทวีปและอิทธิพลสืบเนื่องมายังดินแดนสุวรรณภูมิ**. กรุงเทพมหานคร: แม่คำผาง.

Williams, P. 2009. **Mahayana Buddhism : The Doctrinal Foundation**. 2nd ed. New York:
Routledge.

ประวัติการศึกษา และการทำงาน

ชื่อ – นามสกุล

นางสาวโสภิตา สุ่มสังข์

วัน เดือน ปี ที่เกิด

5 เมษายน 2531

สถานที่เกิด

กรุงเทพมหานคร

ประวัติการศึกษา

ศิลปศาสตรบัณฑิต (ปรัชญาและศาสนา)

ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์